

**ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΣΧΟΛΙΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ: ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΑΥΡΟΣΚΟΥΦΗΣ**

Αθανασία Γιαννακοπούλου

**Η Λογοτεχνία ως πηγή για το μάθημα της Ιστορίας
στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2007

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: αφετηρία, στόχοι και ερωτήματα της εργασίας	1-5
1. Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΩΣ ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ: η διδασκαλία του μαθήματος στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση	6
1.1 Γενικές παράμετροι της διδασκαλίας του μαθήματος	6-14
1.2 Συγκεντρωτικά στοιχεία για τα σχολικά εγχειρίδια της Λογοτεχνίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.....	14-16
2. ΘΕΩΡΙΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ	17
2.1 Η λογοτεχνική θεωρία ως διάσταση της διδασκαλίας της Λογοτεχνίας: ο ρόλος της θεωρίας στην επιστημολογική συγκρότηση του διδακτικού αντικειμένου	17-18
2.2 Θεωρητικές Σχολές.....	18
2.2.1 Κατηγορίες Παραδειγματικών Θεωρήσεων της Λογοτεχνίας.....	18-25
2.2.2 Παραδειγματικές θεωρήσεις της Λογοτεχνίας.....	25
2.2.2.1 Νέα Κριτική.....	25-26
2.2.2.2 Ρωσικός Φορμαλισμός	26-28
2.2.2.3 Δομισμός.....	28-30
2.2.2.4 Αναγνωστικές Θεωρίες.....	31-33
2.2.2.5 Συναφή θεωρητικά πεδία: μαρξιστική λογοτεχνική θεωρία, διακειμενικότητα	33
2.2.2.5.1 Μαρξιστική λογοτεχνική θεωρία.....	33-35
2.2.2.5.2 Διακειμενικότητα	35-36
3. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΩΣ ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ: η διδασκαλία του μαθήματος στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.....	37
3.1 Γενικές παράμετροι της διδασκαλίας του μαθήματος.....	37-48
3.2 Τα Προγράμματα Σπουδών (Ε.Π.Π.Σ. και Δ.Ε.Π.Π.Σ.) και τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας ως προς την αξιοποίηση των ιστορικών πηγών.....	48-51
4. ΣΧΕΣΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ: σημεία συνάντησης και διαφοροποίησης	52

4.1 Το ανθρωπιστικό κοινό πλαίσιο.....	52-54
4.2 Επιστήμη και Τέχνη	54-59
4.2.1 Το δόγμα της αντικειμενικότητας και η αναδίπλωση της ιστοριογραφικής αντίληψης.....	59-64
4.3 Η γλώσσα της Ιστορίας και η γλώσσα της Λογοτεχνίας.....	64-68
5. Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΗΓΗ: θεωρητικές και μεθοδολογικές διαστάσεις του ζητήματος στην Ιστοριογραφία, τη Λογοτεχνία, την Παιδαγωγική και τη Διδακτική.....	69
5.1 Οι παραδοχές της σύγχρονης ιστοριογραφίας σχετικά με τη χρήση των πηγών στην επιστήμη της Ιστορίας: η εξέλιξη της ιστοριογραφικής οπτικής.....	69-87
5.1.1 Η χρήση των λογοτεχνικών κειμένων ως ιστορικών πηγών με όρους της μοντέρνας και μεταμοντέρνας ιστοριογραφίας.....	87-88
5.2 Η αξιοποίηση της Λογοτεχνίας ως ιστορικής μαρτυρίας: κριτήρια, προϋποθέσεις, δυνατότητες και περιορισμοί.....	88
5.2.1 Το ζήτημα της αναφορικής και της αυτοαναφορικής διάστασης της Λογοτεχνίας υπό το πρίσμα των θεωρητικών παραδειγμάτων της Λογοτεχνίας.....	88-92
5.2.2 Η Λογοτεχνία ως μορφή και ως είδος ιστορικής αλήθειας.....	92-94
5.2.3 Η Λογοτεχνία ως είδος ιστορικής πηγής.....	95-97
5.2.4 Προϋποθέσεις και περιορισμοί στη χρήση της λογοτεχνικής ιστορικής πηγής: τα όρια αναπαράστασης.....	97-100
5.2.5 Η δικαίωση της λογοτεχνικής ιστορικής μαρτυρίας.....	100-102
5.3 Οι πρακτικές ενιαιοποίησης της γνώσης: το παιδαγωγικό και διδακτικό πλαίσιο της σύνδεσης Ιστορίας και Λογοτεχνίας.....	102
5.3.1 Ο γενικός παιδαγωγικός και διδακτικός προβληματισμός για τις πρακτικές υπέρβασης των ενδοκλαδικών ορίων της γνώσης.....	102-105
5.3.2 Εννοιολογική οριοθέτηση: Διαθεματικότητα και Διεπιστημονικότητα	105-110
5.3.3 Το διδακτικό πλαίσιο του ελληνικού Δ.Ε.Π.Π.Σ.....	110-111
5.3.4 Διδακτικές εφαρμογές διαθεματικών-διεπιστημονικών προσεγγίσεων της Ιστορίας και της Λογοτεχνίας.....	111
5.3.4.1 Δ.Ε.Π.Π.Σ. Λογοτεχνίας και Ιστορίας.....	111-113
5.3.4.2 Περιεχόμενα και σύνδεση Ιστορίας και Λογοτεχνίας.....	113-115
5.3.4.3 Σχέδια εργασίας.....	115-118

5.3.4.4 Ευέλικτη Ζώνη Διαθεματικών Προσεγγίσεων	119
5.3.5 Η διεπιστημονική και διαθεματική προσέγγιση της σχολικής Ιστορίας.....	119-122
5.4 Διδακτική μεθοδολογία Ιστορίας και χρήση πηγών	122
5.4.1 Η εξέλιξη της κίνησης για τη χρήση των πηγών στη διδασκαλία της Ιστορίας: διδακτικά και παιδαγωγικά πλεονεκτήματα από τη χρήση των πηγών	122-125
5.4.2 Η ένταξη των πηγών στην οργάνωση της διδασκαλίας	125-126
5.4.2.1 Παράμετροι του σχεδιασμού της διδασκαλίας: ο ρόλος των πηγών, τα κριτήρια επιλογής τους και οι πρακτικές δυσκολίες για την αξιοποίησή τους	126-131
5.4.2.2 Παράμετροι της διεξαγωγής της διδασκαλίας: μέθοδος διδασκαλίας, μέσα / τεχνικές επεξεργασίας των πηγών και ένταξή τους στα στάδια της διδασκαλίας.....	131-138
5.4.2.3 Αξιολόγηση με τη χρήση πηγών: παραδείγματα γραπτών και προφορικών δραστηριοτήτων αξιολόγησης με αξιοποίηση ιστορικών λογοτεχνικών κειμένων.....	138-141
6. ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΑ ΕΙΔΗ ΜΕ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ	142
6.1 Γραμματειακό είδος.....	142
6.2 Αφηγηματικές τεχνικές στη Λογοτεχνία-μαρτυρία	142-146
6.3 Το ιστορικό περιεχόμενο της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.....	146-147
6.3.1 ΑΦΗΓΗΣΗ: πεζογραφία.....	147
6.3.1.1 Ιστορικό μυθιστόρημα.....	147-166
6.3.1.2 Ιστορικά αφηγήματα (διηγήματα και νουβέλες).....	166-172
6.3.1.3 Λαϊκές αφηγήσεις.....	172
6.3.2 ΠΟΙΗΣΗ.....	172
6.3.2.1 Δημοτικά ιστορικά τραγούδια.....	172-180
6.3.2.2 Ποιήματα.....	180-198
6.3.3 ΔΡΑΜΑ (θεατρικά έργα).....	198-200
6.3.4 ΕΞΩΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΕΙΔΗ (χρηστικά κείμενα).....	200-202
6.3.4.1 Λογοτεχνία του υποκειμενικού: αυτοβιογραφία, βιογραφία, ημερολόγιο, απομνημονεύματα.....	202-203
6.3.4.1.1 Αυτοβιογραφία	203-206
6.3.4.1.2 Βιογραφία	206-207
6.3.4.1.3 Ημερολόγιο.....	208
6.3.4.1.4 Απομνημονεύματα.....	209-212

6.3.4.2 Χρονογραφία-Χρονικό.....	212-215
6.3.4.3 Επιστολογραφία	215-216
6.3.4.4 Εκκλησιαστική ρητορική.....	216-217
6.3.5 ΜΕΙΚΤΑ ΕΙΔΗ	217
6.3.5.1 Μυθιστορηματική αυτοβιογραφία / βιογραφία.....	217-222
6.3.5.2 Αυτοβιογραφικά αφηγήματα	222
6.3.5.3 Ημερολογιακό και επιστολικό μυθιστόρημα	222-223
6.3.5.4 Λογοτεχνία-ντοκουμέντο (μυθιστόρημα-ρεπορτάζ).....	223-224
7. ΕΡΕΥΝΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΩΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΥΛΗΣ ΤΗΣ	
ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ: αντιστοίχιση των λογοτεχνικών κειμένων των σχολικών	
εγχειριδίων με την ύλη του μαθήματος της Ιστορίας.....	225
7.1 Γενικές παράμετροι της έρευνας	225-229
ΕΠΙΛΟΓΟΣ: συμπεράσματα	230-233
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	234-267
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	268-278

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η αφορμή για την παρούσα εργασία υπήρξε, εκτός από το προσωπικό ενδιαφέρον για τα δύο αντικείμενα της Λογοτεχνίας και της Ιστορίας, η γενικότερη συζήτηση που έχει αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια στον εκπαιδευτικό χώρο σχετικά με την αναθεώρηση των Προγραμμάτων Σπουδών της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Στον πυρήνα της συγκεκριμένης εκσυγχρονιστικής προσπάθειας - η οποία έχει δεχθεί επικρίσεις τόσο για το επιστημονικό και μεθοδολογικό έρεισμά της όσο και για το πλαίσιο οργάνωσης και εφαρμογής της - βρίσκεται η πρόταση της διαθεματικής προσέγγισης της σχολικής γνώσης. Άμεση συνέπεια των παραπάνω είναι τα ερωτήματα που προκύπτουν σχετικά με τις προοπτικές και τους περιορισμούς της διασύνδεσης του μαθήματος της Λογοτεχνίας και της Ιστορίας σε επίπεδο σχεδιασμού του Δ.Ε.Π.Π.Σ. / Α.Π.Σ. Ιστορίας και Λογοτεχνίας, των σχολικών εγχειριδίων και της διδακτικής μεθοδολογίας. Βέβαια, παρόλο που ο επίσημος εκπαιδευτικός σχεδιασμός περιορίζει το θέμα της διαθεματικής προσέγγισης της σχολικής γνώσης και της διεπιστημονικής σύνδεσης των γνωστικών αντικειμένων στο Δημοτικό και στις τρεις τάξεις του Γυμνασίου, τα περιθώρια και οι δυνατότητες της σύνδεσης των σχολικών μαθημάτων υπό το πρίσμα μιας σφαιρικής αντίληψης της γνώσης αποτελεί διδακτική πρόκληση για κάθε μάθημα, βαθμίδα και τάξη.

Γενικότερα, ο βαθμός και ο τρόπος με τον οποίο η ιστορική πραγματικότητα διοχετεύεται μέσα στη λογοτεχνική δημιουργία και αντίστροφα ο βαθμός και ο τρόπος με τον οποίο η λογοτεχνική αναπαράσταση του ιστορικού παρελθόντος προστίθεται στο μεθοδολογικό οπλοστάσιο της ιστορικής έρευνας και ενισχύει την ιστορική γνώση, κατανόηση και ενσυναίσθηση αποτελούν ζητήματα γενικότερου ενδιαφέροντος τόσο για τον επιστήμονα ιστορικό όσο και για το θεωρητικό της Λογοτεχνίας, τον αναγνώστη αλλά και τον εκπαιδευτικό και των δύο. Ιδιαίτερα η περίπτωση της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας αποτελεί δείγμα του τρόπου με τον οποίο η καλλιτεχνική έμπνευση απορροφά και αναπλάθει την πολιτική, στρατιωτική, πολιτιστική, κοινωνική Ιστορία, την Ιστορία των νοοτροπιών και εν γένει του τρόπου και του βαθμού στον οποίο η Γενική Ιστορία αναβιώνεται με δημιουργικό τρόπο μέσα από τις ατομικές ιστορίες αλλά και μέσα από συμβολικές κωδικοποιήσεις στη βάση των όρων του πολιτισμού, της ιδεολογίας αλλά και της λογοτεχνικής σημείωσης. Είτε ως αφήγηση-μαρτυρία είτε ως υπόθεση που εκτυλίσσεται τη στιγμή που λαμβάνει χώρα η Ιστορία πλαισιώνει τη Νεοελληνική λογοτεχνική παραγωγή σε διάφορα στάδιά της από τον ακριτικό κύκλο, τα ιστορικά δημοτικά τραγούδια της τουρκοκρατούμενης περιόδου, τα απομνημονεύματα της μετεπαναστατικής εποχής ως και τους ρομαντικούς πεζογράφους και ποιητές του 19^{ου} αιώνα, την καθαφική ποίηση και το κρητικό ιστορικό τραγούδι, την ποιητική γενιά του '30 και γενικά τους μεσοπολεμικούς πεζογράφους αλλά και γενικά τη μεταπολεμική λογοτεχνική παραγωγή. Επίσης, ανεξάρτητα από λογοτεχνικές τάσεις και ρεύματα η Ιστορία επεμβαίνει στη σύλληψη και την πλοκή του μύθου, στους επινοημένους ήρωες και ενσωματώνεται στα αφηγηματικά είδη, την ποιητική έκφραση, το θεατρικό κείμενο σε μεγαλύτερο ή μικρότερο ποσοστό, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο με ρεαλιστικούς, νατουραλιστικούς και υπερρεαλιστικούς κώδικες λογοτεχνικής έκφρασης.

Ωστόσο, ως προς τη σύνδεση της σχολικής Λογοτεχνίας και Ιστορίας και, ειδικότερα, την αξιοποίηση της πρώτης ως πηγής για τη διδασκαλία της δεύτερης το επίσημο πρόγραμμα, παρόλο που προωθεί και επιδιώκει τη μεταξύ τους διαπλοκή, παρουσιάζεται, όπως και για τα υπόλοιπα μαθήματα, ανεπαρκές και ελάχιστα καθοδηγητικό ως προς τις

ευρύτερες παραμέτρους αυτής της σύνδεσης: τα περιθώρια που προσφέρονται στον εκπαιδευτικό της Λογοτεχνίας και της Ιστορίας, ώστε να επιχειρήσει διεπιστημονικές συνδέσεις μεταξύ των δύο μαθημάτων, περιορίζονται στις διαθεματικές έννοιες, ερωτήσεις και δραστηριότητες του Δ.Ε.Π.Π.Σ. και των εγχειριδίων των δύο μαθημάτων. Κατά τ'άλλα οι παράμετροι της οργάνωσης και της διεξαγωγής της διδασκαλίας (εύρεση υλικού, διδακτική μεθοδολογία) καθώς και των θεωρητικών παραδοχών για την αξιοποίηση της Λογοτεχνίας ως ιστορικής πηγής παραμένουν ασαφείς.

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται μια προσέγγιση του ζητήματος της Λογοτεχνίας ως ιστορικής πηγής σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο, αφενός ως προς τη θεωρητική θεμελίωση του θέματος στους σχετικούς κλάδους (Ιστορία, Λογοτεχνία, θεωρία της Γραμματολογίας, Παιδαγωγική και Διδακτική) και αφετέρου ως προς τα ίδια τα λογοτεχνικά κείμενα. Στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας περιγράφονται οι παράμετροι της διδασκαλίας του μαθήματος της Λογοτεχνίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (γενικοί σκοποί και στόχοι, διδακτικές πρακτικές, αποδιδόμενος ρόλος, αναγκαιότητα της σχολικής Λογοτεχνίας και σχολικά εγχειρίδια). Στο δεύτερο κεφάλαιο το ειδικότερο ζήτημα της λογοτεχνικής πηγής συνδέεται με τις σχετικές παραδοχές των παραδειγμάτων της θεωρίας της Λογοτεχνίας. Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται μια αναδρομή στη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας σε παγκόσμιο επίπεδο αλλά κυρίως όσον αφορά τον ελληνικό χώρο. Από την αναδρομή αυτή προκύπτουν οι γενικές τάσεις της σχολικής Ιστορίας ως προς τους γενικούς σκοπούς και στόχους, το περιεχόμενο, τη διδακτική μεθοδολογία, τις εθνικές, πολιτικές και ιδεολογικές σκοπιμότητες που την προσδιορίζουν, τα σχολικά εγχειρίδια, τις προδιαγραφές της διδασκαλίας που έχουν κατά καιρούς προταθεί από τους σχετικούς ευρωπαϊκούς οργανισμούς και, τέλος, ως προς τις ειδικότερες προβλέψεις των Π.Σ. Ιστορίας για τη διδακτική διαχείριση των πηγών αλλά και τις πηγές που περιέχονται στα σχολικά εγχειρίδια του μαθήματος. Επιπλέον, η συγκριτική θεώρηση που επιχειρείται στο τέταρτο κεφάλαιο αποσκοπεί στην ανάδειξη των σημείων σύγκλισης και διαφοροποίησης της Ιστορίας και της Λογοτεχνίας ως προς το σκοπό, την οπτική, το αντικείμενο, τα μέσα και το αποτέλεσμα τους κυρίως στη βάση των όρων εξήγηση, ερμηνεία, επιστήμη, τέχνη, γνώση, αντικειμενικότητα και γλώσσα. Το ειδικότερο ζήτημα της ιστορικής λογοτεχνικής πηγής αναλύεται στο πέμπτο κεφάλαιο. Συγκεκριμένα εξετάζονται οι παράμετροι του ζητήματος όσον αφορά α) τις παραδοχές τις σύγχρονης ιστοριογραφίας για τη χρήση των πηγών γενικά και την αξιοποίηση των λογοτεχνικών πηγών ειδικά, β) τα γενικά κριτήρια, τις προϋποθέσεις και τους περιορισμούς που θέτει το ίδιο το αντικείμενο, η φύση και η λειτουργία της Λογοτεχνίας ως προς την αξιοποίησή της ως ιστορικής πηγής γ) το παιδαγωγικό και διδακτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσεται η χρήση της Λογοτεχνίας για τους σκοπούς της ιστορικής διδασκαλίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, πλαίσιο που ορίζεται από τις γενικές κατευθύνσεις και τις διατυπώσεις των Δ.Ε.Π.Π.Σ. των αντίστοιχων μαθημάτων και, δ) τη διδακτική μεθοδολογία του μαθήματος της Ιστορίας ως προς τη διαχείριση των πηγών γενικά και των λογοτεχνικών πηγών ειδικότερα. Στο έκτο κεφάλαιο σταχυολογούνται -σε μια ενδεικτική ειδολογική και χρονολογική ταξινόμηση- κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής με ιστορικά αξιοποιήσιμο περιεχόμενο, ενώ παράλληλα εντάσσονται στις αντίστοιχες κατηγορίες των γραμματειακών ειδών, τα οποία και εξετάζονται ως προς τις ειδολογικά προσδιορισμένες δυνατότητες αλλά και τους περιορισμούς της αξιοποίησής τους ως πηγών από την επιστήμη της Ιστορίας. Στο

έβδομο κεφάλαιο παρουσιάζεται μια έρευνα μικρότερης κλίμακας που αφορά το περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων Λογοτεχνίας. Συγκεκριμένα ανθολογούνται τα λογοτεχνικά κείμενα που μπορεί να λειτουργήσουν ως ιστορικές πηγές για το μάθημα της Ιστορίας της αντίστοιχης τάξης κάθε φορά, συσχετίζονται με την ύλη της Ιστορίας της ίδιας τάξης, το είδος της Ιστορίας αλλά και το είδος της ιστορικής πραγματολογικής και εννοιολογικής γνώσης που προσφέρουν

Είναι σαφές ότι οι διαθεματικές και διεπιστημονικές προσεγγίσεις της σχολικής γνώσης στο βαθμό που πραγματοποιούνται συστηματικά και μεθοδευμένα απομακρύνουν τη διδακτική διαδικασία από παραδοσιακές και αναποτελεσματικές πρακτικές. Ωστόσο, όπως προκύπτει από την παρούσα εργασία, το πλαίσιο του επίσημου εκπαιδευτικού σχεδιασμού προκαλεί ένα είδος εκπαιδευτικής αμηχανίας κυρίως για τους εξής λόγους: η διεπιστημονική σύνδεση της Ιστορίας και της Λογοτεχνίας αλλά και οι διαθεματικές προσεγγίσεις που τις συνενώνουν αποτελούν δυο διαφορετικές διδακτικές πρακτικές, παρόλο που το επίσημο Δ.Ε.Π.Π.Σ. δεν καθιστά σαφή αυτή τη διαφοροποίηση. Σαφώς οι δυνατότητες που προσφέρονται στον εκπαιδευτικό για τη διδακτική διασύνδεση των δύο μαθημάτων είναι περισσότερες και σε επίπεδο μεθοδολογίας και σε επίπεδο υλικού. Το ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο επιχειρείται η εδραίωση της καινοτομίας (ελλιπής βασική κατάρτιση, περιορισμένη επιμόρφωση, ασαφείς διατυπώσεις των Δ.Ε.Π.Π.Σ.) εγείρει αμφιβολίες για το κατά πόσο μια διδακτική σύνδεση της Ιστορίας και της Λογοτεχνίας μπορεί να εφαρμοστεί με θεωρητικό υπόβαθρο και διδακτική ευελιξία. Τόσο η ποικιλία των διδακτικών προσεγγίσεων της ιστορικής πηγής γενικά και της λογοτεχνικής πηγής ειδικά όσο και οι προδιαγραφές της διαχείρισης της λογοτεχνικής πηγής όπως τίθενται από τη θεωρία της ιστοριογραφίας και της Λογοτεχνίας, η ενσωμάτωση του όλου εγχειρήματος στο Ω.Π. αλλά και η ευθυγράμμισή του με τους επίσημους διδακτικούς στόχους και των δύο μαθημάτων διαμορφώνουν ένα τόσο σύνθετο πεδίο, ώστε να προκύπτει το ερώτημα κατά πόσον ο εκπαιδευτικός είναι θεωρητικά καταρτισμένος και πρακτικά έτοιμος να συνδέσει το μάθημα της Ιστορίας με τη σχολική Λογοτεχνία. Και επειδή η σύνδεση αυτή μπορεί να επεκταθεί και στην εκτός σχολικών εγχειριδίων λογοτεχνική παράγωγή, σε αυτήν την περίπτωση προστίθενται επιπλέον προβλήματα όπως το υλικό και οι πηγές όπου εκπαιδευτικός θα το αναζητήσει.

Στην παρούσα εργασία γίνεται προσπάθεια να καλυφθεί ένα μέρος του συγκεκριμένου ζητήματος, οι διαστάσεις του οποίου γενικότερα εκτείνονται σε όλο το φάσμα της εκπαιδευτικής διαδικασίας από τη θεωρητική κατάρτιση και την επιστημονική θεμελίωση έως τον επίσημο εκπαιδευτικό σχεδιασμό, τη διδακτική διαδικασία και την εμπειρική έρευνα. Για την πολύτιμη βοήθεια, τις υποδείξεις και τις προτάσεις σε όλα τα στάδια της εργασίας απευθύνονται θερμές ευχαριστίες στον κ. Δημήτρη Μαυροσκούφη, αναπληρωτή καθηγητή Διδακτικής Μεθοδολογίας του Τμήματος.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: αφετηρία, στόχοι και ερωτήματα της εργασίας

Η αξιοποίηση της λογοτεχνικής πηγής στο πλαίσιο της ιστορικής διδασκαλίας εντάσσεται σε ένα επιστημολογικό-ιστοριογραφικό παράδειγμα το οποίο ανάγεται στις οπτικές των “Annales” και της λεγόμενης «Νέας Ιστορίας»: οι σχετικές ιστοριογραφικές αντιλήψεις προήγαγαν στην τάξη των ιστορικών τεκμηρίων κατηγορίες από ίχνη του παρελθόντος που προϋπήρχαν αλλά ήταν παραμελημένα από τον ιστορικό. Στη συνεχώς ογκούμενη παρακαταθήκη των ιστορικών τεκμηρίων ενσωματώνονται πηγές που εξηγούν «τον επιφανειακό ή βαθύτερο κυματισμό της Ιστορίας» και που αποτυπώνουν «εξ ορισμού διαμεσολαβημένες και θραυσματικές εικόνες της πολύπτυχης και πολύτροπης ιστορικής πραγματικότητας» (Κόκκινος 2004:64). Το ειδικότερο ζήτημα που εξετάζεται εδώ είναι η ευθυγράμμιση της αξιοποίησης του λογοτεχνικού κειμένου ως ιστορικής μαρτυρίας σύμφωνα με τις σύγχρονες ιστοριογραφικές παραδοχές. Στο πλαίσιο αυτό περιγράφεται, βέβαια, και η πορεία που ακολούθησε η ιστοριογραφική επιστήμη ως το σημείο να ενσωματώσει στο μεθοδολογικό οπλοστάσιο και στις διαδικασίες ερμηνείας της την οπτική της Λογοτεχνίας, αλλά και να αποδεχθεί τη συμβολή της τελευταίας στην ιστορική «τεκμηρίωση». Ο μετασχηματισμός στο εσωτερικό της επιστήμης της Ιστορίας σχετικά με τον ορισμό, τη φύση και τη λειτουργία των πηγών αντανakλάται, άλλωστε, στη σχολική Ιστορία με αντίστοιχα αποτελέσματα στην αξιοποίηση των λογοτεχνικών κειμένων ως ιστορικών πηγών.

Επιπλέον, πέρα από τις παραδοχές της ιστοριογραφίας, ανάμεσα στη διασύνδεση της Ιστορίας και της Λογοτεχνίας μεσολαβεί ο θεωρητικός προβληματισμός σχετικά με τη φύση, τη λειτουργία και το αποτέλεσμα της Λογοτεχνίας, όπως αυτός αναπτύσσεται στους κατά καιρούς μετασχηματισμούς της θεωρίας της Λογοτεχνίας, και ο οποίος αναδεικνύει παραμέτρους που εμπλέκονται κατά τον έλεγχο του λογοτεχνικού κειμένου ως ιστορικής πηγής. Το ερώτημα που ανακύπτει εδώ είναι ο βαθμός στον οποίο οι διάφορες θεωρητικές λογοτεχνικές σχολές αποδέχονται την ιστορική διάσταση της Λογοτεχνίας και ειδικότερα την ιστορική αναφορικότητά της και επομένως τη δυνατότητά της να λειτουργήσει ως νόμιμη ιστορική μαρτυρία. Έτσι, οι απαρχές της σύμπραξης της Ιστορίας και της Λογοτεχνίας εντοπίζονται στο σύνολο των θεωρητικών και μεθοδολογικών μετασχηματισμών στο εσωτερικό τους, οι οποίοι και διαμορφώνουν το έδαφος για τη μεταξύ των δύο κλάδων διαπλοκή.

Πρέπει, πάντως, εξ αρχής να τεθούν τα όρια ανάμεσα στον ιστορικό και το λογοτεχνικό τρόπο θέασης της (ιστορικής) πραγματικότητας: με ένα βαθμό γενίκευσης μπορούμε να πούμε ότι ο κλασικός «ιστορικός» τρόπος θέασης της πραγματικότητας αντιστοιχεί σε μια πανοραμική οπτική μακροσκοπικής κλίμακας, καθώς εντάσσει τα πρόσωπα και τα γεγονότα στο σύνολο μιας «ιστορικής διαδικασίας» ή «συστήματος», ενώ ο «λογοτεχνικός» τρόπος αφορά μια καλειδοσκοπική οπτική του παρελθόντος σε μικροσκοπική κλίμακα, προωθώντας την αντίληψη μιας πραγματικότητας ως πεδίου ποικίλων, ετερόκλητων και συχνά αντικρουόμενων λόγων και δράσεων και με έμφαση στο άτομο ως ιστορικό υποκείμενο. Με όρους της αφηγηματολογίας οι δύο οπτικές αντιστοιχούν στη θέαση με «μηδενική εστίαση» και με «εσωτερική εστίαση». Ωστόσο, μερικά λογοτεχνικά έργα (π.χ. ιστορικό μυθιστόρημα) υιοθετούν πρακτικές κλασικής ιστορικής ανάλυσης για την αναπαράσταση της πραγματικότητας (παντογνωσία και πανεποπτεία), ενώ αντίστροφα οι σύγχρονες ιστοριογραφικές τάσεις μετατοπίζουν το

κέντρο βάρους από τη μακροϊστορία στη μικροϊστορία (βιοματικές τεχνικές ανασύνθεσης της ιστορικής πραγματικότητας), ανακαλώντας τύπους λογοτεχνικού αφηγήματος με «εσωτερική εστίαση» (Αθανασοπούλου 2004:103-104). Συνεπώς, πριν από την αναζήτηση των προοπτικών της διασύνδεσης των δύο κλάδων σε επίπεδο σχολικής πρακτικής προηγείται εδώ η εξέταση της γενικής σχέσης που υφίσταται μεταξύ της Λογοτεχνίας και της Ιστορίας τόσο ως προς τα σημεία που συγκλίνουν όσο και σχετικά με αυτά στα οποία διαφοροποιούνται. Η εξέταση των συγκεκριμένων αποσκοπεί στο να διαγραφούν τα όρια μεταξύ των ειδών της προσέγγισης που επιχειρεί ο κάθε κλάδος σχετικά με την ιστορική πραγματικότητα και εμπειρία, οι τρόποι και τα μέσα με τα οποία επιχειρείται αυτή η προσέγγιση, καθώς και τα αποτελέσματα που προκύπτουν, πάντα σε σχέση με την ιστορική γνώση, κατανόηση και συνείδηση.

Περαιτέρω, η ιστορική Λογοτεχνία ως διαπλοκή της καλλιτεχνικής και της ιστορικής αλήθειας αποτελεί ιδιαίτερο πεδίο ιστορικής αντίληψης και κατανόησης και διαφοροποιείται από το αντίστοιχο σώμα των ιστορικών τεκμηρίων, εκείνων που η ιστορική επιστήμη υποβάλλει στον έλεγχο της αξιοπιστίας και της εξωτερικής αντικειμενικότητας και επαλήθευσης. Ειδικότερα, στην περίπτωση της ιστορικής Λογοτεχνίας το ιστορικό πλαίσιο παρέχει ένα ρεαλιστικό υπόβαθρο στην πλασματική πραγματικότητα του έργου και «(προσ)γειώνει τη μυθοπλαστική φαντασία στο έδαφος του αντικειμενικού, του κόσμου των συμβεβηκότων, συμβάλλοντας έτσι στην αλήθεια της (ή στην αληθοφάνειά της)» μέσα σε μία διαδικασία, όπου η Ιστορία δανείζει στη Λογοτεχνία. Παράλληλα, «το λογοτεχνικό στοιχείο (εν)σαρκώνει τη γενική και αόριστη Ιστορία σε συγκεκριμένες ανθρώπινες ιστορίες με σάρκα και οστά, τη μετατρέπει...σε ατομική περίπτωση, υπαρξιακό βίωμα». Η ιδιότητα αυτή της ιστορικής Λογοτεχνίας είναι αυτή που επιτρέπει στην Ιστορία να δανείζεται από τη Λογοτεχνία, καθώς η δεύτερη εξειδικεύει τη γενική ιστορική εικόνα μιας εποχής ή μιας κοινωνίας (οπ: 106 & 115).

Ανάμεσα στα ερωτήματα της παρούσας εργασίας περιλαμβάνεται κυρίως η διερεύνηση της λογοτεχνικής ιστορικής πηγής στις διάφορες διαστάσεις της, δηλαδή ως προς τα κριτήρια, τις δυνατότητες, τις προϋποθέσεις και τους περιορισμούς αυτής της αξιοποίησης, οι οποίες και προσδιορίζουν στο μεγαλύτερο βαθμό τη διδακτική αξιοποίηση της Λογοτεχνίας ως ιστορικής μαρτυρίας. Συγκεκριμένα, η αξιοποίηση του λογοτεχνικού κειμένου στο πλαίσιο της ιστορικής έρευνας, γνώσης και κατανόησης, εμπλέκεται σε συγκεκριμένα ζητήματα σχετικά με τις παραμέτρους της προσέγγισης της ιστορικής Λογοτεχνίας: η διαπλοκή Ιστορίας και Λογοτεχνίας νοείται ως συμπληρωματική -και όχι ως ανταγωνιστική- σχέση δύο γνωστικών πεδίων και οπτικών, τα οποία τέμνονται και διασταυρώνονται, και από αυτήν τη σύναψη αυτό που προκύπτει είναι η γνώση και η αίσθηση του παρελθόντος στη διαχρονία του και στην πολυσύνθετη διάστασή του. Η έννοια της διασταύρωσης της ιστορικής γνώσης με την ιστορική αίσθηση έχει την εξής άμεση μεθοδολογική συνέπεια για τη διερεύνηση της σχέσης Ιστορίας και Λογοτεχνίας: το λογοτεχνικό έργο δεν αντιμετωπίζεται ως δευτερογενής αναπαράσταση μιας κοινωνικο-ιστορικής πραγματικότητας που αποτυπώνεται πρωταρχικά και «αυθεντικά» στο ιστορικό κείμενο. Δεν πρόκειται για μια κατ'αντιπαράσταση εξέταση του λογοτεχνικού έργου προς το ιστορικό, ώστε να αναδειχθούν οι συγκλίσεις ή οι αποκλίσεις από την ιστορική αλήθεια ούτε για τη θεώρηση της ιστορικής αφήγησης ως πλήρους, αντικειμενικού, έγκυρου και αδιάψευστου μάρτυρα της ιστορικής αλήθειας και κατ'επέκταση της λογοτεχνικής αφήγησης ως μερικής, υποκειμενικής και φανταστικής αναπλαισίωσης αυτής της

αλήθειας. Αντίθετα, η σχέση μεταξύ τους είναι σχέση αλληλενέργειας και διαλόγου, η οποία οδηγεί σε εναλλακτικές ερμηνείες, αναγνώσεις και αναπαραστάσεις της ιστορικής πραγματικότητας, παραπληρωματικές ή εντελώς αντιθετικές και διστάμενες, στο πλαίσιο της ειδολογικής και μεθοδολογικής ιδιαιτερότητάς τους (οπ:106-108)¹. Μόνο μέσω της διασταύρωσης των δύο Λόγων είναι δυνατή μια κατά το δυνατόν πλήρης, αξιόπιστη και έγκυρη ανασύνθεση της πραγματικότητας του παρελθόντος (οπ:118).

Έτσι, η διαπλοκή Ιστορίας και Λογοτεχνίας μπορεί να θεωρηθεί μέσα από δύο κυρίως οπτικές γωνίες. Μια πρώτη προσέγγιση είναι «υποστηρικτική και πραγματολογική»: τα δύο γνωστικά πεδία συνδυάζονται με βάση μια λειτουργία «αμοιβαίου ρεαλισμού», το ένα πεδίο αξιοποιείται για να προσδώσει πραγματολογικό βάρος και υπόσταση στο άλλο. Η Λογοτεχνία χρησιμοποιείται υποστηρικτικά ως «πηγή» στο μάθημα της Ιστορίας και η Ιστορία με τη σειρά της λειτουργεί «τεκμηριωτικά» ως πηγή πραγματολογικών στοιχείων, για να κατανοηθεί το αντικειμενικό υπόβαθρο της γένεσης και σύνθεσης του λογοτεχνικού έργου (οπ:114-115). Πρόκειται για διαπλοκή των δύο στο πλαίσιο μιας διεπιστημονικής προσέγγισης, όπου ο ένας επιστημονικός κλάδος εμπλέκει τον άλλο για τη μελέτη του θέματός του, δανείζεται στοιχεία από αυτόν (η Ιστορία δανείζεται δεδομένα και σχήματα ερμηνείας και συσχέτισης από τη Λογοτεχνία) είτε δανείζει γνώσεις και στοιχεία στον άλλο κλάδο για τη μελέτη των δικών του θεμάτων (το λογοτεχνικό κείμενο αναλύεται με άμεσες αναφορές στο ιστορικό πλαίσιο του) (Ματσαγγούρας 1990:4 & 10). Μια δεύτερη κατεύθυνση της μεταξύ τους διαπλοκής είναι αυτή που εντάσσεται στο πλαίσιο διαθεματικών πρακτικών, η «διαθεματική-διαλογική», η οποία συναρμολογεί τα δύο γνωστικά πεδία υπό το πρίσμα ενός γενικού «θέματος» και διερευνά το διάλογο που συνάπτουν οι δυο τους ως προς αυτό το κοινό θέμα (μια χρονική περίοδος, ένα ιστορικό γεγονός, μια ιδεολογία, ένα ιστορικό πρόσωπο κ.τ.λ.).

Εκτός των άλλων, η ενσωμάτωση του λογοτεχνικού έργου στην ιστορική έρευνα της ιστορικής διδασκαλίας εμπίπτει στις πρακτικές του διαθεματικού προγράμματος σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.), το οποίο καθιερώνεται στην ελληνική διδακτική πρακτική το 2001. Με κυρίαρχη την ιδέα της οριζόντιας διασύνδεσης των Α.Π.Σ. των αυτόνομα διδασκόμενων γνωστικών αντικειμένων, οι προσπάθειες για την εφαρμογή της διαθεματικής διδακτικής πρακτικής αφορούν τόσο το περιεχόμενο των διδακτικών αντικειμένων (την ενιαία οριζόντια ανάπτυξη των περιεχομένων), τη διαθεματική δομή των σχολικών εγχειριδίων (τις διάφορες διαθεματικές δραστηριότητες-ερωτήσεις των βιβλίων, αλλά και αυτών που προτείνονται από τα Δ.Ε.Π.Π.Σ.). Στα παραπάνω επίπεδα επιχειρείται, όπως και για τα υπόλοιπα γνωστικά αντικείμενα, η διδακτική διασύνδεση μεταξύ Ιστορίας και Λογοτεχνίας. Το ερώτημα που παραμένει ανοικτό για την παρούσα εργασία είναι κατά πόσον η διδακτική αυτή συσχέτιση μεταξύ των δύο μαθημάτων καθίσταται εφικτή με βάση το σχεδιασμό του Δ.Ε.Π.Π.Σ. Ιστορίας και Λογοτεχνίας. Στην παρούσα εργασία εξετάζεται το συγκεκριμένο ερώτημα σε όλα τα παραπάνω επίπεδα (δυνατότητα οριζόντιας διεπιστημονικής σύνδεσης της ύλης του μαθήματος της Λογοτεχνίας και της Ιστορίας σε επίπεδο Α.Π. και Ω.Π., όπως ενδεχομένως προκύπτει από την οριζόντια ανάπτυξη των περιεχομένων τους, τη διαθεματικότητα των βιβλίων

¹. Η επίσημη Ιστορία (κυρίαρχος Λόγος) της μετεμφυλιακής περιόδου γίνεται αντικείμενο αφήγησης από τους νικητές της εμφύλιας διαμάχης (Δεξιά), ενώ η «άδηλη» όψη των γεγονότων του Εμφυλίου αποτυπώνεται στη Λογοτεχνία από τους ηττημένους (Αριστερά) και αποκλεισμένους από τον κυρίαρχο λόγο (Αθανασοπούλου 2004:117).

της Λογοτεχνίας και της Ιστορίας, κυρίως μέσα από τις διαθεματικές δραστηριότητες-ερωτήσεις που προτείνουν τα εγχειρίδια, ειδικότερα της Ιστορίας, τις λογοτεχνικές πηγές που περιέχουν τα δεύτερα, και, τέλος, σε επίπεδο διδακτικών στόχων αλλά και προτάσεων των Δ.Ε.Π.Π.Σ. των δύο μαθημάτων σχετικά με τις διαθεματικές δραστηριότητες και τα σχέδια εργασίας, τα οποία ενδεχομένως προωθούν τη διαπλοκή της Ιστορίας και της Λογοτεχνίας για την εξέταση ενός γενικού θέματος².

Παράλληλα, σχετικά με το ζήτημα που αφορά τη διδακτική συσχέτιση της Λογοτεχνίας και της Ιστορίας, εκτός από ερωτήματα που εμπίπτουν στο θεωρητικό και μεθοδολογικό πεδίο της Ιστοριογραφίας, της Λογοτεχνίας και της Παιδαγωγικής, αναδύονται και άλλα που απορρέουν από τις προδιαγραφές της διεπιστημονικής και διαθεματικής διασύνδεσής τους σε επίπεδο διδακτικής μεθοδολογίας. Η συμπερίληψη των λογοτεχνικών κειμένων στην ιστορική έρευνα της σχολικής πράξης αντλεί τη νομιμοποίηση και την αναγνώριση της διδακτικής αξίας της από τη γενικότερη παραδοχή της διδακτικής λειτουργικότητας και σημασίας που έχει για την ιστορική διδασκαλία η χρήση των πηγών. Στην παρούσα εργασία επιχειρείται η ένταξη της χρήσης των λογοτεχνικών πηγών στην οργάνωση της διδασκαλίας της Ιστορίας, σε επίπεδο σχεδιασμού, διεξαγωγής και αξιολόγησης του διδακτικού αποτελέσματος, ώστε να διερευνηθεί η πρακτική και μεθοδολογική διάσταση της διασύνδεσης των δύο μαθημάτων.

Τέλος, σε μια προσπάθεια να εξειδικευθεί το όλο ζήτημα σε ένα στενότερο ορίζοντα προβληματικής, αυτόν της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στη σχέση της με την ελληνική (κυρίως) Ιστορία, τίθεται ως στόχος η αναζήτηση, η ταξινόμηση και η διερεύνηση γραμματειακών ειδών της νεοελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής με ιστορικό περιεχόμενο ή, τουλάχιστον, με περιεχόμενο το οποίο μπορεί να αξιοποιηθεί ως ιστορική μαρτυρία. Σε αντίθεση με την ειδικότερη έρευνα που γίνεται ως προς την οριζόντια συσχέτιση της ύλης του μαθήματος της Λογοτεχνίας και της Ιστορίας, η συγκεκριμένη γενικότερου χαρακτήρα έρευνα αποσκοπεί στην ανάδειξη του ιστορικού θεματικού εύρους της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, της ειδολογικής ποικιλίας των κειμένων που αφορμώνται και εμπνέονται από το ιστορικό παρελθόν και, τέλος, του βαθμού στον οποίο η ιστορική εμπειρία επιδρά πάνω στην καλλιτεχνική (εδώ στη λογοτεχνική) δημιουργία και συνείδηση, σε χρονικό βάθος που φθάνει ως τις απαρχές της νεοελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής.

Βασικός στόχος της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση της διασύνδεσης της Λογοτεχνίας και της Ιστορίας στις διάφορες διαστάσεις της, δηλαδή σε επίπεδο ιστοριογραφικής οπτικής, λογοτεχνικής θεωρίας, διδακτικής μεθοδολογίας και παιδαγωγικής αντίληψης, σε επίπεδο συγκριτικής θεώρησης των σημείων απόκλισης και σύγκλισης των δύο κλάδων, και σε επίπεδο εξέτασης των παραμέτρων που διαμορφώνουν και πλαισιώνουν την ιστορική λογοτεχνική πηγή γενικά. Σε ειδικότερο ερευνητικό επίπεδο επιδιώκεται η μελέτη της σχέσης μεταξύ της Ιστορίας και της Λογοτεχνίας τόσο σε ένα γενικότερο φάσμα, αυτό της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας και

² . Στη βιβλιογραφία εντοπίζεται μια σχετική σύγχυση όσον αφορά τους όρους διαθεματικότητα και διεπιστημονικότητα. Στην παρούσα εργασία με τον όρο διαθεματικότητα εννοείται η εξέταση ενός κοινού γενικού θέματος με τη συνδρομή δύο ή περισσότερων γνωστικών αντικειμένων, ενώ με τον όρο διεπιστημονικότητα εννοείται η συνδρομή ενός ή περισσότερων γνωστικών αντικειμένων στην εξέταση ενός ζητήματος που κανονικά εμπίπτει στα όρια ενός συγκεκριμένου κλάδου, προκειμένου να διερευνηθούν εναλλακτικές οπτικές και αντιλήψεις σχετικά με αυτό.

της ελληνικής Ιστορίας όσο και στην ειδικότερη αντιστοίχιση της ύλης της Λογοτεχνίας με την ιστορική ύλη της ίδιας τάξης σε επίπεδο πλέον σχολικής διδακτικής πράξης, την καταγραφή των σχετικών λογοτεχνικών κειμένων και τη συσχέτισή τους με α) την ύλη του μαθήματος της Ιστορίας, β) το ιστορικό θέμα και γ) το είδος Ιστορίας.

Η αφετηρία του όλου εγχειρήματος ανάγεται στο γενικότερο αίτημα για τον εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης και τη βελτίωση της ποιότητάς της. Στο πλαίσιο αυτό έχουν ιδιαίτερη αξία η κριτική προσέγγιση της γνώσης, σύμφωνα άλλωστε και με τα ευρωπαϊκά παραδείγματα, τα νεότερα ιστοριογραφικά ρεύματα, που μεταθέτουν το ενδιαφέρον από τη μακροϊστορία στην ανάδειξη της βιωματικής διάστασης του ιστορικού παρελθόντος και στα κοινωνικά-πολιτισμικά φαινόμενα, η επιχειρηματολογία υπέρ των διαθεματικών ή διεπιστημονικών πρακτικών, αλλά και η υποτίμηση των μαθημάτων της Λογοτεχνίας και της Ιστορίας από την ιδεολογία της λεγόμενης «οικονομίας της αγοράς». Πάντως, ως προς το τελευταίο σημείο, πρέπει εξ αρχής να σημειωθεί ότι η διαμόρφωση της διδακτικής διαδικασίας στη βάση της σύμπραξης της Ιστορίας και της Λογοτεχνίας, όπου προέχουν η ανάλυση, η ερμηνεία, η έρευνα και η μάθηση μέσω των πηγών, αλλά και επιπλέον προωθείται μέσω του λογοτεχνικού κειμένου η συνειδητοποίηση και η κριτική κατανόηση των διάφορων αναπαραστάσεων της ιστορικής πολιτισμικής και κοινωνικής εμπειρίας μας, δημιουργεί άτομα που έχουν ανεπτυγμένη κριτική σκέψη και που είναι σε θέση να συνειδητοποιήσουν ότι η πραγματικότητα που τα περιβάλλει είναι γνωστικά πληθωρική και νοηματικά αλληλένδετη, στοιχεία που είναι απαραίτητα για μια επιτυχή παρουσία στο σύγχρονο ανταγωνιστικό κόσμο.

1. Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΩΣ ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ: η διδασκαλία του μαθήματος στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση

1.1 Γενικές παράμετροι της διδασκαλίας του μαθήματος

Στην πορεία του μαθήματος των Νέων Ελληνικών στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα (με σημείο έναρξης το 1884 και ενδιάμεσους σταθμούς το 1923 με την αυτονόμηση του μαθήματος και το 1928 με την αναγνώριση της πρωτεύουσας θέσης του), αυτό που χαρακτηρίζει σε μεγάλο βαθμό τη φυσιογνωμία του είναι μια γενική απροσδιοριστία και αναποφασιστικότητα ως προς τον τίτλο, τη σκοποθεσία, τα περιεχόμενα, τις ώρες διδασκαλίας και τη διδακτική μεθοδολογία.

Το κύριο χαρακτηριστικό της διδασκαλίας του μαθήματος στη διάρκεια της πεντηκονταετίας, από το 1929-1932 (όταν θεσπίζεται η διάκριση της Α'θμιας από τη Β'θμια εκπαίδευση) ως το 1974 (όταν μετά τη μεταπολίτευση ξεκινά μια ευρύτερη προσπάθεια για την αναβάθμιση της εκπαίδευσης), είναι η υπεροχή της γλωσσικής παραμέτρου. Στο επίπεδο της σκοποθεσίας η διδασκαλία προσανατολίζεται στη «γλωσσική μόρφωση και αγωγή», περιλαμβάνει τη γλωσσική ανάλυση και επεξεργασία των λογοτεχνικών κειμένων ως προτύπων του νεοελληνικού λόγου και ως δειγμάτων για τη γραφή εκθέσεων ως προς τη διάρθρωση και δομή τους, ενώ η αισθητική λειτουργία τους περιορίζεται υπό την πίεση της «ορθής χρήσης» της γλώσσας. Η διδακτική περιλαμβάνει την ανάγνωση και τις γλωσσικές ασκήσεις (χωρισμός σε ενότητες, σύνθεση περίληψης και διατύπωση διδάγματος) και σπανιότερα τη συνολική ερμηνεία των κειμένων.

Σχεδόν αποκλειστική είναι η διδασκαλία των «Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων», του κυριότερου οργάνου διδασκαλίας ως το 1975. Λόγω έλλειψης εγχειριδίων γλωσσικής διδασκαλίας (γραμματικής, συντακτικού, γλωσσικών ασκήσεων) η διδασκαλία της γλώσσας γίνεται μέσω της γλωσσικής μορφής των λογοτεχνικών κειμένων. Από το 1884 ως το 1930 παρατηρείται η ύπαρξη πολλών αρχαιότροφων κειμένων, ενώ μετά το 1930 η κατάκτηση και η χρήση της νέας ελληνικής αποτελεί σταθερό αίτημα της εκπαιδευτικής πολιτικής και περιέχεται στις προκηρύξεις συγγραφής των Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων. Παράλληλα το αίτημα για άνετο χειρισμό, εκ μέρους των μαθητών, της νεοελληνικής και στις δυο μορφές της, τη δημοτική και την καθαρεύουσα, (Α.Π.1966) είναι δείγμα του γλωσσικού διλήμματος που επηρέασε το μάθημα. Επιπλέον, το κριτήριο επιλογής των κειμένων, η νέα ελληνική γλώσσα (κοινή ομιλούμενη δημοτική αλλά και καθαρεύουσα απλή ή αμιγής) αποκαλύπτει την εξάρτηση της διδασκαλίας των λογοτεχνικών κειμένων από τη γλωσσική τους μορφή.

Η εκπαιδευτική στροφή που παρατηρείται μετά το 1974, σηματοδοτεί την αρχή των προσπαθειών για την επιστημονική οργάνωση του μαθήματος. Οι βασικές τομές εντοπίζονται στη διάκριση της διδασκαλίας της Νέας Ελληνικής Γλώσσας από τη διδασκαλία της Λογοτεχνίας, στην έκδοση ξεχωριστών σχολικών εγχειριδίων, στη διατύπωση ενός ενιαίου σκοπού για το μάθημα «Νεοελληνική Γλώσσα και Γραμματεία» και ειδικών σκοπών κατά κλάδο. Η ποιοτική αναβάθμιση του μαθήματος προωθείται με τη σταδιακή έκδοση των Κειμένων Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, την αναγωγή στη θεωρία της Λογοτεχνίας και την προβολή της αισθητικής προτεραιότητας των κειμένων (Σπανός 1999:91-99).

Άλλες αξιώσεις της διδακτικής σκοποθεσίας με τις οποίες επιφορτίστηκε κατά καιρούς το μάθημα, όπως ιδεολογική χειραγώγηση, φρονηματιστική αγωγή, καλλιέργεια εθνικής συνείδησης και θρησκευτικού ήθους, κοινωνική αγωγή μέσω της μετάδοσης οικουμενικών και διαχρονικών ηθικών και αισθητικών αξιών, σκιαγραφούν την πορεία της εκπαιδευτικής χρήσης της Λογοτεχνίας.

Γενικότερα, το ζήτημα της σκοποθεσίας του μαθήματος αφορά τη δυσκολία αντιστοίχισης ανάμεσα στο σκοπό και τους επιμέρους στόχους του μαθήματος και τους αυτόνομους στόχους των λογοτεχνικών κειμένων. Εγγενείς στόχοι της λογοτεχνικής έκφρασης, όπως η αισθητική συγκίνηση και η αναγνωστική απόλαυση, προσκρούουν στις επαυξημένες απαιτήσεις της σχολικής ανάγνωσης, οι οποίες καθορίζονται περαιτέρω από τους ειδικούς σκοπούς του μαθήματος και τους γενικούς σκοπούς της εκπαίδευσης, συχνά αλλότριους προς τη φύση της Λογοτεχνίας. Επιπλέον, η κατά καιρούς διαφοροποίηση των σκοπών της εκπαίδευσης, ανάλογα με οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες, θέτει το ερώτημα κατά πόσον η φυσιολογία των λογοτεχνικών κειμένων -στον πυρήνα της σταθερή και αναλλοίωτη από εξωλογοτεχνικούς παράγοντες- μπορεί να υφίσταται αλλαγές, ώστε να συμβαδίζει με τους εκπαιδευτικούς σκοπούς.

Τέτοιου είδους αντιθέσεις οδηγούν στην υπονόμηση της αναγνωστικής απόλαυσης προς όφελος μιας χρησιμοθηρικής πρακτικής που επιχειρεί να καταστήσει με λανθασμένο τρόπο το λογοτεχνικό κείμενο σχολικό ανάγνωσμα. Συχνά με μια «προκρούστεια» τακτική το κείμενο παραβιάζεται, λογοκρίνεται ή διδάσκεται αποσπασματικά, ώστε να προσαρμοστεί στους εκπαιδευτικούς σκοπούς. Αυτή η χρησιμοθηρική σχολική προσαρμογή της Λογοτεχνίας υποσκελίζει την απόλαυση της ανάγνωσης και οδηγεί σε ανάλογες διδακτικές πρακτικές (Ζερβού 1999:16-18).

Το ερώτημα που προκύπτει είναι πώς μπορεί να νομιμοποιηθεί η θέση της Λογοτεχνίας ως αντικειμένου διδασκαλίας στην εκπαίδευση, με λογοτεχνικά και παιδαγωγικά κριτήρια, πλην των παραπάνω με την αμφισβητούμενη αξία.

Στο στόχαστρο της σημερινής κριτικής εντοπίζονται πρακτικές διδασκαλίας βαθιά ριζωμένες στη διδακτική συνείδηση, πάνω στις οποίες προσκρούουν οι σύγχρονες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες.

Ανάμεσα σε αυτές που επιδεικνύουν τη μεγαλύτερη αντοχή, η μηνυματολαγνεία, η αντιμετώπιση του κειμένου ως φορέα ενός κεντρικού νοήματος το οποίο καλείται να εκμαιεύσει ο μαθητής-αναγνώστης. Σε αυτή την τακτική της «ελεγχόμενης ανάγνωσης» υπάρχει μια αποδεκτή ερμηνεία του κειμένου σε βαθμό που να το καθιστά «κλειστό» στις ενδεχόμενες πολλαπλές αναγνώσεις και ερμηνείες του (Σακελλαριάδη 1999:45). Μέσα σε ένα τέτοιο καθεστώς ανάγνωσης το λογοτεχνικό κείμενο αντιμετωπίζεται ως πηγή ανάβλυσης κάποιου νοήματος παρά ως πεδίο παραγωγής μιας κοινωνικά, ατομικά και πολιτισμικά μεσολαβημένης ερμηνείας. Η μηνυματολαγνεία μαζί με έναν κακώς εννοούμενο κειμενοκεντρισμό αναστέλλει την ελεύθερη ανάπτυξη και κίνηση της νοημοσύνης του μαθητή πάνω στο κείμενο. Στο πλαίσιο της άσκησης σε μια «επαρκή ανάγνωση» τα κριτήρια της επάρκειας ορίζονται υπό το πρίσμα μιας πολύ στενά εννοούμενης λογοτεχνικής ερμηνευτικής, που προσδιορίζει το βαθμό στον οποίο κάθε απόκλιση από την ορθή ερμηνεία αποτελεί παρέκκλιση (Πασχαλίδης 2000:25-27).

Μια επίσης διαιωνιζόμενη πρακτική είναι αυτή της σύμπλευσης του εκπαιδευτικού προγραμματισμού για τα περιεχόμενα διδασκαλίας με τις αντιλήψεις περί «υψηλής λογοτεχνικής παράδοσης», όπως αυτή προσδιορίζεται από τον (επίσημο) λογοτεχνικό

κανόνα, στο πλαίσιο του οποίου ένα είδος άκαμπτης λογικής περιστέλλει τον ορίζοντα της λογοτεχνικής παραγωγής και «μουσειοποιεί» τη Λογοτεχνία στη βάση «της Μεγάλης Παράδοσης, της Κλασικής Λογοτεχνίας, των Αθάνατων Έργων και των Μεγάλων Συγγραφέων». Μια τέτοια λογοτεχνική εκθεσιακή λογική δειγμάτων μεταφράζεται σε επίπεδο σχολικής πρακτικής στο θεσμό του ανθολογίου, το οποίο παρά τις αλλαγές, εξακολουθεί σταθερά να προωθεί σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα τη δυτική Λογοτεχνία και να αγνοεί τις αναγνωστικές προτιμήσεις των μαθητών, να λειτουργεί ως «ευαγγέλιο» μέσα σε μια διαδικασία «προσηλυτισμού» των μαθητών σε μια επίσημη λογοτεχνική «θρησκεία», η οποία με τη σειρά της «αφορίζει» την αιρετική παρά-λογοτεχνία³.

Αντίστοιχα, και στις ίδιες τις διαστάσεις της διδακτικής διαδικασίας, στερεότερες πρακτικές υπονομεύουν το μορφωτικό και παιδαγωγικό αποτέλεσμα της λογοτεχνικής διδασκαλίας. Όσον αφορά τον εκπαιδευτικό, η περισσότερο διαδεδομένη παρανόηση και διαστρέβλωση του ρόλου του είναι αυτή κατά την οποία ο ίδιος δρα ως ερμηνευτής-αυθεντία και μεσολαβητής των ερμηνευτικών κοινοτοπιών των διδακτικών οδηγιών του Υπουργείου (οπ:21). Από την άλλη πλευρά, ο ρόλος του μαθητή εκφυλίζεται μέσα σε πρακτικές που τον υποβαθμίζουν σε αναπαραγωγό ερμηνευτικών στερεοτύπων, ετεροκατευθυνόμενο από την ερμηνευτική αυθεντία του εκπαιδευτικού, τον αντιμετωπίζουν ως πολιτισμικά αναλφάβητο, χωρίς αναγνωστικές και κριτικές δεξιότητες, προθέσεις, γνώσεις, εμπειρίες, ανάγκες και ικανότητες συμπαραγωγής της γνώσης (οπ:29-34).

Οι όποιες μεταρρυθμιστικές ενέργειες, στο πλαίσιο των οποίων επιδιώκεται η αντιστάθμιση των παραπάνω, θέτουν το ερώτημα σχετικά με το γιατί πρέπει να διδάσκουμε Λογοτεχνία, ερώτημα που απαντάται ποικιλοτρόπως.

Μια πρώτη απάντηση εστιάζεται στη δυνατότητα της Λογοτεχνίας να διαμορφώνει εικόνες της καθημερινής εμπειρίας μέσα από αναπαραστάσεις της κοινωνικής, πολιτισμικής και ιστορικής πραγματικότητας, από τις οποίες ο αναγνώστης αντλεί το υλικό της συγκρότησής του ως κοινωνικό και πολιτισμικό ον. Τα κείμενα διαμορφώνουν υποκείμενα και τα ενισχύουν στην προσπάθειά τους να νοηματοδοτήσουν, να ερμηνεύσουν και να κατανοήσουν τον υπαρκτό κόσμο, την κοινωνική και πολιτισμική εμπειρία τους (Καπλάνη-Κουντουρά 2000:163). Μέσα από διαδικασίες ερμηνείας του προσωπικού, του δημόσιου, του πολιτισμικού, μέσα από φανταστικές σχέσεις και αναγνωρίσεις αλλά και μέσα από τις θέσεις νοηματοδότησης που υιοθετεί, ο αναγνώστης αυτοπροσδιορίζεται και συγκροτεί ταυτότητα (Sumara 2002:8). Οι διαδικασίες αυτές, αποδιδόμενες από τον Iser με τον όρο «λογοτεχνική ανθρωπολογία», καθιστούν το λογοτεχνικό κείμενο ένα παραγωγικό πεδίο, όπου ο αναγνώστης πραγματοποιεί μια ανασκόπηση του παρελθόντος, μια κριτική επαναθεώρηση του παρόντος και όσων θεωρούνται ως αληθινά, μια υποθετική ερμηνεία του εαυτού του, των άλλων, καθώς και των πεδίων της εμπειρίας (οπ:29-30).

Επιπλέον, το ομαδικό πλαίσιο ανάγνωσης που εξασφαλίζουν οι συνθήκες διδασκαλίας, επιτρέπει τη διεξαγωγή μιας κοινής ερμηνευτικής διαδικασίας -

³. Το περιεχόμενο των ισχυόντων σχολικών εγχειριδίων του μαθήματος επιβεβαιώνει σε μεγάλο βαθμό τη δέσμευση των συντακτών από το λογοτεχνικό κανόνα σε διάφορες παραμέτρους του, όπως στη σταθερή επιλογή «μεγάλων» συγγραφέων, Ελλήνων και ξένων, στη μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισής τους έναντι των υπολοίπων λιγότερο αναγνωρισμένων, στη δυσαναλογία ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες συγγραφείς, καθώς και ανάμεσα στη δυτική και μη δυτική Λογοτεχνία, στην επιλογή των περισσότερο «κλασικών» έργων ως δειγμάτων της συγγραφής ενός συγγραφέα παρά άλλων λιγότερο γνωστών έργων του.

κατανεμημένης στα μέλη της ομάδας της τάξης -, η οποία περιλαμβάνει στοιχεία αντιπαράθεσης και διαλεκτικής. Οι από κοινού πρακτικές ανάγνωσης επιτρέπουν στους μαθητές να εκτίθενται στην επίδραση των ερμηνειών των συμμαθητών τους, να ελέγχουν και να παρατηρούν τις νοηματοδοτήσεις τις δικές τους και των άλλων, να επηρεάζονται και να επηρεάζονται. Σε αντίθεση με άλλες περιπτώσεις μαθημάτων, στα οποία οι γνώσεις που παρουσιάζονται είναι ήδη διαμορφωμένες σε μεγάλο βαθμό, στο μάθημα της Λογοτεχνίας οι μαθητές συμμετέχουν στην ανάπτυξη των ιδεών και συνειδητοποιούν ότι αυτές υπόκεινται σε αλλαγή και επαναθεώρηση (οπ:56-58). Τέλος, δημιουργείται το περιθώριο για τον προβληματισμό σε σχέση με βασικά χαρακτηριστικά της λογοτεχνικής κριτικής, καθώς τα μέλη της αναγνωστικής ομάδας αποφασίζουν για την αξία των ανταποκρίσεων που προκύπτουν από το κείμενο, συζητούν για τις πιθανές νοηματοδοτήσεις, φαντάζονται, υποθέτουν, εκτιμούν και συνθέτουν στο πλαίσιο μιας αποκλίνουσας σκέψης. Το σύνολο των πιθανών ερμηνειών εξετάζεται και αξιολογείται, ενώ εντοπίζονται ομοιότητες ανάμεσα στην εμπειρία από το κείμενο και στη συνολική λογοτεχνική εμπειρία των μαθητών (Sloan 1999:118).

Περαιτέρω, η ίδια η διδακτική διαδικασία, όταν πλαισιώνεται από τις προτάσεις της λογοτεχνικής θεωρίας, «εκπαιδεύει» τον αναγνώστη να αντιλαμβάνεται το λογοτεχνικό κείμενο με έναν περισσότερο διευρυμένο τρόπο (Sumara 2002:44-45). Με τη διδακτική καθοδήγηση εκείνη που παρουσιάζει τις θέσεις των λογοτεχνικών θεωρητικών παραδειγμάτων, το προϊόν της τέχνης αποκαλύπτει τις εναλλακτικές δυνατότητες που έχει να μεγεθύνει την αντίληψη προσελκύοντας την προσοχή σε νέους και εναλλακτικούς τρόπους παρουσίασης των πραγμάτων, διακόπτοντας αυτό που είναι οικείο και δεδομένο από τη μη λογοτεχνική εμπειρία και αναδεικνύοντας όσα έχουν γίνει πλέον «αόρατα», επειδή εκ των πραγμάτων είναι υπερβολικά οικεία και δεδομένα. Πρακτικές ανάγνωσης, όπως η «εκ του σύνεγγυς ανάγνωση», η επανάγνωση, διδάσκουν το μαθητή-αναγνώστη να εντοπίζει μη παρατηρήσιμες –σε ένα πρώτο επίπεδο- λεπτομέρειες που πλαισιώνουν την ανθρώπινη εμπειρία (οπ:144). Ουσιαστικά, αυτό που διδάσκεται στο πλαίσιο της διδασκαλίας της Λογοτεχνίας, είναι το «πώς» κάποιος αναπτύσσει μια σχέση με το λογοτεχνικό κείμενο μέσα από διάφορα είδη ερμηνευτικών πρακτικών. Η ένταξη του μαθήματος στη σχολική εκπαίδευση αντιστοιχεί σε μια απόπειρα να αντισταθμιστεί ο τρόπος με τον οποίο συχνά διαβάζεται η Λογοτεχνία εξωσχολικά και ο οποίος βασίζεται στην άποψη ότι η ανάγνωσή της είναι ένα «είδος ψυχαγωγικής δραστηριότητας που δεν απαιτεί τίποτα παραπάνω από την προθυμία κάποιου να απορροφηθεί από μια αισθητική εμπειρία» (οπ:157-158).

Μια επιπλέον αντίληψη υπέρ της αναγκαιότητας της διδασκαλίας της Λογοτεχνίας αφορά τη σχέση της πρώτης με την εγγραμματοσύνη. Η σχολική Λογοτεχνία συνιστά ένα «πρόγραμμα-πρόταση ανάγνωσης» που αναβαθμίζει τις ικανότητες ανάγνωσης από το επίπεδο της στοιχειώδους δεξιότητας σε ένα ανώτερο επίπεδο κριτικής ικανότητας. Ιδιαίτερα σήμερα, καθώς η ανάπτυξη εναλλακτικών μέσων επικοινωνίας έχει υποκαταστήσει τη λειτουργία της ανάγνωσης, η διδασκαλία της Λογοτεχνίας καλείται μέσα από δραστηριότητες και εμπειρίες ανάγνωσης και γραφής να πείσει τους μαθητές ότι ο γραπτός λόγος εξακολουθεί να είναι λειτουργικά σημαντικός, ότι τους αφορά, αλλά και να τους αποκαλύψει τη δυνατότητα που έχει να επιδρά στα συναισθήματα, τη λογική και τη φαντασία, προκαλώντας προβληματισμό, εξάπτοντας το ενδιαφέρον και προσφέροντας απόλαυση. Τέλος, στη διδασκαλία της Λογοτεχνίας ανατίθεται η αρμοδιότητα να εισαγάγει τους μαθητές στο χώρο της πολιτισμικής δραστηριότητας με

συστηματικό τρόπο, προτάσεις ανάγνωσης, προλειαίνοντας το έδαφος για τη δημιουργία διαρκών αναγνωστών, όχι μόνο με τη μεθόδευση της γνήσιας επιθυμίας για λογοτεχνική ανάγνωση αλλά και με την παροχή κατευθύνσεων σχετικά με το τι και το πώς της ανάγνωσης (Sloan 1991:3-5).

Το ζήτημα της διδασκαλίας της Λογοτεχνίας τοποθετείται επίσης στο ευρύτερο πλαίσιο του ολιστικού προγράμματος της γλωσσικής διδασκαλίας, το οποίο επικεντρώνεται όχι σε μεμονωμένες γλωσσικές ασκήσεις και κανόνες, αλλά σε διαδικασίες κατασκευής νοήματος από γνήσια κείμενα, από υλικό ανάγνωσης λογοτεχνικό ή παραλογοτεχνικό. Μέσα σε αυτού του είδους την ολιστική προσέγγιση της γλώσσας εξετάζονται και τα λογοτεχνικά προϊόντα με δραστηριότητες γραφής, δραματοποίησης, ακρόασης, ανάγνωσης, αναδιήγησης (οπ:20-22). Υπό αυτήν την έννοια η διδασκαλία της Λογοτεχνίας αποτελεί μέρος της εξοικείωσης με τις προοπτικές της γλώσσας, την τέχνη του λόγου (οπ:11). Για τον Chomsky η γλωσσική ωφέλεια του λογοτεχνικού λόγου ανάγεται στη σύνθετη φύση της γραπτής γλώσσας γενικότερα, όσον αφορά το λεξιλόγιο και τη σύνθεση, ενώ από διάφορες έρευνες υποστηρίζεται ότι η ανάγνωση και η ακρόαση της Λογοτεχνίας βελτιώνει γλωσσικές ικανότητες όπως η γραφή, η ομιλία, η ανάγνωση (οπ:41). Ευρύτερα, οι ψυχογλωσσολόγοι προτείνουν ένα είδος ανάγνωσης από μέσα προς τα έξω (inside-out) αντίθετο από τη μιχεβιοριστική άποψη που αποδίδει έμφαση σε ήχους, γράμματα και λίστες λέξεων, και επικεντρώνουν το ενδιαφέρον στην υποβοήθηση των μαθητών να εξάγουν νόημα από ολοκληρωμένα κείμενα, από προϊόντα με γλώσσα πλήρη νοήματος. Η γλωσσική συμπεριφορά αναπτύσσεται λειτουργικά μέσα από δοκιμές και πειραματισμούς και μέσα από την ασχολία του ατόμου με τη γλώσσα και τις μορφές της, μέσα από διαδικασίες σύνθεσης και εξαγωγής νοημάτων που δεν είναι άμεσα ορατά. Έτσι, η μάθηση της ανάγνωσης της Λογοτεχνίας γίνεται μάθηση της ανάγνωσης γενικά, στο πλαίσιο μιας ολιστικής προσέγγισης της γλωσσικής διδασκαλίας (οπ:16-20).

Στις παραπάνω θέσεις υπέρ της αναγκαιότητας της διδασκαλίας της Λογοτεχνίας προστίθεται και η κοινωνική αξία της μελέτης της. Σε ένα πρώτο επίπεδο αναγνωρίζεται ότι η Λογοτεχνία συνιστά μια κατασκευασμένη μεν κοινωνική δε οπτική και αναπαράσταση. Μέσα από τις λογοτεχνικές «ιστορίες» η κατανόηση της ιστορίας, της πολιτικής, της θρησκείας και της κοινωνικής ζωής αποκτά βάθος και διαύγεια. Η γνώση που προκύπτει -προσιτή με τέτοιο τρόπο μόνο μέσα από τη λογοτεχνική αναπαράσταση- έχει μια αξία ευρύτερα κοινωνική.

Στην ίδια κατεύθυνση τοποθετείται μια εξίσου κοινωνική λειτουργία της διδασκαλίας της Λογοτεχνίας, αυτή που σχετίζεται με την ανάδειξη των ρηματικών δομών της λογοτεχνικής γλωσσικής έκφρασης, οι οποίες σε κάποια μορφή τους συναντώνται και σε μη λογοτεχνικές πρακτικές λόγου στον ευρύτερο χώρο επικοινωνίας στην κοινωνική ζωή. Η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι διάφορες χρήσεις της γλώσσας υπηρετούν ποικίλους σκοπούς ισχυροποιεί την αντίσταση των μαθητών απέναντι στην παθητική αποδοχή του περιεχομένου του λόγου σε διάφορες περιστάσεις της κοινωνικής συναναστροφής. Πρόκειται για την εκμάθηση της «αποκωδικοποίησης» της γλώσσας, με την οποία το εγγράμματο άτομο αντιλαμβάνεται το περιεχόμενο του λόγου σε ένα ανώτερο επίπεδο πέραν του πρωταρχικού. Η άσκηση στην κριτική αντιμετώπιση των ρηματικών δομών της Λογοτεχνίας αναπτύσσει μηχανισμούς χειρισμού και κατανόησης της λειτουργίας (ευρύτερα) των δημιουργικών ρηματικών δομών, λογοτεχνικών και παραλογοτεχνικών (διαφημίσεις, πολιτικός λόγος, μουσική). Έτσι, η διδασκαλία της

Λογοτεχνίας γίνεται μια εκπαίδευση-προστασία απέναντι στην κοινωνική «μυθολογία» σε όλες τις μορφές της, την ψυχαγωγία, τη διαφήμιση, την προπαγάνδα, τη γλώσσα των κλισέ και των στερεοτύπων (οπ:13-14).

Βέβαια, η θέση της Λογοτεχνίας στην εκπαίδευση δεν μπορεί να αποδοθεί με γενικούς ή παγκόσμιους όρους, καθώς το ερώτημα τίθεται κάθε φορά σε σχέση με συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες και ειδικά προβλήματα. Ωστόσο, η ύπαρξη και η διατήρηση της λογοτεχνικής εκπαίδευσης σήμερα είναι «μέρος ενός ζωτικού αγώνα ενάντια στην απονεκρωτική δύναμη της χειραγώγησης, μέρος μιας απελπισμένης προσπάθειας να κρατηθούν ζωντανά τα ερωτήματα για τα νοήματα» (Gossman 1990:53).

Συγκεκριμένα, όσον αφορά την ελληνική περίπτωση, ο αποδιδόμενος ρόλος στη σχολική Λογοτεχνία εκδηλώνεται στις διάφορες διαστάσεις του κυρίως μέσα από τις επίσημες διατυπώσεις του Ενιαίου Πλαισίου Προγράμματος Σπουδών (Ε.Π.Π.Σ.) για τη Λογοτεχνία, το οποίο αποτελεί τη συμπύκνωση του εκπαιδευτικού προγραμματισμού για τη διδασκαλία του μαθήματος στις βαθμίδες της υποχρεωτικής εκπαίδευσης.

Ο προγραμματισμός της διδασκαλίας του μαθήματος ενσωματώνει «ανάλογες εφαρμογές σε άλλα κράτη και κυρίως της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προκειμένου να διαμορφωθεί, κατά το δυνατόν, μια κοινή οπτική στη θεώρηση της διδασκαλίας, μια στοιχειώδης σύγκλιση...», η οποία σε επίπεδο στοχοθεσίας εκφράζεται ως γνωριμία με «μορφές και αξίες του πολιτισμού που συνδέονται με το ευρύτερο πολιτισμικό περιβάλλον στην ευρωπαϊκή ή την οικουμενική του διάσταση». Επιπλέον, ως βασικός σκοπός του μαθήματος ορίζεται «να φέρει το μαθητή σε επικοινωνία με σημαντικά και ποιοτικά αξιόλογα λογοτεχνικά έργα, να τον ασκήσει και να τον εθίσει στην ανάγνωσή τους» και ευρύτερα «να καταστήσει το μαθητή αναγνώστη και κατά το δυνατόν καλό αναγνώστη, καλλιεργώντας του μια σταθερή και παραμόνιμη σχέση με τη λογοτεχνία και την ανάγνωση». Στη βασική σκοποθεσία περιλαμβάνονται επίσης αμιγώς παιδαγωγικές επιδιώξεις όπως «διαμόρφωση στάσεων και συστήματος αξιών με την καλλιέργεια της ευαισθησίας, τον εμπλουτισμό της εμπειρίας και την ανάπτυξη της φαντασίας» (Ε.Π.Π.Σ. για τα Κ.Ν.Λ.:1-2).

Ειδικότερα, το σύνολο των γενικών στόχων καλύπτει ένα ευρύ ειδολογικό φάσμα:

Γνωστικοί: απόκτηση γνώσεων για τα λογοτεχνικά γένη και είδη, την εξέλιξή τους, την ειδική χρήση του λόγου και την τεχνική, κατά περίπτωση και σε σχέση με το είδος του κειμένου, το συγγραφέα, την εποχή, τα ρεύματα. Αντίληψη του φαινομένου της λογοτεχνικότητας σε σχέση με τη χρήση της γλώσσας. Ανάγνωση, κατανόηση, σύνθεση περιλήψεων, κρίση, σύγκριση και διάκριση. Γνώση βασικών τρόπων ομιλίας διάφορων λογοτεχνικών ειδών, αναγνώριση τεχνικών χαρακτηριστικών της λογοτεχνικής γραφής. Ένταξη του συγγραφέα στο ιστορικό του πλαίσιο. Παραγωγή λόγου με αναφορά το κείμενο. Εκτίμηση λογοτεχνικής ποιότητας και τεκμηρίωση άποψης. Διάκριση των μερών του όλου και τιτλοφόρηση, ανασύνθεση του όλου από τα μέρη, επέκταση γνώσης σε άλλα πεδία αναφοράς (οπ:2-3 & 6-7).

Συναισθηματικοί: ευαισθητοποίηση του μαθητή σε καίρια θέματα-προβλήματα του ανθρώπου, της κοινωνίας, του πολιτισμού, διαμόρφωση προσωπικής άποψης, συγκρότηση συστήματος αξιών, ευαισθητοποίηση και διαίσθηση, φαντασία, ενίσχυση της προσληπτικής ικανότητας, εμπλουτισμός και ανακατασκευή της εμπειρίας, αιτιολόγηση του συναισθήματος, χαρακτηρισμός προσώπων και καταστάσεων (οπ:6-7).

Ψυχοκινητικοί: άσκηση στην ανάγνωση κειμένων, έκφραση δημιουργικών ή κριτικών δυνατοτήτων, προφορική ή γραπτή έκφραση της αναγνωστικής πρόσληψης,

ικανότητα πολιτισμένης συζήτησης και αποτελεσματικής επικοινωνίας, παρατήρηση, επισήμανση, τεκμηρίωση άποψης (οπ:2-3 & 6-7).

Γενικά το περιεχόμενο της σκοποθεσίας του Ε.Π.Π.Σ. αποφορτίζει το μάθημα από παλαιότερες άκρως αμφισβητούμενες και αντιπαιδαγωγικές λειτουργίες. Παρ' όλα αυτά η πρόβλεψη για την αμιγή αισθητική απόλαυση ως εν δυνάμει αξιοποιήσιμο υλικό συμπυκνώνεται σε μια και μοναδική διατύπωση-στόχο, «να κατανοήσει καλύτερα και να απολαύσει βαθύτερα ο μαθητής το κείμενο μέσα από την παρατήρηση, την επεξεργασία, τη διερεύνηση, την ανταλλαγή αναγνωστικής ευαισθησίας και πείρας» (οπ:2).

Ο ρόλος, ο οποίος αποδίδεται επίσημα στη σχολική Λογοτεχνία, συνοψίζεται στις παρακάτω ιδιότητές της:

α) όργανο ανθρωπιστικής παιδείας: «η λογοτεχνία εμπεριέχει τα στοιχεία εκείνα (ποιότητες, στάσεις, αξίες) που κατεξοχήν ενισχύουν και διευρύνουν το αίσθημα της ανθρωπιστικής παιδείας».

β) φορέας φρονηματιστικής αγωγής: «το συγκεκριμένο αντικείμενο...έχει κατά βάση εθνικό χαρακτήρα και συνδέεται περισσότερο με την ιδιαιτερότητα της κάθε χώρας». Ως γενικός στόχος διδασκαλίας τίθεται μεταξύ των άλλων «να γνωρίσει ο μαθητής μορφές και αξίες του πολιτισμού που συνδέονται τόσο με τη ζωή, την παράδοση και τη φυσιογνωμία του έθνους...». Είναι εμφανής η πρόθεση να διατηρηθεί η διαιωιζόμενη συσχέτιση Λογοτεχνίας-Έθνους καθώς και μια προσδοκία εθνικής αυτοεπιβεβαίωσης μέσα από αυτήν: «η χώρα μας διαθέτει (και παράγει) υψηλής ποιότητας και με παγκόσμια αναγνώριση λογοτεχνία, οι δημιουργοί της οποίας είναι οι μεγάλοι και πραγματικοί διδάσκαλοι».

γ) αγωγός της λογοτεχνικής παράδοσης: με διάφορους τρόπους είναι έκδηλη η πρόθεση της διατήρησης ενός ελιτίστικου κριτηρίου επιλογής της διδακτικής ύλης και η σύμπλευση με τα αποδεκτά όρια του λογοτεχνικού κανόνα: «η επιλογή γίνεται με ποιοτικά λογοτεχνικά κριτήρια από το έργο καθιερωμένων και αναγνωρισμένων συγγραφέων, παλαιότερων, νεότερων και σύγχρονων». Όπως άλλωστε επιβεβαιώνεται και από το σύνολο των ανθολογούμενων κειμένων ο συντάκτης σταχυολογεί κυρίως από την «κορυφή» της λογοτεχνικής παραγωγής (με κριτήριο την επίσημη αναγνώριση των συγγραφέων), από τις παρακαταθήκες (κυρίως από το παρελθόν, λιγότερο από τη σύγχρονη παραγωγή) και από έναν εδώ και χρόνια θεωρούμενο ως λίκνο της λογοτεχνικής δημιουργίας γεωγραφικό χώρο (κυρίως από την Ευρώπη και την Αμερική αφήνοντας απέξω πολλές εθνικές λογοτεχνίες).

δ) μέσο γλωσσικής διδασκαλίας (με την ευρύτερη έννοια): αξιοσημείωτη είναι η αναφορά του Ε.Π.Π.Σ. στο ζήτημα της εκπαιδευτικής χρήσης του λογοτεχνικού έργου ως υποδειγματικής μορφής λόγου. Ο συντάκτης αναγνωρίζει μεν ότι «η λογοτεχνία συνιστά μια ειδική χρήση της γλώσσας κατεξοχήν δημιουργική και γι' αυτό κατεξοχήν μορφωτική». Ωστόσο, αποσαφηνίζει ότι «η διδασκαλία των Κ.Ν.Λ. δεν υπηρετεί στενά γλωσσικούς στόχους, δεν προβάλλει τη λογοτεχνικότητα ενός κειμένου ως γλωσσικό πρότυπο ούτε προτείνει λογοτεχνικούς «κανόνες». Επειδή όμως το κείμενο είναι τελικά μια γλωσσική μορφή, μια γλωσσική δομή...είναι προφανές ότι η γλώσσα του κειμένου - ανάλογα με το λογοτεχνικό γένος και είδος-, οι εκφραστικοί τρόποι με τους οποίους αυτή προβάλλει την προθετικότητα του κειμένου, αφενός ασκούν αυτόχρονα γλωσσική αγωγή και αφετέρου συνιστούν μεθοδολογικά αντικείμενο της διδασκαλίας και της σχετικής στοχοθεσίας...Αυτή ακριβώς η διαπλοκή μορφής και περιεχομένου αναλύεται κατά τη διδασκαλία με την παρατήρηση της γλώσσας του κειμένου...». Συνεπώς, όσον αφορά την

όποια σύνδεση Λογοτεχνίας και Γλώσσας αυτή γίνεται α) στο επίπεδο της παρουσίασης του φαινομένου της λογοτεχνικότητας: «ανιχνεύοντας τη μορφή και το περιεχόμενο του κειμένου, σε συνάρτηση με την τεχνική και την τέχνη του λόγου, με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του γλωσσικού ύφους που συνιστούν τη λογοτεχνικότητα του κειμένου», «να αντιληφθεί ο μαθητής ορισμένα τεχνικά χαρακτηριστικά της λογοτεχνικής γραφής» και β) στο βαθμό που η παρατήρηση της ειδικής χρήσης της γλώσσας υπηρετεί μόνο λογοτεχνικούς σκοπούς: «...διότι με την παρατήρηση της γλωσσικής μορφής του το κείμενο γίνεται περισσότερο εναργές και η ερμηνευτική του προσέγγιση περισσότερο τεκμηριωμένη», ενώ «σε κάθε περίπτωση όμως προηγείται η λογοτεχνία. Η γλωσσολογία και η θεωρία είναι εργαλεία που βοηθούν στην καλύτερη ανάγνωσή της...» (οπ:1-3).

Όσον αφορά περαιτέρω το ζήτημα της διδασκαλίας του μαθήματος και τη σχέση της με τη θεωρία της Λογοτεχνίας, η επίσημη διατύπωση παραπέμπει περισσότερο στην προσωπική εργασία, κατάρτιση και προαίρεση του εκπαιδευτικού, παρά δημιουργεί ένα πλαίσιο για μια συστηματική λειτουργική αξιοποίηση των θεωρητικών δεδομένων. Στο επίπεδο των γενικών διατυπώσεων το Ε.Π.Π.Σ. ορίζει ότι «το παρόν πλαίσιο προγράμματος σπουδών επιδιώκει... να λάβει υπόψη και να ενσωματώσει στη σπουδή του αντικειμένου τα νεότερα δεδομένα της θεωρίας της λογοτεχνίας» (οπ:1). Δεν προσδιορίζει όμως με σαφήνεια αυτήν την ενσωμάτωση, καθώς οι σχετικές διατυπώσεις ή εκκρίτουν σε γενικότητα, όπως η παραπάνω, ή εστιάζουν περιορισμένα μόνο σε κάποιες -πλην βασικές- παραμέτρους του συνολικού θεωρητικού πλαισίου του λογοτεχνικού φαινομένου, όπως τα λογοτεχνικά γένη και είδη, η εξέλιξή τους, τα λογοτεχνικά ρεύματα και οι συγγραφείς, η λογοτεχνικότητα. Πρόκειται περισσότερο για πληροφορίες που εντάσσονται στο πλαίσιο της Ιστορίας της Λογοτεχνίας παρά της θεωρίας και της κριτικής της. Επιπλέον, ούτε στο επίπεδο των μεθοδολογικών υποδείξεων ούτε σε αυτό του περιεχομένου των σχολικών εγχειριδίων διαφαίνεται κάποια νύξη-πρόταση για την αξιοποίηση της θεωρίας ως μέσου ή ως αντικειμένου διδασκαλίας, πόσο μάλλον πρόταση για τη μεθόδευση της διδασκαλίας της Λογοτεχνίας ως εκδοχής ή μορφής της θεωρίας της Λογοτεχνίας.

Ωστόσο, στο βαθμό που πρόκειται για μια επίσημη εκπαιδευτική μελέτη -με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη συστηματικότητα, την ποιότητα και την έκταση της μελέτης- ο θεωρητικός και μεθοδολογικός προβληματισμός -όπως αυτός αναπτύσσεται στη θεωρία της Λογοτεχνίας- για τη σπουδή της Λογοτεχνίας κρίνεται αναγκαίος.

Το ερώτημα που τίθεται είναι κατά πόσον η οργάνωση της διδασκαλίας της Λογοτεχνίας στην ελληνική Μέση Εκπαίδευση δημιουργεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο η θεωρία μπορεί να καταστεί λειτουργική. Ως κριτήρια αποτίμησης μπορεί να θεωρηθούν τα εξής: α) η παρουσίαση των σημαντικότερων θεωριών της Λογοτεχνίας β) ο βαθμός στον οποίο οι μαθητές ωθούνται μέσα από μια συγκριτική προοπτική να ανακαλύψουν τις διαφορές, τις αντιπαραθέσεις ή τις επαναλήψεις που υπάρχουν ανάμεσα στις θεωρητικές εκδοχές γ) η οργάνωση της διδασκαλίας με τέτοιο τρόπο, ώστε να καταστεί κατανοητό ότι τα λογοτεχνικά έργα αποτελούν «πολυδύναμες» και αισθητικώς αποτελεσματικές και ενσυνείδητες εκφάνσεις κάποιων σχημάτων συγκρότησης νοήματος δ) η έκταση στην οποία γίνεται αντιληπτός ο κοινωνικός και πολιτισμικός ορισμός του λογοτεχνικού φαινομένου, όπως αυτός προκύπτει κάθε φορά από τα διάφορα σχήματα αντίληψης για το νόημα, τη δομή και τη γλώσσα του κειμένου, το ρόλο του αναγνώστη και του συγγραφέα, τις διαδικασίες πρόσληψης και ευρύτερα από τις εκδοχές και

εκτιμήσεις του λογοτεχνικού φαινομένου που επικράτησαν κατά καιρούς επιδρώντας στη λογοτεχνική παραγωγή (Αθανασόπουλος 1994:54).

Γενικά το Πρόγραμμα Σπουδών για τη Λογοτεχνία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί - με τους όρους του Purves για τα Α.Π. Λογοτεχνίας- ως συνδυασμός προγράμματος «αναλυτικής δομής» (δεξιότητες κριτικής και αυτόνομης ανάγνωσης) και «γενετικής δομής» (προσωπική ανάπτυξη των μαθητών μέσα από την πράξη της ανάγνωσης) (Φρυδάκη 2003:58).

Ένα επόμενο πεδίο αποτίμησης της διδασκαλίας του μαθήματος είναι αυτό των σχολικών εγχειριδίων, του περιεχομένου διδασκαλίας. Το Ε.Π.Π.Σ. για τα Κ.Ν.Α. ορίζει τη φυσιογνωμία της διδασκτέας ύλης ως εξής: «Περιεχόμενα του πλαισίου αποτελούν επιλεγμένα λογοτεχνικά κείμενα Νεοελληνικής (σε ποσοστό 80% περίπου) και ξένης λογοτεχνίας (σε δόκιμη μετάφραση) που καλύπτουν ποίηση, πεζογραφία, θέατρο, σενάριο, λογοτεχνικό δοκίμιο·δημοτικά ή λόγια, καθιερωμένων συγγραφέων, παλαιότερων, νεότερων ή σύγχρονων·σε ολοκληρωμένη ή αποσπασματική μορφή με σχετική αυτοτέλεια». Όσον αφορά τη γενικότερη επιμέλεια των εγχειριδίων, «τα κείμενα συνοδεύονται από περιεκτικές εισαγωγές κατά περίπτωση, επεξηγήσεις λέξεων, πραγμάτων, εννοιών ή λογοτεχνικών όρων...επίσης από κατάλληλες ερωτήσεις που υποβοηθούν τη διδακτική στοχοθεσία, την αναγνωστική άσκηση και την ερμηνευτική κατεύθυνση...και από παράλληλα κείμενα, από συνοπτικά βιογραφικά των συγγραφέων και από κατάλληλη εικονογράφηση...συνδέοντας τη λογοτεχνία με τη ζωγραφική ή τη φωτογραφία» »(Ε.Π.Π.Σ. για τα Κ.Ν.Α.:4-5).

Σε αυτό το σημείο κρίνεται σκόπιμη μια αναλυτικότερη συνολική αποτίμηση και ανάλυση των ισχυόντων σχολικών εγχειριδίων, καθώς αφενός αποτελούν το αφετηριακό σημείο της διδακτικής διαδικασίας αλλά και οποιασδήποτε κριτικής για τη διδασκαλία του μαθήματος και αφετέρου αποτελούν τμήμα της παρούσας εργασίας.

1.2 Συγκεντρωτικά στοιχεία για τα σχολικά εγχειρίδια της Λογοτεχνίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση

α) ειδολογική ταξινόμηση των περιεχομένων: σε σύνολο 528 κειμένων καλύπτεται όλο το φάσμα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, από το 10^ο αιώνα ως τη σύγχρονη εποχή (1998) με λογοτεχνήματα που εντάσσονται στα παρακάτω είδη: μυθιστόρημα, παραμύθι, διήγημα, νουβέλα, προσωπικό ημερολόγιο, οδοιπορικό-ταξιδιωτικό, δοκίμιο, αυτοβιογραφία, τραγούδια (δημοτικά και μη), ομιλία, νανούρισμα, ποιήματα (τραγωδία, σάτιρα, ωδή, σονέτο, ύμνος, θρήνος, καταλόγια, θρησκευτικό δράμα), χρονογραφία (χρονικό, χρονογράφημα), (λαϊκό) θέατρο (πεζό π.χ. δράμα, κωμωδία και έμμετρο π.χ. τραγωδία, κωμωδία), απομνημονεύματα, κινέζικο χαϊκού, επιστολογραφία (πεζή, έμμετρη), προκήρυξη (επαναστατική), λαϊκές αφηγήσεις, μελέτη, εκκλησιαστική ρητορική.

β) αναλογία Πεζογραφίας-Ποίησης: σε σύνολο 528 κειμένων στην Πεζογραφία ανήκουν τα 240 (45,5%) και στην Ποίηση τα 288 (54,5%).

γ) ξένη Λογοτεχνία: σε σύνολο 528 κειμένων τα 56 (10,6%) ανήκουν στην ξένη Λογοτεχνία, καλύπτουν το 13^ο, 14^ο, 16^ο, 17^ο, 18^ο, 19^ο και 20^ο αιώνα, ενώ οι χώρες που αντιπροσωπεύονται είναι κατά συχνότητα η Γαλλία (11), η Αμερική (8), η Ρωσία (8), η Αγγλία (7), η Γερμανία (7), η Ιταλία (4), η Τσεχία (3), η Ισπανία (2), η Σουηδία (2), η Ιρλανδία (1), η Πορτογαλία (1), η Κίνα (1), η Τουρκία (1). Το βάρος πέφτει σχεδόν

κατ'αποκλειστικότητα στις δυτικές χώρες, ενώ απουσιάζει η αντιπροσώπευση βαλκανικών χωρών, αραβικών ακόμα και μιας ολόκληρης ηπείρου (Αυστραλία).

δ) αναλογία ανδρών-γυναικών συγγραφέων Ελλήνων και Ξένων: σε σύνολο 274 συγγραφέων Ελλήνων και Ξένων, όπου οι Έλληνες συγγραφείς = 225 (82,1%) και οι Ξένοι = 49 (17,9%), οι 236 (86,1%) είναι άνδρες και μόλις οι 38 (13,9%) είναι γυναίκες.

ε) λογοτεχνικός κανόνας: ανάμεσα στους άνδρες συγγραφείς, όπου οι Έλληνες = 190 (80,5%) και οι Ξένοι = 46 (19,5%), υπερέχουν αριθμητικά οι «καθιερωμένοι» αντιπρόσωποι της λογοτεχνικής δημιουργίας. Όσον αφορά τους Έλληνες, με 4 τουλάχιστον κείμενα, υπερέχουν οι Καβάφης (11), Ρίτσος (9), Ελύτης (9), Παλαμάς (8), Σεφέρης (7), Σικελιανός (7), Παπαδιαμάντης (6), Θεοτοκάς (6), Βρεττάκος (5), Βάρναλης (5), Κάλβος (5), Καραγάτσης (5), Καζαντζάκης (5), Καρυωτάκης (5), Μυριβήλης (5), Σολωμός (5), Ξενόπουλος (5), Βαλτινός (5), Αναγνωστάκης (4), Καρκαβίτσας (4), Ροΐδης (4), Μαβίλης (4), Χατζής (4) και όσον αφορά τους ξένους, με δύο κείμενα τουλάχιστον, οι Τσέχοφ (3), Τολστόι (2), Μπρέχτ (2) και Κάφκα (2).

Ανάμεσα στις γυναίκες συγγραφείς, όπου οι Ελληνίδες = 35 (92,1%) και οι Ξένες = 3 (7,9%), υπερέχουν αριθμητικά όσον αφορά τις Ελληνίδες, με δύο κείμενα τουλάχιστον, οι Σωτηρίου (3), Αξιώτη (3), Ιορδανίδου (2), Σαρρή (2), Μιλλιέξ (2), Λυμπεράκη (2), Χριστοδούλου (2), Πολυδούρη (2), Δημουλά (2), Μαστοράκη (2), Γαλανάκη (2) και όσον αφορά τις ξένες και οι τρεις έχουν από ένα κείμενο.

στ) αποσπάσματα: ως προς μια άλλη διάσταση των κειμένων, αυτή της έκτασής τους, είναι αξιοσημείωτο ότι από το 1884 ως σήμερα η πρακτική που ακολουθεί η ανθολόγηση τείνει στην προτίμηση σύντομων κειμένων, όπως σύντομα αυτοτελή πεζά (μικρά αφηγήματα, διηγήματα) ή και αποσπάσματα εκτενέστερων έργων, καθώς και σύντομα ποιήματα, παρά εκτενέστερα αυτοτελή έργα, όπως μυθιστορήματα, νουβέλες και εκτενή ποιήματα. Σε όλες τις ανθολογίες που έχουν χρησιμοποιηθεί ως σήμερα στη Μέση Εκπαίδευση, λίγα κείμενα πεζά ή ποιητικά σχετικά εκτενέστερα έχουν περιληφθεί αυτοτελώς. Η συνήθης πρακτική για μεγάλα σε έκταση έργα (π.χ. μυθιστορήματα) είναι να δίνονται αποσπάσματα και περιλήψεις για όσα παραλείπονται. Το άμεσο διδακτικό και παιδαγωγικό αποτέλεσμα αυτής της πρακτικής είναι η αποτυχία του συστήματος να κληροδοτήσει στους αποφοίτους του μια συνολική εικόνα ενός αξιόλογου εκτενέστερου και αυτοτελούς έργου.

Οι συνέπειες των παραπάνω είναι πολλές. Αρχικά μόνο εν μέρει προλείπεται το έδαφος για μελλοντικούς αναγνώστες της Λογοτεχνίας, επιδίωξη που περιλαμβάνεται στο Πρόγραμμα (Βαρμάζης 1997:32-33). Επιπλέον, αφαιρείται η δυνατότητα από το μαθητή να ανακαλύψει τη γοητεία της ανάγνωσης που προσφέρει ένα ολοκληρωμένο έργο, μέσω μιας διαρκούς συναισθηματικής και επικοινωνιακής εμπειρίας. Επίσης, δεν προσφέρεται η ευκαιρία να εμβαθύνουν οι μαθητές τόσο στα λογοτεχνήματα ως έργα τέχνης (με το θέμα, τη σύνθεση, την εξέλιξη, την πλοκή, τα μοτίβα της μορφής και του περιεχομένου) όσο και στο πνευματικό και καλλιτεχνικό στίγμα του δημιουργού, το οποίο παραμορφώνεται και ακρωτηριάζεται μέσα από το απόσπασμα. Ακόμα η αποσπασματική μορφή των έργων εμποδίζει τον αναγνώστη-μαθητή να ανιχνεύσει με ποιο τρόπο ισχύουν τα θεωρητικά εισαγωγικά σχόλια, να τα εντάξει ενεργά στην ανάλυση του κειμένου, να διαπιστώσει την παρουσία τους μέσα σε αυτό (Δουζένη 1989:96-98). Τα δυο προβληματικά σημεία της αποσπασματικότητας (αντιπροσωπευτικότητα-ποιότητα και ποσότητα) καθιστούν κάποια αποσπάσματα ανεπαρκή να αποδώσουν τη συνολική εικόνα και δομή του κειμένου και να απαντήσουν

στις ερωτήσεις του σχολικού βιβλίου (Δρουκόπουλος 2004:130-131). Τέλος, σε αντίθεση με τα ολοκληρωμένα έργα, τα αποσπάσματα δεν προσφέρουν συγκεκριμένα μεθοδολογικά εργαλεία προσέγγισης των διάφορων λογοτεχνημάτων και βασικές ερμηνευτικές κατευθύνσεις. Ως επιμερισμός της συνολικής λογοτεχνικής αφήγησης, το απόσπασμα υπονομεύει την ολοκληρωμένη οπτική της αρχής, της εξέλιξης, της έκβασης, και τεμαχίζοντας τη δομική αφηγηματολογία και τη νοηματική διαδοχή ελάχιστα επιδέχεται γενίκευση ως προς τις τεχνικές ανάλυσης που μπορούν γενικά να εφαρμοστούν σε μια άρτια αφήγηση (Δουζένη 1989:98-99). Στην ανθολόγηση των Κ.Ν.Α. τόσο για το Γυμνάσιο όσο και για το Λύκειο η επιλογή της λύσης του αποσπάσματος αφορά στην πλειονότητα των περιπτώσεων τα μυθιστορήματα και τα ποιήματα. Και αν ακόμα στην πρώτη περίπτωση η αποσπασματική παρουσίαση είναι μερικές φορές αναπόφευκτη, στην περίπτωση των ποιημάτων είναι ατυχής και αδικαιολόγητη. Ωστόσο, στο Ε.Π.Π.Σ. ορίζεται ότι «τόσο στο Γυμνάσιο όσο και στο Λύκειο παράλληλα με τα Κ.Ν.Α. θα διδάσκονται και ολόκληρα έργα, που θα ορίζονται με εγκύκλιο του Π.Ι. (Ε.Π.Π.Σ. για τα Κ.Ν.Α.:6).

2. ΘΕΩΡΙΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

2.1 Η λογοτεχνική θεωρία ως διάσταση της διδασκαλίας της Λογοτεχνίας: ο ρόλος της θεωρίας στην επιστημολογική συγκρότηση του διδακτικού αντικειμένου

Η εξέταση του θεωρητικού λογοτεχνικού πεδίου σε ένα ιστορικό-εξελικτικό πλαίσιο αναδεικνύει ότι: α) ο ορισμός της Λογοτεχνίας είναι ιστορικός· κάθε απόπειρα σημασιοδότησης του λογοτεχνικού φαινομένου εξαρτήθηκε από κοινωνικά, ιστορικά, ιδεολογικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα, β) οι διάφορες θεωρητικές προτάσεις αποδίδουν μεγαλύτερη ή μικρότερη έμφαση στις συνιστώσες του λογοτεχνικού φαινομένου, το κείμενο, το συγγραφέα, τον αναγνώστη και την πραγματικότητα⁴ και γ) κάθε αλλαγή παραδείγματος έχει, εκτός των άλλων, εκπαιδευτικές συνέπειες, ενώ η κατανόηση του πώς και γιατί οργανώθηκε, όπως οργανώθηκε, η σχολική αναπλαισίωση της Λογοτεχνίας ανάγεται στο τι θεωρήθηκε κατά καιρούς ότι είναι η Λογοτεχνία (Φρυδάκη 2003:28-31).

Στο βαθμό που η συγκρότηση της σχολικής γνώσης συνίσταται στη διδακτική της μετάθεση από το χώρο της επιστημονικής γνώσης, η επιστημονική βάση της λογοτεχνικής διδασκαλίας εδράζεται στον ευρύτερο θεωρητικό λόγο περί Λογοτεχνίας. Στην ελληνική περίπτωση αυτό που προκύπτει από τις επίσημες διατυπώσεις είναι μια μάλλον αφηρημένη και περιορισμένη αναφορά στο ζήτημα της λογοτεχνικής θεωρίας και τη σχολική χρήση της, περισσότερο θετικιστική και εργαλειακή παρά κριτική και διαλεκτική: «να αποκτήσει ο μαθητής ορισμένες γνώσεις αναφορικά με τα λογοτεχνικά γένη και είδη, την ειδική χρήση του λόγου και την τεχνική, κατά περίπτωση και σε σχέση με τα είδη του κειμένου, το συγγραφέα, την εποχή, τα ρεύματα» (Ε.Π.Π.Σ. για τα Κ.Ν.Λ.:2).

Το ερώτημα που προκύπτει τελικά είναι αν πρέπει η διδασκαλία του μαθήματος να ενσωματώσει την ποικιλία της λογοτεχνικής θεωρίας και αν ναι με ποιον τρόπο.

Σαφώς η επιστημονική συγκρότηση της Λογοτεχνίας ως διδακτικού αντικειμένου (τι θα διδαχθεί, με ποιο σκοπό και με ποιο τρόπο) ανάγεται στην κριτική χρήση των θεωρητικών γνώσεων αναφοράς. Η λογοτεχνική θεωρία διαφωτίζει -σε ένα αρχικό τουλάχιστον επίπεδο- τις σχέσεις μεταξύ τριών παραγόντων: τις αντιλήψεις για τη Λογοτεχνία (ποια από τις παραδειγματικές θεωρήσεις είναι πλησιέστερη σε αυτήν του εκπαιδευτικού), τους εκπαιδευτικούς σκοπούς και στόχους διδασκαλίας (ποια διδακτική σκοπιμότητα προκύπτει από τις διάφορες θεωρήσεις για τη φύση και τη λειτουργία της Λογοτεχνίας), τις μεθοδολογικές επιστημονικές βάσεις (όπως προκύπτουν από τις εναλλακτικές θεωρητικές προσεγγίσεις) (Φρυδάκη 2003:87).

Το άμεσο διδακτικό όφελος από τη συσχέτιση θεωρίας και πράξης αφορά το μαθητή-αναγνώστη. Σε αντίθεση με την πρακτική της αποσύνδεσης της διδασκαλίας από την πληθωρικότητα της θεωρίας, η οποία οδηγεί αναπόφευκτα σε τυποποιημένες μεθόδους διδασκαλίας (συνήα σε μονοφωνικές και ελεγχόμενες μορφές ανάγνωσης), η σύμπλευση θεωρητικού και πρακτικού πλαισίου ενισχύει τις εναλλακτικές οπτικές ανάγνωσης, καθώς η ποικιλία των θεωριών συνεπάγεται ποικιλία αναγνώσεων και εξοικείωση με πολλές από τις χρήσεις με τις οποίες μπορεί να εκδηλωθεί ο λόγος μέσα στο λογοτεχνικό

⁴. Με την αντιστοιχία των όρων κείμενο-λογοτεχνικότητα, συγγραφέας-πρόθεση, αναγνώστης-πρόσληψη και πραγματικότητα-αναπαράσταση, προκύπτουν οι τέσσερις βασικές συνιστώσες του λογοτεχνικού θεωρητικού προβληματισμού (Compagnon 2003:26).

φαινόμενο. Οργανωμένη στη βάση της πληθώρας των λογοτεχνικών θεωρήσεων η διδασκαλία του κειμένου αποκτά νέες και εναλλακτικές διαστάσεις. Παράλληλα, φέρνοντας το μαθητή σε επαφή με το σύνολο των κωδίκων, των κανόνων και των συμβάσεων που συνέχουν το λογοτεχνικό λόγο, τον ενισχύουν στην προσπάθειά του να αποκωδικοποιήσει και να αποδομήσει το κείμενο, να αναμοχλεύσει ερωτήματα, να ανατρέψει δεδομένες αναγνωστικές πρακτικές, να κρίνει και να οδηγηθεί σε νέους τρόπους θεώρησης του λογοτεχνικού φαινομένου (Σακελλαριάδη 1999:43-50). Εν γένει η παράθεση και η εξέταση πολλών παραδειγμάτων ευνοεί αφενός τις διαφορετικές και προωθημένες λογοτεχνικές σκέψεις και αφετέρου τις ευέλικτες μορφές μεθόδευσης της διδασκαλίας.

Ωστόσο, η θεωρία της Λογοτεχνίας δε σχηματοποιείται ευθύγραμμα σε πρακτική, αλλά αντίθετα υπόκειται σε διερεύνηση μέσα σε ένα κριτικό παιδαγωγικό πλαίσιο, οι εναλλακτικές δυνατότητες που προσφέρει δοκιμάζονται, επιλέγονται, αποκλείονται ή συντίθενται (Φρυδάκη 2003:92-94). Το γενικότερο πλαίσιο χρήσης της θεωρίας πρέπει να είναι αυτό της κριτικής σύνδεσής της με την πράξη. Η προσδοκία να συνδεθεί η διδακτική πράξη με τις εξελίξεις στο χώρο της λογοτεχνικής θεωρίας διατυπώνεται στο Π.Σ. για το μάθημα στη Β' θμια εκπαίδευση. Το ερώτημα που τίθεται είναι τι είδους διδακτική μετάθεση των επιστημονικών θεωρητικών γνώσεων γίνεται, σε ποιο βαθμό και πώς η οργάνωση της διδασκαλίας απορροφά και γονιμοποιεί το θεωρητικό σύστημα για τους σκοπούς της μελέτης της Λογοτεχνίας.

2.2 Θεωρητικές Σχολές

2.2.1 Κατηγορίες Παραδειγματικών Θεωρήσεων της Λογοτεχνίας

Τα διάφορα θεωρητικά παραδείγματα εξετάζονται εδώ, ώστε μέσα από την εξέταση των διαφορών απόψεων για τη φύση και τη λειτουργία της Λογοτεχνίας να διαφανεί η δυνατότητα που της επιφυλάσσει κάθε θεωρία να συνδέεται και να επικοινωνεί με τον εξωτερικό κόσμο, επομένως να τον αναπαριστά.

Τα παραδείγματα μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε ένα πρώτο γενικό επίπεδο ανάλογα με την αντίληψη που αναδεικνύεται για τη φύση και τη λειτουργία του λογοτεχνικού λόγου (τι είδους αντικείμενο-δραστηριότητα συνιστά, τι πετυχαίνει, τι σκοπούς εξυπηρετεί, πώς διαφοροποιείται από άλλα είδη λόγου). Τα παραπάνω συστοιχούν σε έναν διαφορετικό τρόπο αντίληψης των λογοτεχνικών σπουδών κάθε φορά.

1. Ρητορική: η Λογοτεχνία γίνεται μέσο γλωσσικής διδασκαλίας, η οποία με τη σειρά της στηρίζεται στη μίμηση των γλωσσικών προτύπων σε επίπεδο σύνταξης και γραμματικής. Στόχος της λογοτεχνικής διδασκαλίας είναι η ανάπτυξη της ρητορικής ικανότητας των μαθητών, η βελτίωση της εκφραστικής ικανότητάς τους στο πλαίσιο μιας κοινά αποδεκτής «ορθής» επικοινωνίας (Μπόκλουντ-Λαγοπούλου 1999:178).

2. Αισθητισμός: στα τέλη του 18^{ου} αιώνα στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού ρομαντισμού η Λογοτεχνία εντάσσεται στη «Μεγάλη Παράδοση της Αισθητικής». Ο αισθητισμός μετατρέπεται σε ιδεολογία με κοινωνικές, πολιτικές και φιλοσοφικές προεκτάσεις και αναπτύσσεται σε αναφορά με εγγενείς αισθητικές ιδιότητες της Λογοτεχνίας. Το αυθόρμητο αντιπαρατίθεται στον ορθολογισμό, το δημιουργικό στο ωφελμιστικό πνεύμα και τη μηχανιστική ιδεολογία, ενώ στο πλαίσιο αυτού του λογοτεχνικού ριζοσπαστισμού η Λογοτεχνία αποσπάται από υλικές πρακτικές (Igleton 1989:44-49).

Κεντρική είναι η έννοια της Λογοτεχνίας ως επινοητικής γραφής σε αντίθεση προς τη χρηστική γλώσσα. Ως μη πρακτικός λόγος η Λογοτεχνία δεν εξυπηρετεί κανέναν άμεσο χρηστικό σκοπό. Η λογοτεχνική γλώσσα είναι αυτοαναφορική, δε μιλά παρά μόνο για τον εαυτό της, νομιμοποιώντας έτσι την αυτονομία της σε σχέση με τον εξωτερικό κόσμο (οπ:30). Η αυτοαναφορικότητα και η αντίληψή της ως επινοητικής γραφής ανατρέπει την ιδέα της Λογοτεχνίας ως «μίμησης» του κόσμου της εμπειρίας και εδραιώνει αυτή της «έκφρασης» του εσωτερικού κόσμου του δημιουργού, από του οποίου την προσωπικότητα, τα συναισθήματα, τις προθέσεις, την εκφραστική δυνατότητα και φαντασία εξαρτάται. Η Λογοτεχνία ως μυθοπλασία ταυτίζεται με το είδος εκείνο της γραφής που δεν είναι κυριολεκτικά πιστή στην αλήθεια και περιστρέφεται αποκλειστικά γύρω από φανταστικά στοιχεία, συγκεκριμένα την πλασματική πραγματικότητα του συγγραφέα. Η μελέτη της Λογοτεχνίας δε συνίσταται σε κάποια άμεση πρακτική ωφέλεια (ρητορική ή φρονηματιστική αγωγή) αλλά στην αισθητική διαπαιδαγώγηση, την αισθητική συγκίνηση, την εκλέπτυνση της ευαισθησίας, τον «εκπολιτισμό» μέσω της «εγγενούς» ποιότητας των λογοτεχνικών κειμένων και της αισθητικής επενέργειάς τους (Φρυδάκη 2003:36-37)⁵.

3. Ιστορικισμός: η προσέγγιση της τέχνης ευρύτερα με θεωρητικό εργαλείο την έννοια της «μίμησης» ανάγεται στην κλασική αρχαιότητα και συνιστά το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η πρώτη θεωρητική σημασιοδότηση της Λογοτεχνίας. Πρόκειται για την αναπαραστατική ιδιότητα της τέχνης να «μιμείται» τον κόσμο της εμπειρίας, της ανθρώπινης ύπαρξης, της κοινωνικής πραγματικότητας. Στην αντίληψη της Λογοτεχνίας ως «μίμησης» εντάσσονται οι προσεγγίσεις σύμφωνα με τις οποίες το λογοτεχνικό έργο γίνεται κατανοητό μόνο μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο του, ενώ παράλληλα η Λογοτεχνία μέσα από το κοινωνικό της περιεχόμενο γίνεται μια νόμιμη κοινωνική μαρτυρία και παρέχει πληροφορίες για την ίδια την κοινωνική συγκρότηση. Ομοίως, οι μαρξιστικές προσεγγίσεις αντιλαμβάνονται τη Λογοτεχνία ως «αντανάκλαση» της κοινωνίας (οπ:32-33). Η Λογοτεχνία γίνεται αντιληπτή ως κοινωνικό και πολιτισμικό προϊόν, αποτελεί μέρος της ιδεολογικής συγκρότησης της κοινωνίας και μέσο έκφρασής της. Η σχέση μεταξύ της κοινωνικής δομής και της Λογοτεχνίας ως σημειωτικού συστήματος είναι αμφίδρομη και διαλεκτική. Η φύση της κοινωνικής δομής, τα στοιχεία οργάνωσης και εξέλιξής της, οι θεσμοί, ο πολιτισμός, οι οικονομικοί και πολιτικοί μηχανισμοί της προσδιορίζουν τη δομή των σημειωτικών συστημάτων. Αντίστροφα, τα σημειωτικά συστήματα συντηρούν, παράγουν και αναπαράγουν την οργάνωση της κοινωνικής δομής (Χατζησαββίδης 1999:106-108).

Στο πλαίσιο της αντίληψης της Λογοτεχνίας ως προϊόντος και έκφρασης της κοινωνικοϊστορικής πραγματικότητας εντάσσεται η θετικιστική προσέγγιση του κειμένου με αναφορά σε στοιχεία εκτός του σώματός του, όπως η βιογραφία του συγγραφέα, οι λογοτεχνικές περίοδοι, οι σχολές και τα ρεύματα (Φρυδάκη 2003:168). Το κείμενο συσχετίζεται και ερμηνεύεται με βάση το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο παραγωγής

⁵. Ο προσδιορισμός του «αισθητικού» στοιχείου βάση προδιεγραμμένων κριτηρίων αισθητικής ποιότητας συνδέεται άμεσα με την ενδυνάμωση και την εδραίωση του «λογοτεχνικού κανόνα».

του, ενώ επιστρατεύονται ιστορικά στοιχεία για την κατανόησή του ή αντλούνται ιστορικές πληροφορίες από αυτό (οπ:179)⁶.

4. Ηθική-Ιδεολογική: η αντίληψη για τον ηθικοποιητικό ρόλο της Λογοτεχνίας συνοψίζεται στην ηθική διαπαιδαγώγηση των μαζών και κατ'επέκταση την ομαλή ένταξή τους στην κοινωνία (Αποστολίδου 1999:335-336). Κατά τη συνήθη μεσαιωνική πρακτική αναζητείται στο λογοτεχνικό έργο ένα ηθικό δίδαγμα, η επιβεβαίωση ενός δόγματος, μια προκατασκευασμένη ιδεολογία, μια ηθική αξιολογική απόφαση (Μπόκλουντ-Λαγοπούλου 1999:180). Με μια διασταλτική αντίληψη της «μιμητικής» ιδιότητάς της, η Λογοτεχνία μετατρέπεται, μέσω των μηχανισμών ταύτισης και των υποκατάστατων εμπειριών, σε εργαλείο εξανθρωπισμού και φρονηματιστικής ηθικοποίησης. Τα λογοτεχνικά έργα γίνονται το μέσο και η αφορμή για μια προκατασκευασμένη μεταβίβαση αξιών και τη διαμόρφωση ήθους (Φρυδάκη 2003:33).

Όσον αφορά τη στενότερη ιδεολογική παράμετρο, η Λογοτεχνία αξιοποιείται προς την κατεύθυνση του εθνικού φρονηματισμού, της διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας και συνείδησης. Προς όφελος της διαιώνισης και της αναπαραγωγής μιας ενιαίας εθνικής ταυτότητας, η ερμηνεία των κειμένων προσανατολίζεται στην εδραίωση, την εμπέδωση και την επιβεβαίωση της εθνικής αξίας. Η Λογοτεχνία γίνεται έτσι αντικείμενο εθνικής υπερηφάνειας, φορέας και μεταδότης του ιδεώδους και των αξιών του έθνους (Μπόκλουντ-Λαγοπούλου 1999:180). Άμεση συνέπεια των παραπάνω υπήρξε η συγκρότηση της εθνικής Λογοτεχνίας, η συσσωμάτωση έργων που συγκεντρώνουν επιλεκτικά αξίες, χαρακτηριστικά και ιδιότητες του εθνικού πολιτισμού στην ιστορική του πορεία. Τα παραπάνω οδήγησαν στη γέννηση ενός είδους εθνικού λογοτεχνικού κανόνα (Φρυδάκη 2003:37-38)⁷.

Για παράδειγμα, κατά τη μαρξιστική αντίληψη η Λογοτεχνία συνδέεται με μια ειδικότερη ιδεολογική λειτουργία, την παραγωγή κοινωνικής ομοφωνίας, και λειτουργεί επικουρικά στην κυρίαρχη ιδεολογία ως «ιδεολογικός μηχανισμός του κράτους, ως προπαγανδιστικό μέσο που αντικαθιστά τη θρησκεία ως όπιο του λαού» (Compagnon 2003:43-44).

5. Φορμαλισμός: συνιστά την κυρίαρχη θεωρία Λογοτεχνίας του 20^{ου} αιώνα σύμφωνα με την οποία η προσέγγιση της ερμηνείας κατευθύνεται στο κείμενο καθαυτό,

⁶ Η σύγχρονη λογοτεχνική θεωρία στην προσπάθειά της να εδραιώσει την αυτονομία της Λογοτεχνίας, επανερμηνεύει τον αριστοτελικό όρο «μίμηση», ώστε να του αφαιρέσει κάθε υπόνοια «φωτογραφικής» αναπαράστασης και άμεσης αναφοράς στον εξωτερικό κόσμο. Αντίθετα, ο όρος αφορά την ιστορία, το μύθο, τη μίμηση της πράξης, την αφήγηση με την ευρύτερη έννοια και όχι την περιγραφή. Η αναπαράσταση δεν αναλύεται ως μίμηση της πραγματικότητας, αλλά ως παραγωγή ενός ποιητικού κατασκευάσματος, όπου το αληθοφανές, με τη φυσική έννοια, αντικαθίσταται με την πολιτισμική έννοια της αληθοφάνειας (δόξα). Έτσι, η αριστοτελική μίμηση ταυτίζεται με την παραγωγή μιας αληθοφανούς ποιητικής μυθοπλασίας, την αναπαράσταση των ανθρώπινων πράξεων από τη γλώσσα. Η «μίμηση» διαχωρίζεται από το εικαστικό μοντέλο, από την πραγματικότητα και μεταβαίνει στη σύμβαση, στον κώδικα, στην ψευδαίσθηση, στο ρεαλισμό ως μορφική εντύπωση. Η αριστοτελική διατύπωση «ο ρόλος του ποιητή είναι να λέει όχι αυτό που πραγματικά συμβαίνει αλλά αυτό που θα μπορούσε να συμβεί κατά την τάξη του αληθούς και του αναγκαίου» χρησιμοποιήθηκε από τους θεωρητικούς προς επίρρωση της παραπάνω θέσης τους και για να καταδειχθεί ότι η Λογοτεχνία δεν πρέπει να θεωρείται αντικειμενική περιγραφή καταστάσεων, αλλά αντανάκλαση των ιστορικοκοινωνικών συμφραζομένων σύμφωνα με τους κανόνες και τις πρακτικές του λογοτεχνικού λόγου (Compagnon 2003:152-158).

⁷ Χαρακτηριστική είναι η προτεραιότητα της εθνικής Λογοτεχνίας στα ευρωπαϊκά εκπαιδευτικά συστήματα, ιδιαίτερα σε χώρες με έντονα εθνικά προβλήματα, όπου η εθνική-ιδεολογική ομογενοποίηση μέσω της πολιτισμικής μεταβίβασης ιεραρχείται ως μείζων εκπαιδευτικός σκοπός (Αποστολίδου 1999:335).

το οποίο θεωρείται αυτόνομο έργο τέχνης. Η νοηματοδότηση ενυπάρχει μέσα στη γλώσσα του κειμένου χωρίς καμιά προέκταση στο συγγραφέα, τον αναγνώστη, το πλαίσιο παραγωγής του (Μπόκλουντ-Λαγοπούλου 1999:180).

Αυτό το λογοτεχνικό θεωρητικό σχήμα, ως προσπάθεια μεταφοράς στη Λογοτεχνία της δομικής γλωσσολογίας του F.Saussure, η οποία επεκτεινόμενη στο λογοτεχνικό πεδίο διαχωρίζει τη λογοτεχνική από την κοινή γλώσσα, ξεκινά από τους Ρώσους Φορμαλιστές, συνεχίζεται και ολοκληρώνεται στο έργο των Τσέχων και των Γάλλων δομιστών. Η φορμαλιστική προσέγγιση της Λογοτεχνίας ως γλώσσας, συνιστά ένα τύπο προσέγγισης με βάση γλωσσολογικούς παράγοντες και όρους και τείνει στην ανακάλυψη των μηχανισμών που επιτρέπουν στη Λογοτεχνία να λειτουργεί ως γλώσσα. Συγκεκριμένα, η λογοτεχνικότητα, ως εγγενής ποιότητα της γλώσσας της Λογοτεχνίας, συνιστά την έννοια-κλειδί και ουσιαστικά την ιδιότητα εκείνη που διαχωρίζει το λογοτεχνικό από το μη λογοτεχνικό λόγο. Σε αντίθεση με την καθημερινή επικοινωνία, στη λογοτεχνική η γλωσσική λειτουργία που δεσπόζει είναι η ποιητική (η εστίαση στο μήνυμα χάριν του μηνύματος), ενώ η λογοτεχνικότητα προκύπτει από την διαφορετική οργάνωση των κοινών γλωσσικών υλικών και όχι από τη χρήση άλλων (Φρυδάκη 2003:39-42).

Η φορμαλιστική θεώρηση αναδεικνύει εν ολίγοις τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο η Λογοτεχνία χειρίζεται τη γλώσσα, την οποία μάλιστα χαρακτηρίζει ως «οργανωμένη βία που ασκείται κατά της συμβατικής γλώσσας». Η συστηματική αυτή απόκλιση από το σχήμα της κοινής ομιλίας πραγματοποιείται ευρύτερα με τεχνικές που αφορούν το ρυθμό, την ευφωνία, το μέτρο, τη σύνταξη κ.τ.λ. και που προσελκύουν την προσοχή πάνω στη γλώσσα (Igleton 1989:22-23)⁸.

Πρόκειται ουσιαστικά για έναν ορισμό της Λογοτεχνίας ως μορφής έκφρασης, σύμφωνα με τον οποίο ό,τι τροφοδοτεί αυτήν την εκφραστική μορφή είναι η «ανοικείωση», το σύνολο των τεχνασμάτων που ανανεώνουν και διαταράσσουν τις συνήθειες και αυτοματοποιημένες μορφές αντίληψης της γλώσσας (Compagnon 2003:43-51).

6. Επικοινωνιακή: πρόκειται για τη σύλληψη της Λογοτεχνίας ως κοινωνικής πρακτικής, ως δραστηριότητας που επαναπραγματεύεται κάθε είδους στερεότυπα (κοινωνικά, αισθητικά, ιδεολογικά) μέσω της αλληλεπίδρασής της με τους αναγνώστες. Το λογοτεχνικό κείμενο παραχωρεί τη θέση του στην πράξη της ανάγνωσης, ο αναγνώστης αναγνωρίζεται ως ο έτερος πόλος της διάδρασης απέναντι σε αυτόν του κειμένου. Στον αντίποδα του κλειστού και αυτόνομου κειμένου τοποθετείται το κείμενο ως ανοιχτό σύστημα που αλληλεπιδρά διαφορετικά με τους διάφορους αναγνώστες ή τις κοινότητες αναγνωστών, οι οποίοι δρουν ως ενεργοί νοηματοδότες του (Φρυδάκη 2003:47-48).

Στον πυρήνα αυτής της θεώρησης τοποθετούνται οι αναγνωστικές θεωρίες με ερωτήματα που περιστρέφονται γύρω από τον αναγνώστη, τη διαδικασία της ανάγνωσης και τα χαρακτηριστικά που καθορίζουν την αναγνωστική ανταπόκριση (Hawthorn 1995:213-217). Τις έννοιες-κλειδιά στις θεωρίες ανάγνωσης συνιστούν η πρόσληψη και η

⁸. Στο πλαίσιο της γλωσσολογικής θεώρησης της Λογοτεχνίας ο σκοπός της σχολικής μελέτης αφορά την εκμάθηση των κωδίκων που παράγουν το νόημα του κειμένου (Φρυδάκη 2003:43). Ο μαθητής εντοπίζει στοιχεία φορμαλιστικού χαρακτήρα, όπως φράσεις, χωρία, στροφές, σχήματα λόγου, συνδετικά σχήματα κ.τ.λ. ή καλείται να αναγνωρίσει τι εκφράζουν τα στοιχεία αυτά (Μπόκλουντ-Λαγοπούλου 1999:182).

ανταπόκριση. Αφενός η Λογοτεχνία και η ερμηνεία της συνδέονται με την Ιστορία (ιστορικότητα του κειμένου, του αναγνώστη) και εξετάζεται ο τρόπος που το έργο ενεργεί πάνω στο συλλογικό ιστορικό αναγνώστη (πρόσληψη) και αφετέρου η επένεργεια στον αναγνώστη εξετάζεται στη βάση της εξατομικευμένης πράξης της ανάγνωσης (ανταπόκριση του ατομικού αναγνώστη). Ωστόσο, η έννοια της αισθητικής της πρόσληψης και γενικότερα οι αναγνωστικές θεωρίες στο πλαίσιο της φαινομενολογίας και της ερμηνευτικής σε ορισμένο βαθμό παλινδρομούν ανάμεσα σε διαφορετικούς βαθμούς της ελευθερίας που αποδίδεται στον αναγνώστη (Compagnon 2003:220-252)⁹.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο η λογοτεχνική θεωρία μπορεί να μελετηθεί ως διαδοχή τριών βασικών σταδίων, του συγγραφικού (έμφαση στη δημιουργική πράξη του συγγραφέα), του κειμενικού (ως σχολαστική κειμενική ανάλυση), του αναγνωστικού (έμφαση στο νοηματοδοτικό ρόλο του αναγνώστη) (Igleton 1989:15).

Κατ'επέκταση μια γενική ταξινομική κατηγορία εντάσσει τα θεωρητικά παραδείγματα αντίστοιχα στις εξωκειμενικές (Μαρξισμός, Αναγνωστικές Θεωρίες) και στις εσωκειμενικές (γλωσσολογικές, όπως ο Φορμαλισμός) θεωρίες. Έτσι, ως κεντρικό σημείο της λογοτεχνικής κριτικής διαμάχης αναδεικνύεται το κατά πόσο το λογοτεχνικό κείμενο μπορεί να εξεταστεί καθαυτό, ως ανεξάρτητο και αυτόνομο προϊόν («αυτονομιακές» θεωρίες), γεγονός που του αφαιρεί τη δυνατότητά του να λειτουργήσει ως ιστορική πηγή, ή σε σχέση με τους εξωτερικούς διαμορφωτικούς παράγοντες, επομένως ικανό να λειτουργήσει ως μαρτυρία του εξωκειμενικού κόσμου.

α. Εσωκειμενικές: επικεντρώνονται στη μελέτη του ίδιου του κειμένου, υποτιμώντας το δεσμό του με άλλα στοιχεία της λογοτεχνικής διαδικασίας, όπως το ρόλο του συγγραφέα, την επένεργεια του κειμένου πάνω στον αναγνώστη και το πολιτισμικό σύστημα που το περιβάλλει. Το κείμενο γίνεται αντιληπτό ως ολοκληρωμένη ενότητα, με οργανική μορφή, κλειστή εσωτερική αλληλεξάρτηση τμημάτων και επιπέδων του λογοτεχνικού λόγου. Συνεπώς, ο αναγνώστης μπορεί να ανταποκριθεί στο κείμενο χωρίς τη συνδρομή εξωκειμενικών πληροφοριών (Hawthorn 1995:72-73).

Η αυτονομία των λογοτεχνικών κειμένων που διεκδίκησαν θεωρίες του 20^{ου} αιώνα βρίσκει τις απαρχές της στο δόγμα της αυτοαναφορικότητας (Compagnon 2003:151). Η μορφή υπερέχει της ουσίας, η έκφραση επί του περιεχομένου, το σημαίνουν επί του σημειομένου, η σημασία επί της αναπαράστασης, η σημείωση επί τη μίμησης. Η προκατάληψη ότι η γραφή οφείλει να εκφράζει κάτι το οποίο βρίσκεται έξω από αυτήν χαρακτηρίζεται ως «υποτιθέμενος ρεαλισμός». Όλες οι αναφορές της Λογοτεχνίας κατευθύνονται στον εαυτό της (οπ:143-144).

Οι λογοτεχνικές θεωρίες που επικαλούνται το δόγμα της αυτοαναφορικότητας για να νομιμοποιήσουν την αυτονομία της Λογοτεχνίας, βρίσκουν το θεωρητικό υπόβαθρό τους στη δομική γλωσσολογία και τη σημειωτική που έθεσαν εκτός παρενθέσεως το «παραπέμνιμο εκτός της γλώσσας» και προέβαλαν την αυτοαναφορικότητα της γλώσσας. Στο πλαίσιο των θεωριών που υποστήριξαν την οργανική ομοιότητα και

⁹. Σε επίπεδο σχολικής μελέτης η διδασκαλία της Λογοτεχνίας αντικαθίσταται από τη διδασκαλία της λογοτεχνικής ανάγνωσης (Φρυδάκη 2003:48). Προωθείται ο αναγνωστικός ρόλος του μαθητή, ενθαρρύνονται οι αντιληπτικές διεργασίες της ανταπόκρισης, όπως η διαμόρφωση στάσης απέναντι στους ήρωες, η ανάπτυξη προσδοκιών για την εξέλιξη της υπόθεσης, η έκφραση συναισθημάτων που προκαλεί η επαλήθευση ή η διάψευση των υποθέσεων. Δίνεται το προβάδισμα σε κείμενα με έντονο υποδηλωτικό στοιχείο, ώστε να εντατικοποιείται η αναγνωστική ανταπόκριση, ενώ παράλληλα τονίζεται η διαφοροποίηση των ερμηνευτικών προσεγγίσεων (Ηλία 1999:157-164).

αναλογία της γλώσσας και της Λογοτεχνίας, οι απόψεις ειδικά του Saussure (ιδιαίτερα η θέση της αυθαιρεσίας του σημείου) οδήγησαν στην αποσύνδεση του λογοτεχνικού κειμένου από τον πραγματικό κόσμο κατά τον ίδιο τρόπο που ο δεσμός ανάμεσα στο γλωσσικό σημείο και το αντικείμενο είναι αυθαίρετος: το λογοτεχνικό κείμενο είναι προϊόν μιας δομής εσωτερικών σχέσεων και διαφορών, η σύνδεση των οποίων με τον πραγματικό κόσμο είναι εντελώς αυθαίρετη, καθώς αντί να καθορίζουν τα πράγματα το νόημα των λέξεων, οι λέξεις καθορίζουν το νόημα των πραγμάτων (Hawthorn 1995:93-98).

Στην ενίσχυση των «αυτονομιακών» θεωριών συνέβαλε η εργασία του Jakobson για την ποιητική λειτουργία της γλώσσας της Λογοτεχνίας, που συνίσταται στη μετάδοση ενός μηνύματος απαλλαγμένου από την αναφορικότητα, και η οποία θεωρείται ως η δεσπότησα λειτουργία της λογοτεχνικής επικοινωνίας. Στην ενδυνάμωση της παραπάνω οπτικής συνέβαλε επίσης η μελέτη της γαλλικής αφηγηματολογίας, η ανάλυση των δομικών χαρακτηριστικών της λογοτεχνικής αφήγησης ως του μόνου αποδεκτού αντικειμένου αναφοράς της Λογοτεχνίας (Compagnon 2003:148-150). Για τον Barthes η μόνη αποδεκτή έννοια αναφορικότητας είναι αυτή που ορίζεται στη βάση της «αναφορικής ψευδαίσθησης». Η ψευδαίσθηση αυτή προκύπτει από το χειρισμό των σημείων, είναι μια «εντύπωση» του πραγματικού, ταυτίζεται με την αληθοφάνεια και όχι την πραγματικότητα και στην ουσία εντάσσεται στο πλαίσιο των συμβάσεων και των κωδίκων που μοιράζονται ο συγγραφέας και ο αναγνώστης (οπ:163-165).

Σαφώς στα παραπάνω είδη φορμαλιστικών προσεγγίσεων (Νέα Κριτική, Ρωσικός Φορμαλισμός, Δομισμός) δεν μπορεί να αναζητηθεί κάποια θεωρητική και μεθοδολογική θεμελίωση της λειτουργίας της λογοτεχνικής γλώσσας ως προϊόντος συνδεδεμένου διαλεκτικά με το εξωκειμενικό ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο του.

β. Εξωκειμενικές: πρόκειται για τις θεωρίες που αναπτύσσουν μια διαλεκτική στρατηγική κατανόησης της Λογοτεχνίας, διευρύνοντας την αμοιβαία «ανταλλαγή» της με τον πραγματικό κόσμο. Το ενδιαφέρον μετατοπίζεται στη Λογοτεχνία ως σύστημα μετακινούμενων, ευμετάβλητων και διαρκώς εν κινήσει σχέσεων, πεποιθήσεων, συνηθειών και κανόνων που σχετίζονται με το εξωτερικό περιβάλλον, το συγγραφέα, τα κοινωνικά, ιδεολογικά και ιστορικά συμφραζόμενα, τον αναγνώστη. Το κείμενο πλαισιώνεται από τα υπόλοιπα συστατικά της λογοτεχνικής διαδικασίας, που συγχωνεύονται σε αυτό και επιδρούν πάνω του διαμορφωτικά. Ο αναπαριστώμενος κόσμος του κειμένου και ο πραγματικός κόσμος «βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση, μια αδιάκοπη ανταλλαγή στοιχείων» (Hawthorn 1995:14-17).

Όσον αφορά το συγγραφέα, ένα είδος διερεύνησης ανάγει την ερμηνεία του κειμένου ευθέως στην επίδραση της προσωπικότητας, της βιοματικής εμπειρίας και των προθέσεων του συγγραφέα (Wellek & Warren χ.χ:93-99)¹⁰. Ο συγγραφέας θεωρείται ένα είδος πηγής αρμόδιας για την επίλυση των αναδυόμενων κάθε φορά ερμηνευτικών διενέξεων και τη διευθέτηση της ερμηνευτικής αναρχίας (Hawthorn 1995:125). Με μια περισσότερο διευρυμένη αντίληψη του ρόλου του συγγραφέα, η «βιογραφική ερμηνεία» είναι ο όρος που χρησιμοποιείται για να δηλώσει τον τρόπο διερεύνησης των σχέσεων ανάμεσα στο κείμενο και το συγγραφέα, ο οποίος είναι ουσιαστικά το σημείο πρόσβασης μας στα ιστορικά και κοινωνικά συμφραζόμενα του πρώτου. Η βιογραφική ερμηνεία

¹⁰. Η εμμονή στη συγγραφική πρόθεση ακμάζει την εποχή του θετικισμού και του ιστορικισμού. Από το 19^ο αιώνα η πρόθεση του συγγραφέα συνιστά το μέτρο της λογοτεχνικής εξήγησης. Το νόημα είναι εμπρόθετο και αντικειμενικό (Compagnon 2003:61-65).

χωρίς να χρίζει το συγγραφέα μοναδικό νοηματοδότη του κειμένου, εξασφαλίζει ένα είδος ισορροπίας απέναντι στις αυστηρά περιοριστικές θεωρίες της παντοδυναμίας του αναγνώστη, στις οποίες ελλοχεύει ο κίνδυνος ενός άκρατου υποκειμενισμού και η απώλεια της ιστορικής διάστασης κατά τη διαδικασία της πρόσληψης. Συνιστά έτσι μια ερμηνευτική πρόταση ένταξης του έργου στο ευρύτερο εξωκειμενικό πλαίσιο του, ώστε να καταδειχθεί ότι το κείμενο δεν παράγεται μόνο μέσω των εσωτερικών λειτουργιών του (Πεσκετζή 1999:147-154).

Όσον αφορά το εξωκειμενικό κοινωνικό, ιστορικό, πολιτισμικό, ιδεολογικό περιβάλλον, οι εξωκειμενικές θεωρίες, με πρώτη τη μαρξιστική, εντοπίζουν τη σχέση του με το λογοτεχνικό έργο υπό το πρίσμα μιας «μμητικής» λειτουργίας.

Ιδιαίτερα όσον αφορά τη σχέση Λογοτεχνίας και κοινωνίας η διαπίστωση της συσχέτισης ανάμεσα στη Λογοτεχνία και τον κοινωνικό περίγυρο περιλαμβάνει παραμέτρους, όπως η κοινωνιολογία του συγγραφέα (κοινωνική προέλευση, θέση και ιδεολογία), το κοινωνικό περιεχόμενο, ο σκοπός και οι συνέπειες των έργων (η λειτουργία τους ως κοινωνικών τεκμηρίων, ως πηγών για το περίγραμμα μιας κοινωνίας και ως ανασκόπησης κοινωνικών τύπων και στάσεων)¹¹, η κοινωνική επίδρασή τους, δηλαδή το πώς η Λογοτεχνία επηρεάζει το αναγνωστικό κοινό στην κοινωνική αντίληψη, συνείδηση και συμπεριφορά του (Wellek & Warren χ.χ:117-128)¹².

Όσον αφορά τη σχέση της Λογοτεχνίας με το ιδεολογικό σύστημα, υπήρξε η θεωρία με την αρνητικότερη ίσως και πιο διαστρεβλωτική επίδραση στη σχολική διδασκαλία του μαθήματος, καθώς με μια ακραία μετάθεσή της στη διδακτική μεθοδολογία εφαρμόστηκε κατά κόρον ως ανάλυση, με σκοπό την ανάδειξη των «κύριων ιδεών» του κειμένου. Βέβαια, η Ιστορία της Λογοτεχνίας συμπορεύεται με την Ιστορία των Ιδεών, την αντανάκλα και μπορεί ως ένα σημείο να θεωρηθεί τεκμήριό της. Σε διάφορα έργα εντοπίζονται αποχρώσεις κοινωνικών, ηθικών ή φιλοσοφικών «προβλημάτων», η διάθεση φιλοσοφικού στοχασμού ή πάλης των ιδεών, που εκφράζεται με μέσο τη «γλώσσα» των χαρακτήρων και των γεγονότων, ενώ οι ήρωες ενδεχομένως να αντιπροσωπεύουν μια ιδεολογική διαμάχη (οπ139-156).

Όσον αφορά τέλος τον παράγοντα αναγνώστη, τα θεωρητικά ερωτήματα των εξωκειμενικών (αναγνωστικών) προσεγγίσεων περιστρέφονται γύρω από τον αναγνώστη, αναλύονται τα χαρακτηριστικά εκείνα που καθορίζουν την αναγνωστική ανταπόκρισή του, αλλά και η αναγνωστική στάση του (η έννοια του υπονοούμενου, του ιδανικού και του «εγγεγραμμένου αναγνώστη»), η ίδια η διαδικασία της ανάγνωσης (ζητήματα όπως αυτό των πολλαπλών αναγνώσεων, των διαδοχικών αναγνώσεων, της «λανθασμένης» ανάγνωσης, η φύση της πράξης της ανάγνωσης ως πρόσληψης και ως παραγωγής-ανταπόκρισης) και τέλος, σε σχέση με τη λογοτεχνική επενέργεια εξετάζεται το είδος του αποτελέσματος της λογοτεχνικής ανάγνωσης και η αξία του (Hawthorn 1999:193-217).

Οι σύγχρονες λογοτεχνικές προσεγγίσεις αναγνωρίζουν την υποκειμενικότητα και την ιδιαιτερότητα (κοινωνική, πολιτισμική, ιστορική) του αναγνώστη, αντικαθιστούν τη

¹¹. Αυτή τη διάσταση της κοινωνικής θεώρησης της Λογοτεχνίας ενσαρκώνει στο πλαίσιο της μαρξιστικής λογοτεχνικής κριτικής ο «σοσιαλιστικός ρεαλισμός», ο οποίος όφειλε να εκπροσωπεί μια «ειλικρινή, ιστορικά τοποθετημένη αναπαράσταση της πραγματικότητας στην επαναστατική της εξέλιξη» (Fokkema & Ibsch 1997:149-150).

¹². «Υπάρχουν έργα που από πολιτικής πλευράς είναι ολοφάνερα αντιδραστικά:ενδέχεται όμως να έχουν κάποια καλλιτεχνική αξία.Όσο πιο αντιδραστικό είναι το περιεχόμενό τους και υψηλότερη η καλλιτεχνική τους αξία, τόσο πιο δηλητηριώδη είναι για το λαό και τόσο πιο απαραίτητο είναι να τα απορρίψουμε» (Mao tse Tung) (Wellek & Warren χ.χ: 128).

μοναδικότητα του νοήματος με την πολλαπλότητα των αναγνώσεων και συνιστούν την προφύλαξη της αναγνωστικής διαδικασίας και της προσωπικής νοηματοδότησης από την επιβολή των τρεχόντων αισθητικών προτύπων, των ιδεολογικών και κοινωνικών «δογμάτων» (Αποστολίδου 1999:341-342).

2.2.2 Παραδειγματικές θεωρήσεις της Λογοτεχνίας

Στο εσωτερικό των διάφορων θεωριών Λογοτεχνίας εντοπίζονται σημεία στα οποία τίγεται το ζήτημα της σχέσης της Λογοτεχνίας με το ευρύτερο εξωλογοτεχνικό περιβάλλον, επομένως το ζήτημα της δυνατότητάς της να λειτουργεί ή όχι ως νόμιμη μαρτυρία για το περιβάλλον αυτό. Στη συνέχεια σταχυολογούνται τα παραδείγματα που περιλαμβάνουν στο θεωρητικό τους προβληματισμό τη συγκεκριμένη σχέση και τα αντίστοιχα σημεία αυτού του προβληματισμού.

2.2.2.1 Νέα Κριτική: στις βασικές ιδέες του αγγλοαμερικανικού κινήματος περιλαμβάνεται η εσωστρέφεια και η αυτοτέλεια του κειμένου. Το κείμενο ως αυτόνομη οργανική ενότητα αποσπάται από το συγγραφέα και τον αναγνώστη, καθώς οι προθέσεις του πρώτου και οι αυθαίρετες προσωπικές σημασίες και συναισθηματικές αντιδράσεις του δεύτερου δε σχετίζονται με την ερμηνεία και το νόημά του, το οποίο είναι δημόσιο, αντικειμενικό και εγχαράσσεται στην ίδια τη γλώσσα του (Igleton 1989:82-89).

Στο πλαίσιο της αγγλικής εκδοχής του κινήματος ο Richards εντοπίζει την αξία της Λογοτεχνίας στο σύνολό της, στη χρήση της υποβλητικής (emotive) λειτουργίας της γλώσσας, η οποία προκαλεί συναισθήματα και στάσεις μέσα από τους συνδέσμους και τους συσχετισμούς που οι λέξεις μεταφέρουν μαζί τους και διακρίνεται από την αναφορική λειτουργία της γλώσσας, η οποία χαρακτηρίζει τον επιστημονικό λόγο και ορίζεται από τις αντικειμενικές σχέσεις ανάμεσα στις λέξεις και τα πράγματα (οπ:75)¹³. Καθώς όμως για τον Richards η εμπειρική ανάγνωση ενέχει διάφορα είδη ανεπάρκειας, επαναβεβαιώνει την αναγκαιότητα μιας αυστηρής ανάγνωσης που επανορθώνει τα συνήθη λάθη. Η «εκ του σύνεγγυς ανάγνωση», ένα είδος αναλυτικής μελέτης «των λέξεων πάνω στη σελίδα», μια μορφή ανάγνωσης ιδεατά αντικειμενικής, εγγυάται την πλήρη και τέλεια κατανόηση του κειμένου και αντισταθμίζει τα διάφορα είδη της εμπειρικής αναγνωστικής ανεπάρκειας (Compagnon 2003:216-219).

Στο πλαίσιο της αμερικανικής εκδοχής του κινήματος το βασικό σημείο διαφοροποίησης από το Richards είναι ότι το ενδιαφέρον μετατοπίζεται σημαντικά από την πλευρά της εμπειρίας του αναγνώστη στα αντικειμενικά χαρακτηριστικά του ίδιου του λογοτεχνικού κειμένου¹⁴. Με τον όρο «συναισθηματική πλάνη» σηματοδοτείται η απομάκρυνση από την έννοια της «υποβλητικής» λειτουργίας και η θεώρηση του λογοτεχνικού έργου ως ανεξάρτητου -από τη συναισθηματική επίδρασή του- αντικειμένου, το οποίο διαθέτει διακριτικά γνωρίσματα. Σύμφωνα με αυτήν την οπτική η Νέα Κριτική ασχολείται με τη δομή του «ποιήματος ως ποιήματος», με την οργάνωση του νοήματος του κειμένου, το οποίο διαθέτει έναν διαφορετικό χαρακτήρα από αυτόν

¹³. Η υποβλητική (emotive) λειτουργία της γλώσσας, ως εστίαση του μηνύματος στον πομπό, διακρίνεται από την ποιητική (poetic) λειτουργία στην οποία το μήνυμα εστιάζεται στον εαυτό του.

¹⁴. Σε αντίθεση με το Richards που ενδιαφέρεται για το «πώς διαβάζεται» το ποίημα, εδώ το ενδιαφέρον εστιάζεται στο «τι είναι το ποίημα» (Φρυδάκη 2003:121).

του κοινού λόγου. Η συνεκτικότητα, η συνθετότητα και η αλληλεπίδραση των μερών συνιστούν το κλειδί της ανάλυσης των λογοτεχνικών κειμένων¹⁵.

Μια επιπλέον διαφορά τους με τους Φορμαλιστές και τους Δομιστές αφορά την αντίληψη του νοήματος, έννοια που επίσης ενδιαφέρει εδώ από την άποψη του είδους και του βαθμού της αναφορικότητας που γίνονται αποδεκτά: το νόημα δεν αφορά τη χρήση των λέξεων για να ονομαστούν ευθέως τα πράγματα, αλλά για να προκληθούν τα συναισθήματα. Η λειτουργία της ποίησης δεν είναι, όπως του συνηθισμένου λόγου, να παραπέμπει ευθέως στα πράγματα. (Jefferson & Robey 1986:80-84).

Ωστόσο, η Νέα Κριτική παρόλο που απέδωσε έμφαση στα ειδικά χαρακτηριστικά της Λογοτεχνίας, τα οποία εντόπισε στο εσωτερικό της δομής του κειμένου, επέμεινε στις συνδέσεις της με τον πραγματικό κόσμο (Jefferson & Robey 1986:74). Έτσι συνδύασε την έμφαση στην εσωτερική ενότητα του κειμένου με την αξίωση αυτό να αντιστοιχεί μέσω αυτής κατά κάποιο τρόπο στην ίδια την πραγματικότητα. Σε αντίθεση με το Φορμαλισμό το κείμενο δεν αποκόπτεται από την πραγματικότητα, αλλά «μιλά» με έμμεσο τρόπο γι' αυτήν (Igleton 1989:82-89). Στην αμερικανική εκδοχή του κινήματος η ιδιότυπη οργάνωση του νοήματος της ποίησης οδηγεί τον αναγνώστη πίσω στον «πραγματικό» κόσμο. Το αποτέλεσμα των αλληλεπιδράσεων των νοημάτων και των σχέσεων των λέξεων μέσα στο κείμενο είναι να τροποποιήσουν και να εμπλουτίσουν ή να διευρύνουν την εμπειρία και τη γνώση του αναγνώστη για την πραγματικότητα, στην οποία τα νοήματα και οι σχέσεις αναφέρονται (Jefferson & Robey 1986:85-86). Πρόκειται για τη γνωστή φορμαλιστική έννοια της «ανοικείωσης» που εδώ όμως δεν αφορά τη μορφή και την οργάνωση της λογοτεχνικής γλώσσας αλλά την αναγνωστική ανταπόκριση και εμπειρία (οπ: 76).

Είναι σαφές ότι η αναφορική λειτουργία της Λογοτεχνίας, τουλάχιστον με τη στενή έννοια του όρου, δε γίνεται αποδεκτή στο πλαίσιο του αγγλοαμερικανικού κινήματος. Η όποια σχέση και αναφορά της Λογοτεχνίας ως προς τον εξωτερικό κόσμο δεν αφορά το επίπεδο της πραγματολογικής γνώσης και της ευθείας συσχέτισής τους, αλλά περιορίζεται σε ένα είδος ανανέωσης της ανθρώπινης αντίληψης γι' αυτόν που προκύπτει ως αποτέλεσμα της αναγνωστικής εμπειρίας από το χώρο της Λογοτεχνίας και διοχετεύεται έτσι με έμμεσο τρόπο στο χώρο της καθημερινής εξωλογοτεχνικής ανθρώπινης εμπειρίας.

2.2.2.2 Ρωσικός Φορμαλισμός: κατά βάση ως εφαρμογή της γλωσσολογίας στη μελέτη της Λογοτεχνίας ο Φορμαλισμός ουσιαστικά συνιστά τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος στην υλική πραγματικότητα του κειμένου και στον τρόπο λειτουργίας του, στην ανάδειξη των καθολικών και γενικών ιδιοτήτων, μηχανισμών και δομικών αρχών εκείνων της Λογοτεχνίας που θεωρούνται «λογοτεχνικές» και που ανάγουν ένα κείμενο σε έργο τέχνης (Fokkema & Ibsch 1997:40-44).

Για τους Φορμαλιστές η έννοια της λογοτεχνικότητας αναδεικνύει την αυτονομία της αισθητικής λειτουργίας της Λογοτεχνίας, δικαιώνει την ύπαρξη μιας λογοτεχνικής επιστήμης και προσδίδει στη θεωρία επιστημονικότητα και συστηματικότητα (Jefferson & Robey 1986:31). Η έννοια της λογοτεχνικότητας θεμελιώνεται στη βάση της διαφοροποίησης, στα ειδικά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τη Λογοτεχνία από κάθε άλλο υλικό. Σημείο τομής αυτής της διαφοροποίησης είναι το στοιχείο της «ανοικείωσης»: η Λογοτεχνία ως ιδιαίτερη οργάνωση της γλώσσας διαθέτει τους δικούς

¹⁵. Η Νέα Κριτική θεωρήθηκε το πρώτο δόγμα κειμενικής αυτονομίας (Φρυδάκη 2003:122).

της νόμους, δομές και τεχνάσματα, που μελετώνται καθαυτά, διαφοροποιούν τη λογοτεχνική γλώσσα από τις άλλες μορφές λόγου, όπως ο πρακτικός λόγος, και παραμορφώνουν τη συμβατική γλώσσα με διάφορους τρόπους. Προκαλούν ένα «ανοικειωτικό» αποτέλεσμα που «καταλύει» την «οικειότητα» του καθημερινού κόσμου και της κοινής γλώσσας, ανατρέποντας την κοινή αντίληψη για αυτά, ανανεώνοντάς τα αισθητά και οδηγώντας τον αναγνώστη σε μια πληρέστερη, βαθύτερη και διευρυμένη αντίληψη και αίσθηση της εμπειρίας τους (Igleton 1989:23-26). Σε αντίθεση με την οικονομία του πρακτικού λόγου και την αυτοματοποίηση της αντίληψης που τον συνοδεύει, τα τεχνήματα της λογοτεχνικής γλώσσας (ή ύπαρξη αλλά και η σειρά τους, η τοποθέτησή τους μέσα στο κείμενο), όπως η σύνταξη, το λεξιλόγιο, ο ήχος, οι εικόνες, οι αφηγηματικές τεχνικές, το μέτρο, ο ρυθμός και ιδιαίτερα ο παραλληλισμός, η παρομοίωση, η επανάληψη, η συμμετρία, η υπερβολή, η ομοιοκαταληξία και γενικά τα ρητορικά σχήματα και οι δομιστικοί παράγοντες, διευθετούν και επεξεργάζονται το κοινό λεκτικό υλικό με τέτοιο τρόπο, ώστε να προκαλούν μια ειδική σημασιακή διαφοροποίηση (Fokkema & Ibsch 1997:44-47).

Βέβαια, η λογοτεχνικότητα δεν κατασκευάζεται με τον ίδιο τρόπο σε όλα τα είδη λογοτεχνικής γραφής. Και ενώ τα παραπάνω αφορούν περισσότερο τη διάκριση ανάμεσα στον ποιητικό και τον πρακτικό λόγο, στον πεζό λόγο η βάση της διακρίσης ανάμεσα στην ανοικειώση και την αυτοματοποίηση του κοινού λόγου, εμπίπτει στα ειδικότερα ζητήματα της αφηγηματολογίας (Jefferson & Robey 1986: 36-37).

Οι συνέπειες της φορμαλιστικής θεωρίας που ενδιαφέρουν εδώ από την άποψη της σύνδεσης της Λογοτεχνίας με τον εξωκειμενικό κόσμο, αφορούν κυρίως τον παράγοντα συγγραφέα, τη διάκριση ποιητικής και πρακτικής γλώσσας, την έννοια της αναφορικότητας-αυτοαναφορικότητας και τη διάκριση μορφής και περιεχομένου.

Όσον αφορά το συγγραφέα ο μόνος ρόλος που του αναγνωρίζεται είναι η οργάνωση και η αναδιοργάνωση του υλικού που έχει στη διάθεσή του. Δεν αναγνωρίζεται καμία ισχύς της βιογραφίας, της προσωπικότητας, της οπτικής, της ψυχολογίας ή της πρόθεσης του στο λογοτεχνικό αποτέλεσμα. Συνεπώς η ιστορικότητα του ίδιου του δημιουργού του λογοτεχνικού έργου, που συνολικά απαρτίζεται από τα παραπάνω χαρακτηριστικά του, αναστέλλεται οριστικά με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην αξιοποιείται ως αφετηριακό σημείο για τη διερεύνηση της πρόσδεσης του κειμένου με το ιστορικό περιβάλλον του, από την πλευρά του συγγραφέα.

Όσον αφορά τη διάκριση του πρακτικού και του ποιητικού λόγου, η φορμαλιστική προσέγγιση αφαιρεί από τον δεύτερο την αναφορικότητα. Στην ποιητική γλώσσα η έμφαση αποδίδεται στους τρόπους της έκφρασης καθαυτής και όχι σε ένα εξωτερικό αναφερόμενο. Η ποιητική άρθρωση δεν έχει λειτουργικούς δεσμούς με το πλαίσιο της εξωτερικής πραγματικότητας μέσα στο οποίο παράγεται και δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αναφέρεται σε κάποια όψη του. Για τον Jakobson «η ποίηση είναι μια λεκτική λειτουργία προσανατολισμένη προς την έκφραση» με αποτέλεσμα «η επικοινωνιακή λειτουργία που στον πρακτικό λόγο κυριαρχεί, στην ποίηση υποβιβάζεται στο ελάχιστο». Η γλώσσα της ποίησης δεν παραπέμπει σε κάποιο αντικείμενο πέρα από αυτήν, είναι αυτάρκης και έχει αυτόνομη αξία. Παράλληλα, η διευθέτηση και η οργάνωση του σημασιακού υλικού στον πεζό λόγο υπόκειται στους κώδικες και τους κανόνες της λογοτεχνικής αφηγηματικής γλώσσας. Είναι εμφανές ότι στις δύο αυτές εκδηλώσεις της λογοτεχνικής έκφρασης (ποιητικός και πεζός λόγος), ο Φορμαλισμός αντικρίζει μία διευθέτηση της γλώσσας τέτοια που επιβάλλει τις διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στην αντικειμενική εξωτερική

πραγματικότητα και στον κλειστό κόσμο της Λογοτεχνίας, που κατασκευάζει η γλώσσα της Λογοτεχνίας.

Όσον αφορά τη σύνδεση της Λογοτεχνίας με τον πραγματικό κόσμο, οι Φορμαλιστές αξιολογούν τη λογοτεχνική μορφή για την ίδια της την αισθητικότητα και όχι για τη μιμητική ικανότητά της. Υπάρχουν επίσης απόψεις σαν αυτή του Shklovsky, ο οποίος θεωρεί ότι το έργο τέχνης οφείλει να αναθεωρεί και όχι να επιβεβαιώνει την αντίληψη για τον εξωτερικό κόσμο. Η εξωτερική πραγματικότητα είναι ένα από τα συστατικά στοιχεία του έργου (εισέρχεται σε αυτό ως ένα από τα δεδομένα που έχει στο απόθεμά του ο συγγραφέας, όπως η κοινή γλώσσα, οι ισχύουσες λογοτεχνικές συμβάσεις) και όχι το αναφερόμενό του. Άλλωστε, καθώς για τους Φορμαλιστές το σημασιακό υλικό μέσα στο λογοτεχνικό έργο αναδιοργανώνεται σύμφωνα με τους κανόνες της ανοικείωσης και της αφηγηματικής γλώσσας, μετριάζεται σημαντικά το περιθώριο για μια αντιστοίχιση ανάμεσα σε αυτό και στην εξωλογοτεχνική πραγματικότητα: αυτό που προέχει στη λογοτεχνική δημιουργία είναι η οργάνωση του σημασιακού υλικού, το αισθητικό αποτέλεσμα αυτής της οργάνωσης και όχι η αντιστοίχισή του με το περιβάλλον της αντικειμενικής πραγματικότητας.

Τέλος, όσον αφορά μία άλλη συνέπεια της θεωρίας τους, οι Φορμαλιστές οδηγήθηκαν σε μια ριζικά εναλλακτική θεώρηση, η οποία, ανατρέποντας την προτεραιότητα του περιεχομένου έναντι της μορφής, εστίαζε αποκλειστικά στη δεύτερη, από την οποία εξαρτάται το περιεχόμενο. Κάθε νέα μορφή παράγει ένα νέο περιεχόμενο, ενώ διαφορετικές μορφές έχουν και διαφορετικές σημασίες, κανόνες που αποκλείει την εξέταση του περιεχομένου χωρίς παράλληλη εξέταση της μορφής. Αυτή η υπαγωγή του σημασιακού στη μορφική διευθέτησή του έχει ένα άμεσο αποτέλεσμα για το ζήτημα που ενδιαφέρει εδώ: το περιεχόμενο της Λογοτεχνίας, ακόμα κι αν διατηρεί ως αναφερόμενό του την εξωτερική ιστορική πραγματικότητα, δεν υπόκειται στους κανόνες της αντικειμενικότητας και του ορθολογισμού, που διέπουν την εξωλογοτεχνική κοινή ιστορική αντίληψη. Η παρουσίαση του (ιστορικού) περιεχομένου εξαρτάται αποκλειστικά από τις ανάγκες της μορφικής οργάνωσής του μέσα στο έργο τέχνης, με συνέπεια να μην μπορεί να εκληφθεί ως νόμιμη ιστορική μαρτυρία, αφού υφίσταται τις αλλοιώσεις και τις μετατροπές που επιβάλλει ο κώδικας της αφηγηματικής αναπαράστασής του. Επιπλέον, το ίδιο το (ιστορικό) περιεχόμενο μπορεί να υποστεί μια σημασιακή διαφοροποίηση ανάλογα με το λογοτεχνικό μέσο με το οποίο αναπαρίσταται κάθε φορά (ποίηση ή πεζός λόγος), με αποτέλεσμα η λογοτεχνική αναπαράστασή του να απομακρύνεται όλο και περισσότερο από τις αξιώσεις της σταθερότητας και της συνέπειας της ιστορικής αλήθειας. Έτσι, η λογοτεχνική έκφραση, μια και εξαρτάται από καθαρά μορφικές συνιστώσες, αδυνατεί να συσχετιστεί με το σώμα των συγκεκριμένων αντικειμενικών γνώσεων και των πορισμάτων της ιστορικής επιστήμης. (Fokkema & Ibsch 1997:40-44, Jefferson & Robey 1986:32-36).

2.2.2.3 Δομισμός: ως όρος στη Λογοτεχνία ο δομισμός συνδέεται με τρεις κυρίως σχολές α) τον τσέχικο Δομισμό, β) την ειδολογική θεωρία του Northrop Frye και γ) τον γαλλικό Δομισμό.

Η δομιστική λογοτεχνική προσέγγιση παραθεωρεί τα ερωτήματα σχετικά με το περιεχόμενο και εξετάζει τις δομές της λογοτεχνικής δημιουργίας και τους νόμους με βάση τους οποίους αυτοί λειτουργούν. Το λογοτεχνικό έργο συνιστά ένα δομικό σύστημα του οποίου οι ατομικές μονάδες έχουν «συσχετιστικό» νόημα. Ο Δομισμός, όπως και ο

Φορμαλισμός, εξετάζει τη μορφή αναστέλλοντας την έμφαση στο αντικείμενο αναφοράς, συνεπώς δεν αναγνωρίζει στο λογοτεχνικό κείμενο καμία προοπτική αντανάκλασης του εξωτερικού κόσμου. Ενώ όμως ο Φορμαλισμός εξετάζει το σημείο, ο Δομισμός μελετά ειδικά τις σχέσεις μεταξύ των σημείων, από τις οποίες παράγεται το νόημα. Καθώς τα στοιχεία της δομής του λογοτεχνικού έργου καθορίζουν το ένα το άλλο, η προσφυγή στις γνώσεις μας για τον έξω κόσμο, προκειμένου να το κατανοήσουμε, είναι περιττή (Igleton 1989:148-151).

α) Τσεχικός Δομισμός: ανάμεσα στους εκπροσώπους του, ο Mukarovsky εισήγαγε μία βασική διάκριση ανάμεσα σε δυο πλευρές του λογοτεχνικού έργου. Το λογοτεχνικό έργο έχει τόσο μια υλική πλευρά (σημαίνον) και ως τέτοιο συνιστά ένα «καλλιτεχνικό γεγονός» όσο και μια άλλη που συνδέεται με την πράξη της αντίληψης που του αποδίδει νόημα. Η πλευρά αυτή αποτελεί την έκφραση και τη συσχέτιση του καλλιτεχνικού γεγονότος στη συνείδηση του δέκτη (σημαινόμενο), οπότε το λογοτεχνικό έργο συνιστά ένα «αισθητικό αντικείμενο». Η διάκριση αυτή συνεπάγεται ότι το καλλιτεχνικό γεγονός ως τετελεσμένη δημιουργική πράξη παραμένει ανεπηρέαστο από τις μεταβολές του χρόνου και του κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου σε αντίθεση με το αισθητικό αντικείμενο, που ως πράξη ερμηνείας αλλά και αξιολόγησης επηρεάζεται καθοριστικά από τις κοινωνικές και πολιτισμικές μεταβολές, ώστε μέσα στην ιστορία της τέχνης να κατασκευάζονται ποικίλα αισθητικά αντικείμενα με βάση το ίδιο καλλιτεχνικό γεγονός.

Με τη διάκριση του Mukarovsky αναδεικνύεται η διαλεκτική αντινομία ανάμεσα στην αυτόνομη και την επικοινωνιακή λειτουργία της Λογοτεχνίας. Το έργο τέχνης έχει αφενός μια αυτόνομη λειτουργία που συνδέεται με τη σταθερή υλικότητά του, απομονωμένη από κάθε διαδικασία πρόσληψης και εστιασμένη πάνω στο σημείο καθαυτό, και ως τέτοιο δεν είναι απαραίτητο να αναφέρεται στην πραγματικότητα που το περιβάλλει (μπορεί να έχει ένα έμμεσο ή μεταφορικό νόημα σε σχέση με αυτήν). Συνεπώς, δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να χρησιμοποιηθεί ως κοινωνιολογική ή ιστορική μαρτυρία, εκτός αν η αξία του ως μαρτυρίας έχει καθοριστεί επακριβώς. Αφετέρου, ως μέρος μιας ευρύτερης επικοινωνιακής και πολιτισμικής διαδικασίας, το έργο έχει μια «επικοινωνιακή» λειτουργία, αφού αποτελείται από λέξεις, που με τη σειρά τους εκφράζουν σκέψεις και συναισθήματα και περιγράφουν καταστάσεις, ενώ εμπεριέχει ζητήματα ερμηνείας και αισθητικής αξιολόγησης (Fokkema & Ibsch 1997:67-69, Φρυδάκη 2003:132-134).

β) Ειδολογική θεωρία του Northrop Frye: ο Frye εδραίωνει μια ειδολογική ταξινόμηση του λογοτεχνικού φαινομένου σύμφωνα με την οποία η Λογοτεχνία συνιστά ένα ενδοστρεφές και αντικειμενικό σύστημα που λειτουργεί βάσει αντικειμενικών νόμων, όπως οι ρητορικοί τρόποι, τα αρχέτυπα, οι μύθοι και τα είδη. Με βάση αυτά τα στοιχεία, τα οποία ο Frye ταξινόμησε, δομούνται τα λογοτεχνικά έργα (Φρυδάκη 2003:134).

Όπως και στη Νέα Κριτική, εντοπίζεται και στον Frye η αντίληψη της Λογοτεχνίας ως κλειστού αντικειμένου. Η διαφορά έγκειται στο ότι ο Καναδός θεωρητικός αναγνωρίζει σε αυτήν ένα υποκατάστατο της Ιστορίας, καθώς η ίδια αποτελεί μια σειρά επαναλαμβανόμενων παραλλαγών πάνω στα ίδια θέματα, ενσωματώνοντας αρχέτυπα και μορφές καθολικής σημασίας, που εκπορεύονται από το ανθρώπινο συλλογικό πνεύμα. Η Λογοτεχνία συνιστά εν γένει μια αυτόνομη ρηματική δομή που έχοντας το δικό της αφηγηματικό υλικό (τις διάφορες αφηγηματικές παραλλαγές συγκεκριμένου αριθμού αρχετύπων) εξοβελίζει κάθε αναφορά στον πραγματικό κοινωνικό κόσμο (Igleton 1989:144-148).

γ) Γαλλικός Δομισμός: συνιστά μια απόπειρα εφαρμογής των μεθόδων της δομικής γλωσσολογίας του Saussure στη Λογοτεχνία¹⁶. Η Λογοτεχνία είναι ένα σημειωτικό σύστημα, που πρέπει να αναλυθεί με σημειολογικούς όρους (λογοτεχνική σημειωτική) ως τύπος έκφρασης που συνιστά ένα σύστημα σημείων. Αυτό θα περιλάμβανε την ανακάλυψη της φύσης των σημείων που τη συνθέτουν και του τρόπου με τον οποίο το σύστημα ρυθμίζει τη χρήση και τη λειτουργία τους και παράγει νόημα. Συνεπώς, το νόημα είναι προϊόν των κανόνων και των συμβάσεων των σημασιοδοτικών συστημάτων.

Στην αναλογική σχέση γλώσσας και Λογοτεχνίας τοποθετείται η βασική διαφορά ανάμεσα στο Φορμαλισμό και το Δομισμό. Στην αρνητική, αντιθετική σχέση γλώσσας και Λογοτεχνίας, αντιπαρατίθεται μια σχέση παραλληλισμού και ομοιότητας. Η γλώσσα συνιστά ένα αυτόνομο σύστημα του οποίου το νόημα δεν προσδιορίζεται εξωτερικά αλλά από τις σχέσεις των σημείων μεταξύ τους. Αντίστοιχα και η Λογοτεχνία είναι ένα σύστημα στο εσωτερικό του οποίου αποκλειστικά παράγεται το νόημα από τις σχέσεις των ατομικών μονάδων που συνθέτουν τη δομή του. Είναι εμφανής εδώ η άρνηση οποιασδήποτε αναφορικής διάστασης του λογοτεχνικού κειμένου και γενικότερα της προσφυγής στον εξωκειμενικό κόσμο για την κατανόηση του νοήματός του (Jefferson & Robey 1986:94-95).

Η συμβολή του Δομισμού έγκειται στο γεγονός ότι σταθεροποίησε την αντίληψη του λογοτεχνικού κειμένου ως γλωσσικού παράγωγου και κατασκευάσματος που επιδέχεται ανάλυση των μηχανισμών του (χαρακτηριστικές είναι οι μελέτες σχετικά με τη δομική αφηγηματολογία, οι αναλύσεις των αφηγηματικών αρχών και τεχνικών από τις οποίες προκύπτει το νόημα του κειμένου). Επιπλέον, αναδεικνύει την εξάρτηση του νοήματος όχι πλέον από το ανθρώπινο υποκείμενο, αλλά από τα διαθέσιμα σημειωτικά συστήματα. Η πραγματικότητα δεν αντικατοπτρίζεται στη γλώσσα, αλλά, όπως το νόημα, παράγεται από αυτήν. Ο Δομισμός αναστέλλει το ενδιαφέρον στο αντικείμενο αναφοράς της γλώσσας (στην εξωτερική ιστορική, κοινωνική, πολιτισμική πραγματικότητα), για να αναδείξει τη δομή του σημείου. Συνεπώς, το λογοτεχνικό έργο δε συσχετίζεται με τις υλικές συνθήκες παραγωγής και κατανάλωσής του, αλλά με τα συστήματα κανόνων που συνιστούν τη βάση της Λογοτεχνίας και αναδεικνύουν τη φύση της ως συστήματος (Igleton 1989:165-174). Τέλος, ο Δομισμός, αναλύοντας τη Λογοτεχνία στη βάση της γλωσσολογικής αναλογίας, επιτρέπει στο κείμενο να προσεγγίζεται ως ένα αυτόνομο σύστημα ανεξάρτητο από κάθε εξωτερική, ρεαλιστική λειτουργία όπως αυτή της ιστορικής μαρτυρίας.

2.2.2.4 Αναγνωστικές Θεωρίες: συνιστούν τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος από το κείμενο και τη θεώρησή του ως αυτόνομου και κλειστού συστήματος στην

¹⁶. Η γλώσσα είναι ένα σύστημα σημείων καθένα από τα οποία αποτελείται από ένα σημαίνον (ακουστική εικόνα ή οπτικό αντίστοιχο) και ένα σημαινόμενο (έννοια ή σημασία). Η σχέση σημαίνοντος και σημαινόμενου είναι αυθαίρετη (ανάγεται σε πολιτισμικές και ιστορικές συμβάσεις), ενώ το νόημα ενός σημαίνοντος δεν είναι νόημα αφ'εαυτού, αλλά επειδή το σημείο του διαφέρει από τα υπόλοιπα σημεία. Ο Saussure ενδιαφέρεται όχι για την κατάσταση της πραγματικής ομιλίας (parole), αλλά για την αντικειμενική δομή των σημείων που καθιστά εφικτή την ομιλία, δηλαδή τη γλώσσα (langue). Έτσι, θέτει σε παρένθεση το αντικείμενο στο οποίο αναφέρονται τα σημεία (αναφορική διάσταση της γλώσσας) και επικεντρώνεται στα ίδια τα σημεία και τον τρόπο, τους νόμους με τους οποίους συνδέονται εσωτερικά και παράγουν νόημα (Igleton 1989:151-153). Η γλώσσα, λοιπόν, είναι ένα αυτόνομο σύστημα, επειδή το νόημα των λέξεων δεν εξαρτάται από την εξωτερική πραγματικότητα, καθώς αυτό παράγεται από τη δομή του γλωσσικού συστήματος ως συνόλου (Jefferson & Robey 1986:94-94).

επικοινωνιακή λειτουργία της Λογοτεχνίας. Την ηγεμονία των ενδοκειμενικών προσεγγίσεων και το αξίωμα της αντικειμενικότητας που τις συνοδεύει, αντικαθιστά ο εκδημοκρατισμός της λογοτεχνικής διαδικασίας, καθώς εξετάζεται ο τρόπος που τα κείμενα αλληλενεργούν με τους αποδέκτες τους. Η προσέγγιση του κειμένου επικεντρώνεται στο ρόλο του αναγνώστη και διερευνά την πρόσληψη και την ανταπόκρισή του σε αυτό (Φρυδάκη 2003:162). Το κείμενο αποκτά το οντολογικό περιεχόμενό του σε σχέση με τις προσλήψεις και τις νοηματοδοτήσεις του αναγνώστη, ενώ στην αντικειμενική κατανόησή του προστίθεται η υποκειμενική οικειοποίησή του. Το λογοτεχνικό έργο είναι αντικειμενικά ερμηνεύσιμο στο βαθμό που διαθέτει κάποιες σταθερές, αλλά κυρίως υποκειμενικά ερμηνεύσιμο, καθώς αυτές αναδιατάσσονται σε μια ποικιλία εκδοχών μέσα από τη συνάντησή τους με τον αναγνώστη (οπ:81-83).

Η αναγνωστική εμπλοκή στον αφηγηματικό κόσμο οφείλεται στην υποδηλωτική φύση της Λογοτεχνίας. Το στοιχείο υποβολής απορρέει από ένα πλήθος αφηγηματικών τεχνικών που ενεργοποιούν και εντατικοποιούν τις αντιληπτικές διεργασίες του αναγνώστη, εμπλέκοντάς τον στον κόσμο της αφήγησης (Ηλία 1999:158).

Όσον αφορά αρχικά το προφίλ του αναγνώστη προσδιορίζεται το φάσμα των χαρακτηριστικών (ατομικών ή αποδιδόμενων από το κείμενο) που καθορίζουν την αναγνωστική ανταπόκριση (η έννοια του «ιδανικού» αναγνώστη, του «αναμενόμενου» αναγνώστη, της αναγνωστικής «στάσης»).

Όσον αφορά την καθεαυτή διαδικασία της ανάγνωσης, τα βασικά ερωτήματα περιστρέφονται γύρω από τη φύση της διαδικασίας σε σχέση με το ρόλο του αναγνώστη και αφορούν κυρίως το βαθμό και το είδος του ερμηνευτικού ρόλου του κατά την πράξη της ανάγνωσης (Hawthorn 1995:193-210).

Σε επίπεδο συστηματικής θεωρητικής μελέτης υπάρχουν τρεις ευρείες προσεγγίσεις του ζητήματος της ανάγνωσης.

α) Φαινομενολογία: η φαινομενολογική κριτική αποτελεί εφαρμογή της φαινομενολογικής μεθόδου στη Λογοτεχνία, μεθόδου που ανέπτυξε ο Husserl σύμφωνα με τον οποίο η πραγματικότητα, τα εξωτερικά αντικείμενα δεν υφίστανται ανεξάρτητα από τη συνείδησή μας, αλλά ανάγονται στα περιεχόμενά της. Μέσα από αυτή την επιστήμη της υποκειμενικότητας αποκαθίσταται ο κεντρικός ρόλος του υποκειμένου ως πηγής και αφετηρίας του νοήματος.

β) Ερμηνευτική: κατά τον Hirsch, Αμερικανό θεωρητικό της ερμηνευτικής, το επίπεδο του «νοήματος» διακρίνεται από αυτό της «σημασίας», καθώς στο δεύτερο μόνο γίνονται αποδεκτές οι διάφορες ερμηνείες του κειμένου από διαφορετικούς αναγνώστες σε διαφορετικές εποχές. Ωστόσο, πρόκειται για μια περιορισμένη ερμηνευτική ελευθερία, καθώς οι διάφορες ερμηνείες είναι δυνατές, αλλά έγκυρες μόνο αν εντάσσονται στον ορίζοντα των πιθανών νοημάτων του συγγραφέα.

Ένα βήμα επιπλέον αποτελεί η αναγνώριση της ιστορικότητας του νοήματος από τον Heidegger, ο οποίος συνδέει την ανθρώπινη συνείδηση με τον υλικό κόσμο που η ίδια δεν μπορεί να υπερβεί και να εξαντικειμενοποιήσει. Έτσι, η εννόηση είναι πάντα ιστορική. Το είδος της φιλοσοφίας του Heidegger («ερμηνευτική φαινομενολογία») θέτει ζητήματα ιστορικής ερμηνείας και σταδιακά οδηγεί στην ιστορικότητα της συνείδησης που αποδίδει νόημα, επομένως στην ιστορικότητα του νοήματος. Ομοίως, και στην ερμηνευτική του Gadamer η ερμηνεία εξαρτάται από τις εξωτερικές συνθήκες κατά τέτοιον τρόπο, ώστε το έργο, περνώντας μέσα από διάφορα πολιτισμικά, κοινωνικά, ιστορικά πλαίσια, προβάλλει νοήματα πολλαπλά και κάθε κατανόηση είναι

«παραγωγική, κατανόηση κάτι διαφορετικού, οπότε ένα είδος μετατροπής του» (Igleton 1989:94-118).

γ)«Αισθητική της πρόσληψης» και «Αναγνωστική ανταπόκριση»: οι θεωρητικές προσεγγίσεις της ανάγνωσης, που συνιστούν εξέλιξη της ερμηνευτικής φαινομενολογίας, εντάσσονται στις κατευθύνσεις της «αισθητικής της πρόσληψης» και της «αναγνωστικής ανταπόκρισης» (Σχολή της Κωνσταντίας). Οι διάφορες προσεγγίσεις που εξετάζουν το συμμετοχικό ρόλο του αναγνώστη στη διαδικασία νοηματοδότησης του κειμένου τοποθετούνται μέσα στο πλαίσιο τόσο της φαινομενολογίας (ως εξατομικευμένη πράξη νοηματοδότησης) όσο και σε αυτό της ερμηνευτικής (ως μελέτη της ιστορικότητας της πρόσληψης του συλλογικού αναγνώστη).

Με θεωρητικό υπόβαθρο τη φαινομενολογική ερμηνευτική (δηλαδή την αναγνώριση του ρόλου της συνείδησης στην απόδοση νοήματος) τα διάφορα θεωρητικά σχήματα μελετούν την πράξη, την εμπειρία, την έκφραση και την αντίδραση του αναγνώστη ανατρέποντας τη θετικιστική έννοια της «επιστημονικής ανάγνωσης». Ωστόσο, ο θεωρητικός προβληματισμός για την πράξη της ανάγνωσης μέσα στους κόλπους των θεωριών ανάγνωσης γίνεται αντιληπτός ως ένα συνεχές στα άκρα του οποίου μπορούν να τοποθετηθούν διατυπώσεις που προσδίδουν διαφορετικό βαθμό ελευθερίας στον αναγνώστη: ο σολπισμός του Fish τοποθετεί την πρόθεση και την αυθεντία του αναγνώστη στην πρώτη γραμμή της λογοτεχνικής διαδικασίας, ταυτίζοντας εξολοκλήρου τη Λογοτεχνία με την ανάγνωση και αποδίδοντας στον αναγνώστη απόλυτη ελευθερία στο πνεύμα ενός άκρατου υποκειμενισμού. Αντίθετα, ο Ingarden και ιδιαίτερα ο Iser, προωθούν μια μετριοπαθέστερη αντίληψη που τοποθετεί τη διαδικασία της ανάγνωσης και της ανταπόκρισης ανάμεσα στην ελευθερία του αναγνώστη και τους περιορισμούς που του θέτει το κείμενο.

Όλες οι σχετικές απόψεις στο πλαίσιο της φαινομενολογίας, αφορούν το είδος και το βαθμό της αλληλενέργειας του αναγνώστη με το κείμενο και εκτείνονται από ένα είδος ερμηνευτικής ελευθερίας με κειμενικούς περιορισμούς, ένα είδος ανάγνωσης ταυτόχρονα ενεργητικής και παθητικής, όπως για παράδειγμα στη σκέψη του Ingarden ή του Iser, ως τις περισσότερο πολωτικές θέσεις που σκιαγραφούν έναν αναγνώστη πλήρως αποδεσμευμένο, σχεδόν ασύδοτο και δογματικά κυρίαρχο ως προς την ερμηνευτική ελευθερία και αυθεντία του, όπως για παράδειγμα στη σκέψη του Fish (Compagnon 2003:227-236 & 246-252, Delcroix & Hallyn 1997:390-393, Φρυδάκη 2003:166-168, Igleton 1989:121, Jefferson & Robey 1986:128-132 & 141).

Στο πλαίσιο της ερμηνευτικής το ενδιαφέρον εστιάζεται στην πρόσληψη της Λογοτεχνίας σε σχέση με την Ιστορία και συγκεκριμένα στην εξάρτηση της αναγνωστικής πρόσληψης του λογοτεχνικού κειμένου από τα μεταβαλλόμενα ιστορικά, πολιτισμικά και κοινωνικά πλαίσια, επανεισάγοντας έτσι παραμέτρους, όπως η ιστορικότητα του κειμένου και του αναγνώστη. Στη συγκεκριμένη οπτική, που ανήκει στη σκέψη του Jauss, η μεταβολή του χαρακτήρα του λογοτεχνικού έργου μέσα στην ιστορική εξέλιξη θεωρείται δεδομένη. Το στοιχείο του ιστορικού σχετικισμού που εμπεριέχεται στη θεωρία της πρόσληψης συνεπάγεται, εκτός των άλλων, την εγκατάλειψη του ιστορικού αντικειμενισμού που αντιστοιχεί στη σύλληψη του λογοτεχνικού έργου ως μαρτυρίας, ενώ αναδεικνύονται οι διαφορές ανάμεσα σε μια παρελθούσα και μια σύγχρονη ανάγνωση, μετρώντας και εξηγώντας οι αισθητικές και ερμηνευτικές «αποστάσεις» και αποκλίσεις (Compagnon 2003:243, Fokkema & Ibsch 1997:226, Φρυδάκη 2003:163-164, Igleton 1989:134, Jefferson & Robey 1986:139).

Όλη αυτή η συζήτηση σχετικά με το νόημα του λογοτεχνικού έργου και την πραγμάτωσή του από τον αναγνώστη μεταφέρει το κέντρο βάρους αναφορικά με τη σχέση Λογοτεχνίας και πραγματικότητας στο δέκτη. Στο πλαίσιο των θεωριών αυτών, εκείνο που είναι ιστορικά προσδιορισμένο στην όλη λογοτεχνική διαδικασία είναι ο αναγνώστης, συνεπώς και το νόημα. Ο αναγνώστης είναι αυτός που θα αποφασίσει και θα αποδώσει ή όχι το (ιστορικό) νόημα του κειμένου. Γι' αυτό κανένα λογοτεχνικό κείμενο, ιστορικό ή μη, δεν μπορεί να είναι αντικειμενικά ερμηνεύσιμο με την απόλυτη έννοια, άρα δεν μπορεί να σταθεί ως αντικειμενικά ερμηνεύσιμη ιστορική μαρτυρία, καθώς μεσολαβούν οι ποικίλες ερμηνευτικές εκδοχές των αναγνωστών. Περαιτέρω, η ενδεχόμενη φύση του κειμένου ως ιστορικής μαρτυρίας θα υποστεί το βάρος των ερμηνευτικών εκδοχών και οπτικών που συνεπάγεται η ιστορική τοποθέτηση του αναγνώστη κάθε φορά στο χώρο και στο χρόνο, με αποτέλεσμα αυτό που θα συνάγεται κάθε φορά ως ιστορικά αξιολογήσιμο να μην παραμένει σταθερό. Αλλά και η όποια ιστορική ερμηνεία του λογοτεχνικού έργου, το είδος και ο βαθμός αυτής της ερμηνείας, θα εξαρτηθούν από το σύνολο των χαρακτηριστικών του αναγνώστη, που καθορίζουν την αναγνωστική ανταπόκρισή του απέναντι σε κάθε είδους κείμενο και, συνεπώς, απέναντι και στο λογοτεχνικό-ιστορικό. Η αναγνώριση της ερμηνευτικής ποικιλίας είναι το σημείο από το οποίο ξεκινά η κατάρρευση της Λογοτεχνίας-μαρτυρίας, αφού το πρώτο σκέλος του ζεύγους, στο πλαίσιο των αναγνωστικών θεωριών, ταυτίζεται με την εδραίωση της υποκειμενικής νοηματοδότησης και της ιστορικής συγκυρίας του αναγνώστη, τη στιγμή που το δεύτερο σκέλος προϋποθέτει ένα είδος ιστορικής αντικειμενικότητας ή τουλάχιστον ιστορικής συνέπειας και σαφήνειας, που δεν αφήνει χώρο για την παραπάνω σχετικοκρατία.

2.2.2.5 Συναφή θεωρητικά πεδία: μαρξιστική λογοτεχνική θεωρία, διακειμενικότητα

2.2.2.5.1 Μαρξιστική λογοτεχνική θεωρία: το κοινό σημείο όλων των μαρξιστικών προσεγγίσεων συνίσταται στην αντίληψη της Λογοτεχνίας μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας. Συγκεκριμένα, η Λογοτεχνία, την οποία οι μαρξιστές αντιμετωπίζουν ως έκφραση της ιδεολογίας, εξετάζεται στο πλαίσιο του ιστορικού υλισμού, ο οποίος ορίζει ότι το εποικοδόμημα (οργανισμοί, τέχνη) εξελίσσεται ανάλογα με τις συγκεκριμένες αλλαγές που πραγματοποιούνται στη βάση (οικονομική / υλική παραγωγή και δομή). Το κριτήριο της οικονομικής αιτιοκρατίας που εισάγει ο Marx στη μελέτη της Λογοτεχνίας εκφράζει ακριβώς αυτή τη σχέση ανάμεσα στη οικονομική βάση και τη Λογοτεχνία ως στοιχείο του εποικοδομήματος: «ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει ολοκληρωτικά την πορεία της κοινωνικής, πολιτικής και πνευματικής ζωής». Η δήλωση του Marx για την οικονομική αιτιοκρατία υποβόσκει σε όλες τις μαρξιστικές αναλύσεις της σχέσης ανάμεσα στην υλική βάση και το ιδεολογικό εποικοδόμημα, στο πλαίσιο του οποίου ο Marx τοποθετεί το λογοτεχνικό φαινόμενο (Fokkema & Ibsch 1997:141-144). Ωστόσο, αργότερα ο Marx αναπτύσσει συμπληρωματικά τη θεωρία της ανισόροπης ανάπτυξης μεταξύ υλικής και καλλιτεχνικής παραγωγής, ως ενδεχόμενη πιθανότητα, η οποία και αποτέλεσε διαρκές δόγμα της μαρξιστικής λογοτεχνικής θεωρίας (οπ:148-149). Ανατρέποντας έτσι τη δογματική διατύπωση του ιστορικού υλισμού ότι είναι αδύνατον να επέλθουν αλλαγές στο εποικοδόμημα πριν από τις αλλαγές στην οικονομική βάση, ο Marx τονίζει – απομακρυνόμενος από την ιδέα της οικονομικής αιτιοκρατίας- ότι οι αλλαγές στους ιδεολογικούς τύπους δεν αντιστοιχούν απαραίτητα στη γενική ανάπτυξη της κοινωνίας

και την υλική δομή της (Jefferson & Robey 1987:170). Ανοίγει έτσι το δρόμο για τους δυτικούς μαρξιστές να μελετήσουν τον τρόπο που οι αλλαγές στο εποικοδόμημα επηρεάζουν και επισπεύδουν, αντίστροφα, αλλαγές στη βάση, αναδεικνύοντας έτσι μια εναλλακτική εκδοχή της λογοτεχνικής θεωρίας (οπ:169).

Όσον αφορά πιο συγκεκριμένα τη σύνδεση της Λογοτεχνίας με την εξωτερική πραγματικότητα οι διαφοροποιημένες απόψεις αποκαλύπτουν τις αντιφατικές τάσεις που αναδείχθηκαν στους κόλπους της μαρξιστικής λογοτεχνικής θεωρίας. Από τη μια πλευρά τίθεται η ιδέα ότι η Λογοτεχνία μπορεί να παρεκκλίνει από την ακριβή απεικόνιση της ιστορικής πραγματικότητας. Αυτή η άποψη δεν έπαψε ποτέ να αποτελεί μια από τις βασικές έννοιες της μαρξιστικής λογοτεχνικής εκδοχής. Από την άλλη ο Marx ασκεί μια κριτική χαρακτηριστική του θετικισμού, καθώς προτείνει την εφαρμογή του κριτηρίου της αληθοφάνειας που πρέπει να διέπει τη Λογοτεχνία ως προς το εξωτερικό αναφερόμενό της (Fokkema & Ibsch 1997:146-147). Η απαίτηση του ρεαλισμού εκφράζεται και από τον Engels με την έννοια του «τυπικού» που συνοψίζεται στην αληθοφανή παραγωγή τυπικών χαρακτηριστικών κάτω από τυπικές συνθήκες (οπ:150).

Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση και την εδραίωση της σοσιαλιστικής οικονομικής δομής επικρατεί μια νέα κατάσταση στη μαρξιστική λογοτεχνική κριτική. Το ζήτημα που ανακύπτει είναι η «υποστήριξη» της Λογοτεχνίας προς το νέο σοβιετικό καθεστώς. Ιδιαίτερα κάποιες ομάδες συγγραφέων (Proletkul't) θεωρούν ως κύριο έργο της ταξικής Λογοτεχνίας τη μύηση του ατόμου στη θέληση να συμμετάσχει στη νίκη του σοσιαλισμού. Το 1934 ο «σοσιαλιστικός ρεαλισμός», σύμφωνα με τον οποίο η Λογοτεχνία οφείλει να εκπροσωπεί «μια ειλικρινή, ιστορικά τοποθετημένη αναπαράσταση της πραγματικότητας στην επαναστατική της εξέλιξη», η αξίωση που προβάλλεται ουσιαστικά για την αποστολή της Λογοτεχνίας είναι η προπαγάνδα για τις πολιτικές αρχές του σοσιαλισμού. Έτσι, στη μαρξιστική θεωρία της Λογοτεχνίας η μορφή διαχωρίζεται από το περιεχόμενο, καθώς το δεύτερο («το ταραχώδες περιεχόμενο της Ιστορίας») είναι αυτό που συνιστά τον πυρήνα της λογοτεχνικής αξιολόγησης

Ωστόσο, μετά το θάνατο του Stalin, σε άρθρο του περιοδικού Kommunist με τίτλο «Για το ζήτημα του τυπικού στη Λογοτεχνία και την τέχνη», η καλλιτεχνική γνώση της ζωής διαχωρίζεται από την επιστημονική, καθώς «η τέχνη μεταφέρει τους νόμους που διέπουν την πραγματικότητα σε εικόνες, συναισθηματικές μορφές, οι οποίες ενσωματώνουν το γενικό στο ειδικό» (οπ:157-170).

Τα βασικότερα μοντέλα της μαρξιστικής προσέγγισης που αφορούν τη σύνδεση Λογοτεχνίας και κοινωνικής πραγματικότητας είναι τα εξής:

α) «μοντέλο αντανάκλασης»: η Λογοτεχνία ως αντανάκλαση της πραγματικότητας υιοθετείται κυρίως από την πρώιμη μαρξιστική σκέψη και εκκινεί από την αισθητική παράδοση που ανάγεται στην αριστοτελική ιδέα της Λογοτεχνίας ως μίμησης. Ωστόσο, στη μοντέρνα μαρξιστική αισθητική (Lukaes) η Λογοτεχνία γίνεται αντιληπτή ως γνώση της πραγματικότητας όχι με την έννοια της αντιστοίχισης ή του καθρέπτη, αλλά με την έννοια ότι η μορφή-σχήμα του λογοτεχνικού έργου αντανάκλα τη μορφή-σχήμα του πραγματικού κόσμου (Jefferson & Robey 1986:171-172).

β) «μοντέλο παραγωγής»: για τον Macherey τα λογοτεχνικά έργα γίνονται αντιληπτά ως παραγωγές, εργασίες πάνω στην πραγματικότητα (οπ:177-182).

γ) «γενετικό μοντέλο»: η Λογοτεχνία για τον Goldman προκύπτει -όπως και οι άλλες μορφές τέχνης- από την κοινωνική ζωή, συνείδηση και συμπεριφορά. Η «διανοητική» δομή του λογοτεχνικού έργου εκφράζει σχήματα ιδεών και αντιλήψεων, ουσιαστικά την

«κοσμοθεωρία» των προνομιούχων κοινωνικών ομάδων. Πρόκειται για μια κοινωνιολογική θεωρία της Λογοτεχνίας ως έκφρασης της κοινωνικής τάξης της οποίας ο συγγραφέας αποτελεί μέλος (οπ:183-187).

δ) «μοντέλο αρνητικής γνώσης»: εναντιούμενος στην υλιστική αντίληψη της Λογοτεχνίας ως αντανάκλασης της αντικειμενικής πραγματικότητας, ο Adorno διακρίνει την απόσταση ανάμεσα στην τέχνη και την πραγματικότητα, όπου η πρώτη συνιστά περισσότερο την εικόνα, την ουσία της δεύτερης, παρά τη φωτογραφική αναπαραγωγή της. Αυτή η εικόνα προκύπτει από το υποκείμενο (συγγραφέας) που κατά τη δημιουργική διαδικασία απορροφά ό,τι έχει προσλάβει από το αντικείμενο (πραγματικότητα). Η τέχνη ως συγχώνευση του αντικειμένου και του υποκειμένου δεν προσφέρει μια καλοσχηματισμένη αντανάκλαση της πραγματικότητας, αλλά ενεργεί μέσα στην πραγματικότητα για να αναδείξει τις αντιφάσεις της, είναι δηλαδή η αρνητική γνώση του πραγματικού κόσμου. Ο ρόλος της Λογοτεχνίας δεν είναι «φωτογραφικός» αλλά κριτικός (οπ:188-190).

ε) «γλωσσοκεντρικά μοντέλα»: η γλώσσα είναι το υλικό μέσο της κοινωνικής αλληλεπίδρασης των ατόμων αλλά και της ιδεολογικής συγκρότησης (με τη μορφή των γλωσσικών σημείων). Οι θεωρητικοί της σχολής του Bakhtin μελέτησαν τη γλώσσα μέσα σε πραγματικές κοινωνικές καταστάσεις (η λέξη καθορίζεται από το ποιος την απευθύνει και για ποιον έχει νόημα). Για τον Medvedev το λογοτεχνικό έργο αντανακλά μέσω της γλώσσας μια ιδεολογία, η οποία με τη σειρά της αντανακλά την κοινωνικοοικονομική βάση. Επομένως αυτό που βρίσκουμε μέσα στο λογοτεχνικό έργο δεν μπορούμε να το συνδέσουμε ευθέως με την πραγματικότητα της ζωής αλλά μόνο έμμεσα (οπ:192-193).

Συνολικά η μαρξιστική προσέγγιση της Λογοτεχνίας συνιστά την περισσότερο σαφή θεωρητική τοποθέτηση απέναντι στη σχέση Λογοτεχνίας και πραγματικότητας και την θετικότερη αποδοχή της μεταξύ τους (με τον έναν ή τον άλλο τρόπο) διαλεκτικής σχέσης.

2.2.2.5.2 Διακειμενικότητα: η έννοια της διακειμενικότητας, την οποία εισήγαγε ως όρο η Kristeva, ανάγεται στην αρχή της «διαλογικότητας» του Bakhtin, η οποία εντοπίζει το νόημα της επικοινωνίας μέσα στο διάλογο, την πολυφωνία και την ετερογλωσσία: «η λέξη σε μια ζωντανή ομιλία απευθύνεται άμεσα και φανερά προς μια μέλλουσα απάντηση. Δομείται στην κατεύθυνση μιας απάντησης, προσδοκώντας την και προκαλώντας την. Ταυτόχρονα αποτελεί απάντηση σε κάτι που προηγήθηκε». Το κλειδί της γλωσσικής θεωρίας του Bakhtin, η έννοια του «εκφώνηματος» είναι μια πράξη με δυο όψεις: μια όψη καθαρά γλωσσική και μια λεκτική, πραξιακά και κοινωνικά προσδιορισμένη. Το εκφώνημα αντιπροσωπεύει ταυτόχρονα ό,τι λέγεται και ό,τι υπονοείται αλλά δε λέγεται, ενώ δεν ορίζεται τυπολογικά, αλλά εδράζεται στο διάλογο που διενεργείται μέσα στον κοινωνικό περίγυρο.

Η αρχή της διαλογικότητας του Bakhtin εκτείνεται στην περιοχή της Λογοτεχνίας: «το έργο σαν πανομοιότυπο του διαλόγου στοχεύει σε μια απάντηση στο άλλο (ή στα άλλα)». Το νόημά του είναι ετερογλωσσικό στο βαθμό που εμπλέκει μια πολλαπλότητα κοινωνικών φωνών. Ο μονόλογος δεν είναι εφικτός. Τα άλλα κείμενα είναι συνεχώς παρόντα, επαναλαμβάνονται, αναφέρονται η προϋποτίθενται σιωπηλά (Φρυδάκη 2003:153-156). Έτσι, στο λογοτεχνικό πεδίο αυτή η διαλογικότητα αφορά τους δεσμούς ανάμεσα σε διαφορετικά λογοτεχνικά έργα, οι οποίοι μπορεί να εκδηλώνονται άμεσα ως εμφανής διακειμενικότητα είτε ως περισσότερο περίπλοκη, εκτεταμένη και διάχυτη

επίδραση και αναφορά (Hawthorn 1995:180-181). Κάθε κείμενο «κατασκευάζεται ως μωσαϊκό παραθεμάτων, είναι απορρόφηση και μετασχηματισμός ενός άλλου κειμένου». Για το Riffaterre η αναφορικότητα της Λογοτεχνίας δεν εντοπίζεται παρά σε αυτό το «διακείμενο», το οποίο ορίζεται ως διάλογος ανάμεσα στα κείμενα, ως η αντίληψη του αναγνώστη των σχέσεων ανάμεσα σε ένα έργο και σε άλλα που προηγήθηκαν ή ακολουθούν. Συνεπώς, τα κείμενα αποσυνδέονται από την όποια εξωτερική αναφορικότητα και «δε μιλούν για τον κόσμο αλλά για τον εαυτό τους και για τα άλλα κείμενα» (Compagnon 2003:166-170).

3. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΩΣ ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ: η διδασκαλία του μαθήματος στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση

3.1 Γενικές παράμετροι της διδασκαλίας του μαθήματος

Η διδασκαλία της «Ιστορίας» (ό,τι αφορούσε την Ελλάδα) εντοπίζεται ήδη από τον 6^ο αιώνα π.Χ., ενώ ως αυτοτελής διδακτικός κλάδος παρουσιάζεται μόνο κατά το 18^ο αιώνα (Βαγιανός 1996:60-80). Στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα πολλές ευρωπαϊκές κυβερνήσεις αντιλαμβανόμενες τη συμβολή της Ιστορίας στη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας και την επίτευξη της ομοιογένειας, ευνοούν την εισαγωγή της στα σχολεία και στα πανεπιστήμια (Αβδελά 1998:114). Στο μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} αιώνα η διδασκαλία της Ιστορίας στηρίχθηκε στην παράδοση του θετικιστικού παραδείγματος της ιστορικής γνώσης, ενώ η Ιστορία καθιερώνεται ως γνωστικός κλάδος στα πανεπιστήμια και τα σχολεία των περισσότερων δυτικών χωρών στα τέλη του 19^{ου} αιώνα (Marwick 1985:58).

Ωστόσο, σταδιακά με την ανάπτυξη του σχετικιστικού παραδείγματος, τη διεύρυνση των πηγών και των κλάδων της ιστορικής επιστήμης αλλά και με την εισαγωγή νέων μεθόδων και τεχνικών από άλλες επιστήμες, επαναπροσδιορίζεται τόσο η θεώρηση της ιστορικής επιστήμης όσο και η σχολική αναπλαισίωσή της (Husbands 2004:172-173). Συγκεκριμένα, μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο αναπτύσσεται ένας εντατικός προβληματισμός σχετικά με την Ιστορία ως επιστήμη αλλά και ως διδακτικό προϊόν. Διάφοροι διεθνείς οργανισμοί (Unesco, Συμβούλιο της Ευρώπης) προωθούν την αναμόρφωση του μαθήματος, κυρίως ως προς τα σχολικά εγχειρίδια. Το ερευνητικό ενδιαφέρον προσανατολίζεται σε νέους τομείς της ιστορικής επιστήμης (κοινωνική, οικονομική, τοπική Ιστορία, Ιστορία των νοοτροπιών), ενώ καθοριστική είναι η επίδραση των "Annales" στην ανατροπή της παραδοσιακής Ιστορίας και της θετικιστικής προσέγγισης. Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές του '70 η κίνηση της «Νέας Ιστορίας» ("New History") οδηγεί στην ανανέωση της διδασκαλίας της Ιστορίας σε πολλές χώρες και μεταφράζεται στην εισαγωγή της θεματικής προσέγγισης (μέχρι τότε κυριαρχούσε τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Αμερική η χρονολογική διάταξη και τον άξονα της διδασκτέας ύλης αποτελούσε η πολιτική, στρατιωτική και διπλωματική Ιστορία και η βιογραφική προσέγγιση) και της διεπιστημονικής εξέτασης των περιεχομένων, στη συγχώνευση του μαθήματος με άλλα στο πλαίσιο των «Κοινωνικών Σπουδών» (Γεωγραφία, Εθνολογία, Ανθρωπολογία, Κοινωνιολογία), στον αναπροσανατολισμό της διδακτικής μεθοδολογίας σε ενεργητικές-ανακαλυπτικές μεθόδους, στην αλλαγή των διδακτικών εγχειριδίων με την εισαγωγή πηγών και εποπτικού διδακτικού υλικού, και στον επαναπροσδιορισμό του χαρακτήρα της αξιολόγησης (Μαυροσκούφης 1999:17-19).

Ωστόσο, μια νέα κριτική που αναπτύχθηκε αυτή τη φορά εναντίον της «Νέας Ιστορίας» ως προς τις συνέπειες των πρακτικών της (παραμερισμός εθνικής Ιστορίας, απώλεια της αίσθησης της ιστορικής συνέχειας, κατάργηση της αυτονομίας του μαθήματος στα Π.Σ.) οδήγησε στα τέλη της δεκαετίας του '70 σε μια τάση αναδίπλωσης. Έτσι, από την επόμενη δεκαετία επανήλθαν πολλά από τα χαρακτηριστικά του παραδοσιακού σχήματος, ώστε να υπάρξει σήμερα μια εξισορρόπηση παραδοσιακής και νέας Ιστορίας (χρονολογική αλλά και παραδειγματική / θεματική διάταξη, συνδυασμός εθνικής, ευρωπαϊκής ή αμερικανικής Ιστορίας, η Ιστορία ως σώμα γνώσεων,

ως αφήγηση αλλά και ως πεδίο κριτικής σκέψης και ανάλυσης) (οπ:19-21).Σημαντικές υπήρξαν επίσης οι έρευνες και τα πορίσματα της Εξελικτικής Ψυχολογίας και της Παιδαγωγικής σχετικά με τις διαδικασίες και τους τρόπους αντίληψης του ιστορικού χρόνου και των ιστορικών εννοιών ανάλογα με την ηλικία των μαθητών, οι οποίες και επέδρασαν στη διαμόρφωση των σχολικών προγραμμάτων και της διδακτικής μεθοδολογίας (οπ:25-26).

Στην Ελλάδα η διδασκαλία της Ιστορίας καθιερώνεται από τις απαρχές της οργάνωσης του εκπαιδευτικού συστήματος.Η εκπαιδευτική πολιτική επέδρασε σημαντικά στη διαμόρφωση της σκοποθεσίας και των περιεχομένων του μαθήματος.

Ως προς τον κατά καιρούς αποδιδόμενο ρόλο του μαθήματος είναι γεγονός ότι ο ιδιαίτερα συγκεντρωτικός χαρακτήρας του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος επέτρεψε από τις απαρχές της οργάνωσής του ακόμη τη μετατροπή της σχολικής Ιστορίας σε μέσο πολιτικής και ιδεολογικής χειραγώγησης, υποβαθμίζοντας παράλληλα τις ψυχοπαιδαγωγικές και επιστημονικές συνιστώσες του μαθήματος.Η σύμπλευση της εκπαιδευτικής πολιτικής του μαθήματος με τους ιδεολογικοπολιτικούς και κοινωνικούς προσανατολισμούς της εκάστοτε πολιτικής εξουσίας μετέτρεψε το μάθημα σε πολιτική πράξη (Μαυροσκούφης 1997:15-36).Έτσι, σε εθνικό επίπεδο το μάθημα συνδέθηκε – περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο- με το κοινωνικό, ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο. Ευρισκόμενο, μάλιστα, κάθε φορά σε εξάρτηση από την πολιτική συγκυρία και μεταβολή μετατράπηκε σε πεδίο αντανάκλασης διάφορων ιδεολογικοπολιτικών αντιπαραθέσεων με εμπλεκόμενες πλευρές την κυβέρνηση, τα κόμματα αλλά και ομάδες ειδικών συμφερόντων, όπως συνδικάτα, τύπος, εκκλησία.Έτσι, στις περιόδους κατά τις οποίες το ελληνικό εθνικό και ιδεολογικοπολιτικό εποικοδόμημα ανατράπηκε και θεμελιώθηκε εκ νέου σε νέες βάσεις, η σχολική Ιστορία χρησιμοποιήθηκε ως μηχανισμός συντήρησης, επιβεβαίωσης και αναπαραγωγής της νέας πολιτικής και ιδεολογικής κουλτούρας, υπηρετώντας σκοπούς ιδεολογικά καθορισμένους κατά περίπτωση¹⁷.

Ωστόσο, ο αποδιδόμενος ρόλος του μαθήματος εξετάζεται και μέσα στη σημερινή συγκυρία της ευρωπαϊκής ενοποίησης και συνδέεται με το σύγχρονο ρόλο της κρατικής εκπαίδευσης ως μηχανισμού εθνικής ομογενοποίησης.Η διδασκαλία της Ιστορίας δεν μπορεί παρά να ενταχθεί μέσα στο θεσμικό πλαίσιο του σχολείου, το οποίο στα σύγχρονα ισχυρά κράτη συνιστά έναν κεντρικά σχεδιασμένο μηχανισμό που αποκτά ενοποιητική λειτουργία.Ο εθνοκεντρισμός συνιστά σταθερά των σύγχρονων σχολικών μηχανισμών, οι οποίοι παράλληλα με τη μετάδοση της γνώσης τείνουν στην αναπαραγωγή αναπαραστάσεων του εθνικού «εαυτού», της εθνικής και πολιτισμικής ομοιογένειας και συνέχειας, στη διαμόρφωση μιας κοινής εθνικής συνείδησης και ιστορικής μνήμης αλλά και στη συνοχή της εθνικής ομάδας, νομιμοποιώντας έτσι και συντηρώντας την ύπαρξη και τη λειτουργία τους.Η ελληνική περίπτωση είναι αντιπροσωπευτική της έμφασης που αποδίδει ένας σχολικός μηχανισμός στην «εθνική ιστορική αφήγηση» και γενικά στην εθνική διαπαιδαγώγηση, καθώς η συνέχεια του ελληνισμού από την αρχαιότητα ως σήμερα αποτελεί βασική συνιστώσα της διδασκαλίας

¹⁷. Ενδεικτικές ως προς τη μεταφορά της ιδεολογικοπολιτικής και κοινωνικής διαπάλης στο χώρο της σχολικής Ιστορίας είναι οι περίοδοι του Μεσοπολέμου, της μεταξικής δικτατορίας, του Εμφυλίου, της μετεμφυλιακής περιόδου, της δικτατορίας του '67 και της μεταπολίτευσης (Μαυροσκούφης 1997:20-21).

της Ιστορίας, της Γλώσσας και της Λογοτεχνίας, μαθήματα στα οποία κυριαρχεί η αντιπροσώπευση του ελληνικού στοιχείου (Αβδελά 1998:153-159)¹⁸.

Πέρα όμως από τις εθνικές ιδεολογίες, σκοπιμότητες και ανάγκες, ο ρόλος του μαθήματος προσδιορίζεται και από την ευρύτερη ευρωπαϊκή συγκυρία. Η κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ στις αρχές της δεκαετίας του '90 ανέδειξε ένα κύμα ρατσισμού, ξενοφοβίας και εθνικισμού, που ανάγκασε τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα να εντείνουν τις προσπάθειές τους για την αντιστάθμιση των παραπάνω μέσω της εκπαίδευσης. Ιδιαίτερα ως προς το μάθημα της Ιστορίας καταβάλλονται προσπάθειες, στο πλαίσιο μιας ευρύτερης ευρωπαϊκής σύγκλισης, ώστε παράλληλα με την εθνική ιστορική ιδιαιτερότητα να αναδειχθεί η κοινή ευρωπαϊκή ταυτότητα, ο πολυπολιτισμικός χαρακτήρας των σύγχρονων κοινωνιών και ο σεβασμός στις πολιτισμικές διαφορές. Ιδιαίτερα μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, καθώς τα ρήγματα της Ευρώπης αντικατοπτρίζονται στις εθνικές ιστορίες των ευρωπαϊκών κρατών και στον εθνικό φανατισμό της σχολικής Ιστορίας, οι διεθνείς οργανισμοί ή άλλα ιδρύματα και ενώσεις λαμβάνουν μέτρα και επιδίδονται σε συστάσεις προς την κατεύθυνση της συμπόρευσης του μαθήματος με τα δεδομένα του παγκόσμιου χώρου και συγκεκριμένα στο πνεύμα της ειρήνης και της κατανόησης μεταξύ των λαών (οπ:55-57).

Στους παράγοντες της σχολικής οργάνωσης της Ιστορίας στην Ελλάδα, προσμετράται η γραφειοκρατικοποίηση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Η χάραξη και η άσκηση της εκπαιδευτικής πολιτικής του μαθήματος εναπόκειται στους παράγοντες της κρατικής γραφειοκρατίας στην οποία εκτός από το Υπουργείο, μετέχουν θεσμοθετημένα γνωμοδοτικά όργανα (Μαυροσκούφης 1997:114-116). Οι βασικές κατευθύνσεις στη διαμόρφωση της σχολικής Ιστορίας από τη μεταπολίτευση και μετά χαράσσονται από το Κ.Ε.Μ.Ε. και εν συνεχεία (από το 1985) από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο -ιδίαιτερα όσον αφορά τα Α.Π. και τα σχολικά εγχειρίδια-, το ανώτατο γνωμοδοτικό κρατικό όργανο των δύο βαθμίδων της εκπαίδευσης. Ωστόσο, η διαχρονική εξέταση των πράξεων των δύο οργάνων σχετικά με τη σχολική Ιστορία από το 1976 ως το 1995 αποδεικνύει το γραφειοκρατικό και διεκπεραιωτικό παρά τον επιστημονικό και παιδαγωγικό ρόλο τους στη διαμόρφωση του μαθήματος, την απουσία ερευνητικής δραστηριότητας, την αποσπασματικότητα των προτάσεων και των αποφάσεων, τις πολιτικές επεμβάσεις στο έργο των δύο οργάνων, την ανισοβαρή ενασχόλησή τους σε σχέση με διάφορες πτυχές του μαθήματος (σχολικά εγχειρίδια κυρίως) ή τις δύο βαθμίδες (κυρίως για το Λύκειο) (οπ:335-337).

Αποκαλυπτικός για τη χρόνια κακοπάθεια του μαθήματος στην ελληνική περίπτωση είναι ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός, όπως υλοποιήθηκε στις επιμέρους παραμέτρους του.

Ως προς τα Α.Π. Ιστορίας αυτά ως το 1929 είναι απλώς ενδεικτικά και τότε μόνο αρχίζουν να γίνονται περισσότερο αναλυτικά. Το 1964 επιχειρείται η αναθεώρησή τους - στο πλαίσιο της γενικής αναμόρφωσης της παιδείας-, αλλά διακόπτεται από την επιβολή της δικτατορίας, οπότε το μάθημα διδάσκεται στο ενιαίο Γυμνάσιο σε δύο επάλληλους κύκλους με τα ίδια ακριβώς βιβλία (Σκουλάτος 1988:82). Μετά τη μεταπολίτευση εκδηλώνεται πάλι μια ανανεωτική προσπάθεια που ανατίθεται στο Κ.Ε.Μ.Ε. Από την εξέταση των Α.Π. Ιστορίας από το 1977 και μετά προκύπτουν τα εξής: οι σκοποί διέπονται από εθνοκεντρική ιδεολογία, η διάταξη της ύλης παραμένει κατά βάση χρονολογική ενώ ως προς την οργάνωσή της εφαρμόζεται το σχήμα των επάλληλων

¹⁸. Είναι χαρακτηριστικό ότι όλα τα ελληνικά Α.Π. ως το 1964 θέτουν ως κύριο στόχο την «έξαρση του εθνικού φρονήματος» (Σκουλάτος 1988:81).

κύκλων (κυρίως ως το 1985). Η σύγχρονη Ιστορία περιθωριοποιείται, όπως και η μικροϊστορία και η τοπική Ιστορία, με εξαιρέσεις για την τελευταία κάποιες αποτυχημένες προσπάθειες το διάστημα 1989-1990. Το περιεχόμενο αναφέρεται κυρίως στην πολιτική, στρατιωτική και διπλωματική Ιστορία, περιθωριοποιώντας την Ιστορία της τέχνης και του πολιτισμού. Η ποσότητα της ύλης που προβλέπεται από τα Α.Π. βρίσκεται σε αναντιστοιχία με τα Ω.Π. Μέχρι το 1980 τα Α.Π. δεν περιέχουν μεθοδολογικές υποδείξεις για τη μεθοδολογία και την αξιολόγηση, έλλειψη που αντισταθμίζεται εν μέρει με την έκδοση από το Κ.Ε.Μ.Ε. (και στη συνέχεια από το Π.Ι.) ειδικών «Οδηγιών» από το 1980 (Μαυροσκούφης 1997:62-75). Σήμερα τα Α.Π. συντάσσονται από το Π.Ι. και αφού εγκριθούν από το Υ.Π.Ε.Π.Θ. τίθενται σε ισχύ.

Ένα επιπλέον διαφιλονικούμενο ζήτημα σχετικά με τη σχολική Ιστορία είναι αυτό των σχολικών εγχειριδίων και συγκεκριμένα των κριτηρίων επιλογής, καταλληλότητας και αξιολόγησής τους, ιδιαίτερα στην ελληνική εκπαίδευση, όπου η «τραπεζική αντίληψη» τα ανάγει στο επίπεδο της ιστορικής «Βίβλου». Τα κριτήρια αυτά που αφορούν το περιεχόμενο και την οργάνωσή του, συνοψίζονται στα εξής:

α) επιστημονική εγκυρότητα (πολλαπλότητα ερμηνειών, πηγών και οπτικών, ακρίβεια και ορθότητα περιεχομένων, νέα πορίσματα, αποφυγή παρασιωπήσεων, προκαταλήψεων και μονομερειών).

β) παιδαγωγική και διδακτική εγκυρότητα (ψυχογονητικές προϋποθέσεις μάθησης, ελκυστικότητα, κατάλληλη γλωσσική δομή, προώθηση αυτενέργειας, έρευνας και κριτικής σκέψης μέσω δραστηριοτήτων και ασκήσεων, ορθολογική διάταξη και οργάνωση της ύλης, κίνητρα μάθησης, προσπελασιμότητα, πρόσθετο διδακτικό υλικό).

γ) κοινωνική εγκυρότητα (επαφή με την ιδεολογική, οικονομική, πολιτική και πολιτισμική πραγματικότητα) (οπ:50).

Στον ελληνικό χώρο ο αυστηρά συγκεντρωτικός χαρακτήρας του σχολικού συστήματος οδηγεί στην πρακτική του ενός και μοναδικού εγχειριδίου και της αυστηρά καθορισμένης ύλης. Τα σχολικά εγχειρίδια μετά τη συγγραφή τους εγκρίνονται από επιτροπή εποπτευόμενη από το Π.Ι. και εκδίδονται από τον Ο.Ε.Δ.Β. Τόσο στις συστάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου όσο και στις επανειλημμένες διατυπώσεις διάφορων ερευνητικών ινστιτούτων και διεθνών οργανισμών, η έγκριση και η παραγωγή των σχολικών εγχειριδίων από την κεντρική εξουσία έχει χαρακτηριστεί μη θεμιτή. Γενικά, η κρατική παρέμβαση στη διάθεση των σχολικών εγχειριδίων συνεπάγεται αναπόφευκτα την εμπλοκή πολιτικών σκοπιμοτήτων και συμφερόντων και, συνεπώς, πρόκειται για παρέμβαση «πολιτική και όχι παιδαγωγική» (Αβδελά 1998:163). Χαρακτηριστικό παράδειγμα συνιστά η αντανάκλαση του «ιδιώνυμου» (4229/1929) -για τη δίωξη του κομμουνιστικού φρονήματος- με τη μορφή ιδεολογικού διωγμού στα εγχειρίδια Ιστορίας, όπως εφαρμόστηκε με την άσκηση λογοκρισίας από τον τότε Ο.Ε.Σ.Β. και την «εκκαθάρισή» τους από στοιχεία «μη συμβατά» με το ελληνοχριστιανικό πνεύμα, την αυθαίρετη επιλογή βιβλίων ιδεολογικά αποδεκτών από την κεντρική εξουσία, την καταγγελία «αντιφρονούντων» βιβλίων (Βώρος 1988:221-222).

Ήδη από το 1965 ο Ο.Η.Ε. προωθεί την επέκταση της ελευθερίας στην επιλογή των διδακτικών εγχειριδίων και τη διαμόρφωση των Π.Σ. από τον ακαδημαϊκό χώρο σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες (Μαυροσκούφης 1997:39). Ωστόσο, μέχρι σήμερα τα ελληνικά εγχειρίδια της σχολικής Ιστορίας παραμένουν στην αρμοδιότητα κεντρικών οργάνων της κρατικής διοίκησης, ενώ ο εκσυγχρονισμός του περιεχομένου περιορίζεται στην αναδιαμόρφωση του υλικού διατηρώντας παράλληλα το ένα και μοναδικό

εγχειρίδιο σε αντίθεση με την εκπαιδευτική πολιτική άλλων χωρών που έχουν ήδη εισαγάγει το «πολλαπλό εγχειρίδιο» ως μέσο για την εφαρμογή διερευνητικών μεθόδων διδασκαλίας (Ζάγκου 2000:139)¹⁹.

Τα πρώτα χρόνια μετά τη μεταπολίτευση η πρακτική που ακολουθήθηκε ήταν αυτή της επανέκδοσης πολλών εγχειριδίων Ιστορίας ή της διόρθωσης και της μεταγλώττισης κάποιων άλλων. Στη συνέχεια ακολούθησαν προκηρύξεις διαγωνισμών ή ανάθεση σε ομάδες εκπαιδευτικών ή μεμονωμένους συγγραφείς. Από το 1981 κυριαρχεί η πρακτική της ανάθεσης, με κάποιες εξαιρέσεις. Η πιο πρόσφατη αναθεώρηση των σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας είναι αυτή που εμπίπτει στον παιδαγωγικό σχεδιασμό των αναθεωρημένων Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ. και Α.Π.Σ.) για την υποχρεωτική εκπαίδευση, διαδικασία που με σημείο έναρξης το 2001 βρίσκεται ως σήμερα σε εξέλιξη. Οι προδιαγραφές και οι οδηγίες για τη συγγραφή των νέων σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας τίθενται από τα παραπάνω προγράμματα, για τα οποία επιδιώκεται η συμπόρευση με τη διεθνή πρακτική των Curricula. Στις διαδικασίες παραγωγής και έγκρισης των εγχειριδίων εμπλέκεται πάντα το Π.Ι. (παλαιότερα το Κ.Ε.Μ.Ε.), ενώ άλλες φορές η παρέμβαση του Υ.Π.Ε.Π.Θ. με τη μορφή άμεσης πολιτικής απόφασης είναι καθοριστική. Ιδιαίτερα μετά τη μεταπολίτευση τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας έγιναν αντικείμενο συγκρούσεων ανάμεσα στην Ο.Λ.Μ.Ε., τους εκπαιδευτικούς, τον τύπο, το Κ.Ε.Μ.Ε. και αργότερα το Π.Ι., τον Ο.Ε.Δ.Β., το Υ.Π.Ε.Π.Θ., αλλά και άλλων ομάδων ειδικών συμφερόντων, όπως η Ιερά Σύνοδος, διάφορες χριστιανικές οργανώσεις και κοινωνικές ενώσεις. Ενδεικτικό των αμφιταλαντεύσεων και της αναποφασιστικότητας είναι το γεγονός ότι σε διάστημα περίπου είκοσι χρόνων χρησιμοποιήθηκαν πάνω από είκοσι βιβλία (τα 2/3 από αυτά στο Λύκειο).

Κατά καιρούς η αρνητική κριτική επικεντρώθηκε σε ένα πλήθος ζητημάτων που σχετίζονται με σφάλματα περιεχομένου και μεθοδολογίας, όπως παραλείψεις, αποσιωπήσεις, παραποίηση της ιστορικής γνώσης, έλλειψη συγκεκριμένων μεθοδολογικών υποδείξεων για τη χρήση των πηγών, ιδεολογική μονομέρεια, μονιστική ιστορική πληροφόρηση, δυσνόητο ύφος, έλλειψη ελκυστικότητας, αθεϊσμός, αποχριστιανισμός, κομματική προπαγάνδα, ελληνοκεντρισμός, έλλειψη επιστημονικότητας, θρησκευτικές και φυλετικές προκαταλήψεις, ασάφειες και ανακρίβειες στα επεξηγηματικά σχόλια, ανορθολογική διάταξη της ύλης κ.τ.λ. (Αλαχιώτης www.pi-schools.gr:10-13, Μαυροσκούφης 1997:75-110).

Ανάμεσα στις κατά καιρούς προσπάθειες εκσυγχρονισμού του μαθήματος συμπεριλαμβάνεται η εισαγωγή στην Γ' Λυκείου, το 1979, του βιβλίου «Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις πηγές», εγχείρημα που, παρά τις ελλείψεις, την προχειρότητα και την έλλειψη εγκυρότητας και συστηματικότητας, αποτελεί την πρώτη καινοτομία διαφοροποίησης της μεθόδου διδασκαλίας, με την οποία προβλέπεται η εισαγωγή των μαθητών στην ιστορική έρευνα και η συνειδητοποίηση εκ μέρους τους ότι

¹⁹. Με την έννοια του πολλαπλού εγχειριδίου εννοείται η χρήση διάφορων σχολικών εγχειριδίων που τείνουν στην εναλλακτική και διαφοροποιημένη προσέγγιση του ιστορικού παρελθόντος από διάφορες οπτικές (Ζάγκου 2000:139). Μια εναλλακτική αντίληψη της έννοιας είναι αυτή του ενός εγχειριδίου με πολλαπλές λειτουργίες. Σύμφωνα με την άποψη αυτή το πολλαπλό εγχειρίδιο είναι εκείνο που διασφαλίζει τη δυνατότητα της σφαιρικής γνώσης και, επιπλέον, αποτελεί ένα είδος διδακτικού υλικού που ενισχύει την κριτική μάθηση: αφενός αναιρεί την πρακτική του «πακέτου» των δεδομένων γνώσεων και αφετέρου βοηθά τους μαθητές να ανακαλύψουν την ετερότητα των επιστημονικών πορισμάτων και να εξοικειωθούν με την επιστημονικά τεκμηριωμένη ευρύτητα και ποικιλία των εκδοχών σχετικά με τη γνωστικά πληθωρική πραγματικότητα (Μαυροσκούφης 1993:48).

η ιστορική αφήγηση είναι το τεκμηριωμένο αποτέλεσμα της μελέτης των πηγών (Σερβού 1988:166). Αντίστοιχα, μια απόπειρα για την εισαγωγή των μαθητών στα θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα της ιστορικής επιστήμης αποτυπώνεται στο βιβλίο «Εισαγωγή στις Ιστορικές Σπουδές», που εισήχθη το 1983 στην Γ' Λυκείου (Κωνσταντοπούλου 1988:172-173).

Παρά το γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια καταβάλλεται προσπάθεια (π.χ. με την έκδοση νέων βιβλίων για την υποχρεωτική εκπαίδευση) να αποτελεσματωθεί το μάθημα της Ιστορίας, κάποια σημεία παραμένουν ανέγγιχτα. Είναι χαρακτηριστικό ότι - κατ'εξαιρέση για την ελληνική περίπτωση- το μάθημα δε διδάσκεται πάντα από ειδικά καταρτισμένους εκπαιδευτικούς αλλά και από απόφοιτους άλλων, μη ιστορικών τμημάτων, που εκ των πραγμάτων δεν έχουν ιστορική εξειδίκευση σύμφωνα με το προβλεπόμενο περιεχόμενο σπουδών τους.

Παράλληλα, το σύστημα αξιολόγησης τόσο σε σχολικό όσο και σε πανελλαδικό επίπεδο στηρίζεται αποκλειστικά σε γραπτές μορφές εξέτασης, που ελέγχουν κυρίως το βαθμό απομνημόνευσης της ύλης του σχολικού εγχειριδίου και υποβαθμίζουν άλλες διαστάσεις της ιστορικής μάθησης, όπως η ιστορική κρίση. Κατ'αυτόν όμως τον τρόπο έρχεται σε αντίφαση με τους στόχους που θέτει το Α.Π.Ειδικότερα, η σύνδεση του μαθήματος με το σύστημα των Πανελλαδικών εξετάσεων οδήγησε στην αντιμετώπιση του μαθήματος -ειδικά στο Λύκειο- ως χρήσιμου ή δευτερεύοντος. Το μάθημα για όσους ακολουθούν τη θεωρητική κατεύθυνση μετατρέπεται σε σχολικό «λάφυρο», του οποίου η ανταλλακτική αξία υποσκελίζει τις υπόλοιπες στη συνείδηση των μαθητών.

Ωστόσο, εκτός των παραγόντων που διαμορφώνουν την οργάνωση του μαθήματος και που ρυθμίζονται εσωτερικά, σε επίπεδο εθνικής εκπαιδευτικής πολιτικής η σχολική Ιστορία -όπως και τα υπόλοιπα μαθήματα- εμπλέκεται στη σχετική συζήτηση για την εκπαιδευτική σύγκλιση των χωρών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η σύγκλιση για το μάθημα της Ιστορίας εννοείται ως οργάνωση της διδασκαλίας κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να τονίζονται τα κοινά σημεία των ευρωπαϊκών λαών, να διευρύνονται τα επικεντρωμένα στο έθνος Π.Σ., να αναδεικνύεται η συμβολή και η συγγένεια των λαών της Ευρώπης μέσα στο πολύπλοκο και διφορούμενο ιστορικό παρελθόν και η ιστορική διδασκαλία να υπερβαίνει τα σύνορα (Peyrot 2002:183-186).

Κατά καιρούς διάφοροι υπερεθνικοί-διακυβερνητικοί αλλά και διεθνείς μη κυβερνητικοί οργανισμοί και ενώσεις υπαγορεύουν κατευθυντήριες γραμμές για τη διδασκαλία της Ιστορίας. Συνοπτικά αναφέρονται οι εξής:

- «Συμβούλιο της Ευρώπης» (“Council of Europe”): έχει ευρωπαϊκή οπτική ενώ οι οδηγίες του για τη διδασκαλία της Ιστορίας στην Ευρώπη έχουν ηθικά και όχι πολιτικά υποχρεωτικό χαρακτήρα. Η ευρεία αντίληψη της Ιστορίας που υποστηρίζει συνιστά ένα ενδιάμεσο στάδιο ανάμεσα στην εθνική και την παγκόσμια Ιστορία (Αβδελά 1998:83).

Οι συστάσεις του Συμβουλίου που καταγράφονται από το 1953 και μετά -οπότε και πραγματοποιήθηκε η πρώτη διάσκεψη για τη σχολική Ιστορία- επικεντρώνονται κυρίως σε θέματα όπως:

α) η θέση του μαθήματος στο σχολικό πρόγραμμα και συγκεκριμένα η ανάγκη της υποχρεωτικής διδασκαλίας του.

β) ο σκοπός και η λειτουργία του μαθήματος: η Ιστορία πρέπει να είναι ιδεολογικά και πολιτικά αυτόνομη, να μην υποσκάπτει τις φιλειρηνικές σχέσεις, αλλά να καλλιεργεί την ανοχή με την προϋπόθεση ότι δεν θα περιορίζεται στην παρουσίαση μιας ιστορικής λύσης αγνοώντας περιοχές διαφωνίας και αντιπαράθεσης. Επίσης, οφείλει να ενισχύει

τους νέους στην κατανόηση του κόσμου και της κοινωνίας στην οποία ζουν, στη διαμόρφωση της εθνικής και προσωπικής τους ταυτότητας μέσω των εθνικών και πολιτισμικών καταβολών.

γ) προκαταλήψεις και στερεότυπα, όπου η θέση του Συμβουλίου είναι σαφής: «σκοπός μας είναι να εξαλείψουμε παραδοσιακά λάθη και προκαταλήψεις και να εδραιώσουμε τα δεδομένα».

δ) περιεχόμενο: στις συστάσεις γίνεται λόγος για τη διεύρυνση του περιεχομένου στη νεότερη και σύγχρονη Ιστορία, την πολιτική, κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική, επιστημονική, τεχνολογική, καθώς και την Ιστορία της διανόησης, την τοπική Ιστορία αλλά και τη διατήρηση της ισορροπίας ανάμεσα στην τοπική, εθνική, ευρωπαϊκή και παγκόσμια Ιστορία, ενώ τελευταία προβάλλεται η ιδέα της «ευρωπαϊκής Ιστορίας».

ε) διδασκαλία και μάθηση: μεταξύ των άλλων προτείνεται η κριτική προσέγγιση του παρελθόντος, η διερεύνηση και ο χειρισμός των πηγών, η κατάργηση του εγκυκλοπαιδισμού.

στ) πηγές: οι σχετικές συστάσεις αφορούν τη δυνατότητα που προσφέρει η χρήση των πηγών για την ενίσχυση της αυτόνομης και κριτικής μάθησης, αλλά και την ποικιλία τους που συνεπάγεται την πολλαπλότητα των ερμηνευτικών προσεγγίσεων του παρελθόντος. Στις ενέργειες του Συμβουλίου (το οποίο ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '60 δίνει έμφαση στη χρήση των πηγών στη διδασκαλία της Ιστορίας, με σκοπό τη μύηση στις ιστορικές μεθόδους έρευνας και την ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης) για το θέμα των πηγών περιλαμβάνεται ο καταστατικός χάρτης του 1991, με τον οποίο ενθαρρύνεται η χρήση των πηγών και των πολλαπλών ερμηνειών ως όπλο κατά της ιδεολογικής χρήσης της Ιστορίας, η έκδοση της οδηγίας 1283/22-1-1996, με την οποία κωδικοποιούνται οι αποφάσεις των υπουργών Παιδείας της Ε.Ε. σχετικά με την ανάγκη της εφαρμογής εκ μέρους των μαθητών βασικών ιστορικών μεθοδολογικών πρακτικών, όπως η κριτική ανάλυση των πηγών, τα διάφορα συμπόσια, επιμορφωτικά σεμινάρια και οι μελέτες που τονίζουν την ανάγκη της χρήσης ευρύτατης ποικιλίας πηγών και εφαρμογής ερευνητικών μεθόδων διδασκαλίας και προτείνουν τρόπους χρήσης ποικίλων ιστορικών πηγών.

ζ) διεπιστημονικότητα: συνιστάται «η μέγιστη δυνατή σύνδεση και συνεργασία (του μαθήματος) με τη διδασκαλία της γεωγραφίας και των άλλων συγγενών γνωστικών αντικειμένων με προφανείς συνδέσμους, όπως η κοινωνιολογία, η λογοτεχνία και η γλώσσα».

η) κατάρτιση εκπαιδευτικών: η διδασκαλία της Ιστορίας πρέπει να ανατίθεται σε εξειδικευμένους ιστορικούς (Μαυροσκούφης 2005:197-199, Slater 1995:25-37).

- «Unesco»: το 1949 η Unesco, η οποία δραστηριοποιείται στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, εκδίδει «Οδηγό για τη βελτίωση των εγχειριδίων» με στόχο την προώθηση της φιλειρηνικής εκπαίδευσης, ακολουθώντας την αρχή του ελέγχου του περιεχομένου των σχολικών εγχειριδίων ως προς την ύπαρξη φυλετικών και θρησκευτικών διακρίσεων καθώς και εχθρότητας απέναντι σε άλλους λαούς. Σε αντίθεση με το Συμβούλιο της Ευρώπης, η οπτική της είναι παγκόσμια και υπερβαίνει τον ευρωπαϊκό χώρο (Αβδελά 1998:83).

- «Ινστιτούτο “George Eckert” για τη διεθνή έρευνα των σχολικών εγχειριδίων» (“The George Eckert Institute for International Textbook Research”): συνιστά το μοναδικό του είδους του στον ευρωπαϊκό χώρο και επιδίδεται σε εργασίες συγκριτικού ελέγχου των

σχολικών εγχειριδίων διάφορων χωρών με στόχο τον εντοπισμό αποκλίσεων στην ιστορική αφήγηση και ερμηνεία και την πρόταση «υποδείξεων» (Peyrot 2002:188).

- «Διεθνής Εταιρία για τη Διδακτική της Ιστορίας» (“International Society for History Didactics”): με έδρα τη Γερμανία εξετάζει συγκριτικά και σε παγκόσμιο επίπεδο παρατηρήσεων τις διάφορες αντιλήψεις σχετικά με την Ιστορία και τη διδασκαλία της.

- «Διαρκής Ευρωπαϊκή Συνδιάσκεψη των Ενώσεων Καθηγητών Ιστορίας» (“European Standing Conference of History Teachers Association”-“EUROCLIO”): με έτος ίδρυσης το 1992 το όργανο αυτό συγκροτείται από εθνικές μη κυβερνητικές οργανώσεις και αποτελεί πεδίο ανταλλαγής και κριτικής αντιπαραβολής των τρόπων διδασκαλίας στις συμμετέχουσες στο Συμβούλιο της Ευρώπης χώρες αλλά και φορέα που προωθεί τις σχέσεις των ενώσεων μεταξύ τους.

Προς την κατεύθυνση της ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής σύγκλισης εντάσσεται η ιδέα και η προώθηση του «ευρωεγχειριδίου», ενός εγχειριδίου για την Ιστορία της Ευρώπης, του οποίου η κεντρική ιδέα σχεδιασμού είναι η δυνατότητα ανάγνωσής του από το μαθητή κάθε ευρωπαϊκού σχολείου. Ουσιαστικά, πρόκειται για μια προσπάθεια ιστορικής σύγκλισης και όχι ομογενοποίησης. Η λογική του ευρωεγχειριδίου (12 συγγραφείς-12 εθνικότητες) συνίσταται στη διεύρυνση της σχολικής Ιστορίας από τον ορίζοντα του έθνους-κράτους -στον οποίο οι «άλλοι» εισέρχονται μόνο μέσω των σχέσεων γειτονίας, συμμαχιών ή συγκρούσεων- σε αυτόν μιας Ιστορίας ενταγμένης σε άλλες ιστορίες, όπου όλες μαζί συνιστούν ένα κοινό ευρωπαϊκό παρελθόν. Οι εθνικές ιστορίες δεν αποκρύπτονται ούτε αποκλείονται αλλά διευρύνονται, αναπλαισιώνονται σε έναν ευρύτερο ιστορικό χώρο και χρόνο (οπ:190-193). Το εγχειρίδιο που αφορά τη Β΄θμια εκπαίδευση καλύπτει χρονικά την πολιτική, οικονομική, κοινωνική και πολιτισμική Ιστορία της Ευρώπης από τους προϊστορικούς χρόνους ως το 1990 και αναδεικνύοντας τα κοινά σημεία προβάλλει μια εικόνα της Ευρώπης ως συνεκτικής και ομοιογενούς οντότητας με συνέχεια στο χρόνο (Αβδελά 1998:103).

Η σημερινή μορφή του μαθήματος στην ελληνική Β΄θμια εκπαίδευση σε κάποια σημεία της συγκλίνει με τις ευρωπαϊκές υποδείξεις, τα πορίσματα της γνωστικής ψυχολογίας και τις εξελίξεις της σύγχρονης ιστοριογραφίας και σε άλλα παραμένει παραδοσιακή.

Ενδεικτικά της εκπαιδευτικής πολιτικής για το μάθημα είναι τα Προγράμματα Σπουδών καθώς και τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας που βρίσκονται σε ισχύ: με το Δ.Ε.Π.Π.Σ./Α.Π.Σ. (που αναλύεται ξεχωριστά στο κεφάλαιο 5.3.3) εισάγεται στην ελληνική ιστορική εκπαίδευση η πρακτική της διαθεματικότητας. Συνιστά ένα συνολικό προγραμματισμό της διδασκαλίας του μαθήματος στο Γυμνάσιο, η οποία δομείται πάνω στην εξής λογική: στους άξονες του γνωστικού περιεχομένου κατά κεφάλαιο αντιστοιχούν γενικοί στόχοι και έννοιες διαθεματικής προσέγγισης, ενώ στις επιμέρους θεματικές ενότητες αντιστοιχούν ειδικοί στόχοι και ενδεικτικές δραστηριότητες. Για κάθε τάξη συνολικά προτείνεται ένα σύνολο (διαθεματικών) σχεδίων εργασίας, ενώ το όλο πρόγραμμα δομείται σύμφωνα με το διδακτικό αίτημα της διαθεματικότητας. Επιπλέον, το Δ.Ε.Π.Π.Σ./ Α.Π.Σ. Ιστορίας διατυπώνει τους ειδικούς σκοπούς της διδασκαλίας του μαθήματος για το Γυμνάσιο, παρέχει μεθοδολογικές υποδείξεις και προτάσεις για την αξιολόγηση του διδακτικού αποτελέσματος αλλά και υποδείξεις για τη χρήση του διδακτικού υλικού. Από την άλλη στο Ε.Π.Π.Σ. του μαθήματος, το οποίο αποτελεί ένα πρόγραμμα της διδασκαλίας του μαθήματος με γενικότερη οπτική, παρουσιάζονται οι γενικές κατευθύνσεις του μαθήματος για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (γενικός σκοπός

της διδασκαλίας του μαθήματος, επιμέρους σκοποί για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, περιεχόμενα διδασκαλίας για το Γυμνάσιο και το Λύκειο, γενικές μεθοδολογικές υποδείξεις και προτάσεις αξιολόγησης) (Ε.Π.Π.Σ. Ιστορίας:3-49, Δ.Ε.Π.Π.Σ. Ιστορίας για το Γυμνάσιο:185-229).

Συγκεκριμένα στις γενικές αρχές των Π.Σ. Ιστορίας περιλαμβάνονται τα σύγχρονα δεδομένα της ιστορικής επιστήμης και της παιδαγωγικής ψυχολογίας, οι γενικοί σκοποί της εκπαίδευσης («κοινωνικοποίηση και προσωπική ανάπτυξη του ατόμου»), η αρχή της συνέχειας, της σταδιακής και εξελικτικής οργάνωσης των περιεχομένων μάθησης (σπειροειδής ανάπτυξη των Π.Σ. Ιστορίας των δυο βαθμίδων), όπως προκύπτει από τις πρόσφατες θεωρίες της ειδικής διδακτικής του μαθήματος, το αίτημα της διεπιστημονικότητας (η σχέση της Ιστορίας με άλλες επιστήμες), η απαλλαγή από δογματικές και σοβινιστικές αντιλήψεις.

Ειδικότερα για τη Β'θμια εκπαίδευση ως γενικός σκοπός του μαθήματος ορίζεται «η ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης και συνείδησης» που αναλύεται αντίστοιχα ως «κατανόηση των ιστορικών γεγονότων και σύνδεση αιτιών και αποτελεσμάτων» και ως «κατανόηση της συμπεριφοράς του ανθρώπου σε συγκεκριμένες καταστάσεις και εξασφάλιση των προϋποθέσεων για την εκδήλωση υπεύθυνης συμπεριφοράς στο παρόν και το μέλλον» (Ε.Π.Π.Σ. για την Ιστορία:5-7).

Οι στόχοι στο σύνολό τους, τόσο οι γενικοί για τη Β'θμια εκπαίδευση όσο και οι επιμέρους για το Γυμνάσιο και το Λύκειο εμπίπτουν -στην πλειονότητά τους- στην κατηγορία των «γνωστικών» (κατά Bloom).Σε σύνολο 33 διατυπωμένων στόχων οι 26 παραπέμπουν ευθέως σε δραστηριότητες, δεξιότητες και μαθησιακά αποτελέσματα «γνωστικής» υφής κατανεμημένων ωστόσο σε όλα τα επίπεδα: γνώση, κατανόηση, εφαρμογή, ανάλυση, σύνθεση, αξιολόγηση.Αρκετοί από αυτούς αφορούν την εισαγωγή και την εξοικείωση των μαθητών με τη μεθοδολογία της ιστορικής επιστημονικής μελέτης, ενώ η «συναισθηματική» διάσταση της ιστορικής διδασκαλίας συγκλίνει με τις γενικότερες συστάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και άλλων διεθνών οργανισμών για τη διδασκαλία της Ιστορίας «στο πνεύμα μετριοπάθειας, ανοχής και σεβασμού στο διαφορετικό».

Ός προς παλαιότερα Π.Σ. η ιδεολογική διάσταση της σκοποθεσίας υποχωρεί κάτω από το βάρος διδακτικών επιδιώξεων περισσότερο «επιστημονικού» χαρακτήρα και αφορά κυρίως τη διαμόρφωση εθνικής συνείδησης και την οικοδόμηση πολιτιστικής ταυτότητας.Ο παλαιότερος εθνοκεντρικός χαρακτήρας του μαθήματος -τουλάχιστον σε επίπεδο επίσημης σκοποθεσίας-, μετριάζεται με διατυπώσεις που εντάσσουν τη μελέτη της ελληνικής Ιστορίας στην ευρύτερη ευρωπαϊκή και παγκόσμια, που παραπέμπουν στη μελέτη διάφορων πολιτισμών και των σχέσεων μεταξύ των λαών καθώς και στην εκτίμηση της συνεισφοράς των λαών αυτών στον παγκόσμιο πολιτισμό.Είναι δε ενδεικτική η προσπάθεια να εδραιωθεί ο ανθρωπιστικός χαρακτήρας του μαθήματος σε δυο επίπεδα: αφενός με την απόρριψη της ντετερμινιστικής, τελεολογικής αντίληψης για την Ιστορία και την αναγνώριση του ανθρώπινου παράγοντα στη διαμόρφωσή της («να κατανοήσουν οι μαθητές ότι ο κόσμος στον οποίο ζουν είναι αποτέλεσμα μιας εξελικτικής πορείας με υποκείμενο δράσης τους ανθρώπους») και αφετέρου με την άμεση υπόδειξη μιας ενεργητικής και συνειδητής στάσης απέναντι στο σύγχρονο κόσμο («να συνειδητοποιήσουν την προσωπική τους ευθύνη για την πορεία της κοινωνίας στην οποία ζουν», «να συνειδητοποιήσουν την ατομική και συλλογική ευθύνη του ανθρώπου για τη δημοκρατική λειτουργία της ανθρώπινης κοινωνίας και την πρόοδο του

πολιτισμού», «να αναπτύξουν θετική στάση για την ανάγκη συμμετοχής τους στο ιστορικό γίνεσθαι») (οπ:10-11).

Ως προς το περιεχόμενο, η επιλογή της ύλης βασίζεται σε κριτήρια που απορρέουν από τα πορίσματα της γνωστικής ψυχολογίας. Καθώς η ηλικία των μαθητών της Β΄θμιας εκπαίδευσης συνοδεύεται με μια αντίστοιχη ανάπτυξη της «αφηρημένης σκέψης», το υλικό που επιλέγεται αντιστοιχεί στις ψυχονοητικές ικανότητές τους, απαιτεί δηλαδή και προϋποθέτει έναν επαρκή βαθμό αφαίρεσης της σκέψης (οπ:3-4).

Τα δυο βασικά ζητούμενα για το περιεχόμενο είναι αφενός αν η διεύρυνση της θεματολογίας της σχολικής Ιστορίας αντιστοιχεί σε αυτή της σύγχρονης ιστοριογραφίας και αφετέρου αν ο τρόπος εξέτασης των πεδίων αυτών ακολουθεί τις σύγχρονες ιστοριογραφικές τάσεις, κατά τις οποίες τα πεδία της Ιστορίας εξετάζονται όχι ως ανεξάρτητα μεταξύ τους αλλά με την αναζήτηση των αλληλεπιδράσεων και των συναφειών τους, θέματα που αφορούν δηλαδή την οργάνωση και τη διάταξη του περιεχομένου.

Σε επίπεδο Ε.Π.Π.Σ. παρατηρείται ένα είδος ταύτισης με τα δύο παραπάνω ζητούμενα: συνολικά για το Γυμνάσιο και το Λύκειο διδάσκεται η ελληνική, ευρωπαϊκή και παγκόσμια Ιστορία από την αρχαιότητα ως τη σύγχρονη εποχή, με συστηματική ανάλυση πολιτικών, πολιτισμικών, οικονομικών και κοινωνικών γεγονότων παράλληλα με την οργανική ένταξη της ελληνικής Ιστορίας στην ευρωπαϊκή Ιστορία όπου «θα καταλαμβάνει εκεί το χώρο που αντιστοιχεί στην εκάστοτε σημασία της ελληνικής συμβολής» (οπ:12-13).

Τα περιεχόμενα του μαθήματος για τη Β΄θμια είναι τα εξής:

Α΄Γυμνασίου: Αρχαία Ιστορία (από την προϊστορία ως την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης (330 μ.Χ.) με βασικό περίγραμμα μόνο της ιστορίας των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων.

Β΄Γυμνασίου: Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία (από την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης ως τις παραμονές της Γαλλικής Επανάστασης).

Γ΄Γυμνασίου: Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία (από τη Γαλλική Επανάσταση ως το τέλος του 20^{ου} αιώνα).

Τοπική Ιστορία (μάθημα Γυμνασίου) (Δ.Ε.Π.Π.Σ. Ιστορίας για το Γυμνάσιο:213-226).

Α΄Λυκείου: Ιστορία του Αρχαίου κόσμου (από τους προϊστορικούς πολιτισμούς της Ανατολής ως την εποχή του Ιουστινιανού) (ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ).

: Ρίζες του ευρωπαϊκού πολιτισμού (ΕΠΙΛΟΓΗΣ).

Β΄Λυκείου: Ιστορία του Μεσαιωνικού και Νεότερου κόσμου, από την εποχή του Ιουστινιανού ως το συνέδριο της Βιέννης (565 μ.Χ.-1815 μ.Χ.) (ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ).

: Θέματα Ιστορίας (ΕΠΙΛΟΓΗΣ).

: Κοινωνική και Πολιτική Οργάνωση στην Αρχαία Ελλάδα (ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ).

Γ΄Λυκείου: Ιστορία του Νεότερου και Σύγχρονου κόσμου (από το συνέδριο της Βιέννης (1815) ως σήμερα (1995) (ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ).

: Ιστορία (Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας).(ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ) (Ε.Π.Π.Σ. για την Ιστορία:33-49)

Ως προς την οργάνωση και τη διάταξη του περιεχομένου η επιλογή της σπειροειδούς ανάπτυξης των περιεχομένων των Π.Σ. Ιστορίας επιλέγεται σύμφωνα με τα «επιστημονικά κριτήρια της Ψυχολογίας και της Παιδαγωγικής που αναγνωρίζουν ότι οι γνωστικές λειτουργίες διαφοροποιούνται ανάλογα με την ηλικία των μαθητών» συνεπώς

η ενδεχόμενη «γραμμική» μορφή ανάπτυξης της ιστορικής ύλης θα είχε συνέπεια «τη διαφορετική προσέγγιση των ιστορικών περιόδων κατά βαθμίδα εκπαίδευσης και επομένως την ανισοβαρή αντιμετώπισή τους».Ο άξονας παρουσίασης για το Γυμνάσιο είναι περισσότερο ελλαδοκεντρικός και στο Λύκειο περισσότερο παγκόσμιος (οπ:12).

Ως προς τη διευθέτηση του περιεχομένου το Π.Σ. κάνει λόγο για «ομαδοποίηση των ιστορικών γεγονότων..., την ανάπτυξη του περιεχομένου με βάση την αμοιβαία σχέση μεταξύ οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών και πνευματικών συνθηκών και μεταβολών.Μια «οριζόντια» θεώρηση των γεγονότων στοχεύει να καλύψει τη μελέτη μιας μικρής περιόδου σε βάθος, με την εξέταση όλων των εκφάνσεων της ζωής ταυτόχρονα και σε συσχετισμό μεταξύ τους, όπως στην πραγματική ζωή.Μια «κάθετη» θεώρηση των γεγονότων αποσκοπεί να παρουσιάσει την εξέλιξη ιστορικών μορφών στη διάρκεια πολλών αιώνων...»(οπ:4).

Έτσι, η διευθέτηση του περιεχομένου της σχολικής ιστορικής μελέτης ακολουθεί επαρκώς τη διεύρυνση του θεματικού πεδίου της σύγχρονης ιστοριογραφίας και τον τρόπο εξέτασής τους, αφού -τουλάχιστον σε επίπεδο στοχοθεσίας- το Ε.Π.Π.Σ. προβλέπει «τη μελέτη όλων των πτυχών της κοινωνίας (πολιτικής, οικονομικής, πολιτιστικής, θρησκευτικής), τη σύλληψη του ιστορικού παρελθόντος «ως ολότητα, σε κάθε εξεταζόμενη περίοδο, ως συνάρθρωση των ποικίλων πεδίων της ανθρώπινης δραστηριότητας» (οπ: 10-11).

Πράγματι, η δομή της ύλης των σχολικών εγχειριδίων γενικής παιδείας, επιλογής και θεωρητικής κατεύθυνσης ακολουθεί σε πολλά σημεία, παράλληλα με την «κάθετη» παρουσίαση της χρονικής εξέλιξης μιας περιόδου ή ενός ιστορικού φαινομένου, μια «οριζόντια» διεύρυνση σε παραμέτρους της κοινωνικής, πολιτικής, οικονομικής, θρησκευτικής ζωής, της καλλιτεχνικής, πνευματικής και επιστημονικής δημιουργίας.

Επιπλέον, το μάθημα της «Τοπικής Ιστορίας» στο Γυμνάσιο εκδηλώνεται ως προσπάθεια να λειτουργήσει το μάθημα της Ιστορίας ως πεδίο ενεργοποίησης και εξάσκησης της ιστορικής ερευνητικής δεξιότητας στο σημερινό και οικείο ιστορικό περιβάλλον, της εμπειρικής αντίληψης των μεθόδων και των εργαλείων της ιστοριογραφικής επιστήμης και ως διαδικασία αντίληψης του «ιστορικού» που βρίσκεται «δίπλα» μας.Εξασφαλίζοντας τη σύνδεση τόπου-κράτους-κόσμου, η τοπική Ιστορία παρέχει ευκαιρίες βιωματικής προσέγγισης του παρελθόντος, διεξαγωγής ιστορικής έρευνας με ανθρώπινες μαρτυρίες και υλικά τεκμήρια του άμεσου περιβάλλοντος, αντίληψης της χρονικής συνέχειας (παρελθόντος και παρόντος) μέσω της «οπισθοχωρητικής» μεθόδου κατά την οποία η μετάβαση γίνεται από τα σύγχρονα, παρόντα και οικεία στα παλαιότερα και άγνωστα, και κατανόησης της ιστορικής μεθόδου, καθώς οι μαθητές μιμούνται τις διαδικασίες της ιστορικής έρευνας (Ντούλας 1988:98-100).

Στη σχολική Τοπική Ιστορία εμπλέκεται ένα σύνολο ζητημάτων θεματολογίας και μεθοδολογίας, επιστημονικών, παιδαγωγικών και διδακτικών παραμέτρων.Τα πορίσματα έρευνας που πραγματοποιήθηκε κατά το πρώτο σχολικό έτος της καθιέρωσης του μαθήματος στην ελληνική εκπαίδευση, και η οποία αφορούσε τη διδασκαλία του μαθήματος σε Γυμνάσια του νομού Θεσσαλονίκης, σκιαγραφούν το πλαίσιο της διδασκαλίας του μαθήματος, των προοπτικών αλλά και των προβλημάτων.

Ως προς τις προοπτικές η διδασκαλία της Τοπικής Ιστορίας προσφέρεται για την αξιοποίηση της μεθόδου project, για την επέκταση του τοπικού ιστορικού ενδιαφέροντος σε ένα ευρύ φάσμα θεμάτων (στοιχεία του υλικού πολιτισμού, της κοινωνικής ζωής, των

θεσμών κ.τ.λ.) αλλά και για την εξακρίνιση της διδακτικής στοχοθεσίας σε ένα σύνολο στόχων (γνωστικοί, παιδαγωγικοί, συναισθηματικοί-ψυχολογικοί και κοινωνικοποιητικοί). Επίσης, η φιλοσοφία και ο προσανατολισμός του μαθήματος διανοίγουν το δρόμο για πρακτικές που εξαιρούν και αξιοποιούν το ρόλο των μαθητών (η δυνατότητα που τους παρέχεται να επιλέξουν το θέμα, ο αποφασιστικός ρόλος τους στην πραγματοποίηση των στόχων του σχεδίου, το είδος της ενεργητικής μάθησης), ενισχύουν την παιδαγωγική αποστολή και τον κοινωνικοποιητικό ρόλο του σχολείου (αφενός βίωση και δημιουργικότητα και αφετέρου συνεργατικές συνθήκες εργασίας) και αφομοιώνουν στοιχεία από τις ερευνητικές στρατηγικές της επιστήμης της Ιστορίας (ποικιλία μέσων έρευνας, αναζήτηση στοιχείων). Γενικότερα, η διδασκαλία του μαθήματος πλαισιώνεται από ένα συνολικό σχεδιασμό που της προσδίδει το χαρακτήρα της ολοκληρωμένης και μεθοδικής εργασίας (επιλογή θέματος, συγκρότηση ομάδων, οργανογράμματος και χρονογράμματος, κατανομή καθηκόντων, τήρηση πρακτικών, προσδιορισμός τεχνικών και μέσων έρευνας, αξιολόγηση του αποτελέσματος). Το όλο εγχείρημα προσφέρει τη δυνατότητα της σύνδεσης του σχολείου με το χώρο του τοπικού κοινωνικού περιβάλλοντος. Η σύνδεση αυτή πραγματοποιείται τόσο στο στάδιο της έρευνας, όταν οι μαθητές αναζητούν το υλικό τους στον οικείο χώρο της καθημερινής εξωσχολικής ζωής τους όσο και στο στάδιο της ανακοίνωσης των πορισμάτων της εργασίας τους, η οποία μπορεί να γίνει με τέτοιο τρόπο, ώστε να επιτευχθεί η επιθυμητή σύζευξη του σχολείου με την πραγματική ζωή (ανοιχτή εκδήλωση στο τέλος της χρονιάς, έκδοση βιβλίου).

Ανάμεσα στις δυσκολίες που προκύπτουν συμπεριλαμβάνεται η χρονική πίεση που ασκεί το Ω.Π. και η οποία λειτουργεί ανασταλτικά ως προς το ποιοτικό αποτέλεσμα των εργασιών (το Δ.Ε.Π.Π.Σ. προβλέπει συνολικά τη διάθεση δέκα διδακτικών ωρών για το μάθημα). Προβληματική αποδεικνύεται και η σύζευξη με τη Γενική Ιστορία εξαιτίας κυρίως της δομής και των περιεχομένων των διδακτικών εγχειριδίων, ενώ γενικότερα στην υπονόμηση της αποτελεσματικότητας του μαθήματος συμβάλλουν τα κενά στη βασική εκπαίδευση και την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Στα παραπάνω προστίθενται διαδικαστικά και οργανωτικά προβλήματα αλλά και προβλήματα σχετικά με την ίδια τη διαδικασία της έρευνας, όπως η αναζήτηση και η συγκέντρωση υλικού αλλά και η προσβαση στις πηγές (Μαυροσκούφης 2003:21-31).

Είναι ενθαρρυντικό επίσης, ότι πλέον στο ιστορικό υλικό περιλαμβάνεται η σύγχρονη Ιστορία σε αντίθεση με εποχές, όπου η σχολική Ιστορία σταματούσε αιφνιδιαστικά στο 1821.

Ωστόσο, άλλα ιστορικά πεδία όπως η αμιγώς κοινωνική ιστορία (ιστορία ομάδων όπως οι μειονότητες, οι γυναίκες, τα παιδιά κ.τ.λ.) αλλά και η μικροϊστορία (ως ενσυναίσθηση του παρελθόντος που προσφέρει δυνατότητες βιωματικότητας) αποτελούν ως σήμερα ανέγγιχτο πεδίο της σχολικής ιστορικής μελέτης. Βέβαια, σε κάποια σημεία οι συντάκτες επικαλούνται την ευελιξία του Π.Σ., ώστε να είναι εφικτή «η μελέτη της ιστορίας ιδιαίτερων κοινωνικών ομάδων, απομακρυσμένων από το κέντρο, ή μειονοτήτων» που ωστόσο έχει προαιρετικό χαρακτήρα (Ε.Π.Π.Σ. για την Ιστορία:21). Ωστόσο, η έννοια της μικροϊστορίας παραπέμπει σε ένα ιστορικό φάσμα που περιλαμβάνει τις διαστάσεις του καθημερινού βίου, της τοπικής και προσωπικής αίσθησης και παράδοσης, της μοναδικότητας των ανθρώπων του παρελθόντος και γενικά στην έννοια μιας επιστήμης των διαφορών που εντοπίζει τη διαφορά παρελθόντος και παρόντος σε διαστάσεις όπως η κοινότητα, η οικογένεια, η παιδική ηλικία, οι γυναίκες, η εκπαίδευση, η συλλογική ζωή και μνήμη, οι συνήθειες διατροφής, ενδυμασίας, λαϊκής

τέχνης κ.λ.π. (Γιαννόπουλος 1988:59-60).Υπ'αυτήν την έννοια η ελληνική σχολική Ιστορία δεν είναι σε καμία περίπτωση μικροϊστορική.

Όσον αφορά τη διδακτική μεθοδολογία οι διατυπώσεις του Ε.Π.Π.Σ. περιλαμβάνουν αναφορές σε σύγχρονα δεδομένα της γενικής διδακτικής, όπως η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης ως αντίβαρο στη στείρα απομνημόνευση και αναπαραγωγή της γνώσης, η εξάσκηση βασικών νοητικών λειτουργιών (επαγωγική και παραγωγική σκέψη, ανάλυση, κατηγοριοποίηση, αιτιολόγηση απόψεων, διατύπωση υποθέσεων, εξαγωγή συμπερασμάτων, διάκριση αιτίας-αποτελέσματος και εκτίμηση γεγονότος), ενώ με έμφαση τονίζεται η διερευνητική διδασκαλία μέσω της διατύπωσης προβλημάτων, της προσέγγισης πρωτογενών πηγών κ.τ.λ.

Ιδιαίτερα ως προς την ειδική διδακτική του μαθήματος το Ε.Π.Π.Σ. προωθεί τον ενεργητικό τύπο μάθησης, κατά τον οποίο δίνεται μικρότερη έμφαση στο περιεχόμενο και περισσότερο στη διαδικασία μάθησης με άμεση συμμετοχή των μαθητών και περιορισμό του ρόλου του διδάσκοντος.Προκειμένου να εισαχθούν οι μαθητές στις διαδικασίες και τις μεθόδους της ιστορικής έρευνας, προτείνεται ένας τύπος διδασκαλίας που περιλαμβάνει διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων και κατ'επέκταση διαδικασίες λύσης προβλημάτων και διερεύνησης ιστορικών ζητημάτων.Στο πλαίσιο αυτού του τύπου διδασκαλίας προτείνεται η ομαδική και η ατομική εργασία, η διαφοροποίηση της διδασκαλίας, η ανάκληση των εμπειριών των μαθητών και η σύνδεσή τους με την επιστήμη, η ανάληψη δραστηριοτήτων, το ερευνητικό σχέδιο, η βιωματική προσέγγιση.Όσον αφορά τα μέσα και τις τεχνικές διδασκαλίας που προτείνει το Π.Σ. αυτά συμπίπτουν με διδακτικές αρχές, όπως η αισθητοποίηση, η βιωματικότητα και η ιστορική έρευνα που αποδυναμώνουν τη βιβλιοκεντρική διδασκαλία.

Οι συντάκτες δίνουν επιπλέον έναν κατάλογο δραστηριοτήτων που μπορούν να αναπτυχθούν στο πλαίσιο της διδασκαλίας, ενώ σε αυτό το σημείο συναντούμε την πρώτη άμεση διατύπωση της διαθεματικής προσέγγισης και της σύνδεσης της Ιστορίας με άλλες επιστήμες.Οι δραστηριότητες στο σύνολό τους έρχονται να συμπληρώσουν με το είδος και τη φιλοσοφία τους βασικούς σκοπούς της διδασκαλίας, όπως η ιστορική σκέψη, η ιστορική συνείδηση και η ιστορική κρίση, με το να αναδεικνύουν άλλες παραμέτρους της ιστορικής διδασκαλίας και μάθησης, όπως η ιστορική (ενσυν)αίσθηση και η βιωματικότητα, που εξυπηρετούν το διανοητικό-συναισθηματικό «διακτινισμό» των μαθητών στο παρελθόν (π.χ. δραματοποίηση ιστορικών γεγονότων αλλά και άλλες δραστηριότητες που εμπίπτουν στην «τοπική ιστορία») (Ε.Π.Π.Σ. για την Ιστορία:14-19).

Όσον αφορά την αξιολόγηση η σύγχρονη διδακτική αντίληψη που προωθεί το Ε.Π.Π.Σ. μεταθέτει το ζήτημα της αξιολόγησης από τον παραδοσιακό τρόπο ως καταγραφή των μετρήσιμων επιδόσεων σε σχέση με την αφομοίωση της ιστορικής ύλης, στην αντίληψή της ως μέσου για τη διαπίστωση της ικανότητας του μαθητή να αξιοποιεί τις γνώσεις του για την επίλυση ιστορικών προβλημάτων και για τη διαπίστωση της κινητοποίησης της κριτικής σκέψης, της φαντασίας, και της επινοητικότητάς του και όχι της μνήμης του (οπ:19-20).Ωστόσο, η στενή ταύτιση του μαθήματος στην ελληνική εκπαιδευτική συνείδηση με το μηχανισμό της απομνημόνευσης και η μορφή του συστήματος των Πανελλαδικών εξετάσεων, η οποία ευνοεί και «τρέφει» τον παπαγαλισμό, καθιστούν τις σχετικές επιδιώξεις του προγράμματος «ρομαντικές».

3.2 Τα Προγράμματα Σπουδών (Ε.Π.Π.Σ. και Δ.Ε.Π.Π.Σ.) και τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας ως προς την αξιοποίηση των ιστορικών πηγών

Ενδεικτική για τη φιλοσοφία του Ε.Π.Π.Σ. και του Δ.Ε.Π.Π.Σ. είναι η πρόβλεψη μιας ιστορικής διδασκαλίας, η οποία περιλαμβάνει στον πυρήνα της τη χρήση πηγών. Στη στοχοθεσία συγκεκριμένα τίγονται ζητήματα σχετικά με «την αναγκαιότητα επιλογής και κριτικής αξιολόγησης των πηγών», την κατανόηση της θεμελίωσης της ιστορικής αφήγησης «στην ορθή αξιοποίηση των πηγών», αλλά και σχετικά με «την ικανότητα να διακρίνουν στις ιστορικές μαρτυρίες γεγονότα, αιτίες, απόψεις κ.λ.π.», την κατανόηση της ιστοριογραφίας ως «ανακατασκευής» του παρελθόντος, ως επιλεκτικής διαδικασίας που βασίζεται σε πηγές, αλλά και την κριτική προσέγγιση σε «διάφορα είδη ιστορικών πηγών ανάλογα με το είδος τους και την εποχή στην οποία αναφέρονται» (Ε.Π.Π.Σ. για την Ιστορία:10-11)

Στο πλαίσιο της εφαρμογής ενεργητικών μεθόδων διδασκαλίας εντάσσεται η μελέτη αυθεντικών πηγών «με την οποία οι μαθητές εισάγονται στην ιστορική έρευνα...και έτσι αντιμετωπίζουν την Ιστορία με έναν περισσότερο ενεργητικό και διερευνητικό τρόπο», ενώ παράλληλα αναπτύσσουν την κριτική σκέψη τους και υπεισέρχονται σε διαδικασίες επίλυσης ιστορικών ζητημάτων παραπλήσιες με αυτές τις ιστοριογραφικής μελέτης (οπ:15): «Η έρευνα των πηγών προσφέρεται, ανάλογα με το είδος τους, για τη βαθύτερη κατανόηση εκ μέρους των μαθητών των ιστορικών ζητημάτων και της πολυπλοκότητάς τους, την υιοθέτηση κριτικής στάσης απέναντι σε πρόσωπα και πράγματα, την πιο ζωντανή προσέγγιση μιας ιστορικής εποχής. Φέρνει επίσης σε επαφή τους μαθητές με την ουσία της ιστορικής έρευνας (αντιπαραβολή και έλεγχος αξιοπιστίας των πηγών, κίνητρα και ερμηνείες ιστορικών κ.ά.), στην οποία μπορεί και πρέπει να αναφέρεται ο διδάσκων ανάλογα με το νοητικό επίπεδο των μαθητών» (Δ.Ε.Π.Π.Σ. Ιστορίας για το Γυμνάσιο:227).

Ανάμεσα στα μέσα και τις τεχνικές που προτείνει το Ε.Π.Π.Σ., οι δραστηριότητες που σχετίζονται με τη μελέτη των πηγών συνθέτουν ένα φάσμα ιστορικής διερεύνησης βάσει τεκμηρίων με τα εξής στοιχεία: ποικιλία πηγών και έλεγχος της αξιοπιστίας τους (Ε.Π.Π.Σ. για την Ιστορία :18-19). Όσον αφορά τα κριτήρια επιλογής των πηγών, επιλέγονται «σύντομα κείμενα, αποσπάσματα από πρωτογενείς ή δευτερογενείς γραπτές πηγές που τεκμηριώνουν, σχολιάζουν, συμπληρώνουν, διευκρινίζουν και κυρίως φωτίζουν από διαφορετικές οπτικές γωνίες το κείμενο της κυρίως ιστορικής αφήγησης του βιβλίου. Η επιλογή τους γίνεται με γνώμονα την ιστορική τους αξιοπιστία και εγκυρότητα, το βαθμό στον οποίο μπορεί να γίνουν κατανοητές από τους μαθητές (για το λόγο αυτό εξομαλύνονται γλωσσικά από το συγγραφέα του εγχειριδίου, όπου αυτό είναι απαραίτητο) και τη δυνατότητά τους να συμβάλουν στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης των μαθητών. Τα επιλεγόμενα παραθέματα καλό είναι να διακρίνονται, στο βαθμό που αυτό είναι εφικτό, από ποικιλία και πολυφωνία απόψεων και πληροφοριών» (Δ.Ε.Π.Π.Σ. Ιστορίας για το Γυμνάσιο:228).

Ειδικότερα, η ενασχόληση με τις πηγές μπορεί να ακολουθεί την εξής πορεία: «Παρουσίαση σύντομων κειμένων, που μπορεί να περιέχουν περιγραφές ή και ανεκδοτολογικά στοιχεία, διευκρίνιση βασικών ιστορικών όρων και σύνθεση των κυριότερων πληροφοριών, παρουσίαση και ανάλυση εκτενέστερων κειμένων και νύξεις για ζητήματα, όπως η σχέση του συγγραφέα με τα πρόσωπα και τα γεγονότα της εποχής του, τα γεγονότα που εξιστορεί, το κοινό του, αναζήτηση κινήτρων και προθέσεων του συγγραφέα, επιχειρηματολογία κ.λ.π. Πολύ χρήσιμη για την καλλιέργεια της κριτικής σκέψης είναι η σύγκριση πηγών που προσεγγίζουν το ίδιο ζήτημα από διαφορετική

οπτική και η ενθάρρυνση των μαθητών να αναζητήσουν τους λόγους αυτής της διαφοράς» (οπ:227-228).

Είναι εμφανές ότι η διδακτική αντιμετώπιση των ιστορικών πηγών -σε επίπεδο στοχοθεσίας τουλάχιστον- συνάδει με τις προδιαγραφές της σύγχρονης ιστοριογραφίας για την ενεργητική στάση απέναντι στις ιστορικές μαρτυρίες, τη στροφή από την αφηγηματική, περιγραφική και εξηγητική ανάλυσή τους στη διαδικασία της συνολικής αποδόμησής τους (μέσω της αποκάλυψης των σκοπών, των ιδεολογικών απόψεων και των κινήτρων, των αφανών σχέσεων, των συγκρίσεων, ταξινομήσεων και υποθέσεων), τον πλουραλισμό των πηγών, την παρουσίαση των ζητημάτων από πολλές οπτικές γωνίες και την απόρριψη της οριστικής και αμετάκλητης ιστορικής αλήθειας (Γιαννόπουλος 1988:57-58). Η διεύρυνση των μεθόδων και των τεχνικών της σύγχρονης ιστορικής έρευνας επιδιώκεται να μεταφερθεί και στη σχολική πράξη: από την καταγραφή των άμεσα παρατηρούμενων γεγονότων, όπως παρουσιάζονται στις πηγές, στην ανάδειξη ολόκληρου του φάσματος των αιτιών και των σκοπών που συνοδεύουν τα γεγονότα και που συχνά δεν είναι αναγνωρίσιμα ή προσφερόμενα στις πηγές (πολιτικοί, οικονομικοί, κοινωνικοί, πολιτιστικοί και ιδεολογικοί παράγοντες). Σε αντίθεση με τη θετικιστική αντιμετώπιση των πηγών ως φορέων αντικειμενικής γνώσης, το διδακτικό ενδιαφέρον στρέφεται στις ερωτήσεις που θέτει ο μαθητής-ιστορικός στις πηγές, στην κριτική αποκωδικοποίησή τους (Σβορώνος 1988:18-19).

Τα εγχειρίδια Ιστορίας περιέχουν γενικά μια ευρεία ποικιλία πηγών κυρίως στα εγχειρίδια των μαθημάτων γενικής παιδείας, με τις οποίες επιχειρείται ένα είδος διεπιστημονικότητας με την έννοια της συμβολής διάφορων κλάδων στην κατασκευή της ιστορικής γνώσης και τον διάλογο με άλλα επιστημονικά πεδία και κλάδους. Οι πηγές (γραπτές και παραστατικές-οπτικές) διαδραματίζουν παραπληρωματικό αλλά και συμπληρωματικό ρόλο, σπάνια όμως αντιτίθενται στην κυρίως αφήγηση. Κάποιες ενδεικτικές κατηγορίες και είδη πηγών είναι οι εξής: φωτογραφίες-ντοκουμέντα και γενικά αναπαραστάσεις υλικών αντικειμένων της καθημερινότητας (εργαλεία, σκεύη, αγγεία, προσωπίδες, μεταφορικά μέσα, πλάκες γραφής, πάπυροι, αλφάβητα, επιγραφές, νομίσματα, μετάλλια, λάρνακες, σημαίες, σφραγίδες), φωτογραφικά στιγμιότυπα της ανθρώπινης καθημερινότητας του παρελθόντος και ιστορικών συμβάντων, και απεικονίσεις κατοικιών-οικισμών, ανακτόρων, ναών, χώρων εργασίας, αρχαιολογικών χώρων και μνημείων, φυσικών τοπίων, τεχνητών κατασκευών-έργων, έργων τέχνης (κοσμήματα, αγάλματα, τοιχογραφίες, σπηλαιογραφίες, λιθογραφίες, αρχιτεκτονική, γλυπτική, μωσαϊκά, ψηφιδωτά, μικρογραφίες, ελαιογραφίες, χαλκογραφίες, ζωγραφική, υδατογραφίες, ξυλογραφίες, βιτρό, γκραβούρα, καρτ ποστάλ). Επίσης, διάφορα είδη κειμένων, όπως κείμενα κριτικής και ιστορίας της τέχνης, αποσπάσματα από εφημερίδες και περιοδικά (άρθρο, συνέντευξη), από ιστοριογραφικά έργα, από λογοτεχνικά κείμενα, ελληνικά (αρχαία ελληνική, ρωμαϊκή, βυζαντινή, νεοελληνική πεζογραφία και ποίηση) και ξένα, από θρησκευτικά-εκκλησιαστικά-θεολογικά κείμενα (εκκλησιαστική ρητορική, επιστολές ιερωμένων) από φιλοσοφικά, πολιτικά και νομικά κείμενα (γραπτές συμφωνίες, ψηφίσματα, νομοθετικά διατάγματα, άρθρα συντάγματος, πολιτικοί λόγοι και διαγγέλματα, μανιφέστα, διακοινώσεις, υπομνήματα, συμβάσεις, εκθέσεις, συνθήκες, εγκύκλιοι, εισηγήσεις, επαναστατικές και ιδρυτικές διακηρύξεις-προκηρύξεις), από εγκυκλοπαίδειες, περιηγητικά-γεωγραφικά και ρητορικά κείμενα, κοινωνιολογικά, οικονομικά, παιδαγωγικά, επιστημονικά γραπτά έργα, από διάφορα επίσημα και ανεπίσημα έγγραφα, βιογραφίες, χρονικά-χρονογραφίες, ημερολόγια, απομνημονεύματα,

μαρτυρίες αυτοπτών μαρτύρων, επιστολές, τηλεγραφήματα, αποφθέγματα, χειρόγραφα. Επιπλέον, παραθέματα σχετικά με επιστημονική ορολογία (πολιτική, οικονομική, κοινωνιολογική, εκκλησιαστική, εικαστικής και μουσικής τέχνης, τεχνολογική) αλλά και πηγές όπως όρκοι, αφορισμοί, φωτογραφικά στιγμιότυπα από κινηματογραφικές ταινίες και θεατρικά έργα, διαφημιστική και πολιτική αφίσα, γελοιογραφίες, σκίτσα, εξώφυλλα, ιστορικά αρχεία, ραδιοτηλεοπτικό μήνυμα, κατάλογοι, δημοτικό τραγούδι, θεατρικό σενάριο, διαγράμματα, πίνακες (στατιστικοί, χρονολογικοί, δημογραφικοί,) χάρτες (γεωγραφικοί, στρατιωτικοί-ναυτικοί,) κ.ά.

Ωστόσο, σε αντίθεση με την ιστοριογραφική επιστήμη η σχολική Ιστορία παραμένει μελέτη γεγονότων και λιγότερο μελέτη τεκμηρίων, ενώ παρόλο που σε μεγάλο βαθμό επιδιώκεται η μελέτη διάφορων όψεων του παρελθόντος, η κριτική έρευνα και η πολλαπλότητα των πηγών, η διάκριση ανάμεσα σε σημαντικά και ασήμαντα γεγονότα παραμένει, όπως και το ένα και μοναδικό εγχειρίδιο. Και ενώ η σύγχρονη ιστοριογραφία απαιτεί την αναθεώρηση των ιστορικών πορισμάτων, υπάρχουν ορισμένα σχολικά βιβλία (π.χ. της Γ' Λυκείου γενικής παιδείας) με ισχύ 20ετίας.

4. ΣΧΕΣΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ: σημεία συνάντησης και διαφοροποίησης

4.1 Το ανθρωπιστικό κοινό πλαίσιο

Η διαφορά μεταξύ ανθρωπιστικών και θετικών επιστημών, που έχει κατά βάση οριστεί ως διαφορά σκοπού και μεθόδων, και ειδικότερα από τον Dilthey ως αντίθεση μεταξύ εξήγησης και ερμηνείας, υπαγορεύει τον τρόπο και το είδος της μελέτης του αντικειμένου τόσο της Ιστορίας όσο και της Λογοτεχνίας²⁰. Σε αυτό το πλαίσιο της διάκρισης επιστημών της «φύσης» και επιστημών του «πολιτισμού», η διατύπωση υπερβολικά γενικευμένων νόμων αντιπαράκειται στην αναγκαστικά ατομική και υποκειμενική διαδικασία κατανόησης που ενέχει η ιστορική μελέτη και στον προσωπικό χαρακτήρα που διέπει τη λογοτεχνική ανάγνωση.

Χωρίς, φυσικά, να αίρεται το στοιχείο της καθολικότητας που ενυπάρχει στο ιστορικό γεγονός αλλά και στο λογοτεχνικό έργο, ως δείγμα τέχνης, η μελέτη της Ιστορίας και η μελέτη της Λογοτεχνίας στα επιμέρους περιεχόμενά τους, δεν ακολουθεί την τακτική συγκέντρωσης σε μια γενική θεωρία, όπως στις θετικές επιστήμες, για τα περιεχόμενα που συνέχουν το φυσικό κόσμο αντίστοιχα. Σε ευθεία αναλογία με το μοναδικό και ανεπανάληπτο γεγονός, του οποίου το νόημα επιχειρεί να συλλάβει ο ιστορικός, βρίσκεται η «μοναδικότητα» και η «ατομικότητα» του κάθε λογοτεχνικού έργου. Στον αντίθετο πόλο τοποθετείται η αντικειμενικότητα, η βεβαιότητα, η νομοτέλεια και η γενίκευση (Wellek & Warren χ.χ:17-23).

Η σύγχρονη ιστοριογραφική και λογοτεχνική αντίληψη και στάση απέναντι στο ιστορικό και λογοτεχνικό περιεχόμενο αντίστοιχα μπορεί να περιγραφεί ευρύτερα με όρους της φαινομενολογίας, που, ως επιστήμη της ανθρώπινης συνείδησης, ανάγει το υποκείμενο σε πηγή και αφετηρία του νοήματος, αντιπαράθετη στον απόλυτο θετικισμό, και η οποία θεμελιώνει το ρόλο και την κεντρικότητα του υποκειμένου.

Ενδεικτική είναι η διάκριση του Hirsch ανάμεσα στο «νόημα» και τη «σημασία», που αφενός εδραιώνει την ύπαρξη ενός «νοήματος» σταθερού, αφετέρου αναδεικνύει τη δυνατότητα διάφορων νοηματοδοτήσεων ενός κειμένου, από διαφορετικούς ανθρώπους σε διάφορες εποχές, στο επίπεδο έστω της «σημασίας» (Igleton 1989:94-113). Περαιτέρω, στο πλαίσιο της ερμηνευτικής φαινομενολογίας του Heidegger -που το 19^ο αιώνα διευρύνεται για να περιλάβει εν γένει το πρόβλημα της κειμενικής ερμηνείας- αναγνωρίζεται, εκτός των άλλων, η ιστορικότητα του νοήματος και της ερμηνείας, που με τη σειρά τους συνδέονται με την ιστορικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης και συνείδησης, την εξάρτηση του υποκειμένου-νοηματοδότη από τον υλικό κόσμο (οπ:104-110). Ομοίως, στην ερμηνευτική του Gadamer η ερμηνεία εξαρτάται από τις εξωτερικές

²⁰. Συγκεκριμένα για τον Dilthey «η εξήγηση των φυσικών επιστημών διακρίνεται από την κατανόηση των ανθρωπιστικών, η οποία αφορά όλες τις μορφές έκφρασης στις οποίες αποκρυσταλλώνεται η εμπειρία» (Jefferson & Robey 1986:124-125). Στην ερμηνευτική του Dilthey η ερμηνεία είναι μια μορφή κατανόησης, η οποία είναι «η διαδικασία με την οποία γνωρίζουμε έναν εσωτερικό χώρο μέσω των αισθήσεών μας και η οποία αντιτίθεται στην εξήγηση, που προσδιάζει στις επιστήμες της φύσης και ενδιαφέρεται για τις σχέσεις αιτιότητας» (Delcroix & Hallyn 1997:376). Οι επιστήμες του ανθρώπου ή της κουλτούρας αντιπαράβλλονται προς τις φυσικές επιστήμες. Ενώ οι δεύτερες στοχεύουν στη διατύπωση «γενικεύσεων», που να «εξηγούν», οι πρώτες στοχεύουν στο να συλλάβουν και να «κατανοήσουν» το νόημα των ανθρώπινων πράξεων μέσα στα συγκεκριμένα πολιτισμικά, κοινωνικά και ιστορικά πλαίσιά τους (Iggers 1999:57).

συνθήκες κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να διαμορφώνεται από τα διάφορα ιστορικά, πολιτισμικά και κοινωνικά πλαίσια, παράγοντας έτσι νοήματα ενδεχομένως διαφοροποιημένα. Η ερμηνεία κειμένων του παρελθόντος μεσολαβείται από το διάλογο μεταξύ παρελθόντος και παρόντος, όπου οι απαντήσεις που παίρνουμε από το κείμενο εξαρτώνται από τα ερωτήματα που θέτουμε, πάντα από τη δική μας ιστορική σκοπιά, την οποία φέρουμε ως άτομα του παρόντος (οπ:117-118).

Από την υπερβατική ως την ερμηνευτική φαινομενολογία, η μετάβαση από το πραγματικό αντικείμενο στην πράξη της εννόησής του, διατηρείται σταθερή με απόληξη τη θεωρία της πρόσληψης και ευρύτερα τις σύγχρονες αναγνωστικές θεωρίες, όπου το υποκείμενο ανακτά πλήρως τη θέση του στη διαδικασία νοηματοδότησης. Στοιχεία που διέπουν τη θεωρία της πρόσληψης ταυτίζονται σε πολλά σημεία με την ερμηνευτική διαδικασία που ακολουθεί ο ιστορικός απέναντι στις πηγές του, και ευρύτερα απέναντι στην κατανόηση του ιστορικού παρελθόντος: ένα από αυτά είναι η ενεργητική στάση απέναντι στο κείμενο, η θεώρηση της ανάγνωσης όχι ως συσσωρευτικής διαδικασίας, αλλά ως μετασχηματισμού, που πραγματοποιείται μέσα από υποθέσεις, συνδέσεις, συμπεράσματα, συμπλήρωση κενών των απροσδιόριστων σημείων, ανατροπή και εμπλουτισμό των δεδομένων.²¹ Περαιτέρω, η πολλαπλότητα των ερμηνειών, ανάλογα με το σημασιολογικό φορτίο του υποκειμένου (αναγνώστη), αλλά και ο βαθμός ελευθερίας του νοηματοδοτικού ρόλου του κυμαίνεται από την ερμηνεία μέσα σε ένα ελεγχόμενο πλαίσιο (Iser) ως τον απόλυτο υποκειμενισμό και την ερμηνευτική αυθεντία του αναγνώστη (Fish) (Compagnon 2003:236-252, Igleton 1989:121-134). Τέλος, η αναγνώριση της ιστορικής και κοινωνικής τοποθέτησης του αναγνώστη, ως καθοριστικού παράγοντα στον τρόπο που ερμηνεύει, αναδεικνύεται στη θεωρία του Jauss, στην οποία είναι εμφανή τα στοιχεία του ιστορικού σχετικισμού και της εγκατάλειψης του ιστορικού αντικειμενισμού του 19^{ου} αιώνα (Fokkema & Ibsch 1997: 226). Η ιστορικότητα της πρόσληψης προβάλλει τις ιστορικές, πολιτισμικές και κοινωνικές καταβολές του αναγνώστη, ο οποίος συμμετέχει στη συγκρότηση του νοήματος, υιοθετεί, αμφισβητεί μια καθιερωμένη ερμηνεία ή επιχειρεί μια άλλη (Φρυδάκη 1999:169-170). Συνολικά, μια τέτοια επικοινωνιακή θεωρία της Λογοτεχνίας αντιπαραθέτει στην αντικειμενική κατανόηση την υποκειμενική και σύγχρονη οικειοποίηση του κειμένου, καθώς ο αναγνώστης προσάγει σε αυτό τη φαντασία, την υποκειμενικότητα και την παραγωγικότητά του. Το κείμενο είναι αντικειμενικά ερμηνεύσιμο στο βαθμό που διαθέτει κάποιες σταθερές, αλλά κυρίως υποκειμενικά ερμηνεύσιμο στο βαθμό που αυτές επαναρρευστοποιούνται σε μια ποικιλία εκδοχών μέσα από τη συνάντησή τους με τον αναγνώστη (Φρυδάκη 2003: 81-83).

Αντίστοιχα, η μοντέρνα και μεταμοντέρνα ιστοριογραφία, ως προς την ερμηνευτική οπτική της διασταυρώνεται σε πολλά σημεία με τη σύγχρονη λογοτεχνική θεωρία: το παρελθόν ανασυγκροτείται-αναπαρίσταται μέσα από το διάλογο παρελθόντος και παρόντος, η νοηματοδότηση των ιστορικών πηγών γίνεται με βάση τις ιδέες, τις οπτικές και τα ερωτήματα που θέτει ο ιστορικός, η αντικειμενικότητα είναι πλέον σχετική και εντάσσεται στα ιστορικά συμφραζόμενα, όπως και η ιστορική αλήθεια, που είναι εξίσου σχετική. Με τις πιο ακραίες διατυπώσεις της μεταμοντέρνας ιστοριογραφίας η αντικειμενικότητα αντικαθίσταται από τον απόλυτο υποκειμενισμό και οι ιστορικές

²¹. Αυτό συμβαίνει σε αντίθεση με την ερμηνευτική αδράνεια, που εντοπίζεται τόσο σε παλαιότερες λογοτεχνικές θεωρίες όσο και στη θετικιστική ιστοριογραφία του 19^{ου} αιώνα που μεταθέτει όλο το βάρος της ιστορικής έρευνας σε αυτό που απλώς αναφέρουν οι πηγές.

αλήθειες είναι τόσες, όσες και οι αφηγήσεις. Η θετικιστική αντίληψη για τις πηγές αντικαθίσταται με τη θεώρησή τους ως ερμηνειών, ως «ιχνών» του παρελθόντος (Μαυροσκούφης 2005: 14).

Το περίγραμμα της μελέτης του ιστορικού παρελθόντος και του λογοτεχνικού έργου παρουσιάζει σημεία συνάντησης στο βαθμό που η σύγχρονη ιστοριογραφία και η σύγχρονη λογοτεχνική θεωρία προβάλλουν τις όψεις της σημασιοδοτικής σχετικότητας, της ερμηνευτικής ποικιλίας, τον υποκειμενικό χαρακτήρα της κατανόησης έναντι της θετικιστικής αντίληψης για το αντικείμενο και το νόημά του, και στο βαθμό που αναγνωρίζουν στο υποκείμενο (ιστορικό, αναγνώστη) έναν ενεργό ρόλο στη διαδικασία νοηματοδότησης. Τόσο η Ιστορία όσο και η Λογοτεχνία, συσχετίζοντας το αντικείμενο τους και τις διαδικασίες προσεγγίσής του με την κεντρικότητα της ανθρώπινης, ατομικής, προσωπικής συνείδησης και πράξης, εντάσσονται μέσα σ'ένα πλαίσιο κατ'αρχήν ανθρωπιστικό.

4.2 Επιστήμη και Τέχνη

«Φανερόν δε εκ των ειρημένων και ότι ου το τα γενόμενα, λέγειν, τούτο ποιητού έργον εστίν, αλλ' οία αν γένοιτο, και τα δυνατά κατά το εικός ή το αναγκαίον. Ο γαρ ιστορικός και ο ποιητής [...] τούτο διαφέρει, τω τον μόν τα γενόμενα λέγειν, τον δε οία αν γένοιτο. Διό και φιλοσοφώτερον και σπουδαιότερον ποιήσις ιστορίας εστίν· η μόν γάρ ποιήσις μάλλον τα καθόλου, η δέ ιστορία τά καθ' έκαστον λέγει» (Αριστοτέλης «Περί Ποιητικής» 1451b 1-3).

Από την αρχαιότητα ως τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, η Ιστορία θεωρούνταν λογοτεχνικό είδος, συνδεδεμένη με ρητορικά παρά επιστημολογικά ζητήματα. Ουσιαστικά, πρόκειται για την αντίληψη της Ιστορίας ως λογοτεχνικού είδους που επιδιώκει να συλλάβει το παρελθόν, αλλά με έναν αισθητικά κομψό τρόπο. Σταδιακά, ο όρος Λογοτεχνία συνδέεται περισσότερο με τη μεταφορική και ποιητική γραφή και, ειδικότερα στο πλαίσιο της ρομαντικής αντίληψης, συνιστά ένα σύνολο προνομιούχων κειμένων-θησαυρών με αξία, αλήθεια και ομορφιά, που αντιπαρατίθεται στον εμπειρικό κόσμο της ιστορικής πραγματικότητας, στην ιστοριογραφία ως πιστή καταγραφή της πραγματικότητας. Παράλληλα, η θετικιστική ιστοριογραφία επιχειρεί να φέρει την Ιστορία όσο το δυνατόν εγγύτερα, επιστημολογικά και μεθοδολογικά, στις φυσικές επιστήμες, ενώ κατά το 19^ο αιώνα, με την αναγωγή της Ιστορίας σε επαγγελματικό γνωστικό κλάδο, η αξίωση να θεωρηθεί η Ιστορία αυστηρή επιστήμη οδηγεί στην προσπάθεια απαλλαγής της ιστορικής αφήγησης από τα ρητορικά στοιχεία της (Gossman 1990:227-230, Iggers 1999:34 & 161).

Η σημερινή αντίληψη για τη διάκριση Ιστορίας και Λογοτεχνίας, μετά από αιώνες θεωρητικού προβληματισμού για τη σχέση τους, μεταθέτει το θέμα στη διαφορά περιεχομένου, σκοπού και διαδικασίας. Η πρώτη, ως απόπειρα καταγραφής της (ιστορικής) πραγματικότητας, συνεπικουρείται από το σύνολο των ιστοριογραφικών μεθοδολογικών κανόνων και εργαλείων, διαμορφώνοντας έτσι την επιστημονική αξιοπιστία της, ενώ παράλληλα διακρίνεται από την ερασιτεχνική (κυριολεκτικά και μεταφορικά) πράξη αναπαράστασης της πραγματικότητας που επιχειρεί ο λογοτέχνης, ο οποίος, πέρα από κάποιες προδιαγραφές συγγραφικής τεχνικής (που άλλοτε μπορεί να τηρεί και άλλοτε όχι), δεν κατευθύνεται στο έργο του παρά από την επιθυμία του να εξωτερικεύσει την αντίληψη της πραγματικότητας που έχει εσωτερικεύσει, όπως αυτή αντανακλάται στο εσωτερικό «μάτι» του.

Συγκεκριμένα, όσον αφορά την Ιστορία, ο κοινά αποδεκτός ορισμός την προσδιορίζει ως α) «μια ποιοτικά αξιοποιήσιμη γνώση του παρελθόντος, των πράξεων, των γεγονότων, συναισθημάτων και ιδεών που σφράγισαν την ανθρώπινη ύπαρξη στη διαδοχή των χρόνων» β) «επιστήμη που ερευνά, συγκεντρώνει, κατατάσσει συστηματικά, επεξεργάζεται ερμηνευτικά τα δεδομένα του ιστορικού παρελθόντος, ανασυνθέτει, καταγράφει και μεταδίδει τη γνώση του παρελθόντος (Βαγιανός 1996:41, Samaran 1985:23).

Ενδεικτική του παραπάνω ορισμού είναι η διαδικασία που ακολουθεί η ιστορική έρευνα: την πρώτη ύλη συνιστούν οι πηγές, οι οποίες σε ένα πρώτο στάδιο συγκεντρώνονται, ταξινομούνται, ελέγχονται, ως προς την αξιοπιστία τους, μέσω της διασταύρωσής τους, ενώ παράλληλα ο ιστορικός προσφεύγει σε ειδικούς βοηθητικούς κλάδους για την εξέτασή τους. Σε αυτό το σύνολο των τεκμηρίων ο ιστορικός εφαρμόζει ένα είδος προβληματικής σε ένα ανώτερο επίπεδο επεξεργασίας, κυρίως θέτοντας ερωτήματα, ανιχνεύοντας κίνητρα, διατυπώνοντας υποθέσεις. Σε ένα μετέπειτα στάδιο ο ιστορικός προχωρά στο στάδιο της ερμηνείας των δεδομένων, ενδεχομένως της συμπλήρωσης των κενών, ώστε να απαντηθούν τα ερωτήματα που έχει θέσει και να οδηγηθεί σε μια συνεκτική αφήγηση. Η πολλαπλότητα των ερμηνειών -ιδιαίτερα όσον αφορά σύνθετα γεγονότα- σχετίζεται με την ποικιλία και την ετερότητα των ερωτημάτων που θέτει ο κάθε ιστορικός και που καθορίζουν περαιτέρω και τον τρόπο συνδυασμού των πληροφοριών και των τεκμηρίων για την κατανόηση του παρελθόντος. Οι δυνατότητες ερμηνείας είναι πολλαπλές και, συνεπώς, δεν μπορεί να υπάρξει οριστικό αποτέλεσμα στη μελέτη της Ιστορίας, τουλάχιστον σε κάποιες περιπτώσεις. Στο τελικό στάδιο, ο ιστορικός συνθέτει το ιστορικό κείμενο, το οποίο τίθεται σε δημόσιο έλεγχο και κριτική (Αβδελά 1998:122-123). Μάλιστα, μέσω μιας συγκεκριμένης μεθοδολογικής διαδικασίας, που περιλαμβάνει τον έλεγχο των πηγών, τη μελέτη των δεδομένων, τη διατύπωση και τον έλεγχο των υποθέσεων, η ιστορική έρευνα μπορεί να διατυπώσει, αν όχι γενικούς νόμους και βεβαιότητες, τουλάχιστον ορισμένες γενικές διαπιστώσεις (Marwick 1985:70-71).

Από τα παραπάνω σκιαγραφείται το γενικό περίγραμμα της Ιστορίας, αλλά και τα επιμέρους χαρακτηριστικά της, όπως ο επιστημονικός χαρακτήρας, η συστηματικότητα των διαδικασιών και η μεθοδολογική συνοχή, τα οποία σαφώς διαφοροποιούν, τουλάχιστον σε ένα πρώτο επίπεδο, την ιστορική επιστήμη από την τέχνη του λόγου και δηλώνουν την εγγύτητά της προς τις φυσικές επιστήμες²².

²². Η ιστορική επιστήμη παρουσιάζει, βέβαια, αρκετές διαφορές από τις φυσικές: αρχικά, μια πρώτη διάσταση εντοπίζεται στο επίπεδο του αντικειμένου μελέτης: η Ιστορία μελετά τις ανθρώπινες δραστηριότητες του κοινωνικού κόσμου, ενώ οι φυσικές επιστήμες μελετούν τα φαινόμενα του φυσικού κόσμου. Σύμφωνα δε με τον R.G. Collingwood, ο φυσικός επιστήμονας ασχολείται με την «εξωτερική» όψη των γεγονότων, ενώ ο ιστορικός διεισδύει στο «εσωτερικό» τους, για να «ανακαλύψει ξανά» τη σκέψη των πρωταγωνιστών της Ιστορίας. Ο ιστορικός, όπως και ο λογοτέχνης, κατανοεί τις σκέψεις του παρελθόντος ανακατασκευάζοντάς τις σύμφωνα με το δικό του πνεύμα (Marwick 1985:253). Εν συνεχεία, ο ιστορικός δεν έχει τη δυνατότητα να διεξάγει ελεγχόμενα πειράματα, ώστε να συνάγει συμπεράσματα, καθώς τα ιστορικά γεγονότα δεν επαναλαμβάνονται. Επίσης, σε αντίθεση με την ιστορική μελέτη, το επιστημονικό πείραμα επηρεάζεται σημαντικά λιγότερο από την υποκειμενικότητα και την ανθρώπινη παρέμβαση. Επιπλέον, σε αντίθεση με ό,τι πίστευε ο A. Comte, ο επιστημονικός ιστορικός στόχος δεν είναι η διατύπωση «γενικών νόμων», αλλά το ενδιαφέρον για τα επιμέρους και μοναδικά συμβάντα και πρόσωπα. Πέρα από κάποιες γενικές διατυπώσεις, τα ιστορικά πορίσματα δεν περιέχουν νόμους γενικευτικής αξίας, όπως αυτά που διατυπώνονται στο πλαίσιο των φυσικών επιστημών. Περαιτέρω, σε αντίθεση με την επιστημονική αξίωση της «πρόβλεψης» στο πλαίσιο των φυσικών επιστημών, η Ιστορία

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η ακαμψία της διάκρισης ανάμεσα στην Ιστορία και τη Λογοτεχνία μετριάζεται σε κάποια σημεία, χωρίς, ωστόσο, να αλλάζουν οι γενικές διαχωριστικές γραμμές που τις διαφοροποιούν. Παράδειγμα του συγκεκριμένου συνιστούν οι κανόνες του Collingwood για την Ιστορία και ο τρόπος με τον οποίο αυτοί οι κανόνες σε κάποιο βαθμό αναιρούνται.

Σύμφωνα με τον πρώτο κανόνα «ο ιστορικός αντίθετα από το μυθιστοριογράφο πρέπει να τοποθετήσει την ιστορία του στο χρόνο και το χώρο». Ωστόσο, ο ο χώρος και ο χρόνος του ιστορικού πρέπει να αποτελείται από το χώρο και το χρόνο των άλλων ιστορικών. Επιπλέον, πολλοί μυθιστοριογράφοι επιδιώκουν να δώσουν έναν «αέρα Ιστορίας» στις μυθοπλασίες τους και υιοθετούν έτσι το χώρο και το χρόνο των ιστορικών (π.χ. αφηγήσεις στη Λογοτεχνία με ιστορικό περιεχόμενο), ενώ και στα ιστορικά έργα υπάρχει ένα δημιουργικό και διαισθητικό στοιχείο. Συνεπώς, ο χώρος και ο χρόνος δεν εμφανίζονται ως αντικειμενικές πραγματικότητες που εδραιώνουν την εργασία του ιστορικού και τη διαφοροποιούν από τη μυθοπλαστική γραφή, καθώς ένας συγκεκριμένος χώρος και χρόνος λειτουργούν περισσότερο ως δείγμα για τον αναγνώστη ότι το έργο πρέπει να θεωρηθεί ως «ιστορία».

Περαιτέρω, «όλη η Ιστορία πρέπει να συντίθεται από την ίδια την Ιστορία, καθώς υπάρχει μόνο ένας ιστορικός κόσμος, ενώ τα φανταστικά σύμπαντα, όντας αυτόνομα, δε χρειάζεται να συμφωνούν και δεν μπορούν να συμπίπτουν». Ο κανόνας αυτός συστήνει ως σκοπό της Ιστορίας την εδραίωση και την επιβεβαίωση της ενότητας και της συνοχής του ιστορικού κόσμου, αντικειμενικά όμως δε δικαιώνεται. Αυτό που επαληθεύει ο ιστορικός είναι αν η ιστορία του αντιστοιχεί με αυτή άλλων ιστορικών και με τον κατάλογο των ντοκουμέντων. Το γεγονός ότι μια ιστορία παρουσιάζεται σύμφωνη με άλλες και επιβεβαιώνεται σε σχέση με αυτές την εδραιώνει ως ιστορία, ως εκδοχή, όχι ως ανακάλυψη ή ανακατασκευή μιας πραγματικότητας του παρελθόντος αντικειμενικά καθορισμένης και βέβαιης. Επιπλέον, είναι δυνατόν για τον ιστορικό, χωρίς να παραβεί τον κανόνα, να συνθέσει τα ίδια «γεγονότα» σε διαφορετικές αφηγήσεις και να κατασκευάσει διαφορετικά γεγονότα από την ίδια απόδειξη. Ο κανόνας φαίνεται να περιορίζει αυτό που μπορεί να κάνει ο ιστορικός, περισσότερο από ό,τι οι συμβατικοί κανόνες της πιθανότητας περιορίζουν αυτό που μπορεί να κάνει ο μυθιστοριογράφος. Ωστόσο, μέσα σε αυτό το πλαίσιο ο ιστορικός μπορεί να προτείνει μια ποικιλία εκδοχών. Γενικά, η αφήγηση, η ερμηνεία του γεγονότος περιλαμβάνει μια ευρύτερη ιστορία της οποίας είναι μέρος, ώστε η Ιστορία θα μπορούσε να θεωρηθεί ένα σύνθετο πλέγμα αφηγήσεων, καθεμιά από τις οποίες περιέχει ένα άλλο σύνθετο πλέγμα αφηγήσεων κ.ο.κ.

Τέλος, σύμφωνα με έναν επιπλέον κανόνα, «η ιστορική φαντασία δεν είναι πλήρως ελεύθερη αλλά κατευθύνεται από το τεκμήριο». Ωστόσο, δεν είναι εύκολο να διαχωριστεί η απόδειξη από την εξήγηση και την ερμηνεία που τη συνοδεύουν. Το τεκμήριο αναγνωρίζεται ως τέτοιο, επειδή διαθέτουμε ήδη ένα σύστημα ή μια υπόθεση με όρους των οποίων αυτό αποκτά σημασία. Ως εκ τούτου, η δημιουργική και επινοητική

δεν επιφορτίζεται με αυτήν, καθώς αυτό που κυρίως την ενδιαφέρει είναι το περασμένο και όχι το μελλούμενο. Ένα άλλο σημείο διαφοροποίησης συνίσταται στην αδυναμία της ιστορικής αφήγησης να αποφύγει τις αξιολογικές κρίσεις, σε αντίθεση με το φυσικό επιστήμονα, που μπορεί, εκ των συνθηκών, να παραμείνει ουδέτερος. Τέλος, η Ιστορία δεν έχει την πρακτική – με τη στενή έννοια του όρου – χρησιμότητα των φυσικών επιστημών, αν και συνιστά μια κοινωνική αναγκαιότητα, καθώς είναι απαραίτητη για την επιβίωση των κοινωνιών, τον αυτοπροσδιορισμό και την επίγνωση της ταυτότητάς τους (οπ: 71-73).

δραστηριότητα του ιστορικού αναμειγνύεται στο έργο του. Το σύνολο των τεκμηρίων συνιστούν σημεία που σημασιοδοτούνται μέσα σε ένα ήδη υπάρχον σύστημα σημείων. Η ιστορική αφήγηση δομείται όχι πάνω στην ίδια την πραγματικότητα, αλλά πάνω σε σημαίνοντα, που η ενέργεια του ιστορικού μεταμορφώνει σε σημεία. Δεν είναι η ίδια η ιστορική πραγματικότητα, αλλά τα διαθέσιμα σημεία του ιστορικού που περιορίζουν και κατευθύνουν την ιστορική αφήγηση (Gossman 1990:248-250).

Όσον αφορά τη Λογοτεχνία, από το «Dulce et Utile» του Οράτιου, αλλά και τις μετέπειτα παραλλαγές αυτού του δίπολου τέρψης και διδαχής, ψυχαγωγίας και χρησιμότητας, η συζήτηση για τη φύση και τη λειτουργία της Λογοτεχνίας μετέβη σε έναν πιο πλουραλιστικό τύπο, ο οποίος τείνει να αποδείξει ότι το «dulce et utile» της Λογοτεχνίας δεν έχει το αληθινό του ισοδύναμο πουθενά έξω από αυτή, καθώς και να αναδείξει τους τρόπους με τους οποίους αυτό εκδηλώνεται μόνο μέσα σε αυτή. Το βασικό ερώτημα δεν είναι αν η Λογοτεχνία «τέρπει» και «ωφελεί» -καθώς ούτως ή άλλως κάθε τέχνη κάνει και τα δύο-, αλλά αν επιτελεί κάποιο «λειτουργήμα», που καμιά άλλη κατηγορία αξίας να μην μπορεί να επιτελέσει ισοδύναμα. Είναι ωστόσο γεγονός, ότι οι διάφορες αντιλήψεις για τη λειτουργία της Λογοτεχνίας τονίζουν άλλοτε το «ηδύ» και άλλοτε το «χρήσιμο» (Wellek & Warren χ.χ:37-38).

Σύμφωνα με τον ανθρωπιστικό ορισμό της κλασικής παράδοσης, η Λογοτεχνία παρέχει ένα είδος γνώσης διαφορετικής από τη φιλοσοφική και την επιστημονική, η οποία οδηγεί στην κατανόηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, της κοινωνικής ζωής, του κόσμου (Compagnon 2003:40-42). Η γνώση αυτή, ταυτόχρονα γενική και ειδική, συνδυάζει το «άτομο» και τον «τύπο», εμφανίζοντας το ένα μέσα στο άλλο. Με ένα βαθμό γενικότητας, προσφέρει μια εποπτεία για τα πράγματα τέτοια, με την οποία η επιστήμη γενικότερα δεν ασχολείται. Έτσι, μπορεί να είναι πιο γενική από την Ιστορία, που αφηγείται πράγματα που έχουν συμβεί, αφηγούμενη πράγματα που θα μπορούσαν να συμβούν, πιο ειδική από την ψυχολογία και την κοινωνιολογία, σκιαγραφώντας δείγματα ανθρώπινων τύπων και συμπεριφορών.

Μια δεύτερη εκδοχή, αρνείται στο ρόλο της Λογοτεχνίας να ανακαλύπτει και να μεταδίδει γνώση και την ορίζει ως επανακάλυψη νέων αξιοποιήσεων του «αισθητού»: το πραγματικό λειτουργημά της είναι να μας κάνει, αυτό που σπερματικά ή κυριολεκτικά γνωρίζουμε, να το αντιληφθούμε στην ολότητά του, καθώς είτε είχαμε πάψει να το αντιλαμβανόμαστε είτε δεν μπορούσαμε, παρόλο που ήταν μπροστά μας.

Μια ευρύτερη εκδοχή μεταθέτει το ζήτημα στη σημασιολογική απόδοση της λέξης «γνώση» και «αλήθεια». Σε αντίθεση με τη θετικιστική άποψη, που εννοεί αυτές τις έννοιες ως επιδεχόμενες μεθοδικής επιβεβαίωσης, αυτή η οπτική προβάλλει τον πολυπόστατο χαρακτήρα της αλήθειας, καθώς «οι τρόποι να γνωρίζουμε είναι πολλοί». Έτσι, η Λογοτεχνία ανήκει στο ευρύτερο σύνολο των τεχνών, που χρησιμοποιούν τον «παραστατικό» τύπο γνώσης, που είναι σαφώς μια μορφή αλήθειας (Wellek & Warren χ.χ:38-42).

Ανάμεσα στις αντιλήψεις γύρω από το σχετικό θέμα συμπεριλαμβάνεται και αυτή που χαρακτηρίζει τα τέλη του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα, ως ρομαντική θεώρηση, και η οποία συνιστά μια συγκινησιακή και βιωματική προσέγγιση της Λογοτεχνίας. Και αυτή, όμως, διχάζει, άλλοτε εννοούμενη ως κάθαρση και συγκινησιακή αποφόρτιση, και άλλοτε ως συγκινησιακή φόρτιση, μέσω μιας πορείας που κατευθύνει το συναίσθημα από το εστιακό σημείο στον αναγνώστη. Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι οι συγκινήσεις που αντιπροσωπεύονται στη Λογοτεχνία δεν είναι ίδιες με αυτές της πραγματικής ζωής. Αυτό

που προκαλείται από το εστιακό σημείο είναι «αισθήματα» συγκινήσεων, σε αντίθεση με αυτό που κατευθύνεται «καθαδικά» προς το εστιακό σημείο, το οποίο δεν μπορεί να είναι παρά αισθήματα βιωμένα εκ των προτέρων μέσα σε ένα αυθεντικό περιβάλλον ερεθισμάτων (οπ:43-46).

Πέραν του ζητήματος της γνωστικής και συγκινησιακής αξίας της Λογοτεχνίας, στο πλαίσιο της συζήτησης προστίθεται ένας μάλλον μαρξιστικός ορισμός, που αφορά την προπαγανδιστική λειτουργία της. Στη λογοτεχνική δημιουργία ενσωματώνεται το στοιχείο της σκοπιμότητας, ως προσπάθειας επηρεασμού για την αποδοχή μιας θεωρίας, στάσης ζωής, ιδεολογίας και περαιτέρω ως μέσου αναπαραγωγής, συντήρησης ή και ανατροπής της κυρίαρχης ιδεολογίας ή εξουσίας (οπ:47-48). Έτσι, η Λογοτεχνία συνδέεται με μια ειδικότερη ιδεολογική λειτουργία, την παραγωγή κοινωνικής ομοφωνίας, και λειτουργεί είτε επικουρικά προς την κυρίαρχη ιδεολογία είτε ως μέσο ανανέωσης, νεωτερισμού και ρήξης με την καθεστηκυία τάξη, υπηρετώντας ένα ανατρεπτικό έργο, διαφωτίζοντας το λαό και καταθέτοντας μια πολιτική και κοινωνική οξυδέρκεια και διορατικότητα, που λείπει από άλλες πρακτικές (Compagnon 2003:43-44). Στο σημείο αυτό, βέβαια, η Λογοτεχνία συναντάται με άλλες κοινωνικές πρακτικές, που ενδέχεται να υπηρετούν τον ίδιο σκοπό, όπως για παράδειγμα η Ιστορία και η θρησκεία.

Τέλος, οι μορφικοί ορισμοί της Λογοτεχνίας εμπλέκουν τη φύση της ως «περιεχομένου» και ως «έκφρασης». Ως προς το «περιεχόμενο», από την αρχαιότητα ως τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, θεωρείται μίμηση και ορθότερα αναπαράσταση ανθρώπινων πράξεων, αποδιδόμενη από το Genette ως «μυθοπλασία» (οπ:45-47). Πρόκειται δηλαδή για ένα είδος λόγου που δεν είναι κυριολεκτικά πιστό στην αλήθεια, γιατί περιστρέφεται αποκλειστικά γύρω από φαντασιακά στοιχεία. Ωστόσο, ο ορισμός δεν καλύπτει τις περιπτώσεις εκείνες των λογοτεχνικών ειδών, όπου η διάκριση μεταξύ «γεγονότος» και «μυθοπλασίας», η αντιδιαστολή μεταξύ «ιστορικής» και «καλλιτεχνικής» αλήθειας είναι αμφισβητήσιμη. Επιπλέον, η λογική απόρροια της πρότασης «η Λογοτεχνία είναι η δημιουργική ή με φαντασιακά στοιχεία γραφή», είναι η πρόταση, «η Ιστορία, η φιλοσοφία στερούνται δημιουργικότητας και φαντασίας» (Igleton 1989:21-22). Επίσης, ο προσδιορισμός της Λογοτεχνίας ως «έκφρασης», παραπέμπει σε έναν καθολικό ορισμό της ως τέχνης του λόγου, σύμφωνα με τη ρομαντική θεωρία στα τέλη του 18^{ου} αιώνα (αισθητισμός). Σε αυτήν την οπτική ανάγονται οι φορμαλιστικές θεωρητικές αναλύσεις (Compagnon 2003:47-51).

Ως προς τις μεθόδους έρευνας, το πεδίο των λογοτεχνικών σπουδών χαρακτηρίζεται από μια έλλειψη μεθοδολογικής ενότητας: αφενός υπάρχει ένα πλήθος κριτικών μεθόδων προσέγγισης, αφετέρου αυτές στην πραγματικότητα έχουν περισσότερα κοινά σημεία με άλλους επιστημονικούς κλάδους (γλωσσολογία, ιστορία, κοινωνιολογία) παρά μεταξύ τους.

Ως προς το αντικείμενο έρευνας της λογοτεχνικής θεωρίας, αυτό έχει γενικά οριστεί ως το είδος λόγου σχετικού με ένα αντικείμενο, που ονομάζεται Λογοτεχνία.

Ωστόσο, η Λογοτεχνία ως αντικείμενο δεν έχει σταθερότητα. Το αντικείμενό της περιορίζεται συχνά σε ορισμένα έργα στο πλαίσιο ενός αξιολογικού λογοτεχνικού κανόνα και διαχωρίζεται από άλλες μορφές λόγου. Οι αξιολογικές κρίσεις της λογοτεχνικής κριτικής αποτελούν μέρος ενός λογοτεχνικού «θεσμού», που καθιστά ορισμένα έργα αξιόλογα και εξοβελίζει ως άκυρες και εξωλογοτεχνικές άλλες μορφές λόγου βάσει κριτηρίων αμφισβητήσιμων και ιστορικά μεταβλητών (Igleton 1989:290-

297). Όμως, η Λογοτεχνία υφίσταται ως σειρά τεχνικών λόγου, οι οποίες δεν είναι αναγκαίο να περιορίζονται στο αντικείμενο της «λογοτεχνικής γραφής». Ως προς τη συνοχή και την αποκατάσταση της ενότητας του αντικειμένου της Λογοτεχνίας, ενδεικτική είναι η φιλοσοφία που εντάσσεται στο πλαίσιο των Πολιτισμικών Σπουδών (“Cultural Studies”).

Είναι γεγονός ότι οι απόπειρες της λογοτεχνικής θεωρίας να προσδιορίσει και να αναδείξει γενικούς κανόνες, αρχές και μεθόδους αποδόμησης του λογοτεχνικού κειμένου συνιστά, αν μη τι άλλο, μια απόπειρα διεκδίκησης μιας επιστημονικής αξιοπιστίας. Εν τέλει, όμως, το αντικείμενο του κλάδου της Λογοτεχνίας καταλήγει με τον έναν ή τον άλλο τρόπο –μέσα από τα πορίσματα και τις αναλύσεις της κάθε θεωρητικής σχολής – να επικεντρώνεται στην αποκάλυψη και τη διατύπωση των μηχανισμών, αρχών, κανόνων, χαρακτηριστικών και ιδιοτήτων που ανάγουν ένα κείμενο σε έργο τέχνης.

Πέρα από τις όποιες διαφοροποιήσεις στο επίπεδο του περιεχομένου, του σκοπού και της διαδικασίας, η διάκριση Ιστορίας και Λογοτεχνίας πρέπει να εξεταστεί και στο επίπεδο του «αποτελέσματος».

Όσον αφορά την Ιστορία, το άμεσο αποτέλεσμα της μελέτης της φαίνεται να προσδιορίζεται ως ιστορική γνώση και κατ'επέκταση ως ιστορική κατανόηση, συνείδηση, ενσυναίσθηση.

Όσον αφορά τη Λογοτεχνία, μια πρώτη οπτική αναγνωρίζει σε αυτήν μία εν δυνάμει «μεταπλαστική» δυνατότητα τοποθετώντας τα αποτελέσματά της στα πιστεύω ή στις πράξεις του αναγνώστη, στο επίπεδο της «παρενέργειας» και όχι σε αυτό των εγγενών λογοτεχνικών ποιότητων. Η όποια μεταβολή της ανθρώπινης σκέψης ή συμπεριφοράς δεν αποτελεί γνήσιο λογοτεχνικό αποτέλεσμα, αλλά παρενέργεια. Μια δεύτερη οπτική την αντιλαμβάνεται περισσότερο ως μέσο προς στοχασμό παρά προς δράση: «από όλους τους τρόπους που προσφέρονται στη φαντασία μας για να εξερευνήσουμε τον κοινωνικό, πολιτισμικό και συναισθηματικό κόσμο μας, η Λογοτεχνία κάνει κάτι να συμβεί στον υλικό κόσμο, τα αποτελέσματά της κλιμακώνονται από το άμεσο στο έμμεσο, από το αιφνίδιο στο μακροπρόθεσμο, από τη διεύρυνση των φαντασιακών ικανοτήτων και εμπειριών στην τροποποίηση της κατανόησης του κόσμου και της δράσης μέσα σε αυτόν. Επηρεάζει εντέλει το *σχέδιο* του εαυτού μας» (Hawthorn 1995:213-217).

Από τα παραπάνω είναι εμφανές πού και με ποιο τρόπο μπορεί να τεθούν οι διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στην Ιστορία και τη Λογοτεχνία. Εκείνο, όμως, που είναι περισσότερο ευκρινές είναι ότι η μεταξύ τους διάκριση δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να προσδιοριστεί με όρους επιστημολογίας, στο βαθμό που ούτε η μεθοδολογία ούτε το αντικείμενό τους είναι –σύμφωνα με τις προδιαγραφές μιας επιστήμης– απόλυτα οριοθετημένα.

4.2.1 Το δόγμα της αντικειμενικότητας και η αναδίπλωση της ιστοριογραφικής αντίληψης

«επιπόνως ηυρίσκετο η αλήθεια, διότι οι παρόντες τοις έργοις έκαστοις ου τα αυτά περί των αυτών έλεγον αλλ'ως έκαστος ευνοίας ή μνήμης έχου»
(Θουκυδίδης, «Ξυγγραφή» Α 22.3).

Το σύνηθες επιχείρημα που προβάλλεται υπέρ της ομοιότητας του ιστορικού και του λογοτεχνικού λόγου είναι ότι και οι δυο υπόκεινται στις εναλλαγές της υποκειμενικής θεώρησης των πραγμάτων και της προβολής αυθαίρετων εννοιολογικών σχημάτων, που

δεσμεύουν τις διαδικασίες αντικειμενικής κατανόησης, καταγραφής και εξήγησης του κόσμου. Ο αντίλογος αναιρεί την ομοιότητα στη βάση της έννοιας της αντικειμενικότητας: ο ιστορικός λόγος, σε αντίθεση με το λογοτεχνικό, χρησιμοποιεί μαρτυρίες και ντοκουμέντα, συνεπώς δεν είναι αυθαίρετος. Οι όποιες εννοιολογικές σχηματοποιήσεις του απορρέουν από τα ίδια τα γεγονότα με αποδεικτικά στοιχεία τις άμεσες μαρτυρίες των ανθρώπων που τα έζησαν. Στην προσπάθεια κατανόησης και αναβίωσης της παρελθούσας πραγματικότητας η μαρτυρία προσφέρει μια εγγύηση της άμεσης βίωσης και παρατήρησης των γεγονότων (Χαραλαμπίδου 1995:259).

Ωστόσο, σήμερα η εξέλιξη της ιστοριογραφικής αντίληψης ανταποκρίνεται στη φράση «η Ιστορία έχει σκοπό και λόγο ύπαρξης την αναζήτηση μιας αλήθειας που ξέρει εκ των προτέρων πως είναι σχετική» (Samaran 1985:17).

Η επίθεση στον ιστορικό ρεαλισμό άρχισε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα με την επίθεση στον ρεαλισμό των κλασικών ιστορικών και την εισαγωγή της υποκειμενικότητας στην ιστορική γνώση (Gossman 1990:245). Έτσι, ενώ για την παραδοσιακή θετικιστική ιστοριογραφία οι πηγές αποτελούν τεκμήρια για τα γεγονότα, η μοντέρνα και μεταμοντέρνα προσέγγιση ασκεί κριτική στην έννοια της ιστορικής αντικειμενικότητας, επιφυλάσσοντας για τις πηγές μια λιγότερο τεκμηριωτική αξία, με το να τις ορίζει ως ίχνη της σκέψης πάνω στο παρελθόν, χαλαρώνοντας έτσι τη δογματικά ευθύγραμμη σχέση ανάμεσα στο γεγονός και την πηγή. Αντίστοιχα, την παραδοσιακή αντίληψη της μιας και εφικτής ιστορικής αλήθειας και, συνεπώς, του δόγματος της αντικειμενικότητας, η μοντέρνα και μεταμοντέρνα ιστοριογραφία αντικαθιστά με τη σχετικότητα και τον υποκειμενισμό (Μαυροσκούφης 2005:14).

Είναι γεγονός ότι ακριβώς αυτό το είδος αποδεικτικού λόγου (μαρτυρία), το οποίο επικαλούνται οι υποστηρικτές της ιστορικής αντικειμενικότητας, φέρνει στην επιφάνεια εγγενείς αδυναμίες και ελλείψεις των συμβατικών μορφών καταγραφής της Ιστορίας. Αρχικά η γνώση μας για το παρελθόν είναι έμμεση, καθώς στηρίζεται στις πηγές, που με τη σειρά τους ενέχουν κάποιο βαθμό σχετικότητας. Όσον αφορά το δημιουργό της πηγής, η σχετικότητα εντοπίζεται στα κίνητρά του, τις υποκειμενικές εκτιμήσεις του, την (εκούσια ή μη) παραπλάνησή του, τις υποβολιμαίες πληροφορίες, τις ιδεολογικές προκαταλήψεις του. Αντίστοιχα, η έλλειψη ή η αποσπασματικότητα πηγών (απρόσιτες ή άγνωστες πηγές) συνεπάγεται αναπόφευκτα ένα είδος εικοτολογίας εκ μέρους του ιστορικού, προκειμένου να καλύψει τα πληροφοριακά κενά (Βώρος 1989:15-17). Το βαθμό σχετικότητας μεγεθύνει η υπόθεση πως «πολλά έγγραφα θα είχαν τεθεί υπό αμφισβήτηση ως προς την αυθεντία και τη συνέπειά τους, αν άλλα έγγραφα ή αρχεία ή τα πρωτότυπά τους δεν είχαν καταστραφεί και εξαφανιστεί» (Καρρ 1989:20). Παράλληλα, η πολλαπλότητα των αφηγήσεων και οι αντιτιθέμενες πληροφορίες αφήνουν να διαφανεί το «απειράριθμο των γεγονότων μέσα από τα οποία επιλέγεται, αξιολογείται ή συγκροτείται το ιστορικό γεγονός και την πιθανή αυθαιρεσία που συνεπάγεται αυτή η διαδικασία» (Χαραλαμπίδου 1995:261). Η σχετικότητα φαίνεται να φτάνει στο ζενίθ, καθώς «δύο ή περισσότεροι μάρτυρες ανεξάρτητοι ο ένας από τον άλλον δε βλέπουν με τον ίδιο τρόπο το ίδιο γεγονός και δεν το περιγράφουν με τις ίδιες λέξεις» (Samaran 1980:173). Τέλος, καθώς ο ιστορικός επιλέγει τις πηγές του με κριτήρια «λογικότητας», «σημαντικότητας» και «διαφέροντος», αναπόφευκτα ανακαλύπτει μόνο μέρος της ιστορικής αλήθειας, αφού πάντα μένει αθέατο κάποιο στοιχείο (Βώρος 1989:233-234). Γενικότερα, και σύμφωνα με τον Bloch, το συστατικό υλικό της ιστορικής μελέτης, οι μαρτυρίες, δεν αντιστοιχούν αυτόματα στα γεγονότα, αλλά

αποτελούν ίχνη, που «ξαναγράφονται» από τον ιστορικό, ο οποίος, όπως και ο μυθιστοριογράφος, δεν αναπαριστά το παρελθόν σαν μέσα από καθρέπτη, αλλά μέσα από διαδικασίες που οδηγούν σε μια αναπόφευκτα αποσπασματική παρουσίαση του παρελθόντος (Αμπατζοπούλου 1998:98).

Τα όρια της διάκρισης Ιστορίας και Λογοτεχνίας συστέλλονται περισσότερο από το γεγονός ότι η Ιστορία είναι μια μεσολαβημένη αναπαράσταση της πραγματικότητας, συνιστά μια πρακτική έρευνας, που -όπως η Λογοτεχνία- περικλείει το ανθρώπινο υποκείμενο. Πέρα από την απλή καταγραφή των γεγονότων, ο ιστορικός συμμετέχει στην απόδοση νοήματος, στην προσπάθεια κατανόησης των γεγονότων με την κατασκευή εννοιολογικών σχημάτων.

Ωστόσο, πριν ο ιστορικός αρχίσει να συγγράφει Ιστορία είναι ο ίδιος προϊόν της Ιστορίας, καθώς η σκοπιά από την οποία τοποθετείται απέναντι στο ιστορικό παρελθόν διαπλάθεται από τον περιβάλλοντα κοινωνικό και ιστορικό χρόνο και τόπο, ο οποίος υπεισέρχεται αμετάκλητα στις παρατηρήσεις του σε βαθμό, ώστε η Ιστορία να είναι διαποτισμένη από σχετικότητα (Karr 1983:50). Άλλοι παράγοντες, όπως η φαντασία, τα ενδιαφέροντά του ως ατόμου και ως κοινωνικού όντος, ακόμα και το υποσυνείδητό του καθορίζουν τον τρόπο μελέτης του και τη διαμόρφωση της ιστορικής αφήγησης (Gossman 1990:247). Παράλληλα, η παιδεία, τα όρια των ικανοτήτων του, αλλά και το είδος των ερωτήσεων που ο ίδιος θέτει αναδεικνύουν την ιστορική έρευνα ως κράμα της προσωπικότητας του ιστορικού και του σκοπού του (Samaran 1985:325-326). Οι πεποιθήσεις, οι προκαταλήψεις και οι ανησυχίες του ιστορικού, οι λεγόμενοι παράγοντες συνείδησης (πολιτική τοποθέτηση, θρησκευτική ιδεολογία, κοινωνική θέση), το γένος, η ηλικία του, οι προσωπικές δεσμεύσεις, οι ατομικές εμπειρίες, οι αναμνήσεις, το απόθεμά του σε πηγές ή και η χρονική στιγμή στην οποία τοποθετείται ως ζων πρόσωπο, επηρεάζουν όχι μόνο το πώς βλέπει τον κόσμο, αλλά και το τι βλέπει, και καθορίζουν το έργο του σε βαθμό που «η Ιστορία είναι ένας διάλογος ανάμεσα στο παρόν και στο παρελθόν». Έτσι, οι ατομικές ιδιότητες του ιστορικού δρουν ως εξωτερικές δυνάμεις που επηρεάζουν την αναζήτηση των γεγονότων, τη συλλογή των αποδείξεων, την ερμηνευτική διαδικασία (Howell & Prevenier 2001:146-147, Marwick 1985:45). Συνολικά, η ιστορική έρευνα είναι σε κάποιο βαθμό ενδοσκοπήση, καθώς «η θεμελιώδης λειτουργία των επιστημών της ανθρώπινης συμπεριφοράς είναι η ανάλυση της αλληλεπίδρασης παρατηρητή και αντικειμένου μέσα σε μία κατάσταση κατά την οποία και οι δυο είναι ταυτόχρονα παρατηρητές και αντικείμενα» (Gossman 1990:247). Για τον Dilthey οι ιστορικοί δεν παρατηρούν απλώς μια αντικειμενική πραγματικότητα παραμένοντας αμέτοχοι σε αυτήν, αλλά μια πραγματικότητα, που εν μέρει κατασκευάζεται μέσα στη διαδικασία παρατήρησης (Marwick 1989:62). Η Ιστορία και η Λογοτεχνία, λοιπόν, συναντώνται πάλι στο σημείο, όπου και στις δυο οι υποκειμενικές παράμετροι επηρεάζουν τον τρόπο που συλλαμβάνεται και γίνεται κατανοητή η πραγματικότητα²³.

Στις ιδιότητες της Ιστορίας που τρέφουν τη σχετικότητά της περιλαμβάνεται η «κειμενικότητά της». Σε αντίθεση με το παλιό θετικιστικό «όνειρο», το παρελθόν δεν μας είναι προσβάσιμο, παρά μόνο υπό τη μορφή κειμένων. Η Ιστορία των ιστορικών δεν είναι μια, ενιαία, δεν μπορεί να αξιώνει το χαρακτήρα μιας αφήγησης στοιχείων αντικειμενικά

²³. Βέβαια, καθώς δεν υπάρχει καμιά επιστήμη (κοινωνική ή ανθρωπιστική) που να διεκδικεί πιο έντονα το στόχο της καθαρής αντικειμενικότητας, οι μέθοδοι της κριτικής των πηγών αναπτύχθηκαν ακριβώς για το σκοπό της απάλειψης της υποκειμενικότητας στο έργο του ιστορικού (Howell & Prevenier 2001:146).

και καθολικά αποδεκτών, όσον αφορά τη νοηματοδότηση, την ερμηνεία, την εκτίμηση, την αξία και τη σημασία τους. Η Ιστορία συντίθεται από μια πολλαπλότητα μικρότερων ιστοριών, ετερογενών χρονολογιών και αντιφατικών αφηγήσεων. Το ιστορικό παρελθόν δε στέκεται ανέγγιχτο στο «βασιλικό θρόνο» της ανθρώπινης εμπειρίας, ως πανανθρώπινη, δεδομένη αξία καθολικά αναγνωρίσιμη. Είναι διάτρητο από νοηματοδοτήσεις και αφηγηματικές κατασκευές, που το συγκροτούν και το μορφοποιούν. Η αντικειμενικότητα και η υπερβατικότητα της Ιστορίας δίνει τη θέση της στην «κειμενικότητα», την οποία διακηρύσσει ο Νέος Ιστορικισμός με τη φράση: «Δεν υπάρχουν παρά μόνο κείμενα» (Compragnon 2003:348-349)²⁴.

Μια από τις πιο δραστικές και οξείες κριτικές εναντίον του ιστορικού ρεαλισμού έχει γίνει σχετικά με τη γλωσσική διάσταση της ιστορικής αφήγησης. Τα αντικείμενα που κατασκευάζει η Ιστορία είναι αντικείμενα της γλώσσας παρά οντότητες των οποίων οι λέξεις είναι κατά τρόπο αντίγραφο. Συνεπώς, το ιστορικό κείμενο έχει ένα γλωσσικό χαρακτήρα που δεν είναι το απλό αντίγραφο του «πραγματικού». Ο κόσμος των σημείων συγκροτεί και αποδίδει ύπαρξη στον κόσμο των πραγμάτων και όχι το αντίστροφο. Συνεπώς, η (ιστορική) πραγματικότητα είναι πάντα αυτό το οποίο σημασιοδοτούμε, ποτέ ένα απλό δεδομένο (Gossman 1990:248). Η ιστορική σκέψη και αντίληψη καθορίζεται από τις κατηγορίες της γλώσσας εντός της οποίας λειτουργεί, έτσι ώστε η γλώσσα να κατασκευάζει την πραγματικότητα παρά να αναφέρεται σε αυτήν. Είναι εμφανές ότι η συγκεκριμένη άποψη αναπτύσσεται στο πλαίσιο της γλωσσολογικής θεωρίας, που από τη δεκαετία του '60 και μετά εδράζεται στη γλωσσολογία του F. Saussure, σύμφωνα με την οποία η γλώσσα είναι ένα αυτοτελές σύστημα σημείων, συνεπώς «δεν υπάρχει τίποτα έξω από το κείμενο». Αντίστοιχα, σύμφωνα με τη «γλωσσολογική στροφή» της μεταμοντέρνας ιστοριογραφικής οπτικής, τα ιστορικά κείμενα έχουν ένα λογοτεχνικό χαρακτήρα και περιέχουν μυθοπλαστικά στοιχεία, ενώ κάθε κείμενο μπορεί να επιδεχθεί πολλαπλές αναγνώσεις. Με τα παραπάνω αίρεται η διάκριση Ιστορίας και Λογοτεχνίας, γεγονός και μυθοπλασίας, καθώς η Ιστορία έχει μεγαλύτερη σχέση με τη Λογοτεχνία παρά με την επιστήμη. Η αντικειμενικότητα των πορισμάτων της ιστορικής έρευνας δεν είναι δυνατή, καθώς οι ιστορικές αφηγήσεις είναι «λεκτικές μυθοπλασίες που το περιεχόμενό τους έχει περισσότερο επινοηθεί παρά ανακαλυφθεί, και οι μορφές τους έχουν περισσότερα κοινά με τα λογοτεχνικά τους αντίστοιχα, παρά με αυτά των επιστημών» (Iggers 1999:23-24).

Περαιτέρω, το αίτημα για μία και μοναδική ιστορική αλήθεια σταματά εκεί όπου ξεκινά η χρήση, η κατασκευή και η «αναπαλαίωση» της Ιστορίας κατά το δοκούν ή, ορθότερα, κατά το «συμφέρον». Η ιδεολογική χρήση της Ιστορίας, στενά εξαρτώμενη από το πώς η Ιστορία κατασκευάζεται, ώστε να λειτουργεί «χρήσιμα» για μία κοινωνία ή για κάποια τμήματά της, είναι μια από τις παραμέτρους που εμποδίζουν την άρση της σχετικότητας στο πεδίο της έρευνας του ιστορικού παρελθόντος και τη σταθεροποίηση μιας ενιαίας ιστορικής πραγματικότητας. Γενικότερα, το δόγμα της ιστορικής αλήθειας βρίσκεται μετέωρο ανάμεσα στα εξής ερωτήματα: από ποιους και πώς γράφεται η Ιστορία, κάτω από ποιες επιταγές ή ιδεολογίες (Κρεμμυδάς 1995:11-12, Μπακόλας 1995:30).

²⁴. Υπό την έννοια της «κειμενικότητας της Ιστορίας» η χρήση της Λογοτεχνίας ως μαρτυρίας βρίσκεται μια ακόμα βάση νομιμοποίησης, ως ένα επιπλέον «κείμενο», ως μια επιπλέον ιστορική αφηγηματική κατασκευή.

Τέλος, στο διφυή χαρακτήρα της Ιστορίας εναπόκειται ένα ακόμα δείγμα της σχετικότητάς της. Η Ιστορία αφενός περιγράφει γεγονότα λειτουργώντας ως πηγή γνώσης για την εσωτερική συνέχεια της ανθρώπινης δράσης (επιστημονικός λόγος) και αφετέρου συνιστά παράλληλα μια αξιολόγηση των πεπραγμένων, η οποία συνδέεται με τη σειρά της με τους εκάστοτε κανόνες κατανόησης και ερμηνείας, αναπόφευκτα ιστορικά και πολιτισμικά προσδιορισμένους και συνεπώς μεροληπτικούς (κανονιστικός λόγος). Παράλληλα με την αντικειμενική εξωτερική αφήγηση των γεγονότων η συγκρότηση του ιστορικού λόγου περιλαμβάνει τη διατύπωση ή την υποβολή γενικών κανόνων και προτύπων ανθρώπινης δράσης, μια δηλαδή υποκειμενική αξιολογική κρίση²⁵. Δίπλα στο αξίωμα της αξιολογικής ουδετερότητας αναδεικνύεται το στοιχείο της μεροληπτικότητας, το σύνολο των κανονιστικών, ρυθμιστικών προτάσεων, που αίρουν τη δυνατότητα μιας θετικής γνώσης για το παρελθόν απαλλαγμένης από νόρμες και σκοπούς. Στη θετικιστική αντίληψη για την ιστορική αλήθεια αντιπαρατίθεται η μαρξιστική-λενιστική πρόταση, που αναγνωρίζει την εξάρτηση του ιστορικού λόγου από κανονιστικές προϋποθέσεις. Ουσιαστικά, ο ιστορικός λόγος αναγνωρίζεται τόσο ως καταγραφή, περιγραφή και μετάδοση δεδομένων όσο και ως σημασιολόγησή τους με χρήση αξιακών κανόνων (Βέικος 1998:8-13).

Η ύπαρξη αξιολογικών κρίσεων μέσα σε μια ιστορική ανάλυση, παράλληλα με εμπειρικές και λογικές κρίσεις, αποδεικνύει ότι οι πρώτες είναι συστατικό στοιχείο της επιστημονικής ιστορικής γνώσης και κατανόησης, και αυτό για δυο κυρίως λόγους. Πρώτον, η Ιστορία γράφεται στην καθημερινή γλώσσα, η οποία παράλληλα με την περιγραφική σημασία της είναι γεμάτη από έννοιες και λέξεις με αξιολογικούς και ηθικούς υπαινιγμούς και σημασίες, που σπάνια αφαιρούνται τελείως. Καθώς η Ιστορία δεν έχει αναπτύξει κάποιο τεχνικό λεξιλόγιο, με το οποίο είναι δυνατόν να διατυπώνονται κρίσεις απαλλαγμένες από κάθε αξιολογικό περιεχόμενο, δεν είναι εφικτή η ιστορική ή διηγηματική περιγραφή ανθρώπων ή πράξεων σε κάποια απολύτως ουδέτερη τεχνική γλώσσα. Δεύτερον, τα αντικείμενα της ιστορικής μελέτης, όπως ανθρώπινα όντα ως πρόσωπα με σκοπούς και κίνητρα, θρησκευτικοί διωγμοί, στρατιωτικοί ελιγμοί, πολιτικές παρατάξεις, πολεμικές συρράξεις κ.ά., είναι τέτοια που δεν μπορούν να κατανοηθούν χωρίς έναν ελάχιστο βαθμό ηθικής ή ψυχολογικής αξιολόγησης και χωρίς να τα αναγνωρίσουμε τουλάχιστον ως μερικώς αξιοκρατούμενα. Έτσι, ουσιαστικά το πρόβλημα που ανακύπτει είναι αυτό της «αντικειμενικότητας» των αξιολογικών κρίσεων σε σχέση με τις αξιόπιστες μαρτυρίες στις οποίες στηρίζονται οι κρίσεις: υπάρχουν αξιολογικές κρίσεις που εκφράζονται ως τεκμηριωμένη γνώμη και αξιολογικές κρίσεις που δηλώνουν απλώς υποκειμενική πεποίθηση (Λεοντσίνης 1994:193-202).

Ενδεικτική για την αντιστάθμιση της υποκειμενικότητας στο πεδίο της ιστορικής γνώσης υπήρξε η πολιτική της “glasnost” (διαφάνεια) που εφαρμόστηκε στη Σοβιετική Ένωση στα τέλη της δεκαετίας του ’80 και στο πλαίσιο της οποίας έγινε σύγκριση επίσημων σοβιετικών περιγραφών κάποιων γεγονότων της Ιστορίας και των αντίστοιχων εκδοχών τους από τη Δύση. Η έλλειψη σύγκλισης στην περιγραφή του ιστορικού παρελθόντος που προέκυψε ενίσχυσε το δόγμα του «ιστορικού σχετικισμού», οδηγώντας

²⁵. «Αξιολογική κρίση ή κρίση αξίας ονομάζεται κάθε σημαντική πρόταση, η οποία έχει μη περιγραφικό περιεχόμενο και εγκλείει μια συγκριτική γνώμη (κρίση) περί προσώπων ή πραγμάτων ή εκφράζει το επιθυμητόν ή μη επιθυμητόν μιας κατάστασης έναντι μιας άλλης» (Λεοντσίνης 1994:193-194).

κατ' επέκταση στην απαξίωση του νοήματος των εξετάσεων Ιστορίας στο Λύκειο, ελλείψει ενός αντικειμενικά καταγεγραμμένου και κοινά αποδεκτού σώματος ιστορικής γνώσης προς αξιολόγηση της αφομοίωσής της από τους εξεταζόμενους (Husbands 2004:171).

Σήμερα, το αξίωμα της «απόλυτης αντικειμενικότητας» στην ιστορική γνώση δεν γίνεται ανεπιφύλακτα δεκτό. Η Ιστορία είναι, όπως και η Λογοτεχνία, μια μορφή αφήγησης. Ωστόσο, διατηρεί μια ειδική σχέση με την αλήθεια, καθώς στοχεύει στην ανάπλαση ενός παρελθόντος που πράγματι υπήρξε (Iggers 1999:27-29).

Όσον αφορά τη διάσταση της υποκειμενικότητας και της αντικειμενικότητας της Λογοτεχνίας, αυτή εξετάζεται στο υποκεφάλαιο 5.2.1, στο οποίο το συγκεκριμένο ζήτημα εντάσσεται ευρύτερα σε αυτό της αναφορικότητας της Λογοτεχνίας, στην υποκειμενική και αντικειμενική διάσταση αυτής της αναφορικότητας, ενώ επιπλέον εξετάζεται ο βαθμός στον οποίο η Λογοτεχνία μπορεί να περιληφθεί ανάμεσα στα ιστορικά τεκμήρια, ως αντικειμενική ή υποκειμενική ιστορική αναφορά.

4.3 Η γλώσσα της Ιστορίας και η γλώσσα της Λογοτεχνίας

«Η Ιστορία είναι ένα μυθιστόρημα που συνέβη. Το μυθιστόρημα είναι ιστορία που θα μπορούσε να συμβεί (Journal de Concourt 1862)».

Η θεωρία για τη δομή και τη λειτουργία του λογοτεχνικού λόγου αποτελεί αντικείμενο της ποιητικής, η οποία, εξετάζοντας τους γενικούς νόμους και τις ιδιότητες της λογοτεχνικής γλώσσας, αναδεικνύει την αφηρημένη ιδιότητα που συνιστά τη μοναδικότητα του λογοτεχνικού φαινομένου. Γενικά, εξετάζει το σύστημα των συνδυασμών και επιλογών (υφολογικών, θεματικών, αφηγηματικών) μέσα στο λογοτεχνικό λόγο σε επίπεδο συντακτικό, λεκτικό και σημασιολογικό. Ως ιδιαίτερη επιστήμη, συγκροτείται στο πλαίσιο του Ρωσικού Φορμαλισμού, του Τσεχικού και του Γαλλικού Δομισμού, της Νέας Κριτικής και της Σημειωτικής (Delcroix & Hallyn 1997:15-32). Παράλληλα, η ρητορική, ως βοηθητική επιστήμη της ποιητικής, εξετάζει τα εκφραστικά μέσα της Λογοτεχνίας, ως «τέχνης της κατανομής των κοσμητικών σχημάτων», εισάγοντας έτσι το κριτήριο της ρητορικότητας (οπ:37-59). Τέλος, η υφολογία, ως προσφορά της γλωσσολογίας στη μελέτη της Λογοτεχνίας, διαδέχεται τη ρητορική του 19^{ου} αιώνα και εξετάζει τα κείμενα ως γλωσσικά φαινόμενα (οπ:109).

Μια πρώτη διάκριση ανάμεσα στο λογοτεχνικό και μη λογοτεχνικό λόγο εντοπίζεται στη βάση της προθετικότητας. Σε αντίθεση με τον επιστημονικό λόγο, που αποσκοπεί στη μετάδοση γνώσεων και πληροφοριών, ο λόγος της Λογοτεχνίας στοχεύει στη μετάδοση μιας συγκινησιακής κατάστασης. Στον αντίποδα της πληροφόρησης και της πειθούς τίθεται το συγκινησιακό ερέθισμα. Στην περίπτωση της Λογοτεχνίας η λειτουργία της γλώσσας είναι αισθητική, καθώς μέσω του περιεχομένου και της μορφής αλλά και της αξιοποίησης όλων των γλωσσικών στοιχείων, πολυσημίας, συνδηλώσεων και υποδηλώσεων, επιχειρείται η μεταφορά ενός κατεξοχήν συγκινησιακού νοήματος. Αντίθετα, τα προϊόντα του μη λογοτεχνικού λόγου είναι γλωσσικά κατασκευάσματα, που εξυπηρετούν μια αναφορική, δηλωτική, πληροφοριακή λειτουργία (Χατζησαββίδης 1999:112-114). Η υποδηλωτική φύση της λογοτεχνικής γλώσσας καλλιεργείται μέσω διάφορων αφηγηματικών τεχνικών (τραγική ειρωνεία, χιούμορ, αντιθέσεις, αοριστίες), τέτοιες που εξασφαλίζουν -σύμφωνα με τις θεωρίες αναγνωστικής

ανταπόκρισης- την εντατικοποιημένη αναγνωστική εμπλοκή στον αφηγηματικό κόσμο (Ηλία 1999: 158)²⁶. Η υποδηλωτική λειτουργία της λογοτεχνικής γλώσσας με σημείο αναφοράς το «διφορούμενο», το «αλληγορικό», το «υπονοούμενο», το «πολλαπλώς νοούμενο», διακρίνεται από την απόλυτη αντιστοιχία του σημείου με το σημαινόμενο, αντιστοιχία που απορρέει από τη δηλωτική υπόσταση της γλώσσας στον επιστημονικό λόγο. Περαιτέρω, σε αντίθεση με τη λογοτεχνική γλώσσα, η οποία συχνά μεταδίδει τον τόνο και τη στάση του συγγραφέα, η επιστημονική γλώσσα ελλατώνει αυτά τα στοιχεία κατά το δυνατόν (Wellek & Warren χ.χ:28-30).

Στο πλαίσιο του Φορμαλισμού γίνεται διάκριση ανάμεσα στην αυτοματοποιημένη γλώσσα της τρέχουσας ομιλίας (συστοιχία σημείου και αναφερόμενου) και την αποαυτοματοποίηση της ποιητικής γλώσσας, όπου «η λέξη γίνεται αισθητή ως λέξη και όχι ως απλό υποκατάστατο του ονοματισμένου αντικειμένου» (Delcroix & Hallyn 1997:17-18). Η πρακτική γλώσσα, εστιαζόμενη στο αναφερόμενο, διακρίνεται από την ποιητική, στην οποία η αναφορικότητα αναστέλλεται, καθώς η ίδια η γλώσσα έχει μια αυτόνομη και αυτόαρκη αξία (Jefferson & Robey 1986:32-33). Στο πλαίσιο της Νέας Κριτικής ο Richards εστιάζει την αξία της Λογοτεχνίας αποκλειστικά στην υποβλητική (emotive) λειτουργία της γλώσσας (οπ:75).

Ωστόσο, η διάκριση λογοτεχνικής και μη λογοτεχνικής γλώσσας στη βάση της αντιδιαστολής ανάμεσα στην αισθητική και την αναφορική λειτουργία δεν είναι καθολικά αποδεκτή. Από τη μια η αισθητική χρήση του λόγου αναγνωρίζεται και σε έργα με εξωαισθητική κατεύθυνση, ενώ η ίδια χρήση διαφοροποιείται στο εσωτερικό των ιδίων των λογοτεχνικών ειδών (για παράδειγμα ανάμεσα σε ένα λυρικό ποίημα και σε ένα μυθιστόρημα). Από την άλλη, η αναφορική και δηλωτική λειτουργία είναι έντονη σε ένα στρατευμένο μυθιστόρημα, σε ένα διδακτικό ποίημα, ενώ ο βαθμός εκλογίκευσης της γλώσσας μπορεί να είναι μεγάλος σε φιλοσοφικά, διδακτικά ποιήματα (Wellek & Warren χ.χ:30-32).

Συνολικά, ως προς τα δυο ερωτήματα, εάν η γλώσσα της Λογοτεχνίας είναι αναφορική και ποια είναι τα αντικείμενα της αναφοράς της, μπορεί να ειπωθούν τα εξής: στη γλώσσα της Λογοτεχνίας η λέξη προκαλεί μια ψευδαίσθηση αναφορικότητας, μιμείται τις αναφορικές ιδιότητες της κοινής γλώσσας. Το εκφώνημα της Λογοτεχνίας είναι μια προσποιητή διαβεβαίωση, δεν ανταποκρίνεται στις πραγματολογικές συνθήκες της αυθεντικής διαβεβαίωσης. Μια προφανής λεκτική πράξη είναι η μίμηση μιας πραγματικής λεκτικής πράξης. Η Λογοτεχνία εκμεταλλεύεται τις αναφορικές ιδιότητες

²⁶. Ωστόσο, κάποτε η ιστορική αφήγηση επωφελείται από την τεχνική του λογοτεχνικού λόγου, συντίθεται σύμφωνα με τους τρόπους της λογοτεχνικής απόδοσης και παρουσίασης. Ένα τέτοιο παράδειγμα συνιστά το έργο «Το τυρί και τα σκουλήκια: ο κόσμος ενός μυλωνά του 16^{ου} αιώνα», του Ginzburg, ένα ιστοριογράφημα που έχει συντεθεί και λειτουργεί και ως πεζογράφημα, μια ιστορική μικροανάλυση με λογοτεχνική απόδοση (Δάλλας 1995:89). Μια ακραία διατύπωση αυτής της εκδοχής συναντάμε στην ιστοριογραφική γλωσσολογική στροφή, όπου η επιστημονικότητα του ιστορικού λόγου καταργείται, καθώς αυτός ταυτίζεται με τη λογοτεχνική αφήγηση. Πρόκειται για τη μετα-ιστορική οπτική που αναδεικνύει τη συγγένεια των αφηγηματικών ρηματικών δομών της ιστοριογραφίας με αυτές της μυθιστορίας (Κόκκινος 1998:276, Πολίτη 2004:43-47). Η λανθάνουσα λογοτεχνική διάσταση της ιστορικής αφήγησης διαβρώνει το αίτημα της απόλυτης προσέγγισης της αλήθειας (Κόκκινος 1998:283). Μια ενδιάμεση θέση αποδέχεται το γεγονός ότι η επιστημονική ιστορική γλώσσα έχει μια ρητορική διάσταση και κάποια λογοτεχνικά γνωρίσματα (Iggers 1999:161). Ένα από αυτά είναι η φαντασία, αν και σύμφωνα με τον Collingwood η φαντασία του ιστορικού (“imagination”) διακρίνεται από τη φαντασία του λογοτέχνη (“fancy”) (Ντενίση 1994:155).

της γλώσσας, η λειτουργία ωστόσο των οποίων στο εσωτερικό της είναι ακριβώς η ίδια με αυτή των πραγματικών λεκτικών πράξεων. Η αναφορά λειτουργεί στους μυθοπλαστικούς κόσμους, όσο αυτοί παραμένουν διατάξιμοι σύμφωνα με τους πραγματικούς κόσμους. Τα μυθοπλαστικά κείμενα χρησιμοποιούν τους ίδιους αναφορικούς μηχανισμούς της κοινής γλώσσας, αλλά για να αναφέρονται σε μυθοπλαστικούς κόσμους που αντιμετωπίζονται ως πιθανοί. Στο εσωτερικό αυτών των κόσμων οι αναγνώστες θεωρούν τις αναφορές αυτές αληθινές ως το σημείο όπου θα διαλυθεί η σύμβαση της ανάγνωσης, η «εκούσια άρση της δυσπιστίας». Τα γεγονότα της μυθοπλασίας διαθέτουν ένα είδος πραγματικότητας που είναι δική τους (Compagnon 2003:203-209).

Πέρα από την αντίληψη της γλώσσας της Λογοτεχνίας ως «έκφρασης», η γλωσσολογική προσέγγιση αναδεικνύει την ιδέα της γλώσσας ως «σημείωσης». Αυτή η αντίληψη αντανακλάται στη μεταφορά της γλωσσολογικής θεωρίας του Saussure στη Λογοτεχνία. Η διάκριση ανάμεσα στην ομιλία (parole) και τη γλώσσα (langue) μεταθέτει το ενδιαφέρον από τις επιμέρους εκδηλώσεις του λογοτεχνικού φαινομένου στην ανακάλυψη των μηχανισμών που επιτρέπουν στη Λογοτεχνία να λειτουργεί ως «γλώσσα». Η ιστορική πορεία αυτή της αντίληψης ξεκινά από τους Ρώσους Φορμαλιστές, συνεχίζεται και ολοκληρώνεται στο έργο των Τσέχων και Γάλλων Δομιστών και Σημειολόγων, με κοινό σημείο αναφοράς την ανακάλυψη των τεχνασμάτων, των ρηματικών αρχών και δομών, που απομακρύνουν τη λογοτεχνική γλώσσα από την καθημερινή χρήση και συνιστούν την ιδιότητα της «λογοτεχνικότητας». Ένας τέτοιος τύπος θεώρησης συνεπάγεται μια προσέγγιση με καθαρά γλωσσολογικούς παρά αισθητικούς όρους (Φρυδάκη 2003:39-44).

Στο πλαίσιο της ρωσικής φορμαλιστικής θεωρίας η γλώσσα της Λογοτεχνίας συνιστά «απόκλιση» από την κοινή γλώσσα, καθώς οργανώνεται με τους δικούς της νόμους, δομές και τεχνάσματα σε διάφορα επίπεδα (ήχος, εικόνες, ρυθμός, σύνταξη, μέτρο, ομοιοκαταληξία, αφηγηματικές τεχνικές κ.λ.π.). Στα διάφορα επίπεδα μορφολογίας και σημασιολογίας εντοπίζεται το στοιχείο της «ανοικείωσης», με το οποίο η γλώσσα διαφοροποιείται από τις άλλες μορφές λόγου με το να «παραμορφώνει» τη συμβατική γλώσσα. Το «ανοικειωτικό» στοιχείο καταλύει την οικειότητα του καθημερινού λόγου και κόσμου, ανατρέπει την κοινή αντίληψη γι' αυτόν, ανανεώνοντάς τον αισθητά και οδηγώντας τον αναγνώστη σε μια πληρέστερη και βαθύτερη αίσθηση και εμπειρία αυτού (Igleton 1989:23-26). Η «ανοικείωση», ως τέχνασμα που ανανεώνει και διαταράσσει τις συνήθειες και αυτοματοποιημένες μορφές αντίληψης της γλώσσας, τροφοδοτεί τη «λογοτεχνικότητα», αυτό που σύμφωνα με τον Jakobson μετατρέπει ένα λεκτικό μήνυμα σε έργο τέχνης. Έτσι, με κύριους εισηγητές τους Ρώσους Φορμαλιστές, η απόκλιση της λογοτεχνικής γλώσσας από την κοινή, τρέχουσα γλώσσα, συνοψίζεται στα εξής: η κοινή χρήση της γλώσσας είναι μεταβατική, επιθυμεί να ξεχαστεί την ίδια στιγμή που ακούγεται, είναι δηλωτική, «χλιαρή», αναφορική, πραγματολογική, χρηστική και εργαλειακή. Αντίθετα, η λογοτεχνική γλώσσα, ως αμετάβατη, καλλιεργεί την ίδια της την αδιαφάνεια, είναι συνδηλωτική, αμφίσημη, διαλεκτική, εκφραστική, αυτοαναφορική και «σημαίνει περισσότερο από όσα λέει» (Montaigne). Κινείται στο χώρο της φαντασίας και της αισθητικής και εκμεταλλεύεται τις ιδιότητες της γλώσσας χωρίς πρακτικό σκοπό (Compagnon 2003:47-54).

Ωστόσο, ούτε και αυτά τα κριτήρια διάκρισης είναι κοινώς αποδεκτά. Ο αντίλογος στις φορμαλιστικές θέσεις συνοψίζεται στα εξής. Αρχικά η θεώρηση της λογοτεχνικής

γλώσσας ως γλώσσας που αποκλίνει από το γλωσσικό κανόνα και τη συμβατική ομιλία συνεπάγεται ένα είδος καθορισμού, την αναγνώριση του κανόνα, που ωστόσο διαφοροποιείται ανάλογα με την τάξη, το φύλο, την κοινωνική θέση, την περιοχή, αλλά και την ιστορική περίοδο. Δεύτερον, ακόμα κι αν ο κανόνας είναι αναγνωρίσιμος η απόκλιση, η «ανοικείωση», δεν αποδεικνύει αυτόματα τη «λογοτεχνικότητα»: αφενός ορισμένα λογοτεχνικά κείμενα δεν απομακρύνονται από την κοινή γλώσσα, δεν παρουσιάζουν καμιά ιδιότητα ή ποιότητα που να τα διακρίνει από άλλα είδη λόγου (π.χ. ρεαλιστική ή νατουραλιστική γραφή), ενώ αφετέρου άλλα είδη λόγου που δεν κατατάσσονται στη Λογοτεχνία (διαφήμιση, σλόγκαν, τίτλοι εφημερίδων, ευφυολογήματα, αργκό) διαθέτουν χαρακτηριστικά λογοτεχνικότητας, όπως η «ανοικείωση» (Igleton 1989:26-28).

Ωστόσο, αυτό που βασικά όρισαν οι Ρώσοι Φορμαλιστές ήταν όχι η Λογοτεχνία αλλά η «λογοτεχνικότητα» ως διαφοροποιητική λειτουργία μεταξύ ενός τύπου, είδους γλώσσας και ενός άλλου, η οποία εντοπίζεται τόσο στη Λογοτεχνία όσο και σε άλλες μορφές λόγου, και που αντιπαρατίθεται κάθε φορά σε ένα συγκεκριμένο γλωσσικό φόντο. Επιπλέον, η «ανοικείωση», ως πρακτική αντίληψη της γλώσσας, έχει μια ευρύτερη εφαρμογή σε όλα τα είδη γραφής, όπως και η «αυτοαναφορική» ή αισθητική και η αναφορική ή πρακτική χρήση της γλώσσας, καθώς κάθε κείμενο μπορεί -με εφευρετική διάθεση και ικανότητα- να διαβαστεί με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, ανατρέποντας δεδομένες σημασιοδοτήσεις και αναδεικνύοντας άλλες προοπτικές νοηματοδότησης. Το πώς θα διαβάσουμε κάθε κείμενο (λογοτεχνικό ή μη) συνιστά ζήτημα απόφασης και όχι φύσης του κειμένου. Για παράδειγμα, ένα σύνολο έργων που συντέθηκαν, ώστε να διαβαστούν ως «Λογοτεχνία», απέκτησαν αργότερα πρακτική αξία (π.χ. ιστορική αξία) και, αντίστροφα, έργα που ξεκίνησαν ως ιστορικά ή φιλοσοφικά, κατέληξαν αργότερα στις τάξεις της Λογοτεχνίας, της «μη πρακτικής ανάγνωσης» (οπ:28-30).

Στο πλαίσιο του Τσεχικού Δομισμού ο Mukarovsky εισάγει την «αισθητική» λειτουργία της λογοτεχνικής γλώσσας, ως «ποιητική κατονομασία που διαφέρει από την επικοινωνιακή κατά το ότι η σχέση της με την πραγματικότητα αδυνατίζει προς όφελος της σημασιολογικής αλληλουχίας μέσα στο συγκεκριμένο». Οι πρακτικές λειτουργίες της γλώσσας υποτάσσονται στην αισθητική λειτουργία κατά την οποία η προσοχή έλκεται πάνω στο ίδιο το σημείο και όχι στο αναφερόμενό του (Delcroix & Hallyn 1997:17-20). Ο Jakobson ορίζει τη διαφορά μεταξύ ποιητικής και μη ποιητικής γλώσσας με βάση τη δεσπόζουσα θέση της «ποιητικής λειτουργίας» στην πρώτη περίπτωση, η οποία και «σχεδιάζει την αρχή της ισοδυναμίας από τον άξονα της εκλογής στον άξονα του συνδυασμού». Οι σχέσεις των στοιχείων στον συνταγματικό και παραδειγματικό άξονα (στοιχεία που είναι αντίστοιχα παρόντα και απόντα στο μήνυμα) δημιουργούν ένα δίκτυο ομοιοτήτων και διαφορών, αναδεικνύοντας μια διπολική δομή της γλώσσας: «οι παραλληλισμοί και οι συμμετρίες που εκδηλώνονται στο επίπεδο της ρηματικής ακολουθίας προκαλούν αυτόματα τον αναγνώστη να ψάξει για αντιστοιχία παραλληλισμών και συμμετριών στο επίπεδο του νοήματος. Το αποτέλεσμα είναι η ασάφεια, αφού οι παραλληλισμοί και οι συμμετρίες του νοήματος επιβάλλονται από ομάδες λέξεων που δε συνδέονται κανονικά με αυτόν τον τρόπο στην κοινή γλώσσα, αλλά με συμβολικά, πολυσύνθετα, πολυσημαντικά χαρακτηριστικά (Jefferson & Robey 1986:56-59).

Περαιτέρω, στο πλαίσιο του Γαλλικού Δομισμού εξετάζεται η αφηγηματική δομή του λογοτεχνήματος. Βέβαια, η αφηγηματολογία, ως ανάλυση των αφηγηματικών περιεχομένων και των αφηγηματικών τεχνικών, συνιστά τομή στη μελέτη της λογοτεχνικής και μη λογοτεχνικής αφήγησης (Φρυδάκη 2003:138-139). Ωστόσο, το λογοτεχνικό αφήγημα, ως λόγος, δεν μπορεί να ταυτιστεί με τις αφηγήσεις της τρέχουσας ομιλίας, έχει διακριτούς αφηγηματικούς μηχανισμούς και δομή (Delcroix & Hallyn 1997:26-27).

Επιπλέον, ως προς την πλευρά της ερμηνείας και της νοηματοδότησης, ο λογοτεχνικός λόγος οργανώνει το νόημά του διαφορετικά από ό,τι ο συνηθισμένος λόγος, καθώς το νόημα στην πρώτη περίπτωση προκύπτει ως προϊόν της αλληλεπίδρασης των μερών του λόγου, εξαρτάται τόσο από την ομοιότητα όσο και από τη διαφορά τους (Jefferson & Robey 1986:83). Επιπλέον, ο λογοτεχνικός λόγος δημιουργεί το περιθώριο της ερμηνευτικής «διαστολής» του σε πολλαπλές νοηματοδοτήσεις. Αντίθετα, ο ιστορικός (και γενικά ο επιστημονικός) λόγος, μέσω της κανονιστικής δομής του και της μορφής της μη αμφισβητούμενης διατύπωσης, συγκροτεί έναν κανόνα ενιαίας, κοινής και ομοιογενούς αντίληψης και ερμηνείας του· είναι άμεσα, άκαμπτα και απόλυτα ερμηνεύσιμος, παράγει ερμηνευτική ομοιομορφία σε αντίθεση με τη λογοτεχνική διατύπωση, που είναι ατομικά νοηματοδοτούμενη, απαιτεί και προϋποθέτει μεγαλύτερο βαθμό πολυσημίας της γλώσσας (Χατζησαββίδης 1999:110). Σε αντίθεση με τον επιστημονικό λόγο, που τείνει στην επεξήγηση, τη διαύγεια της διατύπωσης, την παράταξη πληροφοριών και την ερμηνεία τους, στη λογοτεχνική διατύπωση περιλαμβάνονται εκούσια «σημεία ασάφειας και απροσδιοριστίας», που προκαλούν τον αναγνώστη να τα συγκεκριμενοποιήσει.

Στα παραπάνω χαρακτηριστικά της λογοτεχνικής γλώσσας προστίθεται και η «βιωματικότητα», στοιχείο που στην περίπτωση της Ιστορικής Λογοτεχνίας την καθιστά «βίωση» της Ιστορίας παρά «θέαση» της ως απολίθωμα του παρελθόντος, ως μουσειακής σκοπιμότητας συνθήκη (Βαγιανός 1996:287). Παράλληλα, στα γνωρίσματα του ρηματικού μέσου της Λογοτεχνίας περιλαμβάνονται οι «εικονικές» ιδιότητες και δυνάμεις του (Jefferson & Robey 1986:75). Τέλος, στο πλαίσιο της Σημειωτικής τονίζεται ότι ορισμένα μορφικά χαρακτηριστικά, τα οποία στη συνηθισμένη γλώσσα δεν έχουν σημασιολογικό περιεχόμενο, σε ένα λογοτεχνικό κείμενο αποκτούν, καθώς «στην τέχνη τα σημεία κατασκευάζονται σύμφωνα με την αρχή της εσωτερικής συνοχής ανάμεσα στην έκφραση και το νόημα». Έτσι, τα μορφολογικά φαινόμενα παράγουν σημασιολογικό αποτέλεσμα (Fokkema & Ibsch 1997:80).

5. Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΩΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΗΓΗ: θεωρητικές και μεθοδολογικές διαστάσεις του ζητήματος στην Ιστοριογραφία, τη Λογοτεχνία, την Παιδαγωγική και τη Διδακτική

5.1 Οι παραδοχές της σύγχρονης ιστοριογραφίας σχετικά με τη χρήση των πηγών στην επιστήμη της Ιστορίας: η εξέλιξη της ιστοριογραφικής οπτικής

Το στοιχείο που είναι κατεξοχήν κρίσιμο στην ιστορική μελέτη είναι η φύση της απόδειξης. Αυτή η απόδειξη βρίσκεται στις πηγές, τα υπολείμματα και τα ίχνη του παρελθόντος. Οι θεμελιώδεις ιστορικές ικανότητες εναπόκεινται ακριβώς στην ανάλυση, την κριτική και την ερμηνεία αυτών των πηγών, οι οποίες υπάρχουν σε τεράστια ποικιλία (Marwick 1989:381). Κατά καιρούς η δυτική επαγγελματική ιστοριογραφία ανέπτυξε διάφορες προσεγγίσεις και σε κάθε μία από αυτές έτεινε να χειρίζεται τις πηγές με διαφορετικό τρόπο: άλλοτε συγκεντρώνοντας συγκεκριμένα είδη πηγών, άλλοτε επιχειρώντας στατιστικές αναλύσεις, άλλοτε ανατέμνοντας τις πηγές, σαν να μπορούσαν αυτές να παρέχουν μια μη μεσολαβημένη πρόσβαση στην αλήθεια, άλλοτε διαβάζοντας τις πηγές με το σκεπτικισμό μιας μεταδομικής κριτικής (Howell & Prevenier 2001:88). Γενικά, ο ορισμός, η λειτουργία και η χρήση της πηγής συνδέεται στη διάρκεια της εξέλιξης της ιστοριογραφικής οπτικής με τα εκάστοτε κυρίαρχα επιστημολογικά αξιώματα σχετικά με το παρελθόν, την αιτιακή εξήγηση, την αντικειμενικότητα, την ιστορική αλήθεια, δηλαδή τις κύριες ιστορικές έννοιες (Μαυροσκούφης 2005:14). Κάθε είδος Ιστορίας πριμοδοτεί συγκεκριμένα γεγονότα και είδη πληροφοριών, ενώ τείνει να αγνοεί ή να υποβαθμίζει άλλα. Επιπλέον, ως ένα σημείο, τα ιστορικά ερωτήματα καθορίζονται από τις πηγές, που είναι διαθέσιμες για τη μελέτη τους αλλά, και αντίστροφα, η ανάδειξη ενός θέματος ιστορικού ενδιαφέροντος μπορεί να οδηγήσει στην ανακάλυψη νέων πηγών ή ενός νέου τρόπου μελέτης τους (Howell & Prevenier 2001:85-86).

Στην Αρχαία Ελλάδα και τη Ρωμαϊκή εποχή η Ιστορία είναι μια προετοιμασία για την πολιτική και τη στρατιωτική ζωή. Συγκεκριμένα, είναι μια αφήγηση αξιομνημόνευτων γεγονότων σχεδιασμένων να διατηρήσουν τη μνήμη και να πολλαπλασιάσουν τη γνώση των ένδοξων πράξεων. Στην ιστορική αφήγηση κυριαρχούν τα πολιτικά επεισόδια, οι πόλεμοι και οι επαναστάσεις. Παρ'όλα αυτά καταβάλλεται προσπάθεια να αναγνωριστούν και να εκτιμηθούν οι πηγές (Marwick 1989:29-30). Ο Όμηρος είναι ο πρώτος που καταγράφει ιστορικά αξιολογήσιμο υλικό. Τα έργα των «λογογράφων» (6^{ος}-4^{ος} αιώνα π.Χ.) προετοιμάζουν το ιστοριογραφικό έδαφος και συνιστούν μια σύνδεση ανάμεσα στο μύθο και την ιστορική αλήθεια, καθώς οι ίδιοι, ιστορικοί και χρονικογράφοι, αναμειγνύουν στο έργο τους το ιστορικό με το μυθώδες (Βαγιανός 1996:62-63). Ο Ηρόδοτος σε ένα μετέπειτα στάδιο επιχειρεί πρώτος να διαχωρίσει το αξιόπιστο παρελθόν από το μύθο, την αλήθεια από τις ιστορίες που δεν τεκμηριώνονται σύμφωνα με τους κανόνες της απόδειξης (Howell & Prevenier 2001:4). Ο Θουκυδίδης, προσεγγίζοντας περισσότερο τη σύγχρονη αντίληψη της ιστοριογραφίας, εργάζεται με μια μέθοδο που περιλαμβάνει την αυτοψία, τη διασταύρωση των πληροφοριών, τη μελέτη αρχείων, τα «σημεία», τα «εικότα», τις «μαρτυρίες», τα «τεκμήρια» (Βαγιανός 1996:68-69). Από τον Ηρόδοτο ως το Μεσαίωνα

η Ιστορία είναι αφήγηση γεγονότων, σύμφωνα με παραδεδομένες μαρτυρίες του ίδιου του ιστορικού, άλλων ή παλαιότερων γραφών (Αβδελά 1998:170).

Η μεσαιωνική ιστοριογραφία (ουσιαστικά η χρονογραφία που αποκρυσταλλώνεται στα μοναστηριακά και ιπποτικά χρονικά) υποχωρεί κατά το δεύτερο ήμισυ του 17^{ου} αιώνα, εξαρτώμενη από το χριστιανικό κοσμοείδωλο και τη θεολογική αυθεντία, ενώ λειτουργεί ως μηχανισμός αποκάλυψης της εσχατολογικής αλήθειας (Κόκκινος 1998:85). Συνολικά, συνιστά μια χριστιανοκεντρική αφήγηση των γεγονότων από «Κτίσεις Κόσμου» (οπ:87). Οι μεσαιωνικοί ιστορικοί δυσκολεύονται να διακρίνουν τα ιερά από τα εγκόσμια ζητήματα, με συνέπεια τα γεγονότα να παρουσιάζονται συχνά ως θεϊκές κρίσεις και τα θαύματα να γίνονται αποδεκτά. Ειδικότερα, ως προς το χειρισμό των αποδεικτικών ντοκουμέντων, η μεσαιωνική ιστοριογραφία παρουσιάζει εξαιρετική έλλειψη κριτικής (Marwick 1989:31). Είναι επίσης ενδεικτικό ότι οι ιστορικοί της περιόδου αυτής, εισερχόμενοι στην υπηρεσία των elite (λόρδων, μοναρχών κ.ά.) δημιουργούν γι' αυτούς ένα ένδοξο παρελθόν, μερικές φορές κατασκευάζοντας τις αποδείξεις, αλλά πιο συχνά απλώς συλλέγοντας τις αποδείξεις που εξυπηρετούν αυτόν τον σκοπό και ερμηνεύοντάς τις με τέτοιο τρόπο, ώστε να νομιμοποιείται ακριβώς αυτή η ομάδα της μεσαιωνικής αριστοκρατίας (Howell & Prevenier 2001:7).

Την περίοδο της Αναγέννησης (14^{ος}-16^{ος} αιώνα), η οποία συνιστά την πρώτη ουσιαστική ρήξη με τη μεσαιωνική ιστοριογραφία, οι ιστορικοί επιστρέφουν στο παράδειγμα των ιστορικών της κλασικής περιόδου, με κύριο χαρακτηριστικό την ορθολογική και κοσμική προσέγγιση θεμάτων, που παραδοσιακά συνδέονται με «θεϊκά μυστήρια», και την ανάπτυξη ενός είδους κριτικής μελέτης (Marwick 1989:31). Η πλοκή των γεγονότων εκκοσμικεύεται, η ιστορική αφήγηση ορθολογικοποιείται και δομείται με αφετηρία το υλικό των πηγών (Κόκκινος 1998:88). Από την αναγεννησιακή εποχή αναπτύσσεται έντονα το ενδιαφέρον για τα γραπτά τεκμήρια του παρελθόντος και η λεγόμενη ιστοριοδιφία εξελίσσεται δεχόμενη την επίδραση εξωτερικών συνθηκών (Αβδελά 1998:170). Συγκεκριμένα, η εφεύρεση της τυπογραφίας στα τέλη του 15^{ου} αιώνα στρέφει το ενδιαφέρον της δυτικής ευρωπαϊκής ιστοριογραφίας κυρίως στις γραπτές πηγές, ενώ παράλληλα επιτρέπει την ακριβή αναπαραγωγή ντοκουμέντων σε ποσότητα, εξασφαλίζοντας τη μακρά επιβίωση και την ευρεία κυκλοφορία τους (Howell & Prevenier 2001:24).

Το 16^ο και 17^ο αιώνα παντού στην Ευρώπη το ενδιαφέρον εστιάζεται στη συγκρότηση σπάνιων συλλογών αυθεντικών ντοκουμέντων (Marwick 1989:33). Στον απόηχο της Αναγέννησης αναπτύσσεται ένα είδος λόγιας ιστοριογραφίας, που προωθεί ένα διαφορετικό είδος ιστορικής αντίληψης. Η νέα ιστοριογραφική κουλτούρα στοχεύει στη διακρίβωση και την αναζήτηση της αλήθειας για το παρελθόν μέσω της συλλογής, της κριτικής, της φιλολογικής αποκατάστασης και της αφηγηματικής ανασυγκρότησης των πηγών, αρχικά με σκοπό την αποκάλυψη της πλαστότητας των πηγών και όχι τόσο την κατάδειξη της αλήθειας. Έτσι, η ιστοριογραφική αντίληψη της εποχής αντιμετωπίζει τα κείμενα με την στενή τεκμηριωτική λειτουργία τους παρά ως ευρύτερες κωδικοποιήσεις ιστορικών βιωμάτων, ενώ, γενικότερα, αντιλαμβάνεται τα κατάλοιπα του παρελθόντος ως πολύτιμα συλλεκτικά αντικείμενα (Κόκκινος 1998:90-91 & 100). Η ανάπτυξη των τεχνικών της κριτικής των πηγών κατά το 17^ο αιώνα συνοδεύεται με τη συγκρότηση των βοηθητικών ιστορικών επιστημών, της διπλωματικής, της χρονολογίας, της παλαιογραφίας, της επιγραφικής, της λεξικογραφίας και της νομισματικής, ως μέσων κυρίως της ανάχνευσης της απάτης στις πηγές (Howell & Prevenier 2001:8, Κόκκινος

1998:94). Έτσι, γεννιέται ένα είδος «ορθολογικής» ιστοριογραφίας, καθώς δεν είναι πλέον δυνατόν να πιστοποιηθεί η αυθεντικότητα της πηγής απλώς με την επιβεβαίωση του συγγραφέα ή της προέλευσής της. Πρωτοπόροι στην κριτική προσέγγιση και την επινόηση τεχνικών ελέγχου των πηγών αλλά και στην ενιαία συγκέντρωση και κωδικοποίησή τους αναδεικνύονται οι Βέλγοι Ιησουίτες βολλανδιστές μοναχοί (Howell & Prevenier 2001:8, Κόκκινος 1998:101).

Κατά το 18^ο αιώνα η ιστοριογραφία του Διαφωτισμού χαρακτηρίζεται από τις εξής σημαντικές αδυναμίες. Αφενός δε γίνεται συστηματική χρήση των πηγών, δεν υπάρχουν αποδεκτές μεθοδολογικές αρχές και κάποιιοι από τους μεγάλους ιστορικούς βασίζονται περισσότερο σε μαρτυρίες δευτερογενείς παρά πρωτογενείς, ενώ αφετέρου πολλά έγγραφα –σπουδαία αρχεία (που ανήκουν σε βασιλιάδες, δούκες, στο παπικό κράτος)– δεν είναι προσιτά στους ιστορικούς (Marwick 1985:53). Ωστόσο, ο Διαφωτισμός ανανεώνει ριζικά τον ιστορικό λόγο. Αρχικά, σημειώνεται μια επιστημολογική στροφή προς τον εμπειρισμό και τον ορθολογισμό. Η θεολογική βάση της ιστορικής γραφής τερματίζεται, ενώ η ιστορική δράση αποσυνδέεται από τη θεϊκή βούληση (Κόκκινος 1998:104). Ευρύτερα, η Ιστορία χειραφετεί τον άνθρωπο από τη δεισιδαιμονία και τη θρησκευτική και δυναστικο-πολιτική αυθεντία (οπ:112-113). Επιπλέον, τα ιστορικά φαινόμενα και η ιστορική δράση συσχετίζονται με το ιστορικό υλικό και το πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο εγγράφονται (οπ:105). Η κυριαρχία της παραδοσιακής πολιτικο-στρατιωτικής Ιστορίας καταργείται και στην ιστορική αφήγηση ενσωματώνεται η μελέτη οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών ζητημάτων (υλικές συνθήκες, οικονομία, θεσμοί, ήθη, ιδέες, θρησκεία, τέχνη). Η ιστορική μελέτη διευρύνεται και σε άλλους μη δυτικούς, μη χριστιανικούς, αρχαίους ή σύγχρονους πολιτισμούς, ενώ κυρίαρχο ιστοριογραφικό παράδειγμα συνιστά η δόμηση της ιστορικής εξέλιξης ως παγκόσμιου αφηγήματος (οπ:111-112). Ο Βολταίρος, στο έργο του οποίου αντιπροσωπεύεται ο ιστορικός λόγος του Διαφωτισμού, θεμελιώνει την αντικειμενικότητα του ιστορικού λόγου και την έγκυρη ιστορική γνώση σε μια ιστορική μεθοδολογία που στηρίζεται στην κριτική προσέγγιση των πηγών (οπ:114-115).

Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα επικρατεί ένα νέο ιστοριογραφικό παράδειγμα στη Δύση, το οποίο αποκρυσταλλώνεται στο μοντέλο του θετικισμού και του κλασικού ιστορικισμού. Η Ιστορία προάγεται σε επιστήμη, ενώ κατά την αναγωγή της σε θετική επιστήμη εγκολλώνεται τις διάφορες μεθοδολογικές καινοτομίες, που τείνουν στην εδραίωση της επιστημονικής αξιοποίησής της. Η Ιστορία θεωρείται καθαρή επιστήμη, επιστήμη της κριτικής των πηγών, επαγγελματοποιείται και μεταφέρεται στον ακαδημαϊκό χώρο (Howell & Prevenier 2001:88).

Ο κλασικός ιστορικισμός αποκτά το αντίκρισμά του στις απόψεις του Ranke, ο οποίος προώθησε την ιδέα της Ιστορίας ως επιστήμης, με την έννοια της συστηματικότητας και της στήριξής της σε κριτικές τεχνικές (Marwick 1989:47). Η ιστορικιστική αντίληψη του παρελθόντος θεωρεί ότι αυτό μπορεί να γίνει κατανοητό μόνο με τους δικούς του όρους, καθώς υφίσταται διαφορά παρόντος και παρελθόντος, και ότι αυτή η κατανόηση είναι εφικτή μόνο μέσω της προσεκτικής ανάλυσης των πηγών. Ουσιαστικά, όμως, ο ιστορικισμός πρεσβεύει τη δυνατότητα της αντικειμενικής αφήγησης του παρελθόντος «όπως πράγματι συνέβη» (Howell & Prevenier 2001:12). Παράλληλα, από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα εκδηλώνεται μια άλλη τάση που εκπροσωπείται από τον Comte, ονομάζεται θετικισμός και επιδιώκει τη σύσταση ενός «επιστημονικού» είδους Ιστορίας μέσω της παραγωγής και της διατύπωσης γενικών και σταθερών νόμων που διέπουν την Ιστορία

και την κοινωνία, ανάλογων με τους νόμους των φυσικών επιστημών (Marwick 1985:59). Ουσιαστικά, στο θετικισμό συνοψίζεται η επιστημολογική αρχή της οριστικής και τελεσιδικής αποκάλυψης του νοήματος της ιστορικής εξέλιξης, καθώς σκοπός είναι η ανάδειξη των λανθανουσών κανονικοτήτων και γενικών εξηγητικών σχημάτων της ιστορικής εξέλιξης, όχι του ιδιογραφικού της ιστορικής πραγματικότητας, που αναζητά ο ιστορικισμός, αλλά του νομολογικού της ιστορικής εξέλιξης (Κόκκινος 1998:149-150). Συνολικά, ο θετικισμός ως ιστοριογραφική αντίληψη προωθεί τη δυνατότητα της αντικειμενικής γνώσης σχετικά με την αιτία και το αποτέλεσμα μέσω της αντικειμενικής ανάλυσης των δεδομένων (Howell & Prevenier 2001:13).

Ουσιαστικά, το θετικιστικό-ιστορικιστικό ιστοριογραφικό μοντέλο συνιστά μια τάση με κοινές, ως επί το πλείστον, προγραμματικές αρχές και ενιαία επιστημολογική βάση. Στα επιστημολογικά και μεθοδολογικά στοιχεία του συμπεριλαμβάνεται η αθροιστική συσώρευση ιστορικών πληροφοριών, η εμπειριστική αντίληψη του παρελθόντος ως οριστικά διαμορφωμένης και δεδομένης οντότητας, και, συνεπώς, η πεποίθηση ότι η ιστορική επιστήμη μπορεί να ανασυγκροτήσει και να ερμηνεύσει το παρελθόν (Κόκκινος 1998:148). Πρόκειται, δηλαδή, για ένα είδος ιστοριογραφικής αντίληψης που καλλιεργεί την πεποίθηση για τη δυνατότητα μιας αντικειμενικής γνώσης, για την ύπαρξη μιας αντικειμενικής ιστορικής πραγματικότητας, που ισοδυναμεί με το παρελθόν «όπως πράγματι συνέβη», κατά τα λεγόμενα του Ranke (Iggers 1999:14).

Η επιστημολογία του ιστορικού ρεαλισμού, που εμμένει στην αντικειμενική και δεδομένη ύπαρξη των ιστορικών γεγονότων, αποκλείει τις ποικίλες ερμηνευτικές δυνατότητες και την αντίληψη της ιστορικής ερμηνείας ως μεσολαβημένης σημασιοδοτικής πρακτικής, καθώς προσκολλάται στην αναφορική και τεκμηριωτική -σε σχέση με την πραγματικότητα- λειτουργία του ιστορικού λόγου (Κόκκινος 1998:152). Η ιστοριογραφική αυτή τάση, τόσο στο θετικιστικό όσο και στον ιστορικιστικό τύπο της, αντιμετωπίζει τις πηγές ως αυτούσιες αντανάκλασεις των ιστορικών γεγονότων (οπ:160). Με τη χρήση κριτικών τεχνικών, ιστορικοί, όπως ο Ranke, επιδιώκουν να δημιουργήσουν αντικειμενικές αφηγήσεις του παρελθόντος μέσω των πρωτογενών πηγών, στη σπουδαιότητα των οποίων εμμένουν (Howell & Prevenier 2001:88, Marwick 1989:43). Τέλος, σημαντική είναι η αρχή ότι η ιστορική αφήγηση συνιστά μια αδιαμεσολάβητη αντανάκλαση των γεγονότων, η αποδοχή δηλαδή της αξιολογικής ουδετερότητας (Κόκκινος 1998:147-149). Προϋπόθεση της αφηγηματικής ανασυγκρότησης του παρελθόντος και μεθοδολογικό ζητούμενο συνιστά η «εξάλειψη» του ιστορικού και της υποκειμενικότητάς του από την ιστορική αφήγηση και ανάλυση, καθώς το μοναδικό πεδίο αναφοράς είναι το σώμα των πρωτογενών πηγών. Συνεπώς, απορρίπτεται κάθε είδος κανονιστικής και εννοιολογικής σκέψης, ώστε «να μιλήσουν μόνο τα πράγματα», και να επιτευχθεί η αφήγηση των γεγονότων «όπως συνέβησαν στην πραγματικότητα» (οπ:250). Η επιστημονική βεβαιότητα της Ιστορίας θεωρείται εφικτή (Iggers 1995:27).

Ως προς το θεματικό εύρος της ιστορικής μελέτης, το επιστημολογικό ιστοριογραφικό παράδειγμα του θετικισμού-ιστορικισμού αποφεύγει τη μελέτη θεματικών περιοχών που είχαν καλλιεργηθεί στο Διαφωτισμό, όπως η κοινωνική και η πολιτισμική Ιστορία, και περιορίζεται στη μελέτη του διπλωματικού, πολιτικού και στρατιωτικού πεδίου. Παράλληλα, η ιστορική αφήγηση θέτει στο επίκεντρο επώνυμες προσωπικότητες, σημαντικά γεγονότα, πράξεις ατόμων με εξουσία και επιρροή, τη δράση των «μεγάλων ανδρών», απομονωμένων από τα ευρύτερα συμφραζόμενα στα οποία ανήκουν (Αβδελά

1998:114, Iggers 1995:26-27, Κόκκινος 1998:141-142 & 251). Ωστόσο, συγκροτούνται παράλληλα, αλλά όχι αλληλοτεμνόμενα, πεδία ιστορικής μελέτης στην περιφέρεια της πολιτικής Ιστορίας, όπως η Ιστορία των θεσμών του δικαίου, η οικονομική Ιστορία, η Ιστορία της φιλοσοφίας, της λογοτεχνίας, της τέχνης και της θρησκείας (Κόκκινος 1998:143).

Σε σχέση με τις πηγές, από το 19^ο αιώνα αποδίδεται έμφαση στον τρόπο επιλογής και ερμηνείας τους. Αναπτύσσονται τεχνικές κριτικής της αυθεντικότητας, της αντιπροσωπευτικότητας και της σχετικότητας της πηγής. Κατασκευάζονται τυπολογίες πηγών, διαιρούνται σε είδη που επιτρέπουν τη συστηματική συγκριτική ανάλυσή τους και επινοούνται στρατηγικές αποκρυπτογράφησης και μετάφρασης των πηγών (Howell & Prevenier 2001:1-2). Οι Γερμανοί ιστορικοί μετά το 1848, αλλά και οι ιστορικοί στον υπόλοιπο κόσμο στο τέλος του 19^{ου} αιώνα, εισάγουν νέες ερευνητικές στρατηγικές: εξοβελίζουν τη ρητορική από την ιστορική αφήγηση και υιοθετούν νέες μεθοδολογικές πρακτικές, όπως η φιλολογική κριτική των πηγών, η αναγωγή του αρχείου σε προνομιακή ιστορική πηγή, η έκδοση ανέκδοτων διπλωματικών εγγράφων, η συγκρότηση και η έκδοση corpus πηγών της εθνικής Ιστορίας, η συστηματική παραπομπή για την τεκμηρίωση του εκφερόμενου ιστορικού λόγου (Κόκκινος 1998:146-147).

Ενδεικτική είναι η θετικιστική αντίληψη της πηγής, καθώς τα ιστορικά κατάλοιπα προσεγγίζονται ως «θετικά τεκμήρια», τα οποία επικαλούνται οι ιστορικοί για την επαλήθευση ή τη διάψευση των ερευνητικών στρατηγικών (οπ:147). Σύμφωνα με τον Coulaunges, ό,τι δεν υπάρχει στις πηγές, δεν υφίσταται: «η επιτυχία στην ανοικοδόμηση του παρελθόντος μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της υπομονετικής μελέτης των ντοκουμέντων που έχει αφήσει κάθε εποχή. Δεν υπάρχει κανένας άλλος τρόπος που να επιτρέπει στο πνεύμα μας να το αποσπάσουμε ικανοποιητικά από παρούσες ασχολίες και να αποδράσουμε ικανοποιητικά από κάθε είδους προτιμήσεις ή προκαταλήψεις, προκειμένου να κατορθώσουμε να φανταστούμε με κάποια ακρίβεια τη ζωή των ανθρώπων προηγούμενων εποχών» (Marwick 1989:51-52).

Στο πλαίσιο του θετικιστικού ιστοριογραφικού παραδείγματος αφενός συντελείται μια αποφασιστική πρόοδος, καθώς ο ιστορικός περνά από τις δευτερογενείς πηγές στην άμεση μελέτη των πρωτογενών πηγών (στην αρχή δημοσιευμένων και αργότερα ανέκδοτων), ενώ αφετέρου η κοινή αντίληψη θεωρεί ότι η ιστορική αντικειμενικότητα εξασφαλίζεται μέσω της έρευνας, της επεξεργασίας και της κριτικής αξιοποίησης των πηγών (Αβδελά 1998:113). Ως προς το δεύτερο, είναι γεγονός ότι η μέθοδος της ιστορικής κριτικής των πηγών συστηματοποιείται και εφαρμόζεται από τη θετικιστική-ιστορικιστική σχολή κυρίως το 19^ο αιώνα με πρωτεργάτες το Ranke και τον Coulanges, οι οποίοι θεωρούν ότι οι πηγές, με την κατάλληλη κριτική επεξεργασία, επιτελούν τεκμηριωτική λειτουργία. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, οι Γάλλοι ιστορικοί Langlois και Seignobos συμβάλλουν στην καθιέρωση του παραδοσιακού σχήματος για την κριτική ανάλυση των κειμένων-γραπτών πηγών (Μαυροσκούφης 2005:31-32). Το κυρίαρχο ιστοριογραφικό αξίωμα σχετικά με τα κείμενα-πηγές είναι ότι αυτά έχουν ένα διαυγές νόημα, που αναπλάθεται μέσα από τη φιλολογική ανάλυση (Iggers 1999:31). Η έμφαση στο ζήτημα της κριτικής των πηγών είναι άλλη μια μεθοδολογική επιλογή, που εξυπηρετεί το σκοπό της επιστημονικής εγκυρότητας: η επιστημονική βεβαιότητα είναι δυνατή μέσω της εμβάθυνσης στα κίνητρα και τις προθέσεις των ιστορικών υποκειμένων, όπως αποκαλύπτονται στις πηγές. Το κατάλληλο όργανο γι' αυτόν το σκοπό

είναι η «ερμηνευτική», η τέχνη της ορθής κατανόησης των κειμένων. Προκειμένου οι ιστορικοί να ελέγξουν τη γνησιότητα και την αξιοπιστία των πηγών, χρησιμοποιούν τεχνικές εσωτερικής και εξωτερικής κριτικής (Iggers 1995:27-28). Η ιστορική αφήγηση συγκροτείται μέσω των πηγών ως αφηγηματική αλληλουχία, που αναγορεύεται σε ερμηνεία. Η επιστημονική, ερμηνευτική ιστορική προσέγγιση κυριαρχεί ως τρόπος γραφής της Ιστορίας, ως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα (Αβδελά 1998:114). Παράλληλα, οι αξιόπιστες μαρτυρίες της εποχής της θετικιστικής ιστοριογραφίας ορίζονται με κριτήρια τέτοια, που περιορίζουν και το είδος και το ιστορικό πεδίο τους. Αφενός είναι πρωτογενείς γραπτές πηγές, επίσημα έγγραφα ή ατομικές μαρτυρίες, ενώ αφετέρου προέρχονται μόνο από την πολιτική, στρατιωτική και διπλωματική ιστορία (οπ:113-114).

Ενδεικτικές για την ιστοριογραφική αντίληψη της εποχής είναι οι απόψεις του Ranke (η προσέγγιση του οποίου κερδίζει έδαφος τα μέσα του 19^{ου} αιώνα) σχετικά με τη λειτουργία και τη χρήση του τεκμηρίου: ο ιστορικός μπορεί να γράψει την Ιστορία «όπως ακριβώς συνέβη» αρκεί να μελετήσει τις πηγές στις οποίες βρίσκονται εγχαραγμένα όλα τα γεγονότα του παρελθόντος (οπ:113). Η νέα θεωρητική κατεύθυνση που εκπροσωπείται από το Ranke ορίζει την ιστορική επιστήμη ως επίπονη συσσώρευση μαρτυριών και θεμελιώνει τη συγγραφή της Ιστορίας στη μελέτη των πρωτογενών πηγών στις οποίες και αποδίδει μέγιστη σημασία, τόσο σε αυτές όσο και στον προσδιορισμό τους προς όφελος του αναγνώστη. Η βασική κατεύθυνση της Ιστορίας ως επιστημονικού κλάδου είναι η έρευνα των πρωτογενών πηγών και η κατανόηση του παρελθόντος αυτού καθαυτού «από μέσα» και όχι νοούμενου ως «άθροισμα αξιοπερίεργων γεγονότων». Το έργο της Ιστορίας είναι να «δείξει τα γεγονότα του παρελθόντος, όπως πράγματι συνέβησαν». Το ιστοριογραφικό δόγμα της εποχής είναι ο βαθμός αξιοπιστίας, αντικειμενικότητας και επιστημονικότητας του «τι πραγματικά συνέβη», που παρέχουν οι πρωτογενείς πηγές²⁷. Ο ίδιος ο Ranke δίδασκε την τεχνική της χρησιμοποίησης του υλικού των πρωτογενών πηγών. Υπογράμμισε τη σχολαστική συσσώρευση έγκυρων μαρτυριών για την ανάπλαση των συγκεκριμένων και μοναδικών γεγονότων του παρελθόντος, στο πνεύμα μιας ιστορικής αντίληψης για το παρελθόν όπου η γενίκευση και η νομοτέλεια δεν έχουν θέση. Είναι χαρακτηριστικό ότι την εποχή του Ranke επιτράπηκε η μελέτη των αρχείων, - απρόσιτων ως τότε για τους ιστορικούς-, σε ορισμένους τουλάχιστον διακεκριμένους από αυτούς (Marwick 1985:54-58).

Στη διάρκεια της περιόδου της ιστοριογραφίας, τόσο στο θετικιστικό όσο και στον ιστορικιστικό τύπο της, το ιστορικό σεμινάριο εστιαζόμενο στην έρευνα των πρωτογενών πηγών αναδεικνύεται σε σημείο αναφοράς στην εκπαίδευση της Δύσης στα μέσα του 19^{ου} αιώνα στη Γερμανία, και αργότερα στις Η.Π.Α. και τη Γαλλία (Howell & Prevenier 2001:14). Το 1821 -στο πλαίσιο μιας εποχής όπου η μελέτη των πηγών είναι προσεκτική, όσο ποτέ- ιδρύεται στη Γαλλία το "Ecole des Chartes", προκειμένου να προσφέρει εκπαίδευση στο χειρισμό των ιστορικών πηγών, ενώ ο Ranke θεσπίζει στο Βερολίνο σεμινάρια τεχνικών έρευνας (Marwick 1989:42-43). Ως το τέλος του Β' Παγκόσμιου πολέμου κυριαρχεί το θετικιστικό-ιστορικιστικό ιστοριογραφικό παράδειγμα, που από

²⁷. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι ιστορικοί της εποχής υπερεκτιμούν την αφήγηση του αυτόπτη μάρτυρα και απορρίπτουν ως ιστορική απόδειξη κάθε κείμενο που δε διαθέτει αυτήν την ιδιότητα (Howell & Prevenier 2001:65). Ο ίδιος ο Ranke αποδίδει μεγάλη σημασία στις πηγές: «αν κάτι δεν είναι στις πηγές δεν υπήρξε» (οπ:12). Ομοίως, το κίνημα του Ρομαντισμού, που επηρέασε σημαντικά την ευρωπαϊκή σκέψη στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, καλλιεργεί έντονο ενδιαφέρον για το παρελθόν και ιδιαίτερα για την αναζήτηση αυθεντικών πηγών του παρελθόντος (Marwick 1985:58).

την άποψη της επιστημονικής μεθοδολογίας συνιστά μια παράδοση φιλολογικό-ιστορικής και τυπολατρικής προσέγγισης των πρωτογενών πηγών, η οποία συνοψίζεται στον έλεγχο της γνησιότητας και της αυθεντικότητας των ιστορικών τεκμηρίων με εσωτερικά και εξωτερικά κριτήρια και στην κριτική αποκατάσταση των κειμένων των πηγών (Κόκκινος 1998:249-250).

Το τέλος του 19^{ου} αιώνα και οι αρχές του 20^{ου} συνοδεύονται από την αποδυνάμωση της επί αιώνες σταθερής παραδοσιακής ιστοριογραφίας, σύμφωνα με την οποία η επιστημονική αντικειμενικότητα στην Ιστορία είναι εφικτή, όπως και η ιστορική αλήθεια, το παρελθόν συνιστά μια πραγματικότητα που επιδέχεται αιτιακή εξήγηση βάσει πηγών, που -με ένα είδος θετικιστικής τεκμηριωτικής λογικής – αποτελούν τεκμήρια για τα γεγονότα και που, με τη σειρά τους, επιδέχονται λογική επεξεργασία (Μαυροσκούφης 2005:14). Έτσι, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα εκδηλώνεται ένα είδος κρίσης του κλασικού ιστορικισμού εκπορευόμενο από μια μορφή «Νέας Ιστορίας» («νέος ιστορικισμός»), με κύρια γνωρίσματα το αίτημα για διεύρυνση του θεματικού πεδίου της ιστορικής μελέτης και σε άλλα αντικείμενα, την αμφισβήτηση της αφηγηματικής πολιτικής, κυρίως, Ιστορίας που επικεντρώνεται σε «σημαντικά» γεγονότα και «μεγάλες» προσωπικότητες, καθώς και την επιδίωξη της ευθυγράμμισης της Ιστορίας με τις κοινωνικές επιστήμες (Iggers 1999:50-51). Ωστόσο, η διεύρυνση των ιστορικών θεματικών πεδίων έθεσε το ζήτημα κατά πόσον η επέκταση αυτή απλώς επεκτείνει το θεματικό εύρος της υπάρχουσας Ιστορίας και κατά πόσον αυτά τα υπο-θέματα μπορεί να ενσωματωθούν σε μία «Συνολική-Ολική Ιστορία», ή εάν κατακερματίζουν το πεδίο της ιστορικής πραγματικότητας υποκαθιστώντας την Ιστορία με υπο-ιστορίες (Marwick 1989:61-62). Έτσι, μετά τη «Νέα Ιστορία», αναπτύσσεται μια προσπάθεια για αποκατάσταση της ενότητας της Ιστορίας, που κινδυνεύει να κατακερματιστεί σε υπο-ιστορίες, προσπάθεια που αποτυπώνεται στη δράση των “Annales”, και καλούμενη «Ολική Ιστορία» τείνει να ενοποιήσει την αμοιβαία σχέση όλων των ανθρώπινων δραστηριοτήτων κατά το παρελθόν. Αντίστοιχα, η κοινωνική-επιστημονική Ιστορία προσέλαβε διάφορες κατευθύνσεις κατά τον 20^ο αιώνα, με κοινό σημείο αναφοράς την προθυμία εφαρμογής νέων μεθόδων και τεχνικών, δανεισμένων κυρίως από τις κοινωνικές επιστήμες (Marwick 1985:63).

Η γενικότερη ανανέωση της ιστοριογραφικής αντίληψης, που σημειώνεται στην καμπή του 20^{ου} αιώνα, επιδρά καθοριστικά στο ζήτημα της χρήσης των πηγών. Αρχικά, ο θεματικός ελιτισμός, που περιορίζεται κυρίως στη διπλωματική, πολιτική και στρατιωτική Ιστορία, αντικαθίσταται από μια «Κοινωνική Ιστορία», που αναλύει το «κοινωνικό γίνεσθαι». Έτσι, το ιστορικό ερευνητικό πεδίο διευρύνεται για να συμπεριλάβει την κοινωνική, οικονομική, πολιτική ιστορία, την ιστορία των νοοτροπιών, της αστικοποίησης, της θρησκείας, της διανοήσης, των κοινωνικών τάξεων, όπως και κάποιων ειδικών ομάδων (εργατική τάξη, γυναίκες, παιδική ηλικία, ομοφυλόφιλοι), αλλά και κοινωνικών οργανισμών (οικογένεια, σχολείο, φυλακή), καθώς και την εθνοφυλετική γενεαλογική, τοπική, περιβαλλοντική ιστορία, την ιστορία της καθημερινής ζωής, της επιστήμης, της τεχνολογίας, της διατροφής, της τέχνης κ.τ.λ. (Αβδελά 1998:117, Howell & Prevenier 2001:14, Iggers 1995:39, Μαυροσκούφης 2005:18).

Παράλληλα με αυτή τη θεματική διεύρυνση εκδηλώνεται η επέκταση της ιστοριογραφίας σε γνωστικούς τομείς – ανυποψίαστους ως τότε – όπως η κοινωνιολογία, η οικονομία, η ψυχολογία, η ανθρωπολογία, προκειμένου να αντλήσει στοιχεία για τη δική της μελέτη. Η θεωρητική και μεθοδολογική αυτή συνδιερεύνηση διανοίγει νέους

δρόμους πρόσβασης προς το παρελθόν, επιτρέποντας την απόκτηση μιας ιστορικής γνώσης πιο ολοκληρωμένης, σφαιρικής, συνεπώς πιο φερέγγυας (Samagan 1985:214). Έτσι, η ιστορική επιστήμη προσεγγίζει σταδιακά τις κοινωνικές επιστήμες. Η ιστορική αφήγηση υπερβαίνει την αλληλουχία των γεγονότων και αποδίδει περισσότερο βάρος στην ιστορική ερμηνεία. Η ιστορική γνώση εξαρτάται από τις ενέργειες του ιστορικού, ο οποίος θέτει ερωτήματα και χρησιμοποιεί ποικίλα εννοιολογικά εργαλεία στην ερμηνεία του. Πρόκειται για μια κριτική προσέγγιση από μεθοδολογική άποψη περισσότερο αναλυτική, που χρησιμοποιεί έννοιες και γενικεύσεις των κοινωνικών επιστημών, οικειοποιούμενη τις μεθόδους και τα εργαλεία τους. Στόχος δεν είναι πλέον η αφήγηση γεγονότων, αλλά η αναζήτηση μιας στέρεης ερμηνευτικής αρχής κατά το πρότυπο των κοινωνικών επιστημών (Αβδελά 1998:115-117). Η νέα κοινωνική Ιστορία αγνοεί την αλληλουχία των μοναδικών και ανεπανάληπτων γεγονότων και προχωρά στην ιστορική ερμηνεία επικουρούμενη από τις κοινωνικές επιστήμες (Iggers 1995:39).

Το έργο των “Annales” (Χρονικά) από το 1929 συνιστά ριζικό αναπροσανατολισμό της επιστήμης της Ιστορίας. Το 1960 η γενικευμένη στροφή προς τις κοινωνικές επιστήμες επικρατεί και στα “Annales” (οπ:84). Σε μεγάλο βαθμό το ιστοριογραφικό έργο τους έχει έντονη ανθρωπολογική χροιά που μετριάζει τον επιστημονισμό, ο οποίος χαρακτηρίζει άλλες εκφάνσεις της κοινωνικής και επιστημονικής ιστορικής σκέψης (οπ:89). Ιδιαίτερα μετά το 1945 το ιστοριογραφικό παράδειγμα των “Annales” συνιστά σημείο αναφοράς της ιστορικής επιστήμης (Κόκκινος 1998:251).

Η έκδοση του περιοδικού “Annales” εντάσσεται στην επιδίωξη των ιδρυτών του (L.Febvre & M.Bloch) για ένα είδος ευρύτερης, ολικής Ιστορίας, που θα προωθεί την ολιστική θεώρηση των ιστορικών φαινομένων (Marwick 1989:80-81). Στο πλαίσιο αυτό η Ιστορία γίνεται αντιληπτή ως καθολική επιστήμη, που ανιχνεύει, αναδεικνύει και αναλύει τις δομές που συνέχουν τα ιστορικά φαινόμενα (Κόκκινος 1998:252). Η αλλαγή του ιστοριογραφικού παραδείγματος μπορεί να περιγραφεί ως μετάβαση από την Ιστορία-αφήγημα στην Ιστορία-πρόβλημα: από τις αφηγηματικές τεχνικές της παραδοσιακής ιστοριογραφίας στις τεχνικές αποκωδικοποίησης και ανάλυσης, από το πεδίο των επιφανειακών γεγονότων στη συνολική Ιστορία, από τα μονοαιτιακά ερμηνευτικά σχήματα, που αναδεικνύουν το ρόλο των «μεγάλων ανδρών», στα πολυαιτιακά εξηγητικά μοντέλα, όπου γίνεται συσχετισμός του οικονομικού, κοινωνικού, ιδεολογικού, πολιτικού και ανάδειξη της διαντίδρασής τους (ο.π.:252-253).

Στο πλαίσιο των “Annales” η Ιστορία νοείται ως κοινωνική επιστήμη ούτως, ώστε να διευρύνεται η ιστορική θεματική και μεθοδολογία, καθώς οι ιστορικοί εκδηλώνουν το ενδιαφέρον τους για όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής των ανθρώπων και συνενώνουν την ιστορική επιστήμη με τις «επιστήμες του ανθρώπου» (Iggers 1995:109).

Ως προς τη θεματική διεύρυνση, τα “Annales” εγείρουν ενστάσεις απέναντι στην αποκλειστικότητα της πολιτικοστρατιωτικής ηρωολατρικής Ιστορίας, της Ιστορίας των “elites” και των κυρίαρχων τάξεων και προωθούν την ανάδειξη άλλων όψεων της ιστορικής πραγματικότητας, όπως των βιωμάτων, των κοσμοαντιλήψεων, των «σιωπηλών μαρτύρων της ιστορικής διαδικασίας» (Κόκκινος 1998:225-226). Πρόκειται για μια «Ιστορία από κάτω», στην οποία ανιχνεύονται βαθύτερες τάσεις παρά επιφανειακές αλλαγές, όπως ο ρόλος των μαζών, η ιστορία μεγάλων πληθυσμιακών ομάδων (μη δυτικοί πολιτισμοί για παράδειγμα) των οποίων η έρευνα καταπνίγηκε ή αγνοήθηκε, στοιχεία της υλικής επιβίωσης-κουλτούρας και άλλα παρόμοια μέσα στις

οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και ιδεολογικές δομές (Iggers 1999:85, Κόκκινος 1998:236, Marwick 1989:124-125).

Ως προς τη μεθοδολογική διεύρυνση, αυτή εκδηλώνεται κυρίως με την οικοδόμηση στενότερων σχέσεων μεταξύ Ιστορίας και των άλλων κοινωνικών επιστημών, καθώς και οι δύο έχουν ως πεδίο σύγκλισης την ανθρώπινη δράση στην ολότητά της (Κόκκινος 1998:235-236). Ο ανοιχτός, κριτικός και διεπιστημονικός χαρακτήρας της Ιστορίας -που εδράζεται ήδη στη σκέψη του Bloch, ο οποίος στηρίζει τη συνεργατική έρευνα στην Ιστορία- εκφράζεται με τη χρήση τεχνικών από άλλες (κοινωνικές) επιστήμες, τη γεωγραφία, την ψυχολογία, την ανθρωπολογία, την οικονομική επιστήμη, την κοινωνιολογία αλλά και την τέχνη, τη λογοτεχνία, τη γλωσσολογία (Iggers 1995:109, Marwick 1989:121).

Εκτός από τη Γαλλία, το παράδειγμα της «Κοινωνικής Ιστορίας» αναπτύσσεται και αλλού. Στη Γερμανία, σε μία σπερματική εκδοχή του, εκφράζεται στη διάκριση του Dilthey ανάμεσα στην εξήγηση των φυσικών επιστημών και την κατανόηση των επιστημών του ανθρώπου ή της κουλτούρας, των οποίων σκοπός είναι «η κατανόηση του νοήματος των ανθρώπινων πράξεων μέσα στα συγκεκριμένα πολιτισμικά, κοινωνικά, ιστορικά πλαίσια (Iggers 1999:57). Παράλληλα, στην Αμερική οι «Νέοι Ιστορικοί» δανείζονται στο έργο τους στοιχεία από διάφορες κοινωνικές επιστήμες (οπ:64). Αντίστοιχα, ο μαρξιστικός ορισμός της ιστοριογραφίας στρέφει την προσοχή στο κοινωνικό πλαίσιο και στους κοινωνικούς μετασχηματισμούς της Ιστορίας (οπ:115). Η Ιστορία είναι μια κριτική κοινωνική επιστήμη που δεν αποβλέπει μόνο στην εξήγηση του κόσμου αλλά και στη μεταβολή του (Iggers 1995:54). Η κινητήρια δύναμη που ωθεί τον ιστορικό μετασχηματισμό-μεταβολή είναι η «πάλη των τάξεων», οι παραγωγικές-οικονομικές σχέσεις, στις οποίες και ανάγονται τα ιστορικά φαινόμενα (Κόκκινος 1998:191, Marwick 1985:60). Η μαρξιστική ιστοριογραφική σκέψη εγγίζει τη μορφή μιας «ολικής Ιστορίας», όπου διασυνδέονται αμοιβαία η τέχνη, η οικονομία και οι ιδέες, η πολιτική, η οικονομία, η Λογοτεχνία, δηλαδή η δομή και η υπερδομή (Marwick 1989:50).

Ως προς το ειδικότερο ζήτημα των πηγών, οι εξελίξεις του 20^{ου} αιώνα στο χώρο της ιστοριογραφίας διευρύνουν το πεδίο, τη χρήση και τη λειτουργία τους. Στην τάξη των ιστορικών πηγών προάγονται κατηγορίες από ίχνη του παρελθόντος που προϋπήρχαν αλλά ήταν παραμελημένα. Παράλληλα, με την επέκταση της ιστορικής μελέτης σε διάφορες μορφές της ανθρώπινης ιστορίας, η έννοια της πηγής διευρύνεται τόσο, που περιλαμβάνει «όλων των ειδών τα προσिता ως τότε δεδομένα, στα οποία μια ανάλυση, πιο επινοητική κάθε φορά, κατάφερνε να ανασύρει κάποιο κατανοητό ίχνος του παρελθόντος» (Samaran 1985:385-386). Σταδιακά, υποβαθμίζεται η διάκριση ανάμεσα σε επίσημες και ανεπίσημες γραπτές και μη γραπτές, πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές²⁸. Καθώς ο ορισμός της πηγής διευρύνεται, ώστε να συμπεριλάβει «οποιοδήποτε δημιούργημα του ανθρώπου διασώθηκε», οι ιστορικοί ερευνούν μια ποικιλία μη γραπτών πηγών, όπως αριθμητικά-σειραϊκά δεδομένα, οπτικοακουστικές πηγές, κατάλοιπα του υλικού πολιτισμού, προφορικές αφηγήσεις, μύθους, θρύλους, τραγούδια αλλά και τη

²⁸. Οι κοινωνικοί ιστορικοί, σε αντίθεση με την παραδοσιακή ιστοριογραφία που προσφεύγει απόλυτα στις πρωτογενείς πηγές, αναδεικνύουν μια νέα δυνατότητα της ιστορικής μελέτης, τη δυνατότητα να στηριχθεί μόνο στην αξιοποίηση ιστοριογραφικών έργων. Η έννοια της πηγής διευρύνεται για να συμπεριλάβει και τις δευτερογενείς, ενώ αναιρείται το αξίωμα «χωρίς πηγή δε γίνεται ιστορία» (Μαυροσκούφης 2005:20).

γλώσσα (λεξικογραφία, ονοματολογία). Παράλληλα, διευρύνονται και οι γραπτές πηγές, καθώς στα επίσημα αρχεία, προστίθενται τα ανεπίσημα και ιδιωτικά, όπως επίσης και μια ποικιλία γραπτών πηγών, π.χ. εφημερίδες, προσωπικά ημερολόγια, ιδιωτικές επιστολές, διαφημίσεις (Αβδελά 1998:119, Μαυροσκούφης 2005:19-21).

Η ανάπτυξη της «Κοινωνικής Ιστορίας», που αποτέλεσε θεμελιακό κλάδο της ιστορικής επιστήμης στον κύκλο των “Annales” και της μαρξιστικής ιστοριογραφίας του 20^{ου} αιώνα, διευρύνει την έννοια της πηγής και το φάσμα των ιστορικών τεκμηρίων, ώστε να συμπεριλάβει όλα όσα αποκαλύπτουν τις κοινωνικές ιστορικές παραμέτρους και επιδράσεις του παρελθόντος, τις οποίες η θετικιστική ιστοριογραφία υποτίμησε ή αγνόησε (Μπαγιόνας 1988:26-28). Η έννοια της πηγής, την οποία εισάγει το ιστοριογραφικό παράδειγμα του 20^{ου} αιώνα, είναι «ο,τιδήποτε μπορεί με κάποιον τρόπο να μας αποκαλύψει κάτι για το παρελθόν του ανθρώπου κάτω από την ιδιαίτερη μορφή της περασμένης εμπειρίας του» (Αβδελά 1998:119).

Ιδιαίτερα οι ιστορικοί των “Annales”, διαδραμάτισαν σπουδαίο ρόλο στη γενικότερη κίνηση προς τη χρήση ενός πολύ ευρύτερου φάσματος υλικού πηγών συμπεριλαμβανομένων ιδιαίτερα των οπτικών πηγών, των τεχνουργημάτων της λαϊκής κουλτούρας, της τέχνης γενικά, των εθίμων, ενθαρρύνοντας ποιοτικούς τρόπους ιστορικής σκέψης και γεφυρώνοντας ειδικότερα το χάσμα μεταξύ Ιστορίας και Λογοτεχνίας (Iggers 1999:89, Marwick 1989:125). Στο πλαίσιο της σχολής των “Annales” πραγματοποιείται ουσιαστικά μια νέα οριοθέτηση και προσέγγιση της πηγής. Εκτός από την μοντέρνα ιστοριογραφική αντίληψη, που αξιοποιεί το σύνολο των καταλοιπικών στοιχείων του παρελθόντος για την πληρέστερη ανασυγκρότηση της εικόνας του, πραγματοποιείται η μετάβαση από την πηγή-φετίχ και την παραδοσιακή φιλολογική-ιστορική κριτική στη διαλογική σχέση μεταξύ πηγής και ιστορικού (Κόκκινος 1998:252). Η προσέγγιση των ιστορικών πηγών με διαλεκτικό τρόπο προκύπτει από το ότι «μια ιστορική πηγή είναι ένας μάρτυρας και όπως όλοι οι μάρτυρες σπάνια μιλούν πριν τους απευθύνουν το λόγο». Ο ιστορικός οφείλει πρώτον, να αφήνει τις πηγές να μιλούν, απελευθερώνοντας τα ποικίλα στρώματα πληροφοριών, καθώς και τις πολυδιάστατες και ενδεχομένως αντιφατικές ή αλληλοεπικαλυπτόμενες οπτικές που περιέχουν, δηλαδή να κατανοεί τον κόσμο που εκφράζουν. Επίσης, οφείλει να υποβάλλει συγκεκριμένα ερωτήματα στις πηγές, να διαλέγεται μαζί τους. Ουσιαστικά, πρόκειται για ένα είδος προσέγγισης των πηγών όπου ο ιστορικός μετατρέπεται από συλλέκτη σε δημιουργό τους και το παρελθόν γίνεται κατανοητό μέσω της παροντικής ερμηνευτικής προοπτικής του (αντίθετη αντίληψη από τον ιστορικισμό) (οπ:233-235).

Οι ιστορικοί του 20^{ου} αιώνα εμμένουν, βέβαια, στην κριτική χρήση της μαρτυρίας - όπως και η επιστημονική σχολή του 19^{ου} αιώνα-, αλλά αναιρούν τη δήθεν αυτόματη ομολογία της πηγής που «μιλά από μόνη της» (Iggers 1995:19). Ομοίως, αμφισβητείται ή πεποίθησε του Ranke ότι η αυστηρή χρήση των πρωτογενών πηγών εξασφαλίζει την επιστημονική αντικειμενικότητα και την ιστορική αλήθεια (Marwick 1989:61). Οι γραπτές μαρτυρίες δεν αναγνωρίζονται πλέον ως «αντικειμενικά» τεκμήρια του παρελθόντος, στα οποία βρίσκονται όλες οι πληροφορίες. Αντίθετα, ο χειρισμός τους απαιτεί κάτι παραπάνω από την αναπαραγωγή του περιεχομένου τους, καθώς περιέχουν πληροφορίες σε διάφορα επίπεδα, η άντληση των οποίων εξαρτάται από την κριτική ερμηνευτική διαδικασία στην οποία τις υποβάλλει ο ιστορικός. Οι πηγές συνιστούν πλέον ίχνη του παρελθόντος χωρίς απόλυτη τεκμηριωτική αξία, καθώς νοηματοδοτούνται με βάση τις ιδέες, τις οπτικές και τα ερωτήματα του ιστορικού, ενώ αναδεικνύεται για

πρώτη φορά με ουσιαστική επιχειρηματολογία το ζήτημα της σχετικότητας της αξιοπιστίας των πηγών (Αβδελά 1998:118, Μαυροσκούφης 2005:14).

Τα παραπάνω επιστημολογικά γνωρίσματα εντάσσονται στο παράδειγμα της μοντέρνας ιστοριογραφίας, όπως αυτή συγκροτείται στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα. Οι ιστορικές έννοιες ανανεώνονται, εμπλουτίζονται και υποτάσσονται στο νέο ιστοριογραφικό πνεύμα του «ιστορικού σχετικισμού», σύμφωνα με το οποίο, η γνώση που έχουμε κάθε φορά για το παρελθόν είναι σχετική, άρα μερική και ατελής. Η θεώρηση της Ιστορίας ως μιας μοναδικής, οριστικής ανασύστασης του παρελθόντος αντικαθίσταται από την αντίληψή της ως «εκδοχής του παρελθόντος», που προσδιορίζεται από τις θεωρητικές και μεθοδολογικές επιλογές του ιστορικού. Η ιστορική γνώση δεν είναι αμετάκλητη, αλλά ανανεώνεται διαρκώς (Αβδελά 1998:115-117). Το παρελθόν ανασυγκροτείται μέσω του διαλόγου με το παρόν, ενώ στην αιτιακή εξήγηση εμπλέκεται ο πολυπαραγοντισμός και η πολυπλοκότητα των αιτιών, που οδηγεί στο συνδυασμό των πηγών. Τέλος, η αντικειμενικότητα, όπως και η ιστορική αλήθεια, είναι σχετική, οι «αλήθειες» είναι πολλές (Μαυροσκούφης 2005:14). Ενώ οι ιστορικοί του 19^{ου} αιώνα διατηρούν την πεποίθηση μιας απόλυτα επιστημονικής και αντικειμενικής Ιστορίας θεμελιωμένης στην αυστηρή μελέτη των πηγών, χωρίς την ερμηνευτική διαμεσολάβηση του ιστορικού, στον 20^ο αιώνα αναδεικνύεται η αναγκαιότητα της παρέμβασης του ιστορικού, καθώς «τα γεγονότα δεν μιλούν ποτέ από μόνα τους» (Marwick 1985:44).

Ωστόσο, από το 1970 σημειώνεται μια βασική αλλαγή του ιστοριογραφικού παραδείγματος, καθώς εκδηλώνεται μια μαζική απόρριψη της ιστορικής κοινωνικής επιστήμης, η οποία, επικεντρώνοντας στις κοινωνικές δομές και διαδικασίες, είχε περιθωριοποιήσει τις βιωματικές όψεις της καθημερινής ζωής και είχε αποκλείσει από τους αιτιακούς παράγοντες της ιστορικής εξέλιξης την ατομική βούληση. Δίπλα στο ένα επίπεδο της ιστορικής εμπειρίας, αυτό των εκτεταμένων κοινωνικών αλλαγών, αναδεικνύεται ένα δεύτερο, αυτό των ατομικών υπάρξεων, του βιώματος των απλών ανθρώπων. Αναδύεται εκ των πραγμάτων η ανάγκη για μια επιστημολογία που θα επιτρέψει την προσέγγιση του συγκεκριμένου, η μετάβαση από τη μακροϊστορία στη μικροϊστορία (ιστορία της καθημερινής ζωής), η οποία αποκαλύπτει την Ιστορία σαν μια ροή με πολλές όψεις και ατομικά κέντρα (Iggers 1999:129-137).

Έτσι, η μικροϊστορία που εκδηλώνεται ως ιδιαίτερη ιστοριογραφική τάση στη διάρκεια των δεκαετιών του '70 και του '80, προκύπτει ως αντίδραση στους περιορισμούς που έθετε η κοινωνική Ιστορία, η οποία με το να αποδίδει έμφαση στην υλική δομή, το οικονομικό, κοινωνικό ή πολιτικό σύστημα, παρόλο που δεν απέκλειε το άτομο, έτεινε να το αντιλαμβάνεται ως προϊόν των συστημάτων στα οποία ανήκε (Howell & Prevenier 2001:115). Η «Νέα Πολιτισμική Ιστορία» συνιστά μια επανακάλυψη της ατομικότητας των προσώπων, των μικρών ομάδων ως δρώντων παραγόντων της ιστορικής αλλαγής, μια απόπειρα να συλληφθεί η ανθρώπινη και προσωπική πλευρά της Ιστορίας (Iggers 1999:148-153). Πρόκειται για μια μορφή κοινωνικής Ιστορίας «από τα κάτω», που αναδεικνύει «τα άτομα που μέσα από την περιπέτεια του βίου και της σκέψης τους λειτουργούν ως πρίσματα για την αναγωγή του ιδιαίτερου και ατομικού στο γενικό και συλλογικό» (Κόκκινος 1998:269).

Στο πλαίσιο της μικροϊστορίας οι πηγές αντιμετωπίζονται όχι ως «τεκμήρια», αλλά ως ενδείξεις, ως στοιχεία συμβολικών κωδικών, που αποδεσμεύουν σημασία και επιδέχονται ερμηνεία (οπ:270). Οι πηγές που χρησιμοποιεί κυρίως αυτή η ιστοριογραφική προσέγγιση

είναι βιογραφίες, απομνημονεύματα, συνεντεύξεις από επιζώντες (προφορική ιστορία) (Iggers 1999:131). Το ιδιαίτερο εργαλείο της δεν είναι άλλο από τη σμικρυσμένη κλίμακα του καθημερινού βιώματος, το οποίο «λανθάνει ανάμεσα στην ουσία και τη μορφή της Ιστορίας και που η επιστήμη της Ιστορίας υποχρεούται να ανασύρει» (Δάλλας 1995:88). Η μετακίνηση από τη δημόσια στην ιδιωτική Ιστορία είναι το είδος μελέτης που αφορά τα μεμονωμένα γεγονότα και άτομα, τις μικρές λεπτομέρειες, συνιστά την τάση που χαρακτηρίζει την ιστοριογραφία στη δύση του 20^{ου} αιώνα (Marwick 1989:139).

Η τελευταία σημαντική τομή στην ιστοριογραφική αντίληψη σημειώνεται με τη «γλωσσική στροφή» στην Ιστορία ως αντίποδας του ιστορικού ρεαλισμού (Νέος Ιστορισμός). Ένας από τους λόγους αυτούς της εξέλιξης υπήρξε η συνειδητοποίηση της κειμενικής διάστασης της Ιστορίας: αφενός η πρώτη ύλη της Ιστορίας, οι πηγές, είναι στις περισσότερες περιπτώσεις κείμενα που παλινδρομούν ανάμεσα στην ιστορική πραγματικότητα και την αφηγηματική αναπαράσταση, ενώ αφετέρου η ιστοριογραφική πράξη δομείται ως τριπλή γλωσσική διαμεσολάβηση μεταξύ ιστορικών πηγών και παρελθόντος, πρωτογενών και δευτερογενών ιστορικών πηγών (Κόκκινος 1998:256). Σημαντική είναι η επίδραση που ασκεί σε αυτή τη «στροφή» η γλωσσολογική θεωρία του Saussure, σύμφωνα με την οποία η γλώσσα δε μεταφέρει, αλλά παράγει το νόημα, συνεπώς το (ιστοριογραφικό) κείμενο δε διατηρεί κάποια σχέση με την εξωτερική πραγματικότητα, δε μεταφέρει μέσω της γλώσσας ένα ιστορικό δεδομένο, αλλά είναι εγκλωβισμένο στο αυτόνομο σύστημα της γλώσσας, το οποίο παράγει τα νοήματα. Η ιστορική γραφή δεν αναφέρεται σε ένα πραγματικό ιστορικό παρελθόν και η ιστοριογραφία, καθώς οι ιστορικές αφηγήσεις είναι «λεκτικές μυθοπλασίες», είναι μια εκδοχή της μυθοπλασίας. Το περιεχόμενο της ιστορικής αφήγησης έχει περισσότερο επινοηθεί παρά ανακαλυφθεί, ενώ η δυνατότητα ενός ορθολογικού επιστημονικού λόγου αμφισβητείται, όπως και η σχέση μεταξύ επιστήμης και πραγματικότητας (Iggers 1999:156-159).

Έτσι, η «γλωσσική στροφή» παρουσιάζει όλες τις πηγές ως «γλωσσικά ενεργήματα», ως ντοκουμέντα που δεν έχουν ρεαλιστική σχέση με το πραγματικό παρελθόν, αλλά ως ερμηνείες που μεταβάλλονται ανάλογα με τα υποκειμενικά γνωρίσματα του ιστορικού-ερμηνευτή, συνιστώντας έτσι «αλυσίδες σημασιών και ερμηνειών», ένα απεριόριστο δηλαδή φάσμα ερμηνευτικών εκδοχών (Μαυροσκούφης 2005:21). Στο πλαίσιο αυτής της Μεταϊστορίας, η Ιστορία είναι μια επινόηση που κατασκευάζεται με τον αφηγηματικό λόγο και, συνεπώς, είναι αυτοαναφορική, σχετική, μια υποκειμενική γλωσσική κατασκευή (οπ:22). Από το παρελθόν το μόνο που υπάρχει είναι οι ερμηνείες του, η σκέψη πάνω σε αυτό. Η ιστορική αλήθεια είναι αδύνατη, ενώ υπάρχουν τόσες ιστορικές «αλήθειες» όσες και οι αφηγήσεις (οπ:14). Οι ακραίες εκδοχές της γλωσσολογικής στροφής, κυρίως η προβολή του εγγενώς διαμεσολαβημένου χαρακτήρα των ιστορικών πηγών, του ιστοριογραφικού λόγου και της σχετικότητας της κάθε ιστορικής ερμηνείας, σκιαγραφούν την επικράτηση ενός απόλυτου υποκειμενισμού και σχετικισμού στο ιστοριογραφικό εγχείρημα, καθώς και μιας ακύρωσης της εγκυρότητας της ιστορικής γνώσης. Τα παραπάνω χαρακτηρίζουν το ιστοριογραφικό παράδειγμα που ανακύπτει κατά τη μετάβαση από τη μοντέρνα στη μεταμοντέρνα ιστοριογραφία (Κόκκινος 1998:259).

Το σημερινό είδος του ιστοριογραφικού παραδείγματος προβάλλει ως βασικό αξίωμά του ότι «η Ιστορία γίνεται με τεκμήρια». Ως πηγή θεωρείται «ο,τιδήποτε μπορεί με κάποιον τρόπο να μας αποκαλύψει κάτι για το παρελθόν του ανθρώπου», «τα ίχνη που

άφησαν η σκέψη και η πράξη των ανθρώπων κατά το παρελθόν», ενώ «η έννοια της πηγής επεκτείνεται απεριόριστα, το μόνο όριό της είναι η σκέψη του ιστορικού» (Samaran 1985:73 & 384-386). Η διεύρυνση του φάσματος των πηγών συνοδεύεται και προκύπτει από μια συγκεκριμένη επιστημολογική αντίληψη: «Η Ιστορία έγινε σήμερα μια γνώση πολύ πιο πλατιά, που θέλει να αγκαλιάσει το παρελθόν του ανθρώπου ολόκληρου, σε όλη την πολυπολοκοκότητά του και στον καθολικό του πλούτο» (οπ:63). Έτσι, «ο ιστορικός, όπως η μέλισσα, μπορεί να φτιάξει το μέλι του από τα πιο ταπεινά λουλούδια». Παρόλο που στη διάθεση του ιστορικού υπάρχει ένα «δάσος» μαρτυριών, δεν υφίσταται καμία καταναγκαστική δέσμευση να περιοριστεί σε αυτές που ανήκουν σε περιοχές περισσότερο «προνομιούχες». Η διαδικασία της ανεύρεσης εκτείνεται σε όλες εκείνες τις πηγές που -δευτερεύουσες ίσως και τυπικά αμελητέες- έχουν κάτι να προσθέσουν στη γνώση για το παρελθόν (οπ:10).

Το ισχύον ταξινομικό σύστημα διαμορφώνει το εξής σχήμα γενικών κατηγοριών των ιστορικών πηγών:

1. Πρωτογενείς / άμεσες-Δευτερογενείς / έμμεσες: στις πρώτες συμπεριλαμβάνονται οι πηγές που προέρχονται από τη συγκεκριμένη περίοδο που μελετά ο ιστορικός, ενώ ως δευτερογενείς πηγές θεωρούνται οι μεταγενέστερες ερμηνείες. Το ιστορικό έργο συνίσταται ακριβώς στη μετατροπή των πρωτογενών πηγών (πρώτη ύλη) σε δευτερογενείς (τελικό προϊόν) (Marwick 1985:84-85, Μαυροσκούφης 2005:26).

2. Εκούσιες-Ακούσιες: ως εκούσια μαρτυρία εννοείται η πληροφορία ενός ντοκουμέντου, η οποία μεταφέρεται στους σύγχρονους ή στους μεταγενέστερους με συνειδητή πρόθεση του συντάκτη ή δημιουργού τους (π.χ. ιστορικές μελέτες). Ως ακούσιες μαρτυρίες μπορούν να θεωρηθούν όλα τα στοιχεία πληροφόρησης που μπορεί να αντλήσει ο ιστορικός, ανάλογα με τα ερωτήματά του, από τα διάφορα ντοκουμέντα, μέσα στα οποία η μαρτυρία «γλιστρά» «κατά λάθος», χωρίς ο συντάκτης ή δημιουργός τους να έχει επίγνωση ότι τα στοιχεία, που αυτός συμπεριέλαβε, θα αποκτήσουν αξία για τους ιστορικούς (π.χ. «υπολείμματα» που δεν περιέχουν συνειδητή πρόθεση ιστορικής μαρτυρίας όπως όπλα, εργαλεία, τοπωνύμια κ.τ.λ.) (Marwick 1989:218, Μαυροσκούφης 2005:26, Samaran 1980:227-228).

3. Επίσημες-Ανεπίσημες: η διάκριση αφορά την προέλευση των πηγών αντίστοιχα από διάφορα πολιτειακά και κοινωνικά θεσμικά όργανα, κρατικές υπηρεσίες ή από φορείς, ιδιώτες ή και επίσημους, χωρίς ωστόσο να αποτελούν δημοσιεύσιμο για την εποχή τους υλικό.

4. Δημοσιευμένες-Αδημοσίευτες.

5. Θησαυρισμένες-Αθησαύριστες (Μαυροσκούφης 2005:26-27).

Παράλληλα μια δεύτερη τυπολογία διαχωρίζει τις πηγές ανάλογα με τη μορφή-είδος τους σε:

1. Γραπτές Πηγές: υποδιαιρούνται σε α) αφηγηματικά-λογοτεχνικά ντοκουμέντα β) διπλωματικά-νομικά ντοκουμέντα γ) κοινωνικά ντοκουμέντα (για την οικονομία, την κοινωνία, την πολιτική).

2. Μη γραπτές-παραστατικές πηγές (οπτικές, ακουστικές-ηχητικές, απτικές-κατάλοιπα του υλικού πολιτισμού, ιστορικοί τόποι, μεικτού τύπου).

Ένα είδος πηγής δεν μπορεί να «διαβαστεί» ακριβώς όπως ένα άλλο, αλλά πρέπει να αναλύεται με όρους των ιδιοτήτων και του περιεχομένου του. Επίσης η χρήση του ενός ή του άλλου είδους πηγής εξαρτάται από τη μελετώμενη ιστορική περίοδο (Howell & Prevenier 2001:20-23, Μαυροσκούφης 2005:27-30). Παράλληλα με τις υπόλοιπες

ιστοριογραφικές παραμέτρους, όπως τα θέματα της ιστορικής μελέτης, ο τρόπος μελέτης τους με τη χρήση ποικιλίας θεωριών και μεθόδων αλλά και με τις διάφορες επιστημολογικές παραδοχές, η πεποίθηση της αντικειμενικής ιστορικής γνώσης, η αυταπόδεικτη φύση των αντικειμένων μελέτης, έχει εξελιχθεί και η αντίληψη σχετικά με τη λειτουργία και τη χρήση της ιστορικής πηγής. Είναι γεγονός όμως ότι σήμερα περισσότερο από ποτέ η γραφή της Ιστορίας εξαρτάται από τις ικανότητες κριτικής ανάλυσης των πηγών (Howell & Prevenier 2001:143-145). Σε αντίθεση με τους μεσαιωνικούς ιστορικούς που κατευθύνονταν από το διαθέσιμο ιστορικό υλικό και υπέβαλαν μόνο τις ερωτήσεις εκείνες στις οποίες το υλικό μπορούσε να δώσει τεκμηριωμένες απαντήσεις, η σύγχρονη ιστοριογραφική οπτική προωθεί μια επικουρική και όχι αφετηριακή αντίληψη για τη χρήση της πηγής. Ο ιστορικός ορίζει πρώτα το αντικείμενο και τα ερωτήματα της ιστορικής μελέτης του και μετά αντλεί απαντήσεις από οποιοδήποτε υλικό που είναι διαθέσιμο, αναζητά κάθε ίχνος οποιουδήποτε είδους που μπορεί να προσφέρει απαντήσεις (Marwick 1989:65 & 80).

Παρόλο που το σύγχρονο επιστημολογικό αξίωμα της ιστορικής επιστήμης ορίζει ότι «η ιστορική γνώση είναι έμμεση, καθώς το παρελθόν δεν μπορεί να είναι άμεσα προσιτό», η ανασύνθεση ακόμα και ενός τέτοιου είδους γνώσης προϋποθέτει ότι πρέπει: α) να κατέχουμε τις κατάλληλες πηγές, β) να τις κατανοούμε και γ) να έχουμε βάσιμους λόγους να τις εμπιστευόμαστε (Samaran 1985:392). Ως προς το α' και το γ' η σύγχρονη ιστοριογραφία έχει αντίστοιχα διευρύνει σε μεγάλη έκταση το πεδίο άντλησης ιστορικών πληροφοριών στο πλαίσιο της ολιστικής και διεπιστημονικής φιλοσοφίας για τη γνώση και έχει αναπτύξει στο έπακρο τις τεχνικές κριτικής και ανάλυσης των πηγών. Ιδιαίτερα όμως ως προς το β' ο σύγχρονος τρόπος προσέγγισης και αξιοποίησης της πηγής υπερβαίνει κατά πολύ την απλή καταγραφή και αναπαραγωγή του περιεχομένου της, καθώς οι πηγές «δεν αποκαλύπτονται παρά στο βλέμμα που έχει προετοιμαστεί για να τις δει» και αποκτούν την επιστημονική αξία τους, όταν πέφτουν στην αντίληψη ενός πνεύματος που πρώτον, ενδιαφέρεται να μάθει και δεύτερον, είναι αρκετά διαμορφωμένο, ώστε να επωφεληθεί από αυτές στην επιστημονική έρευνά του (οπ:208).

Σήμερα, επίσης, είναι χαρακτηριστικός ο σκεπτικισμός με τον οποίο οι ιστορικοί αντιλαμβάνονται τα είδη αλήθειας που βρίσκονται «θαμμένα» στις πηγές, καθώς και το πλήθος των ερωτήσεων-ελέγχου στις οποίες τις υποβάλλουν (Howell & Prevenier 2001:16). Η βεβαιότητα της θετικιστικής ιστοριογραφίας ότι η βύθιση στις πηγές εξασφαλίζει μια αντικειμενική πρόσληψη του παρελθόντος έχει παρέλθει. Οι πηγές αντιμετωπίζονται περισσότερο κριτικά και προσεκτικά με την επίγνωση ότι δε μεταφέρουν άμεσα την πραγματικότητα, αλλά είναι και οι ίδιες αφηγηματικές κατασκευές, που ανασυγκροτούν αυτές τις πραγματικότητες, όχι από μόνες τους, αλλά με την καθοδήγηση της επιστημονικής έρευνας και του επιστημονικού λόγου (Iggers 1999:188-189). Έτσι, παρόλο που η γνώση μας για το παρελθόν προέρχεται από τις πηγές, είναι κατανοητό ότι αυτές δεν είναι τέλειες ανανακλάσεις της πραγματικότητας, αλλά κατασκευές αυτής προς αποκωδικοποίηση. Γι' αυτό, αν και σήμερα οι πηγές θεωρούνται το αντικείμενο μελέτης του ιστορικού, η οπτική της μεταμοντέρνας κριτικής δε συνεπάγεται ότι οι πηγές πριμοδοτούνται ως οχήματα προς την αλήθεια, αλλά ότι οι αυτές είναι το μόνο που διαθέτουμε και από τις οποίες μπορούμε κάτι να μάθουμε, αν τις μελετήσουμε προσεκτικά (Howell & Prevenier 2001:149).

Περαιτέρω, η λειτουργία της πηγής στη σύγχρονη ιστοριογραφική πρακτική είναι εξίσου τεκμηριωτική και ποιητική. Οι πηγές δε συνιστούν εκ φύσεως τεκμήρια για το

παρελθόν, αλλά μετατρέπονται σε τέτοια μέσω μιας διαδικασίας κριτικής (αντίληψη διαφορών παρελθόντος-παρόντος, αξιολόγηση πολλαπλότητας αιτιακών παραγόντων, εντοπισμός σιωπών-κενών στις πηγές, αξιολογικών κρίσεων, γενικεύσεων, λογικής επιχειρηματολογίας κ.λ.π.) με την οποία η πρώτη ύλη μετατρέπεται σε μαρτυρία. Πρόκειται για μια ενεργητική στάση απέναντι στις πηγές, η οποία μεσολαβείται από τις θεωρίες, την ιδεολογία, τις εμπειρίες και τα ενδιαφέροντα του ιστορικού, και συνιστά μια απόδοση νοήματος παρά μια αντιγραφή του περιεχομένου: «ο ιστορικός στην επαφή του με τις πηγές μοιάζει με τον κυνηγό που αναζητά, αναγνωρίζει και αξιοποιεί τα ίχνη» (Μαυροσκούφης 2005:16-17).

Επιπλέον, οι πηγές διαμορφώνονται, τα τεκμήρια δεν προσλαμβάνονται, αλλά παράγονται: μετά τη συγκέντρωσή τους, μετατρέπονται, μεταγράφονται, μεταβάλλονται, ως προς τη θέση και την υπόστασή τους, εκτοπίζονται από την πρακτική θέση τους και λειτουργούν ως «αφηρημένα» αντικείμενα της γνώσης. Έτσι, το υλικό της πηγής, μέσω μιας τεχνικής διεργασίας, τείνει σε μια αναχρησιμοποίησή του, που τροποποιεί την καθιερωμένη τάξη και οπτική του (Certeau 1981:41).

Τέλος, έχει μεταβληθεί ριζικά το είδος του χειρισμού του περιεχομένου της πηγής. Παλαιότερα η έρευνα ξεκινούσε από έναν περιορισμένο αριθμό (σπάνιων) τεκμηρίων, από τα οποία εξομαλύνονταν οι μεταξύ τους διαφορές και των οποίων το περιεχόμενο ενοποιούνταν σε μια προσπάθεια συνεκτικής κατανόησης. Σήμερα, πέρα από το γεγονός της απεριόριστης ποσότητας της πληροφορίας, η ερευνητική κατεύθυνση στρέφεται προς τις αποκλίσεις, τις διαφορές και πέραν τούτου δε στοχεύει σε μια τωρινή κατανόηση του παρελθόντος. Αντίθετα, ξεκινά από μια τυποποίηση του παρόντος, για να δώσει έδαφος σε «λείψανα» (οπ:47-48).

Στη συνέχεια, περιγράφεται σχηματικά ένα μοντέλο κριτικής προσέγγισης και ανάλυσης των γραπτών πηγών σύμφωνα με τους σύγχρονους ιστοριογραφικούς επιστημολογικούς και μεθοδολογικούς κανόνες. Καθώς τα λογοτεχνικά κείμενα, τα οποία στην παρούσα εργασία εξετάζονται από την πλευρά της ιστορικής τους αξιοποίησης, ανήκουν στην κατηγορία «κείμενα», υπάγονται στους αντίστοιχους μεθοδολογικούς κανόνες της ιστορικής έρευνας.

Μετά το στάδιο της «εύρεσης» ακολουθούν δυο βασικές λειτουργίες της ιστορικής έρευνας:

Α. Εξωτερική Κριτική: αφορά διαδικασίες προσδιορισμού των εξωτερικών χαρακτηριστικών της πηγής και συνιστά ένα είδος ιστοριοφιλολογικής τεκμηρίωσης.

1. Κριτική αποκατάσταση: ανίχνευση και διόρθωση λαθών.

2. Έλεγχος γνησιότητας και αυθεντικότητας: πιστοποίηση της πηγής σχετικά με το χρόνο, τόπο προέλευσης, τις συνθήκες διάσωσής της, την ταυτοποίησή της με το συγγραφέα. Μπορεί σε αυτό το σημείο να χρησιμοποιηθούν διάφορα τεχνικά εργαλεία, όπως η παλαιογραφία, η διπλωματική, η αρχαιολογία, η στατιστική, η σιγίλλογραφία, η χρονολόγηση, η κωδικολογία, η παπυρολογία, η επιγραφολογία, η οικοσημολογία, η νομισματολογία, η γλωσσολογία, κ.τ.λ.

3. Τεκμηρίωση προέλευσης: χρόνος και τόπος δημιουργίας και ανακάλυψης, συγγραφέας, ιδιότητά της ως πρωτότυπου ή αντίγραφου.

4. Ένταξη της πηγής στο ιστορικό της πλαίσιο: ποιος, πού, πότε και γιατί την έγραψε, κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές συνθήκες της δημιουργίας της πηγής, σε ποιους απευθυνόταν, ποιοι ήταν οι αρχικοί αποδέκτες της και πώς την κατανόησαν οι σύγχρονοί της, αν η δημιουργία της οφειλόταν σε στιγμιαία αντίδραση, σε γραφειοκρατική

διεκπεραίωση ή αποτελούσε σκόπιμη ενέργεια, πώς επέδρασε το κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο στη διαμόρφωση και στο περιεχόμενο της πηγής, ποιες κοινωνικές ομάδες εκφράζει, τι είδους εικόνα για την κοινωνία μεταφέρει, αν είναι σύγχρονη με το αναφερόμενο γεγονός ή μεταγενέστερη.

5. Ταξινόμηση πηγής (κατηγορία, είδος, μορφή πηγής): κάθε είδος πηγής παρέχει διαφορετικό είδος πληροφορίας και απαιτεί διαφορετικό είδος ανάλυσης. Σε αυτό το στάδιο τίθενται ερωτήματα όπως, ποια είναι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, οι συμβάσεις και οι παραδόσεις του συγκεκριμένου είδους (νομικές, πολιτικές, φιλοσοφικές, γλωσσικές), ποιος είναι ο τρόπος αναπαράστασης του γεγονότος από την πηγή, αν πρόκειται για τεκμηριωτική προσέγγιση με χρήση μαρτυριών και επιχειρημάτων ή για ερμηνευτική, ως διάλογος με τα γεγονότα.

B. Εσωτερική κριτική: αφορά τη διαδικασία επεξεργασίας της πηγής, που στοχεύει στην ερμηνεία και την κατανόησή της και συνιστά ένα είδος ερμηνευτικής.

1. Κατανόηση της πηγής (σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής).

α. Γλώσσα και ύφος: λεξιλογική ανάλυση, λέξεις-κλειδιά, γλωσσική ορθότητα και σαφήνεια, ειδική ορολογία, εκφραστικές συμβάσεις, κυριολεξία και μεταφορά, έμφαση, επαναλήψεις, σημασιολογικές μεταβολές, είδος λόγου.

β. Συνταγματική ανάλυση: δομή της πηγής και σχέση μερών μεταξύ τους (π.χ. σχέση τίτλου-περιεχομένου), εντοπισμός των σημαντικότερων χωρίων του κειμένου, των χωρίων, όπου βρίσκονται οι κυριότερες μαρτυρίες.

γ. Περιεχόμενο-πραγματολογικά στοιχεία: αλληλόδραση μεταξύ τεκμηριωτικών (έγκυρες πληροφορίες για την εμπειρική πραγματικότητα) και ποιητικών στοιχείων (συμπλήρωση ή τροποποίηση της εμπειρικής πραγματικότητας μέσω της ερμηνείας της). Ποιες οι σχέσεις μεταξύ των γεγονότων, ποια η διαπίστωση αιτιότητας, τι προκύπτει από τη συστηματική αξιολόγηση αίτιων-αποτελεσμάτων, ποιες οι βασικές θέσεις και απόψεις του συγγραφέα, ποιες μαρτυρίες, τεκμήρια, επιχειρηματολογία χρησιμοποιεί, ποια ζητήματα θίγει και πώς συνδέονται αυτά με την ιστορική περίπτωση, πώς χειρίζεται το θέμα, ποια στρατηγική ακολουθεί, εντοπισμός κενών, παραλείψεων, σιωπών, απροσδόκητων και μη αναμενόμενων για το είδος της πηγής, το περιεχόμενο ή το δημιουργό της στοιχείων.

2. Αξιοπιστία του συντάκτη.

α. Ατομικά χαρακτηριστικά: ποια είναι τα κίνητρα, οι στόχοι, οι προθέσεις του και γενικά το είδος της προσωπικότητάς του, ποια είναι η κοινωνική του θέση και ο ρόλος του, ποια συμφέροντα εκπροσωπεί και σε ποια εναντιώνεται, ποια είναι τα ενδιαφέροντά του, ποια κοινωνική, ιδεολογική, θρησκευτική, πολιτική και εθνική ομάδα εκφράζει, ποιες προκαταλήψεις έχει, ποια αντίδραση προσδοκά ή φοβάται, ποια επιχειρήματά του διατυπώνονται με ασάφεια ή υπαινιγμούς και ποιοι πιθανοί λόγοι τον ωθούν σε αυτό, αν έχει συμφέρον να ψεύδεται ή υποχρεώθηκε από μια κατάσταση να πει ψέματα, αν συμπαθεί ή αντιπαθεί μια κατηγορία ανθρώπων, ένα σύστημα ιδεών ή θεσμών, αν παρασύρθηκε από ατομική ή συλλογική ματαιοδοξία να πει ψέματα, αν επεδίωκε να κολακεύσει το κοινό ή να μη το δυσαρεστήσει. Γενικά, αξιολογείται ο βαθμός στον οποίο η ερμηνεία του συγγραφέα είναι χρήσιμη για την ιστορική μελέτη ανάλογα με το αν ο ίδιος ήθελε να πληροφορήσει, να πείσει, αν είχε λόγους να είναι ειλικρινής ή όχι, αν υπάρχει σκόπιμη παραπλάνηση, παραποίηση ή παράλειψη.

β. Σχέση του συγγραφέα με το αφηγούμενο γεγονός-πρόσωπα: εξετάζεται αν η πηγή στηρίζεται σε άμεση ή έμμεση γνώση, αν ο συγγραφέας ήταν σε θέση να δώσει έγκυρες

πληροφορίες π.χ. αν ήταν αυτόπτης μάρτυρας, αν συμμετείχε στα γεγονότα ή ήταν αμέτοχος, αν ήταν σε θέση να παρατηρήσει αντικειμενικά το γεγονός ή στην πραγματικότητα τον εμπόδισε κάτι (μια παραίσθηση, μια αυταπάτη ή μια απλή προκατάληψη ή μια εσωτερική ασυνειδητοποιήτη αιτία).

3. Ιδεολογική ανάλυση περιεχομένου: ιδέες, αξίες, πεποιθήσεις, συλλογική νοοτροπία, κλίμα εποχής, προκαταλήψεις.

4. Σύγκριση και διασταύρωση πηγών: συνιστάται να γίνεται χρήση μεγάλου φάσματος (ειδολογικού και ποσοτικού) πηγών, με σκοπό την ενίσχυση ή την εξασθένηση της τεκμηριωτικής λειτουργίας τους. Συγκεκριμένα, προτείνεται η εξέταση των σχέσεων της πηγής με άλλες ομοειδείς ή διαφορετικές, του ίδιου ή άλλων συγγραφέων: ποια είναι τα κοινά στοιχεία και οι αποκλίσεις ανάμεσα στην υπό εξέταση πηγή και τις άλλες της εποχής της, αν υπάρχουν άλλες πηγές που να ενισχύουν τις πληροφορίες της συγκεκριμένης πηγής, ποια ή ποιες φαίνονται περισσότερο πειστικές και αληθινές, ποιο συμπέρασμα προκύπτει από τη σύγκρισή τους.

Ιδιαίτερα ως προς τη σύγκριση των πηγών είναι γεγονός ότι συνιστά έναν επαρκή τρόπο πλουραλιστικής προσέγγισης του παρελθόντος, καθώς η διασταύρωση πηγών του ίδιου ή διαφορετικού είδους και η αξιοποίηση της ευρύτατης ποικιλίας τους συνεπάγεται ένα διεπιστημονικό και ολιστικό χειρισμό της ιστορικής ύλης, σύμφωνα με τα σύγχρονα επιστημολογικά αιτήματα (Howell & Prevenier 2001:43-56 & 61-68, Marwick 1985:221-224, Marwick 1989:221-224, Μαυροσκούφης 2005:32-43, Samaran 1980:214-217).

Οι παραπάνω δύο βασικές διαστάσεις της ανάλυσης των γραπτών πηγών (κριτική και ερμηνευτική) αναδεικνύουν τη φύση της ιστορικής μελέτης, που δε γίνεται -σήμερα- μόνο με την αναπαραγωγή του περιεχομένου τους, αλλά και με την επενέργεια της κρίσης και του πνεύματος του ιστορικού πάνω σε αυτές.

Ιδιαίτερα, όσον αφορά την κριτική ανάλυση των λογοτεχνικών κειμένων, στο πλαίσιο των σύγχρονων θεωρητικών προσεγγίσεων, αυτή μπορεί να ακολουθήσει τα εξής στάδια:

1. Επίπεδο ανάγνωσης: περιλαμβάνει τη σημασιολογική ανάλυση σε επίπεδο γλώσσας (λέξεις, ορολογία) αλλά και πληροφόρησης (πραγματολογικά στοιχεία), την ένταξη του κειμένου στο ιστορικό πλαίσιο του και την αξιολόγηση των ειδικών-ατομικών χαρακτηριστικών του συντάκτη, αλλά και τη συνολική εκτίμηση της σημασίας του κειμένου για το υπό εξέταση θέμα.

2. Διάταξη πληροφοριών: αφορά τη διάκριση ανάμεσα στις διάφορες μορφές της παρουσίασης των πληροφοριών, τη μυθοπλαστική (δραματική), την αποσπασματική (μνημονική), τη λογική (δοκίμιο), τη χρονολογική (χρονικό-απλή περιγραφή).

3. Επίπεδο Αφήγησης: περιλαμβάνει τα αφηγηματικά σχήματα και την πλοκή, δηλαδή τον τρόπο οργάνωσης και καταγραφής των γεγονότων και της δράσης των προσώπων, ανάλογα με το κάθε λογοτεχνικό είδος.

4. Διακειμενικό / εξωκειμενικό επίπεδο: σύγκριση κειμένου και σχέση με άλλα κείμενα ή άλλες πηγές πληροφοριών, σχέση κειμένου με το ιστορικό πλαίσιο (ιστορική-κοινωνιολογική προσέγγιση), σχέση κειμένου με τη ζωή του συγγραφέα (ψυχοβιογραφική προσέγγιση).

5. Θεωρίες πρόσληψης και αντικειμενικότητα (λογοτεχνική θεωρία): αφορά τις παραδοχές των θεωριών ανάγνωσης σχετικά με την αναγνωστική διαδικασία, τις παραμέτρους και τους περιορισμούς της, που καθορίζουν εν προκειμένω τις προδιαγραφές και το πλαίσιο μέσα στο οποίο ένα λογοτεχνικό κείμενο θα αναλυθεί και

θα αξιοποιηθεί ως ιστορική πηγή (π.χ. ζήτημα αντικειμενικότητας) (Μαυροσκούφης 2005:51-53).

Όσον αφορά τα προβλήματα που συνδέονται με τη χρήση πηγών, το συνηθέστερο είναι ο ατελής και αποσπασματικός χαρακτήρας τους ή αντίθετα το απεριόριστο φάσμα τους. Ως προς την πρώτη περίπτωση είναι χαρακτηριστικό ότι για την κλασική περίοδο υπάρχουν λίγες πρωτογενείς πηγές όπως επίσης αποσπασματικές και σπάνιες είναι οι μαρτυρίες για την εποχή του Μεσαίωνα, και γενικότερα οι μαρτυρίες για την καθημερινή ζωή και τη λαϊκή κουλτούρα διάφορων περιόδων. Πέρα από την ποσότητα υφίσταται αντίστοιχα και μια ποιοτική έλλειψη, καθώς οι πηγές υφίστανται φθορές και αλλοιώσεις, με αποτέλεσμα οι ιστορικοί να προσπαθούν να εξαγάγουν πληροφορίες με έμμεσο τρόπο, ώστε να αναπληρώσουν την αντικειμενική έλλειψη άμεσων πηγών. Ως προς την περίπτωση της αφθονίας των πηγών αυτή είναι ενδεικτική για την περίπτωση της σύγχρονης Ιστορίας, αλλά και γενικότερα για τη διπλωματική-στρατιωτική Ιστορία παλαιότερων κυρίως εποχών, όπου υπάρχει υπερβολικός όγκος μαρτυριών, με αποτέλεσμα ο μελετητής αυτών των περιπτώσεων να είναι πρακτικά αδύνατον να συμβουλευτεί όλες τις υπάρχουσες πηγές. Είναι χαρακτηριστικό, ωστόσο, ότι η χρήση του τηλεφώνου κατά τον 20^ο αιώνα προκάλεσε την παντελή έλλειψη μαρτυριών για ορισμένες κρίσιμες αποφάσεις, τόσο γραπτών όσο και άλλου είδους (Howell & Prevenier 2001:81, Marwick 1985:145-146, Μαυροσκούφης 2005:17).

Ένα επιπλέον πρόβλημα προκύπτει στη διαδικασία σύγκρισης των πηγών και αφορά κυρίως την αξιοπιστία των συγκριτικών αποτελεσμάτων. Είναι γεγονός ότι οι πληροφορίες των διάφορων πηγών κάποτε αλληλοεπιβεβαιώνονται και κάποτε αλληλοαποκλείονται. Το αδιέξοδο προκύπτει, όταν οι πηγές αντιφάσκουν μεταξύ τους και ο ιστορικός δε διαθέτει έναν ανεξάρτητο τρόπο, για να επαληθεύσει τη μια ή την άλλη εκδοχή, οπότε προσφεύγει στο ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο παρήχθη η πηγή, για να επιλύσει το πρόβλημα με ένα βαθμό εύλογης πιθανότητας (Howell & Prevenier 2001:72). Άλλοτε πάλι κάποιες πηγές αναφέρουν μια πληροφορία και άλλες όχι. Σε τέτοιες περιπτώσεις ο ιστορικός οφείλει να ελέγξει, εάν η σιωπή είναι εσκεμμένη.

Τέλος, ακόμα κι αν όλες οι διαθέσιμες πηγές συγκλίνουν, δεν είναι αυταπόδεικτα αξιόπιστες, καθώς ενδέχεται όλες να αναπαριστούν απόψεις ή εκδοχές των γεγονότων που εξυπηρετούν τις κυρίαρχες δυνάμεις ενός συστήματος. Για παράδειγμα όλες σχεδόν οι πηγές από τον πρώιμο ως τον όψιμο Μεσαίωνα (6^{ος}-12^{ος} αιώνας) έχουν παραχθεί από εκκλησιαστικούς οργανισμούς και παρουσιάζουν μια ενιαία χριστιανική εικόνα για την Ευρώπη της περιόδου. Παρομοίως, όλες οι διασωθείσες πηγές για τα εργατικά κινήματα από το 19^ο αι. στην Ευρώπη προέρχονται σχεδόν αποκλειστικά από τους καταστολείς ή τους αντίπαλους τους (συντηρητικές εφημερίδες, αστυνομικά αρχεία) (οπ:82).

5.1.1 Η χρήση των λογοτεχνικών κειμένων ως ιστορικών πηγών με όρους της μοντέρνας και μεταμοντέρνας ιστοριογραφίας

Η αξιοποίηση των λογοτεχνικών κειμένων ως ιστορικών πηγών πρέπει να πλαισιωθεί από τις επιστημολογικές παραδοχές της σύγχρονης ιστοριογραφίας, οι οποίες οριοθετούν και καθορίζουν τις διαστάσεις, τις δυνατότητες, τις παραμέτρους και τις προϋποθέσεις μιας τέτοιας αξιοποίησης στη βάση των κυριότερων εννοιών της ιστορικής μελέτης (οι έννοιες της πηγής, της αιτιακής εξήγησης, της αντικειμενικότητας, της ιστορικής αλήθειας). Τότε μόνο, με την υπαγωγή μιας τέτοιας ερευνητικής πρακτικής στο ευρύτερο

επιστημολογικό ιστοριογραφικό πλαίσιο, η απόπειρα αποκτά εγκυρότητα σε επίπεδο θεωρίας, και, επομένως, συνέπεια σε επίπεδο πράξης.

Η εφαρμογή των σύγχρονων θεωρητικών-επιστημολογικών προδιαγραφών της ιστοριογραφίας στις λογοτεχνικές πηγές της Ιστορίας συνεπάγεται ότι:

Τα λογοτεχνικά κείμενα, όπως και γενικότερα κάθε πηγή, δεν προσεγγίζονται με τη θετικιστική τεκμηριωτική λογική που αντιλαμβάνεται τις πηγές ως «τεκμήρια» για τα γεγονότα, αλλά ως «ερμηνείες», ως ίχνη της σκέψης πάνω στο παρελθόν, που νοηματοδοτούνται βάσει των ερωτημάτων, των προθέσεων και των οπτικών του ιστορικού. Στην περίπτωση ιδιαίτερα της Λογοτεχνίας, το κείμενο που προσεγγίζεται ως ιστορική μαρτυρία μορφοποιείται από δυο παράγοντες: την κοινωνικά και πολιτισμικά, αλλά και προσωπικά, μεσολαβημένη αναπαράσταση της ιστορικής πραγματικότητας εκ μέρους του συγγραφέα, και την πρόσληψη και νοηματοδότηση του κειμένου από τον ιστορικό-αναγνώστη ανάλογα με τις γνώσεις, τις προκαταλήψεις, τα ερωτήματα και τις προθέσεις του. Τα συγκεκριμένα συνιστούν το διπλό σημασιολογικό φορτίο της Λογοτεχνίας, το οποίο στην περίπτωση της ιστορικής αξιοποίησής της αποκλείει τη δυνατότητά της να λειτουργήσει ως εξήγηση. Άλλωστε, τόσο η μοντέρνα όσο και η μεταμοντέρνα ιστοριογραφία, αίρουν διά παντός την έννοια της απόλυτης αντικειμενικότητας στην ιστορική έρευνα, που ούτως ή άλλως δεν μπορεί και δεν πρέπει να εκβιάζεται στις πηγές, πόσο μάλλον σε αυτές που εμπίπτουν στον υποκειμενικά ερμηνεύσιμο λόγο της Λογοτεχνίας.

Η ύπαρξη αυτής της υποκειμενικότητας στην Ιστορία δεν αίρει αναγκαστικά την επιστημονικότητά της. Στην ανακατασκευή και την προσέγγιση της (λογοτεχνικής) πηγής παρεμβάλλονται τα υποκειμενικά χαρακτηριστικά της πρόθεσης, της οπτικής, των ερωτημάτων, αλλά αυτό δεν αναστέλλει την έρευνα του ιστορικού, ο οποίος συνειδητοποιεί την επίδραση της υποκειμενικότητας, την οποία και προσπαθεί να διευθετήσει. Αλλά ακόμα κι αν ο ίδιος δεν επιδιώκει συνειδητά κάτι τέτοιο, η υποκειμενική χροιά αντισταθμίζεται κάποια στιγμή από τα αποτελέσματα μιας έρευνας, που ούσα συνδυαστική και διεπιστημονική (από άποψη πηγών) είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα καταλήξει σε αξιόπιστο συμπέρασμα. Ακόμα και αν σε όλες τις πηγές μεμονωμένα επιδρά το στοιχείο της υποκειμενικότητας, θα υπάρχει κάτι που θα μπορεί να μας δοθεί ως ιστορική πληροφορία, και το οποίο η υποκειμενικότητα δε θα μπορεί να αλλοιώσει, είτε γιατί είναι τόσο ξεκάθαρο και ορατό, είτε γιατί κάποιο στοιχείο θα επιβεβαιώνεται και από άλλες πηγές και θα συνιστά ένα τόσο συνεκτικό σύνδεσμο ανάμεσά τους, ώστε καμία μορφή υποκειμενικότητας δε θα βρίσκει χώρο να εισχωρήσει ή να υψωθεί πάνω από το βαθμό του ανεκτού.

Η επιστράτευση της Λογοτεχνίας ως επιπλέον μέσου ερμηνευτικής κατανόησης του παρελθόντος υπηρετεί ακριβώς αυτή την ανάγκη της διεπιστημονικότητας προς όφελος μιας όσο το δυνατόν ολιστικής και, συνεπώς, αξιόπιστης προσέγγισης της Ιστορίας. Δεδομένου ότι το παρελθόν έχει χαθεί οριστικά και το μόνο που απομένει είναι η σκέψη, η ανασυγκρότηση, η αναπαράστασή του και ο διάλογος με αυτό, τα λογοτεχνικά έργα με ιστορικές αναφορές αποτελούν αναπαραστάσεις και όχι αποτυπώσεις του.

Επιπλέον, η μοντέρνα οπτική αναδεικνύει την πολυπλοκότητα και τον πολυπαραγοντισμό των αιτιών παραπέμποντας έτσι σε μια πρακτική συνδυασμού των πηγών. Σε αυτό το πλαίσιο τοποθετείται η σύνδεση Λογοτεχνίας και Ιστορίας, ως παραδοχή της άποψης ότι η ιστορική κατανόηση δεν αποτελεί μονοπώλιο ενός

συγκεκριμένου κλάδου, αλλά επιτυγχάνεται με τη συνδρομή και άλλων (κοινωνικών) επιστημών. Εν τέλει αυτό που είναι δυνατό στην Ιστορία δεν είναι τόσο μια εξήγηση -με τη στενή έννοια του όρου- αλλά μια «σκέψη» πάνω στην ιστορική εξέλιξη, μια κριτική ερμηνευτική ματιά. Μέσα σ' ένα τέτοιο πλαίσιο και μέσω της λογικής επεξεργασίας των τεκμηρίων προσεγγίζονται οι λογοτεχνικές πηγές.

Περαιτέρω, το δόγμα της μιας και μοναδικής αλήθειας προσκρούει πάνω στη σχετικότητα του κοινωνικού κόσμου και στις πολλές «αλήθειες». Αυτή η σχετικότητα αναδεικνύει την ανάγκη της διεπιστημονικής προσέγγισης της γνώσης που αίρει σε κάποιο βαθμό τη μονολιθική οπτική των πραγμάτων. Η Λογοτεχνία είναι μέρος των αφηγήσεων που έχουν κατά καιρούς ειπωθεί σχετικά με το παρελθόν και γίνεται έτσι μέρος της σχετικότητας αυτής όσο και της ιστορικής αλήθειας που αναζητείται. (Μαυροσκούφης 2005:14).

5.2 Η αξιοποίηση της Λογοτεχνίας ως ιστορικής μαρτυρίας: κριτήρια, προϋποθέσεις, δυνατότητες και περιορισμοί

5.2.1 Το ζήτημα της αναφορικής και της αυτοαναφορικής διάστασης της Λογοτεχνίας υπό το πρίσμα των θεωρητικών παραδειγμάτων της Λογοτεχνίας

«Ο ποιητής δεν είναι μόνο της αισθητικής αντικείμενο,
είναι και της Ιστορίας» Κ. Παλαμάς

Η Λογοτεχνία περιγράφει κατά κόρον χαρακτήρες, πράξεις και γεγονότα, που δεν έχουν αντικειμενική ύπαρξη στον εξωλογοτεχνικό κόσμο, ή ακόμα και δηλώσεις ή πράξεις προσώπων χωρίς αντίκρισμα αλήθειας. Ωστόσο, κατά μία συνήθη πρακτική καταφεύγουμε σε αυτήν αντιμετωπίζοντάς την ως πηγή ερμηνείας ή κατανόησης του κόσμου ή, ειδικότερα στο πλαίσιο της ιστοριογραφικής μελέτης, ως πηγή ιστορικής μαρτυρίας. Με κέντρο αυτό το παράδοξο έχει αναπτυχθεί μια ευρύτερη λογοτεχνική διαμάχη, που περιλαμβάνει από τη μία τους αρνητές της οποιας αναφορικής ιδιότητας της Λογοτεχνίας, ως προς την εξωλογοτεχνική υλική πραγματικότητα, και από την άλλη τους υποστηρικτές ενός είδους αλήθειας, που μπορεί κανείς να ανιχνεύσει στην καρδιά της μυθοπλασίας (Hawthorn 1995:155). Ευρύτερα, πάντως, η σχέση Λογοτεχνίας και ιστορικής πραγματικότητας υπάγεται στο ζήτημα της γενικότερης σχέσης της Λογοτεχνίας με το αντικείμενο που αναπαριστά.

Στο ένα άκρο αυτής της διαμάχης τοποθετείται ο αριστοτελικός ορισμός της «μίμησης», αλλά και η άποψη του Οράτιου «ut pictura, poesis» (σαν ζωγραφιά η ποίηση), όπου η Λογοτεχνία συνδέεται με την πραγματικότητα κατά το πρότυπο της φωτογραφικής αναπαράστασης. Στον αντίποδα, η έννοια της αυτοαναφορικότητας, όπως αναπτύσσεται στο πλαίσιο των αυτονομιακών λογοτεχνικών θεωριών, στις οποίες η σύνδεση της Λογοτεχνίας με το αντικείμενο αναφοράς, την πραγματικότητα και τον κόσμο διακόπτεται, καθώς όλες οι αναφορές της πρώτης κατευθύνονται στον εαυτό της. Η μορφή υπερέρχει από την ουσία, η έκφραση από το περιεχόμενο και τη δήλωση, το αναπαριστών από το αναπαριστώμενο, το σημαίνον από το σημαινόμενο, η σημείωση από τη μίμηση. Το δόγμα της αυτοαναφορικότητας, ουσιαστικά η απόρριψη της εξωκειμενικής πραγματικότητας ως αντικείμενου αναφοράς, ανάγεται σε θεωρίες

Λογοτεχνίας του 20^{ου} αιώνα, όπως ο Ρωσικός Φορμαλισμός, η Νέα Κριτική, ο Τσεχικός και Γαλλικός Δομισμός, η Σημειωτική (Compagnon 2003:143-165)²⁹.

Οι Ρώσοι Φορμαλιστές, επιχειρώντας να προσδιορίσουν την ανεξάρτητη ύπαρξη των λογοτεχνικών ποιοτήτων και χαρακτηριστικών, καταλήγουν στον αποκλεισμό όλων των μιμητικών και εκφραστικών ορισμών της Λογοτεχνίας, που οδηγούν αντίστοιχα στην Ιστορία, την πολιτική και την κοινωνιολογία (η Λογοτεχνία ως ρεαλιστική αναπαράσταση του κόσμου) ή στη βιογραφία και την ψυχολογία του συγγραφέα (η Λογοτεχνία ως έκφραση της προσωπικότητας του συγγραφέα) (Jefferson & Robey 1986:26-27). Συγκεκριμένα, οι Ρώσοι Φορμαλιστές εντοπίζουν μια αρνητική, ανατρεπτική παρά αντανάκλαστική σχέση της Λογοτεχνίας με την πραγματικότητα, που οδηγεί όχι στην αναπαραστατική εικόνα της δεύτερης, αλλά αντίθετα στην «ανοικειώσή» της (οπ:16). Έτσι, κάθε φορμαλιστική αντίληψη της Λογοτεχνίας την αντιλαμβάνεται ως γλωσσική κατασκευή και οργάνωση, συνεπώς όχι ως αντανάκλαση κάποιας εξωτερικής πραγματικότητας (Igleton 1989:23-26).

Ομοίως, ο Δομισμός περιορίζει την έμφαση στο αντικείμενο αναφοράς, καθώς προχωρώντας ένα βήμα παραπέρα από το Φορμαλισμό, που εξετάζει το σημείο, εξετάζει τη δομή των σχέσεων μεταξύ των σημείων και το νόημα ως προϊόν αυτής της δομής. Καθώς τα στοιχεία της δομής του λογοτεχνικού έργου αλληλοκαθορίζονται, η προσφυγή στις γνώσεις μας για τον κόσμο έξω από αυτό, για την κατανόησή του, είναι μάταιη και περιττή (οπ:148-149). Στο πλαίσιο του Τσεχικού Δομισμού είναι ενδεικτική η άποψη του Mukarovsky, σύμφωνα με την οποία το λογοτεχνικό έργο (όπως κάθε έργο τέχνης) αποκτά νόημα μόνο μέσα από την πράξη αντίληψης, συσχέτισης και έκφρασης της υλικής-καλλιτεχνικής πλευράς του στη συνείδηση του δέκτη, μέσω δηλαδή της μετατροπής του σε αισθητικό αντικείμενο. Συνεπώς, το έργο τέχνης έχει μια αυτόνομη λειτουργία, που καθιστά κάθε αναφορά -πλην από αυτήν στην ατομική συνείδηση- στην εξωτερική πραγματικότητα, περιττή. Υπ'αυτήν την έννοια το λογοτεχνικό έργο δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ιστορική ή κοινωνιολογική μαρτυρία (Fokkema & Ibsch 1997:68-69). Για τους Γάλλους Δομιστές ο κόσμος που αναπαριστά το μυθιστόρημα στηρίζεται στην αναφορική ψευδαίσθηση, στην ψευδαίσθηση αντιστοιχίας και ταύτισης λέξης και πράγματος, που αντικειμενικά είναι αδύνατη, καθώς η γλώσσα είναι φτιαγμένη από διαφορετικό υλικό από αυτό των γεγονότων, από συστήματα κωδικών, σημασιών και ιδεολογιών (Αμπατζοπούλου 1998:99-100).

Όσον αφορά τη Νέα Κριτική, αυτή χωρίς να αποκόπτει το δεσμό μεταξύ Λογοτεχνίας και πραγματικότητας, τον εντοπίζει σε μία μορφή έμμεσης δήλωσης ή αναπαράστασης, μέσα από τύπους και σχήματα (Igleton 1989:82-89).

Τέλος, για τον Iser, στο πλαίσιο των αναγνωστικών θεωριών, το διακριτικό γνώρισμα της Λογοτεχνίας είναι η απουσία ενός ακριβούς συσχετισμού ανάμεσα στα φαινόμενα που περιγράφονται στα λογοτεχνικά κείμενα και στα αντικείμενα του κόσμου της «πραγματικής ζωής». Επομένως, καθώς τα λογοτεχνικά κείμενα δεν επιτρέπουν καμιά

²⁹. Ιδιαίτερα η γλωσσολογία του Saussure, με την έννοια της αυθαίρετης φύσης του σημείου (η λέξη αναφέρεται όχι στο αντικείμενο αλλά στην έννοιά του), συνεπώς με την αναγκαστική αποσύνδεση της γλώσσας από τον υλικό κόσμο και τον εγκλεισμό του νοήματος στα αυτόνομα συστήματα της γλώσσας, αποτελεί θεωρητικό έρεισμα της θέσης ότι η Λογοτεχνία αναφέρεται στον εαυτό της και όχι σε πράγματα μέσα στον κόσμο (Hawthorn 1995:156-160). Καθώς η γλώσσα δεν είναι μέσο για τη μετάδοση του νοήματος, αλλά αντίστροφα το νόημα παράγεται από τη γλώσσα, κάθε κείμενο δεν αναφέρεται σε κάποια εξωτερική πραγματικότητα, αλλά είναι κλεισμένο στον εαυτό του. Συνεπώς, δεν τίθεται θέμα διάκρισης ανάμεσα στην αλήθεια και τη μυθοπλασία (Iggers 1999:159).

εξωκειμενική αναφορά και καθώς δεν έχουν τα ακριβή τους αντίγραφα σε κάποια κατάσταση του πραγματικού κόσμου, διέπονται από ακαθοριστία, μια ιδιότητα όλων των λογοτεχνικών έργων που καλείται να διευθετήσει ο αναγνώστης μέσα από την ατομική πράξη ανάγνωσης, προβάλλοντας στο κείμενο τα δικά του «μέτρα» και συμπληρώνοντάς το με την προσωπική του ανάγνωση (Fokkema & Ibsch 1997:237-238).

Η κατάρριψη της μιμητικής, αντανάκλαστικής λειτουργίας της Λογοτεχνίας ως προς τον εξωλογοτεχνικό κόσμο βασίζεται κυρίως στα εξής:

α) στον ιδιαίτερο χαρακτήρα του λογοτεχνικού κειμένου, που σύμφωνα με τις αυτονομιακές λογοτεχνικές θεωρίες το διαφοροποιούν από άλλα επικοινωνιακά κείμενα. Η ιδιαιτερότητα αυτή συνίσταται στη συνδηλωτική, εννοιολογικά πολυσημική φύση και λειτουργία του λογοτεχνικού κειμένου, που διακρίνεται από το δηλωτικό, μονοσημικό και εξορισμού πληροφοριακό χαρακτήρα άλλων λόγων. Καθώς η λογοτεχνική γραφή δεν παραπέμπει σε ένα νόημα, αλλά σε ένα «πεδίο σημασιών», χαρακτηρίζεται ως αυτοαναφορική, συνεπώς διφορούμενη, οπότε δεν μπορεί να τοποθετηθεί σε μια ευθεία αντανάκλαστική αναλογία κειμενικού-εξωκειμενικού,

β) στην αδυναμία της ίδιας της αντανάκλαστικής, μιμητικής αντίληψης να αιτιολογήσει επιστημονικά την αρχή της: η αντανάκλαση των ιστορικών και κοινωνικών γεγονότων, είτε στο επίπεδο των ρητών περιεχομένων είτε στο επίπεδο της κοσμοθεωρίας του μυθιστορηματικού κόσμου, είτε στο επίπεδο ακόμα της συνεκτικής αντίληψης που δεσμεύει ρόλους και καταστάσεις, είναι αδύνατη. Ο συσχετισμός εξωκειμενικής και αντικειμενικής πραγματικότητας δεν μπορεί να είναι άμεσος, καθώς η μεν συνιστά κειμενική δομή, που ανήκει στο χώρο της σημείωσης, του συμβολικού, και η δε εξωκειμενικά δεδομένα, που εμπίπτουν στο πεδίο των συμβάντων, του βιωματικού. Συνεπώς, η όποια σύνδεση μεταξύ τους μπορεί να είναι μόνο έμμεση: «προκειμένου να γίνει δυνατή η μετάβαση ενός γεγονότος ή μιας κατάστασης από το χώρο της πραγματικότητας σε ένα σημειακό σύστημα, επιβάλλεται η μεταγραφή του στη σημειακή «γλώσσα» αυτού του συστήματος... Για να περάσει η ιστορική ή και κοινωνική πραγματικότητα μέσα στη Λογοτεχνία απαιτείται η έκπτωσή της από το χώρο του γεγονότος και η μετάταξή της στο χώρο της λογοτεχνικής σημείωσης, δηλαδή στις μορφές και τις συμβάσεις που ορίζουν το λογοτέχνημα ως ιδιαίτερο έργο με και πάνω στη γλώσσα». Σε αυτό το συμβολικό, γλωσσικό, σημειωτικό επίπεδο πρέπει να αναζητηθούν οι ιστορικές εγγραφές του λογοτεχνικού κειμένου και όχι στην αυθαίρετη αντιβολή του με την ετερογενή πραγματικότητα (Τζούμα 1997:111-114).

Στο σχετικό ζήτημα είναι αξιοσημείωτη η μαρξιστική ανάλυση, καθώς η ιδέα της αντανάκλασης της κοινωνικής, οικονομικής και ιστορικής πραγματικότητας (βάση) στο καλλιτεχνικό πεδίο (εποικοδόμημα) συνιστά ένα από τα βασικότερα εργαλεία της³⁰. Ο μαρξιστικός ορισμός της τέχνης ως αντανάκλασης ξεφεύγει από το θετικιστικό δόγμα του «αντικειμένου όπως είναι πραγματικά» και στο οποίο ενέπιπταν η νατουραλιστική εκδοχή και η εκδοχή του κριτικού ρεαλισμού (αντίστοιχα η τέχνη ως ένα είδος «καθρέπτη» του φυσικού-πραγματικού κόσμου και η τέχνη ως αντανάκλαση της «εσωτερικής φύσης» του κόσμου). Το μοντέλο αντικείμενο-αντανάκλαση επαληθεύεται, αλλά με νέους όρους. Η τέχνη δεν αντανάκλα μεμονωμένα αντικείμενα και επιφανειακά

³⁰. Το 1932 στη Σοβιετική Ένωση του Στάλιν απαγορεύθηκε κάθε οργανωμένη δραστηριότητα που δεν ακολουθούσε την επίσημη γραμμή του σοσιαλιστικού ρεαλισμού, ενός είδους λογοτεχνικής αφήγησης που αναπαράγει τις σοσιαλιστικές ιδέες αναπαριστώντας ρεαλιστικά την ιστορική κατάσταση, και το οποίο προπαγανδίζει την ύπαρξη και την εξέλιξη του σοσιαλιστικού καθεστώτος (Αμπατζοπούλου 1998:75).

γεγονότα του υλικού κόσμου, αλλά τις έμφυτες ποιότητες και τάσεις της υλικής κοινωνικής διαδικασίας, δηλαδή του «πραγματικού κόσμου», τις βασικές δυνάμεις και κινήσεις που βρίσκονται στη βάση αυτών.

Μια σχετική παράμετρος αυτής της αντίληψης της τέχνης είναι η ανάδειξη της ενεργητικής δράσης πάνω στην υλική πραγματικότητα, η οποία υλοποιεί τη μετάβαση από την αντανάκλαση (reflection) στη διαμεσολάβηση (mediation) και συγκροτεί την καλλιτεχνική διαδικασία εν γένει: ο δεύτερος όρος περιγράφει τη διαδικασία της σχέσης ανάμεσα στην κοινωνία και την τέχνη (με μαρξιστικούς όρους ανάμεσα στη βάση και το εποικοδόμημα), η οποία κάθε άλλο παρά ευθύγραμμη αντανάκλαστική είναι. Σε αυτή τη διαδικασία μεσολάβησης, που αλλάζει το αρχικό περιεχόμενο της κοινωνικής πραγματικότητας, αυτό που κυριαρχεί είναι οι «διαμεσότητες», το μυαλό, η σκέψη, το ταλέντο, η ιδεολογία του συγγραφέα, που «παραμορφώνουν» την αντίληψη για την πραγματικότητα (Κόκορης 2005:12, Williams 1977:95-99).

Το απόσταγμα της μαρξιστικής θεωρίας της τέχνης απορρίπτει τη δυνατότητα μιας ευθέως αντανάκλασης πραγματικότητας, αίρει την παθητικότητα της συνείδησης που χαρακτηρίζει άλλες θεωρίες αντανάκλασης και διαχωρίζει την πραγματικότητα από την ομιλία γι' αυτήν. Με τη διάκριση ανάμεσα στην αντανάκλαση ως παραγωγή της αρχικής κοινωνικής-υλικής πραγματικότητας και αυτού που κάνει η τέχνη ως αναπαραγωγής, μεσολάβησης και πολιτισμικής αντιγραφής της πραγματικότητας, ο μαρξισμός θέτει αθόρυβα τα όρια της λειτουργίας της Λογοτεχνίας -της τέχνης ευρύτερα- ως μαρτυρίας για τον υλικό κόσμο και μάλιστα για την πλευρά του εκείνη που αφορά το ιστορικό «γίγνεσθαι». Η ιστορικότητα που ενδέχεται να διατρέχει ένα λογοτεχνικό έργο διαπλέκεται με τη συγχρονικότητα του συγγραφέα, με ό,τι εκπορεύεται από αυτόν ως φορέα της σύγχρονης με αυτόν Ιστορίας. Η συνύπαρξη των δύο επιπέδων της πραγματικότητας, του ιστορικού πεδίου, «όπου αναδύεται το φάντασμα άλλων ανθρώπων και εποχών», και του πεδίου στο οποίο κυριαρχεί ο συγγραφέας, οδηγεί στην αντίληψη μιας ιστορικότητας ως κατασκευής (όχι ως πλαστής πραγματικότητας), που ως τέτοια πρέπει να αξιολογείται. Επομένως, ο εκάστοτε λογοτεχνικός χειρισμός του ίδιου του ιστορικού θέματος, εξαρτώμενος από τις συνθήκες της συγχρονικότητας του συγγραφέα αλλά και τις προσωπικές παραμέτρους, εξηγεί την ανομοιομορφη επεξεργασία του ίδιου θέματος από διαφορετικά πρόσωπα μέσα στην ίδια ή σε διαφορετικές εποχές (Γαλανάκη 1995:16-19).

Σύμφωνα με το Hawthorn τα λογοτεχνικά έργα περιέχουν μια ευρεία διαστρωμάτωση βαθμών και ειδών αναφορικότητας στην εξωλογοτεχνική πραγματικότητα. Σε μια πρώτη κατηγορία κατατάσσονται όσα περιέχουν ένα είδος «ψευδούς» αναφορικότητας, η οποία όμως σχετίζεται κάθε φορά με τη συγγραφική πρόθεση. Ενδέχεται ο συγγραφέας να «ζητά» από τους αναγνώστες να φανταστούν μια περιγραφόμενη κατάσταση ως αληθινή στο πλαίσιο των λογοτεχνικών συμβάσεων. Άλλοτε μπορεί να πιστεύει ότι οι δηλώσεις του είναι αληθινές, ενώ στην πραγματικότητα δεν είναι, ή να γνωρίζει ότι οι δηλώσεις του είναι ψευδείς, αλλά να επιθυμεί να γίνουν πιστευτές από τον αναγνώστη, κινούμενος από εξωλογοτεχνικά κίνητρα. Σε μια δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνονται λογοτεχνικά έργα που, ενώ η αναφορά τους στον έξω κόσμο δεν είναι κατά κυριολεξία ακριβής, ωστόσο περιέχουν μια ιδιότυπη μορφή αλήθειας. Για παράδειγμα το έργο του Tolstoy και ένα ιστορικό εγχειρίδιο για το Γαλλο-Ρωσικό πόλεμο έχουν ένα κοινό αναφερόμενο, αλλά διαφορετικό νόημα, διαφορετική μορφή αλήθειας, ειδικά μέσα στα επιστημονικά και στα λογοτεχνικά συμπραζόμενα. Σε αυτό το είδος αναφορικότητας

αφενός ο συγγραφέας κάνει χρήση της γνώσης του αναγνώστη από τον εξωλογοτεχνικό κόσμο και αφετέρου «ζητά» έμμεσα από αυτόν, αν όχι να την αποβάλει από τη συνείδησή του σε κάποιο βαθμό, τουλάχιστον να κατανοήσει την περιορισμένη λειτουργικότητά της «μέσα» στο έργο της Λογοτεχνίας. Μια τρίτη κατηγορία αφορά τα λογοτεχνικά έργα που, παρόλο που περιέχουν μια ανακριβή αναφορικότητα (οι δηλώσεις τους σε περίπτωση που γίνουν σε μη λογοτεχνικά συμφραζόμενα θα χαρακτηριστούν ψευδείς), αυτή δε μας εμποδίζει να αντιληφθούμε τις αναφορές που κάνει το έργο σε ζητήματα και προβλήματα που ανήκουν στον εξωλογοτεχνικό κόσμο. Περαιτέρω, αυτή η συγκεκριμένη ανακριβής αναφορικότητα (π.χ. διαστρέβλωση ορισμένων γεγονότων) λειτουργεί έτσι, ώστε να επιτρέπει την εξαγωγή μιας ακριβούς γενικής αναφορικότητας, κάποιων διαπιστώσεων γενικευτικής αλήθειας για τον εξωλογοτεχνικό κόσμο. Γενικά, ο Hawthorn θεωρεί ότι τα λογοτεχνικά έργα περιέχουν διαφορετικά είδη προτάσεων, ποιητικές δηλώσεις, αλλά και δηλώσεις για πραγματικά στοιχεία. Είναι, βέβαια, γεγονός ότι το κέντρο της λογοτεχνικής αναφοράς είναι η αναπαράσταση, που σε καμιά περίπτωση δε λειτουργεί πάνω στην αναλογική βάση του ενα προς ένα ως προς την εξωκειμενική πραγματικότητα. Αυτό, όμως, δε σημαίνει ότι το λογοτεχνικό έργο δεν περιέχει αναφορές στο μη λογοτεχνικό κόσμο (Hawthorn 1995: 161-170).

5.2.2 Η Λογοτεχνία ως μορφή και ως είδος ιστορικής αλήθειας

Οι βασικές στρατηγικές που χρησιμοποιεί η μυθοπλασία για να πει την αλήθεια και να μεταφέρει τη «γνώση» συνίστανται στην κατασκευή ενός συνόλου χαρακτήρων και περιστατικών, μέσω των οποίων δημιουργείται η αίσθηση της «αναλογίας» με την πραγματικότητα. Μέσω μιας διαδικασίας και λειτουργίας αφαίρεσης και γενίκευσης τα ατομικά χαρακτηριστικά του μιμητικού κειμένου αναπαράγουν ευρύτερες όψεις του αναφερόμενου, διαμορφώνουν εξηγήσεις και κρίσεις των διάφορων όψεων της κοινωνικής πραγματικότητας (Foley 1986:64-65). Άλλωστε, σύμφωνα με τους όρους του μιμητικού συμβολαίου ο αναγνώστης συναινεί στο να θεωρήσει τις δομές και τις διαδικασίες που αναπαρίστανται στο κείμενο ως ισοδύναμες με τις αντίστοιχες της ιστορικής πραγματικότητας (οπ:67-68). Συνεπώς, ο κόσμος της Λογοτεχνίας επικοινωνεί αναγνωρίσιμα με τον εμπειρικό κόσμο, αλλά διαφέρει από αυτόν κατά το «εσωτερικά συνεπές κατανοητό του». Η διάκριση ανάμεσά τους δεν αφορά την πραγματικότητα και την ψευδαίσθηση, αλλά τον τρόπο αντίληψης της πραγματικότητας: «τα πάντα στον κόσμο της Λογοτεχνίας μπορεί να είναι αληθινά, εκτός από το σύνολό του» (Wellek & Warren χ.χ:241). Πρόκειται εν ολίγοις για έναν κόσμο όχι αντιτιθέμενο στον εμπειρικό κόσμο, αλλά προέκτασή του. Ο μύθος, ως κέντρο της δομής του λογοτεχνικού έργου, επικρατεί όχι ανταγωνιστικά προς την ιστορική ή επιστημονική αλήθεια, αλλά συμπληρωματικά, ως «είδος αλήθειας» ή και ως «ισοδύναμο αλήθειας».

Πέρα από αυτό, σύμφωνα με το Metscher, «η αισθητική αναπαράσταση δεν είναι ποτέ απλώς ουδέτερη μετατροπή της εμπειρικής πραγματικότητας σε μια ωραία εμφάνιση του κόσμου της τέχνης, αλλά υπονοεί την ερμηνεία αυτής της πραγματικότητας και την υιοθέτηση μιας στάσης απέναντί της: η αισθητική αντανάκλαση υπονοεί την ερμηνεία και την εκτίμηση της πραγματικότητας στην πράξη της αισθητικής σχηματοποίησής της (Foley 1986:65). Ειδικότερα, «η μυθοπλασία δεν ενσωματώνει την αναπαράσταση της ιστορικής πραγματικότητας, αλλά μόνο την αναπαράσταση του ιδεολογικού παραδείγματος με το οποίο η ιστορική πραγματικότητα γίνεται κατανοητή». Ανάμεσα στο

αναφερόμενο και στην αναπαράστασή του, παρεμβάλλεται ο μεσολαβητικός ρόλος του υποκειμένου (οπ:80). Η ιστορική αλήθεια αποκαλύπτεται διαθλασμένη από την υποκειμενικότητα του λογοτέχνη και της δικής του προσπάθειας για αναπαράσταση του κόσμου (Δούκα 1997:82-86). Το θέμα ενός έργου της μυθοπλασίας δεν αντανάκλα μια μοναδική «αλήθεια» ή πραγματικότητα, αλλά τις συλλογικές παραστάσεις, ιδεολογίες και αντιλήψεις που στηρίζουν την κατασκευή τους. Συνεπώς, τα θέματα εξετάζονται σε συνάρτηση με τις εκάστοτε ιστορικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες, θεωρούνται ότι αντιστοιχούν στις εικόνες που έχει ο συγγραφέας γι' αυτήν την πραγματικότητα, οι οποίες γενικότερα απηχούν τις αντιλήψεις της εποχής του (Αμπατζοπούλου 1998:65-66). Γενικά, ο καλλιτέχνης δίνει τη δική του τάξη στο χάος, αναπαράγοντας, αναδιατάσσοντας, ανασυνθέτοντας ή καταστρέφοντας τις προγενέστερες εικόνες του πραγματικού (οπ:74). Από μια άλλη άποψη, αυτό που μεταδίδει η ιστορική λογοτεχνία περισσότερο είναι το συναισθηματικό εκτόπισμα, ο αντίκτυπος των ιστορικών δρώμενων στο δέκτη και εν συνεχεία στον πομπό (Σπανάκου 1999:78).

Στη σχέση της Λογοτεχνίας με το αντικείμενο που αναπαριστά η «αλήθεια» που περιγράφεται είναι «μια συστηματική και με κανόνες κατασκευή... που εμβαθύνει σε πράγματα ήδη γνωστά... προσπαθώντας να βρει μια διαφορετική ποιητική» (Γαλανάκη 1995:17). Για το λόγο αυτό η ιστορική μαρτυρία που υπόκειται στα λογοτεχνικά έργα δεν ταυτίζεται με την έννοια της αντικειμενικής ιστορικής αλήθειας, που δομεί τον κορμό της ιστορικής μελέτης και χαρακτηρίζει ενδεχομένως αλλά είδη πηγών. Υπ' αυτήν την έννοια «μάρτυρας δεν είναι μόνο εκείνος που καταθέτει διασταυρούμενες και ιστορικά βεβαιωμένες πραγματικότητες στην αναζήτηση της ιστορικής αλήθειας, αλλά και εκείνος που αναψηλαφεί την πραγματικότητα μέσα από τα δεδομένα της γλώσσας, καταθέτοντας μια αλήθεια που ανοίγεται σε διαφορετικές προοπτικές» (Αμπατζοπούλου 1995:13-14). Έτσι, ο λογοτέχνης μέσω της λογοτεχνικής γλώσσας, της καλλιτεχνικής δημιουργίας, της συμβολικής αναπαράστασης και της διαδικασίας της γραφής, γίνεται ένα είδος μάρτυρα που δεν παρέχει ένα διαφανές πραγματολογικό περιεχόμενο ή μια ακριβή αποτύπωση των γεγονότων, αλλά μια δυνατότητα πρόσβασης σε μια εναλλακτική οπτική της Ιστορίας, όπως τη βίωσε ως γεγονός ο ίδιος ο γράφων, ως θεατής, ως αυτόπτης μάρτυρας ή ως ερμηνευτής του, μέσα από τις φαντασιακές προβολές του και το δικό του συμβολικό κόσμο. Η Λογοτεχνία, ως κοινωνική πρακτική, εγκαταλείπει το αφηγηματικό ύφος της αντανάκλασης του εξωλογοτεχνικού κόσμου, αφού δεν τον «καθρεφτίζει», αλλά αντίθετα δημιουργεί ένα πλασματικό ομοίωμά του (Αποστολίδου 1995:118). Το λογοτεχνικό έργο διατηρεί μια αυτονομία απέναντι στην πραγματικότητα που «αποτυπώνει», μια απόσταση κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μη συνιστά μια πηγή με το στερεοτυπικά αντιληπτό τρόπο, αφού δεν τοποθετείται σε μια γραμμή άμεσης αντιστοιχίας με αυτήν. Ο ορισμός της ως «απόκλισης» παραπέμπει σε αυτό που πραγματικά κάνει και που είναι όχι η αποβολή του πραγματικού, αλλά ο εμπλουτισμός του με νέες αντηχήσεις. Πρόκειται για μια αντίληψη της πραγματικότητας, όπου το «αληθινό» δεν ταυτίζεται με το πραγματικό (Delcroix & Hallyn 1997:218-313).

Το είδος της ιστορικής αλήθειας που «μεταδίδει» η Λογοτεχνία αποδίδεται εύστοχα με τον όρο του R. Williams «δομή της αίσθησης», ο οποίος παραπέμπει στη σύλληψη της «βιωμένης αίσθησης της ποιότητας της ζωής σε ένα συγκεκριμένο τόπο και χρόνο». Αυτή η ιδιαίτερη αίσθηση της ζωής, που ανιχνεύεται πρωταρχικά στην τέχνη και τη Λογοτεχνία, αποδίδει την περιρρέουσα ιστορική ατμόσφαιρα και συνιστά «ένα μοντέλο

αισθήσεων και αισθημάτων», όπως είναι οι παρορμήσεις, οι αναστολές, οι συναισθηματικές αποχρώσεις (Williams 1994:49-51). Η λογοτεχνική αφήγηση του ιστορικού παρελθόντος δε συνιστά μια λογιστική ή ερμηνεία ή καταγραφή των γεγονότων, ούτε μια διά της μυθοπλασίας επανεγγραφή της Ιστορίας. Απέναντι στη «γνώση» της Ιστορίας τοποθετείται η Λογοτεχνία ως «αίσθησή» της, ως ενασχόληση με το «μόρσιμο απόηχό» της (Βαλτινός 1995:330-333). Η είσοδος της Ιστορίας στο λογοτεχνικό έργο παίρνει στο πλαίσιο του μύθου που θα αφηγηθεί ο συγγραφέας, μία μορφή τέτοια, ώστε το ιστορικό γεγονός να ανάγεται σε στοιχείο του μύθου. Ουσιαστικά, το ιστορικό γεγονός παραμένει κατά το σχήμα του αυτούσιο, αλλά ο συγγραφέας θα το «αδειάσει» από το αντικειμενικό περιεχόμενό του, θα εκμεταλλευτεί τον απόηχό του όχι με τη στενή έννοια της ρεαλιστικής απεικόνισης, αλλά με σκοπό να προεκτείνει τις ενσυναισθητικές «γραμμές» της ιστορικής αντίληψης πέρα από τον ορίζοντα της πραγματολογικής «γνώσης» (Βαλτινός 1995:334-335).

Ο όρος «δομή της αίσθησης» (“structure of feeling”) συνιστά ένα δείκτη διαφοροποίησης της λειτουργίας της καλλιτεχνικής πράξης της Λογοτεχνίας από τον πληροφοριακό χαρακτήρα της ιστορικής μελέτης και της επιστημονικής πρακτικής: παραπέμπει σε ένα είδος ενσυναίσθησης, με τη μεταφορά των οραμάτων, των συναισθημάτων, των επιδιώξεων, της ατμόσφαιρας και του κλίματος μιας εποχής, συνεπώς σε ένα είδος εναλλακτικής πρόσβασης στην ιστορική «γνώση» και κατανόηση (Κόκορης 2005:23-24). Άλλωστε, η τέχνη, σύμφωνα με τον Althusser, «δε μας παρέχει μια γνώση με την αυστηρή έννοια του όρου, δεν αντικαθιστά ως εκ τούτου την (επιστημονική) γνώση...». Η ιδιαιτερότητά της έγκειται στο ότι «μας κάνει να δούμε, να αντιληφθούμε, να αισθανθούμε, κάτι το οποίο υπαινίσσεται την πραγματικότητα» (Foley 1986:83).

5.2.3 Η Λογοτεχνία ως είδος ιστορικής πηγής

Η διαμόρφωση μιας νέας στάσης απέναντι σε ίχνη του παρελθόντος, όπως η Λογοτεχνία, και η συνειδητοποίηση της αξίας τους ως στοιχείων για την ιστορική επιστημονική έρευνα χαρακτηρίζει την περίοδο μετάβασης της ιστορικής έρευνας σε ένα περισσότερο επιστημονικό πνεύμα. Ως τότε τα λογοτεχνικά έργα παρέμεναν σε ένα επίπεδο λειτουργίας αντίστοιχο με αυτό των αρχαιολογικών ευρημάτων, αυτό της αισθητικής απόλαυσης, που αγνοούσε το «περιεχόμενό τους σε αρχαιότητα», αλλά και τη δυνατότητά τους να λειτουργήσουν ως «ενεργά κείμενα». Άλλωστε, «στην εμβάθυνση της Ιστορίας αντιστοιχεί αναγκαστικά μια διεύρυνση της τεκμηρίωσης» (Samaran 1985:214-215). Την άποψη ότι η μυθοπλασία είναι αναπαράσταση του φανταστικού και η Ιστορία αναπαράσταση του πραγματικού διαδέχεται η αντίληψη ότι «μπορούμε να γνωρίσουμε το πραγματικό μόνο στη σύγκρισή του, την αντίθεσή του ή την προσομοίωσή του με το φανταστικό» (Μικέ 1994:168). Έτσι, παρόλο που η Λογοτεχνία θεωρείται «καθαρή» από πρακτική και επιστημονική σκοπιμότητα, μπορεί να διαβαστεί και «μη καθαρά», με βάση δηλαδή λειτουργίες που δε σχετίζονται θεμελιακά με τη φύση της, παρέχοντας στοιχεία που μπορούν να αξιοποιηθούν από πρακτική ή επιστημονική άποψη. Έτσι, πέρα από την έννοια της «αισθητικής εμπειρίας», του «αυτόνομου βασιλείου της τέχνης», διαμορφώνεται μια νέα αντίληψη της τέχνης ως «οργάνου» της επιστήμης ούτως, ώστε η εν δυνάμει φύση της Λογοτεχνίας να είναι η εν ενεργεία λειτουργία της και το αντίστροφο (Wellek & Warren χ.χ:305-308).

Με τον όρο «μαγικός ρεαλισμός» αποδίδεται αυτή ακριβώς η συγχώνευση στοιχείων της ιστορικής πραγματικότητας με το φανταστικό και πλασματικό χώρο της Λογοτεχνίας, η ανάμειξη του ρεαλισμού και του μύθου ως ένα είδος πολιτισμικής κωδικοποίησης της ιστορικής πραγματικότητας (Prinzinger 1995:130). Ο τρόπος που λειτουργεί η σύνδεση εξωτερικού και λογοτεχνικού κόσμου υπερβαίνει τις καθιερωμένες συμβάσεις της ρεαλιστικής αφήγησης, καθώς, παρόλο που το σταθερό υπόστρωμα παραμένει το ιστορικά επαληθεύσιμο πραγματικό, η προσέγγισή του γίνεται μέσω μιας γενικότερης συμβολοποίησης, όπως π.χ. καθολικές μορφές που αντιστοιχούν με ακρίβεια σε πραγματικά γεγονότα και καταστάσεις, σχεδιασμός των ηρώων με βάση υπαρκτά πρόσωπα. Πρόκειται για ένα σύνολο μυθοπλαστικών αφηγηματικών τεχνικών που, αντί να μας απομακρύνει, μας φέρνει εγγύτερα σε μια πραγματικότητα ιστορική (Σταυροπούλου 1995:149-152 & 162).

Ωστόσο, υπάρχει και η περίπτωση εκείνη της ιστορικής Λογοτεχνίας, που δεν παρακάμπτει τις συμβάσεις της ρεαλιστικής απεικόνισης και που συνιστά μια λιγότερο διαμεσολαβημένη αναπαράσταση με έντονη την κυριαρχία του πραγματολογικού περιεχομένου. Ο ρεαλισμός εντατικοποιείται με την παρείσφρηση ιστορικών ντοκουμέντων, ημερολογιακών καταγραφών, συνοδευτικών σημειώσεων και γενικά στοιχείων που ενδυναμώνουν την αναφορικότητα του λογοτεχνικού κειμένου και εξωθούν στα όρια την αληθοφάνειά του (Μικέ 1995:219)³¹. Συνεπώς, η «χρήση» του λογοτεχνικού κειμένου για τους σκοπούς της ιστορικής μελέτης καλύπτει συνολικά διάφορα επίπεδά του ως ιστορικής πηγής α) τα «αντικειμενικά» πραγματολογικά περιεχόμενα, β) την αισθητική φόρτιση και τη γλωσσική ενσάρκωσή του και γ) τις κριτικές και ερμηνευτικές ιστορικές κρίσεις και αξιολογήσεις που δομικά περιέχουν τα ιστορικά λογοτεχνήματα (Βαγιανός 1996:340)³². Γενικά, με την έννοια της λογοτεχνικής μαρτυρίας εννοούμε τις περιπτώσεις εκείνες όπου «η Λογοτεχνία διαλέγεται με τις πράξεις και τα έργα των ανθρώπων, τα γεγονότα, τις ιδέες, τις νοοτροπίες, τα βιώνει, τα εγγράφει ή τα προεγγράφει ως γεγονότα, πριν τα επικαλύψει με τα δικά της μέσα και τρόπους η επιστήμη της Ιστορίας και μάλιστα κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να αναδεικνύεται κάποια αντίληψη για την Ιστορία ή και να επηρεάζεται κατά κάποιο τρόπο η ιστορική αντίληψη των αναγνωστών» (Σπανάκου 1999:295-296).

Η περιεκτικότητα των λογοτεχνικών κειμένων σε «ιστορικότητα» ποικίλλει κατά περίπτωση, μια και σε κάποια από αυτά τα ιστορικά στοιχεία (γεγονότα, πρόσωπα, καταστάσεις) βρίσκονται στο κέντρο, ενώ σε άλλα στο περιθώριο της αφήγησης (Δάλλας 1995:89). Η παρουσία της Ιστορίας στο λογοτεχνικό κείμενο μπορεί να είναι άμεση ή έμμεση, «ως μαρτυρία, ως μνήμη, ως βίωμα, ως συνείδηση, ως σημείο αναφοράς, ως πεδίο δράσης των ηρώων, ως γεγονός, ως χρόνος» (Σπανάκου 1999:78).

³¹. Βλ. κεφ.6 «Γραμματειακά είδη με ιστορικό περιεχόμενο».

³². Ωστόσο, ως είδος πηγής η Λογοτεχνία ανταποκρίνεται περισσότερο στην πρόκληση που αντιμετωπίζει ο ιστορικός για την εξακρίβωση και εξέταση άλλων διαστάσεων του παρελθόντος, πλην των αντικειμενικά διαπιστώσιμων, που δεν καλύπτονται από χειροπιαστές αποδείξεις, αλλά απαιτούν την ενεργοποίηση μηχανισμών όπως η διαίσθηση και η φαντασία (Samaran 1980:226-227). Στα λογοτεχνικά κείμενα που καταπιάνονται με το ιστορικό παρελθόν υπόκειται μια θεωρία τόσο για την Ιστορία όσο και για τη θέση του ανθρώπου μέσα σε αυτήν (χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η καθαφική ποίηση, η οποία και αναλύεται στο υποκεφάλαιο 6.3.2.2). Συνεπώς, πέρα από μια ενδεχόμενη -συνήθως έμμεση- πραγματολογική πληροφόρηση, η ιστορική Λογοτεχνία συμμετέχει κυρίως στη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας και κατανόησης (Σπανάκου 1999:78).

Γενικά, τα λογοτεχνικά κείμενα είθισται να κατατάσσονται σε υποδεέστερη θέση έναντι άλλων ειδών πηγών σε σχέση με την αξιοπιστία τους. Ως κατηγορία πηγής εμπίπτουν, ως προς το ιστορικό θέμα, στις δευτερογενείς πηγές -κατά κανόνα-, καθώς αποτελούν έμμεση ερμηνεία του. Ως προς το ιστορικό πλαίσιο παραγωγής τους είναι πρωτογενείς, καθώς συνιστούν ένα άμεσο αποτύπωμα αυτού (Μαυροσκούφης 2005:51). Για παράδειγμα, τα μυθιστορήματα του Scott συνιστούν μια πρωτογενή πηγή για τις αρχές του 19^{ου} αιώνα (περίοδος συγγραφής τους), αλλά δευτερογενείς και εκλαιικευμένης μορφής πηγές για την ιστορική εποχή στην οποία αναφέρονται (Marwick 1985:129). Επιπλέον, τα λογοτεχνικά κείμενα είναι ακούσιες ή εκούσιες πηγές ανάλογα με την πρόθεση του συγγραφέα για τη μεταφορά ή μη ιστορικών πληροφοριών. Ως μορφή πηγής ανήκουν στις γραπτές πηγές και ουσιαστικά πρόκειται για ιστορικά μυθιστορήματα, διηγήματα, βιογραφίες, αυτοβιογραφίες, απομνημονεύματα, θεατρικά έργα, περιηγητικά και ταξιδιωτικά κείμενα, ημερολόγια, δοκίμια, πραγματείες, χρονογραφήματα, λαϊκά αναγνώσματα, παιδικά βιβλία, ποιήματα κ.λ.π. (Μαυροσκούφης 2005:26-28).

Ειδικότερα, η Λογοτεχνία έχει τη δυνατότητα να προσφέρει μια ευρεία εποπτεία του ιστορικού παρελθόντος, καθώς διαθέτει τις προϋποθέσεις για τη σφαιρική στήριξη και επικουρία της ιστορικής έρευνας και μελέτης για ένα ευρύ θεματικό φάσμα, την πολιτική, στρατιωτική, οικονομική, πολιτιστική, θρησκευτική, κοινωνική, διανοητική Ιστορία (Βαγιανός 1996:292-293). Η ιστορικότητα της Λογοτεχνίας πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως διευρυμένη θεματικά ιδιότητα, που αφορά διάφορες διαστάσεις του ιστορικού παρελθόντος, πλην των στρατιωτικών και πολεμικών γεγονότων, όπως η πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα μιας κοινωνίας, τα οικονομικά φαινόμενα, η καθημερινότητα, η θρησκευτικότητα, οι παραδόσεις, η νοοτροπία, τα ήθη, οι συμπεριφορές, οι ιδεολογικές συνιστώσες (οπ:327). Ακόμα και στην περίπτωση που η σύνθεσή τους είναι πλαστή και επινοημένη, τα λογοτεχνικά κείμενα αποδίδουν το κλίμα μιας εποχής, το ιστορικό πλαίσιο της δράσης, τα ψυχογραφικά χαρακτηριστικά των προσώπων, τις πεποιθήσεις, τις συμβάσεις, τον τρόπο λειτουργίας μιας κοινωνίας, το είδος των ανθρώπινων σχέσεων ακόμα και το φυσικό ή δομημένο περιβάλλον. Για όλα τα παραπάνω η Λογοτεχνία παρέχει στοιχεία «από μέσα» (“history from inside”) ενισχύοντας την ιστορική κατανόηση και φαντασία (Μαυροσκούφης 2005:51).

Πρόκειται για ένα άλλο επίπεδο Ιστορίας, την κοινωνικοπολιτισμική Ιστορία, η οποία εντάσσεται μέσα στο πλαίσιο της «Νέας Ιστορίας», που επιβάλλεται ως ιστοριογραφική κίνηση στο τέλος της δεκαετίας του '60 και που διερευνά τις μεταβολές των εθιμικών στάσεων και τύπων της καθημερινής ζωής στη διάρκεια του χρόνου, ως εκφράσεων του συλλογικού ασυνείδητου, όπως η οικογενειακή ζωή, η στάση απέναντι στο θάνατο, η παιδική ηλικία, οι λαϊκές γιορτές, οι θρησκευτικές πρακτικές. Οι μεταπτώσεις και τα στερεότυπα αυτού του είδους της «Ιστορίας των νοοτροπιών» αποτελούν το συνηθέστερο υλικό της μυθοπλασίας (Delcroix & Hallyn 1997:278-305). Η ανάδειξη της Λογοτεχνίας σε μαρτυρία ιστορικής σπουδαιότητας για τη μετάδοση αυτής της παραμέτρου του ιστορικού παρελθόντος, την οποία συχνά το αρχειακό υλικό αποτυγχάνει να αναπληρώσει, προέρχεται από την οπτική και τις μεθόδους της «Νέας Ιστορίας» και συνδέεται με την αντίληψη του λογοτέχνη ως δέκτη του περιρρέοντος

ιστορικού χώρου και χρόνου (πνευματικών, ιδεολογικών, πολιτικών, οικονομικών ρευμάτων) και του έργου του ως δέκτη των νοοτροπιών (Σκουλάτος 1997:59)³³.

Ωστόσο, μόνο σε ορισμένο βαθμό μπορεί η Ιστορία των νοοτροπιών να επικαλεστεί τη λογοτεχνική πηγή, καθώς γενικά η Λογοτεχνία ελάχιστα προσφέρεται για τους σειραϊκούς χειρισμούς που προωθεί η «Νέα Ιστορία». Σαφώς μέσα από την παραγωγή μιας εποχής μπορεί κανείς να απεριθμήσει θεματικές επανεμφανίσεις, αλλά η ανάδειξη γενικευμένων τάσεων και στερεότυπων εκδηλώσεων για την Ιστορία των νοοτροπιών προσκρούει πάνω στο γεγονός ότι οι διάφορες επαναλήψεις δεν αναπαράγουν πάντα με τον ίδιο τρόπο το θέμα, αλλά μπορεί να προσφέρουν για αυτόν εναλλακτικές και τροποποιητικές οπτικές και εκτιμήσεις. Εν τέλει, αυτό που μπορεί να προσφέρει η Λογοτεχνία στην Ιστορία των νοοτροπιών δεν είναι μια σειραϊκή πηγή για την ανάδειξη επαναλαμβανόμενων και εξελισσόμενων μοτίβων της, αλλά κάτι βαθύτερο ποιοτικά, όπως οι ψυχολογικές ρίζες των νοοτροπιών (Delcroix & Hallyn 1997:313).

5.2.4 Προϋποθέσεις και περιορισμοί στη χρήση της λογοτεχνικής ιστορικής πηγής: τα όρια της αναπαράστασης

Η Λογοτεχνία αποκτά αξιολογήσιμη ιστορική «πληροφόρηση» ως πηγή από τότε που για τα ιστορικά δρώμενα, στα οποία αναφέρεται, υπάρχουν σωζόμενα και ερμηνεύσιμα ιστορικά στοιχεία, επαρκή να αντικαταστήσουν κάθε πιθανό μύθο (Βαγιανός:1996:113). Κι αν αυτό το ιστορικό τεκμήριο -με την στενή έννοια του όρου- είναι ένα αναφορικό κείμενο, του οποίου η αξιοπιστία ελέγχεται μέσω της διασταύρωσης των πηγών, η Λογοτεχνία ως μαρτυρία μιας εποχής πρέπει να διαβαστεί παράλληλα με τα ιστορικά, τα κοινωνικά και τα λογοτεχνικά συμφραζόμενα (Αμπατζοπούλου 1998:127).

Πάνω από όλα η ανάλυση των λογοτεχνικών έργων ως μαρτυριών πρέπει να λαμβάνει υπόψη της την ιδιαιτερότητα των συνθηκών εκφώνησης του λογοτεχνικού λόγου. Τα ιστορικά πρόσωπα δεν είναι «τα πραγματικά», οι διάλογοί τους δεν μπορούν να αναλυθούν ως απομαγνητοφωνημένες συζητήσεις ούτε οι συμπεριφορές τους ως αποτυπώσεις της πραγματικότητας. Οι φωνές τους είναι η φωνή του συγγραφέα, που διαθλάται σε αυτά (οπ:128-129). Αυτή η διάκριση ανάμεσα στην καλλιτεχνική και την αναφορική διάσταση του κειμένου, δηλαδή αφενός η αποκωδικοποίηση και η αναγνώριση των συμβάσεων της λογοτεχνικής δημιουργίας και αφετέρου η διάκρισή τους από την ιστορική πληροφορία του, κρίνεται απαραίτητη προς αποφυγήν παραναγνώσεων, αναχρονισμών και παραπλάνησης που δεν ενυπάρχουν στο κείμενο καθαυτό (Κόκορης 2005:10-11). Η Λογοτεχνία και, ευρύτερα, τα πολιτισμικά προϊόντα, δεν μπορούν να θεωρούνται «αντιπροσωπευτικές» πηγές της εποχής τους, καθώς η τέχνη πάντα διατηρεί σε κάποιο βαθμό την αυτονομία της. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα της λογοτεχνικής δημιουργίας, όπως «η φαντασία», το «εύρημα», η «πλασματικότητα», αλλά και οι παράγοντες της προσωπικής ευφυΐας, του ταλέντου, της ιδιοσυγκρασίας και της προτίμησης, λειτουργούν δεσμευτικά και περιοριστικά στην ιστορική ερμηνεία του

³³. Σύμφωνα με το Hardy, «ένα βασικό μέρος της Ιστορίας είναι το μέρος που πρέπει να γραφεί όχι από τους συγγραφείς, αλλά από τους μυθιστοριογράφους» (Marwick 1989:312). Αυτή η δυνατότητα της Λογοτεχνίας να μεταδίδει την ιστορική αίσθηση της καθημερινής ζωής του παρελθόντος δεν μπορεί παρά να αποδοθεί στην ιδιαίτερη φύση των τρόπων, μέσων και τεχνικών της, που τη διακρίνουν από άλλες πρακτικές κοινωνικοπολιτισμικής αναπαράστασης και κωδικοποίησης.

περιεχομένου του λογοτεχνικού κειμένου. Τα δηλούμενα και οι αναφορές του δεν είναι αληθινά, κατά κυριολεξία, ούτε αντιστοιχούν στο χώρο και το χρόνο της «πραγματικής» ζωής, καθώς το λογοτεχνικό κείμενο δομείται πάντα στη βάση των καλλιτεχνικών και αισθητικών συμβάσεων και επιδράσεων (Marwick 1989:302-305, Wellek & Warren χ.χ:32-33).

Μια καίρια παράμετρος του ζητήματος αφορά το ζήτημα της υποκειμενικότητας. Η αξίωση της ιστορικής αντικειμενικότητας και η ταξινόμηση στην κατηγορία του ιστορικού δεν είναι δεδομένη για ένα λογοτέχνημα, ακόμα κι αν χρησιμοποιεί ως υλικό του πραγματικά γεγονότα, καθώς κάθε ένα ανακατασκευάζει το παρελθόν με διαφοροποιημένο τρόπο, ανάλογα με τους δικούς του αφηγηματικούς τρόπους και τα δικά του σχήματα περιγραφής και ανάλυσης (Μαυροσκούφης 2005:54). Η έννοια της πραγματικότητας εν γένει (πλην των αντικειμενικά μη αμφισβητήσιμων σημείων) συνιστά ένα σύνολο εννοιοδοτήσεων, στις οποίες παρεμβάλλεται, μέσω της βούλησης, της ιδεολογίας, της συνείδησης, της πρόθεσης, η υποκειμενικότητα του παρατηρητή. Στο πλαίσιο αυτής της αυθαίρετης πράξης εννοιοδότησης, η πραγματικότητα αντικαθίσταται με την περιγραφή της, η αντικειμενικότητα με την ερμηνεία και τη γωνία παρατήρησης, το γεγονός με την άποψη γι' αυτό, κατά τέτοιο τρόπο, ώστε ό,τι παρουσιάζεται ως πραγματικότητα να είναι ουσιαστικά μια εκδοχή της. Ομοίως, στην περίπτωση της λογοτεχνικής αφήγησης, ο συγγραφέας υπόκειται σε αντίστοιχες διαδικασίες περιορισμένης εποπτείας της πραγματικότητας, ώστε το έργο του να συνιστά την παρουσίαση μιας συνιστώσας της πραγματικότητας, μιας μυθοποίησής της. Η λειτουργία ενός μυθιστορήματος ως ντοκουμέντου δεν μπορεί να στηριχθεί στην περιεκτικότητά του σε πραγματολογικά στοιχεία αντικειμενικής κατηγορίας, καθώς και αυτά υπόκεινται από το συγγραφέα σε μια διαδικασία μετάθεσης, υπογράμμισης, πρόσθεσης, επιλογής, σύνθεσης, συμπλήρωσης και επινόησης, ώστε η Λογοτεχνία, ως μορφή τέχνης, να μην αποτελεί αντανάκλαση ή υποκατάσταση της πραγματικότητας, αλλά ανάγνωσή της: «η σχέση της πραγματικότητας του μυθιστορήματος με την ίδια την «υποτιθέμενη» πραγματικότητα είναι όση η σχέση ενός τοπογραφικού χάρτη μιας περιοχής με την πραγματική περιοχή... ο χάρτης παραπέμπει, δεν υποκαθιστά» (Αργυρίου 1988:27-30). Η Λογοτεχνία ως ιστορική πηγή εισέρχεται ακριβώς στο σημείο όπου επιχειρούμε να αντικαταστήσουμε «την ψευδαίσθηση της αντικειμενικότητας με την ποικιλία της διυποκειμενικότητας» (Αποστολίδου 1995:114-115).

Εκτός από τις συνθήκες γραφής, στους περιοριστικούς παράγοντες συνυπολογίζονται και οι συνθήκες ανάγνωσης του κειμένου και συγκεκριμένα η διάσταση της σημασιολογικής μεταβολής του. Το σημασιολογικό «άνοιγμα» του κάθε λογοτεχνικού κειμένου σε ποικίλες «αισθητικές» πραγματοποιήσεις, συγκεκριμενοποιήσεις και αναγνώσεις το καθιστά ένα πολυσημικό σύμβολο, μια μεταβλητή ερμηνευτική πραγματοποίηση, που αίρει «την ύπαρξη μιας εφάπαξ νοηματικής θέσης» (Τζούμα 1997:119). Ούτως ή άλλως το λογοτεχνικό κείμενο δεν μπορεί ποτέ να εκληφθεί μονόπλευρα ως υλικό ιστορικής τεκμηρίωσης, ως ντοκουμέντο, καθώς διαθέτει και μια άλλη πλευρά, λιγότερο μορφοποιημένη οριστικά και αμετάκλητα, αυτή στην οποία εδράζονται όχι τα δεδομένα της Ιστορίας αλλά της Λογοτεχνίας. Ως τέτοιο, το λογοτεχνικό κείμενο εξακολουθεί να παράγει αποτελέσματα και ως ενεργό κείμενο να ανανεώνεται (Vitti 1994:23).

Από τα παραπάνω προκύπτει η ανάγκη να προσδιοριστεί το είδος του ρόλου που μπορεί να αναλάβει η Λογοτεχνία μέσα στη διαδικασία της ιστορικής τεκμηρίωσης.

Είναι γεγονός ότι «η ιστορική πραγματικότητα συλλαμβάνεται στην ολότητά της, όταν λαμβάνουμε υπόψη μας και τη Λογοτεχνία που αναφέρεται σε αυτή» (Αποστολίδου 2000:325). Ωστόσο, ανάμεσα στην Ιστορία και τη Λογοτεχνία δεν υφίσταται σχέση ανταγωνισμού, με την έννοια ότι η ιστορική αλήθεια είναι γνωστή εκ των προτέρων, οπότε η σύγκριση μεταξύ τους να αφορά το βαθμό απόκλισης της μυθοπλασίας από την πραγματικότητα. Αντίθετα, πρόκειται για μια σχέση αλληλενέργειας, που παρερμηνεύεται και υποβαθμίζεται, όταν θεωρούμε «ότι διαβάζουμε Λογοτεχνία για να μάθουμε Ιστορία ή μελετούμε Ιστορία για να κατανοήσουμε καλύτερα τη Λογοτεχνία (οπ:326-330). Τελικά, το μόνο ρεαλιστικό αίτημα που μπορούμε να υποβάλουμε για τη Λογοτεχνία, ως προς τη συμμετοχή της στην ιστορική «πληροφόρηση», είναι να μας φέρει εγγύτερα στη δομή της αίσθησης μιας παρελθούσας εποχής. Η σχέση μεταξύ Λογοτεχνίας και Ιστορίας δεν εδραιώνεται ούτε στην άρση της μυθοπλαστικής ιδιότητας ούτε στην «κατά μέτωπο αφηγηματική επίθεση στην καρδιά του γεγονότος», αλλά στον ορισμό της Λογοτεχνίας ως «κοινωνικής πρακτικής που μέσω της αφήγησης συμβάλλει στη μορφοποίηση των ιστορικών εμπειριών» (Αποστολίδου 1995:124-125).

Στις περιπτώσεις της ιστορικής Λογοτεχνίας, ο συγγραφέας στην προσπάθειά του να «ιστορίσει» τα γεγονότα, οφείλει να ισορροπήσει ανάμεσα στην καλλιτεχνική δημιουργία και την ιστορική αλήθεια έτσι, ώστε να «χορεύει» στο ρυθμό της τέχνης του αλλά «αλυσοδεμένος» με την υποχρέωση να μη διαστρεβλώσει τα ιστορικά γεγονότα (Προκοπάκη 1995:309-313)³⁴. Ενίοτε ο συγγραφέας έρχεται σε ρήξη με το πολιτικό καθεστώς, όταν αυτό «δεσμεύει» την καλλιτεχνική έκφρασή του³⁵.

Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις τα λογοτεχνικά εκφραστικά μέσα δεν επαρκούν, αδυνατούν να ανταποκριθούν στις ανάγκες αναπαράστασης του παρελθόντος. Με τη φράση «μετά το Άουσβιτς δεν μπορεί να υπάρξει ποίηση», ο Adorno επισημαίνει το ζήτημα της δυσκολίας της Λογοτεχνίας όχι μόνο να αναπαραστήσει οριακά ιστορικά γεγονότα, αλλά να τα «αναστήσει», καθώς υπάρχουν κάποια συμβάντα στην Ιστορία του ανθρώπου που υπερβαίνουν τις παραδοσιακές νόρμες επικοινωνίας. Πρόκειται για περιπτώσεις οριακών εμπειριών, γεγονότων και καταστάσεων, που τα συμβολικά μέσα της τέχνης αποτυγχάνουν να αισθητικοποιήσουν, πόσο μάλλον όταν το ιστορικό αυτό θέμα αδυνατεί να το αναπαραστήσει και να το ανα-στήσει ακόμα και ο λόγος της ιστορικής επιστήμης, παρά μόνο να μεταφέρει μια αίσθηση εμπειρίας αυτών.

Συνήθως, πρόκειται για γεγονότα που εκκινούν από το παράλογο, τη θηριωδία, τη βιαιότητα, οπότε αντιστέκονται στη λογική και την ορθολογική αντίληψη του κόσμου και, συνεπώς, δεν μπορούν να αποδοθούν με τη γλώσσα του ορθολογισμού. Όσον αφορά το ζήτημα του «μη περιγράψιμου», επισημαίνεται επιπλέον η αδυναμία των παραδοσιακών λογοτεχνικών μορφών και, κυρίως, της λογοτεχνικής παράδοσης του ρεαλισμού να μεταπλάσσει οριακές καταστάσεις της ανθρώπινης εμπειρίας και της Ιστορίας σε λογοτεχνική αφήγηση. Είναι ενδεικτικό ότι την επαύριο του Β' Παγκόσμιου πολέμου το «παράλογο» ανάγεται σε χαρακτηριστική τάση της μυθοπλασίας, καθώς οι λογοτέχνες αντιστέκονται στην αφηγηματική γλώσσα της εκλογίκευσης, άρα σε μια

³⁴. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Τσίρκα ο οποίος υπέστη καταδίωξη για το έργο του «Ακυβέρνητες Πολιτείες» (διαγραφή από το Κ.Κ.Ε. Αιγύπτου, επιθέσεις λογοτεχνικής κριτικής) για τα πολιτικά μέτωπα που άνοιξε με την καταγγελία της σταλινικής πρακτικής και της βασιλομεταξικής Δεξιάς) (Προκοπάκη 1995:309-319).

³⁵. Μια τέτοια περίπτωση για τον ελληνικό χώρο είναι αυτή του Ρίτσου, ο οποίος λόγω των αριστερών ιδεών του φυλακίστηκε και εξορίστηκε στα χρόνια της δικτατορίας.

Λογοτεχνία που νομιμοποιεί τη φρίκη του πολέμου και που συνεπάγεται, ως ένα βαθμό, την αφομοίωση της θηριωδίας. Παράλληλα, την ίδια περίοδο η προσφυγή σε μια νέα μορφή Λογοτεχνίας, τη Λογοτεχνία-ντοκουμέντο, αφενός προτείνεται ως διέξοδος στο ζήτημα του «μη περιγράψιμου», ενώ αφετέρου αποτελεί μια έμμεση παραδοχή της αδυναμίας της Λογοτεχνίας καθαυτής να ικανοποιήσει την πρόθεση της αναπαράστασης ενός ακραίου ιστορικού γεγονότος χωρίς τα «δεκανίκια» της ιστορικής επιστήμης (Αμπατζοπούλου 1995:14-15, Αμπατζοπούλου 1998:104-105 & 123)³⁶.

5.2.5 Η δικαίωση της λογοτεχνικής ιστορικής μαρτυρίας

Ο αντίλογος στην ιστορική «χρήση» της Λογοτεχνίας αναιρεί τη δυνατότητά της να καταπιάνεται με την Ιστορία: μια πρώτη αντίρρηση για την ενασχόληση της Λογοτεχνίας με την Ιστορία αναφέρεται στην ακατάλληλη πρόσμιξη της Ιστορίας και του μύθου, του πραγματικού γεγονότος και της δημιουργικής φαντασίας. Ωστόσο, ο ιστορικός πολλές φορές επιστρατεύει με γόνιμο τρόπο τη φαντασία για την ερμηνεία γεγονότων και προσώπων, όχι με την έννοια της ασύδοτης εφαρμογής του ενστίκτου, αλλά με την έννοια της ενεργοποίησης μηχανισμών ενσυναίσθησης. Από την άλλη, ο λογοτέχνης αντλεί για τη δόμηση της αφήγησής του από το υλικό της Ιστορίας, το πραγματικό περιβάλλον της παρελθοντικής ή παρούσας ζωής.

Επιπλέον, μια άλλη αντίρρηση παρουσιάζει την ιστορική Λογοτεχνία ως εχθρό της Ιστορίας, πολλές φορές και της Λογοτεχνίας, καθώς τα λογοτεχνικά έργα που αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα συνιστούν ένα συνονθύλευμα καλλιτεχνικής έκφρασης και ιστορικών πληροφοριών, ενώ κάποτε θίγουν και την ιστορική ακρίβεια, εφόσον αντλούν επιφανειακά στοιχεία αφήγησης από την Ιστορία (ενδυμασία, χρονική περίοδος) και τα «ντύνουν» με το μύθο. Υπάρχει, πάντως, ένα σύνολο λογοτεχνικών έργων που χειρίζεται με αποτελεσματικότητα και την Ιστορία και το μύθο.

Μια επιπλέον μομφή κατά της ιστορικής Λογοτεχνίας είναι ότι αυτή δεν έχει θετική συμβολή ούτε στη Λογοτεχνία ούτε στην Ιστορία, μια και τα έργα της είναι ερμαφρόδιτα λογοτεχνικά προϊόντα. Ωστόσο, η ιστορική Λογοτεχνία, όσον αφορά το χώρο της Ιστορίας, καλύπτει *ipso facto* ένα είδος «ανεπάρκειας» της: η ιστορική έρευνα αδυνατεί να φέρει στο φως την ανθρώπινη πλευρά του παρελθόντος, καθώς θυσιάζει το ιδιωτικό και τις καθημερινές στιγμές προς όφελος της διατύπωσης πορισμάτων με καθολική ισχύ και γενικό ενδιαφέρον³⁷. Ο ιστορικός επιδιώκοντας να διατηρήσει την πιστότητα της Ιστορίας απομακρύνεται από την «καρδιά» των πραγμάτων, της ανθρώπινης ψυχής και των παθών της. Αντίθετα, ο λογοτέχνης βλέπει στο παρελθόν το σύνολο της ζωής και όχι μόνο γεγονότα με πολιτικό και κοινωνικό αντίκρισμα, ενώ αντιλαμβάνεται τους ανθρώπους, ως πρόσωπα καθαυτά, με δράση και σκέψη και όχι ως απλούς κρίκους στην αλυσίδα της Ιστορίας: ο λογοτέχνης αντικρίζοντας μια ιστορική μορφή βλέπει την προσωπικότητα, ενώ ο επιστήμονας ιστορικός τείνει να δει την ενσάρκωση μιας πολιτικής. Συνολικά, η ιστορική Λογοτεχνία περιλαμβάνει μορφές, εικόνες και

³⁶. Χαρακτηριστικά, όσον αφορά τη γενοκτονία των Εβραίων και τη λογοτεχνική αναδιήγησή της, η Αμπατζοπούλου παρατηρεί ότι «ο αναγνώστης μπορεί να διαβάσει στα έργα αυτά διάφορες παραλλαγές του θέματος του πολέμου, τα δεινά, τη δοκιμασία, την επιβίωση, αλλά δύσκολα μπορεί να βρει μια θεματική αντιστοιχία για παράδειγμα στη μετατροπή των ανθρώπων σε «καπνό» (Αμπατζοπούλου 1998:93).

³⁷. Με εξαίρεση τη «μικρο-ιστορία» που έχει έναν τέτοιο προσανατολισμό.

παραστάσεις που συνήθως εκπίπτουν στο πλαίσιο της εξειδίκευσης της επιστήμης της Ιστορίας.

Τα ιστορικά λογοτεχνικά έργα δεν προσθέτουν απλώς στο απόθεμα της γνώσης μας για μια ιστορική περίοδο, γεγονός ή πρόσωπο, αλλά διευρύνουν το πεδίο της ιστορικής αντίληψής μας όχι μόνο περιγράφοντας μια εποχή, αλλά μεταφέροντας τον αναγνώστη μέσα σ'αυτήν. Τελικός σκοπός δεν είναι η διήγηση των γεγονότων, όπως έχουν πράγματι συμβεί, αλλά η «σύλληψη» της ιδιαιτερότητας, της ποιότητας, της εμπειρίας και της μορφής της παλαιότερης εποχής. Πέρα από τις διαπιστώσεις, γενικεύσεις και κρίσεις του ιστορικού, που διευκολύνουν τον αναγνώστη να αντικρίσει τηλεσκοπικά το παρελθόν, η ιστορική Λογοτεχνία, μέ τα εκφραστικά μέσα και τις αφηγηματικές τεχνικές της, τον ωθεί να το «δει» με τα ίδια του τα «μάτια». Γενικότερα, η επίδραση της ιστορικής Λογοτεχνίας στον αναγνώστη αξιολογείται στη βάση της «διαμεσολαβητικής» λειτουργίας της: η ιστορική κουλτούρα, συνείδηση και μύθοι δε διαμορφώνεται πιά μόνο μέσα από την ιστορική βιβλιογραφία και τα πορίσματα της ιστορικής έρευνας, αλλά περιλαμβάνει, εκτός των άλλων, τη διαδικασία της ιστορικής διαμεσολάβησης και της ιστορικής αφομοίωσης. Η Λογοτεχνία μέσα στο πλαίσιο της ιστορικής κουλτούρας μιας χώρας, τοποθετείται στην ενδιάμεση θέση ως ιδιότυπος διαμεσολαβητής της Ιστορίας που διαχέει και διαθλά τα αποτελέσματα της ιστορικής έρευνας, λειτουργώντας «διδασκαλικά» ως εκλαϊκευτικό ιστορικό έργο, επηρεάζοντας ιστορικές παραστάσεις και διαμορφώνοντας ιστορικές συνειδήσεις.

Ουσιαστικά, πρόκειται για δυο διαφορετικούς τρόπους προσέγγισης, έκφρασης και μεταφοράς του παρελθόντος, για μια διαφορετική χρήση του ίδιου υλικού, διαφορετικών μέσων και διαφορετικού σκοπού σε σχέση με το παρελθόν. Ακριβώς σε αυτή τη διάκριση της Λογοτεχνίας από την ιστορική επιστήμη βρίσκεται η νομιμοποίηση της Λογοτεχνίας να καταπιάνεται με την Ιστορία και να την πραγματεύεται με τον αναγνώστη στα όρια του δικού της χώρου. Τα όρια διαχωρισμού καθιστούν τη Λογοτεχνία και την Ιστορία δυο διαφορετικούς τρόπους αναδημιουργίας της Ιστορίας, δυο πρακτικές που συναντούν το ίδιο αντικείμενο μέσα από διαφορετικούς δρόμους, έτσι, ώστε εκεί που σταματά η Ιστορία ξεκινά η Λογοτεχνία.

Ο αναπαραστατικός λόγος της Λογοτεχνίας αφήνει να διαφανούν στοιχεία που πολλές φορές η παράσταση της καθημερινής εμπειρίας διατηρεί στο σκοτάδι ή σε ένα πρωταρχικό επίπεδο, αυτό του πραγματολογικού περιεχομένου. Αντίθετα, στη λογοτεχνική μαρτυρία, πέρα από το πώς, τι, πότε και γιατί, διαφαίνεται μια άλλη - οντολογική- διάσταση της ιστορικής πραγματικότητας. Η εκδοχή για τα ιστορικά γεγονότα, είτε υπαρκτή μόνο στο χώρο της μυθοπλασίας είτε αντικειμενικά υπαρκτή αλλά λογοτεχνικά ιδωμένη, μπορεί να αποτελέσει ένα επικουρικό στοιχείο για τον ιστορικό ή τον αναγνώστη στην προσπάθειά του να αποκαταστήσει και να νοηματοδοτήσει το ιστορικό γεγονός στην ιστορική συνείδησή του. Γεγονότα που δε συνέβησαν ποτέ σε σχέση με την ιστορική πραγματικότητα και που μόνο η μυθοπλασία γεννά, μεγεθύνουν, μεγιστοποιούν και αναδεικνύουν τη σπουδαιότητα αυτού που συνέβη, με το να παρουσιάζουν την κατάσταση που θα ίσχυε αν δε συνέβαιναν, ή αντίθετα αποδυναμώνουν την αξία, τη σημασία ή την έκταση αυτού που συνέβη, καθώς τα υποτιθέμενα γεγονότα που παρουσιάζονται είναι πιο «δυνατά» από αυτά που πραγματικά συνέβησαν. Μια εναλλακτική εκδοχή του τι θα μπορούσε να συμβεί, αλλά δε συνέβη ποτέ, προκαλεί την προβολή του τι, γιατί και πώς συνέβη, με μεγαλύτερη ένταση και σαφήνεια. Πέραν τούτου, αυτό που επιδιώκει να ανασύρει η ιστορική «χρήση» της

Λογοτεχνίας είναι και γεγονότα που συνέβησαν, αλλά έμειναν κρυμμένα πίσω από το παραπέτασμα της ιστορικής μελέτης, εκδοχές που ο επιστημονικός λόγος αδυνατεί να εκφράσει, στοιχεία που θυσιάστηκαν στη λήθη χάριν της ανάγκης για μία και μοναδική άποψη για το παρελθόν (Βεληγιάνη 1985:52-53, Σαχίνης 1981:35-43).

5.3 Οι πρακτικές ενιαιοποίησης της γνώσης: το παιδαγωγικό και διδακτικό πλαίσιο της σύνδεσης Ιστορίας και Λογοτεχνίας

5.3.1 Ο γενικός παιδαγωγικός και διδακτικός προβληματισμός για τις πρακτικές υπέρβασης των ενδοκλαδικών ορίων της γνώσης

Το 1973 οι ευρωπαίοι υπουργοί Παιδείας, στο πλαίσιο της διάσκεψης του Συμβουλίου της Ευρώπης, μεταθέτουν το ενδιαφέρον από τα μεμονωμένα γνωστικά αντικείμενα στο ζήτημα της διεπιστημονικότητας, συμφωνώντας ότι «τα θέματα θα πρέπει να αποδιαμερισματοποιηθούν, ώστε οι μαθητές να κατανοήσουν τη συνοχή της γνώσης στην καθημερινή ζωή» (Slater 1995:26).

Η σύνδεση Ιστορίας και Λογοτεχνίας παραπέμπει στο αίτημα της διευθέτησης των πληροφοριών υπό το πρίσμα της ολότητας της γνώσης και της σύνδεσης των διάφορων τομέων του επιστητού. Η σύνδεση των δύο κλάδων αντιστέκεται στην περιοριστική αντίληψη, που τοποθετεί το εννοιολογικό και πραγματολογικό περιεχόμενο των ιστορικών γεγονότων και ερμηνειών στις ερμηνευτικές δομές και το θεωρητικό σύστημα ενός επιστημονικού κλάδου, αυτού της Ιστορίας, και περαιτέρω ανταποκρίνεται στο σύγχρονο παιδαγωγικό και διδακτικό αίτημα της ολιστικής προσέγγισης της γνώσης. Επιπλέον, «η αξιοποίηση και η χρήση παραθεμάτων από λογοτεχνικά έργα ή και ολόκληρων λογοτεχνικών έργων κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας προσφέρει αμεσότερη συναισθηματική επαφή με το ιστορικό γίνεσθαι, ενώ η γλώσσα της πηγής ούσα πλησιέστερη στον ψυχισμό του μαθητή, καθιστά τη δεδομένη ιστορική ατμόσφαιρα περισσότερο οικεία» (Σκουλάτος 1997:60-61). Γενικότερα, οι σχέσεις μεταξύ Ιστορίας και Λογοτεχνίας εντάσσονται στο πλαίσιο των διεπιστημονικών σπουδών, που αναπτύχθηκαν ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του '80 (Marwick 1989:313).

Ο παραπάνω προβληματισμός εισάγεται στην ελληνική εκπαίδευση με τη δημοσίευση του Διαθεματικού Ενιαίου Πλαισίου Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ. Φ.Ε.Κ 1366 18-10-2001) το οποίο αποτελεί αναπροσαρμογή των παραδοσιακών Α.Π. σε επίπεδο στόχων, μεθοδολογίας και περιεχομένου. Το νέο πρόγραμμα δομείται πάνω σε μια ισόρροπη οριζόντια και κάθετη κατανομή της διδασκόμενης ύλης, όπως φαίνεται και στο χαρακτηρισμό του Πλαισίου Προγράμματος Σπουδών ως Διαθεματικού (οριζόντιος άξονας) και Ενιαίου (κάθετος άξονας) (Π.Ι. 2002:9).

Συγκεκριμένα, τα Δ.Ε.Π.Π.Σ. των φιλολογικών μαθημάτων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης «φωτίζουν τα περιεχόμενα των σχολικών μαθημάτων από πολλές οπτικές γωνίες και συμβάλλουν στην ολιστική προσέγγισή τους» (Αλαχιώτης www.pischools.gr:2). Ιδιαίτερα το μάθημα της Λογοτεχνίας «προσφέρει συνοχή σε εμπειρίες και γνώσεις που προέρχονται από ποικίλα γνωστικά αντικείμενα», ενώ ευρύτερα «η διαθεματικότητα είναι σύμφυτη με το χαρακτήρα των φιλολογικών μαθημάτων και τον ανοιχτό ορίζοντα που προσφέρουν σε όλες τις κατευθύνσεις και τα γνωστικά αντικείμενα (οπ:2).

Η βασική καινοτομία του Δ.Ε.Π.Π.Σ. συνίσταται στο ότι εισάγει ένα είδος ολιστικής οργάνωσης της διδασκτέας ύλης και της διδακτικής πράξης, στο πλαίσιο της οποίας

εντάσσεται και η προβληματική της παρούσας εργασίας, όσον αφορά τη σύνδεση Ιστορίας και Λογοτεχνίας. Ουσιαστικά, δεν καταργεί την αυτοτέλεια των διακριτών μαθημάτων, αλλά «εισάγει αρκετές καινοτομίες με αποκορύφωμα τη διαθεματική προσέγγιση της γνώσης, την εξέταση δηλαδή του θέματος από πολλές οπτικές (επιστημονικές) γωνίες...» (οπ:4). Πρόκειται για ένα είδος «λειτουργικής διδακτικής» που αξιοποιεί τα κοινά σημεία μεταξύ των επιστημών και των γνώσεων (Σπανός 1999:97).

Τα επιχειρήματα υπέρ της αναγκαιότητας του διαθεματικού σχολικού προγραμματισμού διακρίνονται σε:

α) Παιδαγωγικά-διδακτικά: η οργάνωση της μαθησιακής διαδικασίας που προωθεί το Δ.Ε.Π.Π.Σ. βρίσκεται εγγύτερα στην έννοια της Κριτικής Παιδαγωγικής, κατά την οποία η αντίληψη της γνώσης ως δεδομένης αντικαθίσταται από την παραγωγή νέας γνώσης από τον εκπαιδευτικό και τους μαθητές, την ανάπτυξη τρόπων σκέψης και έρευνας (Χοντολίδου 1999:381). Στο πλαίσιο αυτής της χειραφετικής Παιδαγωγικής ο μαθητής δεν αφομοιώνει παθητικά αντικειμενικές πληροφορίες, αλλά ανακαλύπτει τη γνώση διερευνητικά σε όλες τις πιθανές πηγές της. Στην παραδοσιακή λογική των διακριτών μαθημάτων η γνώση διδάσκεται σε πολυκερματισμένες όψεις και εκδοχές του επιστητού, που οι μαθητές καλούνται να συναρμολογήσουν. Η άμεση παιδαγωγική επίπτωση είναι η αντίληψη ενός κόσμου διαιρεμένου και αποσπασματικού (Ματσαγγούρας 2003:23-24). Η προσφορά της μάθησης σε αφηρημένα μεταξύ τους σύνολα γνώσεων δυσχαιρένει την αντίληψη μαθητών εθισμένων σε απλουστευτικές διαδικασίες σκέψης, οι οποίοι λόγω μειωμένων νοητικών δυνατοτήτων αδυνατούν να σχηματίσουν νοηματικές γέφυρες μεταξύ των πολυμερισμένων γνώσεων (συνήθως οι μαθητές από κατώτερα κοινωνικο-μορφωτικά στρώματα), ενώ μειώνει το μαθητικό ενδιαφέρον και δημιουργεί δυσκολίες μεταφοράς της νέας γνώσης σε διαφορετικές καταστάσεις (“transfer of learning”).

Αντίθετα, οι πρακτικές ενιαιοποίησης της γνώσης παραπέμπουν σε ένα είδος μάθησης που αποκτάται με την ενεργοποίηση εννοιολογικών διεπιστημονικών και διαθεματικών εργαλείων και συσχετίσεων, ώστε ο μαθητής να «μαθαίνει πώς να μαθαίνει». Η Ιστορία και η Λογοτεχνία συμπλέκονται στο πλαίσιο της μαθησιακής διαδικασίας οδηγώντας στην ανακάλυψη των σχέσεων που συνδέουν διαφορετικά πεδία γνώσης, και υπ’αυτήν την έννοια η σύνδεσή τους συμπλέει με τα παραπάνω (Βαρνάβα-Σκούρα 1989:1380-1381).

Από διδακτική άποψη η υπέρβαση των ενδοκλαδικών ορίων προωθεί τη σφαιρικότερη κατανόηση της σχολικής γνώσης, την ομαλότερη μεταφορά και αφομοίωσή της, ενώ παράλληλα με το μαθητικό ενδιαφέρον αυξάνει τη δημιουργική και κριτική ικανότητα (Ματσαγγούρας 2003:39-42). Επιπλέον, ανταποκρίνεται στο αίτημα της αυτενεργού μάθησης και στην αρχή της ολιστικής προσέγγισης.

Η ανάδειξη της σχέσης που υφίσταται ανάμεσα στις διάφορες κωδικοποιήσεις του κάθε κλάδου αποκαλύπτει ότι το σύνολο της ανθρώπινης εμπειρίας δεν περιορίζεται στην καταγραφή των δεδομένων που παρουσιάζει ένα βιβλίο, ένα μάθημα, ένας εκπαιδευτικός, αλλά κατακτάται με την αυτενεργό εμπλοκή των μαθητών στην αναζήτηση των πληροφοριών και τη συσχέτισή τους. Η εξάσκηση στη μελέτη και στις πρακτικές συνδιερεύνησης πληροφοριών (διερευνητική μέθοδος) από διάφορες πηγές και κλάδους, διεξαγόμενη μέσα σε συνθήκες συλλογικότητας (ομαδοσυνεργατική μέθοδος), προωθεί ένα είδος διαμαθητικών σχέσεων, όπου η ατομική αυτονομία συμπληρώνεται από την ομαδική επικοινωνία και συνεργασία.

Επιπλέον, καθώς οι διεπιστημονικές και διαθεματικές πρακτικές διασυνδέουν τα

στοιχεία και τις πληροφορίες, -αναγνωρίζοντας ότι τα κομμάτια της γνώσης βρίσκονται σε διάφορα συστήματα εννοιοδότησης του κόσμου- επιχειρούν να διευθετήσουν και να αξιοποιήσουν διδακτικά αυτήν την πολυπλοκότητα της πραγματικότητας. Υπερβαίνοντας το μεμονωμένο και το αποσπασματικό, υλοποιούν την αρχή της ολιστικής προσέγγισης, σύμφωνα με την οποία τα γνωστικά στοιχεία πρέπει να συσχετίζονται συνεχώς με τα σύνολα στα οποία ανήκουν αλλά και μεταξύ τους (οπ:108-110 & 32-33).

Γενικά, η παιδαγωγική και διδακτική αξία της υπέρβασης των ενδοκλαδικών ορίων συνίσταται στη βαθύτερη κατανόηση της ενδοκλαδικής γνώσης, την εξασφάλιση συνθηκών «μεταφοράς» της σε άλλους κλάδους, αλλά και στην ανάπτυξη μιας ενιαίας αντίληψης για την πραγματικότητα, μέσω της αναζήτησης και της αξιοποίησης των κοινών τόπων των διάφορων επιστημονικών κλάδων (εννοιών, γενικεύσεων, γνώσεων). Οι διάφορες διαθεματικές δραστηριότητες, είτε μέσα στην ωριαία διδασκαλία του μαθήματος είτε στο 10% του συνολικού χρόνου ή και στο δίωρο της Ευέλικτης Ζώνης, ενισχύουν τη σχολική γνώση με τη βιωματική εμπειρία, τα ενδιαφέροντα αλλά και τη ζωή των μαθητών έξω από το σχολείο, ενεργοποιούν την κριτική σκέψη, τη φαντασία και τη δημιουργικότητά τους,

β) Επιστημολογικά: η διάσπαση της γνώσης σε περιχαρακωμένους γνωστικούς κλάδους αντιστοιχούσε σε μια επιστημολογική λογική που θεωρεί ότι η κατανόηση, η εξήγηση και η ερμηνεία των γεγονότων, των φαινομένων και των αντικειμένων συνιστά μονοπώλιο της αντίστοιχης επιστήμης, που είναι «αρμόδια» να τα προσεγγίσει με ειδικές μεθόδους έρευνας. Το οργανωτικό μοντέλο των αυτοτελώς διδασκόμενων αντικειμένων αποτελεί έκφραση αυτής της λογικής. Η νέα συστημική λογική εναποθέτει την κατανόηση της πολυπλοκότητας της πραγματικότητας στην πρακτική της συμπληρωματικότητας των επιστημών, απορρίπτοντας τη στεγανοποίηση των γνώσεων και την εννοιολογική απομόνωση (οπ:30-36),

γ) Ψυχολογικά: η θεωρία μάθησης του εποικοδομισμού συνδέει την κατάκτηση της γνώσης με τη διαδικασία ένταξης νέων δεδομένων στα προϋπάρχοντα νοητικά σχήματα και στην τροποποίησή τους. Στη διαθεματική και διεπιστημονική προσέγγιση αυτό που επιχειρείται είναι η συσχέτιση των γνώσεων με τις ήδη υπάρχουσες και η ενιαιοποίησή τους, ώστε να προκύψει μια ενιαία αντίληψη του φυσικού, ιστορικού και κοινωνικού κόσμου (οπ:36-39),

δ) Κοινωνικοοικονομικά: το προφίλ του σύγχρονου πολίτη αντιστοιχεί σε ένα άτομο που διαθέτει δεξιότητες νοηματοδότησης και διαχείρισης της πολλαπλότητας των πληροφοριών και του όγκου των γνώσεων και κυρίως ικανότητες κριτικής αφομοίωσης, ώστε να εντάσσει τις πληροφορίες σε ένα σύνολο ενιαίας γνώσης και αντίληψης. Οι πρακτικές συσχέτισης της γνώσης, που προτείνει το Δ.Ε.Π.Π.Σ., εντάσσουν τον όγκο των πληροφοριών των διάφορων κλάδων στο σύνολο μιας πραγματικότητας με νοηματική αλληλεξάρτηση και συνοχή (οπ:42-44).

5.3.2 Εννοιολογική οριοθέτηση : Διαθεματικότητα και Διεπιστημονικότητα

Πρόκειται για δύο όρους που αντιστοιχούν σε πρακτικές υπέρβασης των ενδοκλαδικών ορίων της γνώσης, πραγματολογικής και εννοιολογικής, ως εναλλακτικών μορφών οργάνωσης και διδασκαλίας της σχολικής γνώσης. Ωστόσο, διαφοροποιείται ο τρόπος και οι διαδικασίες μέσω των οποίων επιτυγχάνεται αυτή η υπέρβαση. Στόχος και των δύο είναι η πληρέστερη και διευρυμένη προσέγγιση του περιεχομένου της γνώσης, η

σφαιρικότερη μελέτη θεμάτων, ιδεών, προβλημάτων και γεγονότων, με διεπιστημονικές συμπράξεις και υπερκλαδικές προεκτάσεις, έναντι της αποσπασματικότητας της παραδοσιακής ενδοκλαδικής προσέγγισης, κατά την οποία τα διδακτικά αντικείμενα εξετάζονται ξεχωριστά χωρίς αλληλοαναφορές. Η διεπιστημονικότητα εντοπίζει και συσχετίζει τα κοινά στοιχεία των επιστημών, ενώ η διαθεματικότητα εξετάζει ένα θέμα με την άντληση, σύμπραξη και συσχέτιση γνώσεων και πληροφοριών από διάφορους κλάδους.

Στο πλαίσιο του Δ.Ε.Π.Π.Σ., παράλληλα με την κλασική, κατακόρυφη ενδοκλαδική (intra-disciplinary) προσέγγιση του περιεχομένου, επιχειρείται και η διακλαδική-διεπιστημονική, η συστηματοποιημένη σύμπραξη γνώσεων που αναπτύσσουν όμοροι κλάδοι για τη σφαιρικότερη μελέτη ενός θέματος, αλλά και η υπερκλαδική-διαθεματική προέκταση, η συντονισμένη εξέταση των γνωσιακών στοιχείων που αποτελούν «κοινούς τόπους» όλων των επιστημών. Για παράδειγμα, η μελέτη ενός θέματος με τίτλο «Μειονότητες» στο πλαίσιο της διαθεματικής προοπτικής συνιστά ένα θεματικό πυρήνα, για την εξέταση του οποίου συμβάλλουν ισομερώς η Ιστορία (π.χ. μειονότητες στον ελληνικό χώρο σήμερα και παλαιότερα), η Λογοτεχνία, (η λογοτεχνική αναπαράσταση του «άλλου»), η Ανθρωπολογία (η θέση της ανθρωπολογικής επιστήμης απέναντι στην έννοια της φυλετικής κατωτερότητας), η Στατιστική, η Λαογραφία (πολιτισμική παράδοση, προλήψεις, και στερεότυπα ως προς τη διάσταση της πολιτισμικής αφομοίωσης ή της αντίδρασης απέναντι στον «ξένο»), η Γεωγραφία (μειονοτικές κοινότητες στον ελληνικό χώρο και περιοχές εγκατάστασης, το φαινόμενο της γκετοποίησης), η Νομική (αποφάσεις του Διεθνούς Δικαστηρίου, τα νομικά δικαιώματα των μειονοτήτων), η Φυσική και η Χημεία (το φαινόμενο της θανάτωσης στους θαλάμους αερίων κατά τη γενοκτονία των Εβραίων) κ.τ.λ. Αντίθετα, στο πλαίσιο της διεπιστημονικής προσέγγισης το φαινόμενο της μειονότητας στο παρελθόν και στο παρόν (Αρμένιοι, Εβραίοι, Κούρδοι, Ινδιάνοι) εξετάζεται βασικά από την Ιστορική επιστήμη και δευτερευόντως από άλλους όμορους κλάδους, π.χ. τη Λογοτεχνία, που συγγενεύει με την Ιστορία στο πλαίσιο των ανθρωπιστικών επιστημών, καθώς και οι δύο αποτελούν κατά βάση κοινωνικοπολιτισμικές πρακτικές ερμηνείας και κατανόησης του κόσμου και της ανθρώπινης εμπειρίας, και οι οποίοι μπορούν να προσφέρουν επιπλέον μια εναλλακτική οπτική και ερμηνεία του θέματος, ενώ αναδεικνύεται και μια σύγκριση για τον τρόπο, τους κώδικες και τα μέσα που μεταχειρίζεται κάθε κλάδος στην προσέγγιση του κοινού θέματος.

Και στις δυο περιπτώσεις διδακτικής προσέγγισης, όταν το αντικείμενο μελέτης είτε εμπλέκει την επιστήμη της Ιστορίας στην εξέτασή του είτε είναι αμιγώς ιστορικό, σαφώς δημιουργείται το περιθώριο για μια διδακτική σύμπραξη της Ιστορίας και της Λογοτεχνίας με τους όρους και τις προϋποθέσεις που αναλύθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο. Κατ'αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται ένα είδος διαλόγου μεταξύ των διαφορετικών κωδικοποιήσεων της ιστορικής πραγματικότητας, όπως αυτές πραγματοποιούνται στο εσωτερικό του κάθε κλάδου και αποσοβείται σε κάποιο βαθμό η απλοϊκή αντίληψη για την ιστορική πραγματικότητα, καθώς τέτοιου είδους μαθησιακές διαδικασίες περιορίζουν τη γραμμική και μονόδρομη ιστορική κατανόηση με το να αναδεικνύουν την πολλαπλότητα των διαστάσεων και των επιπέδων της ιστορικής γνώσης και πραγματικότητας.

Οι πρακτικές ενιαιοποίησης της γνώσης -εκτός των αμιγώς διαθεματικών Π.Σ.- διατηρούν την ενδοκλαδική οργάνωση της διδακτικής πράξης, τη μελέτη των εννοιών,

των διαδικασιών, των ουσιαστικών γνώσεων, γενικεύσεων και δομών του κάθε κλάδου-μαθήματος, αλλά παράλληλα με το να προωθούν τη συσχέτιση και τη σύνδεση του περιεχομένου τους, αντισταθμίζουν την εγγενή αδυναμία της ενδοκλαδικής και ορθολογικά επιμερισμένης οργάνωσης, να αναδείξει τη σφαιρικότητα της κοινωνικής και φυσικής πραγματικότητας, υπερβαίνοντας τη μονομέρεια και την τμηματικότητα που επιβάλλει η εξειδίκευση (οπ:65-67). Η πρακτική της ενιαιοποίησης της γνώσης συνιστά μια ευρύτερη επιστημολογική αντίληψη για τη φύση της γνώσης και τη χρήση της. Η ανάδειξη της αλληλεξάρτησης που υφίσταται μεταξύ των διάφορων τομέων του επιστητού, εκτός από το να αποκαλύπτει την οργανική ενότητα της γνώσης, αφήνει να διαφανεί η διαφοροποίηση και η πολλαπλότητα των κωδίκων και των μέσων με τους οποίους ο κάθε κλάδος καταγράφει και αναπαριστά την πραγματικότητα (οπ:81).

Διαθεματικότητα (trans-disciplinary): ο όρος παραπέμπει ετυμολογικά στην «κατά θέματα» προσέγγιση και οργάνωση της σχολικής γνώσης (θεματική) και στη συσχέτισή της «εντός» και «μεταξύ» των θεμάτων (διά). Ενώ ο όρος αρχικά αφορούσε την αρχή της οργάνωσης του Α.Π. γύρω από θέματα, στη συνέχεια διευρύνεται, για να περιλάβει και τις διάφορες διαθεματικές προεκτάσεις και υπερκλαδικές πρακτικές που, χωρίς να καταλύουν τον Αναλυτικό και Ωρολόγιο προγραμματισμό των ανεξάρτητων μαθημάτων, λειτουργούν συμπληρωματικά, αποβλέποντας στην υπέρβαση των ενδοκλαδικών ορίων. Η δεύτερη διάσταση της διαθεματικότητας είναι αυτή που επιχειρείται στα ελληνικά Δ.Ε.Π.Π.Σ., τα οποία συνιστούν ένα είδος οργάνωσης της γνώσης με διακριτά μαθήματα και παράλληλες διαθεματικές προεκτάσεις, καθώς παρέχουν τη δυνατότητα αφενός της συστηματικής διδασκαλίας της χρονικής και λογικής αλληλουχίας του περιεχομένου των επιμέρους επιστημονικών κλάδων (πολλαπλότητα της γνώσης) και αφετέρου της αναζήτησης των μεταξύ τους συνάψεων, μέσω των διαθεματικών προεκτάσεων (ενότητα της γνώσης) (Ματσαγγούρας 1990:11-12).

Γενικά, η διαθεματικότητα αφορά την εξέταση ενός θέματος από πολλές οπτικές γωνίες (συναφείς ή μη κλάδους) και συνιστά μια εξακτίωση του θέματος σε πολλές διαστάσεις του και τομείς μελέτης (οπ:4). Ωστόσο, η βασική διαφορά διαθεματικότητας και διεπιστημονικότητας έγκειται στο ότι στη δεύτερη προέχει όχι η φύση των θεμάτων και η ανάγκη της σφαιρικότερης μελέτης τους, αλλά η λογική των διακριτών επιστημών, ενώ ως πρακτική εξυπηρετεί την προώθηση του περιεχομένου των κλάδων που συμπράττουν, πάντα με τη δική τους λογική και πρακτική (οπ:11). Η διαθεματικότητα αντίθετα, συνενώνει το περιεχόμενο της γνώσης γύρω από κοινές έννοιες και θέματα. Για παράδειγμα, μια μελέτη για το Μ. Αλέξανδρο μπορεί να ενσωματωθεί σε μια ευρύτερη διαθεματική έννοια του δίπολου ήρωες και αντιήρωες της Ιστορίας, που εξετάζεται από την οπτική της Ιστορικής επιστήμης, αλλά και με μια θεματική εξακτίωση σε τομείς όπως η Λογοτεχνία, η λαϊκή κουλτούρα-πολιτισμός (μύθοι, θρύλοι, τραγούδια, ύμνοι), η εικαστική τέχνη. Αντίθετα, η διεπιστημονικότητα μελετά μόνο την ιδιαίτερη φύση του θέματος, χωρίς θεματικές και εννοιολογικές προεκτάσεις σε όλους τους πιθανούς τομείς, αλλά μόνο στους άμεσα συναφείς κλάδους (π.χ. στη συγκεκριμένη περίπτωση στην Ιστορία και τη Λογοτεχνία). Ουσιαστικά, η διαθεματικότητα αφορά την άντληση, οργάνωση και συσχέτιση πληροφοριών και γνώσεων από διάφορες επιστήμες / μαθήματα για την εξέταση του υπό μελέτη θέματος.

Μορφές διαθεματικής προσέγγισης: οι διάφοροι τρόποι υπέρβασης των ενδοκλαδικών ορίων γίνονται σε επίπεδο:

α) εννοιών: η εξέταση εδώ μπορεί να αφορά τον τρόπο που η έννοια μιας

συγκεκριμένης επιστήμης (π.χ. πόλεμος) χρησιμοποιείται μεταφορικά από μια άλλη επιστήμη, αλλά και τον εντοπισμό μιας βασικής ενδοκλαδικής έννοιας και την αναζήτηση ανάλογων εννοιών σε άλλους επιστημονικούς κλάδους (π.χ. σχίσμα), την αναγωγή της ενδοκλαδικής έννοιας σε υπερκλαδικές μακροέννοιες (π.χ. η έννοια της γενοκτονίας ανάγεται ευρύτερα στη μακροέννοια *διαφορά*, που μπορεί να λειτουργήσει ως σχήμα κατανόησης και διερεύνησης του ζητήματος του γένους, δηλαδή τι είναι η φυλετική διαφορά, σε ποια χαρακτηριστικά θεμελιώνεται, ποια η βαρύτητα της διαφοράς έναντι της ομοιότητας ή το αντίστροφο κ.λ.π.) (οπ:15-18). Με τις διαθεματικές δραστηριότητες που υπάρχουν σε κάθε θεματική ενότητα των σχολικών εγχειριδίων, αλλά και με τις διαθεματικές δραστηριότητες που προτείνει για κάθε ενότητα το Δ.Ε.Π.Π.Σ. / Α.Π.Σ. κάθε μαθήματος, επιχειρείται η οριζόντια συσχέτιση των μαθημάτων-επιστημών μέσα από την αναζήτηση και την προβολή των θεμελιωδών εννοιών τους. Οι έννοιες αυτές είναι κοινές σε πολλά γνωστικά αντικείμενα της ίδιας τάξης και εμφανίζονται συχνά σε γνωστικά αντικείμενα διαφόρων τάξεων (Π.Ι. 2002:10).

β) γενικεύσεων: αναγωγή ενδοκλαδικών γενικεύσεων σε υπερκλαδικές γενικεύσεις, σε τρία επίπεδα: α. συγκεκριμένη περίπτωση: το ρωσικό έθνος προέκυψε από την ανάμειξη των Σλάβων και των Βαράγγων ή Ρως, και ομοίως το βουλγαρικό έθνος διαμορφώθηκε από την ανάμειξη σλαβικών και βουλγαρικών πληθυσμών β. ιστορική γενίκευση: στις περιπτώσεις των εθνογενέσεων ένας νέος λαός προκύπτει από την ένωση δύο γεωγραφικά γειτονικών λαών γ. υπερκλαδική γενίκευση: το φαινόμενο της ένωσης στη φυσική και κοινωνική-πολιτισμική πραγματικότητα προκύπτει από το ένστικτο και την ανάγκη της επιβίωσης των δύο συγχωνευόμενων στοιχείων, ενώ από την ένωση προκύπτει ένα νέο στοιχείο που διατηρεί χαρακτηριστικά και των δύο πλευρών (εδώ τα παραδείγματα αντλούνται από την Ιστορία, ώστε να αποδοθεί το είδος της διαθεματικότητας που πρεσβεύει το Πρόγραμμα στο επίπεδο των γενικεύσεων. Μια αντίστοιχη λογική ισχύει και για τα υπόλοιπα μαθήματα).

γ) εξειδικευμένων γνώσεων: πρόκειται για τη μορφή διαθεματικής προσέγγισης που προωθούν τα ελληνικά Δ.Ε.Π.Π.Σ. κυρίως μέσα από τα projects. Το θέμα εξετάζεται στο πλαίσιο των διαφορετικών επιστημονικών κλάδων πέρα από τον κλάδο στον οποίο υπάγεται φύσει και θέσει. Για την πληρέστερη μελέτη του και για την ανάδειξη επιπλέον πλευρών του επιστρατεύονται και άλλοι κλάδοι, αλλά και η βιωματική γνώση και εμπειρία των μαθητών. Καθώς μια τέτοιου είδους προσέγγιση ξεπερνά τις δυνατότητες μιας ωριαίας διδασκαλίας, εντάσσεται στο πλαίσιο των projects. Επιπλέον, το ίδιο το θέμα μπορεί να προεκταθεί και σε άλλους τομείς, με την έννοια της αναζήτησης των επιδράσεών του, αρνητικών και θετικών, σε διάφορους τομείς του επιστητού (Ματσαγγούρας 1990:18-21).

Διεπιστημονικότητα (inter-disciplinarity): θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως διαθεματικότητα από τη σκοπιά του εξειδικευμένου αντικειμένου (Κολιόπουλος 2004:32). Συνιστά ένα είδος διακλαδικής οργάνωσης και προσέγγισης της σχολικής γνώσης, κατά την οποία διατηρείται μεν η διαίρεση και η ανεξαρτησία των μαθημάτων στο Α.Π. και Ω.Π., ως αυτοτελώς διδασκόμενων αντικειμένων και ως πλαισίων οργάνωσης της σχολικής γνώσης -τα οποία διακρίνονται ως προς την οριοθέτηση των εννοιών και διαδικασιών τους, τις ιδιαίτερες γνώσεις, τις διαχωριστικές γραμμές τους και τα οποία κατά τη διεπιστημονική προσέγγιση συνδράμουν ενίοτε ως πρωτεύοντα ή δευτερεύοντα-, αλλά επιχειρείται η διασύνδεση μεταξύ του περιεχομένου τους, ώστε να αποκατασταθεί η ενότητα της γνώσης. Ουσιαστικά, πρόκειται για την κατά κλάδους-

επιστήμες οργάνωση της γνώσης (επιστημονικότητα), αλλά παράλληλα και την (οριζόντια) σύνδεση (διά) «εντός» και «μεταξύ» τους, κατά την οποία το περιεχόμενο των ανεξάρτητων διδακτικών αντικειμένων συσχετίζεται οριζόντια (Ματσαγγούρας 2003:47-50). Έτσι, ένας επιστημονικός κλάδος είτε εμπλέκει άλλους όμορους για τη μελέτη του θέματός του, δανειζόμενος στοιχεία από αυτούς (π.χ. η Ιστορία δανείζεται δεδομένα και σχήματα ερμηνείας και συσχέτισης από τη Λογοτεχνία) είτε δανείζει γνώσεις και στοιχεία του σε άλλους όμορους κλάδους για τη μελέτη των δικών τους θεμάτων (π.χ. το λογοτεχνικό κείμενο αναλύεται με άμεσες αναφορές στο ιστορικό πλαίσιο του) (Ματσαγγούρας 1990:4 & 10).

Με τους τρόπους αυτούς επιχειρείται ο εντοπισμός και η συσχέτιση των κοινών θεματικών στοιχείων των επιστημών / κοινών διδακτικών περιεχομένων των διάφορων μαθημάτων και συντονίζεται η σύμπραξή τους. Ωστόσο, σε αντίθεση με τη διαθεματική προσέγγιση, όπου υπάρχει ένας κεντρικός θεματικός πυρήνας που εξακτινώνεται σε όλες τις πιθανές κατευθύνσεις του και εξετάζεται ισότιμα από όμορους και μη κλάδους, η διεπιστημονική εξέταση του θέματος γίνεται βασικά από τον κλάδο στον οποίο εμπίπτει τυπικά, με την επικουρική συνδρομή άλλων όμορων κλάδων. Γενικά, η διεπιστημονικότητα αφορά την εξέταση του τρόπου με τον οποίο δύο ή περισσότεροι όμοροι κλάδοι μελετούν ένα κοινό θέμα, την εύρεση των κοινών και διαφορετικών σημείων στα οποία αυτοί οι κλάδοι συγκλίνουν ή αποκλίνουν στην προσέγγιση του θέματος (π.χ. όλα τα θέματα ιστορικής φύσης βασικά από την Ιστορία και δευτερευόντως από τη Λογοτεχνία, όπως αναπαρίστανται από το λογοτεχνικό λόγο, και η διασύνδεση των περιεχομένων τους).

Μορφές διεπιστημονικής προσέγγισης: υπάρχουν διάφορα σχήματα διεπιστημονικής προσέγγισης, που ταξινομούνται ως διαφορετικοί τύποι διεπιστημονικότητας και εκφράζουν διαφορετικό βαθμό ενιαιοποίησης της γνώσης και είδος σύνδεσης των επιστημονικών κλάδων. Η οριζόντια διεπιστημονική **διασύνδεση (interdisciplinary coordination)** απολήγει αφενός στις διεπιστημονικές **συσχετίσεις (interdisciplinary connections)**, όπου οι κλάδοι συμπράττουν, συνενώνουν το γνωσιακό περιεχόμενό τους, εντοπίζουν τα μεταξύ τους κοινά σημεία αναφοράς ως προς τις έννοιες που χρησιμοποιούν και τα θέματα που εξετάζουν, χωρίς να θίγουν την αυτονομία των δομών και του περιεχομένου τους και αφετέρου στις διεπιστημονικές **συνθέσεις (interdisciplinary synthesis)** (π.χ. υβριδικοί επιστημονικοί κλάδοι, διεπιστημονικές διασταυρώσεις κ.τ.λ.) (Ματσαγγούρας 2003:59-65).

Στην παρούσα εργασία αυτό που ενδιαφέρει στο πλαίσιο της σύνδεσης Ιστορίας και Λογοτεχνίας είναι –εκτός από τις διάφορες διαθεματικές πρακτικές– οι εναλλακτικές μορφές που μπορεί να προσλάβει η οριζόντια διεπιστημονική διασύνδεση συγκεκριμένα ως προς τους τύπους της **διεπιστημονικής συσχέτισης**, που αναδεικνύει τις οριζόντιες συναρτήσεις μεταξύ των επιστημονικών κλάδων-μαθημάτων και συσχετίζει το διακριτό γνωστικό περιεχόμενό τους, αναδεικνύοντας τα σημεία στα οποία συναντώνται. Οι τύποι αυτοί είναι οι εξής:

α) Παραλληλία ενοτήτων (multi-disciplinarity): πρόκειται για την **παράλληλη** εξέταση του ίδιου θέματος από διαφορετικές επιστήμες. Το υπό μελέτη αντικείμενο εξετάζεται κατά κύριο λόγο από τον οικείο κλάδο στον οποίο «ανήκει» (π.χ. Ιστορία) και παράλληλα αναζητούνται άλλες διαστάσεις και όψεις του θέματος σε άλλους κλάδους (π.χ. Λογοτεχνία). Ο κάθε κλάδος διατηρεί τη λογική, τις προτεραιότητες και την αυτονομία του. Οι κλάδοι αυτοί, σχετικοί ή άσχετοι μεταξύ τους, συμβάλλουν επικουρικά

στη μελέτη πλευρών του θέματος, που ο οικείος κλάδος αδυνατεί να προσεγγίσει. Πρόκειται για ένα είδος συμπληρωματικής προσέγγισης. Κατά την αξιοποίηση των λογοτεχνικών κειμένων ως ιστορικών πηγών αυτό που ουσιαστικά επιτυγχάνεται είναι η ανάδειξη διαστάσεων των ιστορικών ζητημάτων που η ιστορική μελέτη-επιστήμη αδυνατεί να προσεγγίσει, καθώς είτε ο ορθολογισμός της δεν αφήνει περιθώρια ανάμειξης στοιχείων μη επιδεχόμενων εμπειρικής απόδειξης είτε η αναγκαιότητα της διατύπωσης μιας καθολικής ιστορικής αλήθειας δεν επιτρέπει την επέκταση σε πλευρές και περιοχές του θέματος δευτερεύουσες ή και συμπληρωματικές της ιστορικής κατανόησης, όπως αυτές που αναδύονται μέσα από τον αναπαραστατικό λόγο της Λογοτεχνίας.

Το Α.Π. συντονίζει τις ενότητες των επιμέρους μαθημάτων, ώστε, όπου υπάρχουν κοινά θέματα στα διαφορετικά διδακτικά αντικείμενα, να διασφαλίζεται χρονικά η παράλληλη εξέτασή τους. Έτσι, δύο ή περισσότερα διδακτικά αντικείμενα εξετάζουν παράλληλα στην ίδια χρονική περίοδο ένα θέμα κοινού ενδιαφέροντος. Ωστόσο, κάθε μάθημα εξετάζει το υπό μελέτη θέμα από τη δική του σκοπιά, αλλά προβαίνει και σε διεπιστημονικές συσχετίσεις (οπ:53-54). Με τον τρόπο αυτό τα εμπλεκόμενα μαθήματα διατηρούν τους στόχους και το σύστημά τους, αλλά αλληλοσυμπληρώνονται στην εξέταση του κοινού θέματος, όπως αυτό εκφράζεται από τις διαφορετικές οπτικές τους. Ο κοινός άξονας είναι η εσωτερική συγγένεια που υπάρχει μεταξύ των μαθημάτων αυτών και που μεθοδολογικά εκφράζεται με τη δυνατότητα της παράλληλης διδασκαλίας των συγγενών ενοτήτων. Τα γνωστικά αντικείμενα λειτουργούν παράλληλα και συμπληρωματικά, διαμορφώνοντας μια πολυεπιστημονική διδασκαλία, καθώς κάθε μάθημα «λέει» ό,τι ούτως ή άλλως θα έλεγε για το κοινό θέμα (υπηρετώντας την κάλυψη της δικής του διδακτέας ύλης, των γνώσεων και των δεξιοτήτων του), αλλά ταυτόχρονα η διδακτική διαδικασία αναφέρεται συνειδητά πλέον στο ίδιο θέμα, τις ίδιες μέρες, επιχειρώντας διεπιστημονικές συσχετίσεις.

Οι βασικές δυσκολίες αυτής της μορφής προσέγγισης είναι ότι η συνάρτηση των εννοιών και των γνώσεων δεν προκύπτει άμεσα από τη διδακτική διαδικασία των συστηματικά εμπλεκόμενων και παράλληλα διδασκόμενων μαθημάτων, αλλά εναπόκειται στην ενεργοποίηση των νοητικών μηχανισμών των μαθητών. Επιπλέον, υπάρχει μια αντικειμενική δυσκολία του Α.Π. να διασφαλίσει αφενός την εσωτερική συνοχή και αλληλουχία των γνώσεων και πληροφοριών εντός κάθε κλάδου και αφετέρου να αντιστοιχίσει χρονικά τις επιμέρους συγγενεύουσες ενότητες μέσα στο Ω.Π., χωρίς εσωτερική ανακατάταξη στο περιεχόμενο του κάθε μαθήματος (οπ:80-84).

Στην περίπτωση της αξιοποίησης των λογοτεχνικών κειμένων ως ιστορικών πηγών το πρόβλημα αυτό μετριάζεται, καθώς η τήρηση στην αλληλουχία της διδασκαλίας των κειμένων δεν είναι καθορισμένη, οπότε αυτή μπορεί να προσαρμοστεί στην αλληλουχία των ενοτήτων του μαθήματος της Ιστορίας. Το πρόβλημα είναι ορατό, όταν η διευθέτηση των περιεχομένων των σχολικών εγχειριδίων της Λογοτεχνίας τυχαίνει να είναι αναντίστοιχη σε μεγάλο βαθμό με τα θέματα που εξετάζονται στο μάθημα της Ιστορίας στην ίδια τάξη, οπότε κάθε απόπειρα παραλληλίας είναι αδύνατη. Κι αν ακόμα το θέμα που εξετάζεται π.χ. στην Ιστορία της Β' Λυκείου αναπαρίσταται λογοτεχνικά από ένα κείμενο που βρίσκεται σε σχολικό εγχειρίδιο άλλης τάξης της ίδιας έστω βαθμίδας, πάλι η παραλληλία ενοτήτων δεν είναι εφικτή, επειδή η ανατροπή του σχήματος (συγκεκριμένο εγχειρίδιο για συγκεκριμένη τάξη και βαθμίδα) δεν είναι επισήμως αποδεκτή. Γιατί τυπικά δεν είναι δυνατόν να διδαχθεί κείμενο από σχολικό εγχειρίδιο

άλλης τάξης, καθώς κάτι τέτοιο οδηγεί στην αποδόμηση και την αναίρεση του Α.Π., γεγονός που δεν αξιώνει καμιά μορφή διεπιστημονικής ή μη διδακτικής προσέγγισης.

Ως λύση στα παραπάνω προτείνεται η διευθέτηση του περιεχομένου των σχολικών εγχειριδίων της Λογοτεχνίας, για κάθε τάξη και βαθμίδα, ώστε να περιέχουν μια ενότητα με 5-6 κείμενα (επιλεγμένα με λογοτεχνικά κριτήρια πρωτίστως) που να αντιστοιχούν σε κάποια βασικά θέματα-ενότητες του περιεχομένου που διδάσκεται στο μάθημα της Ιστορίας της αντίστοιχης τάξης και βαθμίδας. Βέβαια, τα νέα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας και Λογοτεχνίας, που έχουν συγγραφεί στο πλαίσιο του Δ.Ε.Π.Π.Σ., προωθούν τη σύνδεση μεταξύ των δύο (και όχι μόνο) μαθημάτων σε ένα γενικότερο επίπεδο, περισσότερο με διαθεματικές δραστηριότητες-ερωτήσεις παρά με το συγχρονισμό του περιεχομένου των εγχειριδίων κάθε τάξης σε επίπεδο Ω.Π. (οι δυνατότητες σύνδεσης του διδακτικού περιεχομένου των δύο μαθημάτων και για τις δυο βαθμίδες, συγχρονικής ή μη, εξετάζονται στο ερευνητικό μέρος της εργασίας).

β) Συνδιδασκαλία διδακτικών αντικειμένων (pluridisciplinarity): πρόκειται για τη διδασκαλία δύο ή τριών συγγενών μαθημάτων την ίδια διδακτική ώρα, την **ταυτόχρονη** σύμπραξη συγγενών κλάδων (π.χ. Ιστορία και Λογοτεχνία). Το σύνθετο μάθημα οργανώνεται γύρω από γνώσεις, έννοιες και δεξιότητες που διδάσκονται και στα δυο μαθήματα (π.χ. ιστορική αντίληψη, κριτικό πνεύμα, εικόνα του κόσμου, αντίληψη για τον πολιτισμό, τα γεγονότα της ιστορικής, κοινωνικής ανθρώπινης εμπειρίας) και σκοπός είναι είτε να ενισχυθεί η διδασκαλία του ενός μαθήματος, οπότε τα άλλα λειτουργούν επικουρικά (π.χ. η Λογοτεχνία για την Ιστορία), είτε να ενισχυθούν αμοιβαία. (οπ:85-86).

5.3.3 Το διδακτικό πλαίσιο του ελληνικού Δ.Ε.Π.Π.Σ.

Τα Δ.Ε.Π.Π.Σ. και τα διαθεματικά Α.Π.Σ. που εκπονήθηκαν από το Π.Ι. δημιουργούν περιθώρια εφαρμογής διαθεματικών και διεπιστημονικών προσεγγίσεων με τους εξής τρόπους οργάνωσης του Α.Π. και Ω.Π.

α) Ευέλικτη Ζώνη

β) διάθεση **10% του συνολικού χρόνου κάθε μαθήματος** για δραστηριότητες διαθεματικής φύσης (διαθεματικές δραστηριότητες προτείνονται σε κάθε θεματική ενότητα των διαθεματικών σχολικών βιβλίων αλλά και από τα Δ.Ε.Π.Π.Σ. και Α.Π.Σ. του κάθε μαθήματος) και διαθεματικά σχέδια εργασίας

γ) οργάνωση των **περιεχομένων** των διδακτικών ενοτήτων με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι δυνατές οι διεπιστημονικές συναρτήσεις κατά την επεξεργασία των επιμέρους θεμάτων κάθε μαθήματος (διαθεματικές δραστηριότητες προτείνονται σε κάθε θεματική ενότητα των διαθεματικών σχολικών βιβλίων) (οπ:19).

Η διδακτική μεθοδολογία του προγράμματος στηρίζεται κατεξοχήν στη διερευνητική μέθοδο μάθησης, την ομαδοσυνεργατική διδασκαλία και ιδίως τη μέθοδο project.

Ωστόσο, όσον αφορά την ελληνική περίπτωση, ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός που στηρίχθηκε στη βάση της διαθεματικότητας έχει ήδη δεχθεί κριτική. Σε συνολικό επίπεδο έχει αμφισβητηθεί τόσο η αμεροληψία και η ορθολογικότητα του εγχειρήματος όσο και η ποιότητα της εφαρμογής του στο επίπεδο των νέων Δ.Ε.Π.Π.Σ / Α.Π.Σ. Ειδικότερα, η κριτική αφορά αφενός τις προδιαγραφές, τις διαδικασίες σύνταξης και εφαρμογής των νέων προγραμμάτων και αφετέρου την ίδια τη δομή τους (επιλογή, οργάνωση και διάταξη περιεχομένων, ποιότητα των μεθοδολογικών υποδείξεων και προτάσεων για την αξιολόγηση), αλλά ακόμα και τον τρόπο με τον οποίο έχει γίνει αντιληπτή η έννοια της

διαθεματικότητας από τους συντάκτες των προγραμμάτων.

Κατ'αρχήν κρίνεται ανεπαρκές το πλαίσιο των ενεργειών που έχουν πραγματοποιηθεί στη συγκεκριμένη περίπτωση και που πραγματοποιούνται κάθε φορά περιφερειακά στην περίπτωση των καινοτομιών, όπως η πειραματική εφαρμογή, η συνεχής αξιολόγηση, η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Αλλά και σχετικά με τον πυρήνα του ίδιου του εγχειρήματος, εκτός από το γεγονός ότι αναιρείται ο χαρακτηρισμός του ως καινοτομίας, αμφισβητείται η ποιότητα της εφαρμογής του ως ένας από τους παραγοντές που θίγουν την αποτελεσματικότητα της εκσυγχρονιστικής προσπάθειας αξιολογείται η λανθασμένη αντίληψη της έννοιας της διαθεματικότητας από τους φορείς της «καινοτομίας», με συνέπεια αυτή να προτείνεται και ενδεχομένως και να υλοποιείται ως μηχανιστική εφαρμογή των αρχών και της μεθοδολογίας της έννοιας της διαθεματικότητας, ως αποσπασματική και εκφυλισμένη μορφή διδακτικού νεωτερισμού. Στα παραπάνω προστίθενται και ζητήματα επιστημολογικού και πρακτικού χαρακτήρα: η αξίωση για «οικοδόμηση της νέας γνώσης» και το γενικότερο μοντέλο του κονστρουκτιβισμού που προτάσσει το νέο πρόγραμμα παραπέμπει σε ερωτήματα σχετικά με την αξιοπιστία και την εγκυρότητα της γνώσης που οικοδομείται μέσα από όλες αυτές τις διαδικασίες που προωθεί η συγκεκριμένη μορφή διαθεματικότητας.

Ειδικότερα ως προς το Δ.Ε.Π.Π.Σ /Α.Π.Σ. Ιστορίας η κριτική επισημαίνει ότι, παρά τις επίσημες διατυπώσεις για «αμφισβήτηση των παραδοσιακών παραδοχών και πρακτικών», η επιλογή, η οργάνωση και η διάταξη των περιεχομένων δε διαθέτει καινοτομικό χαρακτήρα, αντίθετα κινείται σε χρόνια παγιωμένους άξονες όπως ο εθνοκεντρισμός, η χρονολογική αντίληψη της ιστορικής εξέλιξης, η κλασική μορφή περιοδολόγησης, η έμφαση σε ορισμένους τομείς της ιστορικής πραγματικότητας αλλά ακόμα και οι ασυνέπειες ως προς τις χρονικές τομές. Περαιτέρω, οι διάφορες διαθεματικές έννοιες, που εισάγονται στο πρόγραμμα ως προσπάθεια ενίσχυσης του σχετικού εγχειρήματος, χαρακτηρίζονται από έλλειψη συνέχειας και ενότητας, ταξινόμησης και ιεράρχησης όχι μόνο από ενότητα σε ενότητα αλλά και από τάξη σε τάξη. Στην ίδια λογική υποτάσσονται και οι λεγόμενες διαθεματικές δραστηριότητες που ομοίως επικρίνονται ως προς τη διδακτική αποτελεσματικότητα και ορθολογικότητά τους αλλά και ως προς το βαθμό της ευστοχίας της συσχέτισής τους με τους διδακτικούς στόχους. Τέλος, παρά τις επίσημες διαβεβαιώσεις για ανανέωση της διδακτικής μεθοδολογίας, οι υποδείξεις του νέου προγράμματος για τη μεθόδευση αλλά και την αξιολόγηση δεν καταφέρνουν σε κάποια σημεία τους να υπερβούν το φορμαλισμό και την εμμονή σε παλαιότερα χαρακτηριστικά της παραδοσιακής διδακτικής (Μαυροσκούφης 2007)

5.3.4 Διδακτικές εφαρμογές διαθεματικών-διεπιστημονικών προσεγγίσεων της Ιστορίας και της Λογοτεχνίας

5.3.4.1 Δ.Ε.Π.Π.Σ. Λογοτεχνίας και Ιστορίας

Δ.Ε.Π.Π.Σ. Λογοτεχνίας για το Γυμνάσιο: σε κάθε θεματική ενότητα αντιστοιχούν γενικοί στόχοι, θεμελιώδεις διαθεματικές έννοιες και ενδεικτικές δραστηριότητες διαθεματικής προσέγγισης, που δημιουργούν το περιθώριο της συνάντησης -εκτός των άλλων- και με το μάθημα της Ιστορίας. Συγκεκριμένα:

α) Γενικοί στόχοι: η κατανόηση του χαρακτήρα της ελληνικής εθνικής πολιτισμικής ταυτότητας, η ανάπτυξη και καλλιέργεια της ιστορικής συνείδησης αλλά και η ενεργητική

αξιοποίηση της ιστορικής γνώσης, η μελέτη του τρόπου με τον οποίο συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα του παρελθόντος μεταπλάθονται σε λογοτεχνικό έργο, η κατανόηση ότι βιώματα, όπως αυτά της αποδημίας, της μετανάστευσης, της εξορίας, της ξενιτιάς, συνδέονται πάντα με συγκεκριμένες ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες, η κατάδειξη της εμβληματικής σημασίας ορισμένων λογοτεχνικών έργων ως «τόπων» καθοριστικών για την εθνική μας ταυτότητα και αυτογνωσία, η μελέτη κειμένων του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και η κατανόηση της σημασίας τους στη μεταβολή των υφιστάμενων κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών της εποχής τους, η ευαισθητοποίηση στην αντιμετώπιση σύγχρονων διεθνών κοινωνικών προβλημάτων (ρατσισμός, πόλεμοι κ.τ.λ.), η ανάπτυξη κριτικής στάσης απέναντι σε ιδεολογίες με ολοκληρωτικό χαρακτήρα και απέναντι στις επιδιώξεις των ισχυρών κρατών, η συνειδητοποίηση της διαφοράς ανάμεσα στη λογοτεχνία και την ιστοριογραφική αφήγηση ως προς τους τρόπους αποτύπωσης των ιστορικών γεγονότων στην ατομική και συλλογική ζωή (η λογοτεχνία αναπαριστά τον αντίκτυπο των ιστορικών γεγονότων στο επίπεδο της ατομικής ζωής, ενώ η Ιστορία ενδιαφέρεται κυρίως για μακροσκοπικά σύνολα), η κατανόηση των δημοτικών τραγουδιών ως λογοτεχνικών κειμένων, στα οποία αποτυπώνεται, εκτός των άλλων, η Ιστορία, η κατανόηση της αξίας των απομνημονευμάτων ως ιστορικών πηγών για την κατανόηση των γεγονότων της Επανάστασης του '21, η συνειδητοποίηση της εσωτερικής σχέσης Λογοτεχνίας-Ιστορίας.

β) Θεμελιώδεις έννοιες διαθεματικής προσέγγισης: χώρος, χρόνος, αλληλεπίδραση, μεταβολή, ιστορική μνήμη, Ελλάδα-Δύση, πολιτισμός, ελευθερία, ισότητα, πόλεμος-ειρήνη, σύγκρουση, αγωνιστικότητα, ζωή-θάνατος, φιλελληνισμός, παρελθόν-παρόν-μέλλον, παλαιό-νέο, ομοιότητα-ετερότητα, ταυτότητα-διαφορά, εντόπιος-ξένος, ξενοφοβία, ανεκτικότητα, έθνος, πατρίδα, νόστος, ξενιτιά, παράδοση, πατριωτισμός, ιστορική συνείδηση, κινήματα (πολιτικά, κοινωνικά, καλλιτεχνικά), διεθνής ειρήνη και συνύπαρξη των λαών, κοινωνικά δικαιώματα και ανεξιθρησκία, μεταπολεμική κοινωνία.

γ) Ενδεικτικές δραστηριότητες διαθεματικής προσέγγισης: συνέντευξη από ανθρώπους που μετείχαν σε παλαιότερα ή πρόσφατα γεγονότα ιστορικής σημασίας και σύγκριση της προσωπικής μαρτυρίας τους με την επίσημη ιστορική εκδοχή του συμβάντος, επίσκεψη στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών με σκοπό την επαφή με πρωτογενές υλικό προσφύγων (π.χ. έγγραφα από την Επιτροπή Αποκατάστασης) και τη δημιουργία φακέλου με υλικό που αφορά σύγχρονα φαινόμενα εκούσιας ή αναγκαστικής μετακίνησης πληθυσμών, οργάνωση εργασίας με καθήκοντα τη συγκέντρωση και την παρουσίαση μέσα στην τάξη πρωτογενούς προσωπικού λόγου (από ημερολόγια, καταγεγραμμένες ιστορίες ζωής, προσωπικές μαρτυρίες, δημοσιευμένη επιστολογραφία, κ.λ.π.) ανθρώπων που εκπατρίστηκαν, μετανάστευσαν ή εξορίστηκαν μακριά από τον οικείο τους τόπο, καταγραφή μετακινήσεων πληθυσμών σε διαφορετικές περιοχές και εποχές, οργάνωση ατομικών ή ομαδικών εργασιών, (π.χ. κατάρτιση συγκριτικών πινάκων με αγωνίσματα αρχαία και σύγχρονα, σύγκριση αναπαραστάσεων από αγγεία ή ανάγλυφα με σύγχρονες φωτογραφίες, επισήμανση διαφορών τους ως προς τη μέτρηση χρόνων ή ως προς το είδος των επάθλων κ.τ.λ.), καταγραφή των αρχών του Διαφωτισμού και αναζήτηση παρόμοιων καταστατικών κειμένων στη σύγχρονη εποχή, ανάγνωση απομνημονευμάτων του Μακρυγιάννη και εξέταση της ιστοριογραφικής τους αξίας, ανάθεση διαθεματικής εργασίας σε ομάδες μαθητών με σκοπό τη σφαιρική παρουσίαση του κινήματος του ρομαντισμού (π.χ. καταγραφή των εκδηλώσεών του σε διάφορες μορφές τέχνης), ανάθεση ομαδικής εργασίας σε μαθητές με θέμα τον τρόπο πραγμάτευσης συγκεκριμένων ιστορικών συμβάντων από τη Λογοτεχνία και σύγκριση με την παρουσίαση των ίδιων συμβάντων από την επίσημη

ιστοριογραφία.

Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι στα περισσότερα διαθεματικά σχέδια εργασίας που προτείνει το Δ.Ε.Π.Π.Σ., η εξακτίωση του θέματος στην Ιστορία είναι συχνότατη (Δ.Ε.Π.Π.Σ. Λογοτεχνίας για το Γυμνάσιο:64-75).

Δ.Ε.Π.Π.Σ. Ιστορίας για το Γυμνάσιο: σε κάθε θεματική ενότητα αντιστοιχούν γενικοί στόχοι, θεμελιώδεις διαθεματικές έννοιες και ενδεικτικές δραστηριότητες διαθεματικής προσέγγισης, που δημιουργούν το περιθώριο της συνάντησης -εκτός των άλλων- και με το μάθημα της Λογοτεχνίας.Συγκεκριμένα:

α) Γενικοί στόχοι: να γνωρίσουν οι μαθητές τα κυριότερα είδη της βυζαντινής γραμματείας και τους σημαντικότερους εκπροσώπους της, να εκτιμήσουν τα επιτεύγματα των Βυζαντινών στο χώρο της λογοτεχνίας, να γνωρίσουν τον πολιτισμό της μεσαιωνικής Ευρώπης στους τομείς της τέχνης, να κατανοήσουν την επίδραση των κυρίαρχων καλλιτεχνικών και λογοτεχνικών ρευμάτων της εποχής του 19^{ου} αιώνα στους Έλληνες πνευματικούς δημιουργούς, να γνωρίσουν και να εκτιμήσουν την πνευματική και καλλιτεχνική δημιουργία της εποχής του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα και την Ευρώπη, να γνωρίσουν και να εκτιμήσουν την πνευματική παραγωγή και την καλλιτεχνική έκφραση κατά τη μεταπολεμική περίοδο στην Ευρώπη και την Ελλάδα, να ασκηθούν στη διαθεματική προσέγγιση ζητημάτων, στα οποία εμπλέκονται πολλές πλευρές της ανθρώπινης δραστηριότητας (οικονομική, κοινωνική, πολιτική, θρησκευτική, καλλιτεχνική (Δ.Ε.Π.Π.Σ. Ιστορίας για το Γυμνάσιο:218-225).

β) Θεμελιώδεις έννοιες διαθεματικής προσέγγισης: εκτός από εκείνες που αναφέρθηκαν παραπάνω για το μάθημα της Λογοτεχνίας και με τις οποίες υπάρχει ταύτιση, άλλες έννοιες γύρω από τις οποίες μπορεί να υλοποιηθεί η συνάντηση των δύο μαθημάτων είναι και οι εξής: κοινωνική σύγκρουση, μετανάστευση, πολιτισμός, ισότητα, δικαιοσύνη, πολυπολιτισμική κοινωνία, άτομο-σύνολο, άτομο-κοινωνία, πολιτισμική παράδοση, ιδεολογικές αντιπαραθέσεις, παράδοση, τέχνη, πολιτισμική κληρονομιά, διαφωτισμός, επανάσταση, εμφύλια σύγκρουση, αστικοποίηση, πολεμική σύρραξη, ολοκληρωτικό καθεστώς, ψυχροπολεμική περίοδος, περιβάλλον, κοινωνική ανισότητα, πολιτική και κοινωνική μεταβολή.

γ) Ενδεικτικές δραστηριότητες διαθεματικής προσέγγισης: επισήμανση χωρίων από τον Όμηρο με πολιτιστικά στοιχεία των μυκηναϊκών χρόνων της περιόδου του άποικισμού και της εποχής του Ομήρου, σχολιασμός κειμένων-αποσπασμάτων από χρονικά της Άλωσης σε συνδυασμό με την παρουσίαση σχετικών παραδόσεων, μύθων, δημοτικών τραγουδιών και σύγχρονης μελοποιημένης ποίησης, συλλογή ιστορικών πληροφοριών που περιέχονται σε ακριτικά τραγούδια και σχολιασμός τους, περιγραφή και σχολιασμός της οργάνωσης και λειτουργίας ενός μεσαιωνικού μοναστηριού μέσω της παρουσίασης χαρακτηριστικών αποσπασμάτων λογοτεχνικών έργων που αναφέρονται στη μεσαιωνική Ευρώπη (π.χ. «Το όνομα του ρόδου» του Εκο), συζήτηση με θέματα όπως παιδομάζωμα, εξισλαμισμός, κρυπτοχριστιανισμός, με την αξιοποίηση σχετικών λογοτεχνικών έργων (π.χ. «Ο βίος του Ισμαήλ Φερικ πασά» της Γαλανάκη), αποδελτίωση πολιτικών και κοινωνικών απόψεων των διαφωτιστών σε επιλεγμένα κείμενά τους και συνθετική παρουσίαση αυτών των απόψεων, ανάγνωση αποσπασμάτων λογοτεχνικών έργων με αναφορές στη Γαλλική Επανάσταση, συγκέντρωση δημοτικών τραγουδιών με σχετικό προς την Επανάσταση περιεχόμενο και εντοπισμός των ιστορικών στοιχείων-γεγονότων, καταγραφή και παρουσίαση κειμένων φιλελλήνων ή περιηγητών με αναφορές στην ελληνική Επανάσταση, συζήτηση για την ανάπτυξη της

εθνικής συνείδησης των νέων εθνικών-κρατών του 19^{ου} αιώνα μέσα από λογοτεχνικά κείμενα, μελέτη και παρουσίαση λογοτεχνικών έργων που αναφέρονται στη βιομηχανική επανάσταση και στις συνέπειές της για τη ζωή των ανθρώπων, αποδελτίωση λογοτεχνικών έργων (π.χ. Βενέζη, Σωτηρίου, Μυριβήλη σχετικών με τη Μικρασιατική εκστρατεία και το προσφυγικό ζήτημα), η Ελλάδα στον ελληνοϊταλικό πόλεμο μέσα από τη συλλογή και την κατάταξη λογοτεχνικών κειμένων, ο Ψυχρός πόλεμος στην τέχνη (παρουσίαση λογοτεχνικών έργων και σχολιασμός), ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος μέσα από τη λογοτεχνική δημιουργία (επιλογή και παρουσίαση αντιπροσωπευτικών έργων), η πνευματική και καλλιτεχνική δημιουργία κατά τον 20^ο αιώνα (επιλογή και παρουσίαση αντιπροσωπευτικών λογοτεχνικών υπερρεαλιστικών έργων), νεανικά κινήματα της δεκαετίας του '60 μέσα από λογοτεχνικό υλικό.

Όσον αφορά τα διαθεματικά projects που προτείνει το πρόγραμμα, οι προεκτάσεις στη Λογοτεχνία γίνονται μόνο στα σχέδια για την Γ' Γυμνασίου (Δ.Ε.Π.Π.Σ. Ιστορίας για το Γυμνάσιο:216, 220 & 226).

5.3.4.2 Περιεχόμενα και σύνδεση Ιστορίας και Λογοτεχνίας

Στο πλαίσιο της σύνταξης του Δ.Ε.Π.Π.Σ. προσδιορίζονται και οι γενικές αρχές και οι ειδικοί όροι για τη συγγραφή νέων διδακτικών βιβλίων, ώστε να διασφαλιστούν οι προδιαγραφές της διαθεματικής προσέγγισης. Συγκεκριμένα, «η διαθεματική προσέγγιση βασίστηκε στην αναζήτηση εννοιολογικών διασυνδέσεων μεταξύ των μαθημάτων κάθε τάξης, που οδήγησε στη διαμόρφωση των περιεχομένων και την επινόηση διαθεματικών δραστηριοτήτων οι οποίες συμβάλλουν στην ολιστική προσέγγιση της γνώσης» (Αλαχιώτης www.pi-schools.gr:4). Ως το σχολικό έτος 2006-2007 έχουν εκδοθεί και βρίσκονται σε ισχύ τα νέα διδακτικά εγχειρίδια της Λογοτεχνίας για τις τρεις τάξεις του Γυμνασίου και αυτά της Ιστορίας για τις δυο πρώτες τάξεις του Γυμνασίου, ενώ το βιβλίο της Γ' Γυμνασίου έχει ήδη αναρτηθεί στην ιστοσελίδα του Π.Ι.

Όσον αφορά τα τρία εγχειρίδια της Λογοτεχνίας του Γυμνασίου, οι διάφορες διαθεματικές εργασίες που προτείνονται μετά από κάθε κείμενο προϋποθέτουν αρκετά συχνά τη συνδρομή της Ιστορίας. Μεταξύ των εργασιών αυτών αναφέρονται και οι εξής: αναζήτηση πληροφοριακού υλικού για πόλεις όπως η Κωνσταντινούπολη, ο εκπαιδευτικός θεσμός των ευρωπαϊκών κολεγίων στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η ζωή των κλεφτών και ο ρόλος τους κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, οι ενδυμασίες και ο οπλισμός των επαναστατημένων Ελλήνων, υλικό-ντοκουμέντα από τον πόλεμο του '40, υλικό-ντοκουμέντα από τη δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου (επτάχρονη περίοδος, εξέγερση Πολυτεχνείου, δίκη των υπευθύνων), συντεχνίες στον ελληνικό χώρο τα παλαιότερα χρόνια (χριστάδες Ηπείρου και Πελοποννήσου το 19^ο αιώνα, Γιαννιώτες αργυροχρυσόχοι και μεταλλοτεχνίτες, καπνεργάτες στον ελληνικό χώρο, περιοχές άσκησης του επαγγέλματος στη μεταπολεμική περίοδο και εξέλιξη του επαγγέλματος), τα μέσα και οι τρόποι μεταφοράς στο παρελθόν, Μικρασιατική καταστροφή (κατάλογοι με ονομασίες προσφυγικών περιοχών, πίνακας με ονομασίες οδών που σχετίζονται με τους πρόσφυγες του 1922 = τοπική Ιστορία), κοινωνικές συνθήκες στην Ελλάδα των αρχών του 20^{ου} αιώνα που οδήγησαν τους Έλληνες στη μετανάστευση, Έλληνες μετανάστες στην Αμερική, την Αυστραλία, τη Γερμανία, αίτια του φαινομένου, συνθήκες υποδοχής και προσφορά των μεταναστών στην πατρίδα τους, τόποι και περιοχές μετανάστευσης, επαγγελματικές δραστηριότητες των μεταναστών στο εξωτερικό, Ολυμπιακοί αγώνες

στην αρχαία Ελλάδα, ομοιότητες και διαφορές με τους σημερινούς Ολυμπιακούς Αγώνες, διαχρονική επίδραση της θάλασσας στην καθημερινή ζωή, τον πολιτισμό και τη διαμόρφωση της ανθρώπινης ψυχολογίας στους μεσογειακούς λαούς, η παλιά και η σύγχρονη εικόνα της πόλης ή της συνοικίας των μαθητών, αιτίες που οδήγησαν σε αρνητικές αλλαγές στο φυσικό περιβάλλον και στη γενικότερη εικόνα του αστικού χώρου (τοπική Ιστορία), αναζήτηση στοιχείων για χαμένους πολιτισμούς όπως των Ινδιάνων της Αμερικής, των ιθαγενών της Αυστραλίας, τα ιστορικά και γεωπολιτικά αίτια που οδήγησαν στη συρρίκνωση ή τον αφανισμό των ντόπιων πληθυσμών και των πολιτισμών τους, ιστορικά φαινόμενα θρησκευτικού φανατισμού, μαζικές λαϊκές διαδηλώσεις σε σημαντικές ιστορικές περιστάσεις με μεγάλη λαϊκή ανταπόκριση, συζήτηση για το κυπριακό ζήτημα, περιοχές, κράτη, πόλεις που διχοτομήθηκαν κάτω από συνθήκες πολέμου ή ιδεολογικοπολιτικών και εθνικών συγκρούσεων, η εικόνα της Σμύρνης πριν και μετά την καταστροφή του 1922, θύματα οικονομικής εκμετάλλευσης εξαιτίας κοινωνικών συνθηκών (ατομικά και συλλογικά παραδείγματα), μινωική τέχνη, παραδείγματα πολιτικής προσφυγιάς στην ελληνική Ιστορία (περιστάσεις-αιτίες και συνέπειες της φυγής για την ελληνική κοινωνία), περιορισμοί που επιβάλλονταν στη γυναίκα από την αρχαιότητα ως σήμερα, περιστατικά της ελληνικής ή παγκόσμιας Ιστορίας με έντονο το στοιχείο της αυτοθυσίας, σχέσεις ελληνισμού-Πόντου, άνθρωποι, κοινωνικές και εθνικές ομάδες που γνώρισαν την προσφυγιά, η έκρηξη της ατομικής βόμβας στη Χιροσίμα και οι μακροχρόνιες συνέπειες, σε ποιες περιοχές, πότε και γιατί το πρόβλημα της πείνας είχε λάβει μεγάλες διαστάσεις, προδοσίες με οικονομικό κίνητρο, σύγκριση της ζωής των Κρητικών του 17^{ου} αιώνα με τη ζωή και τον πολιτισμό των Μινωϊτών, ομοιότητες και διαφορές αγροτικών κοινωνιών από την αρχαιότητα ως σήμερα, υλικό από τον προεπαναστατικό αγώνα των Ελλήνων και η απήχησή του στη σκλαβωμένη Ελλάδα (ύμνοι, προκηρύξεις, κείμενα, εικόνες), ο ρόλος που έπαιξαν οι εντυπώσεις των ξένων περιηγητών στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης ή της πολιτικής απέναντι στο ελληνικό ζήτημα, η καθημερινή ζωή, οι δυνατότητες εκπαίδευσης και δημιουργικής έκφρασης μιας νέας γυναίκας στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, η ανατροφή και η εκπαίδευση των παιδιών στα τέλη του 18^{ου} αιώνα στην Ευρώπη και την τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, η κατάσταση που επικρατούσε στο Μεσολόγγι την εποχή της δεύτερης πολιορκίας του, η δημοσιονομική πολιτική του Καποδίστρια, η ζωή στην Κωνσταντινούπολη στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, η σημασία της κάθε εποχής του έτους για τις κοινωνικές, οικονομικές, στρατιωτικές δραστηριότητες του ανθρώπου από την αρχαιότητα ως τη σύγχρονη εποχή, η ιστορική περίοδος του 3^{ου} αιώνα π.Χ., η κοινωνική οργάνωση και ο πολιτισμός στα αγγλοκρατούμενα Επτάνησα το 19^ο αιώνα, σύγκριση της κοινωνικής ζωής της οργανωμένης επανησιακής πολιτείας με τις αντίστοιχες συνθήκες που επικρατούσαν στη μετεπαναστατική Ελλάδα κατά τις πρώτες προσπάθειες για τη δημιουργία ελληνικού κράτους, η σύγκριση της σημερινής Αθήνας με την Αθήνα του 1920, οι υπηρεσίες των διάφορων ειδών ζώων στον άνθρωπο από την αρχαιότητα ως τη σημερινή εποχή, τα ιστορικά γεγονότα του 1936 στην Ελλάδα, η άλωση της Κωνσταντινούπολης και η μορφή του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, η στάση των ποιητών την εποχή της δικτατορίας (πού βρίσκονται, τι γράφουν και πού δημοσιεύουν τα ποιήματά τους), η αρχιτεκτονική του αρχαίου θεάτρου και ο ρόλος των θεατρικών παραστάσεων στην αρχαιότητα, η ελληνική μετεμφυλιακή περίοδος, η εποχή του Μεσοπολέμου, η εποχή της Κατοχής, τα εθνικοαπελευθερωτικά και κοινωνικά κινήματα στην ιστορική περίοδο του 1848 και τέλος, δραστηριότητες όπως η σύγκριση ενός

λογοτεχνικού κειμένου με τα αντίστοιχα κείμενα του βιβλίου της Ιστορίας ως προς την παρουσίαση ενός κοινού θέματος.

Όσον αφορά τα τρία εγχειρίδια της Ιστορίας του Γυμνασίου, η διαθεματικότητα επιχειρείται εξολοκλήρου μέσω των πηγών που πλαισιώνουν το κείμενο και παραθέτουν δεδομένα άλλων κλάδων, όπως η αρχαιολογία, η γεωγραφία, η λογοτεχνία, η θεολογία, η αρχαία ελληνική γραμματεία, η αρχιτεκτονική, η γλυπτική, η αγγειοπλαστική, η αγιογραφία, η λαογραφία, η ζωγραφική (αναλυτικότερα στο υποκεφ.3.2). Ωστόσο, όσον αφορά το νέο βιβλίο της Γ' Γυμνασίου είναι αξιοσημείωτη η έκταση κατά την οποία πραγματοποιείται η σύνδεση του μαθήματος με τη Λογοτεχνία και η οποία είναι ευρύτερη και συχνότερη από κάθε άλλη περίπτωση σχολικού εγχειριδίου Ιστορίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση μέχρι σήμερα. Συγκεκριμένα, στο πλαίσιο της ενότητας «Για μια άλλη ματιά του παρελθόντος...», που βρίσκεται στο τέλος της κάθε ενότητας μαζί με τις Ασκήσεις-Δραστηριότητες, προτείνονται τίτλοι λογοτεχνικών έργων σχετικών με το υπό μελέτη ιστορικό θέμα, τα οποία κάποτε οι μαθητές καλούνται να παρουσιάσουν στην τάξη. Στο σύνολό τους πρόκειται για 55 λογοτεχνικά έργα (πεζογραφία, ποίηση και θέατρο) Ελλήνων και Ξένων δημιουργών.

Μια προσπάθεια διαθεματικότητας στο επίπεδο της εννοιολογικής γνώσης γίνεται και με ερωτήσεις που ακολουθούν την κάθε ενότητα και που αφορούν τη σύγχρονη σημασία κάποιων όρων-εννοιών ή τη μετεξέλιξή τους σε ένα νέο σύγχρονο όρο που διατηρεί το αρχικό νόημα (λαβύρινθος, τύραννος, μητρόπολη, ακρόπολη, είλωτας, βάρβαρος, Εφιάλτης, μέτοικος-μετανάστης, κλασικός, «πύρρεια νίκη», πατρίκιοι, πληβείοι, «διαίρει και βασιλεύει», καθολικός, ορθόδοξος, αλλά και η σημασία και η νοηματική εξέλιξη των όρων Έλληνας, Εθνικός, Ρωμαίος-Ρωμίος, Γραικός), τη μεταφορική ή την κυριολεκτική απόδοσή τους ή την απόδοσή τους σε άλλη γλώσσα (μητρόπολη, ακρόπολη, ολυμπιακοί αγώνες, αθλητής, γυμναστήριο) ή και την αναζήτηση μιας παραπλήσιας έννοιας («Σήμερα ποια πρόσωπα ή ποιοι θεσμοί έχουν αναλάβει το ρόλο του μαικήνα της περιόδου της Αναγέννησης; Ποιος αντίστοιχος θεσμός υπήρχε στην αρχαία Αθήνα;»). Σε αντίθεση με τις πηγές, που προέρχονται συχνά από τη Λογοτεχνία, οι ερωτήσεις-δραστηριότητες δεν κάνουν στην Α' Γυμνασίου καμιά άμεση αναφορά ή παραπομπή σε κάποιο λογοτεχνικό κείμενο για περαιτέρω διερεύνηση του θέματος της ενότητας, σε αντίθεση με το βιβλίο της Β' τάξης («ποιες πληροφορίες για την καθημερινή ζωή των ακριτών και τις σχέσεις τους με τους Άραβες μας δίνουν τα ακριτικά τραγούδια που περιλαμβάνει το βιβλίο Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας Β' Γυμνασίου;»), «Συγκέντρωσε, παρουσίασε και σχολίασε λογοτεχνικές περιγραφές, σχέδια, εικόνες και εικαστικά έργα σχετικά με τους ναούς και την πόλη του Μυστρά», «Να βρείτε όσα περισσότερα μπορείτε ακριτικά τραγούδια. Να συγκεντρώσετε τις ιστορικές πληροφορίες που περιέχονται σε αυτά και να τις σχολιάσετε. Ποιες, επίσης, πληροφορίες γλωσσικές μπορούμε να αντλήσουμε από αυτά;», «Να συζητήσετε με τους συμμαθητές σου, αξιοποιώντας και λογοτεχνικά κείμενα, μερικά από τα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι Έλληνες τα πρώτα χρόνια μετά την Άλωση: παιδομάζωμα, εξισλαμισμός, κρυπτοχριστιανισμός, ναυτολογία, πειρατεία-σκλαβοπάζαρα»).

Όσον αφορά την υλοποίηση των διαθεματικών δραστηριοτήτων που προτείνονται στα εγχειρίδια αυτή συνδέεται κυρίως με την πρακτική της Ευέλικτης Ζώνης και τα Σχέδια Εργασίας.

5.3.4.3 Σχέδια εργασίας

Εντάσσονται τόσο στο πλαίσιο της Ε.Ζ. όσο και στο πλαίσιο της διδασκαλίας των αυτόνομων μαθημάτων (Αλαχιώτης www.pi-schools.gr:4). Αποτελούν εφαρμογή των διαθεματικών και διεπιστημονικών προσεγγίσεων, καθώς επιχειρούν ένα είδος εξακτίωσης του θέματος σε διάφορους επιστημονικούς κλάδους και γνωστικά πεδία (Ματσαγγούρας 2003:217). Τομείς άντλησης των θεμάτων μπορεί να είναι είτε τα διδασκόμενα μαθήματα ή γενικότερα κάποιο θέμα που ενεργοποιεί το ενδιαφέρον για περαιτέρω μελέτη. Η μελέτη διευρύνεται σε άλλους κλάδους -συναφείς και όμορους ή μη, ανάλογα με το είδος της διδακτικής προσέγγισης- που έχουν κάτι να προσθέσουν συμπληρωματικά. Στην περίπτωση της μελέτης ενός ιστορικού θέματος η δομή του σχεδίου παίρνει τη μορφή «μελέτης γραφείου» διερευνητικού χαρακτήρα, που διεξάγεται κυρίως ως βιβλιογραφική έρευνα. Οι μαθητές εμπλέκονται κατά την επεξεργασία των δεδομένων στη διαχείριση των πληροφοριών, τη διατύπωση κρίσεων και υποθέσεων, την ανάδειξη σχέσεων, ασκούνται σε διαδικασίες ελέγχου και αξιοπιστίας των δεδομένων και αξιολογικής αποτίμησής τους.

Προκειμένου να αποφευχθεί η μετατροπή του project σε απλή συσσώρευση πληροφοριών, απαιτείται ο καθορισμός ενός άξονα που θα επιτρέπει την εσωτερική συνοχή τους υπό το πρίσμα μιας κοινής εννοιολογικής οπτικής. Τα όρια των κλάδων πρέπει να υπερβαίνονται και να καταλήγουμε στο θέμα, όπως αυτό διαμορφώνεται από τη σύμπραξη των πληροφοριών. Έτσι, η διαδικασία του σχεδίου εργασίας αποκτά νόημα, όταν π.χ. σε ένα σχέδιο που εμπλέκει τον κλάδο της Ιστορίας και της Λογοτεχνίας δεν αναζητούμε στον καθένα μια πληροφορία που αγνόησε ή παρέκαμψε ο άλλος, αλλά μια επιπλέον διάσταση του θέματος, όπως φωτίζεται από τον κάθε κλάδο έτσι, ώστε να αντιληφθούμε τον τρόπο με τον οποίο και οι δυο μετέχουν στη συνδιαμόρφωση του θέματος. Στόχος δεν είναι η συσσώρευση πληροφοριών από την Ιστορία ή τη Λογοτεχνία με τη μορφή της παράθεσης χωρίς απόπειρες συσχέτισής τους, αλλά η πληρέστερη κατανόηση του θέματος, μέσω των οπτικών όλων των κλάδων που το εξετάζουν, και μέσω διαδικασιών ομαδοσυνεργατικής και διερευνητικής μελέτης. Επιπλέον, οι μαθητές εισάγονται στη λογική των επιστημών, καθώς εξετάζουν πώς το ίδιο θέμα προσεγγίζεται από τους διάφορους κλάδους ανάλογα με τις έννοιες, τα θεωρητικά σχήματα και τους κώδικές τους (οπ:229-236).

Η μορφή, ο σκοπός και το περιεχόμενο του σχεδίου εργασίας ποικίλει ανάλογα με το πλαίσιο της διδακτικής προσέγγισης, διαθεματικής ή διεπιστημονικής:

α) Στα **διεπιστημονικά σχέδια εργασίας** μελετώνται οι διαστάσεις που αφορούν την ίδια τη φύση του θέματος από τις εμπλεκόμενες, συγγενείς και «αρμόδιες» επιστήμες-τομείς, που αξιοποιούν τις δυνατότητες του θέματος, για να προωθήσουν το περιεχόμενο και τους στόχους τους. Έτσι, η αναζήτηση των διαστάσεων του θέματος περιορίζεται σε συγγενείς κλάδους, με σκοπό την ανάδειξη των μεταξύ τους σχέσεων και του τρόπου που εξετάζουν το κοινό θέμα, συνεπώς την καλύτερη κατανόησή του περιεχομένου, των εννοιών και των σχέσεων του κάθε κλάδου (π.χ. η γενοκτονία των Εβραίων από την Ιστορία και τη Λογοτεχνία) (οπ:16-117).

β) Στα **διαθεματικά σχέδια** μελετώνται οι διαστάσεις που αφορούν τη σχέση του θέματος με άλλα θέματα και την επέκτασή του σε άλλους χώρους της φυσικής και κοινωνικής πραγματικότητας, κλάδους και επιστήμες συγγενείς ή μη, και μπορούν να λειτουργήσουν:

- ώστε τα θέματα τους και οι εξακτινώσεις τους να καλύπτουν συνειδητά και κάποιους

τομείς της ύλης των διάφορων μαθημάτων (κυρίως σε αμιγώς διαθεματικά προγράμματα που οργανώνουν το σύνολο της σχολικής γνώσης γύρω από θέματα). Σημείο εκκίνησης αποτελεί μεν το θέμα, αλλά και η δυνατότητά του να καλύψει την ύλη κάποιων μαθημάτων (π.χ. Ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος σε αντίστοιχες ενότητες στην Ιστορία, τη Λογοτεχνία και τη Γεωγραφία).

- ως συμπληρωματική εργασία, που αποβλέπει στην πολύπλευρη μελέτη επιμέρους θεμάτων που διδάσκονται στο πλαίσιο ενός μαθήματος, ή θεμάτων που έχουν παραθεωρηθεί, και στην ανάδειξη των προεκτάσεών τους σε τομείς πέρα από αυτόν / αυτούς στον οποίο ανήκει (οπ:99-116). Εδώ, σημείο εκκίνησης είναι το θέμα και σκοπός η ολόπλευρη και πολυπρισματική μελέτη του μέσα από διάφορες οπτικές και στις διάφορες προεκτάσεις του λόγω του ιδιαίτερου ενδιαφέροντος ή της σπουδαιότητάς του, οπότε αυτό εξακτινώνεται σε όλες τις δυνατές θεματικές κατευθύνσεις του (π.χ. Ο Μέγας Αλέξανδρος στη Λογοτεχνία, τη Μουσική, το Θέατρο, τον Κινηματογράφο, την Εικαστική τέχνη, την Ιστορία, τη Γεωγραφία).

Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση αυτών των σχεδίων είναι εφικτός ιδιαίτερα στο δίωρο της Ευέλικτης Ζώνης.

Στις παραπάνω περιπτώσεις σχεδίων εργασίας, όταν το θέμα έχει ιστορική προέκταση, βέβαια, η Λογοτεχνία μπορεί να είναι ένας από τους κλάδους διερεύνησής του.

Το οργανόγραμμα φάσεων του σχεδίου εργασίας περιλαμβάνει τα εξής στάδια:

α) Προκαταρκτική φάση: περιλαμβάνει τη διδασκαλία της ενότητας του μαθήματος από την οποία προκύπτει το θέμα εξέτασης, ώστε να διατυπωθούν οι γενικές βασικές γνώσεις και έννοιες σχετικά με αυτό ή να γίνει μια γενική συζήτηση με σκοπό να ανιχνευθούν τα ενδιαφέροντα, οι γνώσεις και οι προτάσεις των μαθητών και να ενεργοποιηθεί το μαθησιακό ενδιαφέρον.

β) Συλλογικός προγραμματισμός:

1) Ο καθορισμός του κεντρικού θέματος και γνωστοποίηση του γενικού σκοπού του project: ο εκπαιδευτικός και οι μαθητές ορίζουν την εννοιολογική οπτική του θέματος στην οριστική μορφή του και το γενικό σκοπό του project.

2) Εξακτίνωση του θέματος: προσδιορίζονται οι διαστάσεις μελέτης του θέματος (πόσες και ποιες), που μπορεί να είναι είτε τομείς γνώσης είτε χρονικές περιόδους. Ως πλαίσιο εξακτίνωσης επιλέγεται συνήθως το Α.Π., οπότε οι επιμέρους ακτίνες ανήκουν στα διάφορα γνωστικά αντικείμενα του Α.Π.Σ., αλλά τομείς άντλησης μπορεί να είναι και θέματα καθολικής αναφοράς, κοινωνικού προβληματισμού ή σχετικά με τα ενδιαφέροντα και τους προβληματισμούς των μαθητών.

3) Σύνθεση ομάδων και επιμερισμός του θέματος: καθορίζεται το μέγεθος της κάθε ομάδας, η σύνθεσή της βάσει κοινωνιογράμματος ή επιδόσεων. Δευτερευόντως, οι ομάδες επιλέγουν τη διάσταση ή τις διαστάσεις εξακτίνωσης του θέματος που τους ενδιαφέρουν, ή τους ανατίθενται κατευθείαν. Οι διομαδικές σχέσεις μπορεί να είναι συνεργατικές, ανταγωνιστικές ή ουδέτερες.

4) Καθορισμός επιμέρους στόχων: προσδιορίζονται οι επιμέρους στόχοι για κάθε διάσταση εξακτίνωσης του θέματος, δηλαδή στόχοι σχετικά με το έργο των ομάδων (απάντηση στα ερωτήματα που έχουν τεθεί, χρήση εκτεταμένου και ποικίλου υλικού, διατύπωση συμπερασμάτων και αιτιολόγηση πορισμάτων), οι δραστηριότητες (συλλογή, επεξεργασία υλικού, σύνθεση γραπτής εργασίας) και το υλικό (π.χ. για ένα ιστορικό θέμα μπορεί να χρησιμοποιηθούν μαρτυρίες επιζώντων, λογοτεχνικά κείμενα, όπως αυτοβιογραφίες, βιογραφίες, απομνημονεύματα κ.τ.λ., βιβλιογραφική έρευνα σε

εξωσχολικά και σχολικά εγχειρίδια, έρευνα σε βιβλιοθήκες, έργα τέχνης, επιτόπια έρευνα, επισκέψεις σε μουσεία κ.τ.λ.) για την επίτευξη των στόχων.

5) Χρονικός προγραμματισμός: καθορισμός διάρκειας σχεδίου εργασίας και διάρκειας επιμέρους φάσεων.

6) Καθορισμός κριτηρίων αξιολόγησης: ορισμός κριτηρίων για το αποτέλεσμα του σχεδίου και για τη διαδικασία, όπως αιτιολογημένα πορίσματα, βαθμός ανταπόκρισης των αποτελεσμάτων στα ερωτήματα που είχαν τεθεί, χρήση εκτεταμένου και κατάλληλου υλικού, ακρίβεια και λογική συνέπεια ανάμεσα στην έρευνα, το υλικό και τα αποτελέσματα, συνεργασία μελών, τήρηση χρονικών ορίων, πρωτοτυπία, βαθμός επιτυχίας απέναντι στο ρόλο, προτάσεις, βαθμός συνοχής και συνεργασίας της ομάδας

γ) Ενδοομαδικός προγραμματισμός: περιλαμβάνει την κατανομή του έργου (ποια είναι τα κεντρικά ερωτήματα στα οποία πρέπει να απαντήσει κάθε ομάδα), αλλά και τη σύνθεση υποομάδων για τη διεξαγωγή υποέργων μέσα στην ίδια την ομάδα. Παράλληλα, ρυθμίζονται και οι ρόλοι των μελών της κάθε ομάδας, ο συντονιστικός (αυτός που εξασφαλίζει τη συμμετοχή όλων και διευθύνει τη διαδικασία), ο επικουρικός (αναλαμβάνει να επικουρεί τους αδύνατους μαθητές), ο γραμματέας (αναλαμβάνει το γραπτό μέρος της εργασίας) και ο αξιολογητής (καταγράφει τη συμμετοχή και την προσφορά των μελών, καθώς και τα προβλήματα που προκύπτουν κατά τη διαδικασία)(οπ:247-248). Ο ενδοομαδικός προγραμματισμός ακολουθεί την προηγούμενη φάση, ώστε να είναι δυνατόν να οριστεί βάση των επιμέρους στόχων ένας κατάλογος δραστηριοτήτων της κάθε ομάδας, υποομάδας και μέλους.

δ) Διεξαγωγή έργου: πρόκειται για τη φάση όπου τα μέλη, οι υποομάδες και οι ομάδες στο σύνολό τους ενεργοποιούνται εκτελώντας τις εξής δραστηριότητες: α) συλλογή δεδομένων και πληροφοριών, β) επεξεργασία δεδομένων: ταξινομήσεις, αναλύσεις, δηλαδή ομοιότητες, διαφορές, κενά και προβληματικά σημεία των πηγών, αξιολόγηση υλικού, καταγραφή ερωτημάτων που παραμένουν αναπάντητα, διασταύρωση δεδομένων και σύνθεση πληροφοριών, ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ μελών και υποομάδων, πρόχειρη καταγραφή απαντήσεων και συμπερασμάτων, γ) σύνθεση έργου υποομάδων σε ενιαίο έργο, δ) επιμέλεια της τελικής μορφής του συλλογικού έργου από την ομάδα. Η δομή της γραπτής εργασίας εξαρτάται από το είδος του θέματος. Π.χ. σε μία «ιστορική μελέτη» το τελικό κείμενο της ομάδας περιλαμβάνει τον προσδιορισμό του θέματος και τη συγκεκριμενοποίηση των στόχων-ερωτημάτων, την καταγραφή του υλικού που χρησιμοποιήθηκε, την παράθεση όσων πληροφοριών είναι γνωστών για το μελετώμενο ιστορικό γεγονός, θέμα ή πρόσωπο, την καταγραφή των αβέβαιων σημείων, των διαφοροποιήσεων και των κενών ή ασυμφωνιών των πηγών, και τέλος την παράθεση των συμπερασμάτων στα οποία καταλήγει η ερευνητική ομάδα μετά τη μελέτη της (οπ:241-266). Κατά τη διεξαγωγή συνιστάται να γίνονται διαλείμματα ενημέρωσης, ώστε οι μαθητές να ενημερώνονται μεταξύ τους για την πορεία του σχεδίου εργασίας, αλλά και διαλείμματα ανατροφοδότησης, ώστε να αλλάξει ενδεχομένως ο ρυθμός των εργασιών, να επαναπροσδιοριστεί ο σκοπός του σχεδίου ή και οι ρόλοι των ομάδων ή των μελών (Frey 1986:30-36).

ε) Παρουσίαση έργου ομάδων: κάθε ομάδα παρουσιάζει το έργο της και ακολουθεί συζήτηση, διευκρινήσεις, ερωτήσεις και σχόλια.

στ) Αξιολόγηση: ενδοομαδική και διομαδική σε επίπεδο α) έργου (ο βαθμός ανταπόκρισης στους στόχους, η ποιότητα του αποτελέσματος, το είδος των σχέσεων που αναπτύχθηκαν μεταξύ των ομάδων) και β) διαδικασίας (συλλογικότητα και συνεργασία,

συντονισμένη λειτουργία των ομάδων και βαθμός εμπλοκής των μελών των ομάδων στις φάσεις του σχεδίου, η τήρηση του διαδικαστικού προγραμματισμού, ως προς τη στοχοθεσία, τις δραστηριότητες και το υλικό) (Ματσαγγούρας 2003:266-284). Αναζητούνται οι αιτίες ενδεχόμενων αποτυχιών ή λαθών όχι μόνο στο διαδικαστικό μέρος και στο επίπεδο του αποτελέσματος αλλά και σε αυτό του σχεδιασμού, ώστε να αποφευχθούν σε ένα μελλοντικό project (Χρυσάφιδης 1998:97).

Στα διαθεματικά σχέδια εργασίας που προτείνονται από τα Δ.Ε.Π.Π.Σ. και των δυο μαθημάτων, Ιστορίας και Λογοτεχνίας, είναι εμφανής η διάθεση να πραγματοποιείται η μεταξύ τους επικοινωνία, περισσότερο σε αυτό της Λογοτεχνίας και λιγότερο σε αυτό της Ιστορίας.

5.3.4.4 Ευέλικτη Ζώνη Διαθεματικών Προσεγγίσεων

Η Ευέλικτη Ζώνη εφαρμόστηκε πιλοτικά κατά το 2001-2002. Σήμερα, μπορεί να λειτουργήσει ως πλαίσιο ανάπτυξης διερευνητικών πρακτικών σε όλα τα μαθήματα του Α.Π. (Ματσαγγούρας 2003:129). Ο θεσμός της Ε.Ζ. είναι ένα προαιρετικό πρόγραμμα, που καλύπτει ένα δίωρο εβδομαδιαίως μέσα στο πλαίσιο του υποχρεωτικού ωρολογίου προγράμματος, προβλέπει την εκπόνηση διαθεματικών σχεδίων εργασίας, και είναι δομημένο με τις αρχές της διαθεματικότητας και της ευελιξίας στη σκοποθεσία, τη θεματική, τη μεθοδολογία, την αξιολόγηση και τους ρόλους των εμπλεκόμενων (μαθητών, εκπαιδευτικών και κοινωνικών φορέων) (Ματσαγγούρας 2002:11). Συγκεκριμένα, αποτελεί το πλαίσιο εκπόνησης των διάφορων σχεδίων εργασίας και συνοδεύεται από το σχεδιασμό ειδικού εκπαιδευτικού υλικού, όπως το πολυθεματικό βιβλίο, που περιλαμβάνει το βιβλίο των κειμένων, σχετικών με επίκαιρα ζητήματα ή θέματα διαχρονικού ενδιαφέροντος, και το βιβλίο των διαθεματικών δραστηριοτήτων, που περιέχει μια αντίστοιχη προς τους θεματικούς άξονες του πρώτου βιβλίου δέσμη ιδεών για διαθεματικές δραστηριότητες (Γαλανοπούλου 2002:274, Μυλωνάκου-Κεκέ 2002:21-24). Επιπλέον, υπάρχει εποπτικό υλικό αντίστοιχο με τα θεματικά πεδία του πολυθεματικού βιβλίου (Γαλανοπούλου 2002:273, Καγκά 2002:93).

5.3.5 Η διεπιστημονική και διαθεματική προσέγγιση της σχολικής Ιστορίας

Από το 19^ο ως τις πρώτες περίπου δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα η σκοποθεσία της σχολικής ιστορικής διδασκαλίας στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες συνδέθηκε με εθνικές, κοινωνικές και πολιτικές επιταγές, που διαμόρφωσαν το περιεχόμενο και τη διδακτική μεθοδολογία του κατά το λεγόμενο παραδοσιακό, καθ'όλα αμφισβητούμενο, επιστημονικό και παιδαγωγικό προσανατολισμό.

Ως προς το περιεχόμενο επικράτησε η γεγονοτολογική προσέγγιση με έμφαση κυρίως στα πολιτικοστρατιωτικά γεγονότα, αποκομμένα από τα κοινωνικά, οικονομικά, πολιτισμικά και άλλα συμφραζόμενά τους. Επιπλέον, η αφήγηση ήταν δογματική και μονόπλευρη, όπως και η παρουσίαση της δράσης των ιστορικών προσωπικοτήτων. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική ήταν η επικέντρωση σε «χρυσές» ιστορικές περιόδους, στις οποίες ανάγεται η γενική υπεροχή του κάθε έθνους. Παράλληλα, η παρουσίαση των γεγονότων (κυρίως πολέμων) γινόταν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να τείνει στη συστηματική απαξίωση των «εχθρών του έθνους» και, επομένως, στην ενίσχυση της εθνικής συσπείρωσης, στην ηρωοποίηση των εθνικών ηγετών ή στη χειρότερη

περίπτωση στην παρουσίασή τους, ως θυμάτων προδοσίας ή ατυχίας, και στην αντίστοιχη δαιμονοποίηση των αντίπαλων ηγετών. Οι εθνικές πολεμικές νίκες προβάλλονταν ως ένδοξοι και δίκαιοι πόλεμοι, ενώ αντίστοιχα οι εθνικές ήττες οφείλονταν σε κάποια πολεμική αδικία. Παράλληλα η διδακτική μεθοδολογία ήταν δασκαλοκεντρική, δίνοντας έμφαση στον κατά περίπτωση εμπλουτισμό της διδασκαλίας με γνωστικές πληροφορίες με σκοπό πάντα, την επίρρωση της «αντικειμενικής γνώσης» του σχολικού βιβλίου.

Ωστόσο, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η εξέλιξη της ιστοριογραφίας, σε συνδυασμό με την ανανέωση της παιδαγωγικής επιστήμης, επηρέασε τη σχολική Ιστορία και τροποποίησε τα παραπάνω χαρακτηριστικά δείγματα της στερεοτυπικής προσέγγισης του ιστορικού περιεχομένου και της οργάνωσης της διδακτικής μεθοδολογίας, κοινών στα σχολικά βιβλία Ιστορίας όλων σχεδόν των ευρωπαϊκών χωρών κατά την παραπάνω περίοδο.

Το ιστορικό περιεχόμενο διευρύνεται και σε άλλους τομείς, ενώ η διδακτική μεθοδολογία ανανεώνεται, ώστε οι δραστηριότητες να υπερβαίνουν την απλή απομνημόνευση και να ενεργοποιούν την κρίση και άλλες γνωστικές δεξιότητες. Επιλέγονται, μελετώνται και αξιοποιούνται αποσπάσματα ιστορικών πηγών, κυρίως γραπτών, αλλά και εικαστικό υλικό που υπομνηματίζει το περιεχόμενο της αφήγησης, ενώ εξηγούνται ιστορικοί όροι. Παρόλο, όμως, που οι παραπάνω αλλαγές συνιστούν μια βελτίωση στον τομέα της καλλιέργειας της ιστορικής σκέψης, από την άποψη της ανάπτυξης της ιστορικής συνείδησης, ο μαθητής παρέμενε ανυποψίαστος για το δικό του ρόλο στη διαχείριση, την ερμηνεία και την αποκωδικοποίηση της ιστορικής πραγματικότητας καθώς και για τη δυνατότητά του να συμμετέχει στην ιστορική γνώση, να την παράγει και όχι να τη διδάσκεται προκατασκευασμένη. Ως προς αυτό το σημείο, λοιπόν, η ιστορική γνώση παραμένει μονοπάλιο της ιστορικής επιστήμης και η ιστορική διδασκαλία, αν και εκσυγχρονισμένη ως προς το υποστηρικτικό υλικό, εξακολουθεί να είναι «μονοφωνική».

Σε αντίθετη κατεύθυνση, η «πολυφωνική» προσέγγιση (multiperspective) του περιεχομένου παρέχει ευκαιρίες για εξέταση του ιστορικού θέματος από πολλές οπτικές, την επεξεργασία διάφορων οπτικών, ακόμα και αντιτιθέμενων, και την ανίχνευση των αιτιών της διαφοράς τους, ώστε να αποφεύγεται ο διδακτικός μονισμός, που προβάλλει και μεταδίδει προαποφασισμένες ιστορικές γνώσεις και συμπεράσματα. Ωστόσο, μια από τις επιφυλάξεις για την πολυφωνική προσέγγιση της ιστορικής ύλης σχετίζεται με τον πιθανό κίνδυνο της σχετικοκρατίας, που μπορεί να προκύψει από το πλήθος των υποθέσεων, και η οποία υπονομεύει την αξία και την αναγκαιότητα της αντικειμενικής γνώσης, ενώ εκφράζεται η αμφιβολία κατά πόσον μια τέτοια διδακτική απόπειρα συμβαδίζει αφενός με τις ικανότητες των μαθητών και αφετέρου με τους ταχείς ρυθμούς κάλυψης της ύλης που υπαγορεύει το Π.Σ. (Κυρκίνη 2001:51-55).

Αρχικά, ως προς το πρώτο επιχείρημα, ακόμα κι αν η ιστορική αλήθεια θεωρηθεί δεδομένη και αντικειμενική, τουλάχιστον στην περίπτωση των γεγονότων, αυτό δε σημαίνει ότι η έτοιμη προσφορά της με τη μορφή προκατασκευασμένου πακέτου γνώσης είναι παιδαγωγικά ανεκτή, αλλά, αντίθετα, πρέπει να προσεγγίζεται με το συσχετισμό και την αξιοποίηση πολλών δεδομένων και, κυρίως, μέσα από μια πολυπρισματική οπτική. Η επιδίωξη της πολυφωνικής προσέγγισης δεν είναι η αμφισβήτηση της εγκυρότητας του περιεχομένου του ιστορικού σχολικού βιβλίου, αλλά η ανάδειξη των μεταβλητών της ιστορικής αφήγησης και του παράγοντα της υποκειμενικότητας, που συνοδεύει αναπόφευκτα το έργο της ιστορικής μελέτης. Τέλος, το πολυφωνικό διδακτικό μοντέλο

δεν εξαντλείται υποχρεωτικά στην ανάλυση γραπτών πηγών, αλλά μπορεί να προωθείται με την κατάλληλη οργάνωση της ύλης του σχολικού βιβλίου και με την εισαγωγή υλικού πλαισίωσης, όπως κείμενα, χάρτες, εικόνες, διαγράμματα, πίνακες κ.τ.λ., μία δέσμη δηλαδή πληροφοριών ποικίλης μορφής που να αναδεικνύει την πολυσύνθετη φύση του μελετώμενου θέματος και τις αντιτιθέμενες όψεις του.

Ως προς τη δεύτερη αντίρρηση, είναι γεγονός ότι η χρονική πίεση που ασκεί το Ω.Π. στη διδακτική διαδικασία είναι καταλυτική. Ωστόσο, η πολυφωνική προσέγγιση μπορεί να γίνεται επιλεκτικά σε ορισμένα σημεία του μαθήματος που προσφέρονται για τέτοιου είδους διερεύνηση, κυρίως για τη διδασκαλία θεμάτων που παρουσιάζουν υψηλό βαθμό δυσκολίας όσον αφορά τη δυνατότητα διατύπωσης ενός τελεσιδικού ερμηνευτικού ιστορικού πορίσματος για τις διάφορες όψεις του (π.χ. Ψυχρός πόλεμος, Β' Παγκόσμιος πόλεμος, Βαλκανικοί πόλεμοι, δικτατορικά καθεστώτα του 20^{ου} αιώνα, εμφύλιοι πόλεμοι, ιδεολογικά κινήματα του 20^{ου} αιώνα κ.τ.λ.). Επιπλέον, η πολυφωνική προσέγγιση δεν απαιτεί την επεξεργασία ενός απεριόριστου πλήθους οπτικών, αλλά μπορεί να περιοριστεί στην εξέταση δύο-τριών απόψεων, που καταθέτουν μια οπτική αποκλίνουσα από την επίσημη εκδοχή του σχολικού βιβλίου (οπ:55-57). Επίσης προτείνεται:

α) ένας κατάλογος κειμένων ή βιβλίων Λογοτεχνίας, αναφερόμενων σε θέματα της διδακτικής ύλης των διάφορων μαθημάτων ως δευτερεύον υλικό επεξεργασίας (Κατσίκη-Γκίβαλου 1999:39-40). Η Λογοτεχνία, αποστεγανοποιημένη σε σχέση με τη θεματική της, λειτουργεί συχνά ως κόμβος ιστορικών, κοινωνικών, γεωγραφικών και γλωσσικών πληροφοριών (Χατζησαββίδης 1999:116).

β) η σύνταξη αυτόνομου εγχειριδίου λογοτεχνικών κειμένων για κάθε τάξη και βαθμίδα, αντίστοιχου με τη διανοητική, γλωσσική και πνευματική ανάπτυξη των μαθητών. Τα κείμενα αυτά θα αναφέρονται στο σύνολο των βασικών ιστορικών θεμάτων (ή τουλάχιστον σε όσα είναι εφικτό) που εξετάζονται αντίστοιχα στο μάθημα της Ιστορίας, λειτουργώντας ως υποστηρικτικό υλικό, όπου θα μπορεί να ανατρέχει ο εκπαιδευτικός.

Όσον αφορά τη σύνδεση Ιστορίας και Λογοτεχνίας στο Ω.Π. αυτή μπορεί να υλοποιηθεί σε όλες τις παρακάτω περιπτώσεις:

1. Στο πλαίσιο της αυτόνομης διδασκαλίας του μαθήματος της Λογοτεχνίας:

α) το λογοτεχνικό κείμενο αναλύεται με αναφορές στο ιστορικό πλαίσιο του (διεπιστημονικότητα) με την αξιοποίηση γνώσεων από το μάθημα της Ιστορίας στο μάθημα της Λογοτεχνίας.

β) ως (διεπιστημονικό) project (κυρίως στο 10% του συνολικού χρόνου που διατίθεται) σχετικά με λογοτεχνικά έργα που έχουν ιστορικές διαστάσεις και προεκτάσεις, αποτελούν δηλαδή ιστορικές πηγές.

γ) στο πλαίσιο του 10% του συνολικού χρόνου του μαθήματος που διατίθεται για διαθεματικές δραστηριότητες γενικά, τόσο αυτές που προτείνει το Δ.Ε.Π.Π.Σ. όσο και αυτές που περιέχουν τα ίδια τα σχολικά εγχειρίδια Λογοτεχνίας, αλλά και άλλες που μπορεί να επιλέξει ο εκπαιδευτικός σε συνεργασία με τους μαθητές, και που όλες να δημιουργούν ευκαιρίες για σύνδεση της Ιστορίας με τη Λογοτεχνία.

2. Στο πλαίσιο της αυτόνομης διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας:

α) αξιοποίηση λογοτεχνικών κειμένων ως πηγών για όλες τις φάσεις της ιστορικής διδασκαλίας μιας διδακτικής ώρας (οι φάσεις της διδασκαλίας στις οποίες μπορεί να γίνει χρήση πηγών αναλύονται στο υποκεφ. 5.4.2.2).

β) ως (διεπιστημονικό) project (κυρίως στο 10% του συνολικού χρόνου που

διατίθεται), που με σημείο εκκίνησης το μάθημα της Ιστορίας εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο η Λογοτεχνία αναπαριστά το κοινό ιστορικό θέμα

γ) στο πλαίσιο του 10% του συνολικού χρόνου του μαθήματος που διατίθεται για διαθεματικές δραστηριότητες γενικά, τόσο αυτές που προτείνει το Δ.Ε.Π.Π.Σ. όσο και αυτές που περιέχουν τα ίδια τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας, αλλά και άλλες που μπορεί να επιλέξει ο εκπαιδευτικός σε συνεργασία με τους μαθητές, και που όλες να δημιουργούν ευκαιρίες για σύνδεση της Λογοτεχνίας με την Ιστορία.

3. Στο πλαίσιο πρακτικών που «τέμνουν» άμεσα τη διδασκαλία των δύο μαθημάτων και δημιουργούν περιθώριο σύνδεσής τους με τις εξής μορφές:

α) αναδιάταξη του Ω.Π: παραλληλία ενοτήτων και συνδιδασκαλία των μαθημάτων της Ιστορίας και της Λογοτεχνίας (η ιστορική διάσταση της Λογοτεχνίας γίνεται, εκ των πραγμάτων, σε αυτές τις περιπτώσεις άμεσα ορατή από τους μαθητές),

β) ως κοινό (διεπιστημονικό) project για το μάθημα της Ιστορίας και της Λογοτεχνίας, με σκοπό την επίτευξη των διδακτικών στόχων και την πραγμάτευση των περιεχομένων και των δύο: οι μαθητές εργάζονται για το ίδιο project (κυρίως στο 10% του συνολικού χρόνου που διατίθεται σε κάθε μάθημα αντίστοιχα) για ένα θέμα, για την επεξεργασία του οποίου συμπράττουν και οι δύο κλάδοι.

4. Στο πλαίσιο της Ευέλικτης Ζώνης: ως διεπιστημονικό ή διαθεματικό project που μελετά το θέμα του υπό το πρίσμα της Ιστορίας και της Λογοτεχνίας μόνο ή υπό το πρίσμα αυτών των δύο και όλων των άλλων όμορων ή μη κλάδων. Αυτό το σχέδιο εργασίας μπορεί να έχει συμπληρωματική λειτουργία προς το θέμα ενός εξεταζόμενου μαθήματος (π.χ. Ιστορία), -συνήθως είναι ένα θέμα που δημιουργεί το ενδιαφέρον για περαιτέρω μελέτη-, οπότε το σχέδιο τείνει στην ολόπλευρη εξέτασή του από διάφορους όμορους (Λογοτεχνία) ή μη κλάδους ή και σχολικά μαθήματα. Μπορεί, επίσης, να συνιστά ένα σχέδιο εργασίας, του οποίου το θέμα και η εξακτίνωσή του να καλύπτει πλέον συνειδητά και την ύλη μαθημάτων που διαθέτουν κοινές θεματικές προβληματισμού (Ιστορία και Λογοτεχνία).

5.4. Διδακτική μεθοδολογία Ιστορίας και χρήση πηγών

5.4.1 Η εξέλιξη της κίνησης για τη χρήση των πηγών στη διδασκαλία της Ιστορίας: διδακτικά και παιδαγωγικά πλεονεκτήματα από τη χρήση των πηγών

Η υποστήριξη της χρήσης των πηγών στη διδασκαλία της Ιστορίας εντοπίζεται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} στο πλαίσιο διάφορων παιδαγωγικών-διδακτικών ρευμάτων. Στις Η.Π.Α. η αντίστοιχη κίνηση της «προοδευτικής εκπαίδευσης» συνδέεται με τις ενεργητικές μεθόδους μάθησης και την ανάπτυξη της κριτικής ικανότητας των μαθητών και γενικά με μεθοδολογικές διαδικασίες με βάση τη χρήση πηγών. Οι ανανεωτικές προσπάθειες, που επικεντρώνονται στη διδακτική αξιοποίηση των πηγών και στην ερευνητική-ανακαλυπτική μάθηση, τοποθετούνται κυρίως στην περίοδο μετά το 1960. Στη Βρετανία το σχετικό ζήτημα τίθεται ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ενώ ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1970 η κίνηση της «Νέας Ιστορίας» δίνει προτεραιότητα στη χρήση των πηγών και στην κριτική ανάλυση και ερμηνεία τους, με αποτέλεσμα την ανανέωση των σχολικών προγραμμάτων και των εγχειριδίων, τα οποία περιέχουν ευρύτατη ποικιλία πηγών. Στη Γαλλία η διδακτική χρήση των πηγών υποστηρίζεται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα από την «παιδαγωγική των δραστηριοτήτων», ενώ μετά τον πόλεμο από την «παιδαγωγική της ανακάλυψης», την «παιδαγωγική της

αφύπνιση» και από την κίνηση των “Annales”. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 η βασική αφήγηση συνδυάζεται με την κριτική επεξεργασία των πηγών (Μαυροσκούφης 2005:177-178 & 180-183).

Σε πολλές από τις παραπάνω περιπτώσεις ο σχετικός προβληματισμός οδήγησε στην έκδοση εγχειριδίων που συνοδεύονται από συλλογές πηγών ή στην παραγωγή σειρών αρχειακού υλικού με διάφορες κατηγορίες πηγών για διδακτική χρήση (οπ:178). Επίσης, σε κάποιες περιπτώσεις, η διδακτική χρήση των πηγών συνοδεύτηκε από προωθημένες αξιώσεις, όπως η μύηση των μαθητών στη μεθοδολογία της ιστορικής επιστήμης, η αξιοποίηση αντικρουόμενων πηγών για την επίλυση ιστορικών προβλημάτων, η επαγωγική εξαγωγή συμπερασμάτων, η αμφισβήτηση της αυθεντίας των ιστορικών, ενώ άλλοτε περιορίστηκε σε μια θετικιστική αξιοποίηση των πηγών ως μέσων τεκμηρίωσης της ιστορικής αφήγησης (οπ:180&184).

Το σχετικό διάλογο συνοδεύουν τα πορίσματα της γνωστικής ψυχολογίας, που άλλοτε απορρίπτουν και άλλοτε δικαιώνουν τη διδακτική αξιοποίηση των πηγών. Με βάση λ.χ. τη σχετική ταξινόμηση των σταδίων ανάπτυξης από τον Piaget υποστηρίζεται η άποψη ότι η έλλειψη βασικών νοητικών ικανοτήτων (διαχείριση αφηρημένων εννοιών, επαγωγική σκέψη και διαμόρφωση υποθέσεων) στα παιδιά ηλικίας ως 12 ετών αποκλείει την εργασία με πηγές. Αντίθετα, για τον Bruner η γνώση έχει ενεργητικό και όχι εξαρτώμενο χαρακτήρα: συνεπώς, βασικός σκοπός της εκπαίδευσης είναι η ενίσχυση της νοητικής ανάπτυξης μέσα από την καλλιέργεια σχετικών δεξιοτήτων (οπ:178-179). Την ίδια αντίληψη για το δυναμικό χαρακτήρα της γνώσης αντανακλά η ταξινόμηση των διδακτικών στόχων του Bloom (η χρήση των πηγών υπηρετεί την επίτευξη διάφορων γνωστικών στόχων, όπως κατανόηση, ανάλυση, σύνθεση, αξιολόγηση, εφαρμογή), ενώ διάφορες έρευνες (π.χ. του Booth) αναιρούν την πιαζετική άποψη για τη νοητική αδυναμία των παιδιών ως προς το χειρισμό των πηγών και εισηγούνται την υιοθέτηση ενεργητικών και ανακαλυπτικών μεθόδων μάθησης (οπ:180). Γεγονός είναι, πάντως, ότι από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 οι κυβερνήσεις πολλών χωρών, (Αγγλία, Γαλλία, Γερμανία, Δανία, Ελβετία, Ισπανία, Ιταλία, Μάλτα, Πορτογαλία, Σκωτία, Η.Π.Α., Καναδάς) εισάγουν προγράμματα σπουδών στα οποία η χρήση των ιστορικών πηγών κατέχει κεντρική θέση (οπ:202-206).

Στην Ελλάδα οι ιστορικές πηγές εμφανίζονται στα σχολικά εγχειρίδια στη δεκαετία του 1970-1980, διατηρώντας όμως διακοσμητικό ρόλο, καθώς η διδακτική αξιοποίησή τους αρχίζει μόλις στη δεκαετία του 1990. Παρόλο που από το 1984 ως το 1998 οι οδηγίες του Υπουργείου Παιδείας αποδίδουν έμφαση στη διδακτική χρήση των πηγών (για το Λύκειο αρχικά), ουσιαστικά οι πηγές παραμένουν διδακτικά αναξιοποίητες (Κουτσός 2004:20-21). Το θέμα των πηγών αναδεικνύεται ουσιαστικά το 1997 με την εκπόνηση του Ε.Π.Π.Σ. για το Λύκειο και ιδιαίτερα με την εισαγωγή των πηγών στις Γενικές Εξετάσεις (οπ:11-12).

Όσον αφορά τα διδακτικά και παιδαγωγικά πλεονεκτήματα από την αξιοποίηση των πηγών στη σχολική Ιστορία μπορούν να ειπωθούν τα εξής: αρχικά προωθείται η ενεργοποίηση των νοητικών μηχανισμών μέσω της συνθετικής (σύνθεση ιστορικού λόγου και συμπερασμάτων βασισμένων σε πηγές), αναλυτικής και κριτικής δραστηριότητας (στοχασμός, άσκηση της παρατήρησης, ανάπτυξη κριτικού πνεύματος μέσω της αξιολόγησης της αξιοπιστίας των πηγών, σύγκριση πηγών και επιχειρημάτων, κριτική ανάλυση των πηγών και διάκριση ανάμεσα στα δηλωτικά ενός συμβάντος, τα συμπεράσματα, τις απόψεις, τις πληροφορίες των αυτοπτών μαρτύρων και εκείνων από

δεύτερο χέρι, διαχείριση της πολλαπλότητας των πληροφοριών).

Περαιτέρω, οι πηγές δραστηριοποιούν τα κίνητρα μάθησης, συγκρατούν το μαθησιακό ενδιαφέρον, κινητοποιούν την περιέργεια, αντισταθμίζουν την αδράνεια και την παθητικότητα που δημιουργούν οι καθαρά αφηγηματικές μέθοδοι διδασκαλίας, οι πρακτικές της «κατά γράμμα» απομνημόνευσης και της εστίασης στην αφήγηση των σχολικών εγχειριδίων. Τα παραπάνω αρνητικά σημεία της διδασκαλίας αντικαθίστανται με την αυτενέργεια και τη δημιουργική παραγωγή της ιστορικής αφήγησης και, επομένως, με τη λιγότερο «επώδυνη» απομνημόνευσή της, την περισσότερο κριτική και βιωματική. Με τη μελέτη των πηγών καλλιεργείται η ιστορική φαντασία και η «ενσυναίσθηση», ενώ μεταδίδεται η αίσθηση της αμεσότητας, της αυθεντικότητας και του ρεαλισμού, κατά την εξέταση του παρελθόντος (γνώση «εκ των έσω»). Επιπλέον, η ερευνητική, η ενεργητική και η ανακαλυπτική μάθηση, που υποκινείται από τη χρήση των πηγών, θεωρείται η πλέον αποτελεσματική, καθώς μέσω αυτής αποδίδεται νόημα στη γνώση και επιπλέον εξισορροπείται η δηλωτική με τη διαδικαστική γνώση.

Επίσης, η εργασία πάνω σε παράλληλα κείμενα-πηγές επιτρέπει την παρουσίαση του ιστορικού γεγονότος, του προσώπου ή του ζητήματος με διαφορετικό τρόπο και υπό το πρίσμα μιας σφαιρικής αντιμετώπισης, εμβάθυνσης και τεκμηρίωσης, τη σύγκρισή τους και, επομένως, την εισαγωγή των μαθητών σε μεθοδολογικά ζητήματα της ιστοριογραφίας και ζητήματα σχετικά με τη φύση της ιστορικής γνώσης, όπως η αξιολόγηση της αξιοπιστίας, τα κίνητρα και η μεροληψία του δημιουργού της πηγής, η αντικειμενικότητα στην ιστορική επιστήμη, η αντιμετώπιση αντικρουόμενων πρωτογενών πηγών, ο εντοπισμός προκαταλήψεων και στερεοτύπων, η διαχείριση αντιφάσεων, η πολυπρισματική προσέγγιση προβληματικών και συγκρουσιακών ιστορικών θεμάτων. Επιπλέον, ο εντοπισμός των καίριων σημείων κάθε πηγής αναπτύσσει σταδιακά την αφαιρετική ικανότητα. Η γνώση που κατακτάται είναι διαρκέστερη και ουσιαστικότερη, καθώς προκύπτει μέσω προσωπικής έρευνας, στοχασμού και μαθητοκεντρικών μορφών διδασκαλίας, σε αντίθεση με παλαιότερες πρακτικές μεταβίβασης έτοιμων «πακέτων» γνώσης (Αντωνιάδης 1995:69-70, Κουτσός 2004:17-18, Μαυροσκούφης 2005:185-187 & 209-211, Μονιότ 2002:268, Παπαχρήστος 1983:22, Σκληράκη 1987:8-10).

Επιπλέον, μέσω της επαφής με διάφορα είδη πηγών, πραγματοποιείται ένα είδος μύησης στις συμβάσεις και τη σημειολογία των διάφορων μορφών, τρόπων και τύπων ιστορικής «αφήγησης», γραπτών, προφορικών, εικαστικών, οπτικοακουστικών και στην κριτική ανάλυση των διάφορων τρόπων τεκμηρίωσης, των ποικίλων ιστορικών αναπαραστάσεων, των νοημάτων και των χρήσεών τους σε σχέση με την ιστορική σκέψη και έκφραση (συνδυασμός «ιστορικού και αφηγηματικού γραμματισμού»). Ιδιαίτερα η χρήση των δευτερογενών πηγών καλύπτει κάποιες φορές το κενό της έλλειψης αντίστοιχου πρωτογενούς υλικού (Sebba 2000:112). Περαιτέρω, η επαφή με τα ίχνη του παρελθόντος μπορεί να αποτελέσει την αφετηρία προβληματισμού για τις αποχρώσεις και τις αντιφάσεις του αυθεντικού και της απομίμησης, του πρωτότυπου και του αντίγραφου, του πραγματικού και του επίπλαστου (Μαυροσκούφης 2005:186-187, Μονιότ 2002:269-270).

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η χρήση των πηγών στο μάθημα της Ιστορίας αντιστοιχεί με τη χρήση του πειράματος στις θετικές επιστήμες και τα δυο λειτουργούν ως μέσα για την κατανόηση της ύλης μέσα από την ενεργητική επαφή με το αντικείμενο. Παράλληλα, ανταποκρίνεται στο αίτημα του μεγαλύτερου δυνατού μέτρου

αντικειμενικότητας στη διδασκαλία της Ιστορίας, συμβάλλει στον εκδημοκρατισμό της διδακτικής πράξης και ελαχιστοποιεί το δογματισμό και τη μονολιθικότητα (Μαυροσκούφης 2005:186, Παπαχρήστος 1983:20-22). Ιδιαίτερα η χρήση λογοτεχνικών πηγών συμβάλλει στη βιωματική μάθηση της Ιστορίας (μέσω της ταύτισης με τους λογοτεχνικούς ήρωες), στο συγκινησιακό χαρακτήρα της διδασκαλίας, πλην του γνωσιολογικού, που ενισχύει το μαθησιακό αποτέλεσμα (συνδυασμός λογικών και συναισθηματικών ερεθισμάτων), ενώ η παρεμβολή της λογοτεχνικής διήγησης διεγείρει την ερευνητική διάθεση του μαθητή να αντιπαραβάλλει τη λογοτεχνική ιστορική αφήγηση με αυτή των άλλων πηγών (Βαγιανός 1996:35-36 & 111).

Τα είδη των δεξιοτήτων που αναπτύσσονται με τη χρήση των πηγών μπορεί να ιδωθούν και υπό το πρίσμα της ταξινόμιας των διδακτικών στόχων:

1. «γνώση»: ανάκληση συγκεκριμένων γνώσεων.
2. «μετάφραση» (translation): απόδοση περιεχομένου, μεταφορά πληροφοριών από το ένα μέσο σε ένα άλλο.
3. «ερμηνεία»-«κατανόηση» (interpretation): εντοπισμός και ερμηνεία ιδεών, στάσεων, προκαταλήψεων, αξιών και κινήτρων του συντάκτη, αιτιακών σχέσεων.
4. «εφαρμογή» (application): εφαρμογή της γνώσης σε νέες καταστάσεις, για παράδειγμα προσδιορισμός του χαρακτήρα μιας πηγής και του θέματός της, διασταύρωση των νέων πληροφοριών με προγενέστερη γνώση.
5. «υπόθεση / εκτίμηση / υπολογισμός» (extrapolation): διαμόρφωση υποθέσεων για το ποια θα μπορούσε να είναι η απάντηση-ανταπόκριση σε μια πηγή αλλά και η εξέλιξη και η συνέχεια των όσων εκθέτει ή δείχνει (ιστορική φαντασία), διατύπωση συμπερασμάτων και τεκμηρίωσή τους βάσει πηγών.
6. «αξιολόγηση» (evaluation): ως προς τη δεξιότητα διατύπωσης αξιολογικής κρίσης σύμφωνα με τα δεδομένα και τις αξίες του παρελθόντος προσφέρονται κυρίως οι γραπτές πηγές, ενώ σε αυτήν την κατηγορία στόχων ανήκει η αξιολόγηση της εγκυρότητας, αξιοπιστίας και γνησιότητας των πηγών, συμπεριφορών, ιδεών, γεγονότων και προσώπων στο ιστορικό πλαίσιο τους.
7. «ανάλυση» (analysis): αναγνώριση και διαχωρισμός μέσα στο σώμα των πληροφοριών των κατάλληλων στοιχείων προς μετάφραση, ερμηνεία, αξιολόγηση κ.λ.π., εντοπισμός κενών, παραλείψεων, διάκριση του αληθοφανούς από το μη αληθοφανές, διάκριση συναισθηματικής φόρτισης και προσωπικών οπτικών.
8. «σύνθεση» (synthesis): η οργάνωση και παρουσίαση σε γραπτό ή προφορικό λόγο μιας ιστορικής αφήγησης στηριγμένης σε πηγές, επιλογή στοιχείων από μια ποικιλία πηγών και ταξινόμησή τους με χρονολογική, θεματική ή αξιολογική σειρά, χρήση στοιχείων με σκοπό την ιστορική αναπαράσταση.
9. «γενίκευση» (generalization): η διατύπωση μιας γενικής άποψης, που προκύπτει από την επεξεργασία των δεδομένων.
10. «σύγκριση»: διάκριση ομοιοτήτων και διαφορών μεταξύ των πηγών.
11. «προέκταση»: διατύπωση ερωτημάτων πέρα από τα δεδομένα (Μαυροσκούφης 2005:214-217).

5.4.2 Η ένταξη των πηγών στην οργάνωση της διδασκαλίας

Η οργάνωση της ιστορικής διδασκαλίας με τη χρήση πηγών μπορεί να διαμορφωθεί ως εξής:

A. Σχεδιασμός

- 1) επιλογή του ρόλου των πηγών στη διδασκαλία
- 2) επιλογή πηγών σύμφωνα με συγκεκριμένα κριτήρια
- 3) διευθέτηση πρακτικών δυσκολιών στην αξιοποίηση των πηγών και επιλογή στρατηγικών αντιμετώπισής τους

B. Διεξαγωγή

- 1) μέθοδος διδασκαλίας
- 2) μέσα και τεχνικές της επεξεργασίας των πηγών: είδη δραστηριοτήτων και τεχνικές κριτικής των πηγών
- 3) πορεία διδασκαλίας: υπολογισμός χρόνου (πότε θα δοθούν στους μαθητές και πόσος χρόνος θα διατεθεί για την ολοκλήρωση των δραστηριοτήτων)

Γ. Αξιολόγηση

- 1) προσδιορισμός κριτηρίων αξιολόγησης: ποιο είναι το προσδοκώμενο αποτέλεσμα από την ενασχόληση των μαθητών με τις πηγές και πώς αυτό θα αξιολογηθεί έγκυρα και αξιόπιστα

5.4.2.1 Παράμετροι του σχεδιασμού της διδασκαλίας: ο ρόλος των πηγών, τα κριτήρια επιλογής τους και οι πρακτικές δυσκολίες για την αξιοποίησή τους

Στο στάδιο του σχεδιασμού της διδασκαλίας ο εκπαιδευτικός οφείλει λάβει ένα σύνολο αποφάσεων σχετικά με τη λειτουργία των πηγών στο πλαίσιο της διδασκαλίας, τα χαρακτηριστικά του συνόλου των πηγών προς αξιοποίηση και, τέλος, τις δυσκολίες που θα προκύψουν ενδεχομένως κατά τη μελέτη των πηγών, για τις οποίες θα πρέπει να έχουν προεπιλεγεί οι στρατηγικές αντιμετώπισής τους.

Όσον αφορά τη λειτουργία και το ρόλο των πηγών διανοίγονται οι εξής προοπτικές

α) περιθωριακός ή βοηθητικός ρόλος των πηγών (παραδοσιακή διδακτική, όπου δε γίνεται πάντα χρήση πηγών),

β) αξιοποίηση των πηγών ως μέσου τεκμηρίωσης της αφήγησης ή διασάφησης των γεγονότων (θετικιστική ιστοριογραφική παράδοση με έμφαση στην τεκμηριωτική λειτουργία των πηγών, δηλαδή στον παραπληρωματικό ρόλο των πηγών). Οι πηγές αξιοποιούνται κυρίως για τη διασάφηση σημείων της αφήγησης και για την τεκμηρίωση της δηλωτικής γνώσης. Σκοπός είναι να γνωρίσουν οι μαθητές τι ακριβώς συνέβη,

γ) χρήση των πηγών ως εργαλείου ανάλυσης, ερμηνείας και διεξοδικής έρευνας των γεγονότων και των ερμηνειών τους και ως βασικού εργαλείου μάθησης (συμπληρωματικός ρόλος των πηγών, δηλαδή ως υλικού επιπλέον έρευνας).

Ο παραπληρωματικός ρόλος των πηγών ενδείκνυται σε μικρότερες τάξεις στο πλαίσιο της παραγωγικής αξιοποίησής τους (από το γενικό στο ειδικό, δηλαδή από την ιστορική αφήγηση στα στοιχεία της πηγής), ενώ ο συμπληρωματικός ρόλος τους συνιστάται σε μεγαλύτερες τάξεις στο πλαίσιο της επαγωγικής αξιοποίησής τους (από το ειδικό στο γενικό, δηλαδή εκκίνηση από τα στοιχεία της πηγής και κατάληξη στα στοιχεία της ιστορικής αφήγησης).

Στις πηγές ενδέχεται να παρουσιάζονται εναλλακτικές ιστορικές οπτικές, οπότε οι πηγές εξετάζονται με στόχο την επιλογή της επιστημονικά καταλληλότερης οπτικής και την ενεργητική οικοδόμηση της ιστορικής γνώσης. Σε αυτήν την περίπτωση πρόκειται για μια επιστημονική προσέγγιση που ενεργοποιεί το συμπληρωματικό ρόλο των πηγών. Οι πηγές συμπληρώνουν και εμπλουτίζουν την κυρίως αφήγηση με νέα στοιχεία και μπορεί

να αποτελούν αφορμή για περαιτέρω έρευνα και ανάλυση (Κουτσός 2004:31-32, Μαυροσκούφης 2005:177 & 199 & 220-221).

Ως προς τα κριτήρια επιλογής των πηγών, τα τεκμήρια πρέπει να είναι ποικίλα, να επιτρέπουν την ανάδειξη διαφορών και ομοιοτήτων των αφηγήσεων για ένα ιστορικό ζήτημα και τη σύγκριση με τα αντίστοιχα σημεία αναφοράς του διδακτικού βιβλίου. Η τάξη μπορεί να χωριστεί σε ομάδες που θα υποστηρίζουν αντικρουόμενες απόψεις, οι οποίες με τη σειρά τους θα στηρίζονται σε αντιτιθέμενες πηγές (Σκληράκη 1987:9&12). Ιδιαίτερα η κριτική προσέγγιση αντικρουόμενων ιστορικών πηγών και ερμηνειών και ο εντοπισμός των διαφορών και των ομοιοτήτων μεταξύ μιας ποικιλίας πηγών και αφηγήσεων ενισχύουν την ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης και την ιστορική κατανόηση (Μαυροσκούφης 2005:197). Η ποικιλία αντισταθμίζει τα «προβλήματα υποκειμενικής επιλογής των πηγών», που εντοπίζονται στις περιπτώσεις όπου τα μονομερή, αποσπασματικά ή αμφίβολης αντικειμενικότητας τεκμήρια του σχολικού εγχειριδίου οδηγούν σε μεμονωμένα και υποκειμενικά ιστορικά συμπεράσματα (Κουτρούμπα 2002:150-151).

Επίσης, τα τεκμήρια πρέπει να είναι αντιπροσωπευτικά, ώστε να συνεπικουρούν την τεκμηρίωση και την ερμηνεία του ιστορικού ζητήματος, να διευκολύνουν τη σύνθεση της ιστορικής αφήγησης και την εμπέδωσή της, να περιέχουν δηλαδή αρκετά αξιοποιήσιμα ιστορικά στοιχεία και κυρίως να δίνουν ιστορικές πληροφορίες που να φωτίζουν τις βασικές πτυχές του ιστορικού φαινομένου (Κουτσός 2004:31, Σκληράκη 1997:92). Συνιστάται οι επιλεγόμενες πηγές να καλύπτουν, εκτός των άλλων, τομείς που δε θίγονται στο σχολικό εγχειρίδιο ή που θίγονται επιφανειακά. Σε κάποιες περιπτώσεις ενδέχεται να χρειάζονται περικοπές και απομόνωση ορισμένων τμημάτων άσχετων με τους διδακτικούς στόχους ή και η παράθεση συνοδευτικών επεξηγηματικών σχολίων (Αντωνιάδης 1995:70). Επίσης, ενδείκνυται και η χρήση δευτερευουσών πηγών, γιατί προσφέρουν σχετική γνώση των συμφραζομένων και συμβάλλουν στην καλύτερη κατανόηση των πρωτογενών πηγών (Μελάς 1999:81).

Επιπλέον, κριτήρια για την έκταση, την ποσότητα αλλά και το είδος των πηγών αποτελούν η καταλληλότητα της πηγής σε σχέση με το ιστορικό θέμα, τους διδακτικούς στόχους, την ηλικία και τις ικανότητες των μαθητών, το επίπεδο της τάξης, το διαθέσιμο χρόνο (Κουτσός 2004:18, Μαυροσκούφης 2005:212). Γενικά, ως προς την έκταση και την ποσότητα, είναι προτιμότερο να υπάρχουν πολλές αλλά μικρές πηγές παρά λίγες και μεγάλες. Αν πάλι δεν μπορεί να αποφευχθεί η χρήση εκτενών πηγών, θα πρέπει να έχει γίνει μια σχετική προετοιμασία από τον εκπαιδευτικό, ώστε να έχουν εντοπιστεί τα χωρία με τα ενδιαφέροντα ιστορικά στοιχεία (Κουτσός 2004:30).

Τέλος, όσον αφορά τις πρακτικές δυσκολίες της διδακτικής αξιοποίησης των πηγών και τους τρόπους επίλυσής τους, παρατηρούνται τα εξής:

α) Ανεξάρτητα από το διδακτικό σχήμα που ακολουθείται σε σχέση με την αξιοποίηση των πηγών, ένα βασικό πρόβλημα που προκύπτει από τη διδακτική αξίωση της πληθώρας, αλλά και της ποικιλίας των πηγών, είναι αυτό του διαθέσιμου διδακτικού χρόνου. Είτε επειδή οι πηγές είναι πολλές είτε γιατί ανήκουν σε ένα απαιτητικό είδος ιστορικής πηγής (οικονομικά, διπλωματικά έγγραφα), ο χρόνος που απομένει για την κατανόηση και την επεξεργασία τους είναι λιγοστός. Για την αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού προτείνεται ένα ερωτηματολόγιο που εξυπηρετεί την επεξεργασία και μελέτη των πηγών σε ένα πρώτο επίπεδο πληροφόρησης και που εστιάζει στα θεμελιώδη προς ερμηνεία και πιο ουσιαστικά σημεία των πηγών, ώστε να αποφεύγεται η

άσκοπη περιπλάνηση σε εποσιώδεις λεπτομέρειες και στο πλήθος των ιστορικών πληροφοριών που δεν εξυπηρετούν τους στόχους της διδασκαλίας. Οι ερωτήσεις είθισται να είναι συγκλίνουσας σκέψης, να αφορούν τον εντοπισμό στοιχείων γνωστικής υποδομής, ώστε, αφού οι μαθητές τις διεξέλθουν σύντομα -στο σπίτι ή μέσα στην τάξη-, να υπάρχουν χρονικά περιθώρια για αυτενέργεια μέσα στην τάξη, για κριτικές ερωτήσεις και για μια επεξεργασία τους σε ένα ανώτερο επίπεδο ανάλυσης πέραν του πραγματολογικού. Ιδιαίτερα στα διδακτικά σχήματα που εκκινούν από τις πηγές και καταλήγουν με βάση αυτές στη σύνθεση της ιστορικής αφήγησης, σκόπιμο είναι οι ερωτήσεις να εξυπηρετούν το «χτίσιμο» της ιστορικής σύνθεσης. Αλλά και γενικότερα, ανεξάρτητα από το διδακτικό σχήμα, να οδηγούν στην κατανόηση του διαλόγου που υπάρχει μεταξύ των πηγών, των αντιθέσεων και των συμφωνιών τους (Σκληράκη 1987:9-10),

β) Ένα επιπλέον πρόβλημα αφορά την υποκειμενική και αποσπασματική ή μονομερή παράθεση ιστορικών πηγών του σχολικού εγχειριδίου, που οδηγεί σε μονομερή ιστορικά συμπεράσματα, αλλά και την υποκειμενική ερμηνεία των ιστορικών θεμάτων από τον εκπαιδευτικό, ανάλογα με τις πηγές στις οποίες έχει ο ίδιος στηριχθεί. Για την αποφυγή και των δύο κινδύνων μπορεί να λειτουργήσει ένα διδακτικό σχήμα το οποίο ωθεί τους μαθητές να συλλέξουν και να ερευνήσουν μόνοι τους τις σχετικές με το θέμα ιστορικές πηγές, στηριγμένοι σε εκτενή βιβλιογραφία που τους παρέχεται εκ των προτέρων (Κουτρούμπα 2002:151). Οι μαθητές ενημερώνονται για το προς διερεύνηση ιστορικό θέμα, χωρίζονται σε ομάδες, κατανέμουν το θέμα σε υποθέματα αναλαμβάνοντας η καθεμία από ένα, και φτιάχνουν ένα προσχέδιο εργασίας για τη συγκέντρωση, την κατάταξη και τη μελέτη του ιστορικού υλικού. Καθώς τα συμπεράσματα είναι ταυτόχρονα ατομικά και ομαδικά και διαμορφώνονται πλουραλιστικές απόψεις και επιχειρήματα, μειώνεται σημαντικά ο κίνδυνος εξαγωγής αυθαίρετων συμπερασμάτων, ενώ, μια και το ιστορικό υλικό επιλέγεται και συλλέγεται από τους ίδιους τους μαθητές, περιορίζεται η παροχή μιας μονομερούς «αυθεντικής» γνώσης από τις πηγές του διδάσκοντα και του εγχειριδίου. Η μέθοδος προσέγγισης του ιστορικού υλικού από πηγές που συλλέγουν οι ίδιοι οι μαθητές συνιστάται για τις μεγαλύτερες τάξεις του Λυκείου, προϋποθέτει κάποιο βαθμό εξοικείωσης με τις μεθόδους έρευνας των πηγών, αλλά και τη συνεχή εποπτεία του εκπαιδευτικού προς αποφυγή της χρήσης εσφαλμένων ερευνητικών μεθόδων ή παράλειψης στοιχείων, που μπορεί να οδηγήσουν σε εσφαλμένα συμπεράσματα, καθώς και την υπόδειξη της βιβλιογραφίας και των χώρων άντλησης του ιστορικού υλικού. Ωστόσο, δε συνιστάται σε περιπτώσεις εξαιρετικά σύνθετων ή δυσερμήνευτων γεγονότων (οπ:153-159). Βέβαια, η σχετικότητα της εκφραζόμενης άποψης των γραπτών πηγών, η αποσπασματικότητα και η ανακρίβεια που προκύπτει από τη συνειδητή ή ασυνείδητη μεροληψία του συντάκτη δεν αντισταθμίζεται πάντα από την ανάλυση και την ερμηνεία διαφορετικών, ποικίλων και αντιτιθέμενων μεταξύ τους πηγών. Σε κάποιες περιπτώσεις το διδακτικό συμπέρασμα είναι ότι το είδος των διαθέσιμων πηγών δεν επιτρέπει την εξακρίβωση της ιστορικής αλήθειας κατά έναν ασφαλή τρόπο (Παπαχρήστος 1983:23),

γ) Ένα επιπλέον προβληματικό σημείο αφορά τις εσφαλμένες εντυπώσεις για τη φύση και τη λειτουργία των ιστορικών πηγών. Συχνό είναι το φαινόμενο οι μαθητές να ταυτίζουν τις γραπτές, κυρίως, πηγές με τα τεκμήρια, τα γεγονότα και την ιστορική αλήθεια, αδυνατώντας έτσι να αξιοποιήσουν τις πληροφορίες με κριτικό τρόπο (αυτό επιβεβαιώνεται και από έρευνες σε μαθητές ηλικίας 13-16 ετών) (Μαυροσκούφης

2005:189). Αυτό το είδος της θετικιστικής αντίληψης των πηγών (το παρελθόν «μιλάει» μόνο του μέσα από τις πηγές) και η αδυναμία διάκρισης της πηγής-πληροφορίας / μαρτυρίας / ερμηνείας από την πηγή-τεκμήριο τους οδηγεί να θεωρούν σχεδόν αυτόματα, αυθεντική κάθε πηγή, να δυσκολεύονται μπροστά σε μεθοδολογικά ερωτήματα που αφορούν την ερμηνευτική διάσταση και εξέταση των πηγών, (δυσκολεύονται δηλαδή στην κατανόηση του «πώς» γνωρίζουμε κάτι, αφού δεν μπορούν να αντιληφθούν ότι οι πηγές από μόνες τους, χωρίς κριτική επεξεργασία, δεν επαρκούν ως βάση για την ανακατασκευή του παρελθόντος) και να αντιμετωπίζουν τις αντιτιθέμενες πηγές ως ψευδείς (οπ:191-192). Γι' αυτό απαιτείται η ορθή κατανόηση της φύσης των πηγών ως ιχνών του παρελθόντος και όχι ως τεκμηρίων, ως μαρτυριών με αυτόματο τρόπο, γεγονός που προϋποθέτει την άσκηση στη μεθοδολογία της ιστορικής έρευνας και την ανάπτυξη αναλυτικών και ερμηνευτικών δεξιοτήτων, μέσω μιας συστηματικής χρήσης ευρύτατης ποικιλίας πηγών και άσκησης στον κριτικό σχολιασμό τους (οπ:187),

δ) Μια ακόμη δυσκολία (των μαθητών της παραπάνω ηλικίας) αφορά τη διάκριση πρωτογενών και δευτερογενών πηγών ή τη δυσκολία διάκρισης μεταξύ πηγών που περιέχουν συνειδητά σχόλια και εκείνων που περιέχουν ακούσιες μαρτυρίες. Τέλος, όσον αφορά πάλι την ίδια ηλικία, οι μαθητές δύσκολα αντιλαμβάνονται τη σημασία που έχει η γνώση του πλαισίου παραγωγής της πηγής για την κατανόηση και την ερμηνεία του παρελθόντος, ενώ συχνά δεν αξιοποιούν ορθά τις δευτερογενείς πηγές (οπ:192). Επίσης, το πρόβλημα της «εκ των υστέρων» γνώσης δυσκολεύει την κατανόηση των πληροφοριών της πηγής στο πλαίσιο των ιστορικών συμφραζομένων τους (οπ:223),

ε) Ιδιαίτερα οι γραπτές πηγές δυσκολεύουν μαθητές με χαμηλού επιπέδου αναγνωστικές δεξιότητες ή με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, εξαιτίας της ελλιπούς γλωσσικής καλλιέργειάς τους ή της αστοχίας των ερωτήσεων που υποβάλλουν οι εκπαιδευτικοί ή περιέχονται στα σχολικά εγχειρίδια (οπ:189 & 193). Γι' αυτό προτείνεται οι γραπτές πηγές να αναλύονται ενταγμένες στο κατάλληλο ιστορικό και εννοιολογικό πλαίσιο και επιπλέον να επιλύονται τυχόν επικοινωνιακές δυσκολίες (οπ:195-196 & 212). Για τη διαφοροποίηση της σχολικής εργασίας, με σκοπό την υποστήριξη μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, προτείνεται η χρήση κυρίως μεμονωμένων πηγών (οπ:214),

στ) Δυσκολίες στην κριτική επεξεργασία των πηγών προκύπτουν και από διάφορους παράγοντες που οφείλονται σε φυσικούς περιορισμούς, στη φύση της γλώσσας, σε λογικά και αντιληπτικά σφάλματα και σε ψυχολογικές και κοινωνιολογικές παγίδες (οπ:276-284). Συγκεκριμένα:

1. φυσικοί περιορισμοί: επιβεβαιωτική προκατάληψη (η τάση να προσέχει κανείς ό,τι επιβεβαιώνει τις απόψεις του και να αγνοεί ό,τι είναι αντίθετο προς αυτές. Συστήνεται η αντικειμενική εξέταση όλων των πληροφοριών και των πλευρών που σχετίζονται με το θέμα), προσωπικές προκαταλήψεις και στερεότυπα (επιρροή της ερμηνείας της πηγής από στοιχεία της ατομικής και κοινωνικοπολιτισμικής εμπειρίας και κοσμοθεωρίας. Προτείνεται η εστίαση της προσοχής στις πηγές και στα επιχειρήματα), τεκμήρια βασισμένα σε μαρτυρίες (η επανάπαυση της κρίσης σε μαρτυρίες που είναι ύποπτες λόγω προέλευσης, προκατειλημμένες ή και απατηλές. Προτείνεται η στήριξη των κρίσεων και των ερμηνειών σε τεκμήρια παρά σε μαρτυρίες),

2. γλώσσα: αμφιβολία (πολλαπλές ερμηνευτικές εκδοχές της γλωσσικής διατύπωσης. Συστήνεται η αποφυγή κρίσης, όταν δεν μπορεί να προσδιοριστεί η

αυθεντική σημασία της γλωσσικής διατύπωσης), διαβεβαίωση (χρήση εκφράσεων με αποπλιστική βεβαιωτική ισχύ. Η εναλλακτική πρόταση αφορά την εστίαση όχι στις βεβαιωτικές εκφράσεις αλλά στα επιχειρήματα), μέση λέξη ή ευφημισμός (χρήση λέξεων με σκοπό την παραπλάνηση, την εξαπάτηση και την ωραιοποίηση μιας δυσάρεστης κατάστασης. Προτείνεται ανάγνωση πέρα από το συναισθηματικό περιεχόμενο και αναγνώριση της κυριολεκτικής σημασίας), ιδιόλεκτα (χρήση ειδικής ορολογίας, ώστε να αποδίδονται στα πράγματα μεγαλύτερες διαστάσεις. Αντιπροτείνεται η αναγνώριση της πραγματολογικής σημασίας των εκφράσεων), συγκινησιακή φόρτιση (σκόπιμη χρήση λέξεων ή φράσεων που διεγείρουν συναισθηματικά, με σκοπό την άσκηση θετικής ή αρνητικής επιρροής. Συστήνεται εξάσκηση στη συναισθηματική λειτουργία της γλώσσας, ώστε η βαρύτητα να αποδίδεται στα πραγματικά περιεχόμενα και στα λογικά επιχειρήματα), εσφαλμένη επαγωγή (γλώσσα που είναι σαφής και ακριβής, αλλά παραπλανά, γιατί υποδεικνύει κάτι ψευδές. Προτείνεται κατανόηση όχι μόνο των γεγονότων, αλλά και των μεταξύ τους σχέσεων, και του πλαισίου των συμφραζομένων τους), υπεκφυγή-«λέξεις νυφίτσες» (αμφίσημη γλώσσα που φαίνεται δεσμευτική, αλλά επιτρέπει την υπαναχώρηση. Προτείνεται εξέταση εκφράσεων που καταπνίγουν τα γεγονότα και επιτρέπουν υπεκφυγές), αποφαντικές εκφράσεις (έκφραση γνώμης σαν να πρόκειται για γεγονός. Αντίθετα, απαιτείται διάκριση των γεγονότων από τις γνώμες σε κάθε δήλωση ή επιχείρημα), αοριστία (γλώσσα λιγότερο ακριβής από όσο απαιτούν τα περιεχόμενα. Πρέπει, αντίθετα, να αντιμετωπίζονται με προσοχή οι δηλώσεις που στηρίζονται σε αοριστίες),

3. λογικά ή αντιληπτικά σφάλματα: πρόληψη (εσφαλμένη αντίληψη που συνδέει άσχετα μεταξύ τους γεγονότα. Αντίθετα, απαιτείται η αναγνώριση της διαφοράς μεταξύ αιτίας και αποτελέσματος αφενός και τυχαίου αφετέρου), λήψη του ζητούμενου-σχήμα κύκλου (το να θεωρεί κάποιος ότι ισχύει αυτό που προσπαθεί να αποδείξει. Συστήνεται η αναζήτηση εναλλακτικών εξηγήσεων), ανακόλουθο (επίκληση άσχετων λόγων και αιτιών για την υποστήριξη μιας δήλωσης. Η εναλλακτική λύση είναι η αναγνώριση της σχετικότητας της εκάστοτε αιτιολόγησης), πλάνη post hoc (η λανθασμένη εκτίμηση ότι, επειδή κάτι συνέβη μετά από κάτι άλλο, το χρονικά πρώτο αποτελεί την αιτία του δεύτερου. Πρέπει ωστόσο, να γίνεται αναζήτηση των γνωστών και πιθανών μηχανισμών που μπορεί να προκαλέσουν κάποια γεγονότα),

4. ψυχολογικές και κοινωνιολογικές παγίδες: argumentum ad hominem (κριτική προς το πρόσωπο που εκθέτει ένα επιχείρημα και όχι του ίδιου του επιχειρήματος. Προτείνεται η εστίαση στα τεκμήρια και όχι στα πρόσωπα), επίκληση της παράδοσης (επίκληση στην παραδοσιακή αποδοχή ενός επιχειρήματος και όχι στο καθαυτό επιχείρημα. Ωστόσο, η ισχύς μιας άποψης εδράζεται στη δυναμική των επιχειρημάτων και όχι στη δημοφιλία της), επίκληση στο συναίσθημα (η επίκληση σε συναισθήματα για την αποδοχή μιας άποψης που επηρεάζουν περισσότερο από τα λογικά επιχειρήματα. Αντιπροτείνεται η απόρριψη του συναισθηματικού επηρεασμού, όταν είναι απαραίτητα λογικά τεκμήρια), πλάνη του ψευδοδιλλήματος (σκόπιμος περιορισμός των εναλλακτικών επιλογών με την παράλειψή τους κατά την εξέταση ενός θέματος. Αντίθετα, απαιτείται αναζήτηση αντίθετων επιχειρημάτων και αποκάλυψη των εναλλακτικών δυνατοτήτων), επίκληση της αυθεντίας (προσφυγή στις απόψεις ενός σημαίνοντος προσώπου, προκειμένου να γίνει αποδεκτή μια συγκεκριμένη θέση. Αντίθετα, συστήνεται η αναγνώριση ότι η οποιαδήποτε επίκληση σε αυθεντίες είναι ακατάλληλη να προσφέρει από μόνη της λογική βάση για την υποστήριξη των επιχειρημάτων), «δηλητηρίαση του πηγαδιού» (δημιουργία

αρνητικού κλίματος για την αντίθετη άποψη. Η αντιπρόταση αφορά την εστίαση στην ουσία του επιχειρήματος και όχι σε χαρακτηρισμούς), πολιτική λογοκρισία (άσκηση πιέσεων για τον περιορισμό της ελεύθερης έκφρασης, διαστρέβλωση ή εξωραϊσμός γεγονότων με σκοπό τη στήριξη προκατειλημμένων πολιτικών θέσεων), πόλωση επιβεβαίωσης (η τάση για αναζήτηση στοιχείων που επιβεβαιώνουν υποθέσεις ή απόψεις και η αγνόηση στοιχείων που τις αντικρούουν). Συστήνεται η αναζήτηση απροκατάληπτων στοιχείων και η προσεκτική αποτίμησή τους με βάση μια πολυπρισματική οπτική), βουλευσιαρχική σκέψη ή αυτοαντίληψη (η εσφαλμένη ερμηνεία γεγονότων και αντιλήψεων λόγω της επιθυμίας να ερμηνεύονται με το συγκεκριμένο τρόπο. Αντίθετα, απαιτείται η κατανόηση της πραγματικότητας ότι οι προσωπικές απόψεις για το τι είναι αληθές μπορεί να οφείλονται σε προκαταλήψεις).

Η αποκάλυψη αυτών των μηχανισμών που εξασθενούν τη δυνατότητα της κριτικής και ορθής κατανόησης των πηγών προκύπτει σε βάθος χρόνου, μέσω της τριβής και της συνεχούς εξάσκησης, και επιτυγχάνεται με ένα είδος ιστορικής διδασκαλίας που χρησιμοποιεί τις πηγές όχι ως τεκμηριωτικό μέσο της κυρίως αφήγησης, αλλά ως εργαλείο «ιστορικού γραμματισμού», και ιδιαίτερα τις γραπτές πηγές ενταγμένες στο ευρύτερο πλαίσιο των πολιτισμικών σπουδών και του « γλωσσικού γραμματισμού».

5.4.2.2 Παράμετροι της διεξαγωγής της διδασκαλίας: μέθοδος διδασκαλίας, μέσα / τεχνικές επεξεργασίας των πηγών και ένταξή τους στα στάδια της διδασκαλίας

Όσον αφορά τη μέθοδο διδασκαλίας, αυτή μπορεί, όπως και στις υπόλοιπες περιπτώσεις, να είναι μετωπική-ερωτηματική με χρήση γραπτών πηγών, ομαδική, εξατομικευμένη ή αμιγώς διερευνητική (Μαυροσκούφης 2005:213& 224).

Στη συνέχεια, προτείνονται σχήματα για τη διεξαγωγή της ιστορικής διδασκαλίας με τη χρήση λογοτεχνικών κειμένων και, γενικά, γραπτών πηγών.

Α. Ερευνητική μέθοδος:

Διδακτικό σχήμα α) Αφήγηση με τεκμηρίωση (παραγωγική μέθοδος): ξεκινά με την ιστορική αφήγηση (ή τον κατευθυνόμενο διάλογο) του εκπαιδευτικού και τον προβληματισμό πάνω στο περιεχόμενο της διδακτικής ενότητας. Στη συνέχεια, ακολουθεί η επεξεργασία και η πλαισίωση του περιεχόμενου με τη λογοτεχνική πηγή, η ανάλυση, η ερμηνεία αλλά και η τεκμηρίωση της ιστορικής αφήγησης, των απόψεων των μαθητών γι' αυτήν και του περιεχομένου του διδακτικού βιβλίου με επιχειρήματα και στοιχεία που αντλούνται από τις πηγές. Τέλος, ακολουθεί η ανασύνθεση της ιστορικής αφήγησης σε συνεχή ιστορικό λόγο, όπως προκύπτει από τη μελέτη του συμπληρωματικού υλικού των πηγών. Η όλη διαδικασία δομείται σε μια πορεία: Προβληματισμός → Επεξεργασία → Τεκμηρίωση → Ανασύνθεση. Συστήνεται στις περιπτώσεις όπου οι πηγές για το ιστορικό θέμα είναι δεν πολλές, και επομένως, δεν μπορεί κάποιος να οδηγηθεί με βάση αυτές στη σύνθεση της ιστορικής αφήγησης, όπως στο δεύτερο σχήμα, παρά μόνο στην ανασύνθεση της υπάρχουσας ιστορικής αφήγησης σε κάποια σημεία της (Σκληράκη 1987:8-9&11).

Διδακτικό σχήμα β) Ιστορία από τις πηγές (επαγωγική μέθοδος): η προσέγγιση του ιστορικού θέματος ξεκινά από το λογοτεχνικό κείμενο (ενδεχομένως να προηγείται η παρουσίαση των βασικών δομικών σημείων-ζητημάτων της διδακτικής ενότητας προς επεξεργασία) και ζητείται να επισημανθούν οι ιστορικές πληροφορίες. Το λογοτέχνημα πρέπει να είναι περιορισμένο σε έκταση και, αν πρόκειται για ποίημα, να περιέχει σε

επαρκή βαθμό τα ιστορικά δεδομένα που θα βοηθήσουν τους μαθητές να το εντάξουν στην ιστορική προβληματική του. Στη συνέχεια, ακολουθεί η μελέτη των πηγών που τεκμηριώνουν την ύλη της διδακτικής ενότητας (συνήθως βάση ερωτηματολογίου), προκειμένου να απαντηθούν τα ιστορικά ερωτήματα-θέματα, και οι μαθητές καταγράφουν τα ιστορικά στοιχεία που εντοπίζουν. Επισημαίνονται οι τυχόν ελλείψεις και δυσκολίες και, τέλος, προκύπτει η σύνθεση του ιστορικού λόγου βάσει των πηγών που εξετάστηκαν. Ακολουθεί η επεξεργασία άλλων πηγών (της ενότητας του σχολικού εγχειριδίου ενδεχομένως), εντοπίζονται ομοιότητες και διαφορές μεταξύ της λογοτεχνικής και της ιστορικής διήγησης και εμπλουτίζεται ο ιστορικός λόγος που συντέθηκε βάσει των πηγών. Το διδακτικό σχήμα δομείται ως: Διάγραμμα της διδακτικής ενότητας → Επεξεργασία των πηγών βάσει ερωτηματολογίου → Σύνθεση του ιστορικού λόγου (Βαγιανός 1996:285-286, Σκληράκη 1987:8). Είναι κατάλληλο στις περιπτώσεις όπου η πληθώρα των πηγών που διατίθενται για το εξεταζόμενο ιστορικό θέμα επιτρέπει στη διδακτική διαδικασία να ξεκινήσει αποκλειστικά από αυτές και να οδηγηθεί στην ιστορική σύνθεση (Σκληράκη 1987:9). Το συγκεκριμένο σχήμα μπορεί σαφώς να εφαρμοστεί κατά τον τύπο μιας ευρύτερης, χρονικά και ποιοτικά, μελέτης-έρευνας κατά ομάδες (project) (Αντωνιάδης 1995:73-80).

Γενικά, στα διερευνητικά μοντέλα διδασκαλίας οι πηγές κατέχουν την κυρίαρχη θέση στη διδακτική οργάνωση, καθώς αυτή στηρίζεται στη συλλογή και την επεξεργασία των ιστορικών πηγών. Οι πηγές δίνονται, είτε αφού έχει γνωστοποιηθεί και οριστεί το προς εξέταση ιστορικό θέμα, ώστε να αντληθούν από αυτές οι σχετικές πληροφορίες είτε εξ αρχής, οπότε οι μαθητές καλούνται να επισημάνουν τις ιστορικές πληροφορίες και να συμπεράνουν οι ίδιοι το προς εξέταση ιστορικό ζήτημα (Κουτσός 2000:117-123).

Β. Επαγωγική-αναλογική μέθοδος:

Διδακτικό σχήμα α) Στρατηγική διδασκαλίας με βάση αντικρουόμενες πηγές-Εργασία με ομάδες σε αντιτιθέμενη συζήτηση: οι μαθητές χωρισμένοι σε ομάδες μελετούν πηγές με αντιτιθέμενες απόψεις για ένα ιστορικό ζήτημα, επιτρέποντας έτσι να αναδειχθεί η πολυφωνία της Ιστορίας (Σκληράκη 1997:95-96). Διαχειρίζονται αντιφάσεις και επεξεργάζονται τις πηγές ως προς όλες τις διαστάσεις της αξιοπιστίας τους, προκειμένου να επιλύσουν την αβεβαιότητα για το ιστορικό ζήτημα, και να αποφασίσουν για την ιστορική αξία κάθε πηγής (Μαυροσκούφης 2005:295). Μέσω της συγκριτικής εξέτασης των αντικρουόμενων πηγών καταλήγουν στη σύνθεση του ιστορικού λόγου.

Διδακτικό σχήμα β) Στρατηγικής χρήσης πηγών σε τρία διαδοχικά στάδια: αυτό το διδακτικό σχήμα συνίσταται στη χρήση πηγών διάφορων επιπέδων ως εξής (οπ:299-302).

α) πηγή «πρώτου βαθμού»: είναι η βασική πηγή που αφορά το θέμα της διδασκαλίας και πρέπει να αναφέρεται στον πυρήνα του ιστορικού θέματος. Πρέπει να προκαλεί το ενδιαφέρον για την αναζήτηση άλλων πηγών, που θα την επιβεβαιώνουν ή θα την ανατρέπουν. Αναλύεται με τη μορφή του κατευθυνόμενου διαλόγου και τη χρήση ανοιχτών ερωτήσεων. Στο στάδιο αυτό γίνεται ένα είδος επεξεργασίας που συνδυάζει την εξωτερική και την εσωτερική κριτική της πηγής.

β) πηγές «δεύτερου βαθμού»: είναι πηγές σχετικές με το θέμα, που δίνονται με σκοπό τη διερεύνηση των πληροφοριών που αντλούνται από την πρώτη βασική πηγή. Ορισμένες από αυτές πρέπει να επιβεβαιώνουν την πρώτη πηγή και άλλες να τη διαψεύδουν, να προσφέρουν αντιτιθέμενες οπτικές, ώστε να κατανοηθεί η ερμηνευτική πολλαπλότητα του παρελθόντος (σε αυτό το είδος πηγών μπορούν να συμπεριληφθούν τα λογοτεχνικά

κείμενα). Οι πηγές αυτές πρέπει να αναγνωριστούν ως προς το είδος τους, να αναλυθεί η σημασία των σχέσεών τους με την πηγή α' βαθμού και να διατυπωθούν με αφορμή αυτές ερωτήσεις σύγκρισης.

γ) πηγές «τρίτου βαθμού»: είναι πηγές σχετικές με την πρώτη βασική πηγή. Οι μαθητές αναζητούν και επιλέγουν μία ή περισσότερες πηγές γ' βαθμού και καλούνται να συνθέσουν ένα ιστορικό κείμενο με βάση τις πηγές α' και γ' βαθμού και στοιχεία από τις πηγές β' βαθμού, ώστε να οδηγηθούν στην κατανόηση των τρόπων με τους οποίους συγκροτείται ο ιστορικός λόγος.

Όσον αφορά τα μέσα και τις τεχνικές, προτείνονται διάφορα είδη δραστηριοτήτων και ένα συνολικό σχήμα κριτικής προσέγγισης και ανάλυσης των πηγών (οπ:212-213 & 219-220 & 224-225).

1) Είδη δραστηριοτήτων:

α) συζήτηση με όλη την τάξη, προφορικές ερωτήσεις-σχόλια, αφήγηση από τον εκπαιδευτικό και τους μαθητές

β) ομαδική εργασία-συζήτηση σε ομάδες

γ) ερευνητικό σχέδιο εργασίας (project)-δομημένη ερευνητική εργασία με πηγές και ερωτηματολόγιο ατομικό ή ομαδικό

δ) επεξεργασία με βάση φύλλο εργασίας

ε) γραπτή εργασία (π.χ. αποδεικτικό δοκίμιο ή γραπτές απαντήσεις σε ερωτήσεις πάνω στις πηγές, που περιέχονται σε φύλλο εργασίας, συγκρότηση σημειώσεων ή περιλήψεων ύστερα από την ανάγνωση των πηγών)

στ) δημιουργία πηγής κατά μίμηση των αυθεντικών (άρθρο, ημερολόγιο, επιστολή, αφίσα, βιογραφία ή μεταγραφή μιας πηγής από τη μία μορφή σε άλλη κ.τ.λ.)

ια) δραματοποίηση (drama)

ιβ) υπόδυση ρόλων-επιτόπια αναπαράσταση (role-play, on-site re-enactment)

ιγ) ανταγωνιστική συζήτηση (debate)

ιδ) συναρμολόγηση στοιχείων (puzzle)

ιε) ταξινόμηση πηγών: κατά χρονολογική, ειδολογική ή θεματική σειρά

ιζ) ασκήσεις ενσυναισθητικού διλήμματος και ασκήσεις ενσυναισθητικής σύγκρισης (στην πρώτη περίπτωση οι μαθητές διατυπώνουν, με βάση περιορισμένο ιστορικό υλικό, αξιολογικές κρίσεις για τη συμπεριφορά ενός προσώπου σε μια δεδομένη ιστορική περίπτωση και μετά έρχονται αντιμέτωποι με επιπλέον υλικό που αναιρεί την αρχική κρίση τους και αποκαλύπτουν μια μη αναμενόμενη πραγματικότητα. Στη δεύτερη περίπτωση επιχειρείται η σύγκριση της δράσης ενός προσώπου του παρελθόντος και ενός της σύγχρονης εποχής με την παράλληλη κατανόησή τους μέσα στα αντίστοιχα ιστορικά συμφραζόμενα.

Γενικά, οι δραστηριότητες σχετικά με τις πηγές μπορεί να διαχωριστούν σε: (οπ:218-219).

α) εστιασμένες: εισαγωγή σε ένα θέμα με τη χρήση πηγών που συμβάλλουν στην παρουσίαση ενός προβλήματος, στη διερεύνηση στερεοτύπων ή συμβατικών κρίσεων, στην παρουσίαση αντιτιθέμενων οπτικών ή αντιφάσεων, στην ενσυναίσθηση, στην πρόκληση του μαθησιακού ενδιαφέροντος και τη μετάβαση στο παρελθόν,

β) ερευνητικές: εντοπισμός, ανάλυση και κατανόηση βασικών εννοιών ή και στοιχείων ενός ιστορικού θέματος με τη χρήση πηγών, ιδίως ενός σώματος πηγών βάσει μιας σειράς ερευνητικών δραστηριοτήτων, όπως απάντηση σε ερωτήματα, έλεγχος υποθέσεων και εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με το ιστορικό θέμα ή έννοια,

γ) εφαρμογής: εφαρμογή γνώσεων που αντλούνται από τις πηγές για την επέκταση της μάθησης. Πιο συγκεκριμένα, εφαρμογή των γνώσεων από τις πηγές για την τροποποίηση ή την επέκταση των ερμηνειών του διδακτικού εγχειριδίου, σύγκριση της ολοκληρωμένης πηγής με την αποσπασματική μορφή της στο σχολικό βιβλίο και υποστήριξη ή αναίρεση της άποψης του συγγραφέα, σύγκριση γνώσεων από άλλες πηγές με ερμηνείες και συμπεράσματα των νέων πηγών και εκτίμηση της συμφωνίας ή της αναίρεσής των πληροφοριών και ερμηνειών τους,

δ) αξιολόγησης: σύνθεση δοκιμίου με βάση πηγές σχετικές με ένα ιστορικό θέμα, προφορική παρουσίαση άποψης για ένα θέμα με βάση την ανάλυση πηγών, διαμόρφωση απάντησης (αντίθετης άποψης) σε μία πηγή από τη θέση κάποιου υποτιθέμενου σύγχρονου με την αντίστοιχη εποχή της πηγής, πραγματοποίηση οπτικοακουστικής έκθεσης βάσει πηγών για την επισήμανση των βασικότερων πληροφοριών που αντλήθηκαν από τη μελέτη των πηγών.

2) Σχήμα κριτικής των πηγών: όσον αφορά το στάδιο της κυρίως επεξεργασίας των γραπτών πηγών, αρχικά πρέπει να προηγείται ένα είδος ταξινόμησής τους που θα διευκολύνει την περαιτέρω μελέτη τους. Τα τεκμήρια για κάθε διδακτική ενότητα πρέπει να διαχωρίζονται σε αυθεντικά (άμεσες πηγές) και σε πληροφοριακά στοιχεία (σύγχρονη ιστοριογραφία-έμμεσες) (Σκληράκη 1987:7-8). Η διάκριση ανάμεσα στο πρωτογενές και το δευτερογενές υλικό θα πρέπει να γίνεται αντιληπτή από τους μαθητές, ιδιαίτερα ως προς το πρόβλημα της αξιοπιστίας τους (Μαυροσκούφης 2005:223, Sebba 2000:112-113). Ευρύτερα, οι μαθητές θα πρέπει να ενημερώνονται για τα χαρακτηριστικά και τις συμβάσεις της κατηγορίας και του είδους της πηγής που χρησιμοποιούν.

Ένα σχηματικό μοντέλο επεξεργασίας των γραπτών πηγών γενικά παρουσιάστηκε στο υποκεφ.5.1, πιο αναλυτικό και σύμφωνο με τις ειδικές απαιτήσεις της ιστοριογραφικής έρευνας. Παρακάτω δίνεται ένα αντίστοιχο σχήμα, προσαρμοσμένο στις συνθήκες και τις απαιτήσεις της διδασκαλίας (Αντωνιάδης 1995:71-72, Κόκκινος 2004:68-71, Κουτσός 2004:33-52, Μακρής 1999:492-493, Μαυροσκούφης 2005:32-43, 191, 212-213 & 223-224, Παπαχρήστος 1983:26-28).

Γενικά, η μελέτη των γραπτών πηγών περιλαμβάνει τις εξής δραστηριότητες-τεχνικές:

A) Εξωτερική κριτική (βασικά εξωτερικά χαρακτηριστικά της πηγής):

1) προέλευση και ένταξη στο ιστορικό πλαίσιο: περιλαμβάνει την πληροφόρηση για την πατρότητα των πηγών, την ιδιότητα των συντακτών (ιδεολογική, κοινωνική, θρησκευτική, πολιτική ταυτότητα), την ένταξη των πηγών στο χρονικό και τοπικό πλαίσιο παραγωγής τους (γνώση των ιστορικών συμφραζομένων της πηγής, ώστε να αποφεύγεται η ερμηνεία υπό το πνεύμα του «παροντισμού», δηλαδή ποιος, πού, πότε και γιατί την έγραψε και άλλες κοινωνικές, πολιτισμικές και πολιτικές συνθήκες δημιουργίας, αρχικός δέκτης πηγής και αντιδράσεις του),

2) ταξινόμηση πηγής: αναγνώριση της κατηγορίας της πηγής (πρωτογενής, δευτερογενής, εκούσια ή ακούσια κ.τ.λ.), του είδους της (αποσαφήνιση των χαρακτηριστικών που καθορίζουν την εγκυρότητα και την αξιοπιστία της, δηλαδή των συμβάσεων και των χαρακτηριστικών του συγκεκριμένου είδους πηγής), της μορφής της (ολοκληρωμένη ή αποσπασματική. Σε περίπτωση που είναι αποσπασματική πρέπει να παρέχονται τα απαραίτητα για τη νοηματική ανασυγκρότησή της συμπληρωματικά στοιχεία) και του τρόπου αναπαράστασης της Ιστορίας (τεκμηριωτική προσέγγιση με χρήση μαρτυριών και επιχειρημάτων, ερμηνευτική, λογοτεχνική κ.τ.λ.).

B)Εσωτερική κριτική (αφορά την κατανόηση και την ερμηνεία της πηγής, την

«ανάγνωσή» της με βάση συγκεκριμένες ερωτήσεις):

1) Κατανόηση-πραγματολογική ανάλυση:

α) γλώσσα: περιλαμβάνει τη γλωσσική και εννοιολογική εξομάλυνση (επεξήγηση ιστορικών όρων και δυσνόητων σημείων, διάρθρωση και τίτλος κειμένου, άξονας οργάνωσης της γλώσσας, δηλαδή πραγματιστικός-επιστημονικός, νοηματικός-συναισθηματικός / αξιολογικά φορτισμένος, δηλαδή ως καλλιτεχνική έκφραση και ατομική πρόσληψη της Ιστορίας, προπαγανδιστικός, με κύρια σκοπιμότητα τον άμεσο επηρεασμό του αποδέκτη, συνήθως δογματικός, εξιδανικευτικός ή δαιμονοποιητικός),

β) περιεχόμενο: εξήγηση και απόδοση του περιεχομένου (εντοπισμός πραγματολογικών στοιχείων, επιχειρημάτων, αποδείξεων και μαρτυριών, λέξεων-κλειδιών, σημαντικότερων σημείων και κύριων ιδεών-απόψεων του συγγραφέα, άμεσων αλλά και έμμεσων-λανθανουσών πληροφοριών, παραλείψεων και αποσιωπήσεων), διάκριση του πραγματολογικού περιεχομένου-τεκμηρίων και της ιστορικής πληροφορίας για την εμπειρική πραγματικότητα από τις γενικεύσεις, τις απόψεις, τις συναισθηματικές αποχρώσεις, τα ποιητικά στοιχεία, τα σχόλια και τις ιστορικές ερμηνείες, προσδιορισμός της οπτικής υπό την οποία εξετάζεται στην πηγή το ιστορικό θέμα (πολιτική, οικονομική, θρησκευτική, κοινωνική, εθνική οπτική και διάσταση του θέματος).

2) Ερμηνεία-σημσιολογική ανάλυση: αφορά την αποτίμηση του βαθμού αξιοπιστίας και αντικειμενικότητας της πηγής:

α) σχέση του συγγραφέα με το αφηγούμενο γεγονός (άμεση ή έμμεση σχέση-συμμετοχή του συγγραφέα στο γεγονός που εξιστορεί, αν ήταν σε θέση να έχει άμεση ή έμμεση γνώση, από πού και πώς είχε πληροφορίες για όσα αναφέρει),

β) ατομικά χαρακτηριστικά: διερεύνηση και ερμηνεία της προθετικότητας και των κινήτρων του συντάκτη σε σχέση με τα ατομικά χαρακτηριστικά του (συμφέροντα-χαρακτηριστικά / ρόλοι και θέση του κοινωνικά, ιδεολογικά, πολιτικά, κοινωνικά, εθνικά κ.τ.λ., προκαταλήψεις, φόβοι, προσδοκίες, φιλοδοξίες), και γενικά όλων των πιθανών αιτιών που θα μπορούσαν να τον οδηγήσουν σε ασάφειες, υπαινιγμούς, ψεύδη, παραποίηση, υπερβολή, απόκρυψη σκόπιμα ή μη. Βασικά, αξιολογείται η αξιοπιστία της μαρτυρίας του ανάλογα με το αν ήθελε να πληροφορήσει, να πείσει ή να παραποιήσει και να αποκρύψει,

γ) ιδεολογική ανάλυση: λέξεις, ιδέες, αξίες, κλίμα εποχής, προκαταλήψεις, συμπεριφορές,

δ) διασταύρωση πηγών (εξασθένιση ή επιβεβαίωση της τεκμηριωτικής λειτουργίας τους): εντοπισμός παραλείψεων, αντιφάσεων και διαφορών, κοινών στοιχείων και αποκλίσεων με άλλες πηγές και αναζήτηση της αιτίας τους, συσχετισμός τους με τα ιστορικά γεγονότα της εποχής και σύγκριση με άλλες πηγές (ομοειδείς ή διαφορετικού είδους και κατηγορίας, του ίδιου ή άλλου συγγραφέα, της ίδιας ή άλλης εποχής, συμπληρωματικών προς την κύρια πηγή, ή παραπληρωματικών ή αντιτιθέμενων ή από άλλη οπτική γωνία). Οι εναλλακτικές δραστηριότητες που μπορούν να πραγματοποιηθούν για τη διερεύνηση της σχέσης των πηγών είναι: α) παραβολή: χρησιμοποιούνται συστηματικά όλες οι πηγές και προστίθενται πληροφορίες από τη μία στην άλλη, β) συνδυασμός: γίνεται συστηματικός συνδυασμός πληροφοριών μιας πηγής με πληροφορίες από τις άλλες (π.χ. σχολικού εγχειριδίου και λογοτεχνικής πηγής), γ) διασταύρωση: αφορά τον έλεγχο συμβατότητας των αναφορών των πηγών (αντιμετώπιση δηλαδή των πηγών, ως ιχνών και όχι ως τεκμηρίων) και μπορεί να πραγματοποιηθεί ως «κλειστή» συσχέτιση (“closed-set correlation”), δηλαδή αναζήτηση θετικών και

αρνητικών συσχετίσεων μεταξύ των πληροφοριών ή ως «ανοιχτή» συσχέτιση (“open-set correlation”), δηλαδή εξέταση πηγών με σκοπό τη διερεύνηση της τυχόν απουσίας έγκυρων συσχετισμών μεταξύ των πληροφοριών (αντιφάσεις).

Γ) Αξιολόγηση της σημασίας και της αξίας της πηγής για την ιστορική γνώση: αξιολογείται η συνέπεια και η λογική των επιχειρημάτων της πηγής, ιδιαίτερα όταν οι πηγές που υπάρχουν είναι αλληλοσυγκρουόμενες, καθώς και ο βαθμός της εκούσιας ή της ακούσιας πληροφορικότητας της πηγής.

Δ) Τελική σύνθεση του περιεχομένου: συνιστά μια περίληψη που περιέχει την εξαγωγή των συμπερασμάτων και τις εκτιμήσεις για την αξιοπιστία των πηγών.

Όσον αφορά την κριτική λογοτεχνικών πηγών ιδιαίτερα, ένα σχηματικό μοντέλο επεξεργασίας των λογοτεχνικών πηγών αναλύθηκε στο υποκεφ.5.1.Ωστόσο, μπορεί να εφαρμοστεί και ένα πιο εξειδικευμένο σχήμα, προσαρμοσμένο στη διδακτική αξιοποίηση των λογοτεχνικών έργων ως ιστορικών πηγών, το οποίο γενικά εμπεριέχει τα περισσότερα στάδια της αξιοποίησης των γραπτών πηγών.Έτσι, η κριτική προσέγγιση της λογοτεχνικής πηγής γίνεται στα εξής επίπεδα: (Αποστολίδου 2000:326, Μαυροσκούφης 2005:51-53).

- επίπεδο εξωτερικής ανάλυσης: αναγνώριση και περιγραφή του ιστορικού πλαισίου του κειμένου και των ατομικών χαρακτηριστικών του συγγραφέα,

- επίπεδο ανάγνωσης: ιστορικά πληροφοριακά στοιχεία και μορφές διάταξης των πληροφοριών (μυθοπλαστική, μνημονική, χρονολογική),

- επίπεδο αφήγησης: αφηγηματικά σχήματα και πλοκή, δηλαδή τρόπος οργάνωσης των γεγονότων και της δράσης των προσώπων ανάλογα με το λογοτεχνικό είδος,

- επίπεδο σημασιολογικής ανάλυσης: γλώσσα (διαφορές και ομοιότητες του λόγου της Ιστορίας από το λόγο της Λογοτεχνίας), ορολογία, λέξεις, ερμηνεία των πράξεων, στάσεων, σκέψεων και συναισθημάτων των ηρώων σε σχέση με την ευρύτερη ιστορική συγκυρία και συσχέτιση του ιστορικού πλαισίου με τη διαμόρφωση των χαρακτήρων και την εξέλιξη της πλοκής (ανίχνευση της ιστορικότητας της καθημερινής ζωής και των αισθημάτων -σε ποιό βαθμό τα ατομικά συμβάντα και τα αισθήματα των ηρώων επηρεάζονται από τις ιστορικές εξελίξεις-), συσχέτιση των ατομικών χαρακτηριστικών του συγγραφέα και του ιστορικού πλαισίου του με τον τρόπο παρουσίασης του ιστορικού θέματος και την οπτική γωνία του (ψυχοβιογραφική προσέγγιση),

- επίπεδο αξιολόγησης: συνολική εκτίμηση του κειμένου για το υπό εξέταση ιστορικό θέμα, σχολιασμός του τρόπου με τον οποίο η αναγνωστική εμπειρία του λογοτεχνικού ιστορικού κειμένου επέδρασε στην ανατροπή ή την επιβεβαίωση της ιστορικής σκέψης, στην επανεξέταση ιστορικών γεγονότων και προσώπων, επισήμανση της ενδεχόμενης αλλαγής της αντίληψης και γνώσης για την Ιστορία και το ιστορικό ζήτημα υπό το φως της μυθολογικής αναπλαισίωσής του, τα νέα σημεία προβληματισμού που προκύπτουν, η συμβολή της Λογοτεχνίας στην κατασκευή της εθνικής ταυτότητας,

- επίπεδο διακειμενικότητας: σχέση και σύγκριση του κειμένου με άλλα κείμενα-πηγές, ανίχνευση της μυθοπλαστικής επέμβασης της Λογοτεχνίας μετά από σύγκριση των γνώσεων και των πληροφοριών του λογοτεχνικού κειμένου και άλλων ιστορικών πηγών.

Γενικά, για τη διδακτική αξιοποίηση ιστορικών λογοτεχνικών κειμένων προϋποτίθεται:

- α) η αποσαφήνιση των λογοτεχνικών συμβάσεων και ιδιαίτερα της έννοιας της αναπαράστασης της πραγματικότητας.Η εξίσωση της αναπαράστασης του λογοτεχνικού

κειμένου με την αλήθεια συνιστά μια διδακτική υπερβολή, που περικλείει τον κίνδυνο της αναγωγής όσων παρουσιάζονται στο κείμενο στον κύκλο των εμπειρικών δεδομένων της πραγματικότητας. Καθώς, όμως, στόχος της διδασκαλίας δεν είναι η παρουσίαση της πραγματικότητας μέσω της Λογοτεχνίας, αλλά η καλλιέργεια της δεξιότητας ανάγνωσης των διαφορετικών εκδοχών της, επιβάλλεται να κατανοήσουν οι μαθητές τις διαδικασίες, τους λογοτεχνικούς κανόνες και τις τεχνικές της κειμενικής παραγωγής του νοήματος, τους τρόπους με τους οποίους η Λογοτεχνία αναπαριστά (και δε διδάσκει) την πραγματικότητα μέσα από διαφορετικές γωνίες (Αποστολίδου 1999:346). Με τον όρο «αυταπάτη της εξωτερικής αναφοράς» αποδίδεται το ενδεχόμενο λάθος της διδακτικής που αντανάκλα μια αναγνωστική τάση επηρεασμένη από τη μιμητική λειτουργία της Λογοτεχνίας. Η αδυναμία αναγνώρισης της απόστασης ανάμεσα στον πραγματικό κόσμο και τον κόσμο των λογοτεχνικών μορφών, αλλά και η αδυναμία εξορθολογισμού του κειμενικού κόσμου, οδηγεί στο να θεωρούνται τα πρόσωπα και οι καταστάσεις των κειμένων αντίστοιχες της πραγματικότητας, αλλά και τα λογοτεχνικά κείμενα όχι ως αναπαραστάσεις του ιστορικού παρελθόντος, αλλά ως καταγραφές του. Αυτό που προέχει είναι η κατανόηση του ότι στη Λογοτεχνία δεν αναζητούμε την ιστορική γνώση με την εγκυκλοπαιδική σημασία της (Αποστολίδου 2000:326, Φρυδάκη 2003:201-202),

β) το παιδαγωγικό και διδακτικό πλαίσιο των πράξεων ερμηνείας και νοηματοδότησης: στο πλαίσιο του εννοιολογικού συστήματος της Κριτικής Παιδαγωγικής για τη σχέση θεωρίας και πράξης, ο χειραφετικός προσανατολισμός της διδασκαλίας της Λογοτεχνίας παραπέμπει στην αντικατάσταση της ορθότητας των ερμηνειών και των νοηματοδοτήσεων, αλλά και στην ολοκληρωτική διαμεσολάβηση της γνώσης από την ανθρώπινη συνείδηση, τη συνδιερεύνηση, τη διαπραγμάτευση, τη συζήτηση και τη συμπαραγωγή της γνώσης από την αναγνωστική κοινότητα. Στην περίπτωση των λογοτεχνικών κειμένων με ιστορική διάσταση αυτό σημαίνει ότι ο μαθητής δε συναινεί παθητικά στην αιτιακή εξήγηση που παρουσιάζει το κείμενο για το γεγονός, απορροφώντας την προκατασκευασμένη ερμηνεία γι' αυτό. Ούτε, όμως, επιτρέπεται η κατανόηση και η αντίληψη της ιστορικής μαρτυρίας που παρέχει το λογοτεχνικό κείμενο να ναρκοθετείται από τυχόν υποκειμενικές προκαταλήψεις και ιδεολογικές αυταπάτες. Η ιστορική ερμηνεία του κειμένου αποκόπτεται από κατεστημένα ιστορικά δόγματα και ερμηνευτικά αξιώματα, αλλά και από εσκεμμένες ή μη υποκειμενικές κατασκευές του νοήματος. Οι εκδοχές της λογοτεχνικής αναπαραστάσης για το ιστορικό ζητούμενο υπάγονται σε συλλογική κριτική εξέταση και διαπραγμάτευση, αφού η ιστορική μαρτυρία που προβάλλεται σε κάποια λογοτεχνικά κείμενα είναι ένας εναλλακτικός τρόπος έκφρασης όσων έγιναν στο παρελθόν (Φρυδάκη 2003:15-21),

γ) διαλογικότητα: η εξέταση λογοτεχνικών κειμένων με ιστορικές αναφορές ενέχει και απαιτεί τη διδακτική δυνατότητα του «διαλόγου» μεταξύ διάφορων ειδών κειμένων, που έχουν ως κοινή αναφορά το αφηγούμενο ιστορικό γεγονός και τη διερεύνηση της ποικιλίας των τρόπων με τους οποίους οι διάφορες «φωνές» συναντώνται στο πλαίσιο μιας κοινής «ομιλίας», με σκοπό την απόδοση ιστορικού νοήματος. Το άμεσο διδακτικό αποτέλεσμα είναι μια πολυφωνική ομιλία για το ιστορικό γεγονός. Άλλωστε, ιδιαίτερα στα ιστορικά λογοτεχνικά έργα, ο μονόλογος δεν είναι εφικτός μια και τα άλλα «κείμενα» που απαντούν στο κοινό ερώτημα, ενδεχομένως ειδολογικά ανόμοια και χρονολογικά διαφορετικά, είναι συνεχώς παρόντα ή προαπαιτούμενα. Σε επίπεδο διδασκαλίας η διαλογικότητα μεταφράζεται στην παράλληλη συνεξέταση των

συγκειμένων του λογοτεχνικού έργου και των συγκλινουσών ή αποκλινουσών οπτικών τους, πράγμα που δημιουργεί ένα ετερογλωσσικό και πολυφωνικό πλαίσιο διδασκαλίας, καθώς όλα τα ιστορικά γλωσσικά είδη μπαίνουν σε μια διαδικασία αλληλεπίδρασης και «φωτίζονται» αμοιβαία (οπ:153-161 & 243-244),

δ) γνώση των ιστορικών συμφραζομένων: το λογοτεχνικό κείμενο αποτυπώνει συστήματα ιδεών και πρακτικών του πολιτισμού και της ιστορικής συγκυρίας που το παράγει. Η γνώση αυτών των ιστορικών και πολιτισμικών αλλά και τεχνολογικών συμφραζομένων προϋποτίθεται για την ερμηνευτική κατανόησή του. Καθώς η σχέση ανάμεσα στην οπτική που παρουσιάζει το λογοτεχνικό κείμενο και στην ιστορική στιγμή της γένεσής του είναι σχέση συνάφειας, οι μαθητές πρέπει να κατανοήσουν ότι αυτή η συνάφεια αιτιολογεί σε κάποιο βαθμό τη διαφορετική μετεγγραφή της ίδιας ιστορικής εμπειρίας σε κάθε κείμενο (άλλης κουλτούρας ή άλλης εποχής) και, επιπλέον, να αντιληφθούν την περιορισμένη δυνατότητα των λογοτεχνικών κειμένων να αποτελέσουν νόμιμες ιστορικές μαρτυρίες με έναν ευθύγραμμο τρόπο (οπ:232-242).

Όσον αφορά τη θέση των πηγών στην πορεία της διδασκαλίας, η αξιοποίηση των πηγών μπορεί να γίνει σε διάφορα στάδια της ιστορικής διδασκαλίας. Συγκεκριμένα, οι πηγές μπορεί να λειτουργήσουν:

α) πριν από την έναρξη της διδασκαλίας ή μιας ειδικής φάσης της με σκοπό τη διαγνωστική αξιολόγηση (pre-testing) σχετικά με την κατανόηση ιστορικών εννοιών που περιέχονται στο μάθημα ή το επίπεδο των απαραίτητων για το χειρισμό των πηγών πρακτικών δεξιοτήτων,

β) ως αφόρμηση προκειμένου να διεγείρουν το μαθησιακό ενδιαφέρον, ως εισαγωγή στο θέμα του μαθήματος με τη διατύπωση προκαταρκτικών υποθέσεων εργασίας και ερωτημάτων για την ενεργοποίηση των ψυχολογικών και γνωστικών μηχανισμών μάθησης, αλλά και για την ανάκληση προηγούμενης γνώσης,

γ) σε ενδιάμεσες φάσεις της διδασκαλίας, όπως στην παρουσίαση δεδομένων (για την παρουσίαση δεδομένων, τον έλεγχο κατανόησης των πληροφοριών, τη διατύπωση υποθέσεων, αλλά και γενικά ως υλικό για τη συλλογή ιστορικών πληροφοριών), στην επεξεργασία της νέας ύλης (για την επεξεργασία πληροφοριών, τον έλεγχο των υποθέσεων, την εξαγωγή συμπερασμάτων, τη στήριξη και τεκμηρίωση κάποιων σημείων της αφήγησης ή και για την παράθεση μιας αντίθετης άποψης, και, συνεπώς, την περαιτέρω επεξήγηση ενός θέματος. Γενικά, στο στάδιο αυτό οι πηγές χρησιμοποιούνται με σκοπό τόσο την έρευνα και τον προσδιορισμό του γενικού πλαισίου του θέματος (στην επαγωγική μέθοδο) όσο και την εμπέδωση και κατανόησή του (στην παραγωγική μέθοδο),

δ) στο τέλος της διδασκαλίας ως βάση για την ανακεφαλαίωση και εμπέδωση βασικών σημείων του μαθήματος, αλλά και ως μέσο για τον έλεγχο κατανόησης των πληροφοριών ή για την εφαρμογή και τη μεταφορά της νέας γνώσης,

ε) ως αφορμή για περαιτέρω μελέτη ή ως βάση για κριτήριο αξιολόγησης ή κατ'οίκον εργασία (Αντωνιάδης 1995:71, Κουτσός 2004:32-33 Μαυροσκούφης 2005:213 & 288, Παπαχρήστος 1983:26).

Όσον αφορά ιδιαίτερα τα λογοτεχνικά κείμενα, το ιστορικό λογοτέχνημα με θεματικό πυρήνα σχετικό με την ιστορική διδακτική ενότητα, πλην της πληροφοριακής αξίας του, συμβάλλει και στη δημιουργία κατάλληλου συναισθηματικού κλίματος για την αποδοχή και τη βίωση της προσφερόμενης ιστορικής ύλης. Οι δυνατότητες συμπαρουσίασης του λογοτεχνικού κειμένου με την ιστορική αφήγηση ποικίλλουν. Το λογοτεχνικό κείμενο

μπορεί να διαβαστεί στο στάδιο της αφόρμησης της ιστορικής διδασκαλίας, για τη δημιουργία κατάλληλης συναισθηματικής ατμόσφαιρας, στα ενδιάμεσα στάδια της διδασκαλίας, σε όποιο σημείο ενδείκνυται περισσότερο, αλλά και στο τέλος της διδασκαλίας, «ως συναισθηματικός και βιωματικός επίλογος» (Πελαγίδης 2001:60).

Γενικά, η ερμηνεία και η μελέτη των πρωτογενών άμεσων πηγών πρέπει να προηγείται από αυτή των υπόλοιπων ειδών (Σκληράκη 1997:92). Σε διερευνητικά μοντέλα διδασκαλίας, όπου οι πηγές συνιστούν τον κύριο άξονα της διδακτικής διαδικασίας, δίνονται είτε από την αρχή, ώστε οι μαθητές να συμπεράνουν μόνοι τους το προς εξέταση ιστορικό θέμα, είτε αφού έχει γνωστοποιηθεί το προς διερεύνηση ιστορικό θέμα (Κουτσός 2000:121-122).

5.4.2.3 Αξιολόγηση με τη χρήση πηγών: παραδείγματα γραπτών και προφορικών δραστηριοτήτων αξιολόγησης με αξιοποίηση ιστορικών λογοτεχνικών κειμένων.

Το αποτέλεσμα στο οποίο οδηγεί η αξιοποίηση των πηγών στο μάθημα της Ιστορίας αξιολογείται με βάση τα σχολικά και ηλικιακά δεδομένα και όχι τις αντίστοιχες αξιώσεις της αυστηρά επιστημονικής εργασίας. Οι άξονες αξιολόγησης είναι γενικά οι εξής:

- α) η δυνατότητα της ορθής απόδοσης του περιεχομένου της πηγής,
- β) η δυνατότητα του ιστορικού προσδιορισμού της πηγής, ο εντοπισμός του ιστορικού θέματος στο οποίο αναφέρεται,
- γ) η δυνατότητα εντοπισμού της λειτουργικότητας της πηγής σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο, των ιστορικών συμφραζομένων μέσα στα οποία διαδραμάτισε το ρόλο της,
- δ) η δυνατότητα διάκρισης ανάμεσα στα στοιχεία της πηγής (προφανή, έμμεσα, υπαινικτικά), που είναι σχετικά με το θέμα και άλλων άσχετων με αυτό,
- ε) η δυνατότητα αποτίμησης της αξιοπιστίας της πηγής και της αξίας της ως ιστορικού τεκμηρίου, με την αξιοποίηση επιπλέον πληροφοριακού υλικού (διαφορετικού ή και συγκρουσιακού περιεχομένου) που διαθέτει ο ίδιος ο μαθητής ή του δίνεται,
- στ) μέσω των διάφορων δραστηριοτήτων αξιολόγησης αυτό που επιδιώκεται και αξιολογείται εν τέλει είναι η ικανότητα μετασχηματισμού των διάφορων πηγών και της κατανόησης που προκύπτει από αυτές σε συνεκτικό ιστορικό (γραπτό ή προφορικό) αφηγηματικό λόγο, που διαθέτει σαφές νοηματικό κέντρο, στοιχεία τεκμηρίωσης, αποδεικτική δομή και προϋποθέσεις (όχι εξειδικευμένης, αλλά τρέχουσας) ιστορικής γραφής και ύφους, και που συνιστά συνολικά ένα προσωπικό ιστορικό πόνημα. Ευκαιρίες μιας τέτοιας αξιολόγησης παρέχει ιδιαίτερα η ενασχόληση με πρωτογενείς πηγές, στις οποίες η αξίωση της μετάπλασης του περιεχομένου τους σε προσωπικό λόγο μέσω της διανοητικής επεξεργασίας και της αναδημιουργίας τους (γλωσσικής, υφολογικής, δομικής) είναι περισσότερο παρούσα, περισσότερο από ό,τι στις δευτερογενείς πηγές, που συνιστούν ένα ήδη έτοιμο σχήμα ιστορικής ερμηνείας (Σμπιλίρης 2004:236-243).

Πρέπει να επισημανθεί ότι οι παρακάτω προτεινόμενες δραστηριότητες μπορεί κάλλιστα να πραγματοποιηθούν και στο στάδιο της καθαυτής πρωτογενούς επεξεργασίας του ιστορικού θέματος.

A. Παραδείγματα γραπτών δραστηριοτήτων: φύλλο εργασίας με ασκήσεις ανάλυσης και ερμηνείας πηγών (document-based questions, π.χ. εντοπισμός και κατηγοριοποίηση-ομαδοποίηση των πληροφοριακών στοιχείων σε αίτια, αφορμές, αποτελέσματα-συνέπειες, κίνητρα-προθέσεις (οικονομικά, πολιτικά, κοινωνικά,

πολιτιστικά, θρησκευτικά), ασκήσεις διάκρισης πρωτογενών και δευτερογενών πηγών και εξήγηση της σημασίας τους, «τεστ της συνέπειας και της διασταύρωσης», δηλαδή έλεγχος πηγών για τυχόν αντιφάσεις στο εσωτερικό τους ή σε σχέση με τις συγκλίνουσες ή αποκλίνουσες και αντιτιθέμενες πληροφορίες από άλλες πηγές, «άνοιγμα» των πηγών, δηλαδή αναζήτηση άλλων πηγών με παρόμοιες ή αντιθετικές οπτικές με αυτές των πηγών που έχουν εξεταστεί, ασκήσεις αξιολόγησης διαφορετικών ερμηνειών που περιέχονται στις πηγές, κριτική παρουσίαση πηγών, συγκέντρωση και περιληπτική απόδοση των πληροφοριών των πηγών σε μια ενιαία-σύνθετη ιστορική αφήγηση ή περίληψη μιας μεμονωμένης πηγής, γραπτή εργασία για την ανάπτυξη της ιστορικής φαντασίας με αφορμή τη μελέτη πηγών (if questions), ιστορική έρευνα που ολοκληρώνεται με τη συγγραφή ενός σύντομου ιστορικού αφηγήματος ή ποιήματος, περιγραφική εργασία (περιγραφή ιστορικών στιγμιότυπων με βάση πληροφορίες από πηγές), συνθετική εργασία με βάση πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές, κατασκευή πηγής διάφορων κατηγοριών και είδους με βάση τις ιστορικές πληροφορίες, μεταφορά δεδομένων από ένα είδος πηγής σε ένα άλλο (π.χ. ανάπλαση ενός ιστορικού λογοτεχνικού έργου σε κάποιο άλλο είδος σε επίπεδο γραμματικό με αλλαγή προσώπου, διάθεσης, φωνής, σε επίπεδο αφηγηματικό με αλλαγή εστίασης, ύφους), σύνθεση ερευνητικής εργασίας-project (συλλογή και ερμηνεία πηγών π.χ. ανθολόγηση, σύγκριση και ταξινόμηση λογοτεχνικών κειμένων που αναφέρονται στο ίδιο ιστορικό γεγονός ή ευρύτερα στην ίδια ιστορική θεματική) (Carney-Dalton 1994:238-239, Μαυροσκούφης 2005:309-310, Χοντολίδου 1999:386). Ιδιαίτερα όσον αφορά το είδος των γραπτών δραστηριοτήτων που έχουν τη μορφή του project, αυτές μπορεί να λάβουν τις εξής κατευθύνσεις:

α) Αναγνωστικά δίκτυα:

1) συνεξέταση λογοτεχνικών κειμένων με κοινό ιστορικό θεματικό πυρήνα: επιλέγεται ένα σύνολο λογοτεχνικών κειμένων που αρθρώνονται γύρω από ένα κοινό ιστορικό άξονα. Έτσι, οργανώνονται αναγνωστικές ομάδες-κοινότητες μελέτης ολοκληρωμένων έργων ή κειμένων που αναφέρονται στο ίδιο ιστορικό θέμα, με στόχο τη συγκρότηση και τη μελέτη του δικτύου των λογοτεχνικών έργων (διάφορων λογοτεχνικών γενών, ειδών και εποχών) που αφορούν το επιλεγμένο ιστορικό γεγονός με τέτοιο τρόπο, ώστε να αναδεικνύεται το εύρος και η ποικιλία της λογοτεχνικής αναπαράστασής του (Φρυδάκη 2003:258-259),

2) συνεξέταση λογοτεχνικών κειμένων που προεκτείνουν το ιστορικό θέμα: γύρω από ένα αρχικό λογοτεχνικό κείμενο, που λειτουργεί ως ιστορική μαρτυρία σε σχέση με ένα συγκεκριμένο ιστορικό θέμα, συναρθρώνονται άλλα, που φωτίζουν και διευρύνουν τα στοιχεία του αρχικού. Η αναζήτηση άλλων παράλληλων κειμένων γίνεται με σκοπό την πληρέστερη ερμηνεία του αρχικού, ενδεχομένως και μέσω της θεματικής και εννοιολογικής προέκτασης του ιστορικού ζητούμενου σε διάφορες διαστάσεις (οπ:284). Συγκεκριμένα, συγκροτείται ένα δίκτυο ανάγνωσης προς διάφορες κατευθύνσεις, όπως π.χ. μελέτη λογοτεχνικών κειμένων με σημείο αναφοράς διαφορετικές οπτικές, εκδοχές, πλευρές και διαστάσεις του ιστορικού θέματος που παρουσιάζονται στο αρχικό κείμενο. Οι κατευθύνσεις αυτές μπορεί να συγκροτηθούν σε ιστορικές εννοιολογικές θεματικές (π.χ. ανθρώπινη ψυχολογία και συμπεριφορά σε οριακές ιστορικές στιγμές και καταστάσεις, οι ιστορικές εξελίξεις ενός τόπου μέσα από τη σκέψη, τη ζωή και τη δράση των λογοτεχνικών ηρώων, πορτρέτα ηρώων-επαναστατών κ.τ.λ.).

Στο πλαίσιο των αναγνωστικών δικτύων κάθε μέλος επιλέγει τα λογοτεχνικά κείμενα που θα μελετήσει ανάλογα με τις κλίσεις, τα ενδιαφέροντα και τις αναγνωστικές προτιμήσεις του. Τα κείμενα επιλέγονται είτε από τα σχολικά εγχειρίδια είτε από την αναγνωστική εμπειρία των μαθητών είτε από έναν κατάλογο που παρέχει ο εκπαιδευτικός. Το σώμα των επιλεγόμενων κειμένων πρέπει να χαρακτηρίζεται αφενός από ειδολογική ποικιλία και αφετέρου από ποικιλία οπτικών σχετικά με το κοινό ιστορικό θέμα. Η εξέταση του σώματος των κειμένων γίνεται στη βάση των κριτηρίων μελέτης των γραπτών πηγών γενικά και των λογοτεχνικών κειμένων-πηγών ειδικά, ως προς την εξωτερική και εσωτερική κριτική, τη διασταύρωση και την αξιολόγησή τους (οπ:275-284). Η ιστορική έρευνα και οι κατευθύνσεις που μπορεί να πάρει ποικίλλουν ανάλογα με το ιστορικό θέμα και τις επιλεγόμενες πηγές. Έτσι, το θέμα μπορεί να υποδιαιρεθεί στις διάφορες ομάδες, σε υποθέματα και να επιλεγθούν λογοτεχνικές πηγές για τη διερεύνησή του με τα εξής κριτήρια:

-θεματικό κριτήριο (ένα ιστορικό γεγονός, πρόσωπο ή περίοδος),

-χρονολογικό κριτήριο (π.χ. για τη Μικρασιατική καταστροφή υπάρχουν λογοτεχνικά κείμενα που εστιάζουν στην περίοδο πριν από τη Μικρασιατική καταστροφή και στην περιγραφή της ζωής στη Σμύρνη, στις μέρες του κορυφαίου γεγονότος, στην προσφυγική περίοδο και τις συνέπειες του γεγονότος στη ζωή των κατοίκων της Σμύρνης ή της μητρόπολης. Το κριτήριο μπορεί να εφαρμοστεί και διαφορετικά: π.χ. εκτός από τα λογοτεχνικά έργα που παρουσιάζουν την Κωνσταντινούπολη στους διάφορους αιώνες πριν ή μετά το 1453 ή και στη διαχρονική της πορεία, μπορούν να εξεταστούν έργα του 20^{ου} και του 21^{ου} αιώνα για την Κωνσταντινούπολη),

-ειδολογικό κριτήριο (π.χ. λογοτεχνικά έργα διάφορων γενών και ειδών για το Β' Παγκόσμιο) (Αποστολίδου 2000:331-332),

-κριτήριο σχετικά με τη λειτουργία της πηγής: το ιστορικό θέμα μπορεί να εξεταστεί με τη βοήθεια παραπληρωματικών, συμπληρωματικών ή αντικρουόμενων μεταξύ τους πηγών.

β) Ειδικές δραστηριότητες συγκριτικού χαρακτήρα, όπως: σύγκριση ενός είδους ιστορικής πηγής με ένα άλλο (π.χ. λογοτεχνικό και λογοτεχνικό, ιστοριογραφικό, κινηματογραφικό, δημοσιογραφικό, αυτοβιογραφικό, εικονιστικό κ.τ.λ.) (Χοντολίδου 1999:385). Επιπλέον, σύγκριση και κατάταξη διάφορων πηγών γενικά ή συγκεκριμένου είδους (π.χ. λογοτεχνικών ιστορικών πηγών) με κριτήρια μόνο θεματικά (ιστορικό γεγονός, πρόσωπο, περίοδος), χρονολογικά-θεματικά (η λογοτεχνική αναπαράσταση του ιστορικού θέματος σε διάφορες περιόδους ή στη διαχρονία του) και ειδολογικά-θεματικά (διάφορα είδη πηγών γενικά ή λογοτεχνικών ειδών-σημάτων ειδικά, π.χ. αυτοβιογραφία, ιστορική ποίηση, ιστορικό μυθιστόρημα κ.τ.λ. με κοινό ιστορικό πυρήνα). Η σύγκριση και η κατάταξη στη συγκεκριμένη περίπτωση θα αφορά τα διάφορα είδη πηγών που αναπαριστούν το κοινό ιστορικό «θέμα».

Β. Παραδείγματα προφορικών δραστηριοτήτων: δραστηριότητες που στηρίζονται σε στοιχεία που αντλούνται από τις λογοτεχνικές και άλλες ιστορικές πηγές: σύντομη ιστορική αφήγηση, παρουσίαση πορισμάτων εργασίας, διαλογική παρουσίαση θέσεων-συζήτηση, δραματοποίηση, όπου οι μαθητές μπορούν να εμπνευστούν ένα θεατρικό σενάριο και να υποδυθούν ρόλους ιστορικών προσώπων (Μαυροσκούφης 2005:312, Χοντολίδου 1999:385).

Οι ερωτήσεις αξιολόγησης με τη χρήση πηγών μπορεί να είναι κλειστού ή ανοιχτού τύπου και να υλοποιούν παράλληλα κάποια ταξινομία στόχων:

α) ερωτήσεις ρουτίνας (τι είδους είναι η πηγή, ποιος ο δημιουργός της και γενικά ερωτήσεις που αφορούν εξωτερικά χαρακτηριστικά της πηγής),

β) ερωτήσεις ανάκλησης (σε ποια χαρακτηριστικά της εποχής αναφέρεται η πηγή και γενικά ερωτήσεις που απαιτούν την αξιοποίηση προηγούμενης ιστορικής γνώσης και του ιστορικού πλαισίου),

γ) ερωτήσεις κατανόησης (ποια είναι τα βασικά θέματα της πηγής, ποια τα επιχειρήματα και γενικά ερωτήσεις που αφορούν εσωτερικά χαρακτηριστικά της πηγής, ως προς την κατανόησή της),

δ) ερωτήσεις ερμηνείας (ποια συμπεράσματα εξάγονται από την πηγή, ποια η προθετικότητα του δημιουργού και γενικά ερωτήσεις που αφορούν εσωτερικά χαρακτηριστικά της πηγής, ως προς την ερμηνεία της),

ε) ερωτήσεις σύγκρισης (ποιες ομοιότητες και διαφορές εντοπίζονται ως προς το περιεχόμενο διάφορων πηγών, τι προκύπτει από τη σύγκριση ενός είδους πηγής με ένα άλλο (π.χ. λογοτεχνικό και ιστοριογραφικό),

στ) ερωτήσεις αξιολόγησης-κριτικής (αξιολόγηση των εξής στοιχείων: ορθότητα, συνέπεια, επιχειρηματολογία, αληθοφάνεια και αξιοπιστία της πηγής, αξιολόγηση των προσώπων, των ενεργειών και των γεγονότων που αναφέρονται στις πηγές) (Μαυροσκούφης 2005:316-317).

6.ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΑ ΕΙΔΗ ΜΕ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

6.1 Γραμματειακό είδος

Η μορφή και το περιεχόμενο του λογοτεχνικού έργου είναι αμοιβαία εξαρτώμενα, αφού η πρώτη υποδεικνύει, συμπληρώνει, μεταδίδει, αντηχεί το δεύτερο και διαφοροποιεί την ποιότητα του νοήματος κάθε φορά. Έτσι, η λογοτεχνική μορφική ποικιλία αντιστοιχεί σε μια ποικιλία περιεχομένου, καθώς το ίδιο σύνολο λέξεων μπορεί να προσλάβει διαφορετική σημασία, όπως αναδιατάσσεται χωρικά στις διάφορες λογοτεχνικές μορφές. Γενικά, στην περίπτωση της Λογοτεχνίας η μορφή του μηνύματος δεν είναι ένας ουδέτερος κομιστής, αλλά απομονώνεται ως σύνολο ιδιαίτερων χαρακτηριστικών στις διάφορες ειδολογικές κατηγορίες, οι οποίες ενέχουν με τη σειρά τους ιδιαίτερους ειδολογικούς περιορισμούς και σημασίες (Hawthorn 1995:72-82)³⁸. Οι παράγοντες που συμβάλλουν στην ειδολογική ταξινόμηση είναι το αντικείμενο, το (ενδοκειμενικό) περιβάλλον, το θέμα, η συγγραφική στάση, η γένεση, ο σκοπός, η (εξωκειμενική) συγκυρία, η δομή και το αποτέλεσμα.

Περαιτέρω, τα ειδολογικά χαρακτηριστικά επηρεάζουν τις προσδοκίες του αναγνώστη σχετικά με αυτό, λειτουργούν ως οδηγός κατηγοριοποίησης των λογοτεχνικών έργων, υποδεικνύουν το είδος της ανάγνωσης και της αναγνωστικής ανταπόκρισης και γενικά τις ερμηνευτικές στρατηγικές. Κατ'επέκταση, η ειδολογική επαναταξινόμηση των διάφορων γραμματειακών έργων και η μεταβολή της αντίληψης για τα χαρακτηριστικά μιας ειδολογικής κατηγορίας, συνεπάγεται τις διαφορετικές αναγνώσεις του ίδιου έργου από διαδοχικές γενιές αναγνωστών. Επιπλέον, το σύνολο των συμβάσεων στις οποίες υπάγονται ορισμένα είδη προσδιορίζουν θέματα μορφής αλλά και περιεχομένου (οπ:84-87).

Από τα παραπάνω είναι σαφές ότι η πραγμάτευση του ίδιου ιστορικού θέματος από τα διάφορα γραμματειακά ειδολογικά σχήματα, ενέχει, πριν από την ερμηνευτική αποδόμησή τους, την κατανόηση και την αναζήτηση των τρόπων με τους οποίους η ειδολογική ταξινόμηση και τα χαρακτηριστικά τους επιδρούν και διαμορφώνουν την απόδοση του νοήματος, την παρουσίαση του περιεχομένου-θέματος, τη συγγραφική στάση απέναντι στο περιεχόμενο, το σκοπό της παρουσίας του και όλων γενικά των ειδολογικά προσδιορισμένων περιορισμών και σημασιών.

6.2 Αφηγηματικές τεχνικές στη Λογοτεχνία-μαρτυρία

Η λογοτεχνική αφήγηση, η οποία επιδιώκει σκόπιμα να λειτουργήσει ως κατάθεση, εξομολόγηση και μαρτυρία, αναπτύσσεται στη βάση συγκεκριμένων τεχνικών, οι οποίες επαυξάνουν την αίσθηση της αναφορικότητας και εγκαλούν τον αναγνώστη, να «συνυπογράψει» το συμβόλαιο της «φιλαλήθειας». Οι συγκεκριμένες

³⁸. Πρόκειται για άποψη-συνέπεια της όψιμης ρωσικής φορμαλιστικής θεωρίας, σύμφωνα με την οποία «κάθε νέα μορφή παραγει ένα νέο περιεχόμενο, ενώ διαφορετικές μορφές έχουν και διαφορετικές σημασίες, κανόνας που αποκλείει την εξέταση του περιεχομένου χωρίς παράλληλη εξέταση της μορφής» (Fokkema & Ibsch 1997:40-44). Οι διάφοροι σημασιακοί και μορφολογικοί παράγοντες της Λογοτεχνίας είναι αλληλεξαρτώμενοι (οπ:52-62). Ομοίως, ο Δομισμός αναδεικνύει την εξάρτηση του νοήματος από τα διαθέσιμα σημειωτικά συστήματα. Η πραγματικότητα και το νόημα παράγονται από τη γλώσσα, τη δομή του σημείου, τις δομικές σχέσεις ανάμεσα σε μορφολογικά και σημασιακά χαρακτηριστικά (σημαίνοντα και σημαινόμενα) (Igleton 1989:165-174).

τεχνικές εντοπίζονται όχι μόνο σε κείμενα που ανήκουν στο αναφορικό γένος αλλά και στα έργα μυθοπλασίας.

α. Ο αυτόπτης μάρτυρας: η μαρτυρία του αυτόπτη μάρτυρα ως τεχνική συναντάται στα διάφορα είδη του αναφορικού (αυτοβιογραφία, χρονογραφία) όσο και του μιμητικού γένους (αυτοβιογραφικό μυθιστόρημα, ιστορικά-αυτοβιογραφικά αφηγήματα, αλλά και στην ποίηση κάποτε³⁹) με κύριο χαρακτηριστικό την πρωτοπρόσωπη αφήγηση, η οποία εντείνει το βιωματικό χαρακτήρα της αφήγησης. Στη δεύτερη περίπτωση, τα έργα που υιοθετούν τη στρατηγική της αυθιστόρησης συνιστούν μία μίμηση του αναφορικού γένους ως προς το επίπεδο λόγου, μία αναφορική ψευδαίσθηση της ιστορικής αλήθειας, καθώς και μία ταύτιση του αφηγητή-συγγραφέα με άμεσο στόχο την πειστικότητα, την αίσθηση της εγκυρότητας του μηνύματος και της αληθοφάνειας. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της κλασικής πρωτοπρόσωπης αφήγησης στα έργα μυθοπλασίας είναι η ψευδαίσθηση της αναπαράστασης του ψυχολογικού κόσμου των προσώπων. Σε αυτήν την περίπτωση, αντίθετα με ό,τι ισχύει γενικότερα για τη μαρτυρία, η αφήγηση δε στηρίζεται «στη σύμβαση της φιλαλήθειας», αλλά στο λεγόμενο «μιμητικό συμβόλαιο», αφού η αξιοπιστία των λεγομένων του αυτόπτη δεν μπορεί να υπαχθεί σε έναν εξωτερικό αντικειμενικό έλεγχο, αλλά συμβαδίζει με τα αιτήματα της τέχνης, η οποία αναπαριστά τον κόσμο με μιμητικούς τρόπους και, επιπλέον, βάσει αυτού ο αναγώστης συμφωνεί να αντιληφθεί τα αναπαριστώμενα όχι ως ευθεία αντανάκλαση της πραγματικότητας αλλά ως ισοδύναμα αυτής. Ωστόσο, σε αυτή τη μορφή μυθοπλαστικής αφήγησης υπολανθάνουν «αξιώσεις αλήθειας», καθώς ο αφηγητής απαιτεί η κατάθεσή του να γίνει αποδεκτή ως αληθινή (Αμπατζοπούλου 1998:102).

Η Λογοτεχνία «δανείζεται» αυτό το είδος «λόγου μαρτυρίας» (πραγματικής ή πλασματικής) από την ιστορική επιστήμη, η οποία το χρησιμοποιεί ως ένα από τα «αποδεικτικά» μέσα του λόγου της. Αντίστοιχα, η λογοτεχνική χρήση της μαρτυρίας στον αποδεικτικό ή παραδειγματικό λόγο του κειμένου ενισχύει την εντύπωση της αληθοφάνειας, αλλά και την πειστικότητα των επιχειρημάτων, συναισθηματικών και ιδεολογικών, ενώ ενεργοποιεί τον αναγνωστικό συγκινησιακό παράγοντα, καθώς ο αναγνώστης τοποθετείται στη θέση του δέκτη του λόγου και του άμεσου παρατηρητή της πραγματικότητας, όπως αυτή καταγράφεται από το υποκείμενο της αφήγησης, με αποτέλεσμα να συμπάσχει και να συναισθάνεται με αυτό (Χαραλαμπίδου 1995:257-261).

Τα έργα των λογοτεχνών, οι οποίοι συμμετείχαν στα ιστορικά γεγονότα που περιγράφουν, -είτε άμεσα ως ενεργητικά υποκείμενα είτε έμμεσα με ένα είδος συμμετοχής και βίωσης που προκύπτει από την ευαισθησία τους και την ψυχολογική εμπλοκή τους στην τρέχουσα ιστορική και κοινωνική επικαιρότητα, έστω και αν είναι φυσικά αποστασιοποιημένοι από αυτά-, έχουν ιδιαίτερη ιστορική αξία. Για τον ελληνικό χώρο είναι ενδεικτικές οι περιπτώσεις των Βενέζη (αιχμάλωτος στα τάγματα εργασίας το 1922), Μαβίλη (συμμετοχή στην Κρητική επανάσταση το 1896, στον πόλεμο του 1897 αλλά και στους Βαλκανικούς πολέμους 1912-1913), Μυριβήλη (συμμετοχή στους Βαλκανικούς πολέμους, στον Α' Παγκόσμιο και στη

³⁹. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του υποτιθέμενου αυτόπτη μάρτυρα (ο πλασματικός αυτόπτης με τον οποίο δημιουργείται η ψευδαίσθηση της αναφορικότητας) στο πρώτο ανάγνωσμα των «Παθών» («Άξιον Εστί»), «Η πορεία προς το μέτωπο» και στο δεύτερο, «Οι ημιονηγοί», όπου ο αφηγητής παρουσιάζεται ως πρόσωπο-αυτόπτης που έζησε τα γεγονότα του πολέμου του '40 και τα εκθέτει σε μορφή αντικειμενικής μαρτυρίας μέσω της πρωτοπρόσωπης αφήγησης. Επίσης, το τρίτο ανάγνωσμα, «Η μεγάλη έξοδος», παρουσιάζεται ως λαϊκή μαρτυρία για ένα πραγματικό επεισόδιο της Κατοχής - συγκεκριμένα, το συλλαλητήριο κατά των Γερμανών στην Αθήνα στις 25 Μαρτίου 1942 με αφορμή την απαγόρευση από τις κατοχικές αρχές του εορτασμού της εθνικής επετείου-, μέσα από τα μάτια ενός πλασματικού αυτόπτη.

Μικρασιατική εκστρατεία), Δούκα (πολέμησε στο μακεδονικό και στο μικρασιατικό μέτωπο και συμμετείχε στην Αντίσταση), Ελύτη (πολέμησε στο αλβανικό μέτωπο το 1940 ως ανθυπολοχαγός), Ακρίτα (στρατιώτης στον ελληνοϊταλικό πόλεμο του 1940-41), Τερζάκη (έζησε τον αλβανικό πόλεμο από τα γραφεία και όχι από το μέτωπο), Σικελιανού (πήρε μέρος στους Βαλκανικούς πολέμους ως στρατιώτης), Μπεράτη (υπήρξε εθελοντής στο αλβανικό μέτωπο, συμμετείχε στις αντάρτικες ομάδες Αντίστασης του Ε.Δ.Ε.Σ. που πολεμούσαν τους Γερμανούς και δρούσαν στα βουνά της Ακαρνανίας και της Ηπείρου, ενώ έλαβε μέρος στον αγώνα κατά της δικτατορίας 1967-74), Ρούφου (εντάχθηκε στις αντάρτικες ομάδες του Ε.Δ.Ε.Σ. και συμμετείχε στην οργάνωση της αντίστασης του πνευματικού κόσμου κατά της δικτατορίας), Βρεττάκου (πολέμησε στο αλβανικό μέτωπο ως στρατιώτης και πήρε μέρος στην εθνική αντίσταση οργανωμένος στο Ε.Α.Μ.), Βλάχου (πολέμησε στο αλβανικό μέτωπο), Χατζή (εξορίστηκε από το μεταξικό καθεστώς του 1936, επιστρατεύτηκε στο αλβανικό μέτωπο, πήρε ενεργό μέρος στην εθνική Αντίσταση, μετά το '44 συμμετείχε στις αντάρτικες ομάδες και μετά την έναρξη του Εμφυλίου μπαίνει στο Δημοκρατικό Στρατό του Κ.Κ.Ε.), Θεοτοκά (υπήρξε εθελοντής στο στρατό κατά πόλεμο του '40), Ρίτσου (υπήρξε εξόριστος μετά τη λήξη του Εμφυλίου και κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του '67), Καζαντζάκη (έλαβε μέρος στους Βαλκανικούς πολέμους), Θεοτόκη (συμμετείχε στην Κρητική επανάσταση το 1896 αλλά και στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897), Αναγνωστάκη (συμμετείχε στην Αντίσταση κατά των Γερμανών και φυλακίστηκε κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου), Σινόπουλου (πήρε μέρος στον ελληνοϊταλικό πόλεμο και έζησε τις εμπειρίες της Κατοχής και του Εμφυλίου), κ.ά. (Βαγιανός 1996:107).

Είναι γεγονός ότι, εκτός από τα ιστορικά έργα με δηλωμένο αναφορικό χαρακτήρα, ο ισχυρισμός του γράφοντος ότι καταθέτει την αλήθεια εντοπίζεται και σε καθαρά μυθοπλαστικά, ψευδοϊστορικά-ψευδοβιογραφικά έργα που παρουσιάζονται ως μαρτυρίες και που φαίνεται να προβάλλουν παρόμοιες αξιώσεις αλήθειας. Βέβαια, η Λογοτεχνία της μαρτυρίας δεν απαλλάσσεται από τον έλεγχο της αξιοπιστίας των όσων περιγράφει ούτε θεωρείται απόλυτα αντίστοιχη με την αντικειμενική πραγματικότητα, μόνο και μόνο γιατί υπολανθάνουν σε αυτήν «αξιώσεις αλήθειας», κριτήριο που χρησιμοποιείται για να διακριθούν τα έργα μυθοπλασίας (*recit fictif*) από τα ιστορικά παραγματολογικά αφηγήματα (*recit factuel*). Η Λογοτεχνία του αυτόπτη μάρτυρα δε συνεπάγεται αυτόματα το εχέγγυο της ιστορικής αξιοπιστίας και τεκμηρίωσης. Ο «λογοτεχνικός τεκμηριωτισμός» με τη μορφή ενός αφηγητή που αναπλάθει ένα προσωπικό βίωμα από μια ιστορική στιγμή στην οποία υπήρξε μάρτυρας, συναντάται τόσο σε αναφορικά-πραγματολογικά ιστορικά αφηγήματα όσο και σε πλασματικά-ψευδοαναφορικά αφηγήματα (Αμπατζοπούλου 1995:279-280)⁴⁰. Γενικότερα, οι αξιώσεις της αλήθειας που υπολανθάνουν σε τέτοιες μορφές ιστορικής αφήγησης, συναρτώνται άμεσα με τις συμβάσεις του λογοτεχνικού φαινομένου. Όπως συμβαίνει με το σύνολο της ιστορικής Λογοτεχνίας, έτσι και η Λογοτεχνία της μαρτυρίας δε λειτουργεί ως παράθυρο που βλέπει στον έξω κόσμο, «όπως ακριβώς είναι», αλλά παραμένει ένα λεκτικό δημιούργημα με αναπόφευκτες ιδεολογικές επενδύσεις, μια πιθανή ερμηνεία της

⁴⁰. Ενδεικτική περίπτωση λογοτεχνικού ιστορικού αφηγήματος δομημένου στην τεχνική του αυτόπτη μάρτυρα, που εμπεριέχει αξιώσεις αλήθειας, έχει πραγματικό ιστορικό αναφερόμενο, αλλά συνιστά μια πλασματική-ψευδοαυτοβιογραφική μυθιστοριογραφία, είναι το έργο του Αλεξάνδρου «Το κιβώτιο». Αντίστοιχα, ένα έργο που ακολουθεί, επίσης, την τεχνική του λογοτεχνικού τεκμηριωτισμού με τη μορφή ενός αυτόπτη μάρτυρα, ο οποίος διηγείται το προσωπικό του βίωμα, αλλά εν προκειμένω συνιστά μια αληθινή αναδιήγηση μιας προσωπικής μαρτυρίας αντλημένης μέσα από την πραγματική ζωή και με πραγματικό ιστορικό υπόβαθρο, είναι το «Το Νούμερο 31328» του Βενέζη.

Ιστορίας, και λειτουργεί ως μαρτυρία υπό την προϋπόθεση ότι συνεξετάζεται παράλληλα με ιστορικά και άλλα συμφραζόμενα και ότι διασταυρώνεται με άλλες πηγές. Πάνω από όλα η Λογοτεχνία του αυτόπτη δεν ισοδυναμεί με την αλήθεια στην απόλυτη εκδοχή της, αλλά με τις εξατομικευμένες αλήθειες που συνθέτουν την αφήγηση της Ιστορίας (οπ:282-302).

Ιδιαίτερα μετά το Β' Παγκόσμιο, το κύριο χαρακτηριστικό της λογοτεχνικής παραγωγής -σε διεθνή κλίμακα- είναι ο «λογοτεχνικός τεκμηριωτισμός», η αυθιστόρηση / αυτοβιογραφική αφήγηση των συγγραφέων -αυτοπτών μαρτύρων με μία μορφή κατάθεσης ή και καταγγελίας (ημερολόγιο, οδοιπορικά, χρονικά, βιογραφικά και αυτοβιογραφικά μυθιστορήματα κ.ά.). Η συγκεκριμένη τάση προσδίδει τη μέγιστη δυνατή αμεσότητα στην προσέγγιση του ιστορικού γεγονότος και αναβιώνει την τεχνική της λογοτεχνικής παράδοσης του 19^{ου} αιώνα και της αντίστοιχης ιστοριογραφικής οπτικής, που εμπίπτει στο πνεύμα του ρεαλισμού (Αμπατζοπούλου 1995:279-280, Αμπατζοπούλου 1998:87). Οι μεταπολεμικές αυτοβιογραφικές αφηγήσεις επαναθέτουν το ζήτημα της διάκρισης ανάμεσα στην ιστοριογραφία και τη μυθιστοριογραφία, αλλά στο λογοτέχνη εξακολουθεί να δίνεται «μια σημαντική θέση στη μνημείωση των ιστορικών γεγονότων» (Αμπατζοπούλου 1998:95). Ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία 1960-1970, η Λογοτεχνία κάτω από το αίτημα της ρεαλιστικής αναπαράστασης της πραγματικότητας, για ακόμα μία φορά μετά το 19^ο αιώνα, μεταπηδά από την καλλιτεχνική φαντασία στο «λογοτεχνικό τεκμηριωτισμό». Το νέο είδος της Λογοτεχνίας-ντοκουμέντου προτάσσει το ρεαλισμό και μεταφέρει ιστορικά τεκμήρια. Ο άξονας του ενδιαφέροντος μεταφέρεται στη Λογοτεχνία ως μαρτυρία, στη Λογοτεχνία του γεγονότος και τα όρια αναπαράστασης. Το πνεύμα του «πραγματικού» και του «τεκμηριωμένου» ενσωματώνεται στη λογοτεχνική δημιουργία, της οποίας ο ρόλος δεν περιορίζεται, πλέον, στην αναπαράσταση μόνο και τη σκηνοθεσία του ιστορικού γεγονότος, αλλά επεκτείνεται στην «ανάστασή» του (Βελουδής 1981:54-67)⁴¹.

Ουσιαστικά, η Λογοτεχνία-ντοκουμέντο αφορμάται, εκτός των άλλων, από την προσπάθεια των λογοτεχνών να αποφύγουν τη μυθοποίηση και τον εξωραϊσμό στην αναπαράσταση του «πραγματικού», πόσο μάλλον σε αυτήν την περίπτωση όπου το «πραγματικό», το οποίο έχουν διαμορφώσει η βιαιότητα και το παράλογο του Β' Παγκόσμιου πολέμου, κάθε άλλο παρά ωραιοποίηση επιδέχεται (Αμπατζοπούλου 1998:97). Σε αυτό το είδος της Λογοτεχνίας-ντοκουμέντου εντάσσεται η Λογοτεχνία του αυτόπτη-μάρτυρα και, ιδιαίτερα, η πληθώρα των μεταπολεμικών λογοτεχνικών έργων, τα οποία γράφονται από λογοτέχνες αυτόπτες μάρτυρες, έχουν λιγότερο ή περισσότερο αυτοβιογραφικό χαρακτήρα και παράλληλα προβάλλουν την αληθοφάνεια ως πρωταρχικό μέλημά τους (οπ:99).

β. Πρωτοπρόσωπη αφήγηση και λογοτεχνικά πρόσωπα: συνιστά ένα από τα κύρια μέσα ενίσχυσης της αναφορικής ψευδαίσθησης και της αληθοφάνειας στη Λογοτεχνία-ντοκουμέντο και ιδιαίτερα στη Λογοτεχνία του αυτόπτη μάρτυρα. Πολλές ιστορικές εμπειρίες (π.χ. θυμάτων της εβραϊκής γενοκτονίας) δεν είναι εύκολα μεταδόμενες και περιγράψιμες στα έργα μυθοπλασίας, καθώς αφορούν βιώματα μιας μειονότητας, μιας συγκεκριμένης ομάδας και, γενικά, δεν είναι προσιτά στην

⁴¹. Γενικότερα, ο «καλλιτεχνικός τεκμηριωτισμός» ανάγεται σε ανάλογα κινήματα της ευρωπαϊκής τέχνης κατά το 1920-1930, όπως ο «κινηματογράφος-αλήθεια», το «θέατρο-ντοκουμέντο», το «μυθιστόρημα-ρεπορτάζ», ο «νέος πραγματισμός», το γερμανικό κίνημα στη ζωγραφική, τη γλυπτική και τη λογοτεχνία, η «νέα αντικειμενικότητα» στην Ιταλία, η «νέα πραγματικότητα» στις Η.Π.Α. Ωστόσο, και την ίδια περίοδο του 1960-1970 ο ντοκουμενταρισμός, εκτός από τη Λογοτεχνία, επεκτείνεται στο θέατρο, τον κινηματογράφο, τις εικαστικές τέχνες και τη μουσική (Βελουδής 1981:56-60).

εμπειρία της πλειοψηφίας. Προκειμένου αυτές οι εμπειρίες να γίνουν αναγνώσιμες από το αναγνωστικό κοινό της πλειονότητας και περιγράψιμες, πρέπει να μεταφραστούν στους κώδικες της κυρίαρχης εθνικής ομάδας. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της φωνής και της οπτικής των λογοτεχνικών προσώπων, των «αψευδών μαρτύρων», οι οποίοι συνιστούν επινοήσεις του συγγραφέα και αναλαμβάνουν να καταθέσουν μέσω της πρωτοπρόσωπης αφήγησης τη μαρτυρία τους, ενώ, επιπλέον, συνιστούν το σημείο πρόσδεσης του έργου με την ιστορική πραγματικότητα. Προκειμένου να γίνει εφικτή η εντατικοποίηση της πειστικότητας και της μεταδοσιμότητας, πρέπει ο λόγος των προσώπων αυτών να απηχεί το λόγο της ομάδας στην οποία απευθύνεται ο συγγραφέας.

Ωστόσο, όταν η Λογοτεχνία του αυτόπτη μάρτυρα επικεντρώνεται στη δράση ιστορικών προσώπων, όταν η λειτουργία της ιστορικά ρεαλιστικής πρόσδεσης ενισχύεται με πρόσωπα ιστορικά, των οποίων το όνομα αναφέρεται ρητά, θα πρέπει να γίνεται κατανοητό ότι «οι φωνές τους απηχούν τη φωνή του συγγραφέα», παρά το γεγονός ότι η ύπαρξη και η δράση γνωστών ιστορικών προσώπων φέρεται ως αξίωση εγγύησης για το ότι το κείμενο αναφέρεται σε πραγματικά πρόσωπα και πράγματα. Τα λογοτεχνικά πρόσωπα, ακόμα και αν είναι ιστορικά, εξετάζονται ως επινοημένα και κατασκευασμένα πρόσωπα, συχνά στερεοτυπικά αποδιδόμενα, ώστε να εξασφαλίζεται η ρεαλιστική «αληθοφάνεια» (χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις του Εβραίου, του Τούρκου κ.τ.λ.). Στις περιπτώσεις όπου ο κίνδυνος της ψευδαίσθησης της πραγματικότητας είναι ισχυρός, αυτός αντισταθμίζεται με την κατανόηση ότι τα προβαλλόμενα ιστορικά πρόσωπα είναι επινοημένα και κατασκευασμένα, ώστε να εξυπηρετούν τα εξής: την εξήγηση κοινωνικοπολιτικών φαινομένων, τη συμβολοποίηση, την ανάδειξη συγκρούσεων, ιδεολογικών, κοινωνικών και εθνικών διαχωρισμών, τάξεων και ταυτοτήτων, τη μορφοποίηση ιδανικών, τη μετάδοση οραμάτων κοινωνικών ομάδων.

Έτσι, στη Λογοτεχνία του αυτόπτη μάρτυρα ο συγγραφέας, προκειμένου να εντατικοποιήσει την αληθοφάνεια και την πειστικότητα, μπορεί να επιστρατεύσει λογοτεχνικά πρόσωπα τα οποία αναλαμβάνουν έναν πρόσθετο ρόλο στην οικονομία της αναφορικής ψευδαίσθησης υποδυόμενα ρόλους γνωστών ιστορικών προσώπων, συνεπώς με ισχυρές προδιαγραφές αληθοφάνειας (οπ: 109-112 & 116-118).

6.3 Το ιστορικό περιεχόμενο της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας

Στην ταξινόμηση που ακολουθεί εφαρμόζεται η παραδοσιακή διάκριση των λογοτεχνικών γενών, έπος (αφηγηματικά κείμενα), (λυρική) ποίηση και δράμα (θεατρικά κείμενα), ενώ συμπεριλαμβάνονται και κάποια εξωλογοτεχνικά και μεικτά είδη.

Βέβαια, τα κριτήρια που έχουν χρησιμοποιηθεί κατά καιρούς για τη διάκριση των λογοτεχνικών γενών αλλά και των ειδών (μέγεθος, αφήγηση, μέτρο-ρυθμός, γλώσσα, θέμα), αποκαλύπτουν τη σχετική ρευστότητα της ταξινόμησης τόσο σε σχέση με τη διάκριση των λογοτεχνικών γενών από άλλα γένη λόγου όσο και σε σχέση με τη διάκριση των λογοτεχνικών ειδών μεταξύ τους: αρχικά το κριτήριο της γλώσσας («ανοικείωση») δεν επαρκεί για να αυτονομηθούν τα διάφορα λογοτεχνικά γένη, καθώς συναντάται σε λογοτεχνικά και μη λογοτεχνικά γένη. Περαιτέρω, ως προς τα ίδια τα λογοτεχνικά γένη, ούτε το κριτήριο της μετρικής και στροφικής μορφής επαρκεί για έναν απόλυτο διαχωρισμό πεζογραφίας και ποίησης, καθώς στα νεότερα χρόνια έκανε την εμφάνισή του το πεζό ποίημα, ενώ σε προηγούμενες εποχές υπήρχε το έμμετρο μυθιστόρημα. Επίσης, το μέγεθος των έργων ως κριτήριο διάκρισης των διάφορων λογοτεχνικών ειδών (π.χ. μυθιστόρημα, διήγημα, νουβέλα) είναι

υποκειμενικό και σε ορισμένες μόνο περιπτώσεις προκαθορισμένο με ακρίβεια, ενώ υπολειπουργεί ακόμα και σε επίπεδο διάκρισης ανάμεσα στα διάφορα λογοτεχνικά γένη, καθώς υπάρχουν εκτενή έμμετρα μυθιστορήματα, τα οποία δεν ανταποκρίνονται στο κριτήριο του μικρού μεγέθους με βάση το οποίο –εκτός των άλλων- διαχωρίζεται η ποίηση από τα άλλα γένη, ή αντίστοιχα υπάρχουν μικρά πεζά είδη, μικρότερα σε έκταση από μερικά εκτεταμένα ποιήματα, τα οποία όμως κατατάσσονται στο αφηγηματικό γένος. Τέλος, ούτε τα διάφορα θεματικά κριτήρια επιλύουν τη δυσκολία διάκρισης σε όλες τις περιπτώσεις των υποδιαίρεσεων των ίδιων των λογοτεχνικών ειδών: χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των υποδιαίρεσεων του μυθιστορήματος, ο χαρακτηρισμός των οποίου ως ιστορικού δεν είναι πάντοτε σαφής και κοινά αποδεκτός. Επίσης, η γραμματολογική κατηγορία της αφήγησης δεν επαρκεί για να διακρίνει απόλυτα την πεζογραφία από την ποίηση, αφού ο αφηγηματικός λόγος παρατηρείται και σε έμμετρα είδη· αντίθετα η διαφοροποίηση μεταξύ τους εστιάζεται περισσότερο στην ύπαρξη ή την έλλειψη αντίστοιχα του μέτρου και / ή του ρυθμού (Βελουδής 1997:94-98 & 115-116).

Η σταχυολόγηση των κειμένων της νεοελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής, η οποία επιχειρείται στη συνέχεια, είναι απλώς ενδεικτική για την αξία της Λογοτεχνίας –εκτός των άλλων- να προσφέρει στην κατανόηση του ιστορικού παρελθόντος και όχι εξαντλητική. Επιπλέον, η χρονολογική κατηγοριοποίηση των κειμένων γίνεται βάσει του κλασικού χωρισμού της νεοελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής σε περιόδους, λογοτεχνικές σχολές και γενιές. Συνολικά, η κατηγοριοποίηση είναι ειδολογική και χρονολογική. Το κριτήριο της σταχυολόγησης είναι κατά βάση αυτό του είδους της ιστορικής πληροφόρησης: προτιμώνται όσα κείμενα αναφέρονται σε περιόδους, πρόσωπα και γεγονότα της Ιστορίας, που περιλαμβάνονται στα περιεχόμενα της ύλης της σχολικής Ιστορίας, ως αποτέλεσμα της αναπλαισίωσης της ιστοριογραφικής μελέτης στο πεδίο των σχολικών γνωστικών αντικειμένων.

Μεθοδολογικό εργαλείο της συγκεκριμένης έρευνας αποτέλεσε η θεωρία/επιστημολογία της γραμματολογίας, ειδικότερα, η θεωρία των γραμματειακών γενών και ειδών, των λογοτεχνικών και εξωλογοτεχνικών ως προς την ταξινόμηση των ιστορικών γραμματειακών ειδών, και η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας/γραμματείας ως προς την ανθολόγηση των κειμένων.

6.3.1 ΑΦΗΓΗΣΗ: Πεζογραφία

6.3.1.1 Ιστορικό μυθιστόρημα: Ο τρόπος με τον οποίο η Ιστορία διεισδύει στο λογοτεχνικό αυτό είδος είναι καθοριστικός, καθώς το ιστορικό πλαίσιο (γεγονότα και πρόσωπα του παρελθόντος) διαδραματίζει οργανικό ρόλο στη σύλληψη του μύθου, την αφηγηματική δομή, την εξέλιξη της πλοκής και των χαρακτήρων, ενώ υποβάλλεται και η αντίληψη ότι η Ιστορία επιδρά διαμορφωτικά πάνω στην ατομική και συλλογική ζωή (Αποστολίδου 2000:323-325).

Το ιστορικό μυθιστόρημα είναι το μυθιστόρημα το οποίο αναφέρεται σε πρόσωπα και γεγονότα μιας περασμένης εποχής, μεταφέρει και αναπαριστά την ιδιαίτερη αίσθηση, το πνεύμα και την ατμόσφαιρα του τόπου και του χρόνου και ουσιαστικά διαφοροποιείται από τις άλλες ομάδες μυθιστορημάτων, καθώς σε αυτό η έννοια της Ιστορίας κατέχει κεντρική θέση, όπως επίσης και «η συνειδητοποίηση ότι η Ιστορία

αποτελείται από εποχές και κοινωνίες εντελώς διαφορετικές από τη δική μας, η παραδοχή, δηλαδή, του παρελθόντος ως παρελθόντος» (Ντενίση 1994:177)⁴².

Μια σύνοψη των χαρακτηριστικών του ιστορικού μυθιστορήματος προσφέρει ο Fleishman: το ιστορικό μυθιστόρημα ορίζεται με το χρόνο (διαδραματίζεται στο παρελθόν), το περιεχόμενο (η πλοκή του εμπεριέχει ιστορικά γεγονότα, κυρίως από τη δημόσια σφαίρα), τους χαρακτήρες (περιέχει τουλάχιστον ένα ιστορικό πρόσωπο), το φόντο (έχει ρεαλιστικό υπόβαθρο), την ιστορική ακρίβεια (το νόημα και η αξία του σχετίζονται άμεσα με την αξίωση για την πιστότητα στην ιστορική αλήθεια) (οπ:154).

Περαιτέρω, η είσοδος της Ιστορίας στο πεδίο της Λογοτεχνίας και ο ρόλος της στο ιστορικό μυθιστόρημα πραγματοποιείται με εναλλακτικούς τρόπους: α) ο συγγραφέας αναδημιουργεί το παρελθόν χειριζόμενος πλασματικά πρόσωπα και γεγονότα, σαν να έχουν υπάρξει ή συμβεί στο παρελθόν. Η Ιστορία δίνει το υλικό, το ιστορικό πλαίσιο εν προκειμένω, αλλά σε αυτό προστίθενται φανταστικά πρόσωπα και γεγονότα με τα οποία ο συγγραφέας επιχειρεί να ζωντανέψει το πνεύμα και την ατμόσφαιρα μιας παλαιότερης εποχής. Ουσιαστικά, η Ιστορία αποτελεί ένα είδος πηγής, για να κατασκευαστεί μια πλασματική ιστορία (η Ιστορία ως «δράμα»), β) η Ιστορία προσφέρει το πλαίσιο του μύθου (πραγματικά ιστορικά πρόσωπα και γεγονότα) και ο συγγραφέας τα αναμειγνύει με πρόσωπα και γεγονότα της φαντασίας του, εμπλέκοντας στην αφήγηση των γεγονότων και την περιγραφή των προσώπων τα πορίσματα της Ιστορικής επιστήμης, χωρίς ωστόσο να αίρεται η λογοτεχνική έκφραση. Εδώ η Ιστορία είναι το κύριο θέμα και χαρακτηρίζει τα έργα στα οποία ο κυρίαρχος προβληματισμός αφορά το παρελθόν (η Ιστορία ως «θέμα»).

Στο ιστορικό μυθιστόρημα, πάντως, είτε αντλεί από την Ιστορία το υλικό είτε το μύθο του, δεν εξετάζουμε απλώς ένα θέμα από το παρελθόν, αλλά «αναζητούμε την αίσθηση του απρόσιτου παρελθόντος, του μακρινού, το ιστορικό και ρομαντικό εκείνο ρίγος, το οποίο μας δημιουργεί την εντύπωση, όσο διαβάζουμε, ότι ζούμε σε μία εποχή διαφορετική από τη δική μας» (Ντενίση 1994:195-196, Σαχίνης 1981:28-35). Επιπλέον, ως ιδιαίτερο λογοτεχνικό είδος το ιστορικό μυθιστόρημα συγκεντρώνει ορισμένες προϋποθέσεις συγγραφής: η πρώτη αφορά το ιστορικό πνεύμα με την έννοια της γνώσης και της κατανόησης των γνωρισμάτων της αφηγούμενης περιόδου, ώστε η λογοτεχνική αναπαράσταση να δημιουργεί την αίσθηση της αληθοφάνειας και

⁴². Σύμφωνα με τον ορισμό του Concise Oxford Dictionary of Literary του Chris Baldick «τα ιστορικά μυθιστορήματα αποτελούν τα χαρακτηριστικότερα δείγματα λογοτεχνημάτων καθορισμένων από ιστορικοφανείς παραμέτρους». Στην κατηγορία δεν περιλαμβάνονται όλα τα έργα με ιστορικό θέμα ή απλώς με ιστορική αίσθηση, αλλά τα έργα των οποίων «η δράση λαμβάνει χώρα σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο, πολύ πριν από την ώρα που γράφεται (συχνά μια ή δυο γενιές πριν ή και αρκετούς αιώνες) και στο οποίο καταβάλλεται κάποια προσπάθεια, ώστε να αναπαρασταθούν πιστά οι συνθήκες και η νοοτροπία της περιόδου. Ο βασικός ήρωας -πραγματικός ή φανταστικός- βρίσκεται στο επίκεντρο αλληλοσυγκρουόμενων πεποιθήσεων, μέσα σε μια ευρύτερη ιστορική διαμάχη, της οποίας οι αναγνώστες γνωρίζουν το αποτέλεσμα» (Κόκορης 2005:13). Επιπλέον, το ιστορικό μυθιστόρημα διακρίνεται από την «ιστορική μυθιστορία» (“historical romance”), τη μελέτη, δηλαδή, των σχέσεων ανάμεσα στην προσωπική μοίρα και την κοινωνική διαμάχη και τη «μυθιστορία αμφιέσεων» (“costume romance”), τη χρησιμοποίηση του περίγυρου μιας παλαιότερης εποχής ως διακοσμητικού πλαισίου των κεντρικών ηρώων. Για το Hagg το ιστορικό μυθιστόρημα, επιπλέον, «μεταδίδει μια αίσθηση του παρελθόντος ως παρελθόντος: επικεντρώνεται σε πλασματικούς χαρακτήρες, αλλά ανακατεύει με αυτούς και ένα ή περισσότερα πρόσωπα γνωστά από την Ιστορία. Διαδραματίζόμενο σε ένα ρεαλιστικό γεωγραφικό περιβάλλον περιγράφει τις συνέπειες πραγματικών ιστορικών γεγονότων στις τύχες των χαρακτήρων. Είναι, ή δίνει την εντύπωση ότι είναι, αληθινό, όσον αφορά το ιστορικό πλαίσιο...και κάνει τους χαρακτήρες τυπικούς εκπροσώπους της εποχής τους και του κοινωνικού περιγύρου τους» (Ντενίση 1994:92-94). Βέβαια, κατ’ άλλους υπάρχει και ο τύπος εκείνος του μυθιστορήματος ο οποίος δεν αναπλάθει μια περασμένη εποχή, αλλά το σύγχρονο ιστορικό παρόν και βίωμα των συγγραφέων (Αποστολίδου 2000:325).

της πειστικότητας, προκειμένου η λεγόμενη «άρση της δυσπιστίας» εκ μέρους του αναγνώστη να προκύπτει ομαλά και όχι εκβιαστικά⁴³. Ακόμη, η ανάμειξη στην πλοκή πολλής και αυτούσιας Ιστορίας, αλλά και η χρήση ιστορικών μορφών και προσωπικοτήτων ως κύριων προσώπων (σε αντίθεση με την τακτική του Scott να τοποθετεί τα ιστορικά πρόσωπα στο δεύτερο επίπεδο του μυθιστορήματος ως δευτερεύοντες χαρακτήρες) δεσμεύει την ελευθερία της συγχώνευσης του πραγματικού με το φανταστικό και, επιπλέον, μετατρέπει το μυθιστόρημα σε διδακτική ιστορική αφήγηση. Μια άλλη προϋπόθεση συνιστά ο βαθμός ενδιαφέροντος και η ιστορική σπουδαιότητα του αφηγούμενου ιστορικού γεγονότος για τον αναγνώστη. Η γνώση (η οποία καθορίζει το βαθμό ενδιαφέροντος και εξαρτάται, συνήθως, από τη σπουδαιότητα του ιστορικού γεγονότος) για το ιστορικό πλαίσιο της αφήγησης πρέπει να είναι επαρκής σε τέτοιο βαθμό, ώστε να υποκινεί και να διεγείρει το αναγνωστικό ενδιαφέρον. Η γνώση των ουσιωδών στοιχείων για την αφηγούμενη ιστορική θεματική επιτρέπει τη μετάβαση σε ένα αίσθημα ενδιαφέροντος για τη μυθιστορηματική αναπαράσταση, ώστε σε ένα δεύτερο επίπεδο ο αναγνώστης να αξιολογήσει άλλες λεπτομέρειες και εκδοχές της. Τέλος, το ιστορικό μυθιστόρημα πρέπει να ευνοεί την ενσυναισθητική επαφή με την ατμόσφαιρα του παρελθόντος και τη συναισθηματική εμπλοκή του αναγνώστη στο μυθιστορηματικό κόσμο, «υποχρεώνοντάς» τον να ενεργοποιήσει μηχανισμούς κρίσης και αξιολόγησης παρατάξεων, συγκρούσεων, ηρώων κ.λ.π. (Σαχίνης 1981:50-54).

Το ιστορικό μυθιστόρημα διαδέχεται τις ιστορικές αλληγορίες και τα ιστορικά ρομάντζα ή αφηγήματα με ιστορικά πρόσωπα, τα οποία εντοπίζονται πριν από το 18^ο αιώνα. Τόσο η θεμελίωση της Ιστορίας ως επιστήμης το 18^ο αιώνα όσο και η γέννηση του μυθιστορήματος ως νέου λογοτεχνικού είδους την ίδια εποχή (στα μέσα του 18^{ου} αιώνα στη Γαλλία και την Αγγλία) συνιστούν τις προϋποθέσεις για τη γέννηση του ιστορικού μυθιστορήματος. Το ιστορικό πνεύμα και η αίσθηση της Ιστορίας, όπως διαμορφώνονται το 18^ο αιώνα, ώστε να αντιστοιχούν στην αντίληψη του «πνεύματος της εποχής» -σύμφωνα με το οποίο ο χρόνος επιδρά στην ποιοτική διαφοροποίηση του παρελθόντος από το παρόν και στη μεταβολή των κοινωνιών των γενεών-επιδρούν τόσο στη συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης όσο και στην ανάδυση του ιστορικού μυθιστορήματος. Περαιτέρω, το ιστορικό μυθιστόρημα, πέρα από την άντληση του περιεχομένου του από το σώμα της γραπτής Ιστορίας, αντλεί τη λογοτεχνική μορφή του από το λογοτεχνικό είδος του μυθιστορήματος, το οποίο διαμορφώνεται εκείνον τον καιρό. Τέλος, στη μορφοποίηση του ιστορικού μυθιστορήματος συντείνει και το γενικότερο ρομαντικό κλίμα της επιστροφής στο παρελθόν (και ιδιαίτερα στο Μεσαίωνα), που χαρακτηρίζει το ευρωπαϊκό πνεύμα την ίδια εποχή (οπ:43-47).

Ωστόσο, αν και πριν από τη διαμόρφωση του ιστορικού μυθιστορήματος από το Scott το 19^ο αιώνα υπάρχει ένα λογοτεχνικό ενδιαφέρον για την Ιστορία, τα λογοτεχνικά προϊόντα δε συγκεντρώνουν τα χαρακτηριστικά του ιστορικού μυθιστορήματος (οπ:11-14). Στο έργο του Scott⁴⁴, δημιουργού του ιστορικού

⁴³. Πρόκειται για τη «μυθοπλαστική ευλογofάνεια» (η αναγνωστική αίσθηση ότι τα γεγονότα, οι χαρακτήρες, το περιβάλλον και η γλώσσα είναι ιστορικά), την οποία εισάγει ως όρο ο Shaw. Η ευλογofάνεια εξασθενεί με την παραποίηση των ιστορικών γεγονότων και τους αναχρονισμούς, ενώ επιτυγχάνεται με την αναπαράσταση ενός πραγματικού ιστορικού κόσμου (ευλογofάνεια προς τα έξω) ή μέσα στο ίδιο το έργο, το οποίο προωθεί ένα είδος ιστορικού αποτελέσματος, όταν ο αναγνώστης εισχωρεί στο παρελθόν (ευλογofάνεια προς τα μέσα) (Ντενίση 1994:169-170).

⁴⁴. Ο Walter Scott (1771-1832), Σκώτος ιστορικός, βιογράφος και μυθιστοριογράφος, θεωρείται ο δημιουργός και ο σημαντικότερος εκπρόσωπος του ιστορικού μυθιστορήματος. Άσκησε μεγάλη επίδραση στους Ευρωπαίους και τους Αμερικανούς μυθιστοριογράφους, το πρώτο ιστορικό

μυθιστορήματος, είναι χαρακτηριστική η αναπαράσταση της ιστορικής ατμόσφαιρας ενός τόπου ή ενός άλλου χρόνου, η περιγραφή γνωστών ιστορικών προσώπων, η χρήση προσώπων που αντιπροσωπεύουν μια εθνότητα ή έναν κοινωνικό, ιστορικό τύπο της εποχής ως κεντρικών προσώπων, αλλά και η αντιπροσώπευση όλων των κοινωνικών τάξεων. Ο πρωταγωνιστής είναι ένα πλασματικό πρόσωπο, το όνομα μιας ιστορικής προσωπικότητας αποφεύγεται συστηματικά, ακόμα και στους τίτλους, ενώ η ιστορική προσωπικότητα έχει δευτερεύοντα ρόλο και δεν αποτελεί ποτέ κεντρικό πρόσωπο. Επίσης, είναι έντονη η τακτική της ακρίβειας στην αναδημιουργία μιας εποχής, όπου η πιστότητα και η ποιότητα της αναπαράστασης αφορά αφενός το τοπικό-«εσωτερικό» χρώμα της εποχής, όπως συναισθήματα, συμπεριφορά, σκέψεις, ομιλία, ήθη και έθιμα και αφετέρου το «εξωτερικό», όπως ενδυμασίες, περιγραφές κτισμάτων, φυσικού περιβάλλοντος. Επιπλέον, είναι χαρακτηριστικό το πραγματικό ιστορικό υπόβαθρο και η τοποθέτηση της Ιστορίας στο επίκεντρο, αλλά και μια αφηγηματική τεχνική, η οποία παρουσιάζει μεγάλο αριθμό από πρόσωπα και εικόνες του παρελθόντος. Η παραποίηση της ιστορικής αλήθειας δεν είναι αποδεκτή, παρά μόνο σε συμβάντα δευτερεύουσας σημασίας, ενώ η αφήγηση βασίζεται σε αδιαμφισβήτητα ντοκουμέντα και γενικά στην προηγούμενη μελέτη των πηγών. Τα γεγονότα, τα οποία πραγματεύεται το ιστορικό μυθιστόρημα του Scott, ανήκουν στη σφαίρα των δημόσιων ενδιαφερόντων και παθών μιας εποχής ή ενός λαού, ενώ αφορούν, κυρίως, εποχές κρίσης, στις οποίες αναδεικνύεται το ηρωικό στοιχείο, που υπάρχει σε λανθάνουσα κατάσταση. Το λογοτεχνικό είδος που επέβαλε συνιστά μια σύνθεση ρομαντικής αναδρομής στο παρελθόν και ρεαλιστικής περιγραφής των ηθών, μια πρόσμειξη του ιστορικού και πραγματικού με το φανταστικό και το πλασματικό (Ντενίση 1994:107-127, Σαχίνης 1981:17-27).

Η κριτική του 19^{ου} αιώνα αποθεώνει το έργο του Scott. Για το Macaulay, το έργο του έχει μια ιστορική αξία αντίστοιχη των ιστορικών, ενώ για το Bulwer-Lytton το τέχνασμά του να χρησιμοποιεί ως κεντρικό πρόσωπο έναν πλασματικό ήρωα και όχι μια γνωστή ιστορική προσωπικότητα καθιστά απρόβλεπτη την εξέλιξη και την έκβαση του ιστορικού συμβάντος, που διαφορετικά θα ήταν γνωστή. Ο Carlyle επισημαίνει, εκτός από τη διδακτική αξία των έργων του, την ανάδειξη της έμφυτης διάστασης του ιστορικού παρελθόντος (Ντενίση 1994:113-125). Η σημαντικότερη συμβολή του Scott έγκειται στην «αναβάθμιση» και την ανανέωση της αντίληψης του αναγνώστη για την Ιστορία. Μέσω της Λογοτεχνίας το παρελθόν «ζωντανεύει» ενσυναισθητικά και ανασύρονται από αυτό ανθρώπινες υπάρξεις, σκέψεις και πράξεις, που δε μεταφέρουν μόνο την αίσθηση του παρελθόντος, αλλά επιπλέον εμφανίζονται ως εξαρτώμενες από την ειδική ιστορική συγκυρία. Η τοπική, χρονολογική, επαγγελματική διάκριση ανάμεσα σε ήθη, ενδύματα, τρόπους σκέψης και ομιλίες παραπέμπει στην αντίληψη του ανθρώπου όχι τόσο ως ανθρώπινης ύπαρξης όσο ως τύπου παραγόμενου από το ειδικό περιβάλλον της εποχής και του τόπου του. Καθώς οι ήρωές του αντιπροσωπεύουν πάντα κοινωνικά ρεύματα και ιστορικές δυνάμεις, ενσαρκώνουν δηλαδή ιστορικούς και κοινωνικούς τύπους, τα έργα του συνιστούν ιστορικοκοινωνικές μαρτυρίες (Σαχίνης 1981:17-27). Εκτός από το ότι ανέδειξε τη ζωντάνια, τη γραφικότητα, τη δραματικότητα, την ποικιλία, το χρώμα και το (μικροϊστορικό) ενδιαφέρον του ιστορικού παρελθόντος, ο Scott τόνισε, επιπλέον, το ρόλο των απλών, μικρών και ταπεινών ανθρώπων που συμμετέχουν ως αφανείς ήρωες στη διαμόρφωση και την εξέλιξη της Ιστορίας, αίροντας έτσι την απόλυτη επικράτηση των «μεγάλων» προσωπικοτήτων, βασιλέων, πολιτικών και

μυθιστόρημά του έχει τον τίτλο "Waverley", ενώ το δημοφιλέστερο από το σύνολο των ιστορικών μυθιστορημάτων του θεωρείται ο "Inanhoe" (Εγκυκλοπαίδεια «Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα»).

στρατηγών. Σύμφωνα με το Fleishman, στο έργο του Scott το άτομο αναδεικνύεται ως ιστορικό όν που υπόκειται στις δυνάμεις των διαφορετικών ιστορικών εποχών και στιγμών, οι οποίες δρουν ως μορφοποιητικές δυνάμεις, συνεπώς προβάλλεται ο άνθρωπος «εν Ιστορία»⁴⁵. Επιπλέον, στο ιστορικό μυθιστόρημά του Scott αναδεικνύεται η αλληλεξάρτηση και η αλληλεπίδραση ανάμεσα στους δυο κλάδους, καθώς η άντληση από τα πορίσματα της Ιστορίας για τη συγκρότηση του λογοτεχνικού αφηγηματικού λόγου ανταποδίδεται και επιστρέφει στον ιστορικό κλάδο με τη μορφή της επίδρασης της λογοτεχνικής οπτικής στον τρόπο θεώρησης και συγγραφής της Ιστορίας (Ντενίση 1994:156-157, Σαχίνης 1981:47-49).

Στενά συνδεδεμένο με το ιστορικό μυθιστόρημα είναι το ζήτημα της ιστορικής ακρίβειας. Ενώ για το μέσο αναγνώστη των τριών πρώτων δεκαετιών του 19^{ου} αιώνα ο Scott αποτελούσε ένα κεντρικό σημείο πρόσβασης στην ιστορική γνώση και η ανεκτικότητα στις ιστορικές ανακρίβειες ήταν αποτέλεσμα του αδιαμόρφωτου εν μέρει πεδίου μελέτης της Ιστορίας, η απήχηση των μυθιστορημάτων του αυξάνει το ιστορικό ενδιαφέρον και κατ'επέκταση την αντίδραση της κριτικής απέναντι στις ιστορικές ανακρίβειες των ιστορικών μυθιστορημάτων. Οι διάδοχοι του Scott προσαρμόζουν τη συγγραφή τους στις απαιτήσεις της κριτικής, του κοινού και των εξελίξεων στον τομέα της ιστορικής μελέτης και αναλαμβάνουν το ρόλο του ιστορικού. Από τα μέσα του 1830 ως το τέλος του 1840 οι «ιστορικοί-μυθιστοριογράφοι» αναδεικνύουν περισσότερο την ιστορική διάσταση του είδους, παρά τη μυθοπλαστική, ενώ «εξηγούν», παρά αναβιώνουν τις ιστορικές περιόδους. Ο νέος τύπος μυθιστορήματος περιέχει αποσπάσματα ιστορικών κειμένων, υποσημειώσεων και λεπτομερειών ιστορικής αξίας, έχει διδακτικό ρόλο και θεωρείται συμπλήρωμα της Ιστορίας. Μετά από μια περίοδο κατά την οποία η ανάπτυξη του ιστορικού κλάδου υποβαθμίζει ή υποσκελίζει τη λειτουργία του ιστορικού μυθιστορήματος ως φερέγγυου εργαλείου ιστορικής πληροφόρησης, τα τελευταία τριάντα χρόνια του 19^{ου} αιώνα το νοθευμένο είδος επιστρέφει στην κατά Scott εκδοχή του και απαλλάσσεται από την υποχρέωση της επαγγελματικής ιστοριογραφίας (Ντενίση 1994:127-133).

Η λογοτεχνική κριτική του 20^{ου} αιώνα τοποθετείται για το θέμα της σχέσης του ιστορικού μυθιστορήματος και της ιστορικής αλήθειας ως εξής: σύμφωνα με το Butterfield, το ιστορικό μυθιστόρημα είναι *μορφή* Ιστορίας και αντιμετώπισης του

⁴⁵. Ωστόσο, άλλες απόψεις θέτουν σε ανταγωνισμό την εσωτερικότητα του ατόμου με το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο, αμφισβητώντας τη δυνατότητα του ιστορικού μυθιστορήματος να αναδείξει μέσω του ατομικού-ειδικού τη γενικότερη ιστορική συνθήκη. Σύμφωνα με την «ατομικιστική» άποψη, το γενικό (κοινωνία, Ιστορία, έθνος) δεν είναι εφικτό να αντανακλάται και να αποκαλύπτεται μέσω του ειδικού (νοητική και πνευματική πολυπλοκότητα των μεμονωμένων ατόμων), γιατί, καθώς το προσωπικό στοιχείο αποκτά αξία, αποσυνδέεται από το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, χάνει τη γενικότητά του και η Ιστορία υποβαθμίζεται, αφού η περιγραφή κοινωνικών και ιστορικών συνθηκών γίνεται υποδεέστερη σε σχέση με την περιγραφή της εσωτερικής πολυπλοκότητας και της ατομικής συνείδησης των χαρακτήρων. Από την άλλη, η «στερεοτυπική» αντίληψη θεωρεί εφικτή την αναπαράσταση των ατόμων στο κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο τους, ώστε να προκύπτουν «τυπικοί» χαρακτήρες, οι οποίοι συνιστούν δείκτες της ιστορικής διαδικασίας και των οποίων η εσωτερικότητα ρυθμίζεται από αντικειμενικές ιστορικές συνθήκες. Η αναπαράσταση του ατόμου είναι εφικτή και στο γενικό και στο ειδικό επίπεδο της εμπειρίας του. Μια τρίτη άποψη (Kracauer) θεωρεί τη συγχώνευση του γενικού (πουλί-μακροϊστορία) με το ειδικό (μύγα-μικροϊστορία) ανέφικτη, καθώς, όπως στην Ιστορία κατά κανόνα «το πουλί καταπίνει τη μύγα», έτσι και στο ιστορικό μυθιστόρημα μπορεί να συμβεί το αντίστροφο. Σύμφωνα με τη Ντενίση, οι χαρακτήρες του ιστορικού μυθιστορήματος επιστρατεύονται για να αναπαραστήσουν πλευρές της ιστορικής διαδικασίας, καθώς μέσω των ενεργειών τους διαφαίνεται το ιστορικό συμβάν. Οπότε, η έμφαση στην ανάδειξη της ατομικής συνείδησης προσκρούει και στη βασική προτεραιότητα του ιστορικού μυθιστορήματος και στο βασικό περιορισμό του (Ντενίση 1994:179-194).

παρελθόντος, ενώ «μπορεί να είναι κατά κάποιο τρόπο πιστό στην Ιστορία, χωρίς να είναι πιστό στα γεγονότα» (οπ:139). Η πλασματικότητα, δηλαδή, των γεγονότων και των προσώπων είναι θεμιτή, αρκεί να εντάσσεται σε έναν πραγματικό ιστορικό κόσμο, συνεπή προς το παρελθόν στο σύνολό του. Η διάκριση, άλλωστε, μεταξύ Ιστορίας και ιστορικού μυθιστορήματος είναι σαφής. Σε αντίθεση με τις πρακτικές συλλογής και μετάδοσης πληροφοριών, αυτό που ενυπάρχει στο ιστορικό μυθιστόρημα, που πρωτίστως είναι ανάγνωση μυθοπλασίας και όχι μάθημα Ιστορίας, είναι η προσπάθεια να απεικονίσει το παρελθόν ως ένα κόσμο διαφορετικό από το δικό μας και να δώσει κάτι από τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του, παρά να καταγράψει τα πολιτικά γεγονότα με ακρίβεια. Για το Lukacs, το ιστορικό μυθιστόρημα «εξηγεί» με καλλιτεχνικά μέσα τις ιστορικές συνθήκες και τους χαρακτήρες κάποιας ιστορικής φάσης, ενώ, ιδιαίτερα στο μυθιστόρημα του Scott, η ιστορική πιστότητα ταυτίζεται με την πιστότητα στην απόδοση του ψυχολογικού τύπου μέσω της οποίας διακρίνεται το ιδιαίτερο κλίμα της εποχής από την οπτική της εποχής του συγγραφέα. Για το Fleishman, το ιστορικό μυθιστόρημα βασίζεται μεν στην τεκμηρίωση της Ιστορίας, αλλά για την ιστορική απεικόνιση χρησιμοποιεί λογοτεχνικές μεθόδους. Ουσιαστικά, ξανααφηγείται την Ιστορία, για να δώσει μια εκδοχή, όχι πιο αληθινή από αυτή των ιστορικών, αλλά «νοητικά πιο αποδεκτή» (οπ:140-156).

Όσον αφορά ένα άλλο επίπεδο συζήτησης, το ιστορικό μυθιστόρημα υπήρξε ένα μέσο εκλαΐκευσης και εδραίωσης στη συλλογική συνείδηση μιας ορισμένης ιστορικής αντίληψης για το έθνος, τη συνέχειά του, την ενότητα, την αίγλη του» (Αθανασόπουλου 2004:103). Οι συγγραφείς της Δύσης του 19^{ου} αιώνα (Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία) δε χρειάστηκε να προπαγανδίσουν μέσω του έργου τους ιδέες περί διαφύλαξης του έθνους από κάποιον εχθρό ή να υπερασπίσουν και να διεκδικήσουν εθνικά δικαιώματα, όπως συνέβη αντίθετα στην ελληνική περίπτωση του ιστορικού μυθιστορήματος του 19^{ου} αιώνα. Αντίθετα, στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη το ιστορικό μυθιστόρημα κατευθύνεται από τις επιδιώξεις της επιβολής των εθνών-κρατών μέσα στα όριά τους, της ενίσχυσης της εθνικής συνείδησης και του ηθικού, της κατάδειξης της καταπίεσης του δυνάστη και της καλλιέργειας του αντιστασιακού πνεύματος, καθώς η υπόσταση αυτών των χωρών διατρέχει τον κίνδυνο της εξαφάνισης ή της αφομοίωσης από τον κυρίαρχο. Έτσι, αυτοί οι συγγραφείς του ιστορικού μυθιστορήματος μετατρέπονται σε προπαγανδιστές του εθνικιστικού πνεύματος και αναλαμβάνουν με το έργο τους να διακηρύξουν ιδέες και νοήματα εθνικής ενότητας, πάλης και αντίστασης (Σαχίνης 1981:58-59). Ο ρόλος της Ιστορίας μέσα στο ιστορικό μυθιστόρημα σε αυτήν την περίπτωση είναι ότι λειτουργεί ως προκάλυμμα, για να προβληθούν, να διευκρινισθούν ή και να επιλυθούν τα προβλήματα του παρόντος, όπου το παρελθόν υπηρετεί το παρόν (Ντενίση 1994:195-196)⁴⁶.

Οι μορφές του ιστορικού μυθιστορήματος από το Scott ως σήμερα συνοψίζονται στους εξής τύπους:

α) ρομαντική-δραματική μορφή: μορφοποιήθηκε από το Scott και χαρακτηρίζεται από την έμφαση στη δράση και την περιπέτεια, στις ρομαντικές και δραματικές

⁴⁶. Κοινή συνισταμένη της ελληνικής ρομαντικής (εθνεγερτικής) ποίησης, της εθνικής αφηγηματικής πεζογραφίας (ιστορικά μυθιστορήματα του ελληνικού ρομαντισμού), της εθνικής ιστοριογραφίας (σχολή Ζαμπέλιου και Παπαρρηγόπουλου) είναι ο ιστορισμός και, συγκεκριμένα, μια ιστορική αίσθηση εμποτισμένη από το πνεύμα του ελληνοκεντρισμού και της εθνικιστικής ιδεολογίας. Όλες αυτές οι περιπτώσεις αποτελούν μια πνευματική, ιδεολογική και πολιτισμική ενότητα με κοινό παρανομαστή την εξής λειτουργία: τη διατράνωση της συνέχειας και της ενότητας του έθνους και την ενίσχυση της «ελληνικής ταυτότητας» των αναγνωστών (Αθανασοπούλου 2004:121-122).

εξελίξεις της πλοκής, στην οποία και εστιάζεται το ενδιαφέρον, καθώς η Ιστορία και το ιστορικό γεγονός υποτάσσονται στο μυθιστόρημα. Η πιστότητα στα ιστορικά γεγονότα δεν πρέπει να ζημιώνει το αισθητικό αποτέλεσμα και έτσι συχνά η Ιστορία «προσαρμόζεται» στις καλλιτεχνικές ανάγκες. Αυτή τη μορφή καλλιέργησαν, μετά το Scott, οι Hugo, Balzac, Pushkin Gogol, Merimee, Vigny. Χαρακτηριστικό έργο αυτού του τύπου είναι ο «Ivanhoe» του Scott,

β) φιλοσοφική-επιστημονική: μορφοποιήθηκε από το Bulwer-Lytton και στηρίζεται, κυρίως, στην πιστή εξεικόνιση της ζωής μιας παλαιότερης εποχής, με αποτέλεσμα το αφηγηματικό ενδιαφέρον να εστιάζεται στην Ιστορία και στη μεταφορά μιας επιστημονικά εξακριβωμένης ιστορικής περιόδου. Καθώς ο κύριος άξονας του μυθιστορήματος είναι το ιστορικό γεγονός, το προαπαιτούμενο της συγγραφής είναι η επιμέλεια της πιστότητάς του. Επιπλέον, χαρακτηριστικά στοιχεία είναι η μελέτη των πηγών, των ιστορικών στοιχείων και των ντοκουμέντων, όσων σχετίζονται με το θέμα, με σκοπό τη σχολαστική μεταφορά της ιστορικής ακρίβειας. Μετά το Lytton, την παράδοση αυτού του τύπου συνεχίζουν οι Manzoni, Eliot, Flaubert, Reade, Elbers. Χαρακτηριστικό έργο αυτού του τύπου είναι το «The last days Pompeii» του Bulwer-Lytton,

γ) ρεαλιστική-«συγχρονισμένη»: μορφοποιήθηκε από το Thackeray και στηρίζεται στην αναπαράσταση του παρελθόντος σαν να ήταν παρόν, ενώ το ενδιαφέρον εστιάζεται στην εκδίπλωση των χαρακτήρων. Το ιστορικό μυθιστόρημα γίνεται απόπειρα ερμηνείας της Ιστορίας μέσω της μυθοπλαστικής φαντασίας, ενώ το ιστορικό γεγονός γίνεται συνοδός του έργου, ούτε υπηρέτης ούτε κύριός του. Η Ιστορία μπαίνει στο μυθιστόρημα σε τέτοιο ποσοστό, ώστε ούτε η Ιστορία να παραποιηθεί από την καλλιτεχνική έμπνευση ούτε το έργο να ζημιωθεί αισθητικά από την κυριαρχία της παράθεσης ιστορικών πληροφοριών. Συνεχιστής του είδους υπήρξε ο Tolstoy, ενώ το έργο του «Πόλεμος και Ειρήνη» αποτελεί χαρακτηριστικό αυτού του τύπου μυθιστορήματος (Σαχίνης 1981:61-63).

Ο Lukacs διακρίνει δύο φάσεις στην ιστορία του ευρωπαϊκού ιστορικού μυθιστορήματος: η πρώτη, πριν από το 1848, χαρακτηρίζεται από την αντικειμενική αναπαράσταση των μεγάλων ιστορικών γεγονότων και η δεύτερη από την αυτοβιογραφική, απομνημονευματική αφήγηση του ήρωα, την «εξ'υποκειμένου» αφήγηση (Ντενίση 1994:270-272).

Το σύγχρονο ιστορικό μυθιστόρημα στην Ελλάδα: στον ελληνικό χώρο του 19^{ου} αιώνα το ιστορικό μυθιστόρημα συνοδοιπορεί με τις ανάγκες του νεοϊδρυμένου κράτους, δηλαδή την προβολή της ένδοξης εθνικής Ιστορίας, την ενίσχυση του εθνικού φρονήματος και την αποκατάσταση της ιστορικής και εθνικής ταυτότητας. Έτσι, οι προδιαγραφές της συγγραφής του ορίζονται στη βάση της εθνικής πεζογραφίας, η οποία στοχεύει στην ενίσχυση του εθνικού φρονήματος και στην ανάδειξη της εθνικής ιστορικής ενότητας, ενώ παράλληλα έλκει τις επιρροές του από το ρομαντικό μυθιστόρημα του 19^{ου} αιώνα, όπως αυτό εκπροσωπείται από το Scott (Αποστολίδου 2000:324).

Ωστόσο, η κριτική για το ιστορικό μυθιστόρημα της πρώτης πεντηκονταετίας της νεοελληνικής πεζογραφίας εμφανίζεται διχασμένη. Μια πρώτη ομάδα κριτικών αφενός χαρακτηρίζει αυτήν την περίοδο ως περίοδο ιστορικού μυθιστορήματος (αποκλειστικά ή σε μέρος της) και αφετέρου διαπιστώνει την επίδραση του Scott στην ελληνική μυθιστορηματική παραγωγή, η οποία ξεκινά υπ'αυτήν την έννοια με τον ιστορικό της κλάδο. Μια δεύτερη ομάδα κριτικών περιορίζει την επίδραση του Scott σε ορισμένους συγγραφείς ή έργα. Πάντως, μια αντικειμενική έρευνα για τη συνολική πεζογραφική παραγωγή της περιόδου 1830-1880 ανατρέπει την πεποίθηση ότι η πεζογραφική παραγωγή της πεντηκονταετίας κυριαρχείται από το ιστορικό

μυθιστόρημα και την επίδραση του Scott. Αρχικά, καθώς σε σύνολο 139 μυθιστορημάτων μόνο τα 14 χαρακτηρίζονται ως ιστορικά, είναι εμφανές ότι ένα μεγάλο μέρος της μυθιστορηματικής παραγωγής της περιόδου έχει αποσιωπηθεί από την κριτική. Ως προς τους κριτικούς του 19^{ου} αιώνα, αυτή η αποσιώπηση ή η εμμονή στη λανθασμένη αντίληψη για το μικρό αριθμό ή την ανυπαρξία άλλων αφηγηματικών έργων θα πρέπει να αποδοθεί στην ανυποληψία στην οποία είχε περιέλθει το μυθιστορηματικό είδος, κυρίως μετά τη δεκαετία του '50 αλλά και πριν. Έτσι, οι άλλες κατηγορίες μυθιστορημάτων δεν προβάλλονται ή αποσιωπούνται, ενώ για την υπεράσπιση του είδους επιστρατεύεται το ιστορικό μυθιστόρημα του οποίου η σημασία υπερτονίζεται, καθώς συνδυάζει το «τερπόν» και το «ωφέλιμον». Αντίστοιχα, οι παρόμοιες απόψεις της κριτικής του 20^{ου} αιώνα αποδίδονται στην έλλειψη πρωτογενούς έρευνας, η οποία θα αποκάλυπτε την ποσοτική και θεματική ευρύτητα της πεζογραφικής παραγωγής της περιόδου, αλλά και στο γεγονός ότι δεν είχαν διασταυρωθεί επαρκώς προγενέστερες πληροφορίες. Άλλωστε, η κριτική του 19^{ου} αιώνα επισημαίνει την απροθυμία των πεζογράφων να ασχοληθούν με θέματα αντλημένα από την ελληνική Ιστορία (Ντενίση 1994:68-76 & 79-82 & 95-98)⁴⁷. Επιπλέον, επανεξετάζονται τα περισσότερα έργα που θεωρούνται ιστορικά, καθώς κάποιες απόψεις αντιστέκονται στη διεύρυνση του όρου του ιστορικού μυθιστορήματος, ώστε να περιληφθούν και ρομαντικά μυθιστορήματα με ιστορικές αναφορές ή και μυθιστορήματα σύγχρονα με την εποχή της συγγραφής τους ή άλλα που περιέχουν μόνο φανταστικούς ήρωες (οπ:82-89)⁴⁸.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι το ιστορικό μυθιστόρημα δεν αποτελεί την κυρίαρχη μυθιστοριογραφική κατηγορία της περιόδου, όχι μόνο γιατί το είδος δεν υπερέχει αριθμητικά σε σχέση με τα υπόλοιπα, αλλά και γιατί ένας αριθμός μυθιστορημάτων θεωρούμενων ως ιστορικών δεν υπάγονται στον ορισμό του είδους, ενώ, επιπλέον, ως προς την επίδραση του Scott, ακόμα και όσα είναι ιστορικά, δεν ακολουθούν όλα το πρότυπό τους.

Όσον αφορά τη νεοελληνική μυθιστορηματική παραγωγή κατά τον 20^ο αιώνα, πολλά μυθιστορήματα αναπλάθουν περασμένες εποχές με ευθεία αναφορά σε συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα και πρόσωπα. Εμφανίζονται ιδιαίτερα κατά το διάστημα του Μεσοπολέμου (γενιά του '30) και στη σύγχρονη εποχή μετά το 1985. Ωστόσο, απέχουν αρκετά από το ιστορικό μυθιστόρημα του 19^{ου} αιώνα, ως προς την τεχνική, τη μορφή, τη χρήση της γλώσσας, την αντίληψη για την Ιστορία και την αναγνωστική λειτουργία. Επιπλέον, επηρεάζονται από τις μεθόδους του μοντερνισμού και τις ιστοριογραφικές εξελίξεις. Γι' αυτό δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ιστορικά με την έννοια του όρου του 19^{ου} αιώνα. Άλλωστε, πολλά από αυτά δεν εξελίσσονται σε μια περασμένη εποχή, όπως το ιστορικό μυθιστόρημα του 19^{ου} αιώνα, αλλά στο παρόν, αναφερόμενα σε γεγονότα του 20^{ου} αιώνα (Αποστολίδου 2000:324-325). Πέρα από τα παραπάνω, οι σημερινές ιστορικές συνθήκες, καθοριζόμενες από το πνεύμα της παγκοσμιοποίησης και της αποδόμησης των εθνικών ταυτοτήτων, από την κυριαρχία του εφήμερου αλλά και από την απαξίωση της Ιστορίας ως μη συνάδουσας με τις απαιτήσεις της αγοράς, και τέλος από την έλλειψη εκείνου του κώδικα της

⁴⁷. Ενδεικτική για την νεοελληνική ιστορική μυθιστοριογραφική παραγωγή της περιόδου του 19^{ου} αιώνα είναι η παρατήρηση του Αλέξανδρου Βυζάντιου το 1863 ότι είναι καιρός η μυθιστοριογραφία να στραφεί στην πραγματέυση ιστορικών θεμάτων, γιατί «δύναται να συντείνει μεγάλως εις το να καταστήσει δημόδη την άγνωστον εις τους πλείστους ιστορίαν του βίου του Ελληνικού Έθνους», ενώ το 1872 ο Νικόλαος Καζάζης εύχεται «να μελετηθεί προσφόρως και καταλλήλως απεικονισθή εν μυθιστορικοίς συγγράμμασιν ο εθνικός ημών βίος και αι δραματικά περιπέτεια της ημητέρας ιστορίας» (Ντενίση 1994:95-99).

⁴⁸. Βλ. ορισμό του ιστορικού μυθιστορήματος από το Concise Oxford Dictionary of Literary, σελ. 148 και, R. Flower (1973) (ed). "A dictionary of modern critical terms", σελ. 88-89.

νοσταλγίας και της συναισθηματικής φόρτισης για το παρελθόν, ο οποίος χαρακτήριζε το 19^ο αιώνα στο πλαίσιο του ρομαντισμού, δημιουργούν ένα είδος επιφύλαξης για το κατά πόσο τα σύγχρονα μυθιστορήματα που αναφέρονται στο παρελθόν μπορεί να χαρακτηριστούν ιστορικά, αφού εκλείπουν όλες οι εννοιολογικές προϋποθέσεις του είδους (Πολίτη 2004:9-17).

Στα νεότερα χρόνια το μυθιστόρημα-ντοκουμέντο συνιστά ένα διακριτό είδος, το οποίο τοποθετείται ανάμεσα στον τεκμηριωτικό και το μυθοπλαστικό λόγο, και σε όλες τις φάσεις του φιλοδοξεί να πεί την αλήθεια, ενώ συνδέεται με αξιώσεις εμπειρικής εγκυρότητας με διαφορετικό τρόπο κάθε φορά: το ψευδοπραγματικό μυθιστόρημα του ευρωπαϊκού 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα υποκρίνεται ή μιμείται την αυθεντική μαρτυρία ενός προσώπου της «πραγματικής ζωής», το οποίο είναι ουσιαστικά πλαστό, ενώ το τεκμηριωτικό αποτέλεσμά του εκκινεί από τη διεκδίκηση της φιλαλήθειας. Το ιστορικό μυθιστόρημα του 19^{ου} αιώνα έχει ως αναφερόμενό του μια φάση της ιστορικής εξέλιξης και η αποδεικτική του εγκυρότητα εκκινεί από τη διεκδίκηση της εξωκειμενικής επαλήθευσης. Αντίθετα, το μυθιστόρημα-ντοκουμέντο της σύγχρονης εποχής επικεντρώνεται στη μυθιστοριογραφική αυτοβιογραφία, η οποία αναπαριστά έναν ήρωα που συγκεντρώνει το κύρος ενός υπαρκτού προσώπου, δρα σε μια επινοημένη κατάσταση και το τεκμηριωτικό αποτέλεσμά του εκκινεί από τον ισχυρισμό του προσώπου για προνομιακή γνώση. Γενικά, το μυθιστόρημα-ντοκουμέντο αξιώνει ένα είδος συγκεκριμένης και αξιόπιστης σύνδεσής του με τον ιστορικό κόσμο και χαρακτηρίζεται από την εμμονή του σε στρατηγικές του αναφορικού γένους. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι χρησιμοποιεί στρατηγικές που συνδέονται με μη μυθοπλαστικά μέσα λόγου, απαιτεί να διαβαστεί μέσα στις συμβάσεις της μυθοπλασίας (Foley 1986:25-26 & 41).

Περίοδος:1830-σήμερα⁴⁹

α.Φαναριώτες και Ρομαντική Σχολή των Αθηνών (1830-1880): στην πεζογραφία της περιόδου των μέσων του 19^{ου} αιώνα ακμάζει το ιστορικό μυθιστόρημα. Η ιστορική αφηγηματολογία της περιόδου ενισχύεται από τη ρομαντική αντίληψη της Ιστορίας και κινείται στον άξονα του εθνοκεντρισμού και της παρελθοντολογίας. Το 1821 και οι προηγούμενες ιστορικές περιπέτειες του ελληνικού έθνους είναι ο κύριος άξονας της πεζογραφικής παραγωγής. Αυτήν την περίοδο σχηματίζεται μια κοινή ορίζουσα μεταξύ του ιστοριογραφικού κλάδου και της πεζογραφίας, η οποία συνοψίζεται στη μελέτη των συμβάντων της Ιστορίας, των σημαντικών προσώπων, των μεγάλων στιγμών και των σπουδαίων γεγονότων, και εκφράζεται στη Λογοτεχνία ως προσπάθεια για την τερπνή διδασκαλία της Ιστορίας. Τα συγκεκριμένα σημεία αναφοράς καθορίζουν και για τις δυο πλευρές τόσο την οικονομία του ιστορικού υλικού όσο και των θεμάτων της αφήγησης, ενώ χαρακτηριστική είναι η τεχνική του ρεαλισμού και της γραμμικής αφήγησης (Δάλλας 1995:82-83). Χαρακτηριστική στους Έλληνες πεζογράφους, κατά τα τελευταία χρόνια της οθωνικής περιόδου, είναι η απόδραση από τη σύγχρονή τους ταραγμένη κοινωνική και πολιτική κατάσταση και η

⁴⁹. Συμπεριλαμβάνονται και μυθιστορήματα που δεν εμπίπτουν στα ιστορικά με τη στενή έννοια του όρου του 19^{ου} αιώνα, δεν έχουν δηλαδή απαραίτητα ένα ιστορικό θεματικό πυρήνα ούτε οι ήρωές τους είναι απεικονίσεις ιστορικών προσώπων ή είναι σύγχρονα με την εποχή της συγγραφής τους, αλλά μπορεί να λειτουργήσουν ως ιστορικές πηγές, καθώς αναβιώνουν μια περασμένη εποχή και μεταδίδουν την αίσθηση του ιστορικού περιβάλλοντος και των ανθρώπινων τύπων του. Αυτά μόνο με μια διαστολή του όρου μπορεί να χαρακτηριστούν «ιστορικά», αφού δεν τηρούν τις απόλυτες προϋποθέσεις του ιστορικού μυθιστορήματος του 19^{ου} αιώνα

στροφή τους προς ενδοξότερες εποχές της ελληνικής Ιστορίας και, ιδιαίτερα, αυτή της Επανάστασης του '21 (Vitti 1987:264-265). Πολλά μυθιστορήματα και διηγήματα της εποχής αποτελούν προεκτάσεις ιστορικών ενδιαφερόντων, και κυρίως των χρονογραφικών της Επανάστασης. Σε αντίθεση με τη ρομαντική ποίηση της εποχής, η ρομαντική πεζογραφία χαρακτηρίζεται από πλήθος ιστορικών αναφορών από όλο το φάσμα της ελληνικής Ιστορίας, την αρχαία ελληνική, την ελληνορωμαϊκή και την περίοδο της Τουρκοκρατίας (Βαγιανός 1996:164-165, Δημαράς 1986:327). Ωστόσο, η νεοελληνική ιστορική μυθιστοριογραφία αυτής της εποχής διαθέτει άλλη αντίληψη για την Ιστορία (όπως αυτή διαμορφώνεται από τις εξελίξεις της ιστοριογραφίας) από αυτή του ρομαντικού μυθιστορήματος του 19^{ου} αιώνα, διαφορετική σκόπευση, τεχνική, μορφή, χρήση της γλώσσας αλλά και αναγνωστική λειτουργία (Αποστολίδου 2000:325).

▪ **Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής: «Αυθέντης του Μορέως» (ιστορικό μυθιστόρημα-1850):** μεσαιωνική περίοδος-λατινοκρατούμενη Πελοπόννησος του 13^{ου} αιώνα-μάχες Ελλήνων και δυτικών Σταυροφόρων στο Πριγκηπάτο της Αχαΐας, το οποίο τέθηκε υπό τη διοίκηση των Βιλλεαρδουίνων (Κόκορης 2005:13). Είναι το πρώτο ελληνικό ιστορικό μυθιστόρημα (Ντενίση 1994:206).

▪ **Στέφανος Ξένος: «Η ηρωΐς της Ελληνικής Επανάστασεως» (ιστορικό μυθιστόρημα-1852):** η Επανάσταση του '21. Εκδίδεται στην περίοδο ακμής του ελληνικού ιστορικού μυθιστορήματος (Ντενίση 1994:230).

▪ **Κωνσταντίνος Ράμφος: «Αι τελευταίαι ημέραι του Αλή Πασά» (ιστορικό μυθιστόρημα-1862):** η τουρκική αυλή κατά τα χρόνια της Τουρκοκρατίας (Πολίτης 2001:180). **«Κατσαντώνης. Κλέφτικον επεισόδιον ή ελληνικόν μυθιστόρημα» (ιστορικό μυθιστόρημα-1860):** η ληστρική ζωή κατά την Τουρκοκρατία-οι κλεφταρματολοί γενικά και ειδικά ο κλέφτης που έδρασε στη Ρούμελη και την Ήπειρο-οι τελευταίες ημέρες της διοίκησης του Αλή Πασά (Μικέ 1994:158—160, Πολίτης 2001:180).

▪ **Εμμανουήλ Ροΐδης: «Πάπισσα Ιωάννα» (ιστορικό μυθιστόρημα-1866):** η φυσιογνωμία της παπικής Εκκλησίας-κλήρου κατά το Μεσαίωνα (Πολίτης 2001:180).

▪ **Ιάκωβος Πιτσιπιός: «Ο Πίθηκος Ξουθ ή Τα ήθη του αιώνας» (μυθιστόρημα-1848):** από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα επικρατεί στον ελληνικό χώρο το αισθητικό ρεύμα του νεοκλασικισμού (η μίμηση αρχαίων ελληνικών προτύπων, ο θαυμασμός για το αρχαίο ελληνικό πνεύμα, η προγονολατρεία-αρχαιολατρία και το πνεύμα του υπερελληνισμού. Παράλληλα, επικρατεί η μίμηση ξένων δυτικών ευρωπαϊκών προτύπων (υπερευρωπαϊσμός) ως αποτέλεσμα κυρίως της αδιαμόρφωτης ακόμα νεοελληνικής συνείδησης. Τα στοιχεία αυτά διαμορφώνουν τις κύριες τάσεις της ελληνικής κοινωνίας της εποχής ως προς τη συμπεριφορά, τη νοοτροπία, την εκπαίδευση, την ενδυμασία, την αρχιτεκτονική, τη γλώσσα κ.τ.λ. Αυτή την πλευρά της ελληνικής κοινωνικής Ιστορίας αποτυπώνει το έργο. **«Η ορφανή της Χίου» (ιστορικό μυθιστόρημα-1839):** η Επανάσταση του '21 (Δημαράς 1986:328).

▪ **Σπυρίδων Ζαμπέλιος: «Κρητικοί γάμοι» (ιστορικό μυθιστόρημα-1871):** η Βενετοκρατία στην Κρήτη-μια ανεπιτυχής εξέγερση των Κρητικών εναντίον των Βενετών στα 1570 (Πολίτης 2001:166).

▪ **Παύλος Καλλιγιάς: «Θάνος Βλέκας» (μυθιστόρημα-1855):** η ληστοκρατία που προέκυψε ως αποτέλεσμα της διαταραγμένης κοινωνικής και οικονομικής κατάστασης της χώρας κατά την τριακονταετία της οθωνικής περιόδου. Το μυθιστόρημα αυτό, εμπνευσμένο από το σύγχρονό του ιστορικό πλαίσιο, συνιστά εξαίρεση στην πεζογραφική παραγωγή του ιστορικού μυθιστορήματος της περιόδου,

η οποία απομακρύνεται από τη σύγχρονη πραγματικότητα και προτιμά θεματικές όπως αυτή της Επανάστασης του '21 (Δημαράς 1986:329, Vittì 1987:266).

▪ **Μακρής Νικόλαος: «Η Βασιλική» (ιστορικό μυθιστόρημα-1878):** η περίοδος της Τουρκοκρατίας. Είναι έργο πλούσιο σε ιστορικές πληροφορίες αλλά μικρής λογοτεχνικής αξίας (Δημαράς 1986:336).

β. Νέα Αθηναϊκή Σχολή (1880-1920/22): στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} στην ελληνική πεζογραφία κυριαρχεί ο ρεαλισμός και ο νατουραλισμός (η «αντικειμενική» παρατήρηση και καταγραφή της πραγματικότητας). Η πεζογραφία, παράλληλα, απομακρύνεται από το ρομαντισμό και το ιστορικό μυθιστόρημα. Ωστόσο, παρόλο που οι ιστορικές επιδιώξεις της λογοτεχνικής δημιουργίας φαίνεται να υποχωρούν και παρόλο που ο προβληματισμός είναι περισσότερο παροντικός (κοινωνικός, ψυχογραφικός, ηθογραφικός), η Ιστορία εισέρχεται αθόρυβα στα ρεαλιστικά και νατουραλιστικά μυθιστορήματα, ως περιρρέον πλαίσιο και κάποτε ως βάση ερμηνείας και εξήγησης του ήθους, της ψυχολογίας και της συμπεριφοράς των ηρώων ή και της κοινωνικής ατμόσφαιρας μέσα στην οποία εμφανίζονται να δρουν. Η λογοτεχνική δημιουργία πλαισιώνεται ιστορικά από γεγονότα, όπως η ήττα του '97, ο Μακεδονικός αγώνας μετά το 1903, οι Βαλκανικοί πόλεμοι 1912-1913, ο Α' Παγκόσμιος πόλεμος και ο εθνικός διχασμός (Πολίτης 2001:251-252, Vittì 1987:290-291).

▪ **Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης: «Οι έμποροι των εθνών» (ιστορικό μυθιστόρημα-1882):** περίοδος της Φραγκοκρατίας (Δημαράς 1986:381).

▪ **Κωνσταντίνος Θεοτόκης: «Οι σκλάβοι στα δεσμά τους» (μυθιστόρημα-1922):** η κοινωνική οργάνωση στην Ελλάδα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, από το 1911-1912 και έως το 1922, -ιστορικά και πολιτικά γεγονότα με κύριο άξονα τον οικονομικό και ηθικό ξεπεσμό των αριστοκρατών, την εκμετάλλευση και την τοκογλυφία από μερίδα της ανερχόμενης αστικής τάξης, η οποία ανέρχεται στην εξουσία μετά το κίνημα του Στρατιωτικού συνδέσμου το 1909, αποκτά οικονομική δύναμη και πολιτική εξουσία και παραμερίζει την παραδοσιακή ολιγαρχία. Την περίοδο αυτή η φεουδαρχική κοινωνική δομή ανατρέπεται, δημιουργείται ένας κομματικός μηχανισμός ο οποίος ευνοεί την τοκογλυφία, τις πελατειακές σχέσεις, τον τυχοδιωκτισμό και τις υπερεξουσίες. Το σύνολο της κοινωνικής παθογένειας της ελληνικής κοινωνίας στο μεταίχμιο των δύο αιώνων αποτυπώνεται στο συγκεκριμένο μυθιστόρημα (Πολίτης 2001:258).

▪ **Πηνελόπη Δέλτα: «Στον καιρό του Βουλγαροκτόνου» (ιστορικό μυθιστόρημα-1911):** μεσοβυζαντινή περίοδος-οι αγώνες του Βυζαντίου εναντίον των Βουλγάρων την εποχή του Βασίλειου Β' του Βουλγαροκτόνου (Πολίτης 2001:255). **«Στα μυστικά του Βάλτου» (ιστορικό μυθιστόρημα-1937):** ο Μακεδονικός Αγώνας κατά το 1897-1908 (Πολίτης 2001:255).

▪ **Νίκος Καζαντζάκης: «Καπετάν Μιχάλης» (μυθιστόρημα-1950):** οι αγώνες της Κρήτης για την απελευθέρωσή της από τους Τούρκους-τα απελευθερωτικά κινήματα της Κρήτης στα τέλη του 19^{ου} (Πολίτης 2001:278).

γ. Νεότερη Λογοτεχνία (1920/22-σήμερα): στο σύνολό της η ελληνική πεζογραφική παραγωγή της νεότερης περιόδου αφήνει την εξωτερική πραγματικότητα των γεγονότων να υποχωρήσει, ώστε να αναδειχθεί η βιωματικότητα του ιστορικού υποκειμένου, η αναμέτρησή του με την ιστορική πραγματικότητα και ο τρόπος με τον οποίο η Ιστορία αντανάκλαται στη συνείδησή του. Πρόκειται περισσότερο για μια φιλοσοφία της Ιστορίας που συνέβη παρά για μια αναμετάδοσή της. Καθώς όσα έργα

της μεσοπολεμικής και μεταπολεμικής περιόδου αναφέρονται στα κύρια γεγονότα από τον Α΄ Παγκόσμιο ως και τον Εμφύλιο προέρχονται από μια γενιά συγγραφέων που τα βίωσε, είναι χαρακτηριστικός ο εξομολογητικός και βιογραφικός τόνος της αφήγησης, η κατάθεση της προσωπικής μαρτυρίας, κάποτε ο βιοματικός και ημερολογιακός χαρακτήρας της αφήγησης και, γενικά, η διάθεση της μετουσίωσης του ατομικού ή και του συλλογικού βιώματος σε λογοτεχνικό δημιούργημα. Η μετουσίωση αυτή γίνεται όχι μέσω της καταγραφής των γεγονότων με μορφή ιστορικού πεζογραφήματος, αλλά με την αποκάλυψη της Ιστορίας διωλισμένης μέσω της υποκειμενικότητας, η οποία είναι επίσης ιστορική, αφού διαπλάθεται ως τέτοια με βάση όσα συνέβησαν. Αυτό το οποίο κυρίως χαρακτηρίζει τη σύνδεση της Ιστορίας με τη Λογοτεχνία αυτήν την περίοδο, κυρίως τη μεσοπολεμική και τη μεταπολεμική, είναι η παρουσία, η μνήμη και η εμπειρία του συγγραφέα -άλλοτε συγκαλυμμένη και άλλοτε ρητή, άλλοτε συνειδητή και άλλοτε ασυνείδητη-, η οποία αξιοποιεί το υλικό της πρώτης και αναδεικνύει τη δεύτερη σε μια μορφή τέχνης-μαρτυρίας, συχνά με αυτοβιογραφικά στοιχεία (Πολίτης 2001:302-325).

Γενικά, όσον αφορά τον 20^ο αιώνα, το ιστορικό μυθιστόρημα αναβιώνει κυρίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Αυτή η στροφή στη λογοτεχνική αναπαράσταση του παρελθόντος εκδηλώνεται ως ανάγκη φυγής των νεοελλήνων μυθιστοριογράφων από τη γενικότερη πολιτική και κοινωνική κατάσταση των μεταπολεμικών χρόνων και ως απόπειρα μελέτης των εθνικών αγώνων, από τους οποίους μπορεί να αντληθούν ερμηνευτικά σχήματα για την αντιμετώπιση των παροντικών εθνικών προβλημάτων. Άλλωστε, η μεταπολεμική πολιτική κατάσταση, λόγω της αστάθειας και της προσωρινότητάς της, δεν επέτρεπε την πεζογραφική μεταφορά της, καθώς οι συγγραφείς θα κινδύνευαν να κατηγορηθούν ως εκμεταλλευτές της. Γενικότερα, η σύνδεση των έργων με τα ιστορικά γεγονότα, είτε βιωμένα από τους δημιουργούς τους είτε ως απόηχο της ιστορικής μνήμης στη ζωή και την ψυχολογία των ανθρώπων, αποτελεί το κεντρικό γνώρισμα της μεταπολεμικής νεοελληνικής πεζογραφίας. Τα θέματα του νεοελληνικού ιστορικού μυθιστορήματος τον 20^ο αιώνα, μετά το 1944, ταυτίζονται με αυτά του 19^{ου} (Φραγκοκρατία, Τουρκοκρατία, Επανάσταση του '21, αλλά και θέματα όπως ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος, η μεσοπολεμική περίοδος (Μικρασιατική καταστροφή), ο ελληνοϊταλικός πόλεμος, η Κατοχή, η μεταπολεμική περίοδος (Εμφύλιος) (Κόκορης 2005:14-17, Σαχίνης 1981:64-65). Τέλος, στη σύγχρονη λογοτεχνική περίοδο παρατηρείται μια γενική κάμψη του ηρωικού πνεύματος και των ιδεολογικών συγκρούσεων των προηγούμενων περιόδων. Όσον αφορά την «εγγραφή» της Ιστορίας μέσα στη Λογοτεχνία κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, ο Ψυχρός Πόλεμος και η δικτατορία του '67 είναι τα επικρατέστερα σημεία αφόρμησης της λογοτεχνικής δημιουργίας (Vitti 1987:447).

1.μεσοπολεμική περίοδος (1920/22-1945): αντίθετα με τους μεσοπολεμικούς ποιητές της γενιάς του '20, η αντίστοιχη πεζογραφική παραγωγή επιδεικνύει μεγαλύτερη καλλιτεχνική συσχέτιση με το ιστορικό πρόσφατο παρελθόν και το κοινωνικό και πολιτικό παρόν (Vitti 1987:371). Η λογοτεχνική πεζογραφική παραγωγή της περιόδου, που συγχωνεύει τα εμπειρικά δεδομένα με τη λογοτεχνική γραφή, ώστε να μορφοποιείται ως μυθοπλαστική δημιουργία παρά ως χρονικογράφημα, εμποτίζεται από το πρόσφατο ιστορικό παρελθόν, το οποίο ξεκινά με τους Βαλκανικούς πολέμους και εκτείνεται ως τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και τη Μικρασιατική καταστροφή (Αργυρίου 1995:61). Ιδιαίτερα η κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας και η διάψευση του οράματος της εθνικής αποκατάστασης μετά την ήττα του 1897 επιδρά στη συνείδηση των λογοτεχνών της περιόδου, ενώ η πεζογραφική δημιουργία χρωματίζεται από το κορυφαίο από πολιτικής,

στρατιωτικής, κοινωνικής και πολιτιστικής σημασίας εθνικό γεγονός της Μικρασιατικής καταστροφής. Παράλληλα, το γεγονός ότι οι περισσότεροι από τους λογοτέχνες της γενιάς του '30 προέρχονται από το μικρασιατικό χώρο του ελληνισμού, ασκεί καθοριστική επίδραση στη διαμόρφωση της θεματικής της λογοτεχνικής παραγωγής, ενώ κάποιοι λογοτέχνες αποπειρώνται να αξιοποιήσουν λογοτεχνικά την εμπειρία τους από τον ελληνοϊταλικό πόλεμο (Βαγιανός 1996:237-245, Πολίτης 2001:302-304 & 319).

Ουσιαστικά κυριαρχεί η ανθρωποκεντρική σκοπιά της Ιστορίας και η ανθρωπιστική, αντιπολεμική πεζογραφία των προσωπικών μαρτυριών, η οποία συμπορεύεται με την αντίστοιχη ευρωπαϊκή αντιμιλιταριστική, αντιπολεμική πεζογραφία. Παράλληλα, προκύπτουν πεζογραφικά έργα με παρέβλητα στην αφηγηματική δράση σχόλια, αναλύσεις και προβολές της νοοτροπίας και των ιδεών της εποχής (Δάλλας 1995:83-84). Στις παραπάνω τάσεις συμπεριλαμβάνεται αυτή της ρεαλιστικής μαρτυρίας, η οποία στοχεύει στην άμεση απόδοση μιας συνταρακτικής εμπειρίας, με αποτέλεσμα να προκύπτουν διάφορες αυτοβιογραφικές αφηγήσεις πολέμου, τόσο ως αναβίωση της προσωπικής εμπειρίας όσο και ως αντιμιλιταριστική διαμαρτυρία και καταγγελία (Vitti 1987:372-374 & 389). Η λογοκρισία των κατοχικών δυνάμεων δεν επιτρέπει την κυκλοφορία λογοτεχνικών έργων με θέματα που αφορούν τον πόλεμο και την Αντίσταση με αποτέλεσμα η πεζογραφική δημιουργία της περιόδου να κατευθύνεται στο παλαιότερο ιστορικό παρελθόν (οπ:415-416). Χαρακτηριστική, ιδιαίτερα στη γενιά του '30, είναι η υποχώρηση του διηγήματος μπροστά στο μυθιστόρημα και ιδιαίτερα η υποχώρηση της ηθογραφίας εμπρός στην αναβίωση του ιστορικού μυθιστορήματος (Δημαράς 1986:474).

▪ **Στρατής Μυριβήλης:** στο έργο του είναι εμφανής η επίδραση των επίκαιρων ιστορικών γεγονότων και κυρίως της πολεμικής ιστορικότητας, του αντιμιλιταριστικού πνεύματος και της ατμόσφαιρας και των δεινών του πολέμου (Βαγιανός 1996:251-255): «**Η δασκάλα με τα χρυσά μάτια**» (μυθιστόρημα-1933): Μικρασιατική καταστροφή-η προσπάθεια του πολεμιστή να ενταχθεί στη νέα πραγματικότητα μετά από την επιστροφή του από τον πόλεμο στη Μικρά Ασία (Πολίτης 2001:305). «**Η Παναγιά η Γοργόνα** (μυθιστόρημα-1949): Μικρασιατική καταστροφή-η εγκατάσταση των μικρασιατών προσφύγων στον ελληνικό χώρο μετά τη Μικρασιατική καταστροφή (Πολίτης 2001:306).

▪ **Ηλίας Βενέζης:** στο έργο του εκδιπλώνονται ιστορικά γεγονότα, όπως η Μικρασιατική καταστροφή, η αιχμαλωσία, η προσφυγιά και η γερμανική κατοχή (Βαγιανός 1996:255-261): «**Η Γαλήνη**» (μυθιστόρημα-1939): Μικρασιατική καταστροφή-η εγκατάσταση των προσφύγων στην Αθήνα μετά τη Μικρασιατική καταστροφή (Πολίτης 2001:307). «**Η Αιολική Γη**» (μυθιστόρημα -1943): η ζωή στη Μικρά Ασία πριν από τη Μικρασιατική καταστροφή και κατά την κήρυξη του Α' Παγκόσμιου πολέμου το 1914-προσωπική μαρτυρία με πολλά αυτοβιογραφικά στοιχεία (Vitti 1987:416). «**Το νούμερο 31328**» (μυθιστόρημα-1931): η Μικρασιατική καταστροφή και η αιχμαλωσία των πολιτών στα «Ταγματα Εργασίας»-προσωπική μαρτυρία του συγγραφέα για το χρονικό της αιχμαλωσίας του στα «Ταγματα Εργασίας» στα βόρεια της Ανατολής (Βαγιανός 1996:251, Πολίτης 2001:307). Τα τρία αυτά έργα συνιστούν μια τριλογία με κοινό θεματικό πύρνα (Πολίτης 2001:307). «**Εξοδος**» (μυθιστόρημα-1950): τα χρόνια της ναζιστικής Κατοχής στην Ελλάδα (Σαχίνης 1989:231).

▪ **Θανάσης Πετσάλης-Διομήδης:** ο ιστορικός μυθιστορηματικός κύκλος του «**Μυθιστόρημα ενός Έθνους**» καλύπτει χρονικά την περίοδο του ελληνισμού από την πτώση της Κωνσταντινούπολης ως τη Μικρασιατική καταστροφή, ενώ στηρίζεται

σε εξακριβωμένες ιστορικές πληροφορίες και λεπτομέρειες. Ο κύκλος περιλαμβάνει τα έργα: «**Οι Μαυρόλκοι, Το χρονικό της Τουρκοκρατίας 1565-1799**» (1948): οι αγώνες και η ζωή του υπόδουλου ελληνισμού στην περίοδο της Τουρκοκρατίας και συγκεκριμένα οι 16^{ος}-18^{ος} αιώνες. «**Η Καμπάνα της Αγίας Τριάδας**» (1949): η ιστορική πορεία του ελληνισμού από το 1304-1885. «**Ελληνικός όρθρος**» (1962): τα χρόνια λίγο πριν και μετά την Επανάσταση του '21. «**Δεκατρία χρόνια, 1909-1922**» (1969): αναφέρεται στα χρόνια του τίτλου. «**Κατακαημένος τόπος**» (1972): η Μικρασιατική καταστροφή (Βαγιανός 1996:264-268, Πολίτης 2001:314).

▪ **Γιώργος Θεοτοκάς: «Αργώ» (μυθιστόρημα-1933):** ο ελληνισμός της Πόλης στα χρόνια της Μικρασιατικής καταστροφής και η Αθήνα στα χρόνια που ακολούθησαν κατά τη μεσοπολεμική περίοδο-οι πολιτικές, κοινωνικές και ιδεολογικές εξελίξεις της τρίτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα-η αστική κοινωνία της Αθήνας, το προσφυγικό πρόβλημα, η πολιτική αστάθεια, τα στρατιωτικά πραξικοπήματα, τα ιδεολογικά ρεύματα και οι αντίπαλες πολιτικές παρατάξεις (φιλελεύθεροι, συντηρητικοί, κομμουνιστές) (Δημαράς 1986:477, Σπανάκου 1999:93, Vitti 1987:381-382). «**Λεωνής**» (μυθιστόρημα-1940): η Κωνσταντινούπολη και οι Έλληνες κάτοικοί της από τον Α' Παγκόσμιο 1914-1918 ως τη Μικρασιατική καταστροφή (Πολίτης 2001:309). «**Ασθενείς και Οδοιπόροι**» (μυθιστόρημα-1964): ο ελληνογερμανικός πόλεμος, η κατάρρευση του αλβανικού μετώπου το '41, η κατοχική περίοδος και το κομμουνιστικό κίνημα του '44-Δεκεμβριανά (Πολίτης 2001:310).

▪ **Άγγελος Τερζάκης: «Πριγκιπέσσα Ιζαμπώ» (ιστορικό μυθιστόρημα-1938):** η Φραγκοκρατία στην Πελοπόννησο του 13^{ου} αιώνα (Πολίτης 2001:315).

▪ **Κοσμάς Πολίτης: «Στου Χατζηφράγκου. Τα σαραντάχρονα μιας χαμένης πολιτείας» (μυθιστόρημα-1962):** ο μικρασιατικός ελληνισμός στη Σμύρνη στις αρχές του 20^{ου} αιώνα κατά την περίοδο 1901-2 (Πολίτης 2001:308).

▪ **Μιγάλης Καραγάτσης: «Συνταγματάρχης Λιάπκιν» (μυθιστόρημα-1933):** μεσοπολεμική περίοδος στο αθηναϊκό περιβάλλον (Αργυρίου 1995:61-63). **Μυθιστορηματική τριλογία** με τίτλο «**Ο κόσμος που πεθαίνει**», η οποία περιλαμβάνει τα έργα: «**Ο Κοτζάμπασης του Καστρόπυργου**» («ιστορικό» μυθιστόρημα-1944), «**Αίμα χαμένο και κερδισμένο**» (μυθιστόρημα-1947), «**Τα στερνά του Μίχαλου**» (μυθιστόρημα-1949): τα τρία τελευταία αποτελούν μια τριλογία ιστορικής θεματογραφίας και αφορούν μια περίοδο από την Επανάσταση του '21 ως τα χρόνια της βασιλείας του Όθωνα (Πολίτης 2001:312).

▪ **Στρατής Δούκας: «Η Ιστορία ενός αιχμαλώτου» (μυθιστόρημα-1929):** Μικρασιατική καταστροφή-προσωπική μαρτυρία μικρασιάτη πρόσφυγα για την αιχμαλωσία του από τους Τούρκους και τις περιπέτειες της διαφυγής του κατά τη Μικρασιατική καταστροφή (Πολίτης 2001:318-319).

▪ **Λιλίκα Νάκου: «Η κόλαση των παιδιών» (μυθιστόρημα-1944):** κατοχική περίοδος -η ζωή των παιδιών στα χρόνια της Κατοχής.

▪ **Παντελής Πρεβελάκης:** το ιστορικό-λογοτεχνικό συγγραφικό έργο του αφορά κυρίως την ιστορία της Κρήτης, την προαπελευθερωτική περίοδο ως την ανεξαρτητοποίησή της, ενώ γενικότερα τα έργα του είναι «τόσο Λογοτεχνία όσο και Ιστορία» και έχουν τόσο λογοτεχνική όσο και ιστορική αξία (Βαγιανός 1996:270-277): «**Το χρονικό μιας πολιτείας**» (μυθιστόρημα-1938): η ιστορία του Ρεθύμνου και η προσφορά του στον ελληνικό τόπο και την Ιστορία. «**Παντέρμη Κρήτη, Χρονικό του σηκωμού του '66**» (ιστορικό μυθιστόρημα-1945): το χρονικό της επανάστασης του 1866 στην Κρήτη (Πολίτης 2001:316). «**Αντίστροφη Μέτρηση**»: η περίοδος της ελληνικής Ιστορίας από το 1967 ως το 1974-η επτάχρονη δικτατορία (Βαγιανός 1996:270-277).

▪ **Στέλιος Ξεφλούδας:** «**Άνθρωποι του μύθου: τετράδια από τον πόλεμο της Αλβανίας**» (μυθιστόρημα-1944): ο ελληνοϊταλικός πόλεμος του '40-προσωπική μαρτυρία του συγγραφέα από το αλβανικό μέτωπο (Δημαράς 1986:478, Πολίτης 2001:321).

▪ **Μέλπω Αξιώτη:** «**Εικοστός αιώνας**» (μυθιστόρημα-1946): οι εθνικές περιπέτειες και τα κοινωνικοπολιτικά γεγονότα από το 1916 έως το 1946, δηλαδή από τον εθνικό διχασμό (Βενιζέλος-Κωνσταντίνος) του 1915 ως τον κοινωνικό-εθνικό διχασμό του Εμφυλίου μετά την απελευθέρωση του '44).

2.μεταπολεμική περίοδος (1945-1974) και σύγχρονη εποχή (δεκαετία του '70-σήμερα): η μεταπολεμική ελληνική λογοτεχνική πεζογραφική παραγωγή σφραγίζεται από τις μνήμες του Β' Παγκόσμιου πολέμου, την Κατοχή, την Αντίσταση και τον Εμφύλιο -ιδιαίτερα για τους πεζογράφους της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς- ως απόσταγμα βιώματος. Χαρακτηριστικό της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς των πεζογράφων (από το 1941 ως τη δεκαετία του '60) είναι η συνάρτηση του έργου τους με το κοινωνικό, πολιτικό και ιστορικό περιβάλλον, το οποίο αποδίδουν ρεαλιστικά. Εκτός από εξαιρέσεις, στο έργο της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς αναπλάθεται η τραυματική ιστορική πραγματικότητα, ενώ γενικότερα κάτω από το ρεαλιστικό ύφος ανακύπτουν είδη όπως το στρατιωτικό ντοκουμέντο και το πολεμικό χρονικό, η Λογοτεχνία των ημερολογίων και του άμεσου βιώματος. Οι πεζογράφοι της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς αντιδρούν καλλιτεχνικά απέναντι στα γεγονότα του πρόσφατου ιστορικού παρελθόντος -συγκεκριμένα οι άμεσες βιοματικές εμπειρίες τους ξεκινούν από την Αντίσταση και τον Εμφύλιο- και η παραγωγή τους συνδέεται στενά με τη σύγχρονή τους ιστορική πραγματικότητα, καθώς αναπτύσσουν κοινωνικό και πολιτικό προβληματισμό.

Κατά τη δεύτερη μεταπολεμική λογοτεχνική περίοδο (οι πεζογράφοι που εμφανίζονται από τη δεκαετία του '60), όσο μεγαλώνει η χρονική απόσταση από τον πόλεμο τόσο το λογοτεχνικό κλίμα μεταβάλλεται, οπότε η Ιστορία εκλείπει από τα κείμενα εντελώς ή υπολανθάνει σε έμμεση μορφή (εξαιρέση αποτελεί το έργο του Τσίρκα «Ακυβέρνητες Πολιτείες»). Η δεύτερη μεταπολεμική γενιά των πεζογράφων δεν έχει την άμεση βιοματική εμπειρία της Κατοχής, της Αντίστασης και του Εμφυλίου, αλλά αποκτά τα βιώματά της στην περίοδο μετά το 1940/50, εποχή κατά την οποία την πολεμική ατμόσφαιρα αντικαθιστά η κοινωνική, οικονομική, πολιτική και ιδεολογική αναδιοργάνωση (Πολίτης 2001:333-357, Vitti 1987:436, Χατζηβασιλείου 1995:49-57). Την περίοδο αυτή συνεχίζουν να εκδίδουν το έργο τους πεζογράφοι της προηγούμενης περιόδου. Μετά την απελευθέρωση δημοσιεύονται έργα, κυρίως διηγήματα, με περιγραφές της ναζιστικής βαρβαρότητας και καταπίεσης, αλλά και των πράξεων αντίστασης και ηρωισμού (Vitti 1987:418).

Η χροιά της πολιτικοποίησης, η οποία εκλείπει από την πεζογραφία της γενιάς του '30, είναι έντονη στη μεταπολεμική πεζογραφία, ενώ εμφανής είναι η διάθεση των πεζογράφων να αναπαραστήσουν, μετά την απελευθέρωση -συνεπώς να διηγηθούν- ιστορικά περιστατικά της Κατοχής και της Αντίστασης, να μετουσιώσουν την εμπειρία τους και τα γεγονότα σε λογοτεχνικά έργα, κάτι που αρχίζει να πραγματοποιείται μετά το 1950. Σε ελάχιστες εξαιρέσεις τα έργα ξεπερνούν το σύνορο της μαρτυρίας ή του χρονικού (Πολίτης 2001:346-347).

Γενικά, κατά τον ίδιο τρόπο που η ιστοριογραφική μέθοδος ανασύρει αθέατους και άγνωστους φορείς της ιστορικής γνώσης, αδιάγνωστα τεκμήρια, ίχνη και κινητήριους μηχανισμούς, η παράλληλη ιστορική πεζογραφία ανασύρει από την ανωνυμία ιστορικά στοιχεία, τα αναλύει και τα εντάσσει στην ιδεοκεντρική σκοπιά της εποχής. Όπως και η αντίστοιχη ιστοριογραφία, η ελληνική μεταπολεμική πεζογραφία αντλεί

από τη βάση και από τα προσωπικά βιώματα του υποστρώματος και όχι από την επιφάνεια των γεγονότων και, συνεπώς, συνδέεται στενά με την προβληματική της μικροϊστορίας. Τα στοιχεία που αντιστοιχίζουν την ιστοριογραφική μέθοδο με την πεζογραφική αφηγηματική τεχνική της εποχής είναι:

α) η ανάδειξη του βιώματος, του καθημερινού και του ατομικού συμβάντος, η μελέτη του μικροεπιπέδου από το οποίο συγκροτείται η εικόνα του συνόλου. Η μικροϊστορική ανάπλαση της Ιστορίας, μέσα από την αλυσίδα των μερικών «παραδειγμάτων», αναδεικνύει το υπόρρητο υπόστρωμα της δηλωμένης Ιστορίας,

β) η ιστορική πραγματικότητα, που αναδύεται από τις συγγενείς μικροϊστορικές πρακτικές της ιστοριογραφίας και της αφηγηματικής τεχνικής, είναι περισσότερο διευρυμένη από τη μακροϊστορική γενικευμένη και ομογενοποιημένη Ιστορία, πιο ανθρωπολογική. Τα συμβάντα των πολεμικών συρράξεων και ο ρόλος των μεγάλων προσωπικοτήτων αντικαθίσταται από τις «γωνίες, τα μεταίχμια, τις παρυφές» μιας αθέατης ιστορικής πραγματικότητας,

γ) η σύγκλιση των κλάδων της Ιστορίας και της Λογοτεχνίας (πεζογραφίας) εντοπίζεται στους κοινούς χειρισμούς του υλικού και των τρόπων εκφοράς του: στο ντοκουμέντο της ιστορικής μικροανάλυσης αντιστοιχεί η προσωπική κατάθεση, η αυτοβιογραφική τεχνική του λόγου της λογοτεχνικής αφήγησης (Δάλλας 1995:85-89 & 91-95).

Όσον αφορά τη σύγχρονη λογοτεχνική παραγωγή, με τη μεταπολίτευση και την εξασθένιση της προηγούμενης ιδεολογικά και πολιτικά φορτισμένης περιόδου, η σύγχρονη λογοτεχνική περίοδος που ανακλύπτει αποφορτίζεται από την ιστορικότητα και δίνει το προβάδισμα στο ιδιωτικό στοιχείο (εξαιρέση αποτελεί το έργο του Αλεξάνδρου «Το κιβώτιο») (Χατζηβασιλείου 1995:49-57). Εδώ περιλαμβάνεται η λογοτεχνική παραγωγή των τριών τελευταίων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα και των αρχών του 21^{ου}, κυρίως οι λογοτέχνες που εμφανίζονται μετά το '65 και εντάσσονται μέσα στη Λογοτεχνία της αμφισβήτησης. Η σχετική πεζογραφία καλλιεργείται μέσα στο ψυχροπολεμικό κλίμα και στην εξασθένιση της ιδεολογικής σύγκρουσης της προηγούμενης περιόδου, ενώ τα θεματικά μοτίβα αφορούν την ιστορικότητα του παρόντος και, κυρίως, της περιόδου της επτάχρονης δικτατορίας (Vitti 1987:446-447).

▪ **Στρατής Τσίρκας: «Ακυβέρνητες Πολιτείες» (μυθιστόρημα):** οι πολεμικές εξελίξεις και ο ελληνισμός στη Μέση Ανατολή κατά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο 1941-44 και ιδιαίτερα τα κινήματα μέσα στο ελληνικό εκστρατευτικό σώμα και οι σχέσεις μεταξύ των Ευρωπαίων και των ντόπιων. Η τριλογία περιλαμβάνει τα έργα: «**Η Λέσχη**» (1960), «**Αριάγνη**» (1962), «**Η Νυχτερίδα**» (1965) (Πολίτης 2001:348). «**Χαμένη άνοιξη**» (μυθιστόρημα-1976): η περίοδος διακυβέρνησης της Ένωσης Κέντρου κατά το 1963-65 και τα Ιουλιανά του 1965 κατά τα οποία το βασιλικό πραξικόπημα εξανάγκασε σε παραίτηση από την πρωθυπουργία το Γ. Παπανδρέου, προκάλεσε διαδηλώσεις και οδήγησε εν συνεχεία στο σχηματισμό βασιλικών κυβερνήσεων (Πολίτης 2001:348).

▪ **Αλέξανδρος Κοτζιάς: «Πολιορκία» (μυθιστόρημα-1953):** η Κατοχή και εμφύλιος στην Αθήνα-ο αντίκτυπος στη ζωή των ανθρώπων και ο ιδεολογικός διχασμός των Ελλήνων στις δύο αντίπαλες παρατάξεις που οδήγησε στον Εμφύλιο του 1946-49 (Πολίτης 2001:350). «**Τα παιδιά του Κρόνου**» (μυθιστόρημα-1987): η Κατοχή, ο ελληνικός Εμφύλιος του 1946-49 και η μετεμφυλιακή περίοδος. «**Μια σκοτεινή υπόθεση**» (μυθιστόρημα-1954) και «**Ο Εωσφόρος**» (μυθιστόρημα-1959): τα δυο τελευταία για την Κατοχή και τον ελληνικό Εμφύλιο 1946-49. «**Αντιποίησης αρχής**» (μυθιστόρημα-1979): η φοιτητική εξέγερση στο

Πολυτεχνείο κατά τα χρόνια της δικτατορίας 1967-74. Αξιοσημείωτη είναι η σχέση διαλογικότητας που υφίσταται ανάμεσα στο συγκεκριμένο έργο και στο ιστορικό μυθιστόρημα του Κωνσταντίνου Ράμφου «Κατσαντώνης» (Δάλλας 1995:91-95, Μικέ 1994: 158-183).

▪ **Ανδρέας Φραγκιάς:** «**Άνθρωποι και σπίτια**» (μυθιστόρημα-1955): η μεταπολεμική ελληνική αθηναϊκή κοινωνία-κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα στη μετακατοχική Ελλάδα και η επίδρασή τους στη ζωή των κατώτερων στρωμάτων των αστικών κέντρων (Χατζηβασιλείου 1995:49-57).

▪ **Νίκος Κάσδαγλης:** «**Τα Δόντια της Μυλόπετρας**» (μυθιστόρημα-1953): κατοχική περίοδος στην Ελλάδα-οι αγώνες ανάμεσα στις ομάδες της Δεξιάς και της Αριστεράς (Πολίτης 2001:350-351).

▪ **Ρόδης Ρούφος Προβελέγγιος:** μυθιστορηματική τριλογία με τίτλο «**Χρονικό μιας Σταυροφορίας**», που περιλαμβάνει τα έργα «**Ρίζα του μύθου**»(1954): οι πολιτικοί και ιδεολογικοί αγώνες των φοιτητών, η κατοχική αντίσταση στο φοιτητικό χώρο και η πολιτική αναμόχλευση των συγκρούσεων στην Ελλάδα μετά το '40), «**Πορεία στο σκοτάδι**» (1955): η δράση των εθνικιστικών αντάρτικων ομάδων στο βουνό κατά την περίοδο της Κατοχής, «**Χάλκινη εποχή**» (1960): ο αγώνας της Κύπρου εναντίον των Άγγλων, οι οποίοι κατείχαν το νησί από το 1878. Η εξέγερση κηρύσσεται από τον αρχιεπίσκοπο Μακάριο στις 1 Απρίλη 1955 με κύριο φορέα ένοπλης δράσης την Ε.Ο.Κ.Α. και αρχηγό των ενόπλων το στρατηγό Γεώργιο Γρίβα Διγενή-περιέχει πραγματικά περιστατικά και υπαρκτά πρόσωπα (Πολίτης 2001:351-352). «**Η άλλη όχθη**» (μυθιστόρημα-1958): η πολιτική αναμόχλευση των συγκρούσεων μεταξύ της δεξιάς και της αριστερής παράταξης στην Ελλάδα μετά το '40 (Χατζηβασιλείου 1995:49-57). «**Γραικύλου**» (ιστορικό) **μυθιστόρημα-1967**): η υπόδουλη στους Ρωμαίους Αθήνα αποπειράται να επαναστατήσει και οδηγείται σε εμφύλιο. Πρόκειται για μια αλληγορική προβολή των σύγχρονων τότε πολιτικών προβλημάτων στο απώτατο παρελθόν, στην περίοδο της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και τους Μιθριδατικούς πολέμους (Πολίτης 2001:352, Vitti 1987:437).

▪ **Θ.Φ.Φραγκόπουλος:** «**Τειχομαχία**» (μυθιστόρημα-1954): η περίοδος της Κατοχής και ο ελληνικός Εμφύλιος της περιόδου 1946-49 (Vitti 1987:436).

▪ **Δημήτρης Χατζής:** «**Φωτιά**» (μυθιστόρημα-1946): η περίοδος της Κατοχής και της Αντίστασης-εξιστόρηση γεγονότων του 1943 και '44, η δράση των αντάρτικων ομάδων της Αριστεράς στα βουνά της Ρούμελης κατά τον πόλεμο (Πολίτης 2001:347). «**Το διπλό βιβλίο**» (μυθιστόρημα-1976): το ελληνικό μεταναστευτικό ρεύμα στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα κατά τη μεταπολεμική περίοδο-Έλληνες εργάτες μετανάστες στη Γερμανία μετά το Β' Παγκόσμιο (Πολίτης 2001:347).

▪ **Ρένος Αποστολίδης:** «**Πυραμίδα '67**» (μυθιστόρημα-1950): ο ελληνικός Εμφύλιος κατά την περίοδο 1946-'49-προσωπική μαρτυρία του συγγραφέα (Πολίτης 2001:352).

▪ **Μενέλαος Λουντέμης:** «**Οδός Αβύσσου, αριθμός 0**» (μυθιστόρημα-1962): ο ελληνικός Εμφύλιος της περιόδου 1946-'49 και η εξορία των πολιτών στη Μακρόνησο. «**Συννεφιάζει**» (μυθιστόρημα-1948): Μικρασιατική καταστροφή-οι Έλληνες πρόσφυγες από τη Μικρασιατική καταστροφή και η εγκατάστασή τους στην Ελλάδα (Πολίτης 2001:346).

▪ **Λουκής Ακρίτας:** «**Αρματωμένοι**» (μυθιστόρημα-1947): ο ελληνοϊταλικός πόλεμος του '40-'41-χρονικό της εποποιίας του αλβανικού πολέμου (Δημαράς 1986:475, Πολίτης 2001:319).

▪ **Άγγελος Βλάχος:** «**Ο κύριός μου Αλκιβιάδης**» (ιστορικό μυθιστόρημα-1953): κλασική εποχή-η ζωή του Αλκιβιάδη την εποχή του Περικλή (5^{ος} αιώνας π.Χ.)

μέσα από τα μάτια ενός δούλου (Πολίτης 2001:348-349).«**Οι τελευταίοι Γαληνότατοι**» (ιστορικό μυθιστόρημα-1961): υστεροβυζαντινή περίοδος-η εποχή των τελευταίων Κομνηνών αυτοκρατόρων της βυζαντινής αυτοκρατορίας κατά το 12^ο αιώνα μ.Χ. (Πολίτης 2001:349).

▪ **Διονύσιος Ρώμας: «Ο Περίπλους» (ιστορικό μυθιστόρημα-1968):** η περίοδος της Λατινοκρατίας και της Τουρκοκρατίας στον ελληνικό χώρο-εκτείνεται χρονικά από τη ναυμαχία της Ναυπάκτου το 1571 μεταξύ των Τούρκων και του Ιερού Συνασπισμού στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής και της οθωμανικής αναμέτρησης (εξαιτίας της επέκτασης των Οθωμανών στην Ανατολική Ευρώπη και τη Μεσόγειο) ως την άλωση της Κρήτης από τους Τούρκους το 1669 (Πολίτης 2001:349).

▪ **Άρης Νικολαΐδης: «Οι Συνυπάρχοντες» (μυθιστόρημα-1969) και «Η Εξαφάνιση» (μυθιστόρημα-1975):** και τα δύο αφορούν τον ελληνικό Εμφύλιο κατά την περίοδο 1946-'49 (Πολίτης 2001:362).

▪ **Θανάσης Βαλτινός: «Ορθοκωστά» (μυθιστόρημα-1994):** η περίοδος της Κατοχής, η κομμουνιστική περίοδος και ο ελληνικός Εμφύλιος κατά το 1946-'49 από την οπτική γωνία της δεξιάς παράταξης: όλα σχεδόν τα υποκείμενα του λόγου της μαρτυρίας αφηγούνται μια κύρια περιπέτεια με φόντο και κοινό παρανομαστή το κοινό κοινωνικό ιστορικό πλαίσιο, στο οποίο οι ίδιοι ήταν ενταγμένοι. Η συμπαράθεση όλων των λόγων της προσωπικής μαρτυρίας συνιστά ένα είδος λόγου που ενισχύει την εντύπωση μιας αδιαμεσολάβητης καταγραφής της ιστορικής αλήθειας (Δάλλας 1995:91-95, Χαραλαμπίδου 1995:257-261).

▪ **Νίκος Γκατζογιάννης: «Ελένη» (μυθιστόρημα-1983):** η περίοδος της Κατοχής, ο ελληνικός Εμφύλιος κατά το 1946-'49 και η μετεμφυλιακή περίοδος.

▪ **Μαρία Λαμπαδαρίδου-Πόθου: «Πήραν την Πόλη, Πήραν τη» (ιστορικό μυθιστόρημα-1996):** υστεροβυζαντινή περίοδος-η Άλωση της Κωνσταντινούπολης.«**Νικηφόρος Φωκάς**» (ιστορικό μυθιστόρημα-1992): μεσοβυζαντινή περίοδος-η δυναστεία των Μακεδόνων και η αυτοκρατορία του Νικηφόρου Φωκά κατά το 10^ο αιώνα μ.Χ. (963-969).«**Το Ξύλινο τείχος**» (ιστορικό μυθιστόρημα-2006): αρχαϊκή εποχή-ο πόλεμος Ελλήνων και Περσών-η ναυμαχία της Σαλαμίνας το 480 π.Χ.

▪ **Διαμαντής Αξιώτης: «Το ελάχιστον της ζωής του» (ιστορικό μυθιστόρημα-1999):** η Τουρκοκρατία στην Καβάλα και τη Θάσο.

▪ **Άλκη Ζέη: «Η αρραβωνιαστικιά του Αχιλλέα» (μυθιστόρημα-1987):** η περίοδος της Κατοχής, ο ελληνικός Εμφύλιος κατά το 1946-'49 και η μετεμφυλιακή περίοδος.«**Ο μεγάλος περίπατος του Πέτρου**» (μυθιστόρημα-1971): η ζωή στην Αθήνα της Κατοχής μέσα από τα μάτια ενός παιδιού.

▪ **Ανδρέας Φραγκιάς: «Λοιμός» (μυθιστόρημα-1971):** ο ελληνικός Εμφύλιος της περιόδου 1946-'49. Πρόκειται για μια ιδιότυπη περίπτωση λογοτεχνικής μετουσίωσης της ιστορίας της Μακρονήσου. Τα πραγματικά-επιφανειακά στοιχεία, βάσει των οποίων το μυθιστόρημα μπορεί να συνδεθεί με το συγκεκριμένο τόπο και χρόνο, είναι λίγα. Το όλο θέμα παρουσιάζεται περισσότερο έμμεσα και συμβολικά - άλλωστε το έργο γράφεται σε εποχή λογοκρισίας-, με υπαινιγμούς και δρώντα πρόσωπα ως καθολικές μορφές. Τοποθετημένο περισσότερο στο επίπεδο της διαχρονίας, δεν μπορεί να λειτουργήσει άμεσα με μια πληροφοριακή διάσταση ως «μυθιστόρημα-μαρτυρία», καθώς το άρρητο σημασιολογικό περιεχόμενό του προϋποθέτει μια στοιχειώδη γνώση για τα ιστορικά δρώμενα των χρόνων της εξορίας τα χρόνια 1947-1956. Το έργο αφορμάται από το προσωπικό βίωμα του Φραγκιά, ο οποίος κρατήθηκε στη Μακρόνησο το 1950 (Σταυροπούλου 1995:147-148). Συνολικά, το έργο συνιστά μια μαρτυρία-καταγγελία για την ηθική και φυσική εξόντωση των ανίσχυρων στο πλαίσιο ιδεολογικών και πολιτικών αντιπαλοτήτων σε

ανελεύθερα καθεστώτα. Ωστόσο, οι αναλογίες που αναδύονται ανάμεσα στο περιεχόμενο του έργου με την ελληνική ιστορική πραγματικότητα δεν μπορούν να αγνοηθούν, παρά τη διαχρονικότητα του έργου και τον καθολικό χαρακτήρα του, που το κάνει να εμπίπτει σε όλο το φάσμα της ανθρώπινης ιστορικής εμπειρίας. Έτσι, το έργο μπορεί να αξιοποιηθεί ως ιστορική μαρτυρία για τη δίωξη και την εξορία των κομμουνιστών κατά τη δικτατορία του Πάγκαλου, για τις πρακτικές εξόντωσης των οπαδών της Αριστεράς μετά το πέρας του Εμφυλίου στα νησιά της εξορίας, αλλά και για τις ιδεολογικές και πολιτικές διώξεις κατά την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας και της δικτατορίας των συνταγματαρχών και, γενικότερα, για οποιαδήποτε περίοδο της ελληνικής ή παγκόσμιας Ιστορίας κατά την οποία η επικράτηση ολοκληρωτικών καθεστώτων συνοδεύτηκε από τη δίωξη και την εξόντωση των ιδεολογικά και πολιτικά αντιφρονούντων στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και σε άλλους χώρους απομόνωσης.

- **Στρατής Χαβιαράς: «Τα ηρωικά χρόνια» (μυθιστόρημα-1999):** η περίοδος της Κατοχής, ο ελληνικός Εμφύλιος κατά το 1946-'49 και η μετεμφυλιακή περίοδος.

- **Χρήστος Σαμουηλίδης: «Ακριτική γενιά» (μυθιστόρημα-1972):** οι διωγμοί και η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου από τους Τούρκους κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα (1915-1923).

- **Μάρω Δούκα: «Σκούφος από πορφύρα» (ιστορικό μυθιστόρημα-1995):** υστεροβυζαντινή περίοδος-η δυναστεία των Κομνηνών.

- **Νίκος Θέμελης: «Η αναζήτηση» (ιστορικό μυθιστόρημα-1998):** τέλη 19^{ου} αιώνα και αρχές 20^{ου} στην Ήπειρο, Λέσβο, Σμύρνη, Κωνσταντινούπολη.

- **Ισμήνη Καπάνταη: «Επτά φορές το δαχτυλίδι» (ιστορικό μυθιστόρημα-1989) και «Απειρωτάν και Τούρκων» (ιστορικό μυθιστόρημα-1990):** και τα δύο αναφέρονται σε διάφορες περιόδους της Τουρκοκρατίας.

- **Νίκος Μπακόλας: «Η κεφαλή» (ιστορικό μυθιστόρημα-1994):** ο Μακεδονικός αγώνας (1897-1908). «**Η μεγάλη πλατεία» (μυθιστόρημα-1987), «Καταπάτηση» (μυθιστόρημα-1990), «Η ατελείωτη γραφή του αίματος» (μυθιστόρημα-1996):** τα τρία τελευταία έργα αναφέρονται στην Κατοχή, τον ελληνικό Εμφύλιο της περιόδου 1946-'49 και τη μετεμφυλιακή περίοδο.

- **Λιλή Καλουτσά-Μαυροκεφάλου: «Άγις» (ιστορικό μυθιστόρημα-1980):** η ελληνιστική περίοδος και οι πόλεις-κράτη-ο βίος και η πολιτεία του βασιλιά της Σπάρτης Άγη Δ', με το όνομα του οποίου συνδέεται το μεταρρυθμιστικό ζήτημα στη Σπάρτη κατά τον 3^ο αιώνα π.Χ. (γύρω στα 245/4-241 π.Χ.). «**Κλεομένης» (ιστορικό μυθιστόρημα-1981):** η ελληνιστική περίοδος και οι πόλεις-κράτη-ο βίος και η πολιτεία του βασιλιά της Σπάρτης Κλεομένη Γ', με το όνομα του οποίου συνδέεται το μεταρρυθμιστικό ζήτημα στη Σπάρτη κατά τον 3^ο αιώνα π.Χ. (235-222 π.Χ.). Και τα δύο έργα στηρίζονται στις ομώνυμες βιογραφίες του Πλουτάρχου (Βεληγιάννη 1985:54-112).

- **Ηρώ Παπαμόσχου: «Το πέτρινο σπίτι» (μυθιστόρημα-1989):** η περίοδος της ιταλογερμανικής Κατοχής και της εθνικής Αντίστασης στην Ελλάδα.

- **Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη: «Ο μικρός μπουρλοτιέρης» (ιστορικό μυθιστόρημα-1989):** η Επανάσταση του '21-ο ναυτικός πόλεμος των Ελλήνων.

- **Λίτσα Ψαραύτη: «Το διπλό ταξίδι» (μυθιστόρημα-1987):** αποτελεί μια σύνθετη θεματικά ιστορική αφήγηση, που περιλαμβάνει την ιταλογερμανική Κατοχή και την εθνική Αντίσταση στην Ελλάδα, τον προσφυγικό ελληνισμό της Μέσης Ανατολής κατά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, το δράμα του εβραϊκού λαού και της ζωής στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, αλλά και τον πόλεμο Ισραηλινών και Παλαιστινίων μετά το Β' Παγκόσμιο.

▪ **Ζωρζ Σαρή: «Όταν ο ήλιος» (μυθιστόρημα-1971):** καλύπτει το διάστημα από την κήρυξη του πολέμου στην Ελλάδα από τους Ιταλούς ως την Απελευθέρωση και τα διαδραματιζόμενα αυτής της περιόδου-οι βομβαρδισμοί, οι ειδήσεις από το αλβανικό μέτωπο, η εισβολή των Γερμανών, η κατοχή, η μαύρη αγορά και η πείνα, οι διαδηλώσεις και τα συλλαλητήρια, η αντίσταση, οι εκτελέσεις των ομήρων.

▪ **Περικλής Σφυρίδης: «Ψυχή μπλέ και κόκκινη» (μυθιστόρημα-1996):** συνιστά μια αναπαράσταση των προσωπικών βιωμάτων του συγγραφέα από τα χρόνια της Κατοχής, του Εμφυλίου και της μετεμφυλιακής περιόδου (Σπανάκου 1999:77).

▪ **Ιωάννα Καρυστιάνη: «Νύφες» (μυθιστόρημα-2005):** η ελληνική κοινωνία και οικονομία του 19^{ου} αιώνα-η μετανάστευση στις Η.Π.Α. στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

▪ **Μαργαρίτα Λυμπεράκη: « Ο Άλλος Αλέξανδρος» (μυθιστόρημα-1950):** ο ελληνικός Εμφύλιος κατά την περίοδο 1946-'49 (Πολίτης 2001:355, Vittì 1987:439).

▪ **Μήτσος Αλεξανδρόπουλος: «Νύχτες και αυγές: Α΄ Η Πολιτεία» (μυθιστόρημα-1961) και «Νύχτες και αυγές: Β΄ Τα βουνά» (μυθιστόρημα-1963):** στο έργο αποτυπώνεται η ζωή στις πόλεις και στα βουνά κατά τη διάρκεια της Κατοχής και της Αντίστασης.

▪ **Στέλιος Κούλογλου: «Μια φορά και έναν καιρό ήταν μία Σοβιετική Ένωση...» (μυθιστόρημα-1992) και «Μην πας ποτέ μόνος στο ταχυδρομείο» (μυθιστόρημα-2002):** και τα δύο αναφέρονται στην κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης.

▪ **Σωτήρης Δημητρίου: «Ν'ακούω καλά τ' όνομά σου» (μυθιστόρημα-1993) και «Τους τα λέει ο Θεός» (μυθιστόρημα-2002):** και τα δύο αναφέρονται στους Αλβανούς μετανάστες που άρχισαν να φθάνουν στην Ελλάδα μετά την κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ.

6.3.1.2 Ιστορικά αφηγήματα (διηγήματα και νουβέλες): το διήγημα συνιστά μια «ιστορία»-αφήγηση γεγονότων εξωτερικών ή εσωτερικών (φανταστικών ή αληθινών), η αφήγησή του τοποθετείται σε συγκεκριμένο χρόνο και τόπο, είναι πιθανή και αληθοφανής, παρουσιάζεται ως «πραγματική», άσχετο από το αν τα γεγονότα είναι φανταστικά ή πραγματικά.Περιστρέφεται συνήθως γύρω από ένα κύριο γεγονός σημαντικό για το κεντρικό πρόσωπο (σε αυτήν την περίπτωση το συστατικό του είναι τα πρόσωπα και οι συμπεριφορές τους) ή, ακόμα, αφορά όχι μόνο μια ανθρώπινη πράξη αλλά και ένα φυσικό συμβάν, είτε εμπλέκονται σε αυτό άνθρωποι είτε όχι.Επιπλέον, ενδέχεται να απαρτίζεται από σύντομα περιστατικά, που συνθέτουν μια κατάσταση.Έχει κάποιο σκοπό, ο οποίος εκφράζεται έμμεσα και αφορά την αποκάλυψη στοιχείων για την ανθρώπινη συμπεριφορά και την κοινωνική πραγματικότητα, ακολουθεί ένα ορισμένο σχέδιο δομής, το οποίο περιλαμβάνει την ενότητα της υπόθεσης (όλα τα περιφερειακά γεγονότα και οι λεπτομέρειες συσχετίζονται άμεσα με το κύριο γεγονός, το οποίο και φωτίζουν στις διάφορες πλευρές του) και την ενότητα τόπου και χρόνου (ακόμα και αν τα γεγονότα τοποθετούνται σε διαφορετικό τόπο και χρόνο, συνιστούν ένα ενιαίο σύνολο).Τέλος, τα αφηγηματικά μέσα του είναι η διήγηση (χρονολογική ή αναδρομική), η περιγραφή (ολοκληρωμένη σκιαγράφηση των προσώπων και των πραγμάτων που εξυπηρετεί την αισθητοποίησή τους), ο διάλογος ή και ο μονόλογος (Κ.Ν.Α. για τη Β΄Γυμνασίου 2002:114, Μηλιώνης 2002:9-10).

Όσον αφορά τη διαφορά του από το μυθιστόρημα, αυτή έχει εντοπιστεί ενίοτε στην έκτασή του (μικρότερη έκταση από τη νουβέλα και το μυθιστόρημα), αλλά συχνά αυτό το κριτήριο δεν είναι σαφές και, εκτός των άλλων, παραμένει ποσοτικό

και όχι ποιοτικό, συνεπώς, ελαστικό. Έτσι, προβάλλονται άλλες διαφορές, όπως η διήγηση ενός προνομιούχου παντογνώστη αφηγητή στο διήγημα, με συνέπεια τη μονομέρεια της οπτικής και τη σταθερή οπτική γωνία της αφήγησης, η πολλαπλότητα των απόψεων και των οπτικών στο μυθιστόρημα σε αντίθεση με την απλούστερη υπόθεση του διηγήματος, η ένταση και η πυκνότητα της διηγηματικής αφήγησης, η οποία αναδεικνύεται μέσω της έκφρασης και της γλώσσας που στο διήγημα αποκτούν βαρύνουσα σημασία, σε αντίθεση με την πολυπλοκότητα της δράσης του μυθιστορήματος. Επειδή, όμως, τα παραπάνω χαρακτηριστικά του διηγήματος είναι συνέπεια, αλλά και προαπαιτούμενο της συνοπτικής φόρμας, το κριτήριο της μικρής έκτασης φαίνεται να νομιμοποιείται εν μέρει.

Η νουβέλα ως είδος τοποθετείται ανάμεσα στο διήγημα και το μυθιστόρημα, έχει μεγαλύτερη έκταση από το πρώτο και μικρότερη από το δεύτερο. Επιπλέον, διηγείται μάλλον σύγχρονα γεγονότα (πλαστά ή αληθινά), ενώ επεκτείνεται σε ψυχολογικές εμβυθύνσεις και λεπτομερή ηθογράφηση. Στις περιπτώσεις όπου η διάκριση ανάμεσα στη νουβέλα και το διήγημα αλλά και το μυθιστόρημα είναι προβληματική χρησιμοποιείται ο όρος αφήγημα (Κ.Ν.Λ. για τη Γ' Γυμνασίου 2000:280-281, Μηλιώνης 2002:10-11).

Περίοδος: 1830-σήμερα⁵⁰

α. Επτανησιακή Σχολή

▪ **Διονύσιος Σολωμός: «Η Γυναίκα της Ζάκυθος» (αφήγημα-1826):** η συμπεριφορά ορισμένων αριστοκρατικών κύκλων της Ζακύνθου προς τις Μεσολογγίτισσες, οι οποίες είχαν καταφύγει στο νησί κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του Μεσολογγίου, τα φαινόμενα που εντοπίζονται σε ορισμένους αριστοκρατικούς κύκλους της εποχής, όπως η μειωμένη εθνική συνείδηση, ο φιλοτουρκισμός, η αντίθεση στα απελευθερωτικά κινήματα και η προσήλωση στην απολυταρχία (Δημαράς 1986:235-236).

β. Φαναριώτες και Ρομαντική Σχολή των Αθηνών (1830-1880)

▪ **Ιωάννης Περβάνογλος: «Μιχαήλ ο Παλαιολόγος» (ιστορικό διήγημα-1883):** υστεροβυζαντινή περίοδος-η δυναστεία των Παλαιολόγων (Δημαράς 1986:336).

γ. Νέα Αθηναϊκή Σχολή (1880-1920/22): το ιστορικό μυθιστόρημα της προηγούμενης περιόδου διαδέχεται το διήγημα και η ηθογραφία (Δημαράς 1986:372, Πολίτης 2001:200, Vittì 1987:291-294).

▪ **Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης: «Χρήστος Μηλιώνης» (νουβέλα-1885):** η δράση του γνωστού κλέφτη της Ρούμελης στα χρόνια της Τουρκοκρατίας (Δημαράς 1986:382). **«Η Φόνισσα» (νουβέλα-1903):** πληροφορίες για το ιστορικό πλαίσιο της εποχής των αρχών του 20^{ου} αιώνα στην ελληνική επαρχία: κοινωνικό-η κατώτερη θέση της γυναίκας και η κοινωνική υποβάθμιση της έναντι των ανδρών, οι

⁵⁰. Συμπεριλαμβάνονται και αφηγήματα τα οποία δεν εμπίπτουν στα ιστορικά με τη στενή έννοια του όρου, δεν έχουν δηλαδή έναν κεντρικό ιστορικό προσανατολισμό, αλλά μπορεί να λειτουργήσουν ως ιστορικές πηγές, π.χ. ηθογραφικά, ψυχογραφικά ή κοινωνικά διηγήματα στα οποία η Ιστορία λειτουργεί ως φόντο παρά ως κέντρο.

πολυμελείς οικογένειες, το ανδροκρατούμενο κοινωνικό μοντέλο, ο θεσμός της προίκας, η κοινωνική καταξίωση της γυναίκας μέσω του γάμου, οικονομικό-το χαμηλό βιοτικό επίπεδο, η μετανάστευση των ανδρών στο εξωτερικό, τα πρωτόγονα μέσα ιατρικής περίθαλψης, οι θάνατοι από ασθένειες, πνευματικό-η θρησκοληψία, και οι προλήψεις (Πολίτης 2001:205-206).

▪ **Ανδρέας Καρκαβίτσας: «Η θυσία» (διήγημα-1885):** η πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου κατά το Νοέμβριο-Δεκέμβριο 1822.«**Τα τυφλοπόντικα» (διήγημα-1900):** η αγροτική κοινότητα στη Θεσσαλία και η ζωή των αγροτών-κολίγων της θεσσαλικής γης κάτω από την εκμετάλλευση των μεγαλοτσιφλικιάδων-το κοινωνικό σύστημα του τιμαριωτισμού και η σκιαγράφηση της φεουδαρχικής πυραμίδας της εποχής-το αγροτικό ζήτημα μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας το 1881 και τα θεσσαλικά τσιφλίκια.«**Ηρώων τέκνα» (διήγημα-1900):** η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και η πολιτική των κομμάτων-ο κομματικός φανατισμός, οι πελατειακές σχέσεις μεταξύ κομμάτων και εκλογικού σώματος, η εξαγορά της πολιτικής συνείδησης (Πολίτης 2001:207).

▪ **Πηνελόπη Δέλτα: «Μεσολογγίτικα Χριστούγεννα» (διήγημα-1915):** η πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου κατά το Νοέμβριο-Δεκέμβριο 1822 και η διάσωση των Μεσολογγιτών από το Γιάννη Γούναρη.«**Για την Πατρίδα» (διήγημα-1909):** μεσοβυζαντινή περίοδος-η εποχή του Βασιλείου Β' του Βουλγαροκτόνου και οι αγώνες του Βυζαντίου κατά των Βουλγάρων (Δημαράς 1986:439).

▪ **Ιωάννης Κονδυλάκης: «Κακό συναπάντημα» (διήγημα-1919):** πληροφορίες σχετικά με τη ζωή των Ελλήνων κατά την Τουρκοκρατία-το δικαίωμα του αγά να καθορίζει τη ζωή και το θάνατο των υπόδουλων, η ελευθερία των υπόδουλων στην άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων τους, ο βίαιος εξισλαμισμός των Ελλήνων από τους Τούρκους και η θανάτωσή τους αν αρνιόνταν να προσχωρήσουν στο μωαμεθανισμό, η εργασία των υπόδουλων στα χτήματά τους και η πληρωμή ενός μέρους των εισοδημάτων τους ως φόρου στον αγά.«**Σκούρα» (διήγημα-):** τα επαναστατικά κινήματα στην Κρήτη-μάχες Ελλήνων και Τούρκων.«**Αναμνήσεις γυναικοπαίδων» (διήγημα):** η Κρητική επανάσταση του 1866-η φυγή του άμαχου πληθυσμού από το νησί.«**Η καμπάνα»(διήγημα):** συνιστά μια συνοπτική αναδρομή του κρητικού ζητήματος που καλύπτει ένα χρονικό διάστημα από την αιγυπτιοκρατία στο νησί υπό τον αντιβασιλέα της Αιγύπτου Μωχάμετ Άλυ (1830-1840), τις συνθήκες της ζωής των Κρητικών μετά την έκδοση του «Χάτι Χουμαγιούν» (1856) ως και την επανάσταση του '66, αλλά και την αλλαγή της μορφής της ζωής στην Κρήτη μετά την υπογραφή της «Σύμβασης της Χαλέπας», που ακολούθησε την επανάσταση του '78.

▪ **Των Δραγούμης: «Μαρτύρων και ηρώων αίμα» (αφήγημα-1907):** ο Μακεδονικός αγώνας (1897-1908)-η κατάσταση στη Μακεδονία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οι βιαιότητες των Βουλγάρων κομιτατζιδών, η δράση του Παύλου Μελά και των αντάρτικων ομάδων του, ο θάνατός του στη Μακεδονία το 1904 (Πολίτης 2001:255).

▪ **Γιάννης Βλαχογιάννης: «Η Έξοδος» (διήγημα-1911):** η Επανάσταση του '21-η έξοδος του Μεσολογγίου το 1826.«**Μεγάλα χρόνια» (συλλογή διηγημάτων-1930)** και «**Τα παληκάρια τα παλιά» (συλλογή διηγημάτων-1931):** και οι δύο συλλογές περιέχουν διηγήματα με θέματα σχετικά με την Επανάσταση του '21.«**Έτσι ήτανε» (ιστορικό αφήγημα-1930):** η δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου από τους πασάδες Κιουταχή και Ιμπραήμ στις 15 Απρίλη 1825, η οποία οδήγησε στη μαζική έξοδο των Μεσολογγιτών στις 10 Απρίλη του 1826.«**Η Σουλιωτοπούλα» (ιστορικό αφήγημα-1930):** οι γυναίκες Σουλιώτισσες στην Τουρκοκρατία.«**Κρυφά χαράματα» (ιστορικό**

διήγημα-1931): οι ναυτικές δυνάμεις της Επανάστασης του '21-η μετατροπή των εμπορικών πλοίων των νησιωτών σε πολεμικά.

▪ **Κωνσταντίνος Θεοτόκης: «Η Τιμή και το Χρήμα» (νουβέλα-1912):** το ελληνικό κοινωνικό και πολιτικό σύστημα της εποχής στο μεταίχμιο των δύο αιώνων κατά το τέλος του 19^{ου} αιώνα και τις αρχές του 20^{ου}-η χρησιμοθηρία, οι πελατειακές σχέσεις των πολιτικών κομμάτων, η ψηφοθηρία, η εξαχρείωση και η εξαγορά των πολιτικών και ιδεολογικών ηθών και συνειδήσεων, τόσο των πολιτικών όσο και των εκλογέων, η εμπορευματοποίηση των αξιωμάτων και των θέσεων του διοικητικού μηχανισμού, η λαθρεμπορία και η δυναστεία του χρήματος, η γενική οικονομική δυσπραγία, τόσο των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων όσο και της ξεπεσμένης αριστοκρατίας η οποία εισέρχεται στο στάδιο της κοινωνικής και οικονομικής παρακμής, το οικονομικό συμφέρον στις ανθρώπινες σχέσεις υπό την επίδραση της εμπορευματοποίησης των πάντων στο πλαίσιο του εξαστισμού της ελληνικής κοινωνίας (Δημαράς 1986:427).

▪ **Μιχαήλ Μητσάκης: «Το φίλημα» (διήγημα):** η περίοδος της Ελληνικής Επανάστασης- η θυσία του Παπαφλέσσα στο Μανιάκι το 1825 (Βαγιανός 1996:174).

δ.Νεότερη Λογοτεχνία (1920/22-σήμερα)

1.μεσοπολεμική περίοδος (1920/22-1945)

▪ **Στρατής Μυριβήλης: «Κιλκίς» (διήγημα-1915) και «Εθελοντικό» (διήγημα-1915):** και τα δύο αναφέρονται στους Βαλκανικούς πολέμους, κατά την περίοδο 1912-13 (Βαγιανός 1996:248-249, Πολίτης 2001:305).«**Θυσία στον ήλιο» (διήγημα-1928) και «Πόλεμος» (διήγημα-1928):** και τα δύο αναφέρονται στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο.

▪ **Μιχάλης Καραγάτσης: «Η σιωπή της Έυαγγελίστριας'» (διήγημα-1931):** Ναπολεόντιοι χρόνοι-η επίδραση της Γαλλικής Επανάστασης του 1879 και των αγώνων του Ναπολέοντα στο ελληνικό όραμα της απελευθέρωσης από τους Τούρκους και της εθνικής ανεξαρτησίας, η επιστροφή του Ναπολέοντα από την Αίγυπτο στη Γαλλία το 1799 μετά τις ταραχές που εκδηλώθηκαν στη Γαλλία.«**Το μπουρίνι» (διήγημα-1935):** οι συνθήκες ζωής των κολίγων στα τσιφλίκια του θεσσαλικού κάμπου στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, το αγροτικό ζήτημα μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας το 1881 και τη μετατροπή των τουρκικών τσιφλικιών σε αγροκτήματα ελλήνων κεφαλαιούχων-διαδόχων των Τούρκων μπέδων και προερχομένων κυρίως από τον παροικιακό ελληνισμό, η λήψη κυβερνητικών μέτρων που έθιγαν τα συμφέροντα των κολίγων-αγροτών, η σύγκρουση ανάμεσα στους φεουδάρχες-αφέντες και στους κολίγους-δούλους του θεσσαλικού κάμπου και η εξέγερση των αγροτών που θα ακολουθήσει στα επόμενα χρόνια (Σπανάκου 1999:84).

▪ **Άγγελος Τερζάκης: «Ο ματωμένος λυρισμός» (αφηγηματικό δοκίμιο-1963):** η πρώτη δεκαετία του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα-Αθήνα.«**Απρίλης, το βιβλίο του γιου μου» (συλλογή αυτοβιογραφικών διηγημάτων-1946):** περιέχονται διηγήματα με προσωπικές αναμνήσεις του συγγραφέα, εκτός των άλλων, και από τα μετόπισθεν του αλβανικού πολέμου του '40, καθώς και πραγματικά πρόσωπα και περιστατικά.Παράλληλα, πραγματοποιείται μια απομυθοποίηση της ωραιοποιημένης εικόνας του πολέμου, την οποία έτρεφε η λαϊκή συνείδηση εκείνη την εποχή, καθώς τοποθετούσε τις μάχες και τους Έλληνες στρατιώτες στο επίπεδο του μυθικού.Αυτό που κυρίως προβάλλεται είναι η ανθρώπινη βίωση του πολέμου (Σπανάκου 1999:82).

▪ **Θανάσης Πετσάλης Διομήδης:** «**Η κυρά της Ύδρας**» (συλλογή διηγημάτων-1968): τα διηγήματα εκτυλίσσονται σε διάφορες ιστορικές περιόδους από τη βυζαντινή εποχή ως τον πόλεμο του '40.

▪ **Μέλπω Αξιώτη:** «**Το σπίτι μου**» (αφήγημα-1965): η μετάβαση στη σύγχρονη εποχή του μοντερνισμού και της τουριστικής αξιοποίησης.

▪ **Ι.Μ.Παναγιωτόπουλος:** «**Επεισόδιο**» (διήγημα-1970): η περίοδος της Κατοχής στην Ελλάδα-η βιαιότητα και η ωμότητα του Γερμανού κατακτητή και οι συνθήκες στέρξης και εξαθλίωσης του ελληνικού λαού, η πείνα, η φυλάκιση, η κακοποίηση, η ταπείνωση (Σπανάκου 1999:298).

2.μεταπολεμική περίοδος (1945-1974) και σύγχρονη εποχή (δεκαετία του '70-σήμερα)

▪ **Μάριος Χάκκας:** «**Το ψαράκι της γυάλας**» (διήγημα-1971): η δικτατορία του '67-'74-τα γεγονότα της ημέρας της επιβολής του καθεστώτος, η διχασμένη στάση του λαού απέναντι στην επιβολή του καθεστώτος, αφενός η παθητική αποδοχή και αφετέρου η αντίδραση και η αγωνιστικότητα, αλλά και η παραίτηση των πρώην αριστερών, των οποίων η ιδεολογική και αγωνιστική διάθεση κάμπτεται μέσα στο περιβάλλον του εφησυχασμού των μοντέρνων καιρών (Σπανάκου 1999:94).

▪ **Δημήτρης Ψαθάς:** «**Οι πιτσιρίκοι**» (αφήγημα): η Εθνική Αντίσταση κατά την περίοδο της γερμανικής Κατοχής στην Ελλάδα-η συμμετοχή των παιδιών.

▪ **Σωτήρης Πατατζής:** «**Ματωμένα Χρόνια**» (συλλογή διηγημάτων-1946): η περίοδος της Κατοχής και της Αντίστασης στην Ελλάδα (Χατζηβασιλείου 1995:49-57).

▪ **Τηλέμαχος Αλαβέρας:** «**Γ'αγρίμια του άλλου δάσους**» (συλλογή διηγημάτων-1952): ο ελληνικός Εμφύλιος κατά την περίοδο 1946-'49 (Αργυρίου 1995:59-78).

▪ **Έλλη Αλεξίου:** «**Όμως ο μπαμπάς δεν ερχόταν**» (διήγημα-1954): η μετεμφυλιακή περίοδος (δεκαετία '50)-πολιτική εξορία, κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα στη μετεμφυλιακή Ελλάδα.Περιλαμβάνεται στη συλλογή διηγημάτων «**Προσοχή Άνθρωποι**» (συλλογή διηγημάτων-1978) η οποία περιέχει διηγήματα για τη γερμανική Κατοχή, την Αντίσταση και την εξορία.

▪ **Σπύρος Πλασκοβίτης:** «**Το γυμνό δέντρο**» (συλλογή διηγημάτων-1952) και «**Η Θύελλα και το φανάρι**» (συλλογή διηγημάτων-1955): και οι δύο αναφέρονται στην Κατοχή και τον Εμφύλιο στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1941-'49 (Πολίτης 2001:352).«**Το Συρματόπλεγμα**» (συλλογή διηγημάτων-1974): η επταετία της δικτατορίας στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1967-'74 (Πολίτης 2001:353).

▪ **Θανάσης Βαλτινός:** «**Η κάθοδος των εννιά**» (αφήγημα-1963): η περίοδος του ελληνικού Εμφυλίου της περιόδου 1946-'49 (Vitti 1987:445).«**Ο Παναγιώτης**» (διήγημα-1992): Μικρασιατική εκστρατεία-οι Έλληνες στρατιώτες οι οποίοι πολέμησαν στο Μικρασιατικό μέτωπο, η ζωή τους μετά την επιστροφή στην Ελλάδα και η κατάσταση που αντιμετώπισαν-συνοπτική ανασκόπηση των γεγονότων της ελληνικής Ιστορίας από την κατάρρευση του Μικρασιατικού μετώπου έως την υπογραφή της ελληνοτουρκικής σύμβασης το '23 και την ανταλλαγή των πληθυσμών.

▪ **Τόλης Καζαντζής:** «**Ο λάκκος**» (διήγημα-1976): οι περιοριστικές συνθήκες της καθημερινότητας στην κατοχική περίοδο-η απαγόρευση της κυκλοφορίας, η συσκότιση, τα τάγματα ασφαλείας.«**Το κουζούμ**» (διήγημα-1980): η μετακατοχική Ελλάδα-η ιδεολογική καχυποψία και ο ιδεολογικός κοινωνικός διχασμός, ο οποίος οδήγησε στον εμφύλιο, οι Αρμένιοι πρόσφυγες και ο επαναπατρισμός τους μετά το κάλεσμα του Στάλιν.

- **Σοφία Μαυροειδή-Παπαδάκη: «Το μήνυμα του Κολοκοτρώνη» (διήγημα-1965):** η άφιξη του Δράμαλη στην Πελοπόννησο τον Ιούλιο του 1822, η αναχαίτισή του και η καταστροφή των δυνάμεών του στα Δερβενάκια χάρη στη στρατηγική ικανότητα του Κολοκοτρώνη.
- **Άγγελος Βλάχος: «Ωρες ζωής» (αφήγημα-1957):** η γερμανική Κατοχή στην Ελλάδα-η σύλληψη πολιτών από τους Γερμανούς με την κατηγορία της αντιστασιακής δράσης.
- **Νίκος Κρανιδιώτης: «Χρονικά» (συλλογή διηγημάτων-1945) και «Μορφές του μύθου» (συλλογή διηγημάτων-1954):** και οι δύο αναφέρονται στη ζωή και τους αγώνες του κυπριακού λαού εναντίον της ξενοκρατίας.
- **Νίκος Κασδαγλης: «Κεκαρμένοι» (αφήγημα-1959):** η περίοδος της Κατοχής και ο ελληνικός Εμφύλιος κατά την περίοδο 1946-'49.«**Μακάριοι οι ελεήμονες, ότι αυτοί ελεηθήσονται» (αφήγημα-1971):** τα βασανιστήρια των εξορισμένων στη Μακρόνησο (Vittti 1987: 438).
- **Αλέξανδρος Κοτζιάς: «Η Δίκη των Εξ» (ιστορικό αφήγημα-1975):** η δίκη και η καταδίκη σε θάνατο των πέντε πολιτικών και του στρατηγού, οι οποίοι θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για την κατάρρευση του Μικρασιατικού μετώπου και τη Μικρασιατική καταστροφή, από το έκτακτο στρατοδικείο που συστάθηκε από την κυβέρνηση Κροκιδά, που σχηματίστηκε μετά την παραίτηση του Κωνσταντίνου.
- **Χριστόφορος Μηλιώνης: «Το συρματοπλέγμα του αίσχους» (διήγημα-1997):** η διχοτόμηση της Κύπρου μετά την τουρκική εισβολή του '74. «**Δικαιοσύνη» (διήγημα-1993):**ο πολέμος στο αλβανικό μέτωπο-η έννοια της ιστορικής μνήμης και λήθης.«**Ακροκεραύνια» (συλλογή με νουβέλες-1976):** ο ελληνικός Εμφύλιος 1946-'49 (Πολίτης 2001:362).
- **Τάσος Καλούτσας: «Με το λεωφορείο» (διήγημα-1995):** η σύγχρονη πολυπολιτισμική ελληνική κοινωνία μετά την εισροή προσφύγων από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και την ανατροπή του εκεί κοινωνικού και πολιτικού καθεστώτος- οι Ελληνοπόντιοι πρόσφυγες.
- **Δημήτρης Καμπούρογλου: «Ο Βύρων στη σκλαβωμένη Ελλάδα» (διήγημα):** η επίσκεψη του φιλέλληνα στην Ελλάδα το 1809.
- **Γιώργος Φιλίππου-Πιερίδης: «Ταξί για την Αμμόχωστο» (διήγημα-1974):** η τουρκική εισβολή στην Κύπρο και η διχοτόμηση του νησιού-οι συναισθηματικές και ψυχολογικές συνέπειες στη συνείδηση των ξεριζωμένων (Σπανάκου 1999:299-300).
- **Δημήτρης Χατζής: «Θητεία, αγωνιστικά κείμενα 1940-1950» (συλλογή διηγημάτων-1979):** αγωνιστικά κείμενα που γράφτηκαν κατά την περίοδο 1940-1950, συγκεκριμένα στη διάρκεια του Εμφυλίου, και αφορούν τα ιστορικά γεγονότα της αντίστοιχης περιόδου.«**Σαμπεθάι Καμπιλής» (διήγημα-1963):** η φυσιογνωμία του αρχηγού της εβραϊκής κοινότητα των Ιωαννίνων.«**Ο Σιούλας ο ταμπάκος» (διήγημα-1963):** η αλλαγή των παραγωγικών δυνάμεων και η επίδρασή τους στις κοινωνικές σχέσεις και τη ζωή των ανθρώπων-συνιστά μια μαρτυρία της μεταβατικής εποχής του Μεσοπολέμου, η οποία συνοδεύτηκε από οικονομικές και τεχνολογικές ανακατατάξεις με σοβαρές κοινωνικές συνέπειες.Η βιομηχανική ανάπτυξη στις Η.Π.Α. και στην Ευρώπη κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου οδηγεί στην εξέλιξη των μεθόδων παραγωγής των προϊόντων, στην αντικατάσταση των εμπειρικών μεθόδων παραγωγής από την εκμηχάνιση και κατ'επέκταση στη μαζική και τυποποιημένη παραγωγή.Αντίστοιχα, στην Ελλάδα η οικονομία εισέρχεται στο στάδιο της καπιταλιστικής ανάπτυξης, ενώ κατά το διάστημα 1923-1939 η ελληνική βιομηχανία αναπτύσσεται αλματωδώς.Η εγχώρια αγορά εκβιομηχανίζεται και αναπτύσσονται μικρές βιομηχανικές μονάδες.Τόσο τα προϊόντα της εγχώριας βιομηχανικής παραγωγής όσο και τα εισαγόμενα αντικαθιστούν την παραγωγή των

συντεχνιών και των ιδιωτών με άμεση επίπτωση το οικονομικό αδιέξοδο αυτών των επαγγελματικών κατηγοριών (Σπανάκου 1999:91).

- **Σωτήρης Δημητρίου:** «*Σαν τα χελιδόνια, λέλε μου*» (διήγημα-1998): ο πρόσφατος πόλεμος στη Σερβία-οι πρόσφυγες.

- **Γιώργος Ιωάννου:** «*Το παλιό σχολείο*» (διήγημα-1982): η κατοχική περίοδος στην Ελλάδα-η σχολική ζωή και πραγματικότητα στα χρόνια του ελληνοϊταλικού πολέμου και της Κατοχής, οι επιδράσεις του πολέμου στη ζωή και το μέλλον των έφηβων μαθητών.«†13-12-43» (διήγημα-1964): η κατοχική περίοδος στην Ελλάδα-οι ομαδικές εκτελέσεις ως πρακτική εξόντωσης και αντίποινας-η ομαδική εκτέλεση πολιτών στα Καλάβρυτα από τους Γερμανούς ως αντίποινα για το φόνο Γερμανών στρατιωτών από ομάδες της Εθνικής Αντίστασης, η έννοια της ιστορικής μνήμης και της ιστορικής συνείδησης.Πέρα όμως από το συγκεκριμένο ιστορικό συμβάν το διήγημα μας μεταφέρει στη μεταπολεμική περίοδο, όταν ακόμα η Αντίσταση δεν είχε αναγνωριστεί και για πολύ καιρό η κυρίαρχη ιδεολογία και συνείδηση αμφισβητούσε τη νομιμότητα της δράσης των αντιστασιακών.Η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης πραγματοποιείται με νόμο της κυβέρνησης Α.Παπανδρέου το 1982 (Σπανάκου 1999:89).

- **Μαρία Κέντρου-Αγαθοπούλου:** «*Συνοικισμός σιδηροδρομικών*» (αφήγημα-1998): η κατοχική περίοδος στην Ελλάδα-η ζωή στο συνοικισμό των σιδηροδρομικών της Θεσσαλονίκης, ο οποίος ιδρύθηκε λίγο πριν από το 1930 και στον οποίο ζούσαν αποκλειστικά οικογένειες μικρασιατών προσφύγων υπαλλήλων του οργανισμού σιδηροδρόμων (τότε Σ.Ε.Κ.).

- **Δημήτρης Νόλλας:** «*Στο δρόμο για το Βούπερταλ*» (διήγημα-1996): νεότερα χρόνια-η ανάδειξη του ρατσισμού και του εθνικισμού στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον και η αναβίωση των ευρωπαϊκών ιδεολογιών του ολοκληρωτισμού στη σύγχρονη εποχή (νεοναζισμός).

- **Αντώνης Σαμαράκης:** «*Το ποτάμι*» (διήγημα-1954): στο συγκεκριμένο έργο το ιστορικό αναφερόμενο ανάγεται στο επίπεδο του συμβολικού και του διαχρονικού, καθώς μέσα από τις καταστάσεις, τις πράξεις, τις σκέψεις και τα συναισθήματα των ηρώων συμβολίζεται ο αντίκτυπος του πολέμου πάνω στον άνθρωπο σε κάθε εποχή και χώρα της ανθρώπινης Ιστορίας.Ο μεγαλύτερος παραλογισμός του κάθε είδους πολέμου ανάμεσα σε ιδεολογικές, πολιτικές παράταξεις ή έθνη έγκειται στο ότι καταργεί την ενότητα της ανθρωπότητας και των μελών της, επιβάλλοντας το διαχωρισμό των ανθρώπων σε αντίπαλες ομάδες αλληλοεξόντωσης (Σπανάκου 1999:88-89).

6.3.1.3 Λαϊκές Αφηγήσεις

Περίοδος:1669-1830

α.1669-1774

- «*Φυλλάδα του Μεγαλέξανδρου*» (1680): συνιστά μια πεζή διασκευή σε δημοτική γλώσσα του ελληνιστικού μυθιστορήματος-ψευδοϊστορικής βιογραφίας του Ψευδο-Καλλισθένη «*Βίος Αλεξάνδρου Μακεδόνα*».Περιέχει πλαστές διηγήσεις για τη μορφή και τα κατορθώματα του Μ.Αλεξάνδρου (Κ.Ν.Λ. για την Α'Λυκείου 2005:122, Πολίτης 2001:40).Βέβαια, μέσω της μυθοπλαστικής παρουσίασης του Μακεδόνα στρατηλάτη και των διάφορων φανταστικών περιπετειών και κατορθωμάτων του δεν αναδεικνύεται κάποια αντικειμενική σκιαγράφηση της ιστορικής αυτής προσωπικότητας, αλλά η «αίσθηση» και η αντίληψη της διάστασης

της δυναμικής παρουσίας και προσωπικότητάς του στο προσκήνιο της μετακλασικής περιόδου.

6.3.2 ΠΟΙΗΣΗ: αντίστοιχα με την πεζογραφία και η ποίηση προσέγγισε το βίωμα και την αίσθηση των ιστορικών γεγονότων, εντάσσοντας ενίοτε τα θεματικά κέντρα της μέσα στο πλαίσιο της Ιστορίας (Κόκορης 2005:17). Ιδιαίτερα στην ελληνική ποίηση έχει αποδοθεί από κάποιους μια ιστοριογραφική λειτουργία και ο χαρακτηρισμός της ως μιας «αποκρυπτογραφημένης ιστορίας του ελληνικού εθνικού και κοινωνικού γίνεσθαι» (Μοσκόφ 1981:255).

6.3.2.1 Δημοτικά ιστορικά τραγούδια: εδώ περιλαμβάνονται τα τραγούδια τα οποία δημιουργήθηκαν εξαιτίας ενός ιστορικού γεγονότος (αμιγώς ιστορικά), αυτά που αναφέρονται σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο (ακριτικά και κλέφτικα) και αυτά που αναφέρονται σε ένα ιστορικό γεγονός με θρηνητικό ύφος (θρήνοι) (Κ.Ν.Λ. για τη Γ' Γυμνασίου 2006:7).

Από τα δημοτικά, όσον αφορά τα κλέφτικα και τα ιστορικά -με τη στενή έννοια του όρου- η ακμή τους ανάγεται στο 18^ο αιώνα, ενώ τα ακριτικά και οι παραλογές είναι τα παλαιότερα δημοτικά τραγούδια και η αρχή τους τοποθετείται στο Βυζάντιο (9^ος αιώνας) (Κ.Ν.Λ. για την Α' Λυκείου 2005:15-16). Ιδιαίτερα τα ακριτικά και τα κλέφτικα είναι τραγούδια τα οποία έχουν ως πηγή της έμπνευσής τους ένα ιστορικό πρόσωπο ή τον τρόπο ζωής μιας συγκεκριμένης περιόδου (Δημαράς 1986:10). Τα αμιγώς ιστορικά τραγούδια απηχούν μνήμες από τις διάφορες εθνικές περιπέτειες διάφορων χρονικών περιόδων και αποτελούν αυτόνομη κατηγορία. Έχουν ως θέμα τους κάποιο συγκεκριμένο εθνικό ή κοινωνικό γεγονός, συνήθως επίκαιρο, σύγχρονο με αυτά, και θλιβερό (πολεμικές συγκρούσεις, πολιορκίες και αλώσεις πόλεων, θανατηφόρες επιδημίες, σεισμούς, επιδρομές, αιχμαλωσίες, αρπαγές παιδιών ή γυναικών, επαναστάσεις, μάχες). Σε αυτά μπορεί να ενταχθούν και ορισμένα σατιρικά, από τα βυζαντινά χρόνια, τα οποία έχουν πολιτικό χαρακτήρα και, συνεπώς, συνιστούν εκδηλώσεις της Ιστορίας. Ενώ και τα ακριτικά και τα κλέφτικα θεωρούνται ιστορικά, τα αμιγώς ιστορικά δημοτικά τραγούδια αναφέρονται σε λεπτομέρειες του γεγονότος που εξιστορούν, στον τόπο, το χρόνο, τις ιδιαίτερες συνθήκες, τα πρόσωπα που παίρνουν μέρος, τη διαδοχή των περιστατικών κ.λ.π., και έτσι, εξαιτίας της προσκόλλησής τους στο θέμα, έχουν έντονο πληροφοριακό και διηγηματικό χαρακτήρα. Στο σύνολό τους δημιουργήθηκαν τα χρόνια μετά την Άλωση και κυρίως κατά τους αγώνες των Σουλιωτών ή της Επανάστασης του '21. (Κ.Ν.Λ. για τη Γ' Γυμνασίου 2000:16, Κ.Ν.Λ. για την Α' Λυκείου 2005:21-22, Κυριακίδης 1990:55-57).

Είναι αξιοσημείωτο ότι τα δημοτικά τραγούδια εξακολουθούν να ακμάζουν κατά την περίοδο της Επανάστασης -αγωνιστές, όπως ο Μακρυγιάννης και ο Κολοκοτρώνης, συνθέτουν δημοτικά τραγούδια-, ενώ αναβιώνουν στην ύπαιθρο κατά την περίοδο της Κατοχής προσαρμοζόμενα στις νέες ιστορικές συνθήκες (Δημαράς 1986:248, Vitti 1987:418). Ιδιαίτερα τα ληστρικά τραγούδια των πρώτων χρόνων του ελεύθερου ελληνικού βασιλείου -όταν παρατηρείται ακμή της ληστοκρατίας- θεωρούνται συνέχεια των παλιών κλέφτικων δημοτικών της Τουρκοκρατίας (Κυριακίδης 1990:55). Καθώς η παρουσία του δημοτικού τραγουδιού στη Λογοτεχνία είναι διαχρονική, δεν είναι εφικτό να ενταχθούν στο σύνολό τους σε μια συγκεκριμένη περίοδο της λογοτεχνικής ιστορίας (Πολίτης 2001:102).

Πέραν των θρήνων, των ακριτικών, των κλέφτικων και των αμιγώς ιστορικών δημοτικών τραγουδιών, τα οποία διαθέτουν σαφές ιστορικό περιεχόμενο, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι και τα μοιρολόγια, τα τραγούδια του Χάροντα, αποτελούν ως

ένα βαθμό αντανάκλαση της ιστορικής εμπειρίας του ελληνικού λαού και φέρουν ίχνη της ιστορικής πραγματικότητας (επιδρομών, πειρατείας, άλλων κατακτητών, αρπαγών).Καθώς για πολλά χρόνια η ιστορική εμπειρία του ελληνισμού ήταν ταυτόσημη των δεινών και του θανάτου, τα τραγούδια για το Χάροντα δανείζονται για τη σκιαγράφησή του στοιχεία από το χώρο της ιστορικής πραγματικότητας και εμπειρίας (ο Χάροντας ως επιδρομέας, κατακτητής, πειρατής).Συγκεκριμένα, μέσα από τα χαρακτηριστικά, τα λόγια και τις ενέργειες του Χάροντα, αποτυπώνεται η λαϊκή συνείδηση και η εμπειρία ιστορικών γεγονότων και καταστάσεων.Αντίστροφα, και τα ιστορικά τραγούδια χρωματίζονται με την παρουσία του Χάρου, τα χαρακτηριστικά του οποίου αποδίδονται στον κατακτητή (Saunier 2001:125-151).

Τέλος, κατά τη χρήση του δημοτικού τραγουδιού ως ιστορικής πηγής θα πρέπει να ληφθεί υπόψη το γεγονός της πορείας του στο χρόνο μέσα από την προφορική παράδοση με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τις αλλαγές, προσθήκες και αφαιρέσεις στις διάφορες χρονικές περιόδους, κατά τις οποίες η διαδοχική χρονική απομάκρυνση από το ιστορικό γεγονός μεταβάλλει και την οπτική απέναντι σε αυτό.Σε αυτά προστίθενται και οι επεμβάσεις των συλλεκτών εκείνων οι οποίοι σε παλαιότερες εποχές επενέβαιναν τροποποιητικά στο κείμενο ανάλογα με αισθητικές, γλωσσικές ή ιδεολογικές προτιμήσεις και επιδιώξεις (οπ:257).Σε κάποιες περιπτώσεις αυτό που αναδύεται μέσα από τα ιστορικά δημοτικά τραγούδια είναι περισσότερο ο αντίκτυπος των γεγονότων στη συνείδηση, το συναίσθημα και την ψυχολογία του λαού, παρά ιστορικές πληροφορίες με τη στενή έννοια του όρου.Σε άλλα όμως έχουμε μια άρτια εξιστόρηση των ιστορικών γεγονότων, με περιγραφή προσώπων, μαχών, τόπων, ακόμα και χρονολογιών.

Τα ιστορικά δημοτικά τραγούδια έχουν μελετηθεί και υπάρχουν συγκεντρωμένα σε διάφορες συλλογές (Ν.Πολίτης, C.Fauriel κ.ά.), οπότε μια παράθεσή τους εδώ δεν κρίνεται απαραίτητη.Ωστόσο, γίνεται μια γενική χρονολογική και θεματική κατάταξή τους, ώστε να αναδειχθεί η δυνατότητά τους να λειτουργήσουν ως πηγές για τις διάφορες περιόδους και τα συμβάντα της ελληνικής Ιστορίας.Η διαίρεση των χρονικών περιόδων αφορά το χρονικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσεται το «ιστορικό θέμα» των τραγουδιών και όχι κατ'ανάγκη το χρόνο της δημιουργίας τους, καθώς τραγούδια που αφορούν γεγονότα τα οποία συνέβησαν πριν από τη διαμόρφωση του νεοελληνικού γλωσσικού ιδιώματος (πριν από το 10^ο αιώνα μ.Χ.) δημιουργήθηκαν αργότερα.στην κοινή νεοελληνική γλώσσα (αν και κατά κανόνα τα δημοτικά τραγούδια είναι σύγχρονα των γεγονότων που αφηγούνται).Στην παρακάτω κατάταξη δε λαμβάνονται υπόψη όσα αποκλίνουν από το κοινό νεοελληνικό γλωσσικό ιδίωμα.

Περίοδος:325-1453 (Βυζαντινός Ελληνισμός)

▪ **Ιστορικά τραγούδια:** εδώ περιλαμβάνονται δημοτικά τραγούδια τα οποία δεν εμπίπτουν στις άλλες κατηγορίες και αφορούν διάφορες όψεις της Ιστορίας της Βυζαντινής περιόδου, όπως όσα αναφέρονται σε θέματα που προηγούνται του γεγονότος της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης, χωρίς να θρηνολογούν, λ.χ. η μορφή του Κωνσταντίνου ΙΑ' Παλαιολόγου και η επίκλησή του για βοήθεια από τη Δύση ή το λαϊκό αίσθημα πριν από αυτήν (Δημητρακόπουλος 1989:41-42).Επίσης, υπάρχουν τραγούδια σχετικά με την περίοδο της Βενετοκρατίας στην Ελλάδα (οπ:53-54).

α.Βυζαντινός πολιτισμός: εδώ συναντάμε τραγούδια τα οποία αναφέρονται στον πολιτισμό της πρωτοβυζαντινής περιόδου, στο κτίσιμο της Κωνσταντινούπολης από

το Μ.Κωνσταντίνο, στο κτίσιμο της Αγια-Σοφιάς επί Ιουστινιανού (Δημητρακόπουλος 1989:8-9).

▪ **Ακριτικός κύκλος:** αποτελείται από ένα σύνολο δημοτικών τραγουδιών επικού-αφηγηματικού χαρακτήρα, των οποίων η δημιουργία συνδέεται στενά με την Ιστορία και συγκεκριμένα με τις ειδικές συνθήκες που επικρατούσαν στα ανατολικά σύνορα του βυζαντινού κράτους από τον 7^ο και κυρίως από τον 9^ο έως τον 11^ο αιώνα εξαιτίας των επιδρομών των Αράβων (Σαρακηνών), των Απελατών (ληστών της βυζαντινής επικράτειας) και των Αμιράδων (τοπικοί άρχοντες) στις περιοχές αυτές. Τη φρούρηση των περιοχών αυτών η αυτοκρατορία την είχε αναθέσει στους ακρίτες, στρατιωτικούς στους οποίους είχε παραχωρήσει αγροκτήματα στις παραμεθόριες ανατολικές ασιατικές περιοχές κοντά στον Ευφράτη, τον Ταύρο και τον Αντίταυρο, όπου το κράτος ίδρυσε τα «θέματα», με παράλληλη φοροαπαλλαγή και με την υποχρέωση της απόκρουσης των ληστρικών επιδρομών. Τα ακριτικά δημοτικά τραγούδια διασώθηκαν με την προφορική παράδοση, ενώ αποτέλεσαν και την κύρια βάση για τη σύνθεση του ομώνυμου εκτενούς ποιήματος της λόγιας δημιουργίας, «Το έπος του Διγενή Ακρίτα» (Κ.Ν.Λ. για την Α' Λυκείου 2005:20-21, Κυριακίδης 1990:63, Πολίτης 2001:26-27).

Τα τραγούδια αυτά αποτελούν ιστορική πηγή για τις κοινωνικοϊστορικές συνθήκες της βυζαντινής-ακριτικής περιφέρειας, κυρίως για την αντιδιαστολή ανάμεσα στο διοικητικό κατεστημένο του Κέντρου (Βασιλεύουσα) και το στρατιωτικό κατεστημένο της ανατολικής συνοριακής Περιφέρειας (στρατιωτικοί-γαιοκτήμονες των «Θεμάτων») (Αθανασοπούλου 2004:115). Έτσι, η ιστορική διάσταση της Λογοτεχνίας το 10^ο αιώνα εντοπίζεται στο Ακριτικό έπος, το οποίο απαρτίζεται από όλα τα τραγούδια που περιγράφουν τη ζωή, τον πολεμικό αγώνα και την προσφορά των ειδικών στρατιωτικών σωμάτων των ακριτών (Βαγιανός 1996:131-132). Πολλά από τα πρόσωπα των ακριτικών τραγουδιών έχουν ταυτιστεί τεκμηριωμένα με υπαρκτά ιστορικά πρόσωπα, π.χ. Ανδρόνικος = ο στρατηγός Ανδρόνικος Δούκας επί Λέοντος ΣΤ' Σοφού (886-912) της Μακεδονικής δυναστείας, Αρμούρης = ο αυτοκρατάτορας Μιχαήλ Γ' (842-867) της δυναστείας του Αμορίου, Βάρδας Φωκάς = ο καίσαρας που έδρασε κατά τα χρόνια του Μιχαήλ Γ' της δυναστείας του Αμορίου κ.ά. (Δημαράς 1986:20, Δημητρακόπουλος 1989:24).

Ωστόσο, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι τα ακριτικά τραγούδια δεν είναι ιστορικά, δεν έχουν ιστορικό χαρακτήρα, καθώς σε μερικά η Ιστορία απουσιάζει από το περιεχόμενό τους, αλλά και ότι σε όσα η ιστορική πραγματικότητα είναι παρούσα αποτελεί μόνο το πλαίσιο του μύθου, ή, ακόμα, και όταν αποτελεί την κυριότερη υπόθεση, δε γίνεται αντικείμενο ειδικού ιστορικού προβληματισμού, μια και δεν αντανάκλαται μια συνειδητή αντίδραση απέναντι στην Ιστορία ούτε διαφαίνεται κάποια ιστορική συνείδηση και αντιμετώπιση των ιστορικών γεγονότων και καταστάσεων ως σημαινόντων για τον Ελληνισμό (Saunier 2001:249-250).

Παρόλο που τα παραπάνω ισχύουν σε κάποιο βαθμό, δε θεωρούνται επαρκή, ώστε να αφαιρεθεί από τα ακριτικά τραγούδια κάθε διάσταση ιστορικότητας. Κατ' αρχάς, η ίδια η γένεση των τραγουδιών αυτών ανάγεται σε μια αδιαμφισβήτητη ιστορική πραγματικότητα, αυτή της οροφύλαξης του Βυζαντίου από το σώμα των ακριτών. Συνεπώς, ήδη οι λόγοι της προέλευσής τους τα καθιστούν άλλο ένα παράδειγμα έμπνευσης της Λογοτεχνίας από την Ιστορία. Επιπλέον, τα ακριτικά τραγούδια, όπως και η ιστορική Λογοτεχνία στο σύνολό της, δε θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως πηγή της οποίας το όποιο ιστορικό πραγματολογικό περιεχόμενο είναι εμφανές από την πρώτη στιγμή στο κάθε επιφανειακό και βιαστικό «βλέμμα». Με άλλα λόγια η απουσία πραγματικών ιστορικών συμβάντων (μάχες,

θάνατοι, αλώσεις) ή ιστορικών προσώπων στο ακριτικό τραγούδι δε συνεπάγεται και αυτόματη απόρριψή του ως ιστορικού. Η εξέλιξη της ιστοριογραφίας ανέδειξε άλλες όψεις της Ιστορίας, πλην των πραγματολογικών πληροφοριών και των -μέσω της έρευνας- επαληθεύσιμων ιστορικών στοιχείων, όπως του άρρητου ιστορικού περιεχομένου, του βιώματος, της ψυχολογίας, της νοοτροπίας των ιστορικών ομάδων και ατόμων, που συχνά μόνο η Λογοτεχνία καταφέρνει να ανα-στήσει. Αυτή ακριβώς η «ενσυναίσθηση» του ιστορικού χρόνου και τόπου δράσης των ακριτών δε λείπει από την αντίστοιχη ομάδα των τραγουδιών. Αλλά, ακόμα και η πραγματολογική πληροφόρηση, όπως προκύπτει από τα παρακάτω ανθολογούμενα τραγούδια, είναι σε αρκετές περιπτώσεις ορατή. Τέλος, τα ακριτικά τραγούδια δεν μπορεί να χαρακτηριστούν μη ιστορικά με κριτήριο την απουσία ενός ειδικού συνειδητού ιστορικού προβληματισμού σε αυτά, καθώς ο ρόλος της «ιστορικής» Λογοτεχνίας δεν είναι να αντιδρά συνειδητά και προγραμματισμένα απέναντι στην Ιστορία, να την εξηγεί ή να αξιολογεί το βάρος των ιστορικών γεγονότων, αλλά να αναπαριστά την Ιστορία με τις δικές της μεθόδους και να αφήνει τις όποιες αξιολογικές κρίσεις περί Ιστορίας στο δέκτη της. Άλλωστε, η δημιουργία και η προέλευση των τραγουδιών αυτών από τις ψυχολογικές και συναισθηματικές ανάγκες του λαού, όπως αυτές διαμορφώνονται από την ιστορική εμπειρία του, δεν αφήνει χώρο για συνειδητή ιστορική κρίση με τη στενή έννοια, παρά μόνο για όσες κρίσεις και αξιολογήσεις της Ιστορίας διοχετεύονται στα λαϊκά δημιουργήματά του με μια αυθόρμητη και μη συνειδητή διαδικασία έμπνευσης. Η ιστορική Λογοτεχνία και, συνεπώς, όσα δείγματα της παρέχουν ιστορική πληροφόρηση με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, δεν είναι εκούσιες πηγές, που δημιουργήθηκαν για να διηγηθούν την Ιστορία ή για να ζυγίσουν το βάρος των ιστορικών συμβάντων. Είναι πνευματικά και κοινωνικά δημιουργήματα, που για διάφορους εξωλογοτεχνικούς σκοπούς ελέγχονται ως προς την αξία τους ως δευτερογενείς ακούσιες πηγές ιστορικής πληροφόρησης, συχνά όχι άμεσα ορατής, και ως τέτοια πρέπει να θεωρηθούν και τα ακριτικά τραγούδια. Μπορεί βέβαια η ιστορική συνείδηση του δημιουργού που χαρακτηρίζει τα αμιγώς ιστορικά τραγούδια να λείπει από τα ακριτικά, αλλά αυτό δεν εμποδίζει εμάς να τα ελέγξουμε ως προς το ιστορικό περιεχόμενό τους.

Οι πληροφορίες που αντλούνται από τα ακριτικά τραγούδια αφορούν την πολεμική ετοιμότητα και ικανότητα των Ακριτών, τη σχέση τους με τα άλογα και την αξία των συγκεκριμένων ζώων στις τότε στρατιωτικές αναμετρήσεις, τον οπλισμό και την ενδυμασία τους, τη θρησκευτική νοοτροπία και αντίληψή τους, τις ασχολίες της καθημερινής ζωής (κυνήγι, ομαδικά φαγοπότια, αγροτικές εργασίες), την οικονομική κατάστασή τους, τους κινδύνους της καθημερινής ζωής (αρπαγές γυναικών, ενέδρες Σαρακηνών ή Απελατών), τις μεταξύ τους σχέσεις. Επιπλέον, εδώ συμπεριλαμβάνονται τραγούδια τα οποία εξιστορούν πολεμικές επιχειρήσεις των αυτοκρατόρων της δυναστείας του Αμορίου και των Μακεδόνων εναντίον των Αράβων κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο (Δημητρακόπουλος 1989:10-24, Πολίτης 1987:105-108, 122-124).

▪ **Θρήνοι:** στα ιστορικά, με τη στενή έννοια του όρου, δημοτικά τραγούδια περιλαμβάνονται και οι θρήνοι, που αναφέρονται με πένθιμο ύφος στην Αλωση της Κωνσταντινούπολης και άλλων αστικών κέντρων του μεσαιωνικού ελληνισμού και συχνά διατυπώνουν την ελπίδα για μελλοντική εθνική αποκατάσταση. Έτσι, παράλληλα με το συγκινητικό και θρηνητικό περιεχόμενο και την έμφαση στην εθνική απώλεια και την ψυχική συντριβή του λαού, εκφράζεται μια αισιόδοξη στάση και προοπτική για μελλοντική απελευθέρωση. Επιπλέον, εκτός από την έκθεση της καταστροφικής εισβολής και της βιαιότητας των επιδρομών (π.χ. τη σύληση των

ιερών και αγίων και των συμβόλων του χριστιανισμού), κάποτε με μια διάθεση αναπόλησης παρουσιάζουν τις παλαιότερες ένδοξες ημέρες του Βυζαντίου, την απογοήτευση για την αδιαφορία της Δύσης και την προτροπή να στηριχθεί το έθνος στις δικές του δυνάμεις για την εθνική λύτρωσή του. Οι θρήνοι αναπτύσσονται ιδιαίτερα μετά την πτώση της βυζαντινής αυτοκρατορίας, αμέσως μετά από αυτήν ή πολύ αργότερα, και συνιστούν σημαντική ιστορική μαρτυρία (Κ.Ν.Α. για την Α' Λυκείου 2005:68). Ωστόσο, θρήνοι εντοπίζονται εκτός από τη δημοτική ποίηση (δημοτικά ιστορικά τραγούδια-θρήνοι) και στη λόγια παραγωγή (λόγια ιστορικά τραγούδια-θρήνοι).

Σε αυτήν την περίοδο (325-1453) εντάσσονται οι θρήνοι οι οποίοι αφορούν τις αλώσεις διάφορων πόλεων πριν από το μεγάλο γεγονός της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης, κυρίως αυτές που έγιναν κατά την προέλαση των Οθωμανών στα Βαλκάνια κατά το 14^ο αιώνα, π.χ. της Ανδριανούπολης (Δημητρακόπουλος 1989:41, Πολίτης 1987:29).

Περίοδος: 1453-1821 (Τουρκοκρατούμενος Ελληνισμός)

▪ **Θρήνοι:** τα πρώτα ιστορικά ποιήματα της μεταβυζαντινής εποχής εξιστορούν κατά κόρον την Άλωση της Πόλης (Βαγιανός 1996:108, Βουτιερίδης 1976:145). Εδώ εντάσσονται διάφορα τέτοια τραγούδια, που, παράλληλα με το θρηνητικό περιεχόμενο, αποδίδουν τις ευθύνες για την Άλωση σε ποικίλους παράγοντες, αναπαριστούν τα γεγονότα, περιγράφουν τις βιαιότητες του κατακτητή, εκφράζουν την τότε περιρρέουσα αίσθηση για επανάκτηση της Πόλης, και αποδίδουν την αίσθηση του λαϊκού βιώματος, όπως αυτό διαμορφώθηκε από το γεγονός της εθνικής καταστροφής (Δημητρακόπουλος 1989:42-46, Πολίτης 1987:30-31). Επιπλέον, υπάρχουν θρήνοι που αναφέρονται στις υπόλοιπες τουρκικές κατακτήσεις στον ελλαδικό χώρο μετά το 1453 (Τραπεζούντα, Ρόδος, Κύπρος, Κρήτη, Πελοπόννησος) (Δημητρακόπουλος 1989:48-56). Τέλος, και η λόγια, όπως και η δημοτική ποίηση της περιόδου, περιέχει τραγούδια που με θρηνητικό ύφος αναφέρονται σε θλιβερά ιστορικά γεγονότα (Άλωση της Κωνσταντινούπολης).

▪ **Ιστορικά τραγούδια:** σε αυτήν την ομάδα περιλαμβάνονται τραγούδια τα οποία αντανακλούν τις διάφορες όψεις της Τουρκοκρατίας στην Ελλάδα, όπως:

α) τα δεινά των Ελλήνων: τραγούδια που αναφέρονται στην πρακτική του «παιδομαζώματος» και του «εξισλαμισμού» και στο φαινόμενο της πειρατείας στη Μεσόγειο κατά το 16^ο και 17^ο αιώνα, τις αρπαγές Ελληνίδων και τις ωμότητες σε βάρος τους (Δημητρακόπουλος 1989:57-64, Πολίτης 1987:27-28 & 32),

β) την αντίσταση των Ελλήνων: τα τραγούδια αυτά έχουν ως πηγή έμπνευσής τους τα διάφορα επαναστασιακά κινήματα (Ορλωφικά-1769, το κίνημα του Λάμπρου Κατσώνη), τα πρόσωπα, τα οποία συμμετείχαν στις επαναστάσεις κατά των Τούρκων κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας (μητροπολίτες, επίσκοποι, πρόκριτοι, ιερείς, διάφοροι κλέφτες), τις οικογένειες κλεφταρματολών με αντιστασιακή δράση στα διάφορα διαμερίσματα της Ελλάδας (Κολοκοτρωναίοι, Μπουκουβαλαίοι, Κοντογιανναίοι), τα πρόσωπα της τουρκικής κυριαρχίας (Αλή Πασάς), τη συμμετοχή των γυναικών στην αντίσταση κατά του Τούρκου (Σουλιώτισσες, γυναίκες κλεφτών, αιχμάλωτες των Τούρκων). Τα τραγούδια αυτά σκιαγραφούν την επαναστασιακή δράση και τις πράξεις αντίστασης στις ηπειρωτικές και νησιωτικές περιοχές της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας -πολλές φορές με την ενίσχυση των Βενετών- που αντιμετώπιστηκαν με αποκεφαλισμούς, αιχμαλωσίες, σφαγιασμούς, βασανιστήρια,

πολιορκίες, εφόδους, προδοσίες, που αναφέρονται στα τραγούδια και επιβεβαιώνονται ιστορικά (Δημητρακόπουλος 1989:84-177, Πολίτης 1987:32-38).

Κλέφτικα: στα ιστορικά τραγούδια αυτής της περιόδου εντάσσονται και τα κλέφτικα, καθώς αποτελούν έκφραση αυτού του ιδιαίτερου σώματος αντίστασης κατά των Τούρκων. Τα τραγούδια αυτά αποτελούν τη νεότερη κατηγορία δημοτικών τραγουδιών, διατηρώντας όμως συγγένεια με τη δημοτική ποίηση των ακριτικών ασμάτων, αν και διακρίνονται από αυτά ως προς την απουσία του διηγηματικού χαρακτήρα που διακρίνει τα ακριτικά έπη, και καλύπτουν θεματικά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Από το 17^ο αιώνα ως την Επανάσταση δημιουργούνται πολλά κλέφτικα δημοτικά τραγούδια (κλέφτες και αρματολοί) και, γενικά, τραγούδια που αναφέρονται στις συνθήκες και τα πρόσωπα της κλέφτικης ζωής, κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Ιδιαίτερα στα κλέφτικα αναφέρεται η δράση ιστορικών φυσιογνωμιών της μεταβυζαντινής ελληνικής Ιστορίας από το 1453 ως το 1821 (Βαγιανός 1996:166-168, Κυριακίδης 1990:54-55).

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους είναι ότι αναφέρονται συνήθως σε συγκεκριμένο κλέφτη, το περιστατικό που παρουσιάζουν είναι τις περισσότερες φορές μια νικηφόρα μάχη (εγκωμιαστικά) ή ένας ένδοξος θάνατος κάποιου κλέφτη (μοιρολόγια), εστιάζουν στο γεγονός καθαυτό και μιλούν με συγκεκριμένες αναφορές και όχι με γενικότητες, έχουν ακρίβεια στην περιγραφή και την έκφραση και, γενικά, προβάλλουν την ελεύθερη ζωή των κλεφτών, το αδούλωτο φρόνημά τους, την ανδρεία και την πάλη τους εναντίον του Τούρκου κατακτητή (Κ.Ν.Α. για τη Β' Γυμνασίου 2002:367, Κυριακίδης 1990:53). Παρόλο που δίνονται ονόματα και ιστορικά στοιχεία, οι ήρωες παρουσιάζονται σχηματοποιημένοι με βάση τα χαρακτηριστικά της ανδρείας και της περηφάνειας, ώστε να σκιαγραφηθεί η ηρωική φυσιογνωμία του συνόλου των κλεφτών.

Σύμφωνα με τον Α. Πολίτη, αν αποδεχθούμε ως «γεγονότα» όσα περιγράφονται στα κλέφτικα τραγούδια, «θα πρέπει να πιστέψουμε πως άλλος θάνατος για τον κλέφτη εκτός από τον προδοτικό, τον μπαμπέσικο, δεν υπήρξε...» (Κόκορης 2005:10). Ωστόσο, η «αφήγηση» πρέπει να διακριθεί από τα «δεδομένα»: τα κλέφτικα δημοτικά τραγούδια είναι ένα είδος αυλικής ποίησης, μια μίμηση των αρετών του αρχηγού από τους οπαδούς, εκφραζόμενη μέσα από ένα ορισμένο σύστημα αξιών. Κατά τα άλλα οι πραγματολογικές απεικονίσεις περιορίζονται συχνά στα στοιχεία εκείνα του κλέφτικου χωρίς αξιακή φόρτιση (τοπωνύμια, ενδυμασία, οπλισμός, συνθήκες της καθημερινής ζωής των κλεφτών κ.ά.) (οπ:10). Έτσι, παρόλο που αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα, δεν είναι αφηγηματικά, δεν είναι έπη, αλλά «κυρίως άσματα», καθώς παίρνουν μόνο τον πυρήνα του γεγονότος που έχουν ως υπόθεση και τον εμπλουτίζουν με άφθονα λυρικά στοιχεία (Κυριακίδης 1990:52).

Όσον αφορά τους κλέφτες, ήταν κάτοικοι των ορεινών κυρίως περιοχών που αντιστάθηκαν στον Τούρκο κατακτητή και επιδίδονταν σε λεηλασίες και επιδρομές κατά των Τούρκων αλλά και των Ελλήνων. Σχετικά με την προέλευση και τους λόγους του σχηματισμού του στρατιωτικού σώματος των αρματολών ο Fauriel αναφέρει: οι αρματολοί -των τραγουδιών- δεν είναι παρά η μερίδα των κλεφτών που δέχτηκε να συνδιαλλαγεί με τους Τούρκους και στους οποίους παραχωρήθηκε ένα σύνολο προνομίων (αυτοδιοίκηση, οπλοφορία, συγκρότηση στρατιωτικού σώματος, ανεξάρτητη ζωή στα βουνά με τον όρο να πληρώνουν έναν μικρό φόρο), καθώς οι Τούρκοι δεν μπορούσαν να κάμψουν τη ληστρική νοοτροπία τους. Έτσι, οι αρματολοί είναι ουσιαστικά πρώην κλέφτες που μεταπήδησαν σε έναν άλλο τρόπο ζωής (Fauriel 1999:37). Ομοίως, σύμφωνα με τον Πολίτη, τα «κλέφτικα» τραγούδια δημιουργήθηκαν για να υμνήσουν όχι τους παλαιούς ληστές, τους κατοίκους, δηλαδή, των ορεινών κυρίως περιοχών, που οι αντίξοες συνθήκες τους οδήγησαν στην

κλέφτικη ζωή στα βουνά, αλλά τους «πρώην» αρματολούς (ένοπλα σώματα εντόπιων ελληνικών πληθυσμών στρατιωτικά οργανωμένων από τους Τούρκους για να καταδιώκουν τους κλέφτες), οι οποίοι κατέφυγαν ή καλύτερα επανήλθαν στην κλέφτικη ζωή από αντίδραση στην αντικατάστασή τους γύρω στα τέλη του 17^{ου} αιώνα (από εξισλαμισμένους Αλβανούς) ως επιτηρητών των ορεινών διαβάσεων και προστατών των κατοίκων από τις επιδρομές των κλεφτών. Έτσι, οι πρώην αρματολοί, επιστρέφοντας στην πρωτότερη δράση τους, ανακτούν την ονομασία κλέφτες, χαρακτηρισμό που διατηρούσαν κατά την πρώτη περίοδο της ανεξαρτησίας τους και λόγω της εχθρότητάς τους με τους Τούρκους. Μάλιστα σε κάποιες περιοχές οι δύο όροι ταυτίζονται, καθώς τα μέλη των δύο ομάδων αλλάζουν συχνά πεδίο δράσης, μεταπηδώντας από το ένα στο άλλο στρατόπεδο (Fauriel 1999:38-39, Πολίτης 2001:111-112).

Γενικά, υπάρχουν δύο κατηγορίες κλέφτικων, αυτή που περιλαμβάνει τραγούδια τα οποία αναφέρονται σε συγκεκριμένο κλέφτη ή συγκεκριμένο περιστατικό και αυτή που περιλαμβάνει όσα μιλούν για τη ζωή των κλεφτών γενικά (Πολίτης 2001:113). Από τα κλέφτικα τραγούδια συλλέγονται πληροφορίες σχετικά με τους λόγους που ωθούσαν τους Έλληνες στην κλέφτικη ζωή, τον τρόπο διαμονής των κλεφτών, τον οπλισμό και την ενδυμασία τους, τις πηγές της τροφοδοσίας τους, τον ομαδικό τρόπο ζωής τους, τη θρησκευτική αντίληψή τους, τις αντιξοότητες της καθημερινότητάς τους, την ιεραρχία και την οργάνωση των κλέφτικων ομάδων, το είδος και τη μορφή των πολεμικών επιχειρήσεών τους, τους ισχυρούς δεσμούς συντροφικότητας μεταξύ τους, τις εχθρικές σχέσεις τους με το αρβανίτικο στρατιωτικό σώμα των «δερβεναγάδων», το διωγμό των κλεφτών και την αποδιοργάνωση του σώματος των αρματολών από τον Αλή Πασά στα τέλη του 18^{ου} αιώνα, τους κώδικες ηθικής που ακολουθούσαν, τους κανόνες που ίσχυαν στο πεδίο της μάχης και σε περίπτωση θανάσιμου τραυματισμού, τη στάση τους απέναντι στο θάνατο, τους κανόνες και τις προϋποθέσεις του κλέφτικου βίου, τα βασανιστήρια σε περίπτωση αιχμαλωσίας τους από τους Τούρκους, τις συνθήκες ειρήνης μεταξύ κλεφτών και πασάδων, γνωστής με τον όρο «προσκύνηση» και την αλλαξοπιστία ως αντάλλαγμα για τη ζωή των αιχμάλωτων κλεφτών. Στο σύνολό τους εκφράζουν μια μορφή αντίστασης του ελληνικού λαού εναντίον των Τούρκων και από κάθε άποψη συνιστούν ένα είδος ιστορικής πηγής τόσο επαρκούς, ώστε θα μπορούσαν μόνα τους να εξυπηρετήσουν τη συνολική ιστορική πληροφόρηση για τη συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας (Δημητρακόπουλος 1989:65-83, Πολίτης 1987:55-102).

Περίοδος:1821-1830 (Επανάσταση του '21)

▪ **Ιστορικά τραγούδια:** τα συγκεκριμένα τραγούδια παρέχουν ιστορικές πληροφορίες σχετικά με:

α) την έναρξη της Επανάστασης: η έναρξη του Αγώνα στις Παραδουνάβιες ηγεμονίες, η πρόσκληση του Αλέξανδρου Υψηλάντη και τα γεγονότα μετά την αποτυχία της Επανάστασης (θάνατος των οπλαρχηγών Ολυμπίου και Φαρμάκη στη μονή Σέκκου), η κήρυξη της Επανάστασης στην Πελοπόννησο, η απελευθέρωση της Καλαμάτας (Δημητρακόπουλος 1989:183-187, Πολίτης 1987:39).

β) τις βιαιότητες των Τούρκων μετά την έναρξη της Επανάστασης: απαγχονισμός του Πατριάρχη Γρηγόριου Ε' το 1821, οι καταστροφές στη Σμύρνη (Δημητρακόπουλος 1989:188-190, Πολίτης 1987:39).

γ) την Επανάσταση στην Πελοπόννησο, τη Στερεά Ελλάδα, τη Βόρεια Ελλάδα, τη νησιωτική Ελλάδα και τους αγώνες στη θάλασσα (οι διάφορες μάχες, πολιορκίες,

απελευθερώσεις ή καταστροφές πολέων-νησιών, οι θάνατοι οπλαρχηγών και κλεφτών, οι ομαδικές σφαγές και οι αιχμαλωσίες πολιτών, οι αποφάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων σχετικά με την Επανάσταση, οι ναυμαχίες και οι πυρπολήσεις στο ναυτικό αγώνα), αλλά και τις εμφύλιες διαμάχες μεταξύ των Ελλήνων κατά τη διάρκεια της Επανάστασης (Δημητρακόπουλος 1989:192-253, Πολίτης 1987:40-51).

Περίοδος: 1831-1945 (Νεότερα χρόνια)

▪ **Ιστορικά τραγούδια:** εδώ περιλαμβάνονται δημοτικά τραγούδια σχετικά με πολεμικά-στρατιωτικά, πολιτικά και κοινωνικά γεγονότα και φαινόμενα κατά τη μετεπαναστατική και τη νεότερη Ελλάδα. Συγκεκριμένα, στα τραγούδια αναφέρονται:

19^{ος} αιώνας

α) θάνατοι των ηρώων του '21: Θ. Κολοκοτρώνης, Π. Μαυρομυχάλης κ.ά.,

β) πολεμικά-στρατιωτικά γεγονότα: οι αγώνες των υπόδουλων ελληνικών περιοχών, οι οποίες έμειναν έξω από την επικράτεια του νεοελληνικού βασιλείου (Θεσσαλία, Ήπειρος, Μακεδονία, Θράκη, Κρήτη, Κύπρος, ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897),

γ) πολιτικά γεγονότα: η δολοφονία του Καποδίστρια, η άφιξη του Όθωνα στην Ελλάδα, η δίκη των Κολοκοτρώνη-Πλαπούτα κατά την περίοδο της αντιβασιλείας, τα αντιβασιλικά κινήματα στην επαρχία και την πρωτεύουσα, η εκθρόνιση του Όθωνα.

δ) κοινωνικά γεγονότα: η ληστοκρατία των πρώτων χρόνων του ελληνικού βασιλείου αλλά και των μετέπειτα χρόνων (Δημητρακόπουλος 1989:256-277, 317-326, 330-341).

20^{ος} αιώνας: πολεμικά-στρατιωτικά και πολιτικά γεγονότα: ο Μακεδονικός αγώνας (1903-1908), η Επανάσταση του Θερίσου (1905) κατά τα χρόνια της «Κρητικής Πολιτείας», οι Βαλκανικοί πόλεμοι (1912-'13), η Μικρασιατική εκστρατεία (1920-'22), ο ξεριζωμός των Ποντίων και των Ελλήνων της Ανατολικής Θράκης μετά τη συνθήκη της Λωζάνης το 1923, ο πόλεμος του '40 στο αλβανικό μέτωπο, η μάχη της Κρήτης (1941), η γερμανοϊταλική Κατοχή, η Αντίσταση και η απελευθέρωση (1941-1945), ο ελληνικός Εμφύλιος (1946-'49), η μετεμφυλιακή περίοδος πριν τη δικτατορία (1949-1967) (η δολοφονία του Γ. Λαμπράκη, τα Ιουλιανά του 1965), ο Κυπριακός αγώνας κατά των Άγγλων (1955-'59), η ψυχροπολεμική περίοδος (η αμερικανοσοβιετική κρίση του '63 για τις βάσεις στην Κούβα), η δικτατορία του '67-'74, το πραξικόπημα της χούντας εναντίον της Κυπριακής Δημοκρατίας, η τουρκική εισβολή στην Κύπρο το '74, η μεταπολίτευση (ελληνοτουρκική κρίση στο Αιγαίο κατά το 1975-'76) (Δημητρακόπουλος 1989:278-316, Καψωμένος 1987:84-135).

Εκτός από τα υπόλοιπα δημοτικά τραγούδια της ηπειρωτικής Ελλάδας, ιδιαίτερη έκφραση της ιστορικοκοινωνικής πραγματικότητας του 20^{ου} αιώνα, ιδιαίτερα μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, αποτελούν τα ιστορικά τραγούδια της κρητικής δημοτικής ποίησης, τα οποία παρουσιάζουν τεχνοτροπική συγγένεια με την παραδοσιακή δημοτική ποίηση, δηλαδή έχουν παραδοσιακή δομή, λαϊκή προέλευση και προφορική διάδοση (μαντινάδες, δηλαδή συνοπτικής έκτασης τραγούδια που αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα και πρόσωπα, ριζίτικα, δηλαδή λυρικά ηρωικά τραγούδια σε ανομοιοκατάληκτους δεκαπεντασύλλαβους στίχους, ρίμες, δηλαδή πολύστιχα αφηγηματικά τραγούδια σε ιαμβικό ομοιοκατάληκτο 15σύλλαβο ή 11σύλλαβο, που περιέχουν στοιχεία της έμμετρης λαϊκής χρονογραφίας). Η ποίηση αυτή αποτελεί δείγμα της σύγχρονης δημοτικής ποιητικής παραγωγής και σε αυτήν εντάσσονται τα

περισσότερα από τα δείγματα των παραπάνω θεματικών της περιόδου του 20^{ου} αιώνα (Κατωμένος 1987:15-22).

6.3.2.2 Ποιήματα

Περίοδος: 10^{ος} αιώνας-1453 (λόγια παραγωγή)

α.10^{ος} αιώνας-1204

- **Το έπος του Διγενή Ακρίτα:** πολύστιχο αφηγηματικό ποίημα, το οποίο οι μελετητές το χαρακτηρίζουν άλλοτε έμμετρο μυθιστόρημα ή έμμετρη βιογραφία και άλλοτε έπος. Αποτελεί το πρώτο γραπτό μνημείο της λόγιας νεοελληνικής Λογοτεχνίας, χρονολογείται περίπου στο 10^ο ή 11^ο αιώνα και αποτελεί μια ιστορική παρακαταθήκη για τη ζωή και τη δράση υπαρκτών ιστορικών προσώπων κατά τη διάρκεια μιας πραγματικής ιστορικής περιόδου (Βαγιανός 1996:108, Δημαράς 1986:23, Κ.Ν.Λ. για την Α' Λυκείου 2005:54, Πολίτης 2001:27). Η εκδίπλωση της ζωής και της ηρωικής δράσης του Διγενή λειτουργεί αντιπροσωπευτικά για τον ακριτικό βίο της βυζαντινής περιόδου. Ενώ το συγκεκριμένο λόγιο έργο προϋποθέτει τα δημοτικά ακριτικά τραγούδια και συγγενεύει με αυτά, ωστόσο εικάζεται ότι και το ίδιο το έργο με τη σειρά του παρήγαγε έναν ιδιαίτερο κύκλο τραγουδιών, αυτών που μνημονεύουν το όνομα του Διγενή (Πολίτης 2001:29-30).

- **Πτωχοπροδρομικά-προδρομικά:** χρονολογούνται στο 12^ο αιώνα και παλαιότερα αποδίδονταν στο λόγιο της εποχής των Κομνηνών και προστατευόμενο της αυτοκρατορικής οικογένειας Θ. Πρόδρομο ή Πτωχοπρόδρομο, ενώ σήμερα η πατρότητά τους αμφισβητείται. Ο συγγραφέας κάθε φορά απευθύνεται με διαφορετική ιδιότητα στον αυτοκράτορα ή σε άλλα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας των Κομνηνών και παρέχει πληροφορίες για τις συνθήκες της λαϊκής καθημερινής ζωής και τον πολιτισμό της υστεροβυζαντινής κοινωνίας του 12^{ου} αιώνα (π.χ. εμμόνη στην απαρίθμηση υλικών αγαθών). Πιο συγκεκριμένα, τα Πτωχοδρομικά, που αποτελούνται από τέσσερα στιχουργήματα συνολικά, αναφέρονται σε διάφορες πλευρές της ζωής στην πρωτεύουσα του βυζαντινού κράτους, τη μοναστική ζωή, την οικογενειακή ζωή και τα βάσανα του πολύτεκνου οικογενειάρχη, τον έγγαμο βίο, συγκεκριμένα το γάμο ανάμεσα σε δυο άτομα διαφορετικής κοινωνικής και οικονομικής τάξης, και, τέλος, το φαινόμενο της φτώχειας που μαστίζει τους λόγιους (Κ.Ν.Λ. για την Α' Λυκείου 2005:58, Πολίτης 2001:30-31).

Περίοδος:1453-1669

- **Βιντσέντζος Κορνάρος: «Ερωτόκριτος» (1713):** έχει χαρακτηριστεί ως έμμετρο μυθιστόρημα ή αφηγηματικό ποίημα. Παρέχει στοιχεία για το βενετουρκικό πόλεμο στην Κρήτη, ο οποίος ξεκίνησε το 1645 και έληξε το 1669 με την παράδοση του νησιού στους Τούρκους, και συγκεκριμένα για την επίθεση του τουρκικού στόλου κατά της Κρήτης υπό το Γιουσούφ Πασά κατ'εντολή του Σουλτάνου Ιμπραήμ το 1645. Αυτά προκύπτουν μέσα από την περιγραφόμενη πάλη ανάμεσα στον Ελληνισμό (Κρητικός) και τους εχθρούς του (Καραμανίτες) (Βαγιανός 1996:133, Πολίτης 2001:80).

Περίοδος:1669-1830

α.1669-1774

- **Πέτρος Κατσαΐτης: «Κλαθμός Πελοποννήσου» (1716):** έμμετρη ιστορία της άλωσης της Πελοποννήσου από τους Τούρκους το 1715, η οποία παρουσιάζει μεγάλο ιστορικό ενδιαφέρον (Δημαράς 1986:94, Πολίτης 2001:86). Το γενικότερο ιστορικό περιβάλλον στο οποίο εντάσσεται είναι αυτό των βενετοτουρκικών συγκρούσεων στο πλαίσιο της αποκατάστασης της γεωγραφικής, πολιτικής και οικονομικής ενότητας της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η Πελοπόννησος εγκαταλείπεται οριστικά από τους Βενετούς το 1718 με τη συνθήκη του Πασάροβιτς, η οποία και τερματίζει τις βενετοτουρκικές συγκρούσεις στον ελληνικό χώρο.

β.1774-1820: όσον αφορά τη Λογοτεχνία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, σε αυτήν εντάσσονται έργα της περιόδου 1770-1821. Μια μεγάλη ομάδα των κειμένων αυτής της εποχής εκφράζει τη δυσαρέσκεια των Ελλήνων για την οθωμανική αυτοκρατορία και εκδηλώνει το όραμα της εθνικής απελευθέρωσης. Στη λογοτεχνική παραγωγή της περιόδου διοχετεύεται το όραμα της απελευθέρωσης από τον τουρκικό ζυγό, το οποίο πλαισιώνεται από τις επιδράσεις του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, από τον απόηχο της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας και της Γαλλικής Επανάστασης, αλλά και από τη δράση του Ναπολέοντα ενάντια στα ευρωπαϊκά απολυταρχικά καθεστώτα.

- **Ρήγας Βελεστινλής: «Θούριος» (1797):** επαναστατικό προσκλητήριο προς τους βαλκανικούς λαούς για την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού, το οποίο περιλαμβάνεται στο επαναστατικό μανιφέστο του «Νέα πολιτική διοικήσεις των κατοίκων της Ρούμελης, της Μικράς Ασίας, των Μεσογείων νήσων και της Βλαχομογδανιάς». Κινείται ανάμεσα στα όρια του ποιήματος και του μανιφέστου, ενώ έχει χαρακτηριστεί και ως έμμετρη επαναστατική προκήρυξη (Πολίτης 2001:127-128).

- **Ανώνυμος: «Ο Ρωσσαγγλογάλλος» (1812):** ο τουρκικός ζυγός στην Ελλάδα, οι σχέσεις των φαναριωτών ηγεμόνων, των ανώτερων κληρικών, των εμπόρων και των κοτζαμπάσηδων με τους Τούρκους, η στάση των ξένων απέναντι στις ελληνικές επιδιώξεις για εθνική αποκατάσταση (Πολίτης 2001:124).

- **Γεώργιος Σακελλάριος: «Δίοδος των Θερμοπυλών» (1817):** αρχαϊκή εποχή-μάχη στις Θερμοπύλες το 480 π.Χ. (Δημαράς 1986:180-181).

- **Αδαμάντιος Κοραΐς: «Άσμα πολεμιστήριον» (1800):** οι ελπίδες για την απελευθέρωση της Ελλάδας υπό το κλίμα της Γαλλικής προέλασης στην Ανατολή κατά τους Ναπολεόντιους χρόνους (Δημαράς 1986:197).

γ.1821-1830

- **Θούριοι:** μια ομάδα ανθρώπων, η οποία περιλαμβάνει Φαναριώτες, λόγιους, ποιητές, μέλη της Φιλικής Εταιρίας, στιχοπλόκους και λαϊκούς τραγουδιστές, στιχουργούν ένα είδος πατριωτικής ποίησης, τους θούριους, οι οποίοι εντάσσονται χρονικά στην περίοδο της Επανάστασης και έχουν περιεχόμενο σχετικό με τον Αγώνα (Δημαράς 1986:246-247).

Περίοδος:1830-σήμερα

α.Επτανησιακή Σχολή: τα χρονικά της όρια εκτείνονται και πριν από το 1830. Ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τη νεότερη ελληνική Ιστορία και οι συνθέσεις της περιλαμβάνουν πολλά ιστορικά στοιχεία και πληροφορίες. Είναι ενδεικτικό ότι στα

έργα της αναπλάθεται ολόκληρος ο επαναστατικός αγώνας του '21 (Βαγιανός 1996:136-138).Χαρακτηριστική είναι η άποψη του Βαλαωρίτη ότι ο προορισμός της νεοελληνικής ποίησης πρέπει να είναι «η πιστή εξιστόρησης των παθημάτων και των μαρτυριών του έθνους», ενώ η ίδια πρέπει να λάβει επική μορφή και να στηρίζεται κυρίως στην Ιστορία (Παλαμάς 1972:79).

▪ **Αντώνιος Μαρτελάος: «Ύμνος εις την περίφημον Γαλλίαν, τον αρχιστράτηγον Βοναπάρτην και τον στρατηγόν Γεντίλλην» (1797):** η άφιξη των Γάλλων στα Επτάνησα μετά τη συνθήκη του Καμποφόρμιο (1797), που σηματοδοτεί το τέλος της Βενετοκρατίας στον ελληνικό χώρο (Vitti 1987:159).

▪ **Διονύσιος Σολωμός: «Ελεύθεροι Πολιορκημένοι» (1830-1857 τα τρία σχεδιάσματα του έργου):** η δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου κατά το 1825-1826, η αντίσταση, τα δεινά των κατοίκων και η ηρωική έξοδος, με έμφαση στην ανθρώπινη (συναισθηματική, ψυχολογική και ηθική) πλευρά του ιστορικού γεγονότος (Πολίτης 2001:148).«**Ύμνος εις την Ελευθερίαν» (1823):** αναδρομή στα χρόνια της σκλαβιάς της Ελλάδας κάτω από τον τουρκικό ζυγό, η στάση των ξένων δυνάμεων, ο αντίκτυπος της Επανάστασης στο εσωτερικό και το εξωτερικό, τα γεγονότα των δύο πρώτων χρόνων της Επανάστασης του '21 (η άλωση της Τριπολιτσάς το 1821, η καταστροφή της στρατιάς του Δράμαλη στα Δερβενάκια το 1822, η πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου το 1822, ο απαγχονισμός του πατριάρχη Γρηγορίου Ε' το 1821, η πυρπόληση της τουρκικής ναυαρχίδας κοντά στην Τένεδο το 1822, οι εμφύλιες διαμάχες κατά τη διάρκεια της Επανάστασης) (Πολίτης 2001:142-143).«**Εις τον θάνατον του Λορδ Μπάυρον» (1824):** η προσωπικότητα και οι φιλελεύθερες ιδέες του Μπάυρον, ο φιλελληνισμός του, η επίσημη στάση της Αγγλίας απέναντι στην Επανάσταση, η διχόνοια μεταξύ των Ελλήνων, η καταστροφή της Χίου το 1822, η θυσία των γυναικών στο Σούλι και ο θάνατος του Μπάυρον το 1824 (Δημαράς 1986:233).«**Η καταστροφή των Ψαρών» (επίγραμμα-1825):** η καταστροφή των Ψαρών από τους Τούρκους το 1824 (Δημαράς 1986:234).«**Εις τον Μάρκον Μπότσαρη» (1823):** η προσωπικότητα και ο θάνατος του αρχιστράτηγου στο Καρπενήσι το 1823 (Βαγιανός 1996:148).

▪ **Αριστοτέλης Βαλαωρίτης: «Ο Δήμος και το καριοφίλι» (1857):** η ζωή των κλεφτών στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα). «**Κυρα Φροσύνη»(1859):** η περίοδος της διοίκησης του Αλή Πασά στην Ήπειρο-ο πνιγμός της Φροσύνης και άλλων γυναικών στη λίμνη των Ιωαννίνων μετά από εντολή του Αλή Πασά (Vitti 1987:253).«**Φωτεινός» (1879):** η περίοδος της Λατινοκρατίας στα Επτάνησα-ο ξεσηκωμός των Ελλήνων ενάντια στη φραγκική δυναστεία το 14^ο αιώνα και, γενικότερα, ο διαρκής αγώνας και η αντίσταση του ελληνισμού εναντίον της λατινικής κυριαρχίας-οι κατά καιρούς επαναστάσεις των Επτανήσων κατά της φεουδαρχίας τους τελευταίους αιώνες της Λατινοκρατίας στα Επτάνησα-η εξέγερση της Λευκάδας.Η υπόθεση βασίζεται σε πραγματικό περιστατικό που συνέβη στη φραγκοκρατούμενη Λευκάδα το 1357, στην εξέγερση των κατοίκων κατά του Φράγκου δυνάστη της Λευκάδας (Κ.Ν.Λ. για την Α'Λυκείου 2005:277, Πολίτης 2001:165-166, Vitti 1987:254).«**Αθανάσης Διάκος» (1867) και «Αστραπόγιαννος» (1867):** και τα δύο έχουν ιστορικό και πατριωτικό περιεχόμενο (Βαγιανός 1996:158).«**Επέσανε τα Γιάννενα»:** η διοίκηση της Ηπείρου από τον Αλή Πασά κατά την Τουρκοκρατία.«**Στον ανδριάντα Γρηγορίου του Ε'»:** ο απαγχονισμός του Πατριάρχη Γρηγορίου του Ε' τον πρώτο χρόνο της Επανάστασης (Πελαγίδης 2001:64).

▪ **Ανδρέας Κάλβος:** το έργο του προσφέρεται για άντληση αρκετών ιστορικών στοιχείων και στο σύνολό του έχει χαρακτηριστεί πατριδολατρικό (Βαγιανός

1996:159). Το σύνολο των Ωδών του, πλην των ωδών «Φιλόπατρις» και «Εις Θάνατον», αναφέρεται άμεσα ή έμμεσα στην Επανάσταση του '21. Οι ωδές αυτές είναι συνολικά είκοσι και εκδίδονται σε δύο φάσεις το 1824 και το 1826 (Πολίτης 2001:152-153): **«Εις Πάργαν»:** η παράδοση της Πάργας από τους Άγγλους στους Τούρκους το 1819: η Πάργα μετά την ηγεμονία των Ενετών, οι οποίοι την κατέχουν από το 15^ο αιώνα, περνά στην κατοχή των Γάλλων, ύστερα από την κατάλυση της Ενετικής Δημοκρατίας από τον Ναπολέοντα (συνθήκη Καμποφόρμιο 1797), μαζί με τα νησιά του Ιονίου. Το 1814, μετά την ήττα του Ναπολέοντα, παραδίδεται από τις νικήτριες δυνάμεις στους Άγγλους (ενδιάμεσα το 1799 η πόλη απειλείται από τον Αλή Πασά των Ιωαννίνων) και αυτοί το 1817 την πουλούν στους Τούρκους. Οι Παργινοί, για να αποφύγουν τους Τούρκους και τους Αλβανούς, καταφεύγουν στα Επτάνησα, ενώ πριν από την επίσημη παράδοση της πόλης (1819) ανασκάπτουν τους τάφους των προγόνων τους και, αφού συγκετρώσουν τα λείψανα στην πλατεία, τα καίνε, για να γλιτώσουν τη βεβήλωση από το νέο κατακτητή (Κ.Ν.Α. για τη Γ' Γυμνασίου 2006:10, Κ.Ν.Α. για την Α' Λυκείου 2005:46). **«Εις Ιερόν Λόχον»:** η αυτοθυσία των εθελοντών του Ιερού Λόχου, που έπεσαν στο Δραγατσάνι το 1821 (Πελαγίδης 2001:64). **«Αι Ευχαί»:** ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων στον πολιτικό έλεγχο της επαναστατημένης Ελλάδας-η υπογραφή της πράξης της υποτέλειας στις 24 Ιουλίου 1825 από Έλληνες πολιτικούς και στρατιωτικούς με την οποία ζητούσαν επίσημα την αγγλική προστασία. **«Εις Αγαρηνούς»:** μαζί με τις ωδές «Εις Πάργαν» και «Εις Χίον» αποτελούν μια τριλογία «κατά των τυράννων». Ο τίτλος της συγκεκριμένης ωδής αναφέρεται συνεκδοχικά στους Τούρκους, τους μωαμεθανούς, η φυσιολογία των οποίων σκιαγραφείται μέσα στην ωδή. Η ωδή αυτή, γενικότερα, απηχεί τις ιδέες του Διαφωτισμού περί ελευθερίας, ισότητας και απελευθέρωσης των λαών, περί καταδίκης της καταπίεσης των λαών. **«Τα ηφαίστεια»:** αποτυπώνει την ερήμωση και τη λεηλασία του ελληνικού τοπίου και ιδιαίτερα της νησιωτικής Ελλάδας κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, συγκρίνοντάς το με το παλιό μεγαλείο σε καιρό ειρήνης, ενώ αναφέρεται και στο ναυτικό αγώνα της Επανάστασης, που στηρίχθηκε στα πυρπολικά. Συγκεκριμένα, αναφέρεται στη σφαγή των κατοίκων της Χίου από τους Τούρκους το 1822, την πυρπόληση της τουρκικής ναυαρχίδας από τον Κ. Κανάρη και την αποχώρηση του τουρκικού στόλου από το Αιγαίο. **«Η Βρετανική Μούσα»:** η προσωπικότητα και ο θάνατος του λόρδου Μπάυρον. **«Εις Ψαρά»:** η καταστροφή των Ψαρών από τους Τούρκους το 1824. **«Εις Σούλι»:** η μάχη στο Σούλι το 1822 (Κάλβος 1994:58, 69, 76, 110, 134).

▪ **Γιώργος Τερτσέτης: «Το φίλημα» (1833):** η περίοδος του νεοϊδρυμένου ελληνικού κράτους-η άφιξη του Όθωνα στην Ελλάδα (Πολίτης 2001:157).

▪ **Γεράσιμος Μαρκοράς: «Όρκος» (επικολυρικό ποίημα-1875):** η Κρητική Επανάσταση του 1866, η αντίσταση των Κρητικών και το ολοκαύτωμα του Αρκαδίου (Πολίτης 2001:164).

▪ **Λορέντζος Μαβίλης: «Καλλιπάτειρα» (σονέτο-1889):** αρχαϊκή εποχή-Ολυμπιακοί Αγώνες και το διασωζόμενο από τον Πίνδαρο ιστορικό περιστατικό με την Καλλιπάτειρα. **«Excelsior» (σονέτο):** συνιστά μια προσωπική μαρτυρία του ποιητή από τη συμμετοχή του στην Κρητική επανάσταση του 1896.

β. Φαναριώτες και Ρομαντική Σχολή των Αθηνών (1830-1880): στο έργο των εκπροσώπων της περιλαμβάνονται έργα με επικοϊστορικά θέματα, αλλά η ιστορικότητά της ποιητικής δημιουργίας τους δεν μπορεί να συγκριθεί με αυτή των έργων της Επτανησιακής Σχολής (Βαγιανός 1996:162-166). Χαρακτηριστικά της περιόδου είναι η στροφή προς την αρχαιότητα και, γενικά, προς την (εθνική) Ιστορία και η προγονολατρεία, που συνδέονται με το γενικότερο ρεύμα του νεοκλασικισμού

και του εθνικού οράματος της Μεγάλης Ιδέας και αποτελούν ενδεικτικές τάσεις του 19^{ου} αιώνα, άμεσα εκπορευόμενες από το κίνημα του ρομαντισμού (Δημαράς 1986:263). Οι τάσεις αυτές μεταφέρονται στο επίπεδο της λογοτεχνικής παραγωγής, τόσο της πεζογραφίας όσο και της ποίησης, συχνά ως προσπάθεια διδασκαλίας της Ιστορίας μέσω της ψυχαγωγικής οδού της Λογοτεχνίας (οπ:336). Η διατύπωση του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη το 1859 είναι χαρακτηριστική της ελληνοκεντρικής-εθνικιστικής αντίληψης των ρομαντικών του μητροπολιτικού κέντρου, η οποία, επιπλέον, εμφορείται από τη Μεγάλη Ιδέα, τον αλυτρωτισμό: «θεμέλιον της νέας ελληνικής ποιήσεως πρέπει να είναι η πιστή εξιστόρησις των παθημάτων και των μαρτυριών του Έθνους, η διηγετική του Ελληνισμού προς τον ξενισμόν πάλη» (Αθανασοπούλου 2004:124).

- **Αλέξανδρος Σούτσος: «Τουρκομάχος Ελλάς» (1850):** επική περιγραφή της Επανάστασης του '21 (Πολίτης 2001:173).

- **Παναγιώτης Σούτσος: «Ο Καραϊσκος» (1842) και «Ο αποχαιρετισμός μας εις τον Μιαούλην αποθανόντα»:** ο ρόλος και το έργο των δύο οπλαρχηγών της ελληνικής Επανάστασης.

- **Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής: «Ο Λαοπλάνος» (έμμετρη αφήγηση-1840):** η ρωσική πολιτική εναντίον της οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά το 18^ο αιώνα-τα Ορλωφικά του 1769 και ο ρωσοτουρκικός πόλεμος 1770-1774 (Δημαράς 1986:277).

- **Γεώργιος Ζαλοκώστας: «Το Μεσολόγγιον» (επικολυρικό ποίημα-1851):** εμπνευσμένο από τη θυσία των Μεσολογγιτών κατά τα γεγονότα της Επανάστασης. «**Το Χάνι της Γραβιάς**»: η μάχη στο χάνι της Γραβιάς ανάμεσα στον Οδυσσέα Ανδρούτσο και τον Ομέρ Βρυώνη το 1821 (Δημαράς 1986:317, Πολίτης 2001:175).

- **Θεόδωρος Ορφανίδης: «Χίος δούλη» (επικολυρικό ποίημα-1858):** οι αγώνες των κατοίκων της Χίου απέναντι στον τουρκικό ζυγό (Δημαράς 1986:301, Πολίτης 2001:175). «**Άγιος Μηνάς**» (επικολυρικό ποίημα-1860): οι σφαγές στη Χίο το 1822 από τους Τούρκους (Δημαράς 1986:301, Πολίτης 2001:175).

- **Ιωάννης Καρασούτσας: «Ωδή εις τους επαναστήσαντας Κρήτας» (1841):** τα επαναστασιακά απελευθερωτικά κινήματα των Κρητών-η ανεπιτυχής επαναστασιακή κίνηση του 1841 (Vitti 1987: 223).

γ.Νέα Αθηναϊκή Σχολή (1880-1920/22): η επίδραση του συμβολιστικού ρεύματος δεν επιτρέπει την περιγραφή της εξωτερικής πραγματικότητας με ευθύγραμμο τρόπο, αλλά αντίθετα την έμμεση υποβολή της.

- **Κωστής Παλαμάς:** σημαντικό τμήμα της συγγραφικής δραστηριότητάς του στηρίζεται σε γεγονότα της εθνικής Ιστορίας μας. Στο έργο του συνθέτει «σύνολο το ελληνικό ιστορικό και πολιτισμικό παρελθόν με το αντίστοιχο παρόν» (Βαγιανός 1996:168-173): «**Παύλος Μελάς**» (επίγραμμα): ο θάνατος του Μακεδονομάχου το 1904. «**Σατιρικά γυμνάσματα α' και β'**» (σειρές ποιημάτων-1907 και 1909): ποιητικός σχολιασμός της πολιτικής και κοινωνικής κατάστασης της Ελλάδας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (πολιτικά πρόσωπα, λαϊκές διαδηλώσεις, γλωσσικό ζήτημα-δημοτικισμός, η Μεγάλη Ιδέα, η πνευματική καθυστέρηση και το ιδεολογικό κενό του ελληνικού λαού, ο συντηρητισμός και η αντίδραση στις προοδευτικές κινήσεις για τον τόπο). «**Η φλογέρα του βασιλιά**» (1910): μεσοβυζαντινή περίοδος-η ακμή του Βυζαντίου κατά τη Μακεδονική δυναστεία και η μορφή του Βασιλείου Β' του Βουλγαροκτόνου (Πολίτης 2001:196).

▪ **Άγγελος Σικελιανός: «Επίνικοι Α'» (συλλογή ποιημάτων):** οι Βαλκανικοί πόλεμοι του 1912-1913.«**Επίνικοι Β' (1940-46)**» : η ιταλογερμανική Κατοχή και η Αντίσταση.Γενικά, περιέχονται ποιήματα τα οποία αναφέρονται άμεσα ή έμμεσα στα ιστορικά γεγονότα και στην κατάσταση της περιόδου.Οι Επίνικοι είναι ενότητες στο έργο «**Λυρικός Βίος**» (1946-47) (Πολίτης 2001:238-242).«**Πνευματικό εμβατήριο**» (1945): η ανάγκη της ανόρθωσης της Ελλάδας και της αναγέννησης του έθνους μετά την απελευθέρωση το 1945.

▪ **Κώστας Κρυστάλλης: «Αι σκιαί του Άδου» (1886):** οι διάφορες μάχες της Επανάστασης του '21 (Βαγιανός 1996:171-172).

▪ **Κ.Π.Καβάφης:** ευρύτερα η «Αλεξανδρινή Φιλολογία» χαρακτηρίζεται από εκτεταμένα ιστορικά στοιχεία και στη λογοτεχνική δημιουργία.Εξέχουσα είναι η παρουσία του Κ.Π.Καβάφη, του οποίου η ιστορική ποίηση είναι αυτόχρονα ιστορική πηγή (Βαγιανός 1996:174-178).Η ποίησή του συμπυκνώνει «τη διαπλοκή Ιστορίας και Λογοτεχνίας, συγχρονίας και διαχρονίας, τη μετουσίωση του ιστορικού γεγονότος σε λογοτεχνικό αφήγημα και του ιστορικού χρόνου σε αφηγηματικό χρόνο, τη σχέση της ιστορικής γνώσης (του επιστήμονα ιστορικού) με την ιστορική αίσθηση (του καλλιτέχνη), τη «στρατηγική» διασταύρωση της τεχνικής του ιστορικού με την τέχνη του λογοτέχνη» (Αθανασοπούλου 2004:118).

Η ιστορική περίοδος στην οποία αναφέρεται το μεγαλύτερο μέρος των έργων του είναι η ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα και, συγκεκριμένα, η ελληνιστική εποχή και οι ρωμαϊκοί χρόνοι (οπ:119).Τα ιστορικά ποιήματά του διακρίνονται σε ιστορικοφανή (με διάφορες τεχνικές, όπως η χρονολόγηση και η ονομασία των προσώπων, δημιουργείται η ψευδαίσθηση της ιστορικότητας, ενώ ούτε τα πρόσωπα ούτε οι χρονολογίες ανταποκρίνονται στην ιστορική πραγματικότητα), ψευδοϊστορικά (όσα αναφέρονται σε πλαστή διήγηση, που τοποθετείται όμως μέσα σε ένα συγκεκριμένο ιστορικά πραγματικό περιβάλλον), και ιστοριογενή (αναφέρονται σε πραγματικά ιστορικά γεγονότα και πρόσωπα).Σαφώς, ο προσδιορισμός της κατηγορίας του ποιήματος είναι απαραίτητος, πριν από την ιστορική αξιοποίησή του, καθώς συνδέεται άμεσα με την ποιότητα και το είδος της εξαγόμενης ιστορικής πληροφορίας (Αθανασοπούλου 2004:120, Καβάφης 1993:127-173).Η ιστορική οπτική, η ελληνική ιστορική συνείδηση και αντίληψη του Καβάφη διαφοροποιείται από τον εθνικιστικό και, γενικά, εθνοπατριωτικό προσανατολισμό της ιστορικής θεματολογίας των ποιημάτων των Ελλήνων ομοτέχνων του του ρομαντισμού και του μεταρομαντισμού, των Φαναριωτών-Αθηναίων και Επτανησίων, στο μητροπολιτικό και, κυρίως, «αθηναϊκό» κέντρο (Σούτσοι, Ραγκαβής, Αχιλλέας και Γεώργιος Παράσχος, Μαρκοράς, Τερτσέτης, Βαλαωρίτης, Παλαμάς, Σικελιανός) (Αθανασοπούλου 2004:120-123).

Οι διαφορές ανάμεσα στον Καβάφη και τους ρομαντικούς ομοτέχνους του στην Ελλάδα μπορεί να συνοψιστούν στα εξής:

α) επιλογή ιστορικής περιόδου: ο Καβάφης εστιάζει στην όψιμη ελληνική αρχαιότητα σε καμπή (οι τελευταίοι ελληνιστικοί και οι ύστατοι ρωμαϊκοί χρόνοι), στην περίοδο πριν από την αραβική κατάκτηση της Μέσης Ανατολής κατά τον 7^ο αιώνα μ.Χ., στη βυζαντινή αυτοκρατορία της παρακμής.Η εμμονή του σε περιόδους παρακμής φαίνεται και στις περιπτώσεις των ηγεμόνων που παρουσιάζει, πάντα στις μέρες της παρακμής τους ή υποβάλλοντας την αίσθηση της επερχόμενης πτώσης τους.Το ιστορικό περιβάλλον, είτε εξακριβώσιμο είτε ακαθόριστο -με τη στενή έννοια-, είναι πάντα αληθοφανές και πιθανό.Οι ομότεχνοί του, αντίθετα, εμπνέονται κατά κανόνα από την κλασική αρχαιότητα ή τη βυζαντινή εποποιία,

β) ανάδειξη θεμάτων, προσώπων και γεγονότων: ο Καβάφης αναβιώνει γεγονότα κρίσιμα για τον ελληνισμό και την επιβίωσή του, διλημματικά πρόσωπα, άσημα και

πλασματικά (ψευδοϊστορικά), άγνωστα μέσα στο ανώνυμο πλήθος, ενώ κάποτε μετατρέπει τα επώνυμα ιστορικά πρόσωπα σε «άγνωστα». Και στις δύο περιπτώσεις οι ήρωές του είναι πάντοτε αληθοφανείς. Οι ομότεχνοί του επιλέγουν πρόσωπα επώνυμα και εθνικούς ήρωες από γεγονότα ένδοξα για το έθνος,

γ) τεχνικές επαλήθευσης: ο Καβάφης χρησιμοποιεί ορθολογιστικά εργαλεία και μέσα επαλήθευσης με κύρια την «ιστορική μέθοδο», την αποστασιοποιημένη αντικειμενική και σφαιρική καταγραφή των γεγονότων, η οποία στοχεύει στην ορθή κρίση του αναγνώστη, την κινητοποίηση των λογικών εργαλείων του για την αποτίμηση του ελληνικού παρελθόντος. Οι ομότεχνοί του επιστρατεύουν λογοτεχνικά «επαληθευτικά» μέσα, τα οποία στοχεύουν στο θυμικό, στη συναισθηματική εμπλοκή του αναγνώστη, ώστε να τον κάνουν να ταυτιστεί με τους εθνικούς ήρωες, τις ένδοξες σελίδες της ελληνικής Ιστορίας και να τονωθεί το πατριωτικό-εθνικό αίσθημα (Αθανασοπούλου 2004:123-124, Τζουβέλης 1998:13-17).

Το «διδασκτικό» ρόλο της Ιστορίας ο Καβάφης, όπως συνάγεται από ένα κεντρικό θέμα του, την αποτυχία, φαίνεται να τον εντοπίζει σε ένα μήνυμα -για την ελληνική Ιστορία βασικά και ευρύτερα για την Ιστορία- πλήρως ανεστραμμένο σε σύγκριση με αυτό των Ελλήνων ομοτέχνων του: η Ιστορία είναι μια ατέρμονη αλυσίδα λαθών και «στοχαστικών» αναπροσαρμογών. Μέσα από εσφαλμένες τακτικές και κακούς χειρισμούς, οι οποίοι οδηγούν στην αποτυχία, προκύπτει ανατροφοδοτικά η εμπειρία των λαθών και η αναπροσαρμογή της ανθρώπινης γνώσης, στοιχεία στα οποία εδράζεται και ο παραδειγματικός ρόλος της ελληνικής Ιστορίας και της Ιστορίας εν γένει (Αθανασοπούλου 2004:125).

Συγκεκριμένα, η ιστορική μέθοδος του Καβάφη στηρίζεται στην τεχνική της αντικειμενικής συστοιχίας, η οποία του επιτρέπει να χρησιμοποιεί ανάδρομα την ιστορική προοπτική, για να διερμηνεύσει και να σχολιάσει συσχετιστικά τα σύγχρονα γεγονότα. Το σκέλος του παρελθόντος καταλαμβάνει η ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα και το σκέλος του παρόντος, η ιστορική εμπειρία στο γύρισμα του αιώνα: η βενιζελική εποχή στην Ελλάδα, η Αγγλοκρατία στην Αίγυπτο με σημείο καμπής την έναρξη του Α' Παγκόσμιου πολέμου, τη Μικρασιατική καταστροφή και την κατάρρευση του οράματος της Μεγάλης Ιδέας. Η μέθοδός του, βέβαια, θεμελιώνεται σε ένα συσχετισμό παρελθόντος και παρόντος, ο οποίος δεν είναι ευθύγραμμος, μια δηλαδή ευθεία αντανάκλαση, αφού ο συσχετισμός αυτός δεν καταδεικνύεται μέσω ενός γραμμικού παραλληλισμού, αλλά υποβάλλεται «παραδειγματικά», ώστε να προκύψει ένα γενικότερο ιστορικό δίδαγμα. Το συγκεκριμένο αποτέλεσμα προκύπτει μεθοδικά μέσα από:

α) την τεχνική της επαλήθευσης: επιδιώκεται η χρονική και ψυχολογική απόσταση από το γεγονός και η σφαιρική προσέγγισή του, προκειμένου να το κατανοήσουμε με ακρίβεια και πληρότητα. Αυτό μεταφράζεται στην καβαφική πρακτική, η οποία δεν αποτυπώνει το γεγονός ως πρωτογενές υλικό, αλλά ως καταστάλαγμα της εντύπωσης, της συγκίνησης, της εμπειρίας του γεγονότος και ως αίσθησή του. Τα ιστορικά ποιήματά του, κατά κανόνα, δεν περιγράφουν ούτε αφηγούνται ένα ιστορικό γεγονός στις εξωτερικές λεπτομέρειές του. Αντίθετα, ο ποιητής χρησιμοποιεί το ιστορικό γεγονός ως πλαίσιο, στο περιθώριο του οποίου συνθέτει μια δευτερεύουσα «ελάσσονα» ιστορία, η οποία αναπαριστά τον αντίκτυπο του γεγονότος, την ατμόσφαιρα, τα ήθη και τους χαρακτήρες της εποχής. Πρόκειται για τη σύλληψη της ανθρώπινης σημασίας του γεγονότος και τη μετάθεσή του στο επίπεδο των ατόμων, την καταγραφή εκ των έσω του βιωματικού και ψυχολογικού αντίκτυπού του στις μάζες, μέσα από τη μαρτυρία επώνυμων ή άσημων ομάδων ή προσώπων. Ο χρόνος του ιστορικού γεγονότος, που υποκινεί τη δράση και τις σκέψεις των προσώπων, δε

συμπίπτει ποτέ με το χρόνο της αφήγησης ούτε με το βιωμένο ιστορικό χρόνο των πρωταγωνιστών του ποιήματος,

β) το διαλεκτικό τρόπο οπτικής των πραγμάτων («καβαφική ειρωνεία») : με βάση αυτή τη μεθοδολογική στρατηγική αναδεικνύεται το πλήθος των ασύμπτωτων φωνών για την αλήθεια του γεγονότος. Η ιστορική «αλήθεια» προκύπτει όχι αυτόματα από τα γεγονότα καθεαυτά, αλλά από την τομή των λόγων, από τη σύνθεση και τη διαλεκτική σχέση των διαφορετικών υποκειμενικών απόψεων, οι οποίες όλες μαζί ανασυνθέτουν το γεγονός στις πραγματικές διαστάσεις του,

γ) την προέκταση στο διηνεκές: αφορά τη διαχρονική δυναμική του ιστορικού ποιήματος, καθώς, μέσω της σπουδής του παρελθόντος, προκύπτει μια ιστορική σκέψη και κρίση που διαβλέπει την εξέλιξη της Ιστορίας στο εγγύς μέλλον και οδηγεί στην κατανόηση του παρόντος (Αθανασοπούλου 2004:126-130, Τζουβέλης 1998:41).

Βέβαια, κάποια από τα ιστορικά ποιήματά του, όντας ταυτόχρονα συμβολικά, μετατρέπουν την ιστορικότητα που περιέχουν σε πεδίο μέσα στο οποίο ο σύγχρονος άνθρωπος μπορεί να προβληματιστεί. Από τα συγκεκριμένα ποιήματα ο αναγνώστης αντλεί εικόνες, ιδέες και ιδανικά για προσωπικά πλέον ζητήματα και αδιέξοδα ή αναγνωρίζει μέσα σε αυτά πλευρές των δικών του σκέψεων, αδυναμιών, τραγωδιών και αποτυχιών (π.χ. «Απολείπειν ο Θεός Αντώνιον», «Θερμοπύλες»). Έτσι, ακόμα και τα ιστορικά ποιήματά του μετατρέπονται σε κείμενα κοινωνικού σχολιασμού, επεκτείνοντας το «νόημα» και τη βαθύτερη σημασία του ιστορικού γεγονότος σε σύγχρονες κοινωνικές ή πολιτικές καταστάσεις (π.χ. «Αλεξανδρινοί βασιλείς»: οι εντυπωσιασμοί και οι μεγαλοστομίες της δημαγωγικής πολιτικής, που υποθάλπεται από την αδιαφορία του λαού σε εποχές παρακμής).

Οι τεχνικές με τις οποίες ο Καβάφης επιτυγχάνει την ενσυναισθητική «βίωση» των αφηγούμενων και το νοητικό και συναισθηματικό «διακτινισμό» του αναγνώστη στο παρελθόν είναι:

α) η επιμονή στην αυθεντική λεπτομέρεια του ιστορικού χωροχρόνου (π.χ. χρονολόγηση στην αρχή κάποιων ποιημάτων), η οποία δημιουργεί την ψευδαίσθηση της ιστορικής εξωκειμενικής επαλήθευσης, ταυτόχρονα με την αυταπάτη της παρουσίας του αναγνώστη μέσα στο δηλωμένο χώρο και χρόνο, και

β) η παρεμβολή ενός ενδιάμεσου αφηγητή, ο οποίος μιλάει «τότε», στον καιρό που τοποθετείται το ποιητικό γεγονός και ενσωματώνει την οπτική του αναγνώστη στη δική του οπτική, παρασύροντάς τον στην εποχή που ζει ο ίδιος και «αναγκάζοντάς» τον να παρακολουθήσει τα δρώμενα στο χρόνο και το χώρο που του υποδεικνύει (Τζουβέλης 1998:52-61).

Τα ποιήματά του Καβάφης που έχουν άμεση ή έμμεση σχέση με την Ιστορία (αναφέρονται σε ένα ιστορικό γεγονός, εποχή ή κινούνται σε μια ιστορική ατμόσφαιρα) είναι περισσότερα από τα μισά.

Έργα:

1. «Απολείπειν ο Θεός Αντώνιον» (1911): ενταγμένο θεματικά στην ελληνιστική περίοδο και παράλληλα την περίοδο της ρωμαϊκής επέκτασης στην Ανατολή και, συγκεκριμένα, την εποχή των εμφύλιων συγκρούσεων μεταξύ των Ρωμαίων στρατηγών. Το ποίημα εμπνέεται από ιστορική πηγή, από το έργο του Πλουτάρχου «Βίον Αντωνίου», και αναφέρεται στην είσοδο του Οκταβιανού στην Αλεξάνδρεια το 30 π.Χ. και τη μετατροπή της Αιγύπτου σε επαρχία του ρωμαϊκού κράτους, αλλά και στην ιστορική μορφή του Μάρκου Αντωνίου, ο οποίος ήλθε σε ρήξη με τον Οκταβιανό εξαιτίας πολιτικών φιλοδοξιών (για τις κτήσεις του ρωμαϊκού κράτους).

2. «Η δυσαρέσκεια του Σελευκίδου» (1915): περίοδος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας-οι βασιλείς των πρώην ελληνιστικών βασιλείων (εδώ του βασιλείου

των Σελευκιδών και του βασιλείου των Πτολεμαίων) μετά την υποταγή των βασιλείων τους στους Ρωμαίους.

3. «Μανουήλ Κομνηνός» (1915): υστεροβυζαντινή περίοδος-η δυναστεία των Κομνηνών-ο αυτοκράτορας Μανουήλ Α' Κομνηνός.

4. «Αλεξανδρινοί Βασιλείς» (1912): αφητηρία του ποιήματος είναι η ιστορική πηγή «Βίος Αντωνίου» του Πλουτάρχου. Αναφέρεται σε πραγματικό ιστορικό γεγονός της εποχής της ρωμαϊκής επέκτασης στην Ανατολή, στη γιορτή που διοργάνωσαν ο Αντώνιος και η Κλεοπάτρα στην Αλεξάνδρεια το 34 π.Χ., για να μοιράσουν βασιλικούς τίτλους στα παιδιά της Κλεοπάτρας (Κ.Ν.Λ. για την Α' Λυκείου 2005:435). Έτσι, μοιράζονται οι χώρες που κατέκτησε ο Μ. Αλέξανδρος και που τώρα είναι υπόδουλες ή προς κατάκτηση από τις ρωμαϊκές λεγεώνες, ουσιαστικά με σκοπό την ίδρυση μιας ελληνορωμαϊκής ανατολικής αυτοκρατορίας, βλέψη η οποία υπήρξε η αιτία της σύγκρουσης ανάμεσα στους δύο Ρωμαίους στρατηγούς, τον Αντώνιο και τον Οκταβιανό.

5. «Ο θάνατος του Αντωνίου»: ελληνιστική περίοδος και παράλληλα η περίοδος των εμφύλιων συγκρούσεων μεταξύ των Ρωμαίων στρατηγών κατά τη διάρκεια της ρωμαϊκής εξάπλωσης στην Ανατολή τον 1^ο αιώνα π.Χ.-ο θάνατος του Ρωμαίου στρατηγού μετά την είσοδο του Οκταβιανού στην Αλεξάνδρεια το 30 π.Χ.

6. «Μάρτιαι Ειδοί» (1911): περίοδος της ρωμαϊκής επέκτασης στην Ανατολή και τη Δύση και οι εμφύλιοι πόλεμοι μεταξύ των Ρωμαίων στρατηγών: αφορά τη συνομοσία των Κάσσιου Λογγίνου και Μάρκου Βρούτου εναντίον του αυτοκράτορα Ιούλιου Καίσαρα, η οποία οδήγησε στη δολοφονία του τελευταίου το 44 π.Χ.-η προειδοποίηση του Καίσαρα από τον Αρτεμίδωρο για τη σε βάρος του συνομοσία.

7. «Θερμοπύλες» (1901): αρχαϊκή εποχή (περσικοί πόλεμοι)-η μάχη των Θερμοπυλών το 480 π.Χ. μεταξύ Ελλήνων και Περσών, η σταθερότητα στην ηθική του χρέους ανεξάρτητα από τις συνέπειες.

8. «Στα 200 π.Χ.» (1931): αλεξανδρινή περίοδος-η εκστρατεία και οι κατακτήσεις του Μ. Αλέξανδρου κατά τον 4^ο αιώνα π.Χ. στην Ανατολή και η ελληνιστική περίοδος-τα ελληνιστικά βασίλεια που δημιουργήθηκαν μετά το θάνατο του Μ. Αλέξανδρου (323 π.Χ.), το βασίλειο των Πτολεμαίων, των Σελευκιδών και η διάδοση της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πολιτισμού στην Ανατολή.

9. «Ποσειδωνιάται» (1906): αρχαϊκή εποχή-ο ελληνισμός της Δύσης-οι ελληνικές αποικίες της δυτικής Μεσογείου-οι κάτοικοι της ελληνικής αποικίας στην Ποσειδωνία της Κάτω Ιταλίας: η αφομοίωση της ελληνικής καταγωγής τους από το ιταλικό πνεύμα (η απώλεια της ελληνικής γλώσσας και των ελληνικών τρόπων ζωής, η ανάμειξη με τους ιταλικούς πληθυσμούς, Τυρρηνούς και Λατίνους, ο αφελληνισμός τους, η απώλεια της ελληνικής εθνικής ταυτότητας και συνείδησης, οι αποσπασματικές προσπάθειες για τη διατήρηση της εθνικής ρίζας των «εκβαρβαρισμένων» Ελλήνων αποίκων και την αποκατάσταση της επαφής με τη μητρόπολη μέσω της τέλεσης ελληνικών τελετουργικών).

10. «Υπέρ της Αχαϊκής Συμπολιτείας πολεμήσαντες» (1922): ελληνιστική περίοδος και παράλληλα η εποχή της επέκτασης των Ρωμαίων στη Δύση, εδώ στον ελλαδικό χώρο κατά το 2^ο αιώνα π.Χ.-η μάχη στη Λευκόπετρα της Κορίνθου το 146 π.Χ. στο πλαίσιο της Αχαϊκής Συμπολιτείας, η οποία ιδρύθηκε το 280 π.Χ. για να ανακόψει την επεκτατικότητα των Ρωμαίων, τα πρόσωπα των στρατηγών Δίαιου και Κριτόλαου-η μάχη με την οποία ολοκληρώθηκε η υποταγή του ελλαδικού χώρου στους Ρωμαίους-η έννοια του ηθικού χρέους.

11. «Περμένοντας τους βαρβάρους» (1904): η ρωμαϊκή αυτοκρατορία τα χρόνια της παρακμής της κατά τον 3^ο αιώνα μ.Χ.

12. «Νέοι της Σιδώνας 400 μ.Χ.» (1920): η αντίθεση ανάμεσα στο ατομικιστικό ιδεώδες της ύστερης αρχαιότητας στα 400 μ.Χ., όπου στο επίκεντρο τοποθετείται το άτομο, με το ιδεώδες του Αθηναίου πολίτη του 5^{ου} αιώνα π.Χ. κατά την αρχαϊκή εποχή, το οποίο προτάσσει το συλλογικό συμφέρον της πόλης, την αξία της δημοκρατίας και της ελευθερίας, υποσκελίζοντας την ατομική ζωή και το ατομικό έργο. Η ιδεολογική σύγκρουση και αντίθεση αφορά αφενός την εποχή του Αισχύλου, τον 5^ο αιώνα π.Χ., που είναι εποχή όπου η ελληνική πόλη χαρακτηρίζεται για τους δημοκρατικούς πολιτικούς θεσμούς και το ιδανικό της διαφύλαξης της ελευθερίας και της δημοκρατίας, και αφετέρου τη ρωμαϊκή νοοτροπία της χλιδής και της προσωπικής ευμάρειας με έμφαση στην ατομικότητα και το ατομικό έργο.

13. «Εν δήμω της Μικράς Ασίας» (1926): ελληνιστική περίοδος και παράλληλα η περίοδος της ρωμαϊκής επέκτασης στην Ανατολή: η νίκη του Οκταβιανού στη ναυμαχία στο Άκτιο το 31 π.Χ. μετά από τη σύγκρουσή του με τον Αντώνιο-οι εμφύλιες συγκρούσεις μεταξύ των δύο Ρωμαίων στρατηγών.

14. «Αιμιλιανός Μονάη, Αλεξανδρέυς, 628-655 μ.Χ.» (1918): πρωτοβυζαντινή περίοδος-η δυναστεία του Ηράκλειου-η κατάκτηση της ελληνιστικής Ανατολής από τους Άραβες κατά τα χρόνια του Ηράκλειου και της δυναστείας του τον 7^ο αιώνα μ.Χ. Συγκεκριμένα, η Αλεξάνδρεια κατακτήθηκε από τους Άραβες το 646 μ.Χ.

15. «Ο Δαρείος» (1920): περίοδος της ρωμαϊκής εξάπλωσης στην Ανατολή-οι Μιθριδατικοί πόλεμοι τον 1^ο αιώνα π.Χ. εναντίον του βασιλιά του Πόντου της Μικράς Ασίας.

16. «Ο Βασιλεύς Δημήτριος» (1906): ελληνιστική περίοδος-το βασίλειο της Ηπείρου-η μορφή του βασιλιά της Ηπείρου Πύρρου.

17. «Δημητρίου Σωτήρος, 162-150 π.Χ.» (1919): ελληνιστική περίοδος-η σύγκρουση των ελληνιστικών βασιλείων με τους Ρωμαίους, η οποία ξεκίνησε από το 200 π.Χ. και ολοκληρώθηκε το 31 π.Χ.-η παρακμή του κράτους της Συρίας μετά τη μάχη της Μαγνησίας.

18. «Το 31 π.Χ. στην Αλεξάνδρεια» (1924): περίοδος ρωμαϊκής εξάπλωσης στην Ανατολή-η εμφύλια διαμάχη μεταξύ των δύο Ρωμαίων στρατηγών Οκταβιανού και Αντωνίου και η σύγκρουσή τους στο Άκτιο το 31 π.Χ.

19. «Καισαρίων» (1918): ελληνιστική περίοδος και εποχή του ρωμαϊκού κράτους-ο υιός της Κλεοπάτρας και του Ιούλιου Καίσαρα, ο οποίος θανατώθηκε από το Ρωμαίο στρατηγό Οκταβιανό κατά την είσοδό του στην Αλεξάνδρεια το 30 π.Χ.

20. «Η μάχη της Μαγνησίας» (1915): ελληνιστική περίοδος-η εποχή της κατακτητικής εξάπλωσης των Ρωμαίων στην Ανατολή κατά το 2^ο αιώνα π.Χ.-η ήττα του βασιλιά της Συρίας Αντίοχου Γ' από τους Ρωμαίους στη Μαγνησία κατά το μεταξύ τους πόλεμο (192-190 π.Χ.).

21. «Προς τον Αντίοχον Επιφανή» (1922): ελληνιστική περίοδος και παράλληλα η εποχή της επέκτασης των Ρωμαίων στον ελλαδικό χώρο κατά το 2^ο αιώνα π.Χ.-η κατάκτηση του βασιλείου της Μακεδονίας από τους Ρωμαίους το 168 π.Χ. μετά τη μάχη στην Πύδνα, η ήττα του βασιλιά της Συρίας Αντίοχου Γ' από τους Ρωμαίους στον πόλεμο από το 192 μέχρι το 190 π.Χ.

22. «Εν Σπάρτη» (1928) και «Άγε, ω βασιλεύ Λακεδαιμονίων» (1929): ελληνιστική περίοδος-(οι πόλεις-κράτη)-η περίοδος κατά την οποία ο βασιλιάς Κλεομένης, προσπαθώντας να ανορθώσει τη Σπάρτη, αναγκάζεται να δεχθεί ταπεινωτικούς όρους, για να εξασφαλίσει τη συμμαχία του Πτολεμαίου, ιδρυτή του ελληνιστικού βασιλείου της Αιγύπτου. Η μητέρα του Κλεομένης στέλνεται όμηρος στην Αλεξάνδρεια ως εγγύηση της συμφωνίας με τον Πτολεμαίο.

23. «Η διορία του Νέρωνος» (1918) και «Τα βήματα» (1909): περίοδος του ρωμαϊκού κράτους-η ανατροπή και η θανάτωση του αυτοκράτορα Νέρωνα από τον Ισπανό Γάλβα το 68 μ.Χ.

24. «Από υαλί χρωματιστό» (1925): υστεροβυζαντινή περίοδος-η δυναστεία των Παλαιολόγων-η περίοδος της κρίσης του Βυζαντίου-τα χρόνια του Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού (1347-1354).

25. «Η δόξα των Πτολεμαίων» (1911): τα ελληνιστικά βασίλεια τα οποία δημιουργήθηκαν μετά το θάνατο του Μ.Αλέξανδρου (323 π.Χ.)-το βασίλειο της Αιγύπτου συγκρινόμενο με το βασίλειο της Συρίας.

26. «Ο Ιωάννης ο Καντακουζηνός υπερισχύει» (1924): υστεροβυζαντινή περίοδος-η δυναστεία των Παλαιολόγων-ο εμφύλιος πόλεμος και τα αστικά κινήματα μετά το θάνατο του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου-οι θρησκευτικές αντιθέσεις οι οποίες τροφοδοτούσαν τις πολιτικές διαμάχες, οι κοινωνικές αντιθέσεις οι οποίες οξύνονταν από την οικονομική κρίση και οδήγησαν στην επανάσταση των λαϊκών μαζών εναντίον της αριστοκρατίας, τα μέλη της οποίας ήταν οπαδοί του Ιωάννη ΣΤ' Καντακουζηνού.Τελικά, ο Καντακουζηνός επικράτησε επί του νόμιμου αυτοκράτορα Ιωάννη Ε', οπαδοί του οποίου ήταν η φιλελεύθερη παράταξη των Ζηλωτών της Θεσσαλονίκης.Η ρήξη μεταξύ αριστοκρατών και μεσαιών-κατώτερων λαϊκών στρωμάτων λήγει με την τελική επικράτηση του Καντακουζηνού επί του Ιωάννη του Ε' το 1347.

27. «Ιγνατίου Τάφος» (1917), 28. «Είγε ετελεύτα»(1920), 29. «Μύρης, Αλεξάνδρεια του 340 μ.Χ.» (1929), 30. «Ο Ιουλιανός εν Νικομηδεία» (1924), 31. «Η αρρώστια του Κλείτου» (1926), 32. «Ιερεύς του Σεραπίου» (1926): τα συγκεκριμένα ποιήματα αναφέρονται στην πάλη ανάμεσα στην αρχαία και τη χριστιανική θρησκεία τους πρώτους μ.Χ. αιώνες στο ρωμαϊκό κράτος, η οποία εκτός από θεολογική διαφορά εξελίχθηκε και σε διαφορά ηθών και αντίληψης του καθημερινού βίου.Εντάσσονται στην περίοδο της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και σε όλα αποτυπώνονται οι αντιθέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους των δύο θρησκειών σε μια εποχή κατά την οποία η ειδωλολατρική θρησκεία απαξιώνεται.Κατά την περίοδο αυτή της μετάβασης από την αρχαία ελληνική θρησκεία στο χριστιανισμό, οι δύο θρησκείες συνυπάρχουν και ανταγωνίζονται στην καθημερινή ζωή.Οι τελευταίοι εθνικοί, οι οπαδοί της παλαιάς θρησκείας, χάνουν το θάρρος της πίστης τους και εμφανίζονται ή αναγκάζονται να παριστάνουν δημόσια τους χριστιανούς από φόβο προς τη χριστιανική πλέον εξουσία.Σε αυτήν τη χρονική περίοδο παρατηρείται η αντίφαση της διπλής ιδιότητας του εθνικού και του χριστιανού ή «χριστιανίζοντος».Οι διωγμοί κατά των Χριστιανών σταματούν με το διάταγμα που εξέδωσε ο Γαλέριος το 311 μ.Χ., το οποίο αποτέλεσε το πρότυπο για το διάταγμα των Μεδιολάνων το 313 μ.Χ., και ιδιαίτερα μετά το 324 μ.Χ., όταν ο Κωνσταντίνος γίνεται μονοκράτορας.Το οριστικό πλήγμα στην αρχαία θρησκεία δίνεται με το διάταγμα του Θεοδόσιου Α' το 392 μ.Χ., με το οποίο απαγορεύθηκε κάθε ειδωλολατρική θρησκευτική εκδήλωση.Το ποίημα **33. «Ιωνικόν» (1911)** αποτελεί αναφορά στα υπολείμματα της αρχαίας θρησκείας και του δωδεκαθεϊσμού.

34. «Εις τα περίχωρα της Αντιοχείας» (1933), 35. «Ο Ιουλιανός, ορών ολιγορίαν», 36. «Ουκ έγνως» (1928), 37. «Μεγάλη συνοδεία εξ ιερέων και λαϊκών» (1926): τα συγκεκριμένα ποιήματα εντάσσονται στην πρωτοβυζαντινή περίοδο-όλα αναφέρονται στην εθνικο-χριστιανική διαμάχη μεταξύ της αρχαίας θρησκείας και του χριστιανισμού στα χρόνια του Ιουλιανού του Παραβάτη (361-363 μ.Χ.), ο οποίος όντας υποστηρικτής ειδωλολατρικών θεολογικών αντιλήψεων προσπάθησε να αναστυλώσει τις αρχαίες λατρείες χωρίς αποτέλεσμα, καθώς ήρθε σε

σύγκρουση με την κατεστημένη χριστιανική εκκλησία και το πλήθος των πιστών (Καβάφης 1993, Τζουβέλης 1998:65-112).

- **Ζαχαρίας Παπαντωνίου: «Το θυμωμένο καράβι» (1920):** οι αγώνες των Ελλήνων στη θάλασσα κατά την Επανάσταση του '21-η ανατίναξη της τουρκικής ναυαρχίδας από τον Κ.Κανάρη ως εκδίκηση για την καταστροφή της Χίου τον Απρίλη του 1822.«Πολεμικά Τραγούδια» (1898): εμπνευσμένα από τις εμπειρίες του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897.

δ.Νεότερη Λογοτεχνία (1920/22-σήμερα): μια και για ένα σημαντικό τμήμα της νεότερης ποιητικής παραγωγής, κυρίως της μεσοπολεμικής αλλά και της μεταπολεμικής, ο υπερρεαλισμός συνιστά βασικό χαρακτηριστικό της, η αναφορά στην Ιστορία είναι κατά κανόνα έμμεση, υπαινικτική, αλληγορική, π.χ. χρήση του μυθολογικού υποστρώματος ή και διακειμενική συσχέτιση του ποιήματος με περικοπές αρχαίων κειμένων ως συμβολικού μέσου αντιστοίχισης εννοιών και ιδεών των δεύτερων με το ιστορικό παρόν στο Σεφέρη).Οι αναφορές στην ιστορική πραγματικότητα και εμπειρία, παρελθούσα ή παροντική, κινούνται μέσα στο πλαίσιο του συμβολισμού και του υπερρεαλισμού κατά τέτοιο τρόπο, ώστε παρόλο που η ιστορική αναφορά δεν είναι ευθύγραμμη αλλά έντεχνα δυσδιάκριτη και μεθοδευμένα υπολανθάνουσα, αναδύεται δυναμικά ως συνολική αίσθηση από το σύνολο των μεσοπολεμικών και μεταπολεμικών ποιητών.Η ιστορικότητα της Λογοτεχνίας αποκτά μια άλλη μορφή, καθώς δεν προβάλλεται τόσο το καθαυτό ιστορικό γεγονός όσο η εντύπωση που προκάλεσε και ο κοινωνικός αντίκτυπός του.Έτσι, το έργο τους είναι μια ιστορική πηγή η οποία, αποβάλλοντας κάθε ποιότητα πραγματολογικής πληροφόρησης, βασίζει την ιστορική αναφορικότητά της περισσότερο σε ιστορικές έννοιες και αποστάγματα ιστορικών εμπειριών παρά σε ιστορικά γεγονότα.Ο υπερρεαλισμός των μεσοπολεμικών αλλά και ο νεοϋπερρελισμός των μεταπολεμικών ποιητών γίνεται, έτσι, ένα εναλλακτικό μέσο λογοτεχνικής έκφρασης, νοηματοδότησης και απόδοσης της Ιστορίας (Βαγιανός 1996:183).

1.μεσοπολεμική περίοδος (από το 1920/22-1945): οι μεσοπολεμικοί ποιητές της γενιάς του '20, τους οποίους ο Vittì ονομάζει ποιητές της παραίτησης και της ήττας, εμφανίζονται να μένουν ανεπηρέαστοι -στη συντριπτική τους πλειοψηφία- από την περιρρέουσα ιστορική πραγματικότητα της περιόδου (κοινωνικοοικονομική υπανάπτυξη, πολιτική αστάθεια, δικτατορία του Μεταξά, ευρωπαϊκά ολοκληρωτικά καθεστώτα, Μικρασιατική καταστροφή, προσφυγικό πρόβλημα μετά τη Μικρασιατική καταστροφή) (Κ.Ν.Α. για την Α'Λυκείου 2005:7, Vittì 1987:354-355).Αντίθετα, η ποιητική γενιά του '30, από την οποία ανθολογούνται οι παρακάτω ποιητές, επιδεικνύει μεγαλύτερο ιστορικό και κοινωνικό-ιδεολογικό προβληματισμό και συνειδητοποίηση, καθώς απομακρύνεται από τον υπαρξιακό προβληματισμό και τις εσωτερικές αναζητήσεις των προηγούμενων, οι οποίες στρέφουν το ενδιαφέρον στο άτομο (καρυωτακισμός).Οι ποιητές της γενιάς αυτής με αίσθηση κοινωνικής συνείδησης, στρέφονται προς το σύνολο, το οποίο θεωρούν ως υποκείμενο της εθνικής ιστορικής πραγματικότητας (Vittì 1987:407).Η λογοτεχνική δημιουργία της γενιάς του '30 σε αυτή τη φάση επηρεάζεται από το ρεύμα του υπερρεαλισμού αλλά και του συμβολισμού, με ό,τι αυτό μπορεί να σημαίνει για τον τρόπο με τον οποίο αποδίδεται η ιστορική και κοινωνικοπολιτική αναφορά στο έργο της, καθώς τα λογικά σχήματα της έκφρασης αντικαθιστά η συνειρμική και αναλογική σύνθεση (Πολίτης 2001:290-291, Vittì 1987:402-404).

- **Γιώργος Σεφέρης:** στο έργο του υπάρχουν πολλά ιστορικά δεδομένα και αναφορές στη νεότερη ελληνική Ιστορία, κάποτε υποκρυπτόμενα και όχι άμεσα.Θεωρείται αξιόπιστος ιστορικός ποιητής που διαθέτει ιστορική μνήμη και

κρίση, ενώ η ποίησή του είναι ελληνοκεντρική. Παρουσιάζει και ερμηνεύει κριτικά το ελληνικό ιστορικό παρόν, το απώτερο ή κοντινό παρελθόν και τα ιστορικά παθήματα του Ελληνισμού, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις σκιαγραφεί με προβολές το μέλλον (Βαγιανός 1996:184-197): «**Το Μυθιστόρημα**» (συλλογή ποιημάτων-1935): ο ξεριζωμός του Μικρασιατικού Ελληνισμού μετά το 1922 (Βαγιανός 1996:185-190). «**Ημερολόγια Καταστροφώματος Α΄**» (συλλογή ποιημάτων-1940): συνιστά παράδειγμα της ποιητικής «ενόρασης» του Σεφέρη, καθώς στη συλλογή, η οποία εκδίδεται το 1940, διαπλάθει στοιχεία του μέλλοντος, προβλέπει τον πόλεμο που θα ακολουθήσει και μεταδίδει το αίσθημα της αγωνίας της εποχής μπροστά στην ραγδαία εξάπλωση του ολοκληρωτισμού και την απειλή που διαγράφεται στον ορίζοντα του σκηνικού για την Ελλάδα (π.χ. «Ο βασιλιάς της Ασίνης») (Βαγιανός 1996:191-192, Πολίτης 2001:283). «**Ημερολόγια Καταστροφώματος Β΄**» (συλλογή ποιημάτων-1944): αναφέρεται στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, την Κατοχή και, ιδιαίτερα, στα ιστορικά γεγονότα και τις καταστάσεις της περιόδου στη Μέση Ανατολή, όπου είχε καταφύγει η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση και ένα μέρος των Ελλήνων (π.χ. «Τελευταίος Σταθμός») (Βαγιανός 1996:192). «**Κύπρον, ου μ'εθέσπισεν**» (συλλογή ποιημάτων-1955): συλλογή αφιερωμένη στην Κύπρο, η οποία από το 1955 ξεκινά τον ένοπλο αγώνα κατά της αγγλικής κατοχής. Αργότερα η συλλογή θα πάρει τον τίτλο «**Ημερολόγια Καταστροφώματος Γ΄**» (συλλογή ποιημάτων-1955): η ματαιότητα του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου για τους Έλληνες, αφού οι Άγγλοι μετά το τέλος του εξακολουθούν να διατηρούν την κατοχή της Κύπρου, διαψεύοντας την ελπίδα των Ελλήνων για πλήρη εθνική αποκατάσταση. Με τη συνθήκη του Παρισιού (1947) παραχωρούνταν στην Ελλάδα μόνο τα Δωδεκάνησα, με αποτέλεσμα να οξυνθεί το αίτημα της Κυπριακής απελευθέρωσης από τους Άγγλους (π.χ. «Ελένη»). Γενικά, οι συλλογές «**Ημερολόγια Καταστροφώματος**» έχουν τη μορφή ημερολογίου, η οποία ενισχύεται με τη χρονολόγηση των ποιημάτων, την τοπωνυμική αναφορά και τον προσωπικό τόνο (Βαγιανός 1996:190-191, Πολίτης 2001:285). «**Επί Ασπάλθων**» (1971): αλληγορική-υπαινικτική αναφορά στο δικτατορικό καθεστώς του '67 στην Ελλάδα. Σκιαγραφεί μια πολιτική αντίθεση στα ολοκληρωτικά καθεστώτα, ενώ προοιωνίζεται η φρικτή ποινή των τυράννων-δικτατόρων γενικά (Βαγιανός 1996:193-195). «**Με τον τρόπο του Γ.Σ**» (1936): η μεσοπολεμική Ελλάδα του 1936.

▪ **Οδυσσεάς Ελύτης:** η ιστορική μνήμη και προοπτική του χαρακτηρίζεται από χρονική απροσδιοριστία και, συνεπώς, διαχρονικότητα, ενώ η ιστορικότητα του έργου του ταυτίζεται περισσότερο με τις κοινωνικές συνέπειες του ιστορικού γεγονότος παρά με την καθεαυτή παρουσίαση και περιγραφή του: «η ιστορική μνήμη στο έργο του δε λειτουργεί ως συσώρευση και αναφορά ιστορικών γεγονότων αλλά σαν βίωμα» (Βαγιανός 1996:199-201): «**Άξιον Εστί**» (1959): στο σύνολό του το έργο αποτυπώνει την πορεία και τις κρίσιμες φάσεις της σύγχρονης ελληνικής Ιστορίας, τη μοίρα του ελληνικού λαού και, γενικά, αναφέρεται στον ελληνοισμό, τους αγώνες και τα πάθη του, στην εθνική ιστορική εμπειρία (Πολίτης 2001:296). Η Ιστορία αποτυπώνεται περισσότερο καθαρά κυρίως στα «αναγνώσματα» των «Παθών» (Το «Άξιον Εστί» αποτελείται από τις ενότητες: «Η Γένεσις», «Τα Πάθη», «Το Δοξαστικόν»). Συγκεκριμένα, τα έξι «αναγνώσματα» των «Παθών» αναφέρονται στις εξής ιστορικές περιόδους: «**Η πορεία προς το μέτωπο**» και «**Οι ημιονηγοί**» (ο ελληνοϊταλικός πόλεμος του '40), «**Η μεγάλη έξοδος**» και «**Το οικόπεδο με τις τσουκνίδες**» (τα χρόνια της Κατοχής), «**Η αυλή των προβάτων**» και «**Προφητικόν**» (ο Εμφύλιος 1946-'49 στην Ελλάδα και οι συνέπειές του στα μεταπολεμικά χρόνια). Γενικά, τα «Πάθη» συνιστούν το μέρος του «Άξιον Εστί» όπου κυριαρχεί η Ιστορία με τους εξής τρόπους: α) με μια περισσότερο αντικειμενική προοπτική στα

«αναγνώσματα» ως αντανάκλαση των γεγονότων στο συλλογικό και ανώνυμο λαό, β) με μια περισσότερο υποκειμενική προοπτική στους «ύμνους» ως προσωπική αντίδραση του ποιητή απέναντι στα γεγονότα και γ) με μια μεικτή προοπτική στα «άσματα» ως έκφραση του ποιητή απέναντι στην Ιστορία, συλλογικά όμως ως εκπροσώπου του ελληνικού λαού. Έτσι, τα περιεχόμενα των «Παθών» συνιστούν διαφορετικές εκφράσεις και προοπτικές των γεγονότων της σύγχρονης ελληνικής Ιστορίας (Κόκορης 2005:22-23). «**Άσμα ηρωικό και πένθιμο για το χαμένο ανθυπολοχαγό της Αλβανίας**» (1945): ο πόλεμος του '40 στο αλβανικό μέτωπο και το πραγματικό ιστορικό πρόσωπο του Έλληνα υπολοχαγού Α.Διάκου (Βαγιανός 1996:202, Δημαράς 1986:481, Πολίτης 2001:295). «**Θάνατος και Ανάσταση του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου**» (1971): το τέλος της βυζαντινής αυτοκρατορίας και η μορφή του Κ.Παλαιολόγου (Βαγιανός 1996:205). «**Η Καλοσύνη στις λυκοποριές**» (1947): τα Δεκεμβριανά του 1944 και ο ελληνικός Εμφύλιος του '46-'49 (Vitti 1987:420). «**Δώρο ασημένιο ποίημα**» (1971): η δικτατορία του '67-'74 στην Ελλάδα και οι εξόριστοι λογοτέχνες. «**Έξι και μία τύψεις για τον ουρανό**» (συλλογή ποιημάτων-1960): τα ποιήματα αναφέρονται στον ελληνοϊταλικό πόλεμο του '40 (Πολίτης 2001:295).

▪ **Γιάννης Ρίτσος:** η Ιστορία και οι κοινωνικοί (λαϊκοί και αντιστασιακοί) αγώνες αποτελούν κεντρική σύλληψη των ποιημάτων του, τα οποία καλύπτουν έναν ευρύ χώρο ιστορικότητας, χωρίς, ωστόσο, να ρέπουν προς την παρελθοντολογία. Αντίθετα, το ιστορικό θέμα ή γεγονός του παρελθόντος επικαιροποιείται εξεταζόμενο υπό την οπτική του παρόντος, ενώ γενικά το ιστορικό «γίνεσθαι» δεν περιορίζεται σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο (παρελθόν, παρόν ή μέλλον), αλλά προεκτείνεται στο παρόν, το οποίο αποτελεί και δείκτη αποτίμησής του. Ιδιαίτερα οι πολιτικές και πολιτιστικές διαστάσεις, όταν εμπλέκονται στο έργο του, αναδεικνύουν πλευρές της Ιστορίας οι οποίες καθορίζονται από τις διεθνείς εξελίξεις (πολιτική) και πλευρές οι οποίες αποτελούν δείκτες και σηματοδότες της Ιστορίας (πολιτιστικά επιτεύγματα) (Βαγιανός 1996:207-218). «**Επιτάφιος**» (1936): αναφέρεται σε πραγματικό περιστατικό που συνέβη κατά την πανεργατική απεργία στη Θεσσαλονίκη στις 9 Μαΐου 1936 (με αφορμή την πρωθυπουργοποίηση του Μεταξά και τη γενικότερη οικονομική κρίση), η οποία καταστάλθηκε βίαια και με πολλά ανθρώπινα θύματα από την προδικτατορική ακόμη, κυβέρνηση του Μεταξά (Vitti 1987:407). «**Τελευταία προ ανθρώπου εκατονταετία**» (1942): η υποχώρηση του ελληνικού στρατού και η κατάρρευση του αλβανικού μετώπου μετά την εισβολή των Γερμανών το 1941 και την υπογραφή της συμφωνίας ανακωχής, η γερμανοϊταλική Κατοχή και το προμήνυμα της Αντίστασης (Βαγιανός 1996:210-212). «**Ρωμιοσύνη**» (1954): πέρα από τη σκιαγράφηση της ιστορικής πορείας του ελληνισμού, των αγώνων του και του πνεύματος Αντίστασης που τον διακρίνει, περιέχει συμβολικές αναφορές για τον ελληνικό Εμφύλιο του 1946-'49 (Βαγιανός 1996:216-218, Πελαγίδης 2001:64). «**Πέτρινος χρόνος**» (1957): ο ελληνικός Εμφύλιος του 1946-'49 και οι εξορίες των αντιφρονούντων στα νησιά της Ελλάδας. «**Μακρονησιώτικα**» (1957), «**Ημερολόγια της εξορίας**» (1957), «**Γειτονιές του κόσμου**» (1957): όλα αποτελούν καταγραφές της προσωπικής εμπειρίας του στους τόπους της εξορίας μετά τη λήξη του Εμφυλίου και την ήττα της Αριστεράς. «**Ύμνος και θρήνος για την Κύπρο**» (1974): η τουρκική εισβολή στην Κύπρο τον Ιούλιο του 1974 (Πελαγίδης 2001:64). «**Ανυπότακτη πολιτεία**» (1953): η εικόνα της μετεμφυλιακής αστικής πραγματικότητας της Αθήνας: η ξενοκρατία ως μορφή μιας νέας κατοχής με την άσκηση πολιτικού και οικονομικού ελέγχου από ξένες δυνάμεις, ο ιδεολογικός συμβιβασμός του λαού, η απώλεια της αγωνιστικότητας, η εμπορευματοποίηση, η κερδοσκοπία και η οικονομική εκμετάλλευση από τους ισχυρούς της οικονομίας, η

ανεκτικότητα και ο αστικός εφησυχασμός, η φτώχεια και η αρρώστια. **«Αυτόπτης μάρτυρας» (1972)**: οι πρακτικές του δικτατορικού καθεστώτος του 1967-'74: η βία, η καταπάτηση των ανθρώπινων δικαιωμάτων, η παραβίαση του ιδιωτικού ασύλου, οι παράνομες και βίαιες συλλήψεις «ύποπτων» πολιτών από τα εκτελεστικά όργανα του καθεστώτος, αλλά και η συνενοχή και συνυπευθυνότητα μερίδας των πολιτών, οι οποίοι επέδειξαν πολιτική αδράνεια και παθητικότητα στις αυθαιρέσεις του καθεστώτος, η εξαγορά της πολιτικής και ιδεολογικής συνείδησης.

▪ **Νικηφόρος Βρεττάκος**: ένα σημαντικό μέρος του έργου του περιέχει ιστορικά αξιοποιήσιμο υλικό, καθώς καλύπτει ένα ευρύ φάσμα ιστορικών θεμάτων και προβλημάτων: πυρηνικός εξοπλισμός, ειρήνη και πόλεμος, στρατιωτικά πραξικοπήματα, διεθνοποιημένος πόλεμος, ισορροπίες υπερδυνάμεων, διεθνείς σχέσεις και συναλλαγές, αλλά και ζητήματα διεθνούς προβληματισμού, όπως συνεργασία των λαών, προστασία ατομικών δικαιωμάτων, δικαιώματα μειονοτήτων κ.λ.π. (Βαγιανός 1996:218-236): **«Μυστικός Δείπνος»**: το ζήτημα της παγκόσμιας ειρήνης, της συναδέλφωσης και της συνεργασίας μεταξύ των λαών (Βαγιανός 1996:226-227). **«Ένας στρατιώτης μουρμουρίζει στο αλβανικό μέτωπο»**: προσωπική μαρτυρία του ποιητή για τον ελληνοϊταλικό πόλεμο (Βαγιανός 1996:231-233). **«Μάνα και γιος (1940)»**: η συμβολή των Ελληνίδων μητέρων στον ελληνοϊταλικό πόλεμο του '40. **«Το παιδί με τη φουσαρμόνικα» (1947)**, **«Ελεγείο στον τάφο ενός μικρού αγωνιστή» (1947)**, και **«Ακόμα τούτη η άνοιξη» (1947)**: όλα αναφέρονται στην Κατοχή και την Αντίσταση στην Ελλάδα κατά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο (Βαγιανός 1996:221). **«Γράμμα στον Ρόμπερτ Οπενχάιμ» (1954)**: ο επιστημονικός και τεχνολογικός πολεμικός εξοπλισμός του Β' Παγκόσμιου πολέμου-η ατομική βόμβα στα ιαπωνικά νησιά (Βαγιανός 1996:227-229).

▪ **Γιώργος Σαραντάρης**: **«Ακόμα δε μπόρεσα»**: οι συνέπειες του ελληνοϊταλικού πολέμου του '40 σε ανθρώπινα θύματα (Πελαγίδης 2001:64).

▪ **Νίκος Εγγονόπουλος**: **«Μπολιβάρ» (1944)**: η ηγετική μορφή του Σιμόν Μπολιβάρ στα κινήματα των λαών της Νότιας Αμερικής κατά το 19^ο αιώνα (1810-1830) ενάντια στους Ισπανούς κατακτητές αποικιοκράτες. Σύμφωνα με το Λ. Πολίτη η μορφή του νοτιοαμερικανού επαναστάτη παραπέμπει συμβολικά στην ελληνική Ιστορία και σε μορφές όπως αυτές του Ρήγα Φεραίου, του Οδυσσέα Ανδρούτσου, σε γεγονότα όπως ο πόλεμος στο αλβανικό μέτωπο και η αντίσταση στον κατακτητή (Πολίτης 2001:293). **«Νέα περί του θανάτου του Ισπανού ποιητού Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα στις 19 Αυγούστου του 1936 μέσα στο χαντάκι του Καμίνο Ντε Λα Φουέντε» (1957)**: ευρωπαϊκά ολοκληρωτικά καθεστώτα κατά τη δεκαετία του 1930-η εκτέλεση του Ισπανού ποιητή εξαιτίας των φιλελεύθερων και δημοκρατικών πεποιθήσεών του από τις δυνάμεις του Φράνκο στο πλαίσιο του στρατιωτικού πραξικοπήματος, το οποίο μόλις είχε ξεσπάσει στην Ισπανία-το φαινόμενο της ιδεολογικής δίωξης ανθρώπων της Τέχνης σε κρίσιμες περιόδους της Ιστορίας.

▪ **Γιώργος Βαφόπουλος**: **«Η ελεγεία των αδερφών» (1951)**: ο Εμφύλιος στην Ελλάδα κατά το 1946-'49-το δράμα της αλληλοεξόντωσης των Ελλήνων.

▪ **Κώστας Ουράνης**: **«Κατοχή» (1953)**: ο αντίκτυπος της γερμανικής κατοχής στις συνθήκες της ανθρώπινης ζωής-επίταξη αγαθών και στέρση της ελευθερίας (Πελαγίδης 2001:64).

2. μεταπολεμική περίοδος (1945-1974) και σύγχρονη εποχή (δεκαετία του '70-σήμερα): σε αυτήν την περίοδο τοποθετούνται εδώ -εκτός των άλλων ποιητών της μεσοπολεμικής γενιάς, οι οποίοι συνεχίζουν να εκδίδουν έργα τους στη μεταπολεμική περίοδο- η συγκεκριμένη ομάδα των ποιητών της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς, όσοι

δηλαδή διαμορφώνονται ποιητικά μεταξύ 1945-'60 και επηρεάζονται από τα γεγονότα του Β' Παγκόσμιου πολέμου, την Κατοχή, την Αντίσταση και τον Εμφύλιο, γεγονότα τα οποία έζησαν οι ίδιοι και τα μεταφέρουν στο έργο τους. Έτσι, διαμορφώνεται η αντιστασιακή ή κοινωνική-πολιτική ποίηση, η οποία περιλαμβάνει έργα που αντλούν τη θεματική τους από τους αγώνες της Κατοχής, της Αντίστασης και την ιδεολογική ανατιπαράθεση της μετακατοχικής περιόδου, έχουν κοινωνικό προβληματισμό, ιδεολογικό και πολιτικό στίγμα, αγωνιστική διάθεση ή και ιδεολογική σκοπιμότητα. Σε αυτά είναι, κάποτε, έντονο το στοιχείο της «ήττας» και της διάψευσης των προσδοκιών, ενώ αρκετά συνιστούν ένα είδος ποίησης-μαρτυρίας για το πρόσφατο παρελθόν μετά το Β' Παγκόσμιο, αλλά και ένα είδος ποίησης-καταγγελίας και διαμαρτυρίας για τη μετακατοχική κοινωνικοπολιτική κατάσταση. Η δεύτερη μεταπολεμική γενιά, όσοι εκδίδουν τα πρώτα έργα τους κατά τη δεκαετία του '60, εντάσσεται επίσης στην ομάδα των λογοτεχνών που εξετάζονται εδώ. Οι συγκεκριμένοι, όμως, απομακρύνονται θεματικά από την προηγούμενη γενιά, αφού δεν έχουν τις ίδιες με αυτούς ιστορικές εμπειρίες και, επιπλέον, η μεταβατική περίοδος στην οποία ζουν έχει αποβάλει το ηρωικό πνεύμα, τουλάχιστον στην ένταση με την οποία επικρατούσε κατά την προηγούμενη περίοδο (Πολίτης 2001:333-336, Vittì 1987:422 & 432-434).

Συνολικά, χαρακτηριστικό της μεταπολεμικής λογοτεχνίας (πεζογραφίας και ποίησης) είναι η πολιτικοποίησή της, καθώς στην πλειοψηφία τους οι συγγραφείς προέρχονται από την αριστερή παράταξη κουβαλώντας μαζί τους το αίσθημα της διάψευσης των προσδοκιών και των αγώνων τους, της ήττας και της προδοσίας. Ένα από τα χαρακτηριστικά της περιόδου είναι ο διάλογος τον οποίο αναπτύσσει η ποίηση με τα πολιτικά πράγματα της εποχής. Γι' αυτό και η πολιτικοποίηση των ποιητών εκβάλλει σε ένα είδος ποίησης με έντονους πολιτικούς και κοινωνικούς στόχους (Πολίτης 2001:335-336).

Πέρα από την ποίηση της κοινωνικής και πολιτικής τοποθέτησης και η νεοϋπερρεαλιστική ποίηση έχει το ίδιο ιστορικό υπόστρωμα των κατοχικών και μετακατοχικών χρόνων, το οποίο, όμως, αποδίδει με διαφορετική έκφραση. Επιπλέον, απέναντι στην Ιστορία αναπτύσσεται υπαρξιακός προβληματισμός, ενώ κάποτε και η υπαρξιακή-μεταφυσική ποιητική τάση απορροφά το κλίμα της αντίστασης και της γενικότερης ασταθούς κοινωνικοπολιτικής κατάστασης, εκφράζοντάς το με άλλα μέσα, χωρίς την ιδεολογική επικάλυψη των γεγονότων, αλλά με την απόδοσή τους μέσα σε εφιαλτικό σκηνικό με υπερρεαλιστικές εικόνες.

Το πολιτικό και κοινωνικό ενδιαφέρον της πρώτης γενιάς της μεταπολεμικής ποίησης διατηρείται και στη δεύτερη μεταπολεμική γενιά, αλλά στη δεύτερη περίπτωση τη διάθεση της ήττας απέναντι στην εξέλιξη των ιστορικών και κοινωνικών ζητημάτων διαδέχονται η αμφισβήτηση και η διαμαρτυρία (οπ:343-345). Τέλος, όσον αφορά τη σύγχρονη ποίηση, η ιστορική ατμόσφαιρα η οποία χαρακτηρίζει αυτή τη λογοτεχνική περίοδο επηρεάζεται από το ψυχροπολεμικό κλίμα, την οικονομική ανάπτυξη της ελληνικής κοινωνίας, το δικτατορικό καθεστώς του '67-'74 και την Κυπριακή τραγωδία (Κ.Ν.Α. για την Γ' Λυκείου 2002:12, Vittì 1987:447).

▪ **Τάκης Σινόπουλος: «Φίλιππος» (1957):** αναφέρεται σε υπαρκτό πρόσωπο, το οποίο εκτελέστηκε από τους Γερμανούς-η διάψευση των οραμάτων και ο ιδεολογικός συμβιβασμός των πρώην αγωνιστών της Αριστεράς κατά τη μετακατοχική και μετεμφυλιακή περίοδο, η ερήμωση και η καταστροφή του ελληνικού τοπίου ως συνέπεια των πολέμων (Κόκορης 2005:22-23). **«Ο καιόμενος» (1957):** η αυτοπυρπόληση ως ένδειξη πολιτικής, ιδεολογικής και κοινωνικής διαμαρτυρίας σε

ανελεύθερα καθεστώτα-έμμεση αναφορά στον ελληνικό Εμφύλιο, την εξουσία της Δεξιάς κατά τη μετεμφυλιακή περίοδο στην Ελλάδα και το καθεστώς του ιδεολογικού διωγμού και της ανελευθερίας, τις δύο αντίθετες ιδεολογικοπολιτικές στάσεις την εποχή μετά την Κατοχή: αφενός οι ιδεολόγοι και κοινωνικά στρατευμένοι οραματιστές και αφετέρου οι αποστασιοποιημένοι και ιδεολογικά συμβιβασμένοι, οι οποίοι με τη στάση τους συντηρούν την εξουσία (Πελαγίδης 2001:64).

▪ **Μίλτος Σαχτούρης: «Η Αποκριά» (1952):** η τραγωδία του ελληνικού Εμφυλίου και οι τραυματικές συνέπειές του (Κόκορης 2005:22-23).

▪ **Κλείτος Κύρου: «Κραυγή δέκατη πέμπτη» (1960):** οι αγώνες της γενιάς της Κατοχής και της Αντίστασης.

▪ **Άρης Αλεξάνδρου: «Με τι μάτια τώρα πια» (1959):** οι διωγμοί των οπαδών της ηττημένης Αριστεράς μετά τον Εμφύλιο από τη δεξιά συντηρητική παράταξη-εξορία και φυλακίσεις.«**Ποιήματα (1941-1971)**» (**συλλογή ποιημάτων-1972**): περιλαμβάνονται τρεις ποιητικές συλλογές, οι οποίες αφορούν τα χρόνια της Κατοχής και της Αντίστασης στην Ελλάδα, τα χρόνια του Εμφυλίου, της εξορίας και των φυλακίσεων (Πολίτης 2001:337).

▪ **Δ.Π.Παπαδίτσας: «Βλαδίμηρε» (1945):** οι όμηροι του Β' Παγκόσμιου.

▪ **Γιάννης Κουτσοχέρας: «Καλάβρυτα του '43»** (γράφτηκε την περίοδο της Κατοχής): οι πρακτικές εξόντωσης των Γερμανών κατά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο-η ομαδική εκτέλεση Καλαβρυτινών από τους Γερμανούς στις 13.12.1943.

▪ **Μανώλης Αναγνωστάκης: «Ποιήματα που μας διάβασε ένα βράδυ ο λοχίας Otto V...»** (**συλλογή Εποχές-1945**): ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος και η Κατοχή (Πελαγίδης 2001:64).«**Θεσσαλονίκη, Μέρες του 1969 μ.Χ.**» (**συλλογή Στόχος-1970**): η πολιτική και κοινωνική κατάσταση της μετακατοχικής περιόδου στην Ελλάδα και ιδιαίτερα των ημερών της στρατιωτικής δικτατορίας του '67-η διάσταση ανάμεσα σε δύο διαφορετικές χρονικές , περιόδους: αφενός η εποχή της αγωνιστικής περιόδου της Κατοχής και του Εμφυλίου, η οποία συνοδευόταν από το όραμα μιας καλύτερης ζωής, και αφετέρου η περίοδος της δικτατορίας και της υποτιθέμενης προόδου, των συναλλαγών, της μετανάστευσης και της τουριστικής αξιοποίησης, της αστικοποίησης.Όλα τα παραπάνω συνιστούν την εικόνα μιας ψευτοπροόδου, αφού ουσιαστικά τα πάντα ελέγχονται από το ολοκληρωτικό καθεστώς, που αναιρεί την όποια προσπάθεια εκσυγχρονισμού και ακολουθεί πρακτικές όπως η εκμετάλλευση ακόμα και του θρησκευτικού ιδεώδους μέσα σε ένα γενικότερο περιβάλλον εφησυχασμού και μικροαστισμού (Πελαγίδης 2001:64).«**Εποχές**» (**συλλογές ποιημάτων-1945, 1948 και 1951**): τα ποιήματα αφορούν τις πολιτικές συνθήκες της περιόδου 1941-50 (Κατοχή, Αντίσταση, αντίπαλες πολιτικές παρατάξεις).«**Η Συνέχεια**» (**συλλογές ποιημάτων-1954, 1956 και 1962**): τα ποιήματα αφορούν το διάστημα 1953-1962 και ιδιαίτερα την εσωτερική σύγκρουση στο χώρο της Αριστεράς.«**Ο Στόχος**» (**συλλογή ποιημάτων-1970**): τα ποιήματα αφορούν τα χρόνια της δικτατορίας στην Ελλάδα κατά το 1967-'74 (Πολίτης 2001:336-337).

▪ **Τίτος Πατρίκιος: «Οφειλή» (1963):** συνοπτική σκιαγράφηση της ατμόσφαιρας των χρόνων της Κατοχής και του Εμφυλίου-οι μνήμες των αγωνιστών που επέζησαν και το ηθικό χρέος τους απέναντι στους νεκρούς συναγωνιστές τους.

▪ **Κυριάκος Χαραλαμπίδης: «Θόλος»** (**συλλογή ποιημάτων-1989**): περιέχονται ποιήματα για την κυπριακή τραγωδία.«**Γλυκό του κουταλιού**» (**2000**): η κατεχόμενη Κύπρος μετά την τουρκική εισβολή του 1974.

▪ **Λευτέρης Πούλιος: «Καλοκαίρι του '78» (1978):** η τραγωδία της Κύπρου-η διχοτόμηση, οι νεκροί και οι αγνοούμενοι.

▪ **Κύπρος Χρυσάνθης:** «Αντιφασιστικά '67-74» (συλλογή ποιημάτων-1984): περιέχονται ποιήματα για την επτάχρονη δικτατορία στην Ελλάδα. (π.χ. «17 του Νοέμβρη 1973»: η εξέγερση των φοιτητών του Πολυτεχνείου).

▪ **Δήμητρα Χριστοδούλου:** «Για ένα παιδί που κοιμάται» (1995): η σύγχρονη οικονομική μετανάστευση προς την Ελλάδα μετά την κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ-Ελληνοπούντιοι πρόσφυγες από την πρώην Ε.Σ.Σ.Δ. και η εγκατάστασή τους στα μεγάλα αστικά κέντρα της Ελλάδας. Παράλληλα σκιαγραφείται το προφίλ του σύγχρονου πολιτισμένου κόσμου (κοινωνική αδικία, εργασιακή εκμετάλλευση).

▪ **Τζένη Μαστοράκη:** «Οι μεγάλοι» (1972): η γενιά του '70 σε σύγκριση με την αγωνιστική γενιά του '60.

▪ **Νίκος Κρανιδιώτης:** «Γρηγόρης Αυξεντίου» (1974): αναφέρεται σε πραγματικό πρόσωπο και περιστατικό, στον 29χρονο Κύπριο ήρωα Γ. Αυξεντίου, τον οποίο οι Άγγλοι έκαψαν στο κρησφύγετό του το 1957, κατά τον απελευθερωτικό αγώνα της Κύπρου, που ξεκίνησε το 1955.

▪ **Λένα Παππά:** «Στους σκοτωμένους σπουδαστές του Νοεμβρίου»: η επτάχρονη δικτατορία στην Ελλάδα-η εξέγερση των φοιτητών του Πολυτεχνείου το 1973.

▪ **Αλέξης Ζακωθηνός:** «Αποκρισιάριος»(1972): η συνέχεια και η ενότητα της ελληνικής Ιστορίας-η σταθερή προσήλωση στην ιδέα της απελευθέρωσης του ελληνισμού από την Άλωση ως την Επανάσταση του '21, όπως διαμορφώνεται από μια συνεχή πάλη κατά των ξένων κατακτητών και από τους αγώνες αποτίναξης του ζυγού της δουλείας.

6.3.3 ΔΡΑΜΑ (θεατρικά έργα): το τρίτο αυτό λογοτεχνικό γένος περιλαμβάνει τα κείμενα τα οποία προορίζονται κατά κανόνα να παρασταθούν στη θεατρική σκηνή, ενώ η εξέτασή του εμπλέκει τόσο τον κλάδο της γραμματολογίας όσο και της θεατρολογίας. Ωστόσο, το δράμα, διακρινόμενο από το θέατρο, το οποίο συνιστά μια σχετικά αυτόνομη «τέχνη», καθώς υπερβαίνει τα όρια της Λογοτεχνίας και το δράμα ως γένος της, διατηρεί ως χαρακτηριστικό στοιχείο του, όπως και όλα τα άλλα λογοτεχνικά γένη και είδη, το «λόγο», τη γλώσσα, είναι δηλαδή πρωτίστως ένα γλωσσικό κείμενο που μπορεί να διαβαστεί ως λογοτεχνικό κείμενο, ανεξάρτητα από τη σκηνική-θεατρική «πραγματοποίησή» του. Υπ' αυτήν την έννοια διεκδικείται ως αντικείμενο μελέτης από τη γραμματολογία, ιδιαίτερα από τη θεωρία της Λογοτεχνίας.

Βέβαια, παρά το γεγονός ότι το δραματικό κείμενο διατηρεί μια πραγματική αυτοτέλεια απέναντι στη σκηνική πράξη, η σχέση μεταξύ της γλωσσικής και της παρασταστικής υπόστασής του είναι σχέση αλληλεξάρτησης και, συνεπώς, η ανάλυση και η ερμηνεία του δραματικού κειμένου επιβάλλει την εξωκειμενική, θεατρική-σκηνική αναφορά του, στο βαθμό μάλιστα που αυτή είναι εγγεγραμμένη μέσα σε αυτό. Πράγματι, ο αρχικός προορισμός του δραματικού κειμένου για τη θεατρική-σκηνική παράστασή του, ο οποίος και εγγράφεται μέσα στο κείμενο (σκηνικότητα του δραματικού κειμένου), έχει ως άμεση συνέπεια -ως «μίμησις πράξεως»- τον «αφανισμό» του αφηγητή πίσω από τα «δρώντα» πρόσωπα, την έλλειψη, δηλαδή, της αφηγηματικής λειτουργίας και την αποκλειστική και ολοκληρωτική χρήση του λόγου στη μορφή του διαλόγου των προσώπων, τα οποία διαμορφώνονται, πλέον, διαλογικά. Παρόλο που τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά στηρίζουν τη διαφοροποίηση του γένους από το έπος (τα καθαρά αφηγηματικά κείμενα), και εδώ, όπως και στις άλλες περιπτώσεις, τα όρια διατηρούν μια σχετική ρευστότητα, καθώς το διαλογικό στοιχείο εντοπίζεται και σε άλλες μορφές λόγου (μυθιστόρημα-έπος, αλλά και αφηγηματικά ποιήματα-ποίηση). Αντίστροφα, τάσεις

γεφύρωσης της απόστασης ανάμεσα στο δράμα και την αφήγηση εκδηλώνονται στο «επικό θέατρο» μέσω συγκεκριμένων «αφηγηματικών» μέσων-τεχνικών, που συμβάλλουν στην «επικοποίηση» του δράματος (π.χ. η παρουσία ενός αφηγητή στα διάφορα στάδια του έργου).

Απο τα είδη του δραματικού γένους της αρχαιότητας επιβίωσαν, ιδιαίτερα, η τραγωδία και η κωμωδία, οι οποίες αναβίωσαν από την Αναγέννηση και μετά. Στην πορεία της ειδολογικής εξέλιξης του η αστικοποίηση του δράματος οδήγησε στη μετάβαση από το «σοβαρό» είδος του δράματος στο «αστικό δράμα», με συνέπεια το «δράμα» να συρρικνωθεί από την έννοια του γένους σε αυτήν του είδους, ενώ ταυτόχρονα ο όρος «θέατρο» τείνει να υποκαταστήσει το δράμα ως έννοια γένους. Έτσι, βαθμιαία το νεότερο αστικό δράμα, το οποίο αναπροσδιορίζεται με τον όρο θέατρο, διακλαδώνεται σε νέες «υποκατηγορίες», μία εκ των οποίων είναι το «θέατρο λόγου» (έμμετρα και πεζά θεατρικά έργα). Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται και το σχήμα του ιστορικού θεάτρου / δράματος και το θέατρο-ντοκουμέντο, τα οποία ενδιαφέρουν στην παρούσα εξέταση (Βελουδής 1997: 150-167).

Περίοδος:1669-1830

α.1774-1820

- **Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός: «Τα Κορακίστικα» (1813-κωμωδία):** το γλωσσικό ζήτημα της περιόδου μέσα από την αντίθεση ανάμεσα στους δημοτικιστές και τους αρχαϊστές-η διακωμώδηση των γλωσσικών απόψεων του Κοραή (Πολίτης 2001:97).

β.1821-1830

- **Αναξαγόρας Ναύτης: «Ο θάνατος του Καραϊσκάκη» (1828-τραγωδία):** η περίοδος της Ελληνικής Επανάστασης-ο θάνατος του Γ.Καραϊσκάκη το 1827 (Vitti 1987:177).

Περίοδος:1830-σήμερα

α.Επτανησιακή Σχολή

- **Αντώνιος Μάτεσης: «Ο Βασιλικός» (1830-δράμα):** περίοδος της ύστερης Λατινοκρατίας στα Επτάνησα-οι κοινωνικές συγκρούσεις στα Επτάνησα, που εκδηλώθηκαν ως κοινωνική αντιδικία μεταξύ αστών και ευγενών και ως λαϊκές εξεγέρσεις, ιδιαίτερα κατά το 17^ο αιώνα. Το συγκεκριμένο κείμενο αναφέρεται στις κοινωνικές αντιθέσεις στα Επτάνησα κατά τις αρχές του 18^{ου} αιώνα (Πολίτης 2001:156).

β.Φαναριώτες και Ρομαντική Σχολή των Αθηνών (1830-1880)

- **Θεόδωρος Αλκαίος: «Ο θάνατος του Μάρκου Μπότσαρη» (1841-τραγωδία):** η περίοδος της Ελληνικής Επανάστασης και ο θάνατος του Μ.Μπότσαρη στο Κεφαλόβρυσσο της Ευρυτανίας το 1823 (Vitti 1987:177).

- **Ιωάννης Ζαμπέλιος: «Ρήγας Θεσσαλός» (1833-τραγωδία), «Μάρκος Βόσσαρις» (1833-τραγωδία) και «Ο Καραϊσκάκης» (1843-τραγωδία):** όλα αναφέρονται στην Επανάσταση του '21 και τη δράση των αντίστοιχων προσώπων (Vitti1987:177, 207 & 241).

▪ **Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής: «Φροσύνη» (1837-δράμα):** το ιστορικό περιστατικό του πνιγού της Φροσύνης στα Ιωάννινα τον καιρό της διοίκησής τους από τον Αλή Πασά (Vitti 1987:214).

γ.Νέα Αθηναϊκή Σχολή (1880-1920/22)

▪ **Αλέξανδρος Μωραϊτίδης: «Η καταστροφή των Ψαρών» (1876):** η περίοδος της Ελληνικής Επανάστασης-η καταστροφή του νησιού από τους Τούρκους το 1824 (Δημαράς 1986:385).

▪ **Δημήτριος Βερναρδάκης: «Νικηφόρος Φωκάς» (1905-):** μεσοβυζαντινή περίοδος-Μακεδονική δυναστεία-η αυτοκρατορία στα χρόνια του Ν.Φωκά (963-969 μ.Χ.) (Δημαράς 1986:345).

▪ **Γρηγόριος Ξενόπουλος: «Το μυστικό της κοντέσσας Βαλέραινας (1904):** η ελληνική κοινωνία στο μεταίχμιο του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα-η άνοδος της αστικής τάξης και η κοινωνική και οικονομική παρακμή των πρώην ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων της αριστοκρατίας μπροστά στον αστικό μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας και την κυριαρχία του κερδοσκοπικού πνεύματος (ο κίνδυνος της χρεωκοπίας, οι οικονομικές δυσχέρειες, το ξεπούλημα των περιουσιών).

▪ **Νίκος Καζαντζάκης: «Καποδίστριας» (δράμα):** η περίοδος της ανόρθωσης του ελληνικού κράτους στα χρόνια της διακυβέρνησης του Ι.Καποδίστρια.«**Κωνσταντίνος Παλαιολόγος» (δράμα):** υστεροβυζαντινή περίοδος-η αυτοκρατορία στα χρόνια του τελευταίου βυζαντινού αυτοκράτορα (1448-1453 μ.Χ.) (Πολίτης 2001:275).

δ.Νεότερη Λογοτεχνία (1920/22-σήμερα)

1.μεσοπολεμική περίοδος (1920/22-1945)

▪ **Γιώργος Θεοτοκάς: «Το παιγνίδι της τρέλας και της φρονιμάδας» (1947):** υστεροβυζαντινή περίοδος-η δυναστεία των Κομνηνών (Δημαράς 1986:477, Πολίτης 2001:327).«**Κατσαντώνης»** ή «**Το τίμημα της λευτεριάς» (δράμα-1958):** η δράση των κλεφτών την περίοδο της Τουρκοκρατίας-ο κλέφτης Κατσαντώνης, ο οποίος έδρασε στις περιοχές της Ρούμελης και της Ηπείρου, συνελήφθη και εκτελέστηκε από τους Τούρκους στα Γιάννενα την εποχή του Αλή Πασά (Σπανάκου 1999:83).

▪ **Άγγελος Τερζάκης: «Θεοφανώ» (τραγωδία-1953):** μεσοβυζαντινή περίοδος-οι σχέσεις μεταξύ της Αγίας Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας του γερμανικού έθνους και της βυζαντινής αυτοκρατορίας κατά το 10^ο αιώνα μ.Χ., η αυτοκράτειρα Θεοφανώ ως συνδετικός κρίκος μεταξύ τους (Πολίτης 2001: 327).

▪ **Παντελής Πρεβελάκης: «Το Ηφαίστειο» (1962):** η Κρητική επανάσταση του 1866 και το ολοκαύτωμα του Αρκαδίου (Πολίτης 2001:327).

▪ **Βασίλης Ρώτας: «Κιλελέρ» (ιστορικό δράμα):** το αγροτικό ζήτημα στη Θεσσαλία μετά την προσάρτηση του 1881-η ένταση του αγροτικού κινήματος στις αρχές του 20^{ου} αιώνα με βάση τη διεκδίκηση του αναδασμού της γης-η κορύφωση του κινήματος στο Κιλελέρ με τη συγκρότηση ένοπλων συλλαλητηρίων το 1910 και η προσπάθεια καταστολής του από την κυβέρνηση Δραγούμη (Σπανάκου 1999:85).

2.μεταπολεμική περίοδος (1945-1974) και σύγχρονη εποχή (δεκαετία του '70-σήμερα)

▪ **Δημήτρης Ψαθάς: «Φον Δημητράκης» (1946):** η περίοδος του Β' Παγκόσμιου πολέμου και συγκεκριμένα τα χρόνια της γερμανικής κατοχής στην Ελλάδα-οι

διαφοροποιήσεις στις στάσεις των πολιτών απέναντι στον κατακτητή, δηλαδή αφενός η συνεργασία με τους Γερμανούς, η παραίτηση, ο συμβιβασμός με τη δύναμη του κατακτητή και η προδοσία, και αφετέρου η αντιστασιακή δράση και ο αγώνας-η ιδεολογική διαφοροποίηση ακόμα και ανάμεσα στα μέλη της ίδιας οικογένειας ως χαρακτηριστικό φαινόμενο της ταραγμένης εποχής του Β' Παγκόσμιου πολέμου (Σπανάκου 1999: 83).

6.3.4 ΕΞΩΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΕΙΔΗ (χρηστικά κείμενα): τα εξωλογοτεχνικά είδη λόγου συμπεριλαμβάνονται στη σταχυολόγηση των λογοτεχνικών κειμένων με ιστορικό περιεχόμενο υπό την εξής έννοια: από την πλατωνική έννοια της «μίμησης» ως και τις νεότερες θεωρίες Λογοτεχνίας η διαφοροποίηση του λογοτεχνικού από το μη λογοτεχνικό λόγο βασίστηκε στη διάκριση του «μύθου», της μίμησης της πραγματικότητας από την πραγματολογική-αναφορική εκφορά του λόγου, την αφήγηση δηλαδή πραγματικών γεγονότων, η οποία παρατηρείται σε εξωλογοτεχνικά κείμενα («πραγματική αφήγηση»).

Στην περίπτωση των έργων του αναφορικού γένους, ο σκοπός της εκφοράς του λόγου δεν είναι καθαρά λογοτεχνικός (άσχετα με το αν καταλήγει να είναι, όπως π.χ. στα απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη, τα χρονογραφήματα του Κονδυλάκη, την επιστολογραφία του Κοραή, τις διδαχές του Κοσμά του Αιτωλού κ.ά.), αλλά άλλος (π.χ. ειδησεογραφικός, όπως στο χρονογράφημα). Έτσι, όταν η γλώσσα είναι επικοινωνιακή, όταν δηλαδή δηλώνει «διατυπώσεις της πραγματικότητας», όπου ο λόγος εκφέρεται από ένα αυθεντικό, πραγματικό υποκείμενο, το οποίο εμπλέκεται άμεσα σε ό,τι γράφει (αυτοβιογραφία εν γένει, απομνημόνευμα, επιστολογραφία, προσωπικό ημερολόγιο, όπου το υποκείμενο εκφοράς του λόγου δεν μπορεί παρά να είναι πραγματικό και όχι «πλασματικό», όπως στη μυθοπλασία, τη «μίμηση» και, επομένως, στη λογοτεχνική γλώσσα), και επιπλέον, όταν δεν έχουμε αναπαράσταση (πλασματική εκφορά), αλλά αφήγηση («κατά γράμμα» εκφορά), τότε δε βρισκόμαστε παρά στο πεδίο της καθημερινής αναφορικής επικοινωνιακής γλώσσας. Αντίθετα, ο λογοτέχνης-μυθιστοριογράφος δεν είναι τόσο ένα υποκείμενο εκφοράς (όπως ο απομνημονευματογράφος), δε διηγείται για πρόσωπα και πράγματα, αλλά «διηγείται πρόσωπα και πράγματα» με μια φανταστική φορά, η οποία διαφέρει από αυτή του πραγματικού υποκειμένου εκφοράς, εκείνου δηλαδή που διατυπώνει την εμπειρία του αντικειμένου και όχι το αντικείμενο της εμπειρίας. Ο μυθιστοριογράφος δεν αφηγείται, αλλά αναπαριστά την πραγματικότητα, δεν τη μεταφέρει, αλλά την αναπλάθει μέσα από το πλατωνικό «μιμητικό» πρίσμα. (Αγγελάτος 1997:93-111).

Πάντως, σε πολλές περιπτώσεις τα μη «καθαρά» λογοτεχνικά είδη λόγου (εξωλογοτεχνικά-χρηστικά κείμενα) εμφανίζονται όχι μόνο να διαθέτουν αφηγηματικές αρετές, οι οποίες προσεγγίζουν τη λεγόμενη «λογοτεχνικότητα» (αν βέβαια δεχθούμε τη «λογοτεχνικότητα» ως προσδιοριστικό στοιχείο της Λογοτεχνίας και, γενικά, την ανοικειωτική ιδιότητα ως κριτήριο διαχωρισμού λογοτεχνικών και μη λογοτεχνικών κειμένων), αλλά και να συναγωνίζονται ή και να υπερβαίνουν σε αισθητική αξία είδη, τα οποία αποτελούν «καθαρές» λογοτεχνικές μορφές. Γι' αυτό και τέτοιου είδους κείμενα, που απομακρύνονται από την αναφορική εκφορά του λόγου και πλησιάζουν την αναπαραστατική-μιμητική εκφορά, συμπεριλαμβάνονται στην εδώ ανθολόγηση λογοτεχνικών ειδών με ιστορική διάσταση (αυτοβιογραφία, απομνημονεύματα, ημερολόγιο, χρονογραφία, επιστολογραφία, εκκλησιαστική ρητορική). Πρόκειται για τις περιπτώσεις κειμένων στα οποία εκτός από το ποιος λέει τι, σε ποιον και μέσω ποιου διαύλου, ενδιαφέρει και το πώς το λέει, όπου το πώς

εγγίζει το όριο της λογοτεχνικής εκφοράς λόγου, η οποία προδιορίζεται από το στοιχείο της αισθητικά αξιολογημένης ιδιότητας-αποτελέσματος (οπ:118)⁵¹.

Γενικά, με μια ευρύτερη αντίληψη της Λογοτεχνίας, στο λογοτεχνικό πεδίο εντάσσεται το σύνολο των γραπτών μνημείων, όσα δεν εμπίπτουν στο πεδίο των ειδικών επιστημών, αλλά και η προφορική παράδοση (π.χ. δημοτικό τραγούδι). Με μεγαλύτερη διαστολή του όρου Λογοτεχνία, συμπεριλαμβάνονται στο χώρο της λογοτεχνικής παραγωγής και κάποια έργα με επιστημονικό χαρακτήρα, κυρίως των θεωρητικών επιστημών (π.χ. το χρονικό που εντάσσεται στην ιστοριογραφία), τα οποία επιδεικνύουν αισθητικά αξιολογημένες λογοτεχνικές ιδιότητες ανεξάρτητα από τον επιστημονικό προσανατολισμό τους και παρά το γεγονός ότι τυπικά κατατάσσονται στα εξωλογοτεχνικά είδη (Δημαράς 1986:1).

Έτσι, βέβαια, απαλείφονται τα όρια ανάμεσα στα λογοτεχνικά έργα και τα κείμενα εν γένει, ανάμεσα στη Λογοτεχνία ως ιδιαίτερη κατηγορία και τη Γραμματεία ως γενικότερη κατηγορία, η οποία περιλαμβάνει την πρώτη, καθώς η αισθητική, έντεχνη φόρτιση του λόγου διακρίνει τη δομή και τη λειτουργία διάφορων κειμένων γενικά (Βελουδής 1997:94-95). Τη δυσκολία αυτή της ταξινόμησης των λογοτεχνικών γενών και ειδών προσπάθησε να επιλύσει ο F.Sengle με τη διάκριση ενός τέταρτου λογοτεχνικού γένους, της «σκόπιμης Λογοτεχνίας», στην οποία ομαδοποιούνται μερικά επιμέρους είδη που «κινούνται φυγόκεντρα από τον πυρήνα της -κυρίως- Λογοτεχνίας». Στο τέταρτο αυτό γένος εν μέρει μόνο συμπεριλαμβάνεται μια πιο συγκεκριμένη κατηγορία κειμένων, τα οποία κινούνται έξω από το χώρο της Λογοτεχνίας και περισσότερο μέσα στο γενικό χώρο της Γραμματείας, τα λεγόμενα «χρηστικά κείμενα», ορισμένα εξωλογοτεχνικά γραμματειακά κείμενα, όπως η αυτοβιογραφία, το απομνημόνευμα, το ημερολόγιο, η επιστολή κ.ά.) (οπ:97).

Γενικά, στην κατηγορία των χρηστικών κειμένων εντάσσονται κάποιες περιπτώσεις κειμένων τα οποία δεν είναι εξαρχής είτε και εκ των υστέρων αισθητικά φορτισμένα και τα οποία θεωρούνται «εξωλογοτεχνικά» γραμματειακά κείμενα⁵². Βέβαια, καθώς το γένος των «χρηστικών κειμένων» εννοείται σε αντιπαράθεση με την έννοια «Λογοτεχνία», η οποία με τη σειρά της είναι μια διαχρονικά μεταβλητή έννοια, θα πρέπει να εννοείται κάθε φορά ως το σύνολο εκείνων των «γραμματειακών» κειμένων τα οποία αποκλίνουν από τον ισχύοντα σε ορισμένο τόπο και χρόνο «λογοτεχνικό κανόνα», σύμφωνα με την εκάστοτε ισχύουσα «αισθητική νόρμα», την έννοια της «μιμητικότητας», της «πλασματικότητας», της «λογοτεχνικής σύμβασης». Ορισμένα χρηστικά κείμενα, όπως η επιστολή, το ημερολόγιο, η (αυτο)βιογραφία, το ρεπορτάζ, το ιστορικό ντοκουμέντο, χρησιμοποιήθηκαν μέσα στα λογοτεχνικά κείμενα και αποτέλεσαν, όπως θα φανεί παρακάτω, τη μήτρα από την οποία γεννήθηκαν «νέα» μεικτά λογοτεχνικά είδη (οπ:183-186).

Η ομαδοποίηση των «χρηστικών κειμένων» από τον H.Belke έχει ως εξής -με προσθήκες του Βελουδή- (οπ:188-189):

1.Κείμενα ιδιωτικής χρήσης: επιστολή, ημερολόγιο, αυτοβιογραφία, απομνημονεύματα.

2.Επιστημονικά χρηστικά κείμενα: πραγματεία, διατριβή, μελέτη, δοκίμιο, μονογραφία, βιογραφία, βιβλιοκρισία, υπόμνημα, πρωτόκολλο.

⁵¹. Η άρση του διαχωρισμού ανάμεσα στον αισθητικό και τον εξωαισθητικό χώρο εντοπίζεται ήδη στο Mukarovsky, κατά τον οποίο τα εξωαισθητικά αντικείμενα μπορεί να αποκτήσουν «αισθητική λειτουργία», αλλά και αντίστροφα τα αισθητικά αντικείμενα να χάσουν την αισθητική τους λειτουργία» (Βελουδής 1997:185).

⁵². Παράλληλα προς τον όρο «χρηστικά κείμενα» έχει χρησιμοποιηθεί και ο όρος «χρηστική Λογοτεχνία» ή «λογοτεχνικές χρηστικές μορφές» (Βελουδής 1997:183).

3.Διδακτικά χρηστικά κείμενα: λόγος, κήρυγμα, διάλεξη, παράδοση, εκλαϊκευτικό-επιστημονικό «πραγματολογικό βιβλίο», σχολικό βιβλίο, (σχολική) έκθεση και, γενικά, κείμενα των ανθρωπιστικών και πολιτισμικών σπουδών (π.χ. νόμοι).

4.Δημοσιογραφικά χρηστικά κείμενα: είδηση, δελτίο, χρονογράφημα, ανταπόκριση, ρεπορτάζ, συνέντευξη, κύριο άρθρο, σημείωμα, σχόλιο, στήλη, επιφυλλίδα, μονόφυλλο / προκήρυξη, φυλλάδιο, λίβελλος, αγγελία, διαφήμιση.

Η επιλογή από τα παραπάνω είδη χρηστικών κειμένων προς εξέταση στην παρούσα εργασία έγινε κυρίως με κριτήριο τη σημασία και την καθιέρωσή τους μέσα στο χώρο της λογοτεχνικής συζήτησης. Περιλαμβάνονται, δηλαδή, όσα προσεγγίζουν περισσότερο στην έννοια του τέταρτου λογοτεχνικού γένους του Sengle, γιατί αυτά, σε σχέση με τα υπόλοιπα, παρουσιάζουν μεγαλύτερη αισθητική «συγγένεια» με τα γνήσια λογοτεχνικά είδη κειμένων.

6.3.4.1 Λογοτεχνία του υποκειμενικού: αυτοβιογραφία, βιογραφία, ημερολόγιο, απομνημονεύματα: τα συγκεκριμένα παραπλήσια λογοτεχνικά είδη εντάσσονται σε ένα καθολικότερο λογοτεχνικό «είδος»-σχήμα, το οποίο χαρακτηρίζεται από την έξαρση και την έμφαση του υποκειμενικού και του ατομικού στοιχείου: ο αφηγητής, ο συγγραφέας και ο ήρωας ταυτίζονται, κυριαρχεί η πρωτοπρόσωπη αφήγηση και ο τύπος του ομοδιηγητικού συγγραφέα (στο μεγαλύτερο μέρος της αφήγησης τουλάχιστον). Το ατομικό αυτό στοιχείο τονίζεται σε διαφορετικό βαθμό κάθε φορά, χωρίς ωστόσο να λείπουν τα γνωρίσματα εκείνα που διαφοροποιούν τα κείμενα, όπως θα εξεταστεί στη συνέχεια (Σαχίνης 1989:243).

Ωστόσο, ο χαρακτήρας των συγκεκριμένων κειμένων παρουσιάζει ποικιλία διαστάσεων ως προς τη θέση ταξινόμησής τους. Κατ' αρχάς, καθώς εντάσσονται στην κατηγορία των «μαρτυριών», παραπέμπουν στην ιστορική επιστήμη, η οποία τις αντιλαμβάνεται ως πηγές τεκμηρίωσης. Επιπλέον, ως διηγήσεις πραγματικών συμβάντων, τοποθετούνται στο «αναφορικό» γένος (μαζί με την Ιστορία) σε αντίθεση με τα έργα μυθοπλασίας, τα οποία τοποθετούνται στο «μιμητικό» (Αμπατζοπούλου 2000:202-203). Η διάκριση μεταξύ του αναφορικού συμβολαίου, της σύμβασης της φιλαλήθειας, και του μιμητικού συμβολαίου, της σύμβασης της μυθοπλασίας, λειτουργεί ως κριτήριο διαχωρισμού ενός κειμένου αναφορικού γένους που περιορίζεται στο ιστορικό αναφερόμενο από μια μυθοπλαστική αφήγηση. Έτσι, η διαφορά των μαρτυριών από άλλες μορφές αφήγησης εντοπίζεται στην πρόθεση και τη ρητή δήλωση της πρόθεσης αυτής του συγγραφέα στον αναγνώστη, αλλά και στην ανάληψη της ευθύνης του πρώτου για φιλαλήθεια, αναφορικότητα, συνεπώς, στη δυνατότητα που παρέχει το «συμβόλαιο» για τον έλεγχο της φιλαλήθειάς του. Βέβαια, στην περίπτωση της προσωπικής μαρτυρίας η αξιοπιστία του συγγραφέα δεν είναι ένα *de facto* ενδοκειμενικό στοιχείο, αλλά προϋποθέτει τον έλεγχο και την αξιολόγησή της μέσω της σύγκρισης με άλλες πηγές (Αμπατζοπούλου 1998:100-101). Πάντως, στις κατά καιρούς διαιρέσεις των λογοτεχνικών γενών, τα εξωλογοτεχνικά είδη, όπως η βιογραφία, η αυτοβιογραφία, το ημερολόγιο, εντάχθηκαν σε ένα τέταρτο γένος (πέρα από το έπος, το δράμα και τη λυρική ποίηση), αυτό της «σκόπιμης-διδακτικής Λογοτεχνίας». Αυτά τα κειμενικά είδη δε συμβιβάζονται με το μοντέρνο κριτήριο της λογοτεχνικής πλασματικότητας (*fiction*) αλλά μπορούν να διαβαστούν ως Λογοτεχνία (Βελουδής 1997:92).

Προφανώς, αυτός ο ιδιαίτερος και σύνθετος χαρακτήρας της συγκεκριμένης κατηγορίας κειμένων, ο οποίος τοποθετεί τη λειτουργία, το σκοπό, τη σύνθεση του περιεχομένου, την αφηγηματική και διηγηματική μορφή τους αλλά και το αναγνωστικό αποτέλεσμά τους, ανάμεσα στη Γραμματεία γενικά και τη Λογοτεχνία ειδικά, ανάμεσα στο αναφορικό και το μιμητικό γένος, ανάμεσα αφενός στη «χρήση»,

την πρακτική λειτουργία και αφετέρου στη λογοτεχνική απόλαυση, θα πρέπει να επισημαίνεται κάθε φορά κατά τη διδακτική αξιοποίησή τους ως ιστορικών μαρτυριών. Ο εντοπισμός των σημείων όπου η αξιόπιστη ιστορική αναφορά διακρίνεται από την υποκειμενική και την καλλιτεχνική ανάπλαση της Ιστορίας συνιστά πρόκληση όχι μόνο για τον ειδικό της Γραμματολογίας και τον ιστορικό αλλά και για το μαθητή.

6.3.4.1.1 Αυτοβιογραφία: η αυθιστόρηση χαρακτηρίζει τα έργα τα οποία κάνουν αναφορά σε ιστορικά γεγονότα υπό μορφή μαρτυρίας· επομένως ο χαρακτήρας τους συνδέεται περισσότερο με το αναφορικό γένος παρά με το μιμητικό. Η διαφορά της με το ιστορικό μυθιστόρημα έγκειται κυρίως στο γεγονός ότι κατά κανόνα γράφονται από αυτόπτες μάρτυρες και συχνά προτείνονται ως αυτοβιογραφική κατάθεση μαρτυρίας (Αμπατζοπούλου 1998:95). Η αυθιστόρηση είναι μια μορφή ιστορικής αφήγησης, ένας τρόπος απεικόνισης της ιστορικής πραγματικότητας από τον αυτόπτη μάρτυρα, και στηρίζεται, όπως και όλα τα έργα του αναφορικού γένους, στη σύμβαση της «φιλαλήθειας». Ουσιαστικά, συνιστά, στην παραδοσιακή μορφή της, μια από «απόσταση αναπνοής» παρακολούθηση του ιστορικού γεγονότος σε πρωτοπρόσωπη αφήγηση, με παράλληλη ενίσχυση της αναφορικότητας και της αυτοβιογραφικότητας. Η αφήγηση γίνεται από έναν αφηγητή, ο οποίος παρουσιάζεται να έχει υπάρξει αυτόπτης μάρτυρας στα γεγονότα που αφηγείται (ομοδιηγητικός). Οι αυτοβιογραφικές αφηγήσεις, οι οποίες αναφέρονται περισσότερο σε προσωπικές εμπειρίες παρά στα ιστορικά γεγονότα, ακολουθούν τη χρονολογική οργάνωση της αφήγησης των γεγονότων (οπ:102-104).

Ιδιαίτερα ως προς τη μορφή του αυτοβιογραφικού λόγου, υπάρχουν δύο κύριες μορφές αυτοβιογραφικής αφήγησης:

α) παραδοσιακή αυτοβιογραφία: ο «αυτοβιογραφούμενος» αφηγητής μπορεί να τεκμηριώνει την ιστορία του με ονόματα, να αναφέρεται στο ιστορικό πλαίσιο της περιόδου και με τη συνδρομή της πρωτοπρόσωπης αφήγησης να δημιουργεί την αίσθηση της ιστορικής-αναφορικής αφήγησης μέσω ενός είδους πραγματολογικής περιγραφής. Η αφήγησή του εκκινεί από πραγματική προσωπική εμπειρία. Η παραδοσιακή αυτοβιογραφία διαφοροποιείται από τη μυθιστορηματική αυτοβιογραφία μέσω της σαφούς διάκρισης μεταξύ αναφορικού-πραγματολογικού και μυθοπλαστικού, μιας διαφορετικής δηλαδή διαχείρισης του ιστορικού, καθώς στην πρώτη περίπτωση ο αυτόπτης μεταδίδει την εμπειρία του υπό μορφή κατάθεσης (Αμπατζοπούλου 1998:106-109 & 313-314, Fleishman 1983:191-192). Γενικά, η αυτοβιογραφία ως γραμματειακό είδος, όταν διατηρεί τα χαρακτηριστικά του ανόθευτου και γνήσιου «είδους», αποτελεί μια αληθή και ακριβή έκθεση των γεγονότων, μια εξομολόγηση με άμεσο τρόπο που παρέχει τη δυνατότητα ελέγχου και κριτικής αναφορικά με την αντιστοιχία των αφηγούμενων προς την εξωτερική πραγματικότητα και αλήθεια. Σε αυτήν την περίπτωση emπίπτει περισσότερο στο αναφορικό γένος (Σαχίνης 1989:224-226).

β) μυθιστορηματική αυτοβιογραφία: η αυτοβιογραφική κατάθεση γίνεται έμμεσα, καθώς ο αυτοβιογραφούμενος αντλεί μεν από το ίδιο υλικό της πραγματικής ζωής του, αλλά την παρουσιάζει μέσα από μυθιστορήματα (και ποιήματα κάποτε) κάτω από το προσωπείο του λογοτέχνη και με την ασφάλεια που του παρέχει η κρυμμένη ταυτότητα, στο πλαίσιο του μεικτού εκείνου είδους της μυθιστορηματικής αυτοβιογραφίας που εξετάζεται παρακάτω (Gusdorf 1980:46). Αντίθετα, στην παραδοσιακή αυτοβιογραφία η ύπαρξη του συμβολαίου της φιλαλήθειας, το οποίο υφίσταται ως σύμβαση ανάμεσα στο συγγραφέα της αυτοβιογραφίας και τον αναγνώστη, δεσμεύει τον αυτοβιογραφούμενο να πεί την αλήθεια και παράλληλα

εξουσιοδοτεί τον αναγνώστη να εκλάβει το κείμενο ως αλήθεια και όχι ως μυθοπλασία και είναι ακριβώς αυτό το γεγονός το οποίο διαχωρίζει την αυτοβιογραφία από το μυθιστόρημα (Fleishman 1983:17).

Ωστόσο, η παραδοσιακή αυτοβιογραφία, πέρα από την πρωτοκαθεδρία του εξομολογητικού αφηγηματικού τρόπου, συγχωνεύεται με το μυθιστόρημα με διάφορες διαβαθμίσεις, μια και ο αυτοβιογράφος χρησιμοποιεί τις μυθιστορηματικές τεχνικές, δηλαδή τη μυθοπλαστική δημιουργικότητα, την επιλογή γεγονότων και εμπειριών, και την εκλεκτική κατασκευή και δομή της αφήγησής του (οπ:14 & 18). Παρόλο που οι λεπτομέρειες κάθε συγκεκριμένου γεγονότος μπορεί να ειπωθούν με χρονολογική ακολουθία, εντούτοις οι μακροπρόθεσμες επιδράσεις και οι σκόπιμες σχέσεις των γεγονότων απαιτούν, ακόμα και στη γνήσια και παραδοσιακή αναφορική αυτοβιογραφία, μια δραστηριότητα γνωστή στη λογοτεχνική αφήγηση ως πλοκή. Έτσι, τα αφηγηματικά σχήματα της αυτοβιογραφίας συναντώνται με αυτά που είναι συνήθη στη μυθοπλαστική αφήγηση και μας επιτρέπουν να εξετάσουμε το είδος της αυτοβιογραφίας όχι μόνο ως γραμματειακό κείμενο γενικά αλλά και ως λογοτεχνικό κείμενο ειδικά (οπ:43-44).

Ως προς την αξία της αυτοβιογραφικής μαρτυρίας για την ιστορική έρευνα πρέπει να σημειωθεί ότι οι παραδοσιακές αυτοβιογραφίες, εκτός από πηγή πληροφόρησης για γεγονότα και πράξεις ατόμων εγγραφόμενων στη σφαίρα του δημόσιου ενδιαφέροντος, αποτελούν ταυτόχρονα ένα είδος προσωπικής μαρτυρίας, κατά την οποία η αλήθεια των γεγονότων υπόκειται στην αλήθεια και την ερμηνεία του αυτοβιογραφούμενου για τις πράξεις και τη συμπεριφορά του. Η μαρτυρία αυτή δεν μπορεί να αξιολογηθεί με εξωτερικά και αντικειμενικά απόλυτα κριτήρια, επειδή αποτελεί ένα άλλο είδος αλήθειας, εξίσου άξιο έρευνας ως αντανάκλαση της Ιστορίας στο ιστορικό υποκείμενο-αντικείμενο της κάθε εποχής.

Ουσιαστικά, η αυτοβιογραφία συνιστά μια μαρτυρία του ατόμου για τον ίδιο του τον εαυτό και λειτουργεί περισσότερο ως μια διαδικασία αυτογνωσίας, ως μια δεύτερη ανάγνωση της εμπειρίας του και ως διαμόρφωση μιας εικόνας του ατόμου για τον ιστορικό κόσμο και τη θέση του μέσα σε αυτόν. Το γεγονός ότι το υποκείμενο της αφήγησης του ατομικού βίου είναι το ίδιο με αυτό που τον δημιούργησε έχει άμεσο ποιοτικό αποτέλεσμα στην κατανόηση της εμπειρίας του, επομένως και στην καταγραφή της, που διακρίνεται από το είδος της αντίστοιχης κατανόησης και καταγραφής του ατομικού βίου, την οποία μπορεί να προσφέρει μια βιογραφία για το ίδιο πρόσωπο. Παραπέμπει περισσότερο σε μια εσωτερική παρά σε μια εξωτερική πραγματικότητα. Εδώ, το ιδιωτικό «πρόσωπο» της ύπαρξης του ατόμου αποκτά μεγαλύτερη σπουδαιότητα από ό,τι η ύπαρξή του στη δημόσια σφαίρα, όπως γίνεται κυρίως σε άλλες αυτοβιογραφικές αφηγήσεις (π.χ. στα απομνημονεύματα). Επιδιώκεται, βέβαια, ένα είδος σύνθεσης ανάμεσα στην προσωπική και την κοινωνική διάσταση της ύπαρξης του ατόμου μέσα στο πλαίσιο της ιστορικής συγκυρίας, αλλά αυτό που προέχει είναι η ανάδειξη του προσωπικού στοιχείου και του ρόλου. Έτσι, πέρα από την ιστορική και τη λογοτεχνική αξία, η αυτοβιογραφία έχει κυρίως μια ανθρωπολογική λειτουργία και αξία, καθώς δε μας παρουσιάζει μια εξωτερική εικόνα του ατόμου στις εμφανείς πράξεις του, αλλά το άτομο στην εσωτερικότητά του, όχι όπως είναι ή ήταν, αλλά όπως πιστεύει ή εύχεται ότι είναι ή υπήρξε, καθώς επίσης και την προσπάθειά του να αποδώσει νόημα στην εμπειρία της ζωής του (Gusdorf 1980: 35-48).

Στα παραπάνω οφείλεται η υποκειμενικότητα της αυτοβιογραφικής μαρτυρίας, η οποία και επιβάλλει την ανάγκη συνεξέτασής της με άλλες μαρτυρίες στο πλαίσιο όχι μόνο της επαγγελματικής ιστορικής έρευνας, αλλά και της διδακτικής αξιοποίησης του αυτοβιογραφικού κειμένου στο πλαίσιο της ιστορικής διδασκαλίας. Άλλωστε, το

χαρακτηριστικό εκείνο της αυτοβιογραφικής προσέγγισης της ζωής ενός ατόμου το οποίο τη διαφοροποιεί από τη βιογραφική προσέγγιση, δηλαδή ο στόχος του αυτο-έπαινου και της θετικής προβολής της προσωπικότητας του αυτοβιογραφούμενου, επαυξάνει το στοιχείο της υποκειμενικότητας (Marcus 1994:14).

Επιπλέον, η αυτοβιογραφία ως είδος αφήγησης των προσωπικών βιωμάτων διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα «λογοτεχνικά» σχήματα του υποκειμενικού στοιχείου: η σαφής διάκριση της αυτοβιογραφίας από το υβριδικό αυτοβιογραφικό σχήμα των απομνημονευμάτων υφίσταται ως διαφορά ανάμεσα στη διαδικασία αυτογνωσίας, ενδοσκόπησης, συγκρότησης ταυτότητας και αυτοδιερεύνησης, η οποία χαρακτηρίζει την αυτοβιογραφική αφήγηση, και στη διαδικασία της επιφανειακής αναμέτρησης απλών γεγονότων και συμβάντων της ζωής, η οποία χαρακτηρίζει τα απομνημονεύματα. Πρόκειται για μια διαφορά εστίασης του ενδιαφέροντος, αφενός στον εσωτερικό εαυτό και αφετέρου σε στοιχεία της εξωτερικής πραγματικότητας (οπ:19). Σε αντίθεση, επίσης, με τη βιογραφία, η οποία επικεντρώνεται στη σφαίρα της δημόσιας ζωής, η αυτοβιογραφία ασχολείται περισσότερο με το πεδίο της σκέψης και της εσωτερικότητας του ατόμου και γι' αυτό η ανθρωπολογική λειτουργία της, ως σκιαγράφιση ατομικών περιπτώσεων από τις οποίες εξάγονται γενικοί νόμοι για τους τύπους του ανθρώπινου χαρακτήρα και της σκέψης, υψώνεται πάνω από τη λογοτεχνική και την ιστορική λειτουργία της (οπ:38 & 57).

Γενικά, η αλήθεια την οποία αποκαλύπτει η αυτοβιογραφία είναι ευρύτερη και περισσότερο σύνθετη από τη στενά εννοούμενη πραγματολογική αλήθεια. Αν η Ιστορία και η επιστήμη γενικά τοποθετούνται μαζί στον έναν πόλο του συνεχούς της ανθρώπινης εμπειρίας, η αυτοβιογραφία τοποθετείται στον ίδιο πόλο μαζί με τη Λογοτεχνία. Πρόκειται για μια διαφορά ανάμεσα στην επαληθεύσιμη και τη μη επαληθεύσιμη γνώση, ανάμεσα στο αναφορικό και το μη αναφορικό. Έτσι, η αυτοβιογραφία εντάσσεται μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της τέχνης, της οποίας οι ψευδοδηλώσεις δε διατηρούν κανέναν δεσμό με την επιστημονική έννοια της αλήθειας και του ψεύδους. Συνεπώς, η αυτοβιογραφία δεν μπορεί να εννοηθεί ως «αντικειμενικό» ντοκουμέντο, γιατί συνιστά μια αναζήτηση της αλήθειας κατά την οποία η υποκειμενική αλήθεια έχει προτεραιότητα έναντι της αντικειμενικής, το αντίστροφο δηλαδή απ' ό,τι ισχύει στην ιστορική επιστήμη (οπ:80 & 160). Κατ' αυτόν τον τρόπο η αυτοβιογραφία, περισσότερο από τα υπόλοιπα αυτοβιογραφικά σχήματα που δεν έχουν τις ανάλογες επιδιώξεις, με το να αποτελεί απόπειρα ερμηνείας της βιωμένης εμπειρίας, εκδήλωση αυτής της εμπειρίας και κατανόηση αυτής της εκδήλωσης, τοποθετείται ανάμεσα στην Ιστορία και τη Λογοτεχνία, αλλά και την ανθρωπολογία, οι οποίες διατηρούν αντίστοιχες αξιώσεις (οπ:137). Ωστόσο, οι αυτοβιογραφίες, εξαιτίας των αναπαραστάσεων των ατομικών προσωπικοτήτων, είναι αντιπροσωπευτικές της εποχής τους σε βαθμό που εξαρτάται από το πόσο ο αυτοβιογραφούμενος συμμετέσχε σ' αυτήν και από το είδος και το εύρος της δράσης του (Fleishman 1983:45). Σ' αυτό ακριβώς το είδος της ιστορικότητας του υποκειμένου πρέπει να αναζητηθεί η ιστορικότητα της αυτοβιογραφίας ως ιστορικής πηγής.

6.3.4.1.2 Βιογραφία: η βιογραφία ως αξίωση αντικειμενικής αφήγησης του βίου ενός προσώπου διακρίνεται από τη μυθιστορία με κριτήριο τη βάση της αφηγηματικής δομής της, στην οποία προβάλλεται η αξίωση της αλήθειας και όχι το μύθευμα. Η διαφοροποίησή της από τα υπόλοιπα βιογραφικά είδη (π.χ. από την αυτοβιογραφία, τα απομνημονεύματα, το ημερολόγιο) έγκειται στο ότι γράφεται από ένα διαφορετικό από το βιογραφούμενο πρόσωπο και από την πρόθεση της ιστορικής αυθεντικότητας. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ως είδους καθορίζονται από τη

«χρηστικότητα» και τη λειτουργικότητά της, ενώ τα στοιχεία του «ύφους» και της μορφής της (π.χ. η γραμμικότητα της βιογραφικής αφήγησης σε αντιπαράθεση με τη μυθιστορηματική «διήγηση») δεν οδηγούν στην κατάταξή της μεταξύ των γνήσιων λογοτεχνικών ειδών, όπως συμβαίνει με τη «μυθιστορηματική βιογραφία». Αντίθετα, η βιογραφία διεκδικείται από το επιστημονικό πεδίο της Ιστορίας ως στενά συγγενής με αυτήν, επειδή στηρίζεται σε ιστορικά γεγονότα και ιστορικά τεκμήρια, γεγονός που μαζί με την υποτιθέμενη «απόσταση» του βιογράφου από τον βιογραφούμενο της προσδίδει την επίφαση της «αντικειμενικότητας» και της «αυθεντικότητας» (Βελουδής 1997:197-198, Shelston 1982:19-20).

Ωστόσο, ούτε η βιογραφία μπορεί να θεωρηθεί αντικειμενική καταγραφή με την αυστηρή έννοια του όρου και, επομένως, απόλυτα φερέγγυα ιστορική πηγή, καθώς στη βιογραφική σύνθεση υπεισέρχονται ατομικοί και πολιτισμικοί παράγοντες υποκειμενικής αντίληψης, μεροληψίας κ.τ.λ. του βιογράφου, αλλά και θέματα που αφορούν την αντιπροσωπευτικότητα και την πληρότητα των διαθέσιμων πηγών. Ιδιαίτερα στο θέμα των πηγών, οι οποίες και συνιστούν τη βάση του βιογραφικού εγχειρήματος, τα στοιχεία που μετριάζουν την ιστορική αξία της βιογραφίας ως πηγής είναι η πολλαπλότητα των οπτικών ή και η αντιφατικότητα που εντοπίζεται στις διασωζόμενες πηγές. Το στοιχείο της αντιφατικότητας και της αναξιπιστίας εντοπίζεται και στους επιζώντες, οι οποίοι καταθέτουν τη μαρτυρία τους κινούμενοι, ενδεχομένως, από διαφορετικά κίνητρα που αποπροσανατολίζουν την έρευνα ή των οποίων η οπτική καθορίζεται από το είδος της σχέσης που διατηρούσαν με το βιογραφούμενο άτομο και τα συναισθήματά τους γι' αυτό. Επιπλέον, η έλλειψη πηγών οδηγεί συχνά σε μονομερή και εσφαλμένα συμπεράσματα, ενώ είναι ενδεικτικό και το φαινόμενο της «δημιουργίας» πηγών ή και της καταστροφής άλλων από το βιογραφούμενο άτομο, που προβλέποντας ότι θα αποτελέσει αντικείμενο βιογραφίας από τους μεταγενέστερους συντονίζει και κατευθύνει το έργο του βιογράφου συνειδητά εκ των προτέρων. Άλλωστε, και η ίδια η επιλογή του ιστορικού-βιογραφικού υλικού από τον βιογράφο συνιστά εξ αρχής μια «αξιολογική» επέμβαση πάνω στο ιστορικό αντικείμενο (Βελουδής 1997:198, Clair 2004:224-228, Glendinning 1998:50-58, Pletsch 1985:355-360).

Πάντως, η απομάκρυνση της βιογραφίας από στενά ιστοριογραφικούς, ηθικούς και διδακτικούς σκοπούς και η θεώρησή της ως τέχνης με συγκεκριμένες απαιτήσεις, οι οποίες ξεφεύγουν από την επιδερμική επισώρευση και παράθεση ντοκουμέντων, τοποθετείται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ο βιογράφος τότε καλείται να συνδυάσει την αλήθεια της πραγματικότητας με την αλήθεια της μυθοπλασίας και να επιστρατεύσει κάποια τεχνάσματα μυθιστορηματικής μορφής, όπως η φαντασία, η σκιαγράφιση της ψυχολογίας και η σύλληψη της ουσίας της ζωής του βιογραφούμενου. Προσεγγίζει, έτσι, μια ανώτερη μορφή αλήθειας, που αποδεσμεύει τον βιογράφο από τους περιορισμούς της ακριβολογίας και της σημασίας της λεπτομέρειας, της πραγματολογικής γνώσης της εποχής του ρομαντισμού, και τείνει σε μια ερμηνευτική ανάλυση άλλου επιπέδου (Shelston 1982:99-116). Σε αντίθεση με τις σχολαστικού τύπου βιογραφίες του ρομαντισμού και του θετικιστικού πνεύματος της ιστορικής βιογραφίας του 19^{ου} αιώνα, οι οποίες εξαντλούνται στην παράθεση κειμένων και παραπομπών, η σύγχρονη βιογραφική μέθοδος οδηγεί σε λογοτεχνικά γραμμένες βιογραφίες που δεν περιορίζονται στις πηγές και στις λεπτομέρειες, αλλά επιχειρούν τη σκιαγράφιση, την αναδημιουργία των εποχών, αλλά και την ψυχογράφιση των προσωπικοτήτων. Η διατήρηση της ιστορικής αλήθειας συνδέεται με απόπειρες προσωπικής ερμηνείας και αξιολόγησης και αυτή ακριβώς η επιδίωξη αποτελεί το σημείο συνάντησης της βιογραφίας με τη Λογοτεχνία, καθώς η πρώτη μετατρέπεται από συσσώρευση γεγονότων σε αφήγηση, ενώ τοποθετείται τόσο κοντά στην Ιστορία

όσο και στο μυθιστόρημα. Η νέα βιογραφική μέθοδος, χωρίς να εγκαταλείπει τις αξιώσεις του είδους για ιστορική έρευνα που βασίζεται στις αποδείξεις, χαλαρώνει τα διαχωριστικά όρια μεταξύ φανταστικού και μη φανταστικού και συνθέτει την αφήγησή της με βάση τις αφηγηματικές δομές της παραδοσιακής μυθοπλασίας (Clair 2004:221-222, Homberger & Charmley 1988:8-9, Σαχίνης 1989:257-259).

Από εδώ και πέρα, οι διάφορες διαβαθμίσεις της πρόσμιξης του πραγματικού με το φανταστικό στη βιογραφία τοποθετούν το βιογραφικό έργο σε ένα συνεχές, στις άκρες του οποίου βρίσκεται η παραδοσιακή βιογραφία με τις καθαρά επιστημονικές προθέσεις και η καθαρά μυθοπλαστική-λογοτεχνική μορφή της, το βιογραφικό μυθιστόρημα. Ως αφήγηση πλέον παρά ως σχολαστική έκθεση πρωτογενούς ιστορικού υλικού η βιογραφία αποκόπτεται από τα αποκλειστικά όρια της ιστοριογραφικής έρευνας και μπορεί να μελετηθεί με όρους της θεωρίας της αφήγησης ως μορφή του λογοτεχνικού λόγου (Βελουδής 1997:198). Οι βιογραφίες, πάντως, που ενδιαφέρουν περισσότερο την ιστορική μελέτη είναι αυτές στις οποίες το βιογραφούμενο πρόσωπο εντάσσεται στα ιστορικά συμφραζόμενά του.

6.3.4.1.3 Ημερολόγιο: συνιστά μια «ημερήσια ή τακτική και σε χρονολογική σειρά καταγραφή σε πρόζα των προσωπικών εμπειριών και πράξεων, παρατηρήσεων και σκέψεων του συγγραφέα του στις προσωπικές, κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις του αλλά από την υποκειμενική οπτική του γωνία». Συγκεκριμένα «εσωτερικά» χαρακτηριστικά του ημερολογίου είναι ο κατά κανόνα ιδιωτικός χαρακτήρας του - χωρίς να εκλείπουν και οι περιπτώσεις των δημοσιευμένων ημερολογίων και μάλιστα μιας εκ των προτέρων πρόθεσης του συγγραφέα τους για μια μεταγενέστερη δημοσίευσή τους- και η εσωστρέφεια του συγγραφέα, η στροφή προς τον εαυτό του (οπ:193-194).

Όπως και στα απομνημονεύματα, η ημερολογιακή καταγραφή ακολουθεί την πρωτοπρόσωπη αυτοβιογραφική αφήγηση, αλλά σε αντίθεση με αυτά, που αποτελούν μεταγενέστερη αφήγηση, το ημερολόγιο γράφεται την ίδια χρονική στιγμή που εξελίσσονται τα καταγραφόμενα γεγονότα, χωρίς να αποκλείονται οι αναδρομές στο παρελθόν. Αυτή η διαφορά στο χρόνο συγγραφής του ημερολογίου έχει ένα άμεσο ποιοτικό αποτέλεσμα: η χρονική εγγύτητα στα γεγονότα δεν αφήνει το περιθώριο για αναθεωρήσεις και δεύτερες σκέψεις, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη νηφαλιότητα με την οποία καταγράφονται οι εντυπώσεις, αλλά και για την αμεσότητα και τη γνησιότητα της αφήγησης. Αντίθετα, η χρονική διαφορά ανάμεσα στο καταγραφόμενο και το καταγράφων «εγώ», η οποία παρατηρείται στην αυτοβιογραφία και τα απομνημονεύματα, οδηγεί σε ένα είδος «πλασματοποίησης» και «λογοτεχνοποίησης» των χρηστικών αυτών κειμένων. Επίσης, σε αντίθεση με την αυτοβιογραφία και τα απομνημονεύματα, το ημερολόγιο τονίζει πολύ λιγότερο τις υπερατομικές, ιστορικές, πολιτικές και κοινωνικές διαπλέξεις του συγγραφέα και το ρόλο του σε αυτές, και συνιστά ένα κείμενο με πολύ λιγότερη συνοχή από τα άλλα δύο συγγενικά του γραμματειακά είδη (Βελουδής 1997:195-196, Σαχίνης 1989:244). Όπως τα απομνημονεύματα και οι επιστολές, έτσι και το ημερολόγιο τοποθετείται στις υβριδικές αυτοβιογραφικές μορφές λόγου, εκείνες που βρίσκονται εγγύτερα στο αναφορικό γένος, στην αναφορική λειτουργία της γλώσσας, και οι οποίες χαρακτηρίζονται από έλλειψη του μοναδικού εκείνου ατομικού «εσωτερικού νοήματος» που χαρακτηρίζει άλλες αυτοβιογραφικές μορφές μη αναφορικές και μη επαληθεύσιμες ως προς το περιεχόμενό τους (Marcus 1994:81).

Περίοδος: 1830-σήμερα

α.Νεότερη Λογοτεχνία (1920/22-σήμερα)

1.μεσοπολεμική περίοδος (1920/22-1945)

▪ **Γιώργος Θεοδοκάς:** «Τετράδια Ημερολογίου 1939-1953»: προσωπικό ημερολόγιο-περιέχει την αυθεντική μαρτυρία του συγγραφέα σχετικά με τον ελληνοϊταλικό πόλεμο του '40 μέσα από τα προσωπικά του βιώματα.

▪ **Γιώργος Σεφέρης:** «Μέρες του 1945-1951»: προσωπικό ημερολόγιο του ποιητή, το οποίο περιέχει σημαντικά ιστορικά ντοκουμέντα που αφορούν την περίοδο 1925-1951 (Πολίτης 2001:289).

2.μεταπολεμική περίοδος (1945-1974) και σύγχρονη εποχή (δεκαετία του '70-σήμερα)

▪ **Ιωάννα Τσάτσου:** «Φύλλα Κατοχής» (προσωπικό ημερολόγιο-1965): προσωπικά βιώματα-μαρτυρίες από την περίοδο 1941-1944 και ιστορικά περιστατικά με υπαρκτά πρόσωπα (Σπανάκου 1999:298).

6.3.4.1.4 Απομνημονεύματα: συνιστούν μια ιστορική διήγηση ή έκθεση γεγονότων με προσωπικό χαρακτήρα, καθώς ο συγγραφέας τους τα έζησε είτε ως αυτόπτης μάρτυρας είτε πήρε ο ίδιος μέρος σε αυτά.Ως τέτοια αποτελούν ιστορική πηγή για την κατανόηση του παρελθόντος (Κ.Ν.Λ. για τη Γ'Γυμνασίου 2000:81).Επίσης, βασίζονται στην ταύτιση συγγραφέα, αφηγητή και πρωταγωνιστή της ιστορίας, και αποτελούν την ανάπλαση της προσωπικής εμπειρίας του συγγραφέα-μάρτυρα των ιστορικών συμβάντων.

Τα χαρακτηριστικά αυτού του λογοτεχνικού είδους, που ενδιαφέρουν από την άποψη της ιστορικής αξιοποίησής τους, είναι εκτός από την υποκειμενικότητα, η «αυτοδικαιωτική πρόθεση» έτσι, ώστε μέσω της παρουσίασης του παρελθόντος να εξαιρείται και να δικαιώνεται η προσωπική συμβολή του συγγραφέα στα γεγονότα και η προσωπικότητά του.Όμως, εξαιτίας της προσωπικής εμπλοκής του απομνημονευματογράφου στα γεγονότα δεν εξασφαλίζεται κάποιο είδος ιστορικής αντικειμενικότητας.Πράγματι, η λειτουργία των κειμένων αυτών ως μαρτυριών αποκτά μικρότερη αξία, όταν επιφορτίζονται με το ρόλο της υπεράσπισης της φήμης του απομνημονευματογράφου και της μεγαλοποίησης της προσωπικότητάς του, γεγονός που συναντάται κυρίως στα απομνημονεύματα των δημόσιων προσώπων. Ωστόσο, γενικότερα τα απομνημονεύματα συνιστούν πολύτιμη ιστορική πηγή, γιατί, εκτός από τις επιμέρους πληροφορίες που περιέχουν, μεταφέρουν κυρίως ένα είδος γνώσης σχετικά με το πώς οι άνθρωποι μιας ορισμένης κοινωνικής ομάδας και εποχής βιώνουν και ερμηνεύουν τη σχέση τους με την πραγματικότητα της εποχής τους.Πάντως, πέραν της πληροφοριακής αξίας τους ως πηγών για την κατανόηση του παρελθόντος, τα απομνημονεύματα συχνά αποτελούν και δείγματα λογοτεχνικής γραφής και αξίας.

Τα απομνημονεύματα του ελληνικού 19^{ου} αιώνα μπορεί σχηματικά να διαχωριστούν στα απομνημονεύματα ανθρώπων (σε κάποιες περιπτώσεις με στοιχειώδεις ή καθόλου γραμματικές γνώσεις) που έλαβαν μέρος στην ελληνική Επανάσταση και καταθέτουν τη μαρτυρία τους (Ι.Μακρυγιάννης, Θ.Κολοκοτρώνης, Χρ.Περραιβός, Φ.Χρυσανθόπουλος ή Φωτάκος, Π.Σκουζές, Ν.Κασομούλης, Παλαιών Πατρών Γερμανός), στα απομνημονεύματα λόγιων συγγραφέων (Ελ.Μουτζάν-Μαρτινέγκου, Ν.Βάμβας, Ν.Δραγούμης, Γ.Ψύλλας) και στα απομνημονεύματα εκείνα που τείνουν περισσότερο στο έργο του ιστορικού (Αναγνωστόπουλος, Φιλήμων, Οικονόμου, Φραντζής, Τρικούπης) (Κ.Ν.Λ. για την

Γ'Γυμνασίου 2006:45, Κ.Ν.Α. για τη Γ'Γυμνασίου 2000:82, Δημαράς 1986:254-255,257,261, Marcus 1994:157, Vitti 1987:276).

Τα απομνημονεύματα διαφοροποιούνται από την ιστοριογραφία και τη χρονογραφία λόγω της κυριαρχίας του ατομικού στοιχείου και της υποκειμενικής κρίσης που τα χαρακτηρίζει, καθώς σε αυτά δεν προέχει η αντικειμενική περιγραφή των γεγονότων, αλλά η ανάδειξη του ατομικού ρόλου του απομνημονευματογράφου και της ατμόσφαιρας του παρελθόντος σε σχέση με το άτομο του. Επιπλέον, σε αντίθεση με την αυτοβιογραφία, όπου η έμφαση αποδίδεται περισσότερο στο ατομικό στοιχείο, στο πρόσωπο και τις ατομικές του πράξεις, στα απομνημονεύματα προέχει η ανάδειξη της συνάφειας του ατόμου με το περιβάλλον και τα γεγονότα που συμβαίνουν γύρω του. Τέλος, σε αντίθεση με το ημερολόγιο, γράφονται σχετικά αργότερα από τα γεγονότα που εκθέτουν και, συνεπώς, αποτελούν μια περισσότερο νηφάλια επισκόπηση των περασμένων (Σαχίνης 1989:243-244). Ενώ η αυτοβιογραφία έχει σχεδόν τοποθετηθεί από την κριτική στα είδη του μη αναφορικού-λογοτεχνικού λόγου, τα απομνημονεύματα έχουν υποβιβαστεί σε μια υποδεέστερη κατηγορία αυτοβιογραφικών σχημάτων ως μη διαθέτονα λογοτεχνικά χαρακτηριστικά. Εγγύτερα προς την αναφορική διάσταση της γλώσσας παρά στην υποβλητική γλώσσα την οποία χρησιμοποιεί η αυτοβιογραφία, τα απομνημονεύματα τοποθετούνται σαφέστερα στον ίδιο πόλο μαζί με τα άλλα είδη του αναφορικού γένους, την Ιστορία, που όλα μαζί κάνουν επαληθεύσιμες δηλώσεις για την πραγματικότητα (Marcus 1994:80).

Έτσι, τα απομνημονεύματα λειτουργούν ως απλές ιστορικές πηγές χωρίς λογοτεχνικές αξιώσεις -με κάποιες εξαιρέσεις ωστόσο- και χωρίς να καταφέρνουν να αποσαφηνίσουν και να συγκροτήσουν την ταυτότητα του υποκειμένου-αντικειμένου της αφήγησης, όπως επιδιώκει κυρίως η αυτοβιογραφία. Επιπλέον, τα απομνημονεύματα προβάλλουν ένα υποκείμενο της ιστορικής εμπειρίας μάλλον παθητικό στη σχέση του με τον κόσμο της εμπειρίας, καθώς τα υποκείμενα της αφήγησης συστήνονται ως απλοί παρατηρητές των συμβάντων και των πράξεων τις οποίες αφηγούνται. Αντίθετα, η αυτοβιογραφία προβάλλει τον ατομικό ρόλο και τοποθετεί την ιστορία της ζωής του ατόμου και τη δράση του στο επίκεντρο της αφήγησης. Πρόκειται για μια διαφορά ανάμεσα σε μια παθητική και σε μια ενεργητική στάση απέναντι στα αφηγούμενα. Ενώ στην αυτοβιογραφία τονίζεται η δύναμη του ατόμου να δράσει πάνω στον κόσμο και διεκδικείται η κεντρικότητά του σε αυτόν, αντίθετα οι συγγραφείς των απομνημονευμάτων «σβήνουν» την ύπαρξη και τον εαυτό τους μέσα στις ιστορίες που παρατηρούν και καταγράφουν (οπ:149-151). Επίσης, παρόλο που τα απομνημονεύματα, όπως και η παραδοσιακή αυτοβιογραφία, συνιστούν μια πρωτοπρόσωπη αφήγηση των πράξεων του παρελθόντος, διαφοροποιούνται ως προς το διπλό εστιακό κέντρο που χαρακτηρίζει την αφήγηση της δεύτερης: ενώ η αυτοβιογραφία αντλεί το ενδιαφέρον της κυρίως από τις περιπλοκές που δημιουργούνται εξαιτίας της αλληλεπίδρασης του παρελθόντος και του παρόντος εαυτού, στα απομνημονεύματα η εστίαση της προσοχής αφορά σχεδόν πάντα τον εαυτό του παρελθόντος (Fleishman 1983:192).

Περίοδος:1669-1830

α.1821-1830: όλα τα απομνημονεύματα αυτής της περιόδου που εξετάζονται εδώ αφορούν την Επανάσταση του '21 και καταγράφουν τα γεγονότα, τα περιστατικά, τις καταστάσεις και τα πρόσωπα του αγώνα της απελευθέρωσης αλλά και της προεπαναστατικής ή μετεπαναστατικής περιόδου μέσα από την προσωπική εμπειρία και τα βιώματα του εκάστοτε απομνημονευματογράφου (πολεμικά-στρατιωτικά

απομνημονεύματα). Τα απομνημονεύματα του Αγώνα προκύπτουν από την επιθυμία των συντελεστών της εθνικής απελευθέρωσης (λόγιοι, πολεμιστές, πολιτικοί, μέλη της Φιλικής Εταιρείας) αφενός να μεταβιβάσουν στους μεταγενέστερους τη μνήμη των όσων έζησαν και να δώσουν τη δική τους ερμηνεία σε αυτά και αφετέρου από την επιδίωξη να υπερασπιστούν τη δική τους ατομική συμβολή και, επομένως, να αποκαταστήσουν την υπόληψη και την υστεροφημία τους (Δημαράς 1986:251-252, Vittì 1987:275).

▪ **Ιωάννης Μακρυγιάννης: «Οράματα και Θάματα» (1907):** τα απομνημονεύματά του γράφονται από το 1829 μέχρι το 1850, αλλά εκδίδονται πολύ αργότερα με επιμέλεια του Γ.Βλαχογιάννη, ενώ η τεκμηριωτική αξία τους αναγνωρίζεται μόλις στα μέσα του 20^{ου} αιώνα (Κ.Ν.Λ. για τη Γ' Γυμνασίου 2006:46). Τα κείμενα παρέχουν πληροφορίες για τις ηθικές αξίες και το φρόνημα των Ελλήνων πολεμιστών, την πολεμική και στρατιωτική στρατηγική και νοοτροπία τους, τις διάφορες πολεμικές επιχειρήσεις (πορεία, έκβαση, στρατιωτικές δυνάμεις της κάθε πλευράς), την καθημερινότητα και τις συνθήκες της ζωής των πολεμιστών, την ιδεολογία που υποκίνησε τον απελευθερωτικό αγώνα, τα γεγονότα μετά την ανεξαρτησία ως την άφιξη του Όθωνα. Παρά την έλλειψη αντικειμενικότητας, τα αυτοβιογραφικά κείμενα του Μακρυγιάννη αποτελούν τεκμήριο για τη διάσταση της Επανάστασης από την πλευρά των αγωνιστών και έχουν αποτιμηθεί ως έργο υψηλής λογοτεχνικής αξίας (Δημαράς 1986:258-260).

▪ **Θεόδωρος Κολοκοτρώνης: «Ο γέρον Κολοκοτρώνης. Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από το 1770 έως τα 1836. Υπαγόρευσε Θεόδωρος Κωνσταντίνου Κολοκοτρώνης» (1851):** τα απομνημονεύματά του καταγράφονται καθ' υπαγόρευση από τον Γ. Τερτσέτη από το 1836 (Κ.Ν.Λ. για τη Γ' Γυμνασίου 2000:88). Μέσα από αυτά σκιαγραφείται ιδιαίτερα η στρατιωτική φυσιογνωμία του Κολοκοτρώνη και η συμβολή του στην εξέλιξη του απελευθερωτικού αγώνα. Παράλληλα, η προσωπική αυτή αναδιήγηση συνιστά έναν απολογισμό των αντίξωων συνθηκών και του τρόπου με τον οποίο η Επανάσταση ευοδώθηκε. Χαρακτηριστικός είναι ο απολογητικός χαρακτήρας του έργου και η διάθεση να εξαρθεί η φυσιογνωμία του βιογραφούμενου (Δημαράς 1986:261).

▪ **Νικόλαος Κασομούλης: «Ενθυμήματα στρατιωτικά της Επανάστασεως των Ελλήνων από του 1821 μέχρι του 1833»:** τα απομνημονεύματα του Μακεδόνα αγωνιστή επιμελήθηκε ο Γ. Βλαχογιάννης. Παρέχουν πληροφορίες για την επαναστατική και καποδιστριακή περίοδο και θεωρούνται μια από τις πιο αυθεντικές πηγές για την ιστορία του Αγώνα από «μέσα», καθώς τα περιγραφόμενα αποδίδουν όχι μόνο εξωτερικές περιγραφές γεγονότων, αλλά επιπλέον συνοδεύονται από την απόδοση της διάστασης της Επανάστασης στο επίπεδο της ανθρώπινης ψυχολογίας. Επιπλέον, επιδεικνύουν ιστορική κρίση και αντικειμενικότητα. Χαρακτηριστικό της προσπάθειας για απόδοση της αλήθειας είναι το γεγονός ότι τα πληροφοριακά κενά του ο απομνημονευματογράφος τα συμπληρώνει με την παράθεση γραπτών πηγών (Δημαράς 1986:257-258).

▪ **Φωτάκος (Φ. Χρυσανθόπουλος):** το απομνημονευματογραφικό έργο του συνιστά μια αναδιήγηση των γεγονότων τα οποία έζησε ο ίδιος ως αυτόπτης μάρτυρας, ενώ χαρακτηριστική είναι η τάση για επαλήθευση της αντικειμενικότητας και της ιστορικής ακρίβειας με τη χρήση ημερομηνιών και αριθμών, αλλά και την παρεμβολή αυθεντικών κειμένων-πηγών (Δημαράς 1986:260).

▪ **Γεώργιος Τερτσέτης:** συνιστά τη μοναδική περίπτωση λόγιου που ασχολήθηκε με τη συλλογή μαρτυριών από αγωνιστές του '21 ή συνέβαλε ο ίδιος στην καταγραφή τους με τη μορφή απομνημονευμάτων (Δημαράς 1986:260-261).

▪ **Παναγής Σκουζές: «Χρονικό της σκλαβωμένης Αθήνας» (1841):** στο χρονικό αυτό ο Σκουζές επικεντρώνεται στις δραματικές εμπειρίες, την κοινωνική και οικονομική κατάσταση των κατοίκων της τουρκοκρατούμενης Αθήνας τις τελευταίες δεκαετίες του 18^{ου} αιώνα κάτω από τη διοίκηση του Τούρκου αγά Χατζή Αλή. Πηγές του έργου του είναι οι διηγήσεις του πατέρα του αλλά και οι δικές του προσωπικές αναμνήσεις. Και οι δύο τους υπήρξαν αυτόπτες μάρτυρες των αφηγούμενων γεγονότων (Δημαράς 1986:253, Κ.Ν.Α. για την Α' Λυκείου 2005:183)

▪ **Χρ.Περραιβός: «Απομνημονεύματα στρατιωτικά» (1836):** ανήκει στην κατηγορία των έργων αγωνιστών με υψηλό μορφωτικό επίπεδο, μέσω του οποίου αποτυπώνουν τη στρατιωτική εμπειρία τους από τον απελευθερωτικό αγώνα (Vitti 1987:275).

▪ **Εμμανουήλ Ξάνθος: «Απομνημονεύματα περί της Φιλικής Εταιρείας» (1845):** συνιστούν απολογισμό του έργου της Φιλικής Εταιρείας από ένα άμεσα εμπλεκόμενο μέλος της (Δημαράς 1986:252, Vitti 1987:276).

▪ **Νικόλαος Δραγούμης: «Ιστορικά αναμνήσεις» (1874):** περιέχονται πληροφορίες για την επαναστατική αλλά και την κοινωνική και πολιτική κατάσταση της μετεπαναστατικής περιόδου (Δημαράς 1986:255-256, Vitti 1987:276).

▪ **Σπυρομίλιος: «Απομνημονεύματα της Δευτέρας Πολιορκίας του Μεσολογγίου, 1825-1826»:** αναδιήγηση των γεγονότων της πολιορκίας του Μεσολογγίου από το 1825 ως την έξοδο του 1826 (Βαγιανός 1996:155).

Όσον αφορά τα απομνημονεύματα που καταγράφονται στη συνέχεια, αυτά διαθέτουν έναν περισσότερο «επιστημονικό» χαρακτήρα, ο οποίος συνδέει ακόμα περισσότερο το απομνημόνευμα με την ιστοριογραφία: οι παρακάτω απομνημονευματογράφοι είναι αυτόπτες μάρτυρες των γεγονότων, αλλά το έργο τους προσανατολίζεται ευκρινέστερα προς την ιστοριογραφική σύνθεση.

▪ **Ιωάννης Φιλήμονας: «Δοκίμιον ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας» (1834-1859):** τα κείμενα αφορούν τη Φιλική Εταιρεία και τον Αγώνα και χαρακτηρίζονται από την έμφαση στις λεπτομέρειες, την άφθονη τεκμηρίωση και την παρεμβολή γραπτών τεκμηρίων, πάνω στα οποία στηρίζεται η αφήγηση σε συνδυασμό με την προσωπική μαρτυρία (Δημαράς 1986:261-262, Vitti 1987:276).

Στην κατηγορία αυτή συμπεριλαμβάνονται και οι **Αναγνωστόπουλος** (το έργο του αφορά ιδιαίτερα τη Φιλική Εταιρεία), **Οικονόμου** (τα κείμενά του περιέχουν γενικά πληροφορίες για την Επανάσταση του '21), **Φραντζής** (το έργο του έχει χαρακτηριστεί πολύτιμο ως πηγή πληροφόρησης για την προεπαναστατική περίοδο, αλλά μονομερές και αφερέγγυο για την ιστορία του Αγώνα), **Τρικούπης** (τα σχετικά με την Επανάσταση κείμενα διακρίνονται για τον πολιτικό στοχασμό τους και την προοπτική της κριτικής αντίληψης), **Δεληγιάννης** (προκειμένου να αναιρέσει τους ιστοριογράφους του '21 ο Δεληγιάννης προσφέρει με το έργο του μια απολογία της Επανάστασης από μια άλλη όψη, από την πλευρά των προεστών), **Γέροντας** (τα απομνημονεύματά του περιέχουν πληροφορίες για τον Αγώνα του '21 στην Αθήνα, **Βάμβας** (τα απομνημονευματογραφικά κείμενά του συνολικά αναφέρονται στα γεγονότα της Επανάστασης και τα αμέσως μετεπαναστατικά χρόνια (Δημαράς 1986:253-254 & 261-262, Vitti 1987:275).

6.3.4.2 Χρονογραφία-Χρονικό: όσον αφορά τα βυζαντινά χρόνια, η Χρονογραφία καλλιεργείται παράλληλα με την ιστοριογραφία και συνιστά ένα είδος εκλαϊκευμένης Ιστορίας. Την ύλη της βυζαντινής χρονογραφίας αποτελεί η παγκόσμια -συνοπτική- Ιστορία, κατά κανόνα με σημείο έναρξης από «κτίσεως κόσμου» ή η Ιστορία ενός τόπου. Ωστόσο, ο τρόπος και η φιλοσοφία της γραφής των βυζαντινών έργων

χρονογραφίας απέχει πολύ από επιστημονικούς ιστορικούς σκοπούς: αφενός αποτελούν μια χωρίς κριτική εξέταση μεταφορά και αντιγραφή παλαιότερων έργων, μια αυτούσια παράθεση πηγών χωρίς κριτικό διωλισμό, ενώ αφετέρου αρκούνται στην επιφανειακή παράθεση των γεγονότων, χωρίς να διακρίνουν τα ουσιώδη από τα επουσιώδη. Τα κείμενα γράφονται σε απλή γλώσσα και στην αφήγηση παρεμβάλλονται φανταστικές διηγήσεις, προκειμένου να εξαφθεί το αναγνωστικό ενδιαφέρον (είναι χαρακτηριστικό ότι ήταν αγαπητά λαϊκά αναγνώσματα). Είναι δε χαρακτηριστική η χριστιανοκεντρική φυσιογνωμία τους, καθώς επιστρατεύουν μια χριστιανική ερμηνεία για τα γεγονότα, αποσκοπούν σε ένα θρησκευτικό-διδακτικό όφελος του αναγνώστη, η δομή τους παρουσιάζει εξάρτηση από τη Βίβλο (από την οποία αντλούν γενεαλογικές και άλλες χρονολογικές πληροφορίες), ενώ οι συγγραφείς τους χρησιμοποιούν τη λαϊκή ομιλούμενη γλώσσα, διανθίζοντάς την με εκφράσεις της εκκλησιαστικής γλώσσας. Ωστόσο, εκτός των χρονικών αυτών, υπάρχουν και κάποια άλλα ανώτερης ποιότητας, των οποίων η μορφή και το ύφος παραπέμπει σε ένα υψηλότερης μόρφωσης αναγνωστικό κοινό. Σε κάθε περίπτωση πάντως, η χρονογραφία διαφοροποιείται από την ιστοριογραφία της εποχής, κυρίως ως προς την πραγμάτευση της ιστορικής ύλης (Δημαράς 1986:39, Καραγιαννόπουλος 1970:52-56, Κ.Ν.Α. για την Α' Λυκείου 2005:126).

Στην Τουρκοκρατία ένα παρόμοιο είδος συνιστούν τα Χρονικά, τα οποία γράφονται από λαϊκούς ανθρώπους με σκοπό την παράδοση στους μεταγενέστερους αξιωματικών γεγονότων που διάβασε ή έζησε ο συγγραφέας. Τα χρονικά συνιστούν σημαντικές ιστορικές πηγές, ιδιαίτερα όταν είναι σύγχρονα των γεγονότων που αφηγούνται (Κ.Ν.Α. για την Α' Λυκείου 2005:126). Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, παρά τα όποια ψήγματα επιστημονικής διάθεσης, όπως π.χ. κριτική των πηγών, η καταγραφή της Ιστορίας διατηρεί το χρονογραφικό πνεύμα (Δημαράς 1986:56). Ξεχωριστή κατηγορία αποτελούν τα «βραχεία χρονικά», τα οποία εντοπίζονται στο Βυζάντιο και στην Τουρκοκρατία και συνιστούν περιληπτικές χρονογραφίες (της παγκόσμιας Ιστορίας, μιας χώρας ή ενός τόπου) με ιδιαίτερη έμφαση στις χρονολογίες (οπ:124).

Ένας σύγχρονος ορισμός της Χρονογραφίας τη χαρακτηρίζει ως γραφή χρονικών, αφήγηση ιστορικών γεγονότων κατά χρονολογική σειρά, χωρίς προσωπική συμμετοχή του συγγραφέα σε αυτά (Κ.Ν.Α. για την Α' Λυκείου 2005:182). Σε αντίθεση με τα καθαρά λογοτεχνικά είδη, τα οποία αποτελούν αναπαραστάσεις, αναπλάσεις και αναδιηγήσεις με λογοτεχνικούς εκφραστικούς τρόπους, η χρονογραφία είναι απλή και πιστή περιγραφή γεγονότων, αν και το ιστορικό χρονικό μπορεί συχνά να είναι «λογοτεχνικό» (Σαχίνης 1989:231-232). Στη λογοτεχνική εκδοχή του το χρονικό ακολουθεί ως προς την αφήγηση τη χρονική αλληλουχία των γεγονότων και συνήθως εκτείνεται σε μια μεγάλη χρονική περίοδο, καταγράφοντας τις εξελίξεις της Ιστορίας σε μια μεγαλύτερη χρονική έκταση από αυτή του δημοσιογραφικού χρονικού, ενώ η έκθεση των γεγονότων υποτάσσεται στις συμβάσεις της λογοτεχνικής αφήγησης.

Στο νεοελληνικό λογοτεχνικό χώρο η χρονογραφία ως είδος γνωρίζει άνθιση κατά τα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσης, σχεδόν ως δημοσιογραφικό κείμενο. Η κριτική για το χρονικό συνοψίζει τα, κυρίως εγγενή, αρνητικά χαρακτηριστικά του ως εξής: το χαρακτηρίζει η έλλειψη προοπτικής του χρόνου, η εφήμερη μορφή και ο περιορισμός του στα όρια της επικαιρότητας και της εποχής που το γέννησε. Επιπλέον, αποτιμάται αρνητικά η αδυναμία του να υψωθεί στα μέτρα της «αληθινής τέχνης», καθώς βρίσκεται εγγύτερα σε ένα είδος «δημοσιογραφικής» λειτουργίας που αποσκοπεί να προσφέρει στους μεταγενέστερους «καταθέσεις

αυτοπτών μαρτύρων» σε στενή σύνδεση με συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες (Μικέ 1995:220-221).

Στη νεότερη μορφή του το χρονογράφημα αντλεί το θέμα του κυρίως από την πολιτική ή κοινωνική επικαιρότητα, η έκτασή του είναι περιορισμένη, απευθύνεται στους πολίτες, έχει ένα συγκεκριμένο σκοπό και δημοσιεύεται σε εφημερίδες και περιοδικά. Συχνά γράφεται σε ειρωνικό και ελαφρό ύφος με μια στοχαστική διάθεση. Ο σκοπός του είναι παράλληλα ψυχαγωγικός και διδακτικός. Ως είδος λόγου τοποθετείται αναμεσα στη Λογοτεχνία και τη δημοσιογραφία και γι' αυτό το λόγο συμπεριλαμβάνεται εδώ (Κ.Ν.Λ. για τη Β' Γυμνασίου 2002:337). Ο Vittì το χαρακτηρίζει ως «σύντομο λογοτεχνικό είδος... κείμενο βασικά επικαιρότητας... και γενικά γραμμένο σε ένα τόνο πολύ διαφορετικό από το στενά δημοσιογραφικό» (Vittì 1987:291-292). Αναμεσα στους σημαντικότερους χρονογράφους περιλαμβάνονται οι Ιωάννης Κονδυλάκης, Παύλος Νιρβάνας, Σπύρος Μελάς (Κ.Ν.Λ. για τη Β' Γυμνασίου 2002:337).

Περίοδος: 10^{ος} αιώνας-1453

α.1204-1453

▪ **Γεώργιος Φραντζής: «Το Χρονικό του Μορέως» (χρονικό σε μορφή στιχουργήματος-έμμετρο χρονογραφία):** υστεροβυζαντινή περίοδος-η λατινοκρατία μετά τις Σταυροφορίες-εξιστόρηση της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους και κυρίως της κατάκτησης της Πελοποννήσου και της διοίκησής της από διάφορους αυθέντες ή πρίγκιπες. Περιέχει τα γεγονότα από το 1258 ως το 1476, ενώ ο ίδιος ο Φραντζής υπήρξε αυτόπτης της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους (Δημαράς 1986:25, Κ.Ν.Λ. για την Α' Λυκείου 2005:64). Το μεγαλύτερο μέρος της αφήγησης καταλαμβάνει η περίοδος του Γουλιέλμου Β' Βιλλαρδουίνου, διοικητή του Πριγκιπάτου της Αχαΐας (Πολίτης 2001:33).

Περίοδος: 1453-1669

▪ **Λεόντιος Μαχαιράς: «Εξήγησις της γλυκείας χώρας Κύπρου η οποία λέγεται Κρόνακα» (χρονικό-πρώτο μισό του 15^{ου} αιώνα):** η Ιστορία της Κύπρου κατά τα χρόνια της Φραγκοκρατίας (1359-1462) (Vittì 1987:41).

▪ **Γεώργιος Βουστρώνιος:** στο χρονικό του εξιστορείται η Ιστορία της Κύπρου από το 1456-1501 κατά τα χρόνια της Φραγκοκρατίας και της Ενετοκρατίας.

Περίοδος: 1669-1830

α.1669-1774

▪ **Ευθύμιος, ιερομόναχος: «Χρονικό του Γαλαξιδίου» (χρονικό-1703):** η Ιστορία του Γαλαξιδίου από τα τέλη του 10^{ου} αιώνα ως την καταστροφή του από τους πειρατές το 1600 και την ανασύστασή του το 1670. Σύμφωνα με το συγγραφέα για τη συγγραφή του χρονικού χρησιμοποιήθηκαν παλιά χειρόγραφα και αυθεντικά έγγραφα (Κ.Ν.Λ. για την Α' Λυκείου 2005:126, Πολίτης 2001:93)

▪ **Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλής: «Φιλονεικία Χάνδακος και Ρεθέμνου: διήγησις διά στίχων του δεινού πολέμου του εν νήσω Κρήτης γενομένου» ή «Ο κρητικός πόλεμος 1645-1669» (έμμετρο χρονικό-1681):** η απόβαση των Τούρκων στην Κρήτη το 1645 και ο πόλεμος με τους Βενετούς (οι οποίοι κατείχαν το νησί από

το 1204) ως τη συνθηκολόγηση του Ηρακλείου το 1669-ο αγώνας των Κρητών και η Άλωση της Κρήτης (Πολίτης 2001:85, Vittì 1987:106).

Περίοδος:1830-σήμερα

α.Φαναριώτες και Ρομαντική Σχολή των Αθηνών (1830-1880)

▪ **Εμμανουήλ Ροΐδης: «Τα υαλοπωλεία» (χρονογράφημα-1898):** τα προβλήματα της καθημερινότητας στην Αθήνα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα.«**Αθηναϊκοί περίπατοι**» (χρονογράφημα-1896): η ρύπανση του περιβάλλοντος στην ελληνική πρωτεύουσα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα.«**Μονόλογος ευαισθήτου**» (χρονογράφημα-1896): η ζωή και τα ήθη των Αθηναίων στα τέλη του 19ου αιώνα.

β.Νέα Αθηναϊκή Σχολή (1880-1920/22)

▪ **Παύλος Νιρβάνας: «Η παλιά Αθήνα» (χρονογράφημα-1931):** η Αθήνα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα-η γιορτή της Αποκριάς στην Αθήνα του 1931.

γ.Νεότερη Λογοτεχνία (1920/22-σήμερα)

1.μεσοπολεμική περίοδος (1920/22-1945)

▪ **Γεώργιος Βλάχος: «Χειμώνας» (χρονογράφημα-1940):** η βοήθεια των υπόλοιπων Ελλήνων στον αγώνα των Ελλήνων στρατιωτών στο αλβανικό μέτωπο (Σπανάκου 1999:298).

▪ **Νικηφόρος Βρεττάκος: «Το αγρίμι» (αυτοβιογραφικό χρονικό-1945):** η γερμανική κατοχή στην Ελλάδα.

▪ **Γιάννης Μπεράτης: «Οδοιπορικό του '43» (χρονικό-1946):** η Εθνική Αντίσταση κατά των Γερμανών στη διάρκεια της Κατοχής, ιδιαίτερα από τις αντάρτικες ομάδες Αντίστασης του Ε.Δ.Ε.Σ., οι οποίες δρούσαν στα βουνά της Ακαρνανίας και της Ηπείρου και στις οποίες ο ίδιος είχε προσχωρήσει (Δημαράς 1986:478, Πολίτης 2001:319).

2.μεταπολεμική περίοδος (1945-1974) και σύγχρονη εποχή (δεκαετία του '70-σήμερα)

▪ **Διδώ Σωτηρίου: «Ηλέκτρα»: (χρονικό-1961):** η ζωή και η θυσία της ηρωίδας της Αντίστασης Ηλέκτρας Αποστόλου.

▪ **Δημήτρης Χατζής: «Μουργκάνα» (διήγημα/χρονικό-1948):** η προσωπική μαρτυρία του συγγραφέα για τον ελληνικό Εμφύλιο.

▪ **Δημήτρης Ψαθάς: «Γη του Πόντου» (χρονικό-1968):** ο Ελληνισμός του Πόντου στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

▪ **Τατιάνα Γκρίτση-Μιλλιέξ: «Μια ιστορία της αντίστασης.Χρονικό» (χρονικό-1961):** η περίοδος της Κατοχής και της Αντίστασης-οι αγωνιστικές διαδηλώσεις κατά της γερμανικής κατοχής στην Αθήνα, οι αντιστασιακές οργανώσεις και η συμμετοχή των γυναικών στην Αντίσταση, οι εκτελέσεις των αντιστασιακών.Το χρονικό καταγράφει ένα πραγματικό περιστατικό της εποχής (Σπανάκου 1999:87-88).«**Η Τρίπολη του Πόντου**» (χρονικό-1976): Οι Έλληνες του Πόντου και ο ξεριζωμός, οι διωγμοί και η μεθοδευμένη εξόντωσή τους από την τουρκική πολιτική μετά το 1916 (περιλαμβάνει μαρτυρίες αυτοπτών).

- **Γιώργος Ιωάννου:** «**Η πρωτεύουσα των προσφύγων**» (χρονικό-1984): προσωπική μαρτυρία-κατάθεση του συγγραφέα για το διωγμό και την εξόντωση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης το 1943 από τους Γερμανούς.

- **Χρήστος Σαμουηλίδης:** «**Μαύρη Θάλασσα**» (χρονικό-1970): η τραγωδία του Πόντου στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

6.3.4.3 Επιστολογραφία: το περιθώριο για ιστορική αξιοποίηση του χρηστικού, μη πλασματικού είδους της επιστολής σκιαγραφείται ήδη από τον ορισμό του: «γραπτή ανακοίνωση ενός πραγματικού, ιστορικά εμπειρικού προσώπου προς ένα άλλο, επίσης πραγματικό, ιστορικά εμπειρικό πρόσωπο...». Η αποσύνδεση του είδους από τις όποιες πρακτικές της μυθοπλαστικής αφήγησης, επομένως ο αυξημένος βαθμός της αναφορικότητάς του και ο ιστορικά εμπειρικός φορέας της εκφώνησης του περιεχομένου, παρέχουν ένα είδος βάσης για τον προσδιορισμό της ιστορικής-τεκμηριωτικής αξίας του (Βελουδής 1997:191).

Γενικά, ανάμεσα στους σημαντικότερους Έλληνες επιστολογράφους, των οποίων η αλληλογραφία θα μπορούσε να αποτελέσει ένα διαθεματικό πεδίο μελέτης από λογοτεχνική και ιστορική άποψη, είναι οι Κοραής, Παλαμάς, Καζαντζάκης και Σεφέρης (Βελουδής 1997:193).

Περίοδος:1669-1830

α.1774-1820

- **Αδαμάντιος Κοραής:** μέσα από τις επιστολές του προς την Ελλάδα, οι οποίες σώζονται από το 1774 και μετά, καταγράφεται το πνεύμα της εποχής του Ευρωπαϊκού και, κυρίως του Γαλλικού Διαφωτισμού του 18^{ου} αιώνα και παρουσιάζονται τα συνδεδεμένα με αυτόν γεγονότα και πρόσωπα: η Γαλλική Επανάσταση, η άλωση της Βαστίλλης, ο Μιραμπώ, ο Βολταίρος, ο Λουδοβίκος κ.τ.λ. Επιπλέον, οι επιστολές του σκιαγραφούν και τη δική του συμβολή κατά την προεπαναστατική περίοδο στο διαφωτισμό του ελληνικού γένους και την εθνική αφύπνισή του, αλλά και τη συμβολή του στην Ελληνική Επανάσταση, όπως αποκαλύπτεται ιδιαίτερα μέσα από τις επιστολές του στους Έλληνες αγωνιστές (Δημαράς 1986:199, Κ.Ν.Λ. για την Α' Λυκείου 2005:154).

β.1821-1830

- **Οδυσσέας Ανδρούτσος:** «**επιστολή προς τους Γαλαξειδιώτες**» (1821): η περίοδος της έναρξης της Ελληνικής Επανάστασης-αυθεντική επιστολή του οπλαρχηγού προς τους Γαλαξειδιώτες και πρόσκληση για τη συμμετοχή της κωμόπολης στην Επανάσταση.

Περίοδος: 1830-σήμερα

α.Επτανησιακή Σχολή

- **Ανδρέας Κάλβος:** «**Χαιρετισμός εις τον στρατηγόν Λαφαγιέτ**» (1824): επιστολή στο Γάλλο στρατηγό Λαφαγιέτ (διακρίθηκε στον πόλεμο της Αμερικανικής Ανεξαρτησίας κατά το 1775-1783 και στη Γαλλική Επανάσταση το 1789) σχετικά με την κατάσταση στην επαναστατημένη Ελλάδα.

6.3.4.4 Εκκλησιαστική ρητορική

Περίοδος:1669-1830

α.1669-1774

▪ **Κοσμάς ο Αιτωλός:** τα σωζόμενα κείμενα των διδαχών του, τα οποία χρονολογούνται στην περίοδο 1760-1779, συνιστούν δείγμα της προσπάθειας της εποχής για την αφύπνιση της εθνικής συνείδησης του γένους.Καθώς η ακμή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού τοποθετείται ιδιαίτερα στον 18^ο αιώνα μετά το 1774, τα κείμενα των διδαχών του τοποθετούνται στην προδρομική και όχι στην καθαυτή φάση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού.Ωστόσο, στις Διδαχές του εντοπίζεται σπερματικά το ευρύτερο πνεύμα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, ο οποίος ως κίνημα δανείζεται από τον Ευρωπαϊκό την πίστη στον ορθό λόγο, τη γνώση, τη μάθηση και την αγωγή.Οι αρχές αυτές είναι εμφανείς μέσα στις διδαχές του Αιτωλού, ενώ σε αυτές αποτυπώνονται οι ιστορικές εθνικές ανάγκες, όπως η παιδεία του γένους, η οποία θα οδηγήσει στην αφύπνιση και, συνεπώς, στην απελευθέρωσή του, αλλά και η διατήρηση της ελληνικής γλώσσας και θρησκείας προς αποφυγήν της απώλειας της εθνικής ταυτότητας και συνείδησης, γεγονός που θα παγίωνε την τουρκική κυριαρχία (Δημαράς 1986:128-129, Κ.Ν.Α. για τη Γ'Γυμνασίου 2006:27, Κ.Ν.Α για την Α'Λυκείου 2005:10 & 138, Πολίτης 2001:93-94).

6.3.5 ΜΕΙΚΤΑ ΕΙΔΗ: σε κάποιες περιπτώσεις τα κείμενα προκύπτουν από τη μείξη των χαρακτηριστικών των εξωλογοτεχνικών ειδών με αυτά των λογοτεχνικών, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζονται ως «μεικτές» ή «ιδιαιτέρως» μορφές λογοτεχνικού λόγου, καθώς προκύπτουν από τη συγχώνευση διάφορων ειδολογικών χαρακτηριστικών (Αγγελάτος 1997:118).Ουσιαστικά, πρόκειται για περιπτώσεις λογοτεχνικών σχημάτων όπου η πραγματική αφήγηση συνδυάζεται με την πλασματική αφήγηση.Σε ένα τέτοιο είδος μείξης το κείμενο τοποθετείται ανάμεσα στη Λογοτεχνία και την πληροφορία, καθώς το αντικείμενο της αφήγησης εντάσσεται μέσα στο εμπειρικό ή βιωματικό επίπεδο του υποκειμένου της αφήγησης και υπάρχει πραγματικά και ανεξάρτητα από την πράξη της αφήγησης (πραγματική αφήγηση).Παράλληλα, το ίδιο αυτό αντικείμενο της αφήγησης εμπλουτίζεται με μια πλασματική αφήγηση-εφεύρημα του υποκειμένου της αφήγησης, ενώ η μιμητική «πραγματοποίησή» του είναι εφικτή μόνο μέσα στο πλαίσιο της αφηγηματικής πράξης (πλασματική αφήγηση) (Βελουδής 1997:133 & 185).Ετσι, δεν έχουμε τόσο έναν συνδυασμό ειδών αφήγησης όσο μια μετάβαση από τα εξωλογοτεχνικά είδη στα λογοτεχνικά είδη της πλασματικής αφήγησης, μετάβαση που πραγματοποιείται με το διαχωρισμό του αφηγητή από το συγγραφέα, ταύτιση που είναι δεδομένη στην πραγματική αφήγηση.

Απο αυτή τη μετάβαση και την «αποταύτιση» του α' προσώπου της αφήγησης από το συγγραφέα, ενώ ουσιαστικά ταυτίζονται, προκύπτουν τα μεικτά, πλασματικά «αντίστοιχα» των εξωλογοτεχνικών ειδών (της αυτοβιογραφίας, της βιογραφίας, του ημερολογίου, των απομνημονευμάτων, της επιστολής, του ρεπορτάζ, του ιστορικού ντοκουμέντου), όπως το επιστολικό ή ημερολογιακό μυθιστόρημα, η μυθιστορηματική (αυτο)βιογραφία ή (αυτό)βιογραφικό μυθιστόρημα, το πλασματικό ημερολόγιο, το μυθιστόρημα-ρεπορτάζ (Λογοτεχνία-ντοκουμέντο) κ.τ.λ.Για παράδειγμα, στο ημερολογιακό μυθιστόρημα τα αφηγηματικά μέρη υποτάσσονται μεν στη λογική συγκρότησης ενός ημερολογίου, αλλά παράλληλα το κείμενο εντάσσεται στο πλαίσιο της μυθιστορηματικής αφήγησης χάνοντας το χρηστικό

χαρακτήρα και την ειδολογική καθαρότητά του. Αντίστοιχα, η μυθιστορηματική βιογραφία συνιστά την εξιστόρηση της ζωής ενός ατόμου με παράλληλη δεσπόζουσα επικράτηση της τεχνικής της μυθιστορίας. Η αφηγηματική ελευθερία που προσφέρει αυτή η «αποταύτιση», η οποία μεταφράζεται συνήθως στην επινόηση και την αναπαράσταση εξωπραγματικών και φανταστικών γεγονότων και καταστάσεων, είναι καθοριστική για την όποια ιστορική αξία αυτών των πλασματικών «αντιστοίχων» των εξωλογοτεχνικών ειδών-χρηστικών κειμένων (Αγγελάτος 1997:118, Βελουδής 1997:141-142 & 186 & 195).

6.3.5.1 Μυθιστορηματική αυτοβιογραφία / βιογραφία: συνιστά ένα μεικτό είδος, ένα συνδυασμό ιστορικού και (αυτο)βιογραφικού υλικού με τη μυθοπλασία. Ωστόσο, γενικά η περίπτωση της μαρτυρίας στη Λογοτεχνία ως μορφή σύζευξης της Ιστορίας και της λογοτεχνικής δημιουργίας (μυθοπλασίας) θέτει προβλήματα ειδολογικής ταξινόμησης. Τα έργα μυθοπλασίας τηρούν ένα «μιμητικό συμβόλαιο», το οποίο επιτρέπει στο μυθιστοριογράφο που αφηγείται ιστορικά γεγονότα, ανεξάρτητα από το αν υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας ή όχι, να επέμβει σε αυτά. Αντίθετα, η πρόθεση του γράφοντος στα έργα του αναφορικού γένους είναι να αφηγηθεί πραγματικά γεγονότα και να τηρήσει το λεγόμενο «συμβόλαιο φιλαλήθειας». Ένα συναφές με την επέμβαση του μυθιστοριογράφου κριτήριο είναι το κριτήριο που διαχωρίζει τις ιστορικές αφηγήσεις από τις μυθιστορηματικές ιστορικές αφηγήσεις (ιστορικό μυθιστόρημα, μυθιστορηματική αυτοβιογραφία / βιογραφία) στη βάση της πλοκής, της επινόησης γεγονότων και προσώπων και γενικότερα της διαπλοκής τους σε ένα φανταστικό κόσμο, όπως αυτά πραγματοποιούνται στην περίπτωση των έργων μιμητικού γένους, αλλά και πάλι όχι πάντα (ενδεικτική είναι η περίπτωση του μυθιστορηματοσντοκουμένου, το οποίο αποβάλλει κάθε μυθοπλαστική χροιά). Σχετική με τα παραπάνω είναι η διάκριση του Genette ανάμεσα στο πραγματολογικό (*recit factual*) και στο μυθοπλαστικό (*recit fictive*), με την οποία οι κατηγορίες της ιστορικής αφήγησης διαφοροποιούνται από αυτές της μυθοπλαστικής αφήγησης κυρίως ως προς την αφηγηματική έγκλιση και φωνή: στις μεν πρώτες το αναφορικό συμβόλαιο υπαγορεύει την άμεση αναφορά στα γεγονότα από έναν παντογνώστη αφηγητή, στις δε δεύτερες η αναφορά στα γεγονότα είναι έμμεση και διαμεσολαβημένη, μέσω των συναισθημάτων και των σκέψεων τρίτων (Αμπατζοπούλου 2000:202-209).

Καθώς, όμως, οι (λογοτεχνικές) ιστορικές αφηγήσεις τείνουν κάποτε να ενσωματώνουν ορισμένες τεχνικές από άλλες κατηγορίες αφηγηματικού λόγου, όπως της μυθοπλασίας και ιδιαίτερα του μυθιστορήματος, η ειδολογική ταξινόμηση των μαρτυριών στο αναφορικό γένος συχνά παρουσιάζει προβλήματα. Πρόκειται για την περίπτωση της Λογοτεχνίας-μαρτυρίας, η οποία εκτός από ιστορική διήγηση είναι κυρίως έργο τέχνης με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την ελευθερία του συγγραφέα να επεμβαίνει στα γεγονότα και να επινοεί μυθιστορηματικούς ήρωες, ώστε να ανασυνθέτει την πραγματική Ιστορία μέσα σε μια λογοτεχνική αφήγηση, η οποία δε δεσμεύεται από το συμβόλαιο της φιλαλήθειας, αλλά παραμένει εντούτοις ένα είδος μαρτυρίας. Τέτοιες είναι οι περιπτώσεις της μυθιστορηματικής αυτοβιογραφίας και βιογραφίας, οι οποίες συνιστούν ιστορικές αναφορικές διηγήσεις πραγματικών συμβάντων, ενταγμένες όμως στο αφηγηματικό σχήμα της πλασματικής-μιμητικής αφήγησης.

Όσον αφορά τις εναλλακτικές μορφές της (αυτο)βιογραφικής αφήγησης στην περίπτωση του (αυτο)βιογραφικού μυθιστορήματος σημειώνονται τα εξής:

α) ο συγγραφέας μπορεί να πληροφορεί τον αναγνώστη ότι το έργο του είναι μαρτυρία, ότι ο ίδιος ή το πρόσωπο που βιογραφείται είναι αυτόπτης μάρτυρας, παρόλο που η αφήγησή του δεν ανταποκρίνεται σε μια ιστορικά πραγματική

κατάσταση. Η αναφορική ψευδαίσθηση επιτυγχάνεται με τη μίμηση της ιστορικής αφήγησης π.χ. του χρονικού. Σε αυτό το είδος ψευδοαναφορικής (αυτο)βιογραφικής αφήγησης μπορεί να γίνει χρήση ψευδοντοκουμένων και αφηγήσεων δήθεν επιζώντων. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι ελλείπει η εξωτερική επαλήθευση των αφηγούμενων, το έργο του μπορεί να λειτουργήσει ως μαρτυρία έμμεσα και μεταφορικά: μέσα από το υποτιθέμενο ιστορικό γεγονός ή πρόσωπο, καθώς αυτό πλαισιώνεται με συμβολισμούς και μεταφορές, δημιουργείται ένα πλαίσιο για να ερμηνευτεί ένα πραγματικό ιστορικό γεγονός ή πρόσωπο, στο οποίο ο συγγραφέας δεν αναφέρεται άμεσα. Ένα τέτοιο παράδειγμα συνιστούν τα ψευδο(αυτο)βιογραφικά μυθιστορήματα (με μη ιστορικά υπαρκτά αυτο/βιογραφούμενα πρόσωπα), στα οποία ο σκοπός είναι να δημιουργηθεί μια αίσθηση αξιοπιστίας μέσω ενός είδους ομοιότητας με αυθεντικά έργα προσωπικής αναφοράς και ιστορικής αποδεικτικής αξίας, κάτι που επιτυγχάνεται όχι μόνο με την επαληθευσσιμότητα του περιεχομένου τους αλλά και με τη ρητορική δύναμη του λόγου. Επιπλέον, η κατασκευή αυτής της αυταπάτης οφείλεται και στην υιοθέτηση άλλων τεχνικών, όπως η ομοιότητα του ύφους του λόγου και των τακτικών με τις διηγήσεις ανθρώπων που εξιστορούν την εμπειρία τους⁵³, και

β) η (αυτο)βιογραφική αφήγηση, είτε εκκινεί από προσωπική πραγματική εμπειρία του συγγραφέα ή του βιογραφούμενου προσώπου είτε όχι, χρησιμοποιείται ως υλικό όχι για να μεταφέρει άμεσα ένα πραγματολογικό περιεχόμενο σχετικά με το ιστορικό γεγονός, αλλά για να διογκώσει το πραγματικό ιστορικό γεγονός μέσα από συμβολικές διαστάσεις και κωδικοποιήσεις. Ο συγγραφέας επιδιώκει να αποτελέσει το έργο του ένα είδος διαφορετικής μαρτυρίας, ανατρέποντας τη γλώσσα που χρησιμοποιείται σε αναφορικές αφηγήσεις και που συχνά περιορίζεται σε μια ευθύγραμμη εξιστόρηση και κατανομή ρόλων σε συμμάχους και αντιπάλους. Αντίθετα, δημιουργεί ένα δεύτερο επίπεδο σημασιών, συμβολικό και μεταφορικό, το οποίο επιτρέπει μια διαφορετική ανάγνωση του ιστορικού γεγονότος στη βάση των συμβολικών όρων του πολιτισμού και της ιδεολογίας και επιπλέον βοηθά τον αναγνώστη να αποτιμήσει άλλες όψεις και διαστάσεις του ιστορικού γεγονότος. Εδώ το γεγονός δεν εξιστορείται, αλλά σημασιοδοτείται⁵⁴ (Αμπατζοπούλου 1998:106-109 & 313-314, Fleishman 1983:197).

⁵³. Παράδειγμα μιας τέτοιας περίπτωσης ψευδοαυτοβιογραφικού μυθιστορήματος αποτελεί το «Ξύλινο Τείχος» της Λαμπαδαρίδου-Πόθου, όπου το ιστορικά ανύπαρκτο αυτοβιογραφούμενο πρόσωπο εξιστορεί το προσωπικό βίωμά του δημιουργώντας την ψευδαίσθηση αφενός της αναφορικότητας και της αυτοψίας και αφετέρου της αφήγησης με ιστορική αποδεικτική αξία. Το έργο αποτελεί την αφήγηση-μαρτυρία ενός δήθεν επιζώντος από τη ναυμαχία της Σαλαμίνας το 480 π.Χ. και, παρά την ελλειψη της εξωτερικής επαλήθευσης σχετικά με την ύπαρξη του ήρωα-μάρτυρα των γεγονότων, λειτουργεί ως ιστορική μαρτυρία για το αντίστοιχο γεγονός κατά ένα έμμεσο τρόπο: το ιστορικά κορυφαίο πολεμικό γεγονός της αρχαϊκής εποχής αντανάκλαται στη συνείδηση, την ψυχολογία και τη ζωή ενός ατόμου του οποίου η ταυτότητα διαμορφώνεται καθοριστικά μετά τη βίωση του γεγονότος κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μην μπορεί να είναι πια ο άνθρωπος που υπήρξε πριν από το γεγονός. Καθώς ο αυτοβιογραφούμενος μπορεί να γίνει αντιληπτός ως σχηματοποιημένος ήρωας, το έργο μπορεί να λειτουργήσει ως ιστορική μαρτυρία, γιατί μέσα από το υποτιθέμενο ιστορικό πρόσωπο μπορεί να ερμηνευτεί και να κατανοηθεί η ευρύτητα και η σημασία του πραγματικού ιστορικού γεγονότος σε διάφορα επίπεδα και ειδικότερα σε αυτό της ανθρώπινης βίωσης του γεγονότος από το Σπαρτιάτη πολίτη-στρατιώτη σε προσωπικό και κοινωνικό επίπεδο.

⁵⁴. Δείγμα μιας τέτοιας περίπτωσης αποτελεί το έργο της Γαλανάκη «Ο βίος του Ισμαήλ Φερικ πασά», όπου το ιστορικά συμβάν κωδικοποιείται στη βάση των συμβολικών όρων του πολιτισμού, της εθνικότητας, της διατήρησης και της αλλοίωσης της φυλετικής και της θρησκευτικής ταυτότητας (στον πολιτισμικό, εθνικό και θρησκευτικό-ιδεολογικό διχασμό του ήρωα, αντιστοιχεί το σύμβολο του ιστορικού υποκειμένου-αντικειμένου που γίνεται έρμαιο ιστορικών εξελίξεων που αδυνατεί να υπερβεί). Το γεγονός της Κρητικής Επανάστασης του 1866 μεταφέρεται σε ένα δεύτερο επίπεδο σημασιών, πέραν της πραγματολογικής πληροφόρησης. Σε αυτό το επίπεδο και μέσα από την

Γενικά στην περίπτωση της (αυθ)ιστόρησης έχουμε (αυτο)βιογραφίες που μετουσιώνουν την Ιστορία σε μύθο, ένα μεικτό αφηγηματικό είδος μαρτυρίας που είναι κυρίως έργο τέχνης παρά ιστορική διήγηση και το οποίο βρίσκεται εγγύτερα στο λογοτεχνικό λόγο.

Ιδιαίτερα στην αυτοβιογραφική μυθιστοριογραφία ο αυτοβιογραφούμενος «κρύβεται» πίσω από τον επινοημένο ήρωα, ενώ οι αναγνώστες εύκολα ξεχνούν την ύπαρξη του πραγματικού ήρωα, δηλαδή του αυτοβιογραφούμενου. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή αυτοβιογραφία, εδώ η προσοχή αποδεσμεύεται από την ατομική εσωτερική ζωή, ενώ μέσα από τις εσωτερικές δομικές σχέσεις της μυθοπλαστικής αφήγησης το ενδιαφέρον εκτείνεται πέρα από την κεντρική φιγούρα και ο ήρωας τοποθετείται σε μια ευρύτερη διάσταση από αυτή του μοναδικού εαυτού του. Επιπλέον, ενώ στην παραδοσιακή αυτοβιογραφία ο αφηγητής, ο ήρωας και ο συγγραφέας ταυτίζονται, στο αυτοβιογραφικό μυθιστόρημα, όπως και στη μυθοπλασία γενικά, συναντάμε την έννοια του «υπονοούμενου» συγγραφέα, ο οποίος δεν είναι ούτε ο ήρωας ούτε το πρόσωπο της αφήγησης και περισσότερο ούτε ο ιστορικός συγγραφέας, αλλά ένα άλλο πρόσωπο, το οποίο προκύπτει από τη μυθοπλαστική κατασκευή και την αφηγηματική κατάσταση του μυθιστορήματος στο σύνολό του, και το οποίο συνήθως είναι ένας παντογνώστης αφηγητής, που ενσωματώνει και τον αφηγητή και τον πρωταγωνιστή και όλες τις άλλες φυσιογνωμίες. Επίσης, ενώ στην παραδοσιακή αυτοβιογραφία ο συγγραφέας κάνει μια αναπαράσταση του εαυτού του, όπως ήταν κάποτε και όπως είναι τώρα, σε ένα αυτοβιογραφικό μυθιστόρημα δημιουργεί μια μεταφορική εκδοχή του εαυτού του ως άθροισμα του αφηγητή, του πρωταγωνιστή και άλλων δημιουργημάτων της μυθοπλασίας. Σε μεγάλο βαθμό τα ίδια ισχύουν και για τη μυθιστορηματική βιογραφία.

Ωστόσο, και στις δυο περιπτώσεις, στην παραδοσιακή και τη μυθιστορηματική αυτοβιογραφία, η δημιουργία μιας φιγούρας του εαυτού δεν μπορεί να θεωρηθεί ως λογοτεχνική αναπαράσταση της αληθινής ταυτότητας του συγγραφέα, μια και κάθε ρηματικό έργο αναλογεί και δεν αναλογεί με το συγγραφέα του. Επιπλέον, ο απώτερος στόχος στα έργα της μυθοπλαστικής αυθιστόρησης υπερβαίνει την αυτοβιογραφική αφήγηση και καταλήγει σε ένα είδος αποποίησης του έργου από το συγγραφέα τη στιγμή της δημιουργίας του. Οι λεπτομέρειες της προσωπικής ιστορίας διατηρούνται σε ελάχιστο βαθμό. Παρόμοια σκιαγράφηση του ατόμου παρατηρείται και στη μυθιστορηματική βιογραφία, στην οποία το «βιογραφούμενο» άτομο είναι πάνω από όλα μυθιστορηματική κατασκευή παρά υπαρκτό πρόσωπο με την αντικειμενική έννοια και με αυτήν τη λογική υπηρετεί τις ανάγκες της μυθοπλαστικής απόδοσης παρά της ιστορικής διήγησης (Fleishman 1983: 191-195).

Συνολικά, σε αυτού του είδους την αφήγηση της ζωής ενός προσώπου, τα (αυτο)βιογραφικά σχήματα μετουσιώνουν την πραγματική ζωή του (αυτο)βιογραφούμενου σε μυθιστορηματική αφήγηση, καθώς εισάγουν τα (αυτο)βιογραφικά στοιχεία μέσα στο αφηγηματικό σχήμα του μυθιστορήματος με διπλό όφελος: αφενός ο αφηγητής εξιστορεί την πραγματική του ζωή ή τη ζωή ενός άλλου προσώπου και αφετέρου ο τίτλος του μυθιστορήματος τον απαλλάσσει από την υποχρέωση της εξωτερικής επιβεβαίωσης και του επιτρέπει να χειριστεί τα (αυτο)βιογραφικά στοιχεία ανάλογα με τους αισθητικούς σκοπούς του, παραλλάσσοντας και παραμορφώνοντας ελαφρά την αλήθεια, συνδυάζοντας τα (αυτο)βιογραφικά και υποκειμενικά στοιχεία με τα αντικειμενικά στοιχεία της

ιστορικής πραγματικότητας. Σε αυτήν την περίπτωση βρισκόμαστε εγγύτερα σε ένα μεικτό είδος αναφορικού και μιμητικού γένους (Σαχίνης 1989:224-226).

Τέλος, όταν η λογοτεχνική αυτοβιογραφική αφήγηση αναφέρεται σε πόλεμο και γενικά σε ιστορικής σημασίας γεγονότα, προστίθενται νέες παράμετροι: πρώτον μια τέτοια μορφή αυτοβιογραφικής αφήγησης παραπέμπει στην ιστορική επιστήμη και στην πραγματολογική τεκμηρίωση, επομένως υπαγορεύει έναν τρόπο προσέγγισης με εξωκειμενικά κριτήρια. Ωστόσο, παρόλο που οι μαρτυρίες αυτές μπορεί να θεωρηθούν πραγματολογικές με αυτήν την έννοια, στο βαθμό που επενδύονται με την αυθιστόρηση αποτελούν διαφορετικές εκδοχές του πραγματολογικού. Δεύτερον, η αφήγηση από τη σκοπιά ενός αυτόπτη μάρτυρα αποδίδει στην αφήγηση χαρακτηριστικά τα οποία ισχυροποιούν τη σύνδεσή της με την αυτοβιογραφία. Ωστόσο, στο βαθμό που ο θεματικός άξονάς τους είναι ένα ιστορικό γεγονός και όχι μια ατομική ιστορία, απομακρύνεται από το σχήμα της αυτοβιογραφίας. Συνολικά, φαίνεται να αναδύεται ένα σύνολο ταξινομικών διλημμάτων σχετικά με τις αφηγήσεις αυτές στη Λογοτεχνία, οι οποίες συνιστούν ένα μεικτό είδος αφήγησης, ιστορικό (εξιστόρηση), λογοτεχνικό και αυτοβιογραφικό (αυθιστόρηση), και οι οποίες ουσιαστικά παρουσιάζουν την Ιστορία μέσα από τις ατομικές ιστορίες (Αμπατζοπούλου 2000:205).

Περίοδος:1830-σήμερα

α.Νέα Αθηναϊκή Σχολή (1880-1920/22)

- **Σπύρος Μελάς:** «Ο Γέρος του Μοριά» (1931), «Ματωμένα ράσα», «Μαντώ Μαυρογένους», «Το λιοντάρι της Ηπείρου», «Ο Ναύαρχος Μιαούλης» (1932), «Οι Φιλικοί»: όλα τα έργα είναι μυθιστορηματικές ιστορικές βιογραφίες ιστορικών προσώπων (Πολίτης 2001:264).

- **Δημήτριος Βικέλας:** «Λουκής Λάρας» (ιστορικό μυθιστόρημα/μυθιστορηματική βιογραφία-1879): συνιστά μια πρωτοπρόσωπη αφήγηση και εξιστορεί τη ζωή ενός πραγματικού προσώπου, του Χιώτη εμπόρου Λουκά Τζίφου, στα αυτοβιογραφικά χειρόγραφα του οποίου στηρίχθηκε ο Βικέλας. Εκδίδεται σε μια περίοδο κορύφωσης του ελληνικού ιστορικού μυθιστορήματος, ενώ είναι το πρώτο του είδους που ακολουθεί με τόση πληρότητα τις αρχές του Scott. Έχει χαρακτηριστεί μικρογραφία μυθιστορήματος με ιστορική έμπνευση, αλλά γενικότερα θεωρείται ως έργο που βρίσκεται ανάμεσα στο ιστορικό μυθιστόρημα και το ηθογραφικό διήγημα (Δημαράς 1986:373, Ντενίση 1994:274, Πολίτης 2001:200). Αναφέρεται στην Επανάσταση του '21 και ιδιαίτερα στην πλευρά του άμαχου πληθυσμού και τις αντιδράσεις του, όπως τις έζησε και τις διηγήθηκε ένα υπαρκτό πρόσωπο (Δημαράς 1986:336, Κ.Ν.Λ. για την Α' Λυκείου 2005:316).

β.Νεότερη Λογοτεχνία (1920/22-σήμερα)

1.μεσοπολεμική περίοδος (1920/22-1945)

- **Παντελής Πρεβελάκης:** «Ο Κρητικός» («ιστορικό» μυθιστόρημα/μυθιστορηματική βιογραφία): πρόκειται για μυθιστορηματική τριλογία που περιλαμβάνει τα έργα: «Το δέντρο» (1948), «Η πρώτη λευτεριά» (1949), «Η πολιτεία» (1950): η τριλογία αφορά τους αγώνες του Βενιζέλου και των Κρητικών για την απελευθέρωση του νησιού, εστιάζοντας στην περίοδο 1866-1910 και στη δράση του κρητικού πολιτικού (Δημαράς 1986:475-476, Πολίτης 2001:317).

2.μεταπολεμική περίοδος (1945-1974) και σύγχρονη εποχή (δεκαετία του '70-σήμερα): η σύζευξη Ιστορίας και μυθοπλασίας με τη μορφή της μυθιστορηματικής αυτοβιογραφίας καλλιεργείται συστηματικά μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Σε επίπεδο γραφής συνιστά ένα δείγμα αλληλεπίδρασης του αναφορικού και του μιμητικού γένους, το οποίο εκβάλλει σε αυτήν τη συγκεκριμένη μορφή Λογοτεχνίας-μαρτυρίας (Αμπατζοπούλου 1998:70). Στην ελληνική λογοτεχνική παραγωγή οι μεταπολεμικές αυτές αυτοβιογραφικές αφηγήσεις στο μεγαλύτερο ποσοστό τους υποκινούνται από την πρόθεση της καταγγελίας του ατόμου το οποίο υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας και πιο συγκεκριμένα θύμα της ιστορικής πραγματικότητας, όπως στιγματίστηκε από τον πόλεμο, την Κατοχή, τον Εμφύλιο, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, τη φυλετική εξόντωση των Εβραίων κ.ά. (Αμπατζοπούλου 2000:206-207).

▪ **Διδώ Σωτηρίου: «Ματωμένα Χώματα» (μυθιστορηματική αυτοβιογραφία-1962):** πρόκειται για ένα αυτοβιογραφικό χρονικό της ζωής ενός πλασματικού ήρωα σε πρωτοπρόσωπη αφήγηση, με αναφορά στις περιπέτειες του Μικρασιατικού ελληνισμού από την εμφάνιση του τουρκικού κεμαλικού εθνικισμού στις παραμονές του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου ως τη Μικρασιατική καταστροφή και το Β΄ Παγκόσμιο. «**Έντολή» (μυθιστορηματική βιογραφία-1976):** το έργο συνιστά ένα είδος πολιτικής μαρτυρίας για το σύνδρομο του Εμφυλίου στην πολιτική ζωή της Ελλάδας μετά το 1949, και συγκεκριμένα για τη δράση, τη δίκη και την εκτέλεση του Ν.Μπελογιάννη το 1952. «**Οι νεκροί περιμένουν» (μυθιστορηματική αυτοβιογραφία-1959):** το έργο δομείται πάνω στο λόγο ενός πλασματικού προσώπου που αφηγείται τη ζωή των Ελλήνων στη Μ.Ασία πριν από την καταστροφή-ο ξεριζωμός του ελληνικού πληθυσμού από τη Μικρά Ασία και οι περιπέτειές του μετά την καταστροφή κατά την εγκατάσταση των προσφύγων στη μητρόπολη. «**Μέσα στις φλόγες» (μυθιστορηματική αυτοβιογραφία-1978):** η τραγωδία της Μικρασιατικής καταστροφής του '22. Όλα τα έργα της Σωτηρίου που αναφέρονται στη Μικρασιατική καταστροφή αφορούνται από τα προσωπικά της βιώματα και υπ' αυτήν την έννοια εντάσσονται στη μυθιστορηματική αυτοβιογραφία, αφού πίσω από τους ήρωες και τις καταστάσεις «κρύβεται» το προσωπικό της βίωμα από το ιστορικό γεγονός.

▪ **Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη: «Ρήγας Φεραίος» (μυθιστορηματική βιογραφία-1971):** ο βίος και η δράση του Θεσσαλού επαναστάτη.

▪ **Ρέα Γαλανάκη: «Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά» (μυθιστορηματική βιογραφία-1989):** η Κρητική Επανάσταση του 1866-1869. Εδώ επιχειρείται μετάβαση στο μικροϊστορικό επίπεδο, καθώς η εξέλιξη των γεγονότων της Ιστορίας αντανακλάται στην ανθρώπινη μοίρα. Ο αντίκτυπος των γεγονότων της Ιστορίας (παιδομάζωμα και εξισλαμισμός στα χρόνια της Τουρκοκρατίας) μεταμορφώνει το ιστορικό υποκείμενο σε αντικείμενο κάτω από το έλεος της ιστορικής συγκυρίας.

6.3.5.2 Αυτοβιογραφικά αφηγήματα

Περίοδος: 1830-σήμερα

α. Επτανησιακή Σχολή

▪ **Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου: «Αυτοβιογραφία» (αυτοβιογραφικό αφήγημα-1881):** η κοινωνία της εποχής των πρώτων δεκαετιών του 19^{ου} αιώνα και η θέση της γυναίκας σε αυτήν (Δημαράς 1986:217).

β. Φαναριώτες και Ρομαντική Σχολή των Αθηνών (1830-1880)

▪ **Ανώνυμος: «Η στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι» (αυτοβιογραφικό αφήγημα-1870):** πρόκειται για προσωπική μαρτυρία -κατά τον τύπο του προσωπικού απομνημονεύματος- υπαξιωματικού του ελληνικού στρατού σχετικά με την κατάσταση της Ελλάδας (στρατιωτική-διοικητική κατάσταση και ήθη, ληστοκρατία στην επαρχία), των ιδιαίτερων οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών στα μέσα του 19^{ου} αιώνα (της μετεπαναστατικής Ελλάδας και, ιδιαίτερα, της οθωνικής περιόδου) (Δημαράς 1986:335, Vitti 1987: 270-273).

γ.Νεότερη Λογοτεχνία (1920/22-σήμερα)

1.μεταπολεμική περίοδος (1945-1974) και σύγχρονη εποχή (δεκαετία του '70-σήμερα)

▪ **Θανάσης Βαλτινός: «Συναξάρι του Αντρέα Κορδοπάτη-Βιβλίο πρώτο: Αμερική» (αυτοβιογραφικό αφήγημα-1972):** το ελληνικό μεταναστευτικό ρεύμα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} (στο συγκεκριμένο έργο στην Αμερική).«Συναξάρι του Αντρέα Κορδοπάτη-Βιβλίο δεύτερο: Βαλκανικοί-22» (αυτοβιογραφικό αφήγημα-2000): μέσα από τον αυτοβιογραφικό λόγο του αφηγητή αναβιώνεται η περίοδος του τίτλου (Πολίτης 2001:359).

6.3.5.3 Ημερολογιακό και επιστολικό μυθιστόρημα

Περίοδος:1830-σήμερα

α.Νεότερη Λογοτεχνία (1920/22-σήμερα)

1.μεσοπολεμική περίοδος (1920/22-1945)

▪ **Στρατής Μυριβήλης: «Ζωή εν τάφω: το βιβλίο του πολέμου» (ημερολογιακό/επιστολικό μυθιστόρημα-1924):** πρόκειται για μια αυτοβιογραφική κατάθεση σε μορφή προσωπικού πολεμικού ημερολογίου/επιστολών σχετικά με τον Α'Παγκόσμιο Πόλεμο κατά το 1914-1918, ουσιαστικά για μια συγκαλυμμένη προσωπική μαρτυρία του συγγραφέα που έζησε τα σχετικά γεγονότα (Βαγιανός 1996:246-348, Σπανάκου 1999:80, Vitti 1987:372).

▪ **Γιάννης Μπεράτης: «Το πλατύ ποτάμι» (ημερολογιακό μυθιστόρημα-1946):** αποτελεί μια αφήγηση ημερολογιακού χαρακτήρα των προσωπικών αναμνήσεων του συγγραφέα από τον ελληνοϊταλικό πόλεμο του '40 και, συγκεκριμένα, των κακουχιών στο αλβανικό μέτωπο, των πολεμικών γεγονότων και των γεγονότων της συνθηκολόγησης και της υποχώρησης (Δημαράς 1986:478, Πολίτης 2001:319).

2.μεταπολεμική περίοδος (1945-1974) και σύγχρονη εποχή (δεκαετία του '70-σήμερα)

▪ **Άγγελος Βλάχος: «Το μήνμα της γριάς» (ημερολογιακό αφήγημα-1945):** συνιστά μια μυθιστορηματική μετουσίωση των αναμνήσεων του συγγραφέα σε μορφή προσωπικού ημερολογίου, αφού ο ίδιος ήταν μάρτυρας των συγκεκριμένων ιστορικών γεγονότων του ελληνοϊταλικού πολέμου του '40 στο αλβανικό μέτωπο.Συγκεκριμένα, αναφέρεται στο διάστημα από την κήρυξη του πολέμου ως την υποχώρηση του ελληνικού στρατού από το αλβανικό μέτωπο μετά την επίθεση των Γερμανών (Πολίτης 2001:348).

▪ **Άρης Αλεξάνδρου: «Το κιβώτιο» (ημερολογιακό/επιστολικό μυθιστόρημα-1974):** η ελληνική μεταπολεμική περίοδος-ο ελληνικός Εμφύλιος, η παράταξη, η οργάνωση και η δράση των αντάρτικων ομάδων, καθώς και οι εσωτερικές αντιθέσεις στο χώρο της Αριστεράς (Πολίτης 2001:337). Το έργο τηρεί τους κώδικες του επιστολικού (μονοφωνικού) μυθιστορήματος ή του προσωπικού ημερολογίου. Έχει χαρακτηριστεί ως αντι-έπος της ελληνικής Αριστεράς, ως πολιτική αλληγορία του Εμφυλίου. Αποτελεί ένα μείγμα ιστορικής πραγματικότητας και λογοτεχνικής απόδοσης, η οποία υπερβαίνει το ρεαλισμό, ενώ η πρωτοπρόσωπη αφήγηση του αυτόπτη δίνει τον τόνο της μαρτυρίας-ντοκουμέντου (Τσιριμώκου 1995:239-247).

6.3.5.4 Λογοτεχνία-ντοκουμέντο (μυθιστόρημα-ρεπορτάζ): η βάση της δημιουργίας αυτού του μεικτού λογοτεχνικού είδους, του μυθιστορήματος-ρεπορτάζ, είναι το γνήσιο δημοσιογραφικό είδος του ρεπορτάζ. Η δημοσιογραφική μέθοδος της έρευνας και της καταγραφής της πραγματικότητας συγχωνεύεται με τη μυθιστορηματική αφήγηση, δημιουργώντας ένα εξαιρετικά τεκμηριωτικό λογοτεχνικό αποτέλεσμα.

Η συγκεκριμένη λογοτεχνική τάση καλλιεργείται ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του 1960-'70 στο ευρύτερο πλαίσιο του «λογοτεχνικού τεκμηριωτισμού» και της Λογοτεχνίας-ντοκουμέντου. Η τάση αυτή αναζητεί νέες αφηγηματικές μορφές, μεθόδους και εργαλεία, καθώς οι κλασικές λογοτεχνικές μορφές που αναβιώνουν το παρελθόν δεν επαρκούν, αφού οι παραδοσιακές αφηγηματικές τεχνικές της ρεαλιστικής μυθοπλασίας περισσότερο εκλογικεύουν, εξωραϊζουν και, συνεπώς, νομιμοποιούν τις φρικτές στιγμές της Ιστορίας (π.χ. ιστορικό μυθιστόρημα) παρά το ανα-σταίνουν. Οι λογοτέχνες στο εξής επιζητούν να αποστασιοποιηθούν από την αμφισβητήσιμη μορφή του κλασικού ρεαλισμού και να μεταβούν σε μια Λογοτεχνία του «πραγματικού» και του «τεκμηριωμένου». Η κατάληξη σ' αυτή τη μορφή λογοτεχνικής έκφρασης, η οποία θεωρείται η περισσότερο ρεαλιστικά δραστική, προκύπτει αναπόφευκτα μετά την απόρριψη και την αμφισβήτηση αρχικά του παραδοσιακού ρεαλισμού και στη συνέχεια και του νατουραλισμού (Αξιμιώτου 2006:12-14, Βελουδής 1981: 56-60, Βελουδής 1997:206).

Περίοδος 1830-σήμερα

α. Νεότερη Λογοτεχνία (1920/22-σήμερα)

1. μεταπολεμική περίοδος (1945-1974) και σύγχρονη εποχή (δεκαετία του '70-σήμερα)

▪ **Βασίλης Βασιλικός: «Ζ, φανταστικό ντοκουμέντ ενός εγκλήματος» (μυθιστόρημα-ντοκουμέντο-1966):** η μεταπολεμική ζωή της Ελλάδας κάτω από το σύνδρομο του Εμφυλίου, το οποίο χαρακτηρίζει την περίοδο από το 1949-1967-η πολιτική δολοφονία του βουλευτή της Ε.Δ.Α. Γρηγόρη Λαμπράκη το 1963. Ο Βασιλικός εντάσσει το συγκεκριμένο έργο του σε ένα είδος ανάμεσα στη «μυθοποίηση» και το «ντοκουμέντο». Σε αυτό πραγματοποιείται η τεχνική της σύζευξης και της σύντηξης κειμένων «καθαρού» ρεπορτάζ με κείμενα «καθαρής» λογοτεχνικής μυθοπλασίας (Βελουδής 1997:209, Πολίτης 2001:358).

▪ **Θανάσης Βαλτινός: «Στοιχεία για τη δεκαετία του '60» (μυθιστόρημα-ντοκουμέντο-1989):** το έργο αναβιώνει την ελληνική πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα ολόκληρης της δεκαετίας του '60 με άξονα το μεταναστευτικό ρεύμα που οδήγησε τους Έλληνες σε διάφορες χώρες (Γερμανία, Αυστραλία, Αμερική, Νότια Αφρική). Ουσιαστικά πρόκειται για μία ημερολογιακή κάλυψη της

δεκαετίας του '60 μέσα από ένα σύνολο κειμένων-αυθεντικών ντοκουμέντων μυθοπλαστικά μετεγγραμμένων, όπως ιδιωτική αλληλογραφία, αποκόμματα εφημερίδων, αιτήσεις μετανάστευσης, ανακοινώσεις, διαφημίσεις, ειδήσεις, επιστολές κ.ά.

7. ΕΡΕΥΝΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΩΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΥΛΗΣ ΤΗΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ: αντιστοίχιση των λογοτεχνικών κειμένων των σχολικών εγχειριδίων με την ύλη του μαθήματος της Ιστορίας

7.1 Γενικές παράμετροι της έρευνας

Σε αντίθεση με το προηγούμενο κεφάλαιο όπου γίνεται μια προσπάθεια σταχυολόγησης ενός μέρους των κειμένων της νεοελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής που μπορούν να αξιοποιηθούν στο πλαίσιο της σχολικής ιστορικής διδασκαλίας, στο παρόν κεφάλαιο επιχειρείται ειδικότερα η αντιστοίχιση των λογοτεχνικών κειμένων που περιέχονται στα σχολικά εγχειρίδια της κάθε τάξης με την ύλη της Ιστορίας της ίδιας τάξης.

Συγκεκριμένα, η αντιστοίχιση αφορά την ύλη της Ιστορίας του μαθήματος της Γενικής Παιδείας μόνο και όχι των άλλων μαθημάτων της Ιστορίας (του Λυκείου) για τους εξής λόγους: όσον αφορά τα μαθήματα επιλογής η μη υποχρεωτική διδασκαλία του μαθήματος δημιουργεί επιφυλάξεις για το ποσοστό κατά το οποίο το μάθημα επιλέγεται από τους μαθητές, στο βαθμό μάλιστα που υπάρχουν εναλλακτικές επιλογές ενδεχομένως -για τα δεδομένα της εποχής- περισσότερο προτιμητέες (π.χ. το μάθημα της Πληροφορικής και των ξένων γλωσσών). Συνεπώς, η αντιστοίχιση σε αυτήν την περίπτωση θα ήταν λιγότερο αξιοποιήσιμη από διδακτική άποψη, τουλάχιστον σε σχέση με αυτήν της ύλης του υποχρεωτικού μαθήματος της Γενικής Παιδείας. Επιπλέον, η σταθερότητα της ύλης του μαθήματος Επιλογής στην πορεία της διδασκαλίας του ιστορικού αντικειμένου είναι σημαντικά μικρότερη σε σχέση με αυτήν της ύλης του μαθήματος της Γενικής Παιδείας, η οποία στο μεγαλύτερο ποσοστό της αποτελείται από ένα σχετικά σταθερό (στην παράδοση της ελληνικής σχολικής ιστορικής εκπαίδευσης) σώμα συγκεκριμένων γνώσεων. Έτσι, μπροστά στην προοπτική της αναδιάρθρωσης των σχολικών εγχειριδίων της Ιστορίας του Λυκείου, η ύλη του μαθήματος της Επιλογής συγκεντρώνει μεγαλύτερες πιθανότητες ανανέωσης ως προς το θεματικό περιεχόμενο. Όσον αφορά, τέλος, το μάθημα της θεωρητικής κατεύθυνσης η κατάσταση είναι σαφής: η στενή εξάρτηση του μαθήματος από τους σκοπούς των Πανελλαδικών εξετάσεων δε δημιουργεί το περιθώριο για δημιουργικές προεκτάσεις της διδασκαλίας σε άλλα αντικείμενα, καθώς προέχει η ανάγκη της κάλυψης της ύλης. Αλλά, και γενικότερα, το πλαίσιο της διδασκαλίας του ιστορικού μαθήματος στο Λύκειο, ακριβώς λόγω του -άτυπου μεν αλλά σχεδόν παγιωμένου δε- προσανατολισμού της βαθμίδας στη διαδικασία των Πανελληνίων, καθιστά τις πρακτικές της διεπιστημονικής συσχέτισης ένα είδος διδακτικής πολυτέλειας.

Προφανώς, η αντιστοίχιση της ύλης των δύο γνωστικών αντικειμένων της ίδιας τάξης παραπέμπει περισσότερο στην πρακτική της διεπιστημονικότητας (οριζόντια διασύνδεση των γνωστικών αντικειμένων και εύρεση των κοινών σημείων προβληματισμού τους) με τις διδακτικές μορφές διεπιστημονικής συσχέτισης που αναλύθηκαν στο υποκεφ.5.3.2. Ωστόσο, η συγκεκριμένη αντιστοίχιση μπορεί να αξιοποιηθεί και στο πλαίσιο των διαθεματικών διδακτικών εφαρμογών που με βάση ένα κοινό θεματικό πυρήνα εξακτινώνουν τη μελέτη σε όμορους και μη κλάδους, με την προϋπόθεση ότι η διαθεματική δραστηριότητα (π.χ. project) θα αφορά ένα θέμα που, εκτός των άλλων μαθημάτων, θα εμπλέκει για την εξέτασή του και τη συνδρομή της ύλης της Ιστορίας της ίδιας τάξης στην οποία εφαρμόζεται το διαθεματικό

σχέδιο-εργασία, και, παράλληλα, θα χρησιμοποιεί την ύλη της Λογοτεχνίας της ίδιας τάξης ως πηγή για την Ιστορία⁵⁵.

Έτσι, η παρακάτω αντιστοίχιση αφορά την ύλη της ίδιας τάξης, καθώς, παρόλο που ένα κείμενο της Λογοτεχνίας για παράδειγμα της Α' τάξης μπορεί να αναφέρεται στο περιεχόμενο της ύλης της Ιστορίας άλλης τάξης, δεν μπορεί να εξυπηρετήσει τις ανάγκες της (σχολικής) διεπιστημονικότητας εκείνης κατά την οποία διασυνδέεται η ύλη των μαθημάτων της ίδιας τάξης. Βέβαια, το συγκεκριμένο κείμενο μπορεί να αξιοποιηθεί σε κάθε περίπτωση ως πηγή για τη διδασκαλία της Ιστορίας διάφορων τάξεων (του Γυμνασίου ή του Λυκείου αντίστοιχα και ανεξάρτητα με την τάξη στην οποία το βιβλίο περιέχεται) τόσο στην αυτόνομη διδασκαλία του μαθήματος όσο και στα διάφορα διαθεματικά σχέδια των διάφορων τάξεων. Επειδή, όμως, η συγκεκριμένη διάσταση του θέματος καλύφθηκε εν μέρει στο προηγούμενο κεφάλαιο, στο οποίο παρατίθενται γενικά τα διάφορα λογοτεχνικά κείμενα-ιστορικές πηγές (και των σχολικών εγχειριδίων, μόνο της νεοελληνικής παραγωγής) ανεξάρτητα από τις διεπιστημονικές σχέσεις τους σε επίπεδο σχολικής διδασκαλίας, εδώ εξετάζονται πιο συγκεκριμένα τα περιθώρια που προσφέρει η ύλη των δύο μαθημάτων της ίδιας τάξης για μια μεταξύ τους διεπιστημονική διαδύνδεση σε επίπεδο κοινής ύλης, Ωρολόγιου και Αναλυτικού Προγράμματος.

Όσον αφορά την ύλη της Λογοτεχνίας της παρούσας αντιστοίχισης, αυτή αφορά το περιεχόμενο των νέων βιβλίων για τις τρεις τάξεις του Γυμνασίου (σε ισχύ από το 2006) και το περιεχόμενο των παλιών -υπό αναθεώρηση στο άμεσο μέλλον- βιβλίων για τις τρεις τάξεις του Λυκείου. Όσον αφορά την ύλη της Ιστορίας, καθώς η αναδιάρθρωση του περιεχομένου των εγχειριδίων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης βρίσκεται σε εξέλιξη -προσπάθεια που έχει ήδη πραγματοποιηθεί με την έκδοση των νέων βιβλίων Ιστορίας για το Γυμνάσιο-, προτιμήθηκε η αντιστοίχιση με την ύλη της Ιστορίας ως γενικότερης θεματικής κατηγορίας. Η αντιστοίχιση στηρίζεται στη συγκεκριμένη ύλη που περιέχεται στα επίσημα Ε.Π.Π.Σ. (Ενιαία Προγράμματα Σπουδών για το Γυμνάσιο και το Λύκειο) και Δ.Ε.Π.Π.Σ. Ιστορίας (Διαθεματικά Προγράμματα Σπουδών μόνο για το Γυμνάσιο).

Η παρακάτω αντιστοίχιση είναι περιληπτική και όχι αναλυτική, σε αντίθεση με την εξέταση των λογοτεχνικών κειμένων της χρονολογικής και ειδολογικής ταξινόμησης του προηγούμενου κεφαλαίου στην οποία γίνεται μια συνοπτική ανάλυση του περιεχομένου του κειμένου και της σύνδεσής του με την γενική Ιστορία. Αυτό υπαγορεύεται από τους εξής λόγους:

⁵⁵. Κατα τα άλλα, όταν ο εκπαιδευτικός επιθυμεί να εφαρμόσει διάφορες διεπιστημονικές και διαθεματικές συσχετίσεις ανάμεσα στα δύο αντικείμενα αλλά δεν υφίσταται κάποια αντιστοίχιση μεταξύ της ύλης τους, μπορεί να καταφύγει μέσω προσωπικής έρευνας στην εύρεση του υλικού λογοτεχνικών κειμένων για τη διδακτική ενότητα της Ιστορίας που θέλει να διδάξει. Κατά καιρούς, έχουν γίνει διάφορες μελέτες του θέματος που μπορεί να λειτουργήσουν ως οδηγός-corpus λογοτεχνικού υλικού (π.χ. Ζ.Σπανάκου, Γ.Βαγιανός, κ.τ.λ.). Με την ίδια λογική επιχειρήθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο η ανθολόγηση των λογοτεχνικών κειμένων, η οποία και περιορίστηκε μόνο στην Νεοελληνική Λογοτεχνία (ένα εξίσου ενδιαφέρον πεδίο υφίσταται όσον αφορά τις προοπτικές διασύνδεσης της ξένης Λογοτεχνίας και της παγκόσμιας -ιδιαίτερα- Ιστορίας), και η οποία έχει περισσότερο ταξινομικό, ενδεικτικό και υποβοηθητικό χαρακτήρα για τη διδακτική πράξη παρά αναλυτικό για το κάθε κείμενο ξεχωριστά. Σαφώς, το εύρος του υλικού είναι πολύ μεγαλύτερο (ενδεικτική είναι η περίπτωση της σύγχρονης Λογοτεχνίας που δεν έχει καταγραφεί συστηματικά σε κάποια Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας λόγω της συγχρονικότητάς της), ενώ το ιστορικό αναφερόμενο μέσα σε κάθε κείμενο είναι εν μέρει υποκειμενικό (όχι μόνο σχετικά με το αν υπάρχει και σε ποιο βαθμό αλλά και υποκειμενικά ερμηνεύσιμο, δηλαδή τί εμείς καταλαβαίνουμε ότι μας «λέει» για την Ιστορία) με ό,τι αυτό συνεπάγεται όχι μόνο για κάθε παρόμοια ταξινόμηση που επιχειρείται, αλλά και για κάθε επιλογή που θα κάνει ο εκπαιδευτικός όσον αφορά τα λογοτεχνικά κείμενα που θα χρησιμοποιήσει ως πηγές.

α) όλα σχεδόν τα κείμενα των σχολικών εγχειριδίων της Λογοτεχνίας με ιστορική διάσταση έχουν ήδη συμπεριληφθεί στην παραπάνω ταξινόμηση και αναλύονται συνοπτικά εκεί, και

β) εν όψει της μελλοντικής αλλαγής των βιβλίων της Λογοτεχνίας για το Λύκειο, μια αναλυτική εξέταση των κειμένων ως προς τη συσχέτισή τους με την ύλη της Ιστορίας της αντίστοιχης τάξης θα είχε εξαιρετικά εφήμερο χαρακτήρα, καθώς, μετά τις όποιες αλλαγές, ενδέχεται η αντιστοίχιση αυτή (και επομένως η ανάλογη ανάλυση σε σχέση με την συγκεκριμένη ύλη) να μην υφίσταται ως διδακτικά αξιοποιήσιμη. Γι' αυτό άλλωστε θεωρήθηκε προτιμότερο η ανάδειξη της συσχέτισης του περιεχομένου της Λογοτεχνίας και της Ιστορίας να είναι αναλυτικότερη σε μια ταξινόμηση σαν αυτή του προηγούμενου κεφαλαίου, όπου το λογοτεχνικό κείμενο εντάσσεται στα ιστορικά συμφραζόμενά του ανεξάρτητα από το αν το ιστορικό περιεχόμενο που εντοπίζεται σε αυτά διδάσκεται ή όχι στην σχολική Ιστορία σήμερα στο παρελθόν ή στο μέλλον, ώστε το εγχείρημα να έχει κάποια διαχρονική αξία.

γ) η διεξοδικότερη ανάλυση του ιστορικού περιεχομένου μόνο των λογοτεχνικών κειμένων που περιλαμβάνονται στα σχολικά βιβλία ως προς τη σχέση τους με την αντίστοιχη ιστορική ύλη της ίδιας τάξης, εκτός από το ότι θα παρέμενε ενδεχομένως χωρίς διδακτική λειτουργική αξία, αφού κάποια από αυτά προφανώς θα αποκλειστούν ενόψει της μελλοντικής αναδιάρθρωσης του περιεχομένου των βιβλίων Λογοτεχνίας (του Λυκείου), θα απέδιδε έμμεσα και ένα ξεχωριστό αξιολογικό βάρος στα συγκεκριμένα κείμενα σε αντίθεση με τα άλλα κείμενα της συνολικής λογοτεχνικής παραγωγής που δεν θα αναλύονταν, αφού δε συμπεριλαμβάνονται στα βιβλία. Συνεπώς, θα μετατρέποταν σε έναν αποσπασματικό οδηγό διδακτικής πρότασης χωρίς προφανή αξία και με επιφανειακά κριτήρια επιλογής ως προς την ανάλυση των κειμένων.

Γενικά, στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας θεωρήθηκε προσφορότερη η ταξινόμηση διάφορων λογοτεχνικών κειμένων ως προς το είδος και το ιστορικό θέμα τους ανεξάρτητα από το αν διδάσκονται ή όχι στο σχολείο, καθώς μόνο αυτή θα μπορούσε να αποδώσει -έστω και μερικώς- μια συνολική εικόνα του ζητήματος της σχέσης Λογοτεχνίας και Ιστορίας.

Σαφώς ένα ενδιαφέρον από διδακτική, ιστορική και λογοτεχνική διάσταση εγχείρημα θα ήταν αυτό της διεξοδικής ανάλυσης όλων των κειμένων της μέχρι τώρα λογοτεχνικής παραγωγής σε σχέση με το ιστορικό περιεχόμενό τους ή και μόνο αυτών που περιέχονται στα σχολικά εγχειρίδια ως προς τη διεπιστημονική συσχέτισή τους με την ιστορική ύλη των αντίστοιχων κάθε φορά τάξεων, με την προϋπόθεση ωστόσο ότι τα περιεχόμενα των παραπάνω μαθημάτων θα είχαν κάποια προοπτική μιας σχετικής μονιμότητας για κάποιο διάστημα στη σχολική διδασκαλία.

Τα παρακάτω λογοτεχνικά κείμενα της ανθολόγησης αναλύονται συνοπτικά με βάση δυο θεματικούς άξονες:

α) Επίπεδο πραγματολογικής γνώσης: αφορά το περιεχόμενο του λογοτεχνικού έργου σε πληροφοριακά στοιχεία (πρόσωπα, γεγονότα, ιστορικές περίοδοι) εξωτερικά επαληθεύσιμα από την επιστήμη της Ιστορίας. Εδώ, η πραγματολογική ανάλυση αφορά εκείνη τη διάσταση της Λογοτεχνίας ως σχετικά συγκρίσιμης κατηγορίας ιστορικής γνώσης.

β) Επίπεδο εννοιολογικής γνώσης: πρόκειται για γενικές ιστορικές έννοιες που εμπίπτουν στο επίπεδο της ενδοκλαδικής εννοιολογικής διάστασης του αντικειμένου της Ιστορίας, και οι οποίες κατά κάποιο τρόπο «ομαδοποιούν», συγκροτούν και ενοποιούν την ανθρώπινη ιστορική εμπειρία σε εννοιολογικές κατηγορίες και, περαιτέρω, υποβοηθούν την ιστορική κατανόηση και «τακτοποίηση» του ιστορικού παρελθόντος σε σχήματα ιστορικής ερμηνείας και συνεκτικής ιστορικής αντίληψης:

A. Άξονες εννοιολογικής γνώσης:

1. Οι ήρωες στην Ιστορία

- αφανείς ήρωες (η μορφή της γυναίκας στην Ιστορία, η δράση της νεολαίας, παιδί και Ιστορία)

- η (αυτο)θυσία ως εκδήλωση ιδεολογικής διαμαρτυρίας στις διάφορες ιστορικές εποχές

- το δίπολο αυτοθυσία-ελευθερία

- το ηρωικό κατόρθωμα στη συνείδηση του λαού

2. Το φαινόμενο του πολέμου (οποιασδήποτε μορφής) και της ξένης κατοχής

- ο παραλογισμός, η βιαιότητα και οι μέθοδοι εξόντωσης του αντιπάλου

- η αρνητική επίδραση στη ζωή των ανθρώπων, στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και των λαών

α) θύτες: η αναίρεση της ανθρώπινης φύσης που εκδηλώνεται ως απώλεια της αξιοπρέπειας, της συνείδησης και της ατομικότητας, ως παράκαμψη των ιδεολογιών και των πεποιθήσεων και,

-β) θύματα: η παραβίαση της ανθρώπινης φύσης που εκδηλώνεται ως καταπίεση της έκφρασης και των συναισθημάτων, ως αλλοτρίωση μέσα στη δίνη των εξελίξεων. Περαιτέρω αντανακλάται στις ανθρώπινες σχέσεις, προσωπικές και κοινωνικές, στην ποιότητα της καθημερινής ζωής (περιορισμοί της ελευθερίας, κακουχίες, βασανισμοί και παραβίαση των ανθρώπινων δικαιωμάτων, φυλακίσεις, εξορία) και στις σχέσεις μεταξύ των λαών (ιδεολογικές συγκρούσεις, διαίρεση σε ιδεολογικά και πολιτικά στρατόπεδα και ομάδες)

- η αντίσταση στον κατακτητή

- η μορφή του εχθρού /αντιπάλου / κατακτητή

- πόλεμος ≠ ειρήνη

3. Η συνέχεια και η ενότητα του Ελληνισμού και της Ιστορίας του

4. Σχέσεις κρατών, πόλεων και γενικά γεωγραφικών περιοχών (ο ρόλος των ξένων δυνάμεων, οι διάφοροι δεσμοί, οι συγκρούσεις όμορων περιοχών, κρατών, πόλεων)

5. Αντιλήψεις των μεταγενέστερων για την Ιστορία

- ιστορική μνήμη και συνείδηση ≠ ιστορική λήθη και έλλειψη ιστορικής συνείδησης.

- ιστορικές αξιολογικές κρίσεις

6. Η επίδραση της Ιστορίας (ιστορικών συνθηκών, γεγονότων και εξελίξεων) στο άτομο (προσωπική, κοινωνική και οικονομική ζωή, ψυχολογία, συμπεριφορά, ήθη, διαμόρφωση ανθρώπινων τύπων σε συνάρτηση με το ιστορικό περιβάλλον) και στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων

7. Η στάση απέναντι στην Ιστορία

- το άτομο ως θύμα της Ιστορίας: ο άνθρωπος ως αντικείμενο της Ιστορίας, του οποίου η μοίρα και η τύχη καθορίζεται από ιστορικές εξελίξεις που ο ίδιος δεν μπορεί να υπερβεί. Η στάση της παραίτησης, του συμβιβασμού και της μοιρολατρίας και,

- το άτομο ως ενεργός συντελεστής της Ιστορίας: αντίσταση, δράση και μαχητικότητα απέναντι στη ροή της Ιστορίας

8. Ολοκληρωτικά καθεστώτα (φασισμός, στρατιωτική δικτατορία, ναζισμός)

9. Μετανάστες

10. Αναμέτρηση πολιτισμών (η διατήρηση της εθνικής ταυτότητας)

11. Η σύγκρουση των κοινωνικών τάξεων

12. Οι Έλληνες και οι «άλλοι» (Αραβες, Τούρκοι, αλλά και οι Ευρωπαίοι γενικότερα)

13. Η διαδοχή των ιστορικών εποχών: το ρεύμα της ιστορικής εξέλιξης και η επίδρασή του στο άτομο και το σύνολο

14. Η «αναλογία» στην Ιστορία (ομοιότητες και διαφορές ιστορικών προσώπων, ιστορικών ανθρώπινων τύπων, ιστορικών γεγονότων, περιόδων και γενεών)

15.Οι ηγετικές μορφές της Ιστορίας (πολιτικοί, λόγιοι, αγωνιστές)

16.Αγώνες των λαών

- αγώνες που δικαιώνονται (για την ελευθερία, την ισότητα, την ειρήνη)

- αγώνες που καταδικάζονται (ιδεολογικής επιβολής)

17.Γράμματα-Τέχνη-Επιστήμη

Ένα άλλο ενδιαφέρον επίπεδο θα μπορούσε να αποτελέσει αυτό της «δομής της αίσθησης» της Ιστορίας (σύμφωνα με τον όρο του R.Williams) στα λογοτεχνικά κείμενα, στο οποίο θα εξεταζόταν η αντανάκλαση του ιστορικού αναφερόμενου του λογοτεχνικού κειμένου στην αναθεώρηση, τον εμπλουτισμό και την προέκταση της ιστορικής συνείδησης, κατανόησης και αντίληψης των μαθητών σε σχέση με μια προηγούμενη -πριν από την ανάγνωση του κειμένου- ιστορική κατανόηση και αντίληψη.Ωστόσο, το απόσταγμα της ιστορικής αίσθησης που μπορεί να μεταφέρει το κάθε κείμενο στο μαθητή-αναγνώστη κατά τη σχολική διδασκαλία, περιλαμβάνει τις εντελώς ξεχωριστές και διαφοροποιημένες συνθήκες του βιώματος της κάθε διδασκαλίας, το χειρισμό του κειμένου από μαθητές και εκπαιδευτικό, τις ιδιαίτερες συνθήκες και την ποιότητα της κάθε διδασκαλίας, το είδος της αναγνωστικής εμπειρίας και ικανότητας των μαθητών, τις ιστορικές γνώσεις τους και ένα πλήθος υποκειμενικών και αστάθμητων παραγόντων οι οποίοι δεν επιτρέπουν να καθοριστεί μια γενικευμένη «δομή της αίσθησης», το είδος της ενσυναίσθησης που μπορεί να προκαλέσει το κάθε κείμενο.Έτσι, η συγκεκριμένη διάσταση της ιστορικότητας του κάθε λογοτεχνικού κειμένου, η «εμπειρία» του εν ολίγοις και η αξία αυτής της εμπειρίας για τη γνώση της Ιστορίας, δεν μπορεί να σχηματιστεί εδώ σε κατηγορίες και εκλογικεύσεις επιπέδων ταξινόμησης.Πρόκειται για μια διάσταση του ιστορικού λογοτεχνικού κειμένου ανεπίδεκτης εξωτερικής αντικειμενικής επαλήθευσης με την στενή έννοια της ιστορικής επιστήμης, η οποία εμπίπτει στο επίπεδο της απόλυτα προσωπικής αναγνωστικής εμπειρίας του ατόμου και για την οποία οι μόνοι μάρτυρες της και ικανοί να την καταγράψουν είναι ο εκπαιδευτικός και οι μαθητές του.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ: συμπεράσματα

Είναι γεγονός ότι, πέρα από τις όποιες χρήσεις επιφυλάσσουμε στο λογοτεχνικό κείμενο, αυτό παραμένει κατά κύριο λόγο δεμένο στο άρμα της καλλιτεχνικής έκφρασης και επικοινωνίας και μόνο δευτερευόντως διαθέτει μια χρηστική αξία ως ιστορική πηγή. Μέσα από τη διερεύνηση των διάφορων κατηγοριών των παραδειγματικών θεωρήσεων της Λογοτεχνίας προκύπτει ότι η αποδοχή του λογοτεχνικού λόγου ως νόμιμης ιστορικής μαρτυρίας γίνεται αποδεκτή κυρίως στο πλαίσιο των θεωριών που εμπίπτουν στην κατηγορία της ιστορικιστικής θεώρησης της Λογοτεχνίας (Ιστορικισμός), η οποία αναγνωρίζει το λογοτεχνικό κείμενο ως προϊόν της ιστορικοκοινωνικής πραγματικότητας. Γενικά, η καθιέρωση της διαλεκτικής σχέσης της Λογοτεχνίας με τον εξωτερικό αντικειμενικό κόσμο (κοινωνικό, ιστορικό, πολιτισμικό, ιδεολογικό) προκύπτει μέσα από το σύνολο των εξωκειμενικών λογοτεχνικών θεωριών, που αποσπών το κείμενο από τον εγκλεισμό της αυτοαναφορικότητάς του.

Την ευρύτητα του ζητήματος της διαπλοκής της Ιστορίας με τη Λογοτεχνία αποκαλύπτει η διερεύνηση των ειδικότερων σχέσεων σύγκλισης και διαφοροποίησης μεταξύ των δύο κλάδων, σε επίπεδο περιεχομένου, σκοπού, διαδικασίας / μεθόδων, γλώσσας και αποτελέσματος. Όπως προκύπτει, οι διαχωριστικές γραμμές μεταξύ των δύο δεν είναι τόσο απόλυτες ή, τουλάχιστον, τόσο άκαμπτες, ώστε να μην επιτρέπουν την ανάπτυξη μιας διαλεκτικής σχέσης μεταξύ τους όσον αφορά την ιστορική γνώση, κατανόηση, ερμηνεία και αίσθηση. Συνολικά, αυτό που προκύπτει ως βασικό πόρισμα από την εξέταση αυτής της σχέσης είναι ότι η κύρια συνεισφορά της Λογοτεχνίας στην ιστορική επιστήμη και στο άτομο που διερευνά και επιθυμεί να κατανοήσει το πολυδιάστατο παρελθόν εντοπίζεται στο ότι αυτή καλύπτει μια *ipso facto* αδυναμία της ιστορικής επιστήμης: σε αντίθεση με το σταθερά προσανατολισμένο προς την αντικειμενική αλήθεια ιστορικό έργο, η λογοτεχνική ιστορική αναπαράσταση ευνοεί ένα είδος εποπτείας της ιστορικής ανθρώπινης εμπειρίας που συνενώνει το γενικό με το ειδικό και βρίσκεται εγγύτερα σε αυτό που η Ιστορία συχνά αποτυγχάνει να αναβιώσει: τη «δομή της αίσθησης» της ιστορικής πραγματικότητας.

Επιπλέον, η ειδικότερη εξέταση της Λογοτεχνίας ως ιστορικής πηγής ανέδειξε την εξακτίνοση του θέματος σε πολλά επίπεδα, όπως η ιστοριογραφία, οι παράμετροι της λογοτεχνικής ιστορικής πηγής (η διάσταση της αναφορικότητας της Λογοτεχνίας, η μορφή της ιστορικής αλήθειας που προωθεί, το είδος της ως ιστορικής πηγής, τα όρια και οι περιορισμοί της ιστορικής αναπαράστασης που τη δεσμεύουν), καθώς και στο επίπεδο της διδασκαλίας των δύο κλάδων ως γνωστικών αντικειμένων στη σχολική πράξη.

Ως προς την ιστοριογραφική διάσταση του θέματος, όπως προκύπτει από τη σχετική μελέτη, η αξιοποίηση της λογοτεχνικής μαρτυρίας βρίσκεται σήμερα σε συμφωνία με τη γενικότερη ιστοριογραφική πρακτική, η οποία έχει διευρύνει τόσο το θεματικό περιεχόμενό της όσο και το διεπιστημονικό χαρακτήρα της, ώστε να επιστρατεύει στο μεθοδολογικό δυναμικό της ακόμα και την τέχνη. Παράλληλα, η Λογοτεχνία έχει από καιρό ενταχθεί στο ταξινομικό σύστημα των ιστορικών πηγών, με αποτέλεσμα οι σημερινές διδακτικές απόπειρες του εκπαιδευτικού να αξιοποιήσει στην ιστορική διδασκαλία τη λογοτεχνική πηγή να διαθέτουν μεθοδολογικό και επιστημονικό έρεισμα.

Όσον αφορά την ειδικότερη εξέταση της λογοτεχνικής ιστορικής πηγής, μετά την πραγμάτευση των σχετικών θεωρητικών τοποθετήσεων προκύπτει ότι ανάμεσα στις απόψεις που απορρίπτουν τη σχέση της Λογοτεχνίας με τον κόσμο της ανθρώπινης εμπειρίας και σε αυτές που της αποδίδουν μια στενή «μιμητική» λειτουργία πρέπει να

μεσολαβήσει η αντίληψη της Λογοτεχνίας ως αντανάκλασης της εξωτερικής πραγματικότητας, αλλά με βάση τους όρους και τις προϋποθέσεις της λογοτεχνικής σημείωσης. Ως είδος ιστορικής αλήθειας η (ιστορική) Λογοτεχνία υπερβαίνει την ευθεία αντιπαραβολή της με το σώμα των επαληθεύσιμων ιστορικών γνώσεων, που αξιώνουν την αντικειμενικότητα της ιστορικής αλήθειας. Ως είδος ιστορικής πηγής απαιτεί, επίσης, συγκεκριμένη μεθοδολογική επεξεργασία, ενώ ακριβώς η φύση και η λειτουργία της ως καλλιτεχνικό πρώτα και μετά ιστορικό και κοινωνικό φαινόμενο θέτει τις προοπτικές αλλά και τα όρια της ιστορικής αξιοποίησής της.

Ως προς τη διαθεματική και διεπιστημονική προσέγγιση της σχέσης μεταξύ των δύο κλάδων (στο Γυμνάσιο) σε επίπεδο διδακτικής πράξης τόσο όσον αφορά τα Δ.Ε.Π.Π.Σ. (διαθεματικοί στόχοι και διαθεματικές δραστηριότητες) όσο και τα σχολικά εγχειρίδια (διαθεματικές δραστηριότητες και ερωτήσεις) διαφαίνεται η διάθεση να συνδεθεί το μάθημα της Ιστορίας με αυτό της Λογοτεχνίας, περισσότερο στο Δ.Ε.Π.Π.Σ. και τα σχολικά εγχειρίδια της Λογοτεχνίας και λιγότερο στα αντίστοιχα της Ιστορίας. Ωστόσο, σε σχέση με τις αντικειμενικές δυνατότητες να αναπτυχθούν και να διασυνδεθούν με συγκεκριμένους τρόπους τα περιεχόμενα των δύο μαθημάτων, η έρευνα αποκαλύπτει τα εξής: η οριζόντια διασύνδεση της ύλης της Λογοτεχνίας και της Ιστορίας στην ίδια τάξη πραγματοποιείται κυρίως στην Γ' Γυμνασίου και στην Γ' Λυκείου, όπου μεγάλο μέρος των λογοτεχνικών κειμένων εμπίπτει θεματικά στην ιστορική ύλη που διδάσκεται παράλληλα στην ίδια τάξη, γεγονός που μεγιστοποιεί τις προοπτικές της διεπιστημονικής συσχέτισης της ύλης των δύο μαθημάτων στο επίπεδο της κοινής ύλης. Στις άλλες περιπτώσεις υφίσταται, βέβαια, πάντα η δυνατότητα της αξιοποίησης της Λογοτεχνίας ως πηγής για την ιστορική ύλη, αλλά όχι στο επίπεδο της συγκεκριμένης ύλης που διδάσκεται στο μάθημα της Λογοτεχνίας. Σε αυτές τις περιπτώσεις το λογοτεχνικό υλικό που θα αξιοποιηθεί για τους σκοπούς της διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας προφανώς θα αναζητηθεί από τον εκπαιδευτικό σε άλλα κείμενα που δε διδάσκονται στη συγκεκριμένη τάξη. Επίσης, στο σύνολό τους τα λογοτεχνικά κείμενα που διασυνδέονται οριζόντια με την αντίστοιχη ύλη της Ιστορίας της ίδιας τάξης εμπίπτουν στο μεγαλύτερο ποσοστό στην Πολιτική (και συχνά στην πολεμική) Ιστορία, λιγότερο στην Κοινωνική και ακόμα σπανιότερα στην Πολιτιστική και την Οικονομική Ιστορία.

Πέρα από τα παραπάνω και από γενικότερη άποψη, οι δυνατότητες της διαθεματικής και διεπιστημονικής συσχέτισης των δύο μαθημάτων στο επίπεδο του Ω.Π. είναι πολλαπλές. Ανεξάρτητα από το ζήτημα της οριζόντιας ανάπτυξης και σύνδεσης των περιεχομένων της Ιστορίας και της Λογοτεχνίας της ίδιας τάξης, η δομή του Ω.Π. και για τα δύο μαθήματα προσφέρει άφθονες δυνατότητες στον εκπαιδευτικό όχι μόνο να αξιοποιήσει τη Λογοτεχνία για τους σκοπούς της ιστορικής διδασκαλίας αλλά και την Ιστορία για τους σκοπούς της διδασκαλίας της Λογοτεχνίας (υποκεφ.5.3.5).

Βέβαια, το αμέσως επόμενο ζήτημα που διερευνήθηκε είναι η μεθοδολογική διάσταση του θέματος. Από τη διερεύνηση αυτή αποδείχθηκε ότι η αξιοποίηση των λογοτεχνικών πηγών δεν μπορεί να υποβιβάζεται σε μια τυχαία και ευκαιριακή προέκταση εκφυλισμένης διαθεματικής και διεπιστημονικής εφαρμογής. Αντίθετα, πρέπει να συνιστά μια σκόπιμη και μεθοδευμένη διδακτική πρόταση και να κατευθύνεται από συγκεκριμένο οργανωτικό σχέδιο, το οποίο εκτείνεται από το σχεδιασμό ως τη διεξαγωγή και την αξιολόγηση μιας διδασκαλίας με τη χρήση πηγών γενικά και λογοτεχνικών πηγών ειδικότερα.

Τέλος, από την προσπάθεια να αναζητηθούν και να ταξινομηθούν τα κείμενα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας που μπορούν να αξιοποιηθούν ως ιστορικές πηγές (με τη

στενότερη ή την ευρύτερη έννοια κατά περίπτωση) συνάγονται τα εξής: τα κείμενα αναφέρονται σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό και με τον έναν ή τον άλλο τρόπο στην Ιστορία. Ωστόσο, το είδος, ο βαθμός και η έκταση της συσχέτισης με το ιστορικό παρελθόν δεν είναι ίδια σε όλες τις περιπτώσεις. Συγκεκριμένα, οι τρόποι της λογοτεχνικής απόδοσης του ιστορικού παρελθόντος και η μορφή με την οποία η Ιστορία διοχετεύεται μέσα στο κείμενο είναι οι εξής:

α) το παρελθόν (γεγονότα, περίοδοι, πρόσωπα) εκτυλίσσεται «μπροστά μας» και η αφήγηση το αναβιώνει μέσα στο ιστορικό χρονικό πλαίσιο της εξέλιξής του, τη στιγμή που το γεγονός συνέβαινε, το ιστορικό πρόσωπο ζούσε και η ιστορική περίοδος διαμορφωνόταν,

β) η Ιστορία μεταφέρεται στο λογοτεχνικό έργο ως μνήμη που επιδρά στο παρόν μέσα από τα μάτια κάποιου προσώπου που τη βίωσε. Η αφήγηση στη συγκεκριμένη περίπτωση αποκαλύπτει την επίδραση της ιστορικής εμπειρίας στη σκέψη σε ένα μεταγενέστερο χρονικό διάστημα και τοποθετημένης στο μεταίχμιο παρελθόντος και παρόντος. Με άλλα λόγια η αφήγηση αποτελεί αφορμή για σκέψη και «τακτοποίηση» της ιστορικής εμπειρίας στο παρόν. Εκείνο που την υποκινεί είναι βέβαια η μνήμη, αλλά μέσα από τη μνήμη που ενεργοποιείται αναπαρίσταται και ενεργοποιείται σε μεγαλύτερη ή μικρότερη έκταση και το ίδιο το ιστορικό γεγονός, το πρόσωπο, η περίοδος,

γ) σε κάποια κείμενα η Ιστορία βρίσκεται στον πυρήνα της αφήγησης, με αποτέλεσμα αυτή να αποτελεί ουσιαστικά αναπαράσταση των επιμέρους στοιχείων, περιστατικών, χαρακτηριστικών, συνθηκών, δρώντων, αιτιών και συνεπειών της ιστορικής πραγματικότητας και εξέλιξης του παρελθόντος. Σε αυτήν την περίπτωση το λογοτεχνικό κείμενο συνιστά μια λογοτεχνική επεξεργασία της Ιστορίας στα δομικά της μέρη,

δ) σε άλλα κείμενα η Ιστορία βρίσκεται στο περιθώριο της αφήγησης και λειτουργεί όχι τόσο ως θεματικός πυρήνας όσο ως θεματικό υπόστρωμα. Αυτό που προέχει δεν είναι η παρουσίαση του ιστορικού γεγονότος, της περιόδου ή του προσώπου, αλλά των επιδράσεων της Ιστορίας και της προέκτασής της στις κοινωνικές συνθήκες, τις ατομικές ιστορίες, τους ανθρώπινους τύπους, την ψυχολογία του ατόμου και του συνόλου, τη ζωή ενός τόπου ή και τη σκέψη των μεταγενέστερων,

ε) επιπλέον σε κάποια κείμενα ο χρόνος και ο τόπος δεν προσδιορίζονται με σαφή τρόπο, αλλά η περιρρέουσα ατμόσφαιρα, οι εικόνες, τα γεγονότα, τα διάφορα γλωσσικά ή υλικά στοιχεία, οι άνθρωποι τύποι μπορούν να λειτουργήσουν κατατοπιστικά, ώστε το ιστορικά άχρονο κείμενο να ενταχθεί σε ένα χρονικό πλαίσιο που υπονοείται ευθέως ή έμμεσα. Πρόκειται για τις περιπτώσεις εκείνες όπου η λογοτεχνική έκφραση επιδιώκει να προσδώσει στο κείμενο λειτουργία συμβολική για διάφορες ιστορικές καταστάσεις, φαινόμενα και ανθρώπινους τύπους στο επίπεδο της διαχρονίας. Αυτά τα κείμενα λόγω της γενικευμένης ιστορικής θεματικής τους μπορούν να ενταχθούν σε διάφορα ιστορικά πλαίσια, και

στ) άλλα κείμενα, είτε τοποθετούνται μέσα σε συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο είτε όχι, λόγω θεματικής μπορούν να προεκταθούν σε γεγονότα, πρόσωπα και καταστάσεις της σύγχρονης ή παλαιότερης ιστορικής συγκυρίας, καθώς τα στοιχεία που υπάρχουν σε αυτά λειτουργούν στο επίπεδο της αναλογίας με παρόντα ή παρελθόντα ιστορικά δρώμενα.

Τέλος, από την ταξινόμηση των γραμματειακών ειδών της νεοελληνικής παραγωγής που παρουσιάζουν ιστορικό ενδιαφέρον, πέρα από την ανάδειξη της ποικιλίας των γραμματειακών ειδών, των οποίων τα κείμενα αφορμώνται από την ιστορική εμπειρία, διαφαίνεται επιπλέον ο βαθμός στον οποίο η εξωτερική ιστορική

πραγματικότητα επέδρασε στον εσωτερικό κόσμο των λογοτεχνών σε ένα εκτενές χρονικό φάσμα, από το 10^ο αιώνα ως σήμερα. Σε όλη αυτή τη χρονική περίοδο ο Έλληνας λογοτέχνης αφομοιώνει και εξωτερικεύει δημιουργικά την πολυδιάστατη ιστορική εμπειρία, τη δική του ή των άλλων, γεγονός που αποκαλύπτει ότι η σχέση αμοιβαιότητας της ελληνικής Ιστορίας και της νεοελληνικής Λογοτεχνίας παρατηρείται ήδη σε μια παλαιότερη χρονική περίοδο, από τις απαρχές κιόλας της δεύτερης και πολύ πριν από την επιστημονική καταγραφή και συγκρότηση της πρώτης.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΓΥΜΝΑΣΙΟ

Πίνακας 1

Α' ΤΑΞΗ						
Λογοτεχνικό κείμενο	Συγγραφέας	Λογοτεχνικό γένος & είδος	Ύλη της σχολικής Ιστορίας (ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ)	Είδος Ιστορίας	Το κείμενο ως ιστορική πηγή	
					επίπεδο πραγματολογικής γνώσης	επίπεδο εννοιολογικής γνώσης
«Ο Ολυμπιακός ύμνος»	Κωστής Παλαμάς	Ποίηση-ύμνος	-Ο ελληνικός κόσμος από το 1100 ως το 479 π.Χ. / Οι Πανελλήνιοι Δεσμοί	Πολιτιστική	-Το πνεύμα, η φιλοσοφία και το είδος των Ολυμπιακών Αγώνων (είδη αγωνισμάτων, η ηθική και όχι η υλική επιβράβευση ως έπαθλο των νικητών, η ευγενής άμιλλα).	-Σχέσεις κρατών (διάφοροι δεσμοί-εδώ μεταξύ των διάφορων γεωγραφικών περιοχών του ελλαδικού χώρου κατά την αρχαϊκή εποχή). -Η «αναλογία» στην Ιστορία (ομοιότητες και διαφορές ιστορικών γεγονότων-οι Ολυμπιακοί Αγώνες στην αρχαία και τη σύγχρονη Ελλάδα).
«Η νίκη του Σπύρου Λούη»	Αγγελική Βαρελά	Έπος-μυθιστόρημα	-Ο ελληνικός κόσμος από το 1100 ως το 479 π.Χ. / Οι Πανελλήνιοι Δεσμοί	Πολιτιστική	-Η αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων το 1896-η νίκη του μαραθωνοδρόμου Σπύρου Λούη.	-Οι ήρωες στην Ιστορία-το ηρωικό κατόρθωμα στη συνείδηση του λαού. -Η «αναλογία» στην Ιστορία (ομοιότητες και διαφορές ιστορικών προσώπων-Ο Σ.Λούης και οι αρχαίοι Ολυμπιονίκες). -Η συνέχεια και η ενότητα του Ελληνισμού και της Ιστορίας του

						(η πολιτιστική συνέχεια της ελληνικής Ιστορίας μέσα από τους Ολυμπιακούς Αγώνες).
--	--	--	--	--	--	---

ΓΥΜΝΑΣΙΟ

Πίνακας 2

Β' ΤΑΞΗ						
Λογοτεχνικό κείμενο	Συγγραφέας	Λογοτεχνικό γένος & είδος	Ύλη της σχολικής Ιστορίας (ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ)	Είδος Ιστορίας	Το κείμενο ως ιστορική πηγή	
					επίπεδο πραγματολογικής γνώσης	επίπεδο εννοιολογικής γνώσης
«Ο Διγενής»		Ποίηση-δημοτικό τραγούδι	<p>-Οι πρώτοι αιώνες του Βυζαντίου (330-717) / Εξωτερικά προβλήματα και οι αγώνες των σημαντικότερων αυτοκρατόρων της περιόδου για την αντιμετώπιση των εξωτερικών κινδύνων (ο Ηράκλειος και η δυναστεία του από το 610-717 μ.Χ.) / Ο θεσμός των θεμάτων στη διοίκηση και την άμυνα της αυτοκρατορίας</p> <p>-Περίοδος της μεγάλης ακμής του Βυζαντίου (717-1025) / Οι αγώνες για την αποκατάσταση των συνόρων της βυζαντινής αυτοκρατορίας / (Η αναμέτρηση του Βυζαντίου με τους Άραβες)</p> <p>-Ο πολιτισμός του Βυζαντίου / Βυζαντινή γραμματεία / Δημόδης Λογοτεχνία</p>	Πολιτική-στρατιωτική /πολεμική	<p>-Οι αγώνες των ακριτών στα σύνορα του βυζαντινού κράτους από τον 7^ο αιώνα μ.Χ.-η φυσιογνωμία και τα χαρακτηριστικά των οροφυλάκων (ανδρεία, σωματική δύναμη).</p> <p>-Η σημασία του θεσμού των «θεμάτων» για την άμυνα των ανατολικών βυζαντινών συνόρων από τον 7^ο αιώνα μ.Χ. και μετά.</p>	<p>-Οι ήρωες στην Ιστορία-το ηρωικό κατόρθωμα στη συνείδηση του λαού.</p> <p>-Σχέσεις κρατών (οι συγκρούσεις όμορων κρατών και περιοχών).</p> <p>-Οι Έλληνες και οι «άλλοι» (Άραβες).</p>

ΓΥΜΝΑΣΙΟ

Πίνακας 3

Γ' ΤΑΞΗ						
Λογοτεχνικό κείμενο	Συγγραφέας	Λογοτεχνικό γένος & είδος	Ύλη της σχολικής Ιστορίας (ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ)	Είδος Ιστορίας	Το κείμενο ως ιστορική πηγή	
					επίπεδο πραγματολογικής γνώσης	επίπεδο εννοιολογικής γνώσης
«Θούριος»	Ρήγας Βελεστινλής	Ποίηση-ύμνος	-Η κρίση του «παλαιού καθεστώτος» και η διαμόρφωση της Νεότερης Ευρώπης (18 ^{ος} -19 ^{ος}) / Η Ελληνική Επανάσταση (1821-1827) / Η εθνική αφύπνιση των Ελλήνων το 18 ^ο αιώνα / Νεοελληνικός Διαφωτισμός	Πολιτική	<p>-Οι δάσκαλοι του γένους ως πρόδρομοι της εθνικής εξέγερσης (η συμμετοχή τους στην εθνική αφύπνιση του Ελληνισμού και την ιδεολογική προετοιμασία της Ελληνικής Επανάστασης).</p> <p>-Οι συνθήκες της ζωής στην Τουρκοκρατία (κλέφτικη ζωή, η στέρηση αγαπημένων προσώπων, η στέρηση της ελευθερίας και οι φυλακίσεις, η λεηλάτηση των περιουσιών).</p> <p>-Το αντιστασιακό πνεύμα του υπόδουλου Ελληνισμού, οι θανάτωσεις των Φαναριωτών με εντολή του Σουλτάνου και οι αγώνες λαϊκών, κληρικών και πολεμιστών.</p> <p>-Το ρεύμα του Νεοελληνικού</p>	<p>-Οι ήρωες στην Ιστορία-το δίπολο αυτοθυσία-ελευθερία.</p> <p>-Το φαινόμενο του πολέμου και της ξένης κατοχής.-Η αντίσταση στον κατακτητή.</p> <p>-Η στάση απέναντι στην Ιστορία-το άτομο ως ενεργός συντελεστής της Ιστορίας.</p> <p>-Οι ηγετικές μορφές της Ιστορίας (λόγιοι).</p> <p>-Αγώνες των λαών-αγώνες που δικαιώνονται (για την ελευθερία, την ισότητα, την ειρήνη).</p>

					<p>Διαφωτισμού στη Λογοτεχνία της εποχής, εκφραζόμενο ως ελπίδα για εθνική απελευθέρωση.</p> <p>-Το προσκλητήριο του Ρήγα προς όλους τους βαλκανικούς λαούς για εθνική συσπείρωση και κοινό αγώνα για την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού και της σουλτανικής τυραννίας.</p>	
«Ο Ρωσσοαγγλογάλλος»	Ανώνυμος	Ποίηση	-Η κρίση του «παλαιού καθεστώτος» και η διαμόρφωση της Νεότερης Ευρώπης (18 ^{ος} -19 ^{ος}) / Η Ελληνική Επανάσταση (1821-1827) / Η εθνική αφύπνιση των Ελλήνων το 18 ^ο αιώνα / Νεοελληνικός Διαφωτισμός	Πολιτική	<p>-Οι κακουχίες των υπόδουλων Ελλήνων κατά την Τουρκοκρατία (σωματικά μαρτύρια, υβρισμοί, αιχμαλωσία, φθορές του άμαχου πληθυσμού, θανατώσεις αγαπημένων προσώπων) και η γενική κατάσταση του πληθυσμού (αμάθεια, πνευματικό σκοτάδι, η αδράνεια των προνομιούχων τάξεων του τόπου και των ξένων ηγετών, η κατάπνιξη των επαναστασιακών πρωτοβουλιών).</p> <p>-Το ρεύμα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού στη Λογοτεχνία της εποχής, εκφραζόμενο ως ελπίδα για εθνική απελευθέρωση.</p>	<p>-Το φαινόμενο του πολέμου και της ξένης κατοχής-η αρνητική επίδραση στη ζωή των ανθρώπων-θύματα.</p> <p>-Η συνέχεια και η ενότητα του Ελληνισμού και της Ιστορίας του (οι υπόδουλοι Έλληνες ως απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων, των οποίων τη σοφία, την ελευθεροφροσύνη και τη φιλοπατρία οφείλουν να μιμηθούν).</p> <p>-Η «αναλογία» στην Ιστορία (διαφορές ιστορικών ανθρώπινων τύπων - αρχαίοι και νεότεροι Έλληνες και ιστορικών περιόδων -Η αρχαία Ελλάδα του φιλελεύθερου και φωτισμένου πνεύματος και η νεότερη περίοδος της υπόδουλης και υποταγμένης Ελλάδας).</p> <p>-Οι Έλληνες και οι «άλλοι»</p>

						(Τούρκοι).
«Ο Παπατρέ - χας»	Αδαμάντιος Κοραΐς	Έπος-διήγημα	-Η κρίση του «παλαιού καθε- στώτος» και η διαμόρφωση της Νεότερης Ευρώπης (18 ^{ος} -19 ^{ος}) / Η Ελληνική Επανά- σταση (1821-1827) / Η εθνι- κή αφύπνιση των Ελλήνων το 18 ^ο αιώνα / Νεοελληνικός Διαφωτισμός	Πολιτική και Πολιτιστική	-Οι δάσκαλοι του γένους ως πρό- δρομοι της εθνικής εξέγερσης (η συμβολή του Κοραΐ στην εθνική αφύπνιση του Ελληνισμού, την παιδεία του γένους, τη συνειδη- τοποίηση της εθνικής ταυτότη- τας και της αξίας της πολιτιστι- κής κληρονομιάς). -Η επίδραση του Διαφωτισμού στη νεοελληνική σκέψη και πρά- ξη, την εθνική αφύπνιση του Ελ- ληνισμού (η διαμόρφωση της πί- στης στην παιδεία και τη γνώση, η ίδρυση σχολείων, η οικονομική ενίσχυση της παιδείας από διά- φορους Έλληνες, ο εκσυγχροني- σμός των σχολικών προγραμμά- των με την εισαγωγή των θετι- κών επιστημών, η επάνδρωση των σχολείων με νεωτεριστές δασκάλους, η μόρφωση του κλή- ρου, η απαλλαγή από τις προλή- ψεις και η εμπιστοσύνη στον «ορθό λόγο»).	-Οι ηγετικές μορφές της Ιστορίας (λόγιοι). -Αναμέτρηση πολιτισμών (η διατή- ρηση της εθνικής ταυτότητας και η τροφοδότηση του ευρωπαϊκού πολι- τισμού από τον ελληνικό). -Οι Έλληνες και οι «άλλοι» (Ευρω- παίοι).

					-Το ρεύμα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού στη Λογοτεχνία της εποχής, εκφραζόμενο ως πίστη στην αξία της παιδείας και της αρχαίας ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς.	
«Το προσκύνημα του Τσάιλντ Χάρολντ»	Λόρδος Μπάυρον	Ποίηση	-Η κρίση του «παλαιού καθεστώτος» και η διαμόρφωση της Νεότερης Ευρώπης (18 ^{ος} -19 ^{ος}) / Η Ελληνική Επανάσταση (1821-1827) / Η εθνική αφύπνιση των Ελλήνων το 18 ^ο αιώνα / Νεοελληνικός Διαφωτισμός	Πολιτιστική	-Οι διάφοροι τρόποι της εκδήλωσης του Νεοελληνικού Διαφωτισμού-η αρχαιολατρία και η στροφή προς την αρχαία ελληνική κληρονομιά και τον κλασικισμό.	-Η «αναλογία» στην Ιστορία (διαφορές ιστορικών περιόδων-η δόξα και το μεγαλείο του αρχαίου πολιτισμού σε αντίθεση με την παρακμή των μνημείων, τη λεηλασία τους και την αρχαιοκαπηλία κατά την περίοδο της υπόδουλης Ελλάδας).
«Απομνημονεύματα»	Γιάννης Μακρυγιάννης	Εξωλογοτεχνικό-απομνημονεύματα	-Η κρίση του «παλαιού καθεστώτος» και η διαμόρφωση της Νεότερης Ευρώπης (18 ^{ος} -19 ^{ος}) / Η Ελληνική Επανάσταση (1821-1827)	Πολιτική-στρατιωτική / πολεμική	-Η προσωπικότητα και ο ρόλος του στρατηγού Μακρυγιάννη στην Ελληνική Επανάσταση. -Η διαφθορά ορισμένων πρώην οπλαρχηγών κατά τη μετεπαναστατική περίοδο και οι προσπάθειες της οικονομικής εξαργύρωσης του Αγώνα.	-Οι ηγετικές μορφές στην Ιστορία (αγωνιστές).
«Ελεύθεροι Πολιορκημένοι»	Διονύσιος Σολωμός	Ποίηση	-Η κρίση του «παλαιού καθεστώτος» και η διαμόρφωση της Νεότερης Ευρώπης (18 ^{ος} -19 ^{ος}) / Η Ελληνική Επανάσταση (1821-1827) / Τα κυριότερα στρατιωτικά γεγονότα της Επανάστασης	Πολιτική-στρατιωτική / πολεμική	-Η δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου κατά το 1825-1826 (η δραματική κατάσταση των πολιορκημένων σε υλικό και ανθρώπινο επίπεδο: η πείνα, η σωματική εξάντληση, η πτώση του ηθικού, η δεινή ψυχολογική κα-	-Το φαινόμενο του πολέμου και της ξένης κατοχής-η αρνητική επίδραση του πολέμου στη ζωή των ανθρωπών-θύματα.

					τάσταση και η πάλη των πολεμιστών με τις συναισθηματικές αδυναμίες και τα διλήμματά τους).	
«Τα κείμενα της ενότητας»	Οι Φαναριώτες και οι Ρομαντικοί των Αθηνών	Ποίηση και Πεζογραφία	-Η κρίση του «παλαιού καθεστώτος» και η διαμόρφωση της Νεότερης Ευρώπης (18 ^{ος} -19 ^{ος}) / Γράμματα, Επιστήμες και Τέχνες στην Ευρώπη και την Ελλάδα κατά το 19 ^ο αιώνα / Τα καλλιτεχνικά και λογοτεχνικά ρεύματα του 19 ^{ου} αιώνα στην Ευρώπη και την Ελλάδα / ρομαντισμός	Πολιτιστική	-Όλα τα έργα της ενότητας μπορούν να αποτελέσουν δείγματα της επίδρασης του καλλιτεχνικού ρεύματος του ρομαντισμού στους Έλληνες και Ευρωπαίους πνευματικούς δημιουργούς και συγκεκριμένα στους λογοτέχνες. Ο όρος «ρομαντισμός» στο επίπεδο της καλλιτεχνικής δημιουργίας κατανοείται έτσι με άμεσο τρόπο μέσα από τη σύνθεση, τα θέματα και τις μορφές των λογοτεχνικών έργων της περιόδου που συμπεριλαμβάνονται εδώ.	
«Ο επιστάτης των εθνικών οικοδομών επί Ι.Καποδίστρια»	Αλέξανδρος Σούτσος	Ποίηση	-Η κρίση του «παλαιού καθεστώτος» και η διαμόρφωση της Νεότερης Ευρώπης (18 ^{ος} -19 ^{ος}) / Η σύσταση του ελληνικού κράτους και η εξέλιξή του κατά το 19 ^ο αιώνα / Ο Ι. Καποδίστριας και το έργο του ως πρώτου Κυβερνήτη της Ελλάδας	Πολιτική και Κοινωνική	-Η δημοσιονομική πολιτική του Καποδίστρια (το πρώτο νόμισμα του νεοελληνικού κράτους από άργυρο, ο φοίνικας) και το αντιπολιτευτικό ρεύμα που αναπτύχθηκε εναντίον του έργου του (οι κατηγορίες για την υποταγή των οργάνων της διοίκησης στο καθεστώς, τις παραβάσεις των υπαλλήλων του κράτους και τους διεφθαρμένους κρατικούς λειτουργούς που σπαταλούσαν το δημόσιο χρήμα).	-Η επίδραση της Ιστορίας (ιστορικών συνθηκών) στο άτομο (στην προσωπική και κοινωνική ζωή, τη συμπεριφορά, τα ήθη και η διαμόρφωση ανθρώπινων τύπων σε συνάρτηση με το ιστορικό περιβάλλον).
«Ο ζωγράφος»	Γρηγόριος Παλαιολόγος	Έπος-μυθιστόρημα	-Η κρίση του «παλαιού καθε-	Κοινωνική	-Η σκιαγράφηση της αστικής κοινωνικής τάξης της οθωνικής	-Η επίδραση της Ιστορίας (ιστορικών συνθηκών και εξελίξεων) στο άτομο

			<p>στώτος» και η διαμόρφωση της Νεότερης Ευρώπης (18^{ος}-19^{ος}) / Η σύσταση του ελληνικού κράτους και η εξέλιξή του κατά το 19^ο αιώνα / Από την Απόλυτη Μοναρχία του Όθωνα (1833-1862) στη Συνταγματική Μοναρχία / Οι συνθήκες αστικοποίησης της ελληνικής κοινωνίας</p> <p>-Η Βιομηχανική Επανάσταση και ο κόσμος κατά το 19^ο αιώνα / Η άνοδος και η οικονομική κυριαρχία της αστικής τάξης και οι κοινωνικές συνέπειες της εξέλιξης αυτής</p>		<p>περιόδου, της οποίας το προφίλ ταυτίζεται γενικότερα με την αστική τάξη της βιομηχανικής κοινωνίας της υπόλοιπης Ευρώπης του 19^{ου} αιώνα-χαρακτηριστικά της αστικής τάξης: επιτήδευση και γραφικότητα στη συμπεριφορά, τα ήθη, τη γλώσσα (ξενόγλωσσες εκφράσεις), εξευρωπαϊσμός των κοινωνικών τύπων, διεκδίκηση τίτλων ευγενείας, κοινωνική αναβάθμιση ανάλογα με την κατοχή ανώτερων αξιωμάτων, συμμετοχή σε κοσμικές εκδηλώσεις, απαξίωση λαϊκών επαγγελμάτων, επιδίωξη στενών σχέσεων με το παλάτι, η γνώση ξένων γλωσσών (ιδιαίτερα της γαλλικής) ως τιμητικό προσόν της κοινωνικής ελίτ, ημιμάθεια κάποτε).</p>	<p>(στην προσωπική και κοινωνική ζωή, τα ήθη, τη συμπεριφορά και η διαμόρφωση ανθρωπίνων τύπων σε συνάρτηση με το ιστορικό περιβάλλον).</p> <p>-Η σύγκρουση των κοινωνικών τάξεων.</p>
«Ίαμβοι και Ανάπαιστοι» (28)	Κωστής Παλάμας	Ποίηση	<p>-Η κρίση του «παλαιού καθεστώτος» και η διαμόρφωση της Νεότερης Ευρώπης (18^{ος}-19^{ος}) / Γράμματα, Επιστήμες και Τέχνες στην Ευρώπη και την Ελλάδα κατά το 19^ο αιώνα / Η πρόοδος των φυσικών επιστημών και της φιλοσοφίας και το ρεύμα του θετικισμού</p>	Πολιτιστική	<p>-Η επικράτηση της Επιστήμης κατά το 19^ο αιώνα και η ανατροπή του σκοταδισμού, της δεισιδαιμονίας και των προλήψεων (η έρευνα της πραγματικότητας με βάση τη λογική και η ανατροπή των μυθολογικών και θρησκευτικών ερμηνειών του κόσμου, η σύγκρουση της επιστημονικής σκέψης και πρακτικής με το Είδωλο, δηλαδή τις δοξασίες και τις υπερβατικές και μυθολογικές</p>	<p>-Η διαδοχή των ιστορικών εποχών: το ρεύμα της ιστορικής εξέλιξης και η επίδρασή του στο άτομο και το σύνολο (ο 19^{ος} αιώνας αντικαθιστά το δεισιδαίμονα και τον προληπτικό με το σκεπτόμενο και ορθολογικό άνθρωπο, επηρεάζοντας τον τρόπο θέασης και αντίληψης της πραγματικότητας και συνεπώς τη ζωή και τη συμπεριφορά του).</p> <p>-Επιστήμη</p>

					<p>ερμηνείες της πραγματικότητας, η αποκάλυψη της Αλήθειας μέσω του Ορθού Λόγου).</p> <p>-Ο 19^{ος} αιώνας των επιστημονικών επιτευγμάτων: πρόοδος των θετικών αλλά και των θεωρητικών επιστημών, η επικράτηση αντικειμενικών μεθόδων έρευνας (παρατήρηση και πείραμα). Παράλληλα το ποίημα σχολιάζει την εξέλιξη της Επιστήμης σε μια άλλης μορφής θρησκεία. Αντίστοιχα, η φιλοσοφική σκέψη δέχεται τις επιδράσεις του θετικισμού και καθιερώνει την αξία της επιστημονικής εξήγησης της ανθρώπινης Ιστορίας και εμπειρίας.</p>	
«Ο ματωμένος λυρισμός»	Άγγελος Τερζάκης	Εξωλογοτεχνικό-αφηγηματικό δοκίμιο	-Η Ευρώπη και ο κόσμος στο πρώτο ήμισυ του 20 ^{ου} αιώνα / Η εποχή του Μεσοπολέμου (1919-1939) / Η κοινωνικοπολιτική κρίση στο εσωτερικό των περισσότερων ευρωπαϊκών κρατών / Η πολιτική ζωή στην Ελλάδα μεταξύ 1923-1936.	Πολιτική και Κοινωνική	-Η κοινωνικοπολιτική εξέλιξη και κρίση της Ελλάδας του Μεσοπολέμου με έμφαση στο περιβάλλον της πρωτεύουσας (η παρουσία των προσφύγων μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, η μικροαστική και επαρχιακή μορφή της πόλης, το κύμα της εσωτερικής μετανάστευσης και η ραγδαία αστικοποίηση, η ποιητική τάση της «ήττας» ως αντανάκλαση της γενικότερης πεσιμιστικής διάθεσης της εποχής μετά την κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας).	-Η διαδοχή των ιστορικών εποχών: το ρεύμα της εξέλιξης και η επίδρασή του στο άτομο και το σύνολο (η μετάβαση από την αθηναϊκή κοινωνία του Μεσοπολέμου στη μεταπολεμική Αθήνα).

«Τα ζα»	Στρατής Μυριβήλης	Μεικτό-ημερολογιακό-επιστολικό μυθιστόρημα	-Η Ευρώπη και ο κόσμος στο πρώτο ήμισυ του 20 ^{ου} αιώνα / / Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος	Πολιτική-στρατιωτική / πολεμική	-Εικόνες από τις πολεμικές επιχειρήσεις στη διάρκεια του πολέμου-η επιστράτευση των ζώων για πολεμικούς σκοπούς.	-Το φαινόμενο του πολέμου- ο παραλογισμός και η βιαιότητα.
«Με τον τρόπο του Γ.Σ»	Γιώργος Σεφέρης	Ποίηση	-Η Ευρώπη και ο κόσμος στο πρώτο ήμισυ του 20 ^{ου} αιώνα / Η εποχή του Μεσοπολέμου (1919-1939)/ Η κοινωνικοπολιτική κρίση στο εσωτερικό των περισσότερων ευρωπαϊκών κρατών / Η πολιτική ζωή στην Ελλάδα μεταξύ 1923-1936	Πολιτική και Κοινωνική	-Η κοινωνικοπολιτική εξέλιξη και κρίση της Ελλάδας του Μεσοπολέμου (η συλλογική πολιτιστική παρακμή: οι περιοχές της τουριστικής αξιοποίησης σε αντίθεση με περιοχές ενταγμένες μέσα στο ένδοξο μυθολογικό και ιστορικό πολιτισμικό παρελθόν της Ελλάδας, η αποκοπή των Νεοελλήνων από τις πολιτισμικές ρίζες τους μετά το ρεύμα της αστικοποίησης, η γραφικότητα και η ελαφρότητα της συμπεριφοράς και του τρόπου ζωής των αστών, ο κοινωνικοπολιτικός εφησυχασμός, η πολιτιστική αδράνεια και η στασιμότητα, τα ξενόφερτα ήθη).	-Η «αναλογία» στην Ιστορία (διαφορές ιστορικών περιόδων και ιστορικών ανθρώπινων τύπων -το μεγαλείο του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού σε αντίθεση με την ταπεινότητα και την ευτέλεια της νεότερης ελληνικής ρηχής πραγματικότητας, κοινωνικής, ηθικής και πολιτισμικής, την έλλειψη προόδου και το πνευματικό τέλμα της αστικής κοινωνίας).
«Μπολιβάρ»	Νίκος Εγγονόπουλος	Ποίηση	-Η κρίση του «παλαιού καθεστώτος» και η διαμόρφωση της Νεότερης Ευρώπης (18 ^{ου} -19 ^{ου}) / Η Βιομηχανική Επανάσταση και η αποικιακή εξάπλωση των ευρωπαϊκών δυνάμεων / Ο υπόλοιπος κόσμος κατά το 19 ^ο αιώνα / Η εκμετάλλευση των αποικιών και ο οικονομικός ανταγωνι-	Πολιτική	-Η προσωπικότητα και ο ρόλος του αγωνιστή πολιτικού και στρατιωτικού ηγέτη Σιμόν Μπολιβάρ στα απελευθερωτικά κινήματα για την ανεξαρτησία των λαών της Λατινικής Αμερικής από τους Ισπανούς αποικιοκράτες.	-Οι ηγετικές μορφές της Ιστορίας (αγωνιστές). -Η «αναλογία» στην Ιστορία (ομοιότητες ιστορικών προσώπων -Ο Μπολιβάρ και ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος).

			σμός των ευρωπαϊκών δυνάμεων / Η Αμερικανική Ήπειρος			
«Τα Πάθη, Ε'»	Οδυσσεάς Ελύτης	Ποίηση	-Η Ευρώπη και ο κόσμος στο πρώτο ήμισυ του 20 ^{ου} αιώνα / Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και η Ελλάδα / Η συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο, η κατοχή και η εθνική αντίσταση	Πολιτική-στρατιωτική / πολεμική	-Ο πόλεμος των Ελλήνων στο αλβανικό μέτωπο, τα πάθη του ελληνικού λαού στα χρόνια της Κατοχής..	-Η συνέχεια και η ενότητα του Ελληνισμού και της Ιστορίας του (η Πίνδος ως σύμβολο των αγώνων του σύγχρονου ελληνισμού και ο Άθως ως σύμβολο της βυζαντινής ορθόδοξης θρησκευτικής παράδοσης). -Αντιλήψεις των μεταγενέστερων για την Ιστορία-ιστορική μνήμη και συνείδηση (ο ρόλος της μνήμης στην Ιστορία των Ελλήνων ως συνδετικού κρίκου ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν του Ελληνισμού).
«Δώρο ασημένιο ποίημα»	Οδυσσεάς Ελύτης	Ποίηση	-Ο μεταπολεμικός κόσμος / Η μεταπολεμική Ελλάδα / Τα μεταπολεμικά προβλήματα του Ελληνισμού (1945-1974)	Πολιτική	-Η θέση και ο ρόλος της Τέχνης (ποίηση) στα χρόνια της δικτατορίας 1967-'74 (η αδυναμία της έκφρασης γνήσιου ποιητικού λόγου, η δέσμευση της ποιητικής δημιουργίας από τις περιοριστικές συνθήκες του στρατιωτικού καθεστώτος). -Τα δεινά του ανελεύθερου καθεστώτος (εξορία, περιορισμός της ελευθερίας του λόγου, φυλακίσεις).	-Ολοκληρωτικά καθεστάτα (στρατιωτική δικτατορία). -Τέχνη.
«Ρωμιοσύνη»	Γιάννης Ρίτσος	Ποίηση	-Ο μεταπολεμικός κόσμος / Η μεταπολεμική Ελλάδα / Τα μεταπολεμικά προβλήματα	Πολιτική	-Ο ελληνικός Εμφύλιος 1946-'49 (τα δεινά του Ελληνισμού και ο αντίκτυπος του εθνικού διχα-	-Το φαινόμενο του πολέμου-η αρνητική επίδραση στη ζωή των ανθρώπων-θύματα.

			του Ελληνισμού (1945-1974)		σμού στη ζωή των ανθρώπων κατά την εμφυλιακή περίοδο: ορφάνα παιδιά, θάνατοι πολεμιστών, εξορίες).	
«Η διαδήλωση»	Γιώργος Θεοτοκάς	Έπος-μυθιστόρημα	-Η Ευρώπη και ο κόσμος στο πρώτο ήμισυ του 20 ^{ου} αιώνα / Η εποχή του Μεσοπολέμου (1919-1939) / Η κοινωνικο-πολιτική κρίση στο εσωτερικό των περισσότερων ευρωπαϊκών κρατών / Η πολιτική ζωή στην Ελλάδα μεταξύ 1923-1936	Πολιτική	-Η πολιτική κρίση της μεσοπολεμικής Ελλάδας και τα διάφορα στρατιωτικά πραξικοπήματα της περιόδου (οι διαδηλώσεις των φιλευλευθερων και δημοκρατικών παρατάξεων εναντίον των πραξικοπηματικών κινημάτων: η συμμετοχή της φοιτητικής νεολαίας και του κομμουνιστικού κόμματος στις διαδηλώσεις).	-Οι ήρωες στην Ιστορία-αφανείς ήρωες (η δράση της νεολαίας). -Η στάση απέναντι στην Ιστορία-το άτομο ως ενεργός συντελεστής της Ιστορίας. -Ολοκληρωτικά καθεστάτα (στρατιωτική δικτατορία).
«Ένας Ρώσος συνταγματάρχης στη Λάρισα»	Μιχάλης Καραγάτσης	Έπος-μυθιστόρημα	-Η Ευρώπη και ο κόσμος στο πρώτο ήμισυ του 20 ^{ου} αιώνα / Η Ρωσική Επανάσταση του 1917 -Η Ευρώπη και ο κόσμος στο πρώτο ήμισυ του 20 ^{ου} αιώνα / Η εποχή του Μεσοπολέμου (1919-1939)/ Η κοινωνικοπολιτική κρίση στο εσωτερικό των περισσότερων ευρωπαϊκών κρατών / Η πολιτική ζωή στην Ελλάδα μεταξύ 1923-1936	Πολιτική και Κοινωνική	-Η τύχη των πρώην αριστοκρατών της τσαρικής Ρωσίας μετά την ανατροπή του τσαρικού καθεστώτος και την εγκαθίδρυση του κομμουνισμού. -Η πολιτική και κοινωνική ζωή της μεσοπολεμικής Ελλάδας (πολιτική διαφθορά στη δημόσια διοίκηση, κρατική αποδιοργάνωση, οι φόβοι των συντηρητικών κύκλων απέναντι στο ρεύμα της επικράτησης του κομμουνισμού).	-Η επίδραση της Ιστορίας (ιστορικών γεγονότων και εξελίξεων) στο άτομο (στην προσωπική και κοινωνική ζωή). -Η στάση απέναντι στην Ιστορία- το άτομο ως θύμα της Ιστορίας.

«Οι μεγάλοι»	Τζένη Μαστοράκη	Ποίηση	-Η Ευρώπη και ο κόσμος στο πρώτο ήμισυ του 20 ^{ου} αιώνα / Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος / Η συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο, η κατοχή	Πολιτική-στρατιωτική /πολεμική	-Η καθημερινότητα των ανθρώπων στα χρόνια της Κατοχής (η πείνα, η πρόωμη ωρίμανση των νέων εξαιτίας των συνθηκών, οι αρρώστιες, τα δελτία τροφίμων, οι περιορισμένοι κοινωνικοί ορίζοντες, η στέρηση των ανθρώπινων απολαύσεων, οι δυσχερείς συνθήκες επιβίωσης).	-Το φαινόμενο του πολέμου και της ξένης κατοχής-η αρνητική επίδραση στη ζωή των ανθρώπων-θύματα. -Αντιλήψεις των μεταγενέστερων για την Ιστορία-ιστορική μνήμη και συνείδηση. -Η «αναλογία» στην Ιστορία (διαφορές ιστορικών γενεών-τα βιώματα της γενιάς που έζησε τη νεότητά της στα χρόνια της δεκαετίας του '40 και η επισκίαση της γενιάς του '70 από την προηγούμενη γενιά).
«Ζητείται ελπίς»	Αντώνης Σαμαράκης	Έπος-διήγημα	-Ο μεταπολεμικός κόσμος / Ο διπολισμός και ο Ψυχρός πόλεμος	Πολιτική	- Το μεταπολεμικό παγκόσμιο πολιτικό σκηνικό: ο χωρισμός του κόσμου σε Ανατολικό και Δυτικό και η δημιουργία των δύο εχθρικών συνασπισμών, η διάψευση των ελπίδων της ανθρωπότητας για την επικράτηση της ειρήνης μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η ιδεολογική αντιπαράθεση μεταξύ των δυτικών και των κομμουνιστικών χωρών και οι φόβοι ενός νέου παγκόσμιου πολέμου (ο πόλεμος της Κορέας, της Ινδοκίνας).	-Το φαινόμενο του πολέμου-η αρνητική επίδραση στις σχέσεις μεταξύ των λαών (διαίρεση σε πολιτικά και ιδεολογικά στρατόπεδα).
«Κι έχουμε πόλεμο!»	Κώστας Ταχτσής	Έπος-μυθιστόρημα	-Η Ευρώπη και ο κόσμος στο πρώτο ήμισυ του 20 ^{ου} αιώνα / Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και η Ελλάδα / Η συμμετοχή	Πολιτική-στρατιωτική / πολεμική	-Η κήρυξη του πολέμου στην Ελλάδα από την Ιταλία (οι πρώτες αντιφατικές αντιδράσεις της μικροαστικής αθηναϊκής τάξης, η προετοιμασία της Ε.Ο.Ν. για	-Η στάση απέναντι στην Ιστορία-το άτομο ως θύμα αλλά και το άτομο ως ενεργός συντελεστής της Ιστορίας (στο κείμενο διαφαίνονται αντιφατικές στάσεις απέναντι στην κήρυ-

		της Ελλάδας στον πόλεμο		τον πόλεμο).	ξη του πολέμου).
--	--	-------------------------	--	--------------	------------------

ΛΥΚΕΙΟ

Πίνακας 4

Α' ΤΑΞΗ						
Λογοτεχνικό κείμενο	Συγγραφέας	Λογοτεχνικό γένος & είδος	Ύλη της σχολικής Ιστορίας (ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ)	Είδος Ιστορίας	Το κείμενο ως ιστορική πηγή	
					επίπεδο πραγματολογικής γνώσης	επίπεδο εννοιολογικής γνώσης
«Περιμένοντας τους βαρβάρους»	Κ.Π.Καβάφης	Ποίηση	-Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία / Η κρίση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας	Πολιτική	-Η γενική σύγχυση και αμηχανία, το πνεύμα της παραίτησης και η απραξία του ρωμαϊκού διοικητικού μηχανισμού μπροστά στη γενικότερη κρίση και παρακμή της αυτοκρατορίας τον 3 ^ο αιώνα μ.Χ. -Τα στοιχεία της συνολικής παρακμής (η υλιστική διάθεση και ο ευδαιμονισμός, η πνευματική ευτέλεια, η πτώση του αμυντικού μηχανισμού, οι βαρβαρικές επιθέσεις εναντίον της αυτοκρατορίας).	-Η στάση απέναντι στην Ιστορία-το άτομο (εδώ το σύνολο ενός κράτους) ως θύμα της Ιστορίας. -Η «αναλογία» στην Ιστορία (ομοίότητες ιστορικών περιόδων-το ποίημα μπορεί να λειτουργήσει συμβολικά για οποιαδήποτε ιστορική περίοδο στην οποία εντοπίζονται στοιχεία γενικής παρακμής, πολιτικής και κοινωνικής παραίτησης, έλλειψης αγωνιστικότητας, πολιτιστικής αδράνειας, ηθικής ευτέλειας και διάβρωσης).
«Απολείπειν ο Θεός Αντώνιον»	Κ.Π.Καβάφης	Ποίηση	-Η Ρώμη κυρίαρχος σε ολόκληρη τη Μεσόγειο / Συμπλήρωση της Ρωμαϊκής επέκτασης στη Μεσόγειο / Επέκταση της ρωμαϊκής ηγεμονίας στην Ανατολή	Πολιτική	-Η είσοδος του Οκταβιανού στην Αλεξάνδρεια το 30 π.Χ και η ήττα του Μάρκου Αντώνιου -Η σύνδεση της Αλεξάνδρειας με τις πολιτικές φιλοδοξίες και τα σχέδια του Αντώνιου.	-Η στάση απέναντι στην Ιστορία-το άτομο ως θύμα της Ιστορίας.

«Αλεξανδρινοί βασιλείς»	Κ.Π.Καβάφης	Ποίηση	-Η Ρώμη κυρίαρχος σε ολόκληρη τη Μεσόγειο / Συμπλήρωση της Ρωμαϊκής επέκτασης στη Μεσόγειο / Επέκταση της ρωμαϊκής ηγεμονίας στην Ανατολή	Πολιτική	-Η διοίκηση του Αντώνιου και της Κλεοπάτρας στην Αλεξάνδρεια λίγο πριν από τη μετατροπή της Αιγύπτου σε επαρχία του ρωμαϊκού κράτους (η φιλοδοξία του Αντώνιου για την ίδρυση μιας ελληνορωμαϊκής ανατολικής αυτοκρατορίας, η πολυεθνική πληθυσμιακή σύσταση της πόλης). -Η υποταγή των πρώην ελληνιστικών βασιλείων στο ρωμαϊκό κράτος (εδώ του βασιλείου των Σελευκιδών και του βασιλείου των Πτολεμαίων).	-Η «αναλογία» στην Ιστορία (ομοιότητες ιστορικών περιόδων-το ποίημα μπορεί να λειτουργήσει συμβολικά για κάθε περίοδο παρακμής, όπου με δημαγωγικούς τρόπους η άρχουσα τάξη προσπαθεί να διατηρήσει σε ύφεση τη λαϊκή πολιτική συνείδηση, ώστε να εξασφαλίσει την -συχνά παράνομη- πολιτική δύναμη και ύπαρξή της (π.χ.οργάνωση δημόσιων θεαμάτων), αλλά και για την αντίστοιχη πολιτική, κοινωνική και ηθική ευθύνη του λαού, όταν επιδεικνύει ανοχή στα παραπάνω (χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας αντίστοιχης περιόδου αποτελεί η εποχή της ελληνικής δικτατορίας του 1967-'74).
«Νέοι της Σιδώνος 400 μ.Χ.»	Κ.Π.Καβάφης	Ποίηση	-Υστερη Αρχαιότητα (4 ^{ος} -6 ^{ος} αιώνας μ.Χ.) / Γράμματα και Τέχνες -Υστερη Αρχαιότητα (4 ^{ος} -6 ^{ος} αιώνας μ.Χ.) / Η ρωμαϊκή αυτοκρατορία από τα τέλη του 3 ^{ου} αι. έως το 565 μ.Χ. / Η μετεξέλιξη του ρωμαϊκού κράτους	Πολιτιστική	-Τα χαρακτηριστικά της πνευματικής ανάπτυξης του Ανατολικού Ρωμαϊκού κράτους στα χρόνια του εξελληνισμού του (ελληνική κλασική παιδεία-αρχαία ελληνική γραμματεία). -Η σταδιακή αλλοίωση των χαρακτηριστικών του αρχαίου κόσμου κατά τη μετεξέλιξη του ρωμαϊκού κράτους και η μετάβαση σε νέα ιδανικά και αξίες κατά την ύστερη αρχαιότητα.Συγκεκριμένα, στα λόγια του Σιδώνιου νέου εκφράζεται η απαξίω-	-Η «αναλογία» στην Ιστορία (διαφορές ιστορικών περιόδων και ιστορικών ανθρώπων τύπων: το ατομικιστικό ιδεώδες της ύστερης αρχαιότητας σε σύγκρουση με το συλλογικό πνεύμα της κλασικής αρχαιότητας, την έντονη πολιτική και εθνική συνείδηση, την υπεροχή των δημοκρατικών πολιτικών θεσμών.Αντίθετα, στην εποχή του Σιδώνιου η προσωπική καταξίωση προκύπτει μέσα από την ατομική δράση και όχι τη συλλογική).

					<p>ση του συλλογικού ιδεώδους και αντίθετα εξαίρεται το ατομικό έργο. Έκφραση της ιδεολογικής σύγκρουσης μεταξύ αρχαίου και ύστερου κόσμου υπήρξε και η θρησκευτική διαμάχη. Παρά το γεγονός ότι το ανατολικό ρωμαϊκό κράτος της ύστερης αρχαιότητας διατηρεί και αφομοιώνει την ελληνική κλασική πολιτιστική κληρονομιά, ωστόσο μεταβαίνει σε νέους κώδικες ηθικών αξιών, περισσότερο υλιστικούς και ατομικιστικούς.</p>	
--	--	--	--	--	---	--

ΛΥΚΕΙΟ

Πίνακας 5

Β' ΤΑΞΗ						
Λογοτεχνικό κείμενο	Συγγραφέας	Λογοτεχνικό γένος & είδος	Ύλη της σχολικής Ιστορίας (ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ)	Είδος Ιστορίας	Το κείμενο ως ιστορική πηγή	
					επίπεδο πραγματολογικής γνώσης	επίπεδο εννοιολογικής γνώσης
«Το τίμημα της λευτεριάς»	Γιώργος Θεοτοκάς	Δράμα-θεατρικό έργο	-Από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης ως τη συνθήκη της Βεσφαλίας (1453-1648) / Η Ανατολή κάτω από οθωμανική κυριαρχία	Πολιτική	-Η δράση των κλεφτών στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα (η μορφή του Κατσαντώνη και η σύγκρουσή του με τον Αλή Πασά των Ιωαννίνων).	-Το φαινόμενο του πολέμου και της ξένης κατοχής-η αντίσταση στον κατακτητή -Το φαινόμενο του πολέμου και της ξένης κατοχής-η μορφή του εχθρού / αντιπάλου / κατακτητή.
«Αδαμάντιος Κοραής»	Κ.Θ.Δημαράς	Εξωλογοτεχνικό-δοκίμιο	-Από την εποχή του Διαφωτισμού έως το συνέδριο της Βιέννης (1815) / Ο Διαφωτισμός / Οι επιδράσεις του Διαφωτισμού / Η απήχηση στον ελλαδικό χώρο και τη Βαλκανική	Πολιτιστική	-Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός και οι Έλληνες εκπρόσωποί του-Ο Α.Κοραής και οι προοδευτικές ιδέες του: πολιτικές (φιλελευθερισμός), κοινωνικές (ανθρωπισμός και δικαιοσύνη), θρησκευτικές (απόρριψη της δεισιδαιμονίας), γλωσσικές (μέση οδός), η απήχηση των ιδεών του (οπαδοί και αντίπαλοι των συντηρητικών κύκλων), η συμβολή του στον απελευθερωτικό Αγώνα του '21 και η προσφορά του στο ελληνικό γένος γενικότερα μέσω του συγγραφικού έργου του (μετακένωση της αρχαίας ελληνικής κλασικής παιδείας μέσω	-Οι ηγετικές μορφές της Ιστορίας (λόγιοι). -Γράμματα.

					της έκδοσης αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων) και της αλληλογραφίας του, η δικαίωση και αναγνώρισή του ως πνευματικού ηγέτη του γένους στα χρόνια της εθνεγερσίας .	
«Ο Κάλβος και η εποχή του»	Μάρκος Αυγέρης	Εξωλογοτεχνικό-δοκίμιο	-Πολιτισμός-Γράμματα-Τέχνες (15 ^{ος} αι-αρχές του 19 ^{ου} αι.) / Η ελληνική πνευματική και καλλιτεχνική δημιουργία κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας	Πολιτιστική	-Η καλλιτεχνική παράδοση της Επτανησιακής Σχολής-Α.Κάλβος: η ένταξη του ποιητή μέσα στο παγκόσμιο πολιτικό, κοινωνικό και ιδεολογικό περιβάλλον (άνοδος της αστικής τάξης, διοχέτευση του κινήματος του Διαφωτισμού στην Ευρώπη, Γαλλική Επανάσταση και Αμερικανική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας, Ελληνική Επανάσταση), αλλά και στο ιστορικό περιβάλλον της Ζακύνθου (κατάληψη των Επτανήσων από τους Γάλλους με τη συνθήκη Καμποφόρμιο το 1797, παρακμή της τάξης των ευγενών των Επτανήσων), ιδιαίτερα βιογραφικά στοιχεία του ποιητή (σπουδές, σχέσεις με το Φόσκολο, χώρες εγκατάστασης), αναλυτικά στοιχεία για το ποιητικό έργο του (οι επιδράσεις των ιδεολογικών, κοινωνικοπολιτικών και ποιητικών ρευμάτων της εποχής του στο έργο του, άλλα χαρακτηριστικά όπως η ελληνικότητα και ο επαναστατικός πατριωτισμός, μορφικά γνωρίσματα, όπως ο κλασικισμός, ο ρομαντισμός, ο αρχαϊσμός στη γλώσσα, η ιδιαιτερότητα	-Τέχνη.

					των εκφραστικών τρόπων και της μορφής / τεχνικής της ποίησής του).	
«Ερωτόκριτος»	Γιώργος Σεφέρης	Εξωλογοτεχνικό-δοκίμιο	-Πολιτισμός-Γράμματα-Τέχνες (15 ^{ος} αι.-έως αρχές του 19 ^{ου} αι.) / Η ελληνική πνευματική και καλλιτεχνική δημιουργία κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας	Πολιτιστική	-Η Κρητική λογοτεχνία κατά την περίοδο της ακμής της-Βιτσέντζος Κορνάρος / Ερωτόκριτος (διερεύνηση της οπτικής του θέματος και της γλώσσας του έργου).	-Τέχνη.
Τα κείμενα της ενότητας «Ξένη Λογοτεχνία»	Α.Τένισον Κ.Μποντλέρ. Μ.Σταντάλ Ι.Β.Γκαίτε Φ.Ντοστογιέφ-σκι Λ.Τολστόι	Ποίηση και Πεζογραφία	-Πολιτισμός-Γράμματα-Τέχνες (15 ^{ος} αι.-αρχές του 19 ^{ου} αι.)	Πολιτιστική	-Η παγκόσμια Λογοτεχνία του 18 ^{ου} και 19 ^{ου} αιώνα (εκπρόσωποι).	-Τέχνη
«Πόλεμος και Ειρήνη»	Λέων Τολστόι	Έπος-μυθιστόρημα	-Από την εποχή του Διαφωτισμού έως το συνέδριο της Βιέννης (1815)-Η Ναπολεόντεια περίοδος	Πολιτική-στρατιωτική / πολεμική και Κοινωνική	-Ο πόλεμος Γάλλων και Ρώσων κατά τη Ναπολεόντεια περίοδο στο πλαίσιο της εκστρατευτικής πορείας του Ναπολέοντα με σκοπό τη διεκδίκηση της κυριαρχίας στην Ευρώπη, αλλά και σκιαγράφηση των κατώτερων λαϊκών στρωμάτων της ρωσικής κοινωνίας της εποχής.	-Το φαινόμενο του πολέμου και της ξένης κατοχής. -Σχέσεις κρατών (οι συγκρούσεις όμορων κρατών). -Πόλεμος ≠ Ειρήνη.

ΛΥΚΕΙΟ

Πίνακας 6

Γ' ΤΑΞΗ						
Λογοτεχνικό κείμενο	Συγγραφέας	Λογοτεχνικό γένος & είδος	Ύλη της σχολικής Ιστορίας (ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ)	Είδος Ιστορίας	Το κείμενο ως ιστορική πηγή	
					επίπεδο πραγματολογικής γνώσης	επίπεδο εννοιολογικής γνώσης
«Φίλιππος»	Τάκης Σινόπουλος	Ποίηση	-Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος / Η ελληνική Αντίσταση και η σημασία της σε σχέση με τις δυνάμεις του Άξονα -Ο μεταπολεμικός κόσμος / Το καθεστώς του διπολισμού-πολιτικές και ιδεολογικές παράμετροι / Οι επιπτώσεις του φαινομένου στην Ελλάδα	Πολιτική-στρατιωτική / πολεμική	-Η Ελλάδα στα χρόνια της Κατοχής και της Αντίστασης (ερήμωση, καταστροφή, εκτελέσεις αγωνιστών). -Ο Ελληνικός Εμφύλιος (η ήττα της Αριστεράς, η διάψευση των ιδεολογικών οραμάτων και η ιδεολογική παραίτηση των πρώην αγωνιστών, η κατάπτωση της Ελλάδας στη μετακατοχική και μετεμφυλιακή περίοδο).	-Το φαινόμενο του πολέμου και της ξένης κατοχής-η αρνητική επίδραση του πολέμου στη ζωή των ανθρώπων-θύματα.
«Ο καιόμενος»	Τάκης Σινόπουλος	Ποίηση	-Ο μεταπολεμικός κόσμος / Το καθεστώς του διπολισμού-πολιτικές και ιδεολογικές παράμετροι / Οι επιπτώσεις του φαινομένου στην Ελλάδα	Πολιτική	-Η Ελλάδα στα εμφυλιακά και μετεμφυλιακά χρόνια (οι ιδεολογικοί αγώνες κάτω από το καθεστώς της ιδεολογικής ανελευθερίας από την εξουσία της Δεξιάς, η αντίσταση των αγωνιστών και των ιδεολογικά στρατευμένων της Αριστεράς και η συντηρητική αντίδραση, ο φόβος και η παθητικότητα μιας μερίδας πολιτών απέναντι στα κοινωνικά και πολιτικά δρώμενα,	-Οι ήρωες στην Ιστορία-η αυτοθυσία ως εκδήλωση ιδεολογικής διαμαρτυρίας στις διάφορες ιστορικές εποχές. -Η στάση απέναντι στην Ιστορία-το άτομο ως θύμα της Ιστορίας αλλά και το άτομο ως ενεργός συντελεστής της Ιστορίας (στο κείμενο σκιαγραφούνται και οι δύο στάσεις).

					το γενικότερο πολιτικό και ιδεολογικό χάσμα της περιόδου).	-Το ποίημα μπορεί να λειτουργήσει ως οικουμενικό και διαχρονικό σύμβολο οποιασδήποτε περιόδου και χώρας ή προσώπου όσον αφορά τις σκοτεινές συνθήκες ανελευθερίας και την ανάδειξη δύο διαφορετικών στάσεων, τη δράση και την αποστασιοποίηση.
«Η Αποκρία»	Μίλτος Σαχτούρης	Ποίηση	-Ο μεταπολεμικός κόσμος / Το καθεστώς του διπολισμού-πολιτικές και ιδεολογικές παράμετροι / Οι επιπτώσεις του φαινομένου στην Ελλάδα	Πολιτική	-Οι συνέπειες του ελληνικού Εμφυλίου 1946-'49 (η εφιαλτική ατμόσφαιρα, η ερήμωση, οι θάνατοι, η βία).	-Το φαινόμενο του πολέμου-ο παραλογισμός και η βιαιότητα.
«Κραυγή δέκατη πέμπτη»	Κλείτος Κύρου	Ποίηση	-Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος / Η ελληνική Αντίσταση και η σημασία της σε σχέση με τις δυνάμεις του Άξονα	Πολιτική-στρατιωτική / πολεμική	-Οι αγώνες των Ελλήνων στα χρόνια της Κατοχής και της Αντίστασης (οι θυσίες, τα εκτελεστικά αποσπάσματα, οι στερήσεις και οι κακουχίες).	-Το φαινόμενο του πολέμου και της ξένης κατοχής-η αρνητική επίδραση στη ζωή των ανθρών-θύματα. -Το φαινόμενο του πολέμου και της ξένης κατοχής-η αντίσταση στον κατακτητή. -Η στάση απέναντι στην Ιστορία-το άτομο ως ενεργός συντελεστής της Ιστορίας. -Αντιλήψεις των μεταγενέστερων για την Ιστορία-ιστορική μνήμη και συνείδηση.
«Με τι μάτια	Άρης	Ποίηση	-Ο μεταπολεμικός κόσμος /	Πολιτική	-Οι πολιτικές και κοινωνικές	-Το φαινόμενο του πολέμου-η

«τώρα πια»	Αλεξάνδρου		Το καθεστώς του διπολισμού-πολιτικές και ιδεολογικές παράμετροι / Οι επιπτώσεις του φαινομένου στην Ελλάδα		συνθήκες στην Ελλάδα την περίοδο του Εμφυλίου (οι ιδεολογικές διώξεις των αριστερών από τη Δεξιά που βρισκόταν στην εξουσία, οι υλικές στερήσεις, η εξορία, οι φυλακίσεις, η ψυχολογική επιβάρυνση των πολιτών).	αρνητική επίδραση στη ζωή των ανθρώπων-θύματα -Πόλεμος ≠ Ειρήνη -Η επίδραση της Ιστορίας (ιστορικών συνθηκών) στο άτομο (προσωπική ζωή, ψυχολογία) και στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων.
«Σαν ιπποπόταμος»	Γιάννης Δάλλας	Ποίηση	-Ο μεταπολεμικός κόσμος	Πολιτική	-Η επιβολή του στρατιωτικού πραξικοπήματος στην Ελλάδα το 1967 (τα γεγονότα της 21 ^{ης} Απριλίου 1967 στην Αθήνα-η αιφνιδιαστική επίθεση του στρατού και η βιαιότητα της εφόδου, η παρουσία των τανκς, η ερήμωση των δρόμων, η σύγχυση και ο πανικός του λαού).	-Ολοκληρωτικά καθεστώτα (στρατιωτική δικτατορία).
«Βλαδίμηρε»	Δ.Π.Παπαδίτσας	Ποίηση	-Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος / Η ελληνική Αντίσταση και η σημασία της σε σχέση με τις δυνάμεις του Άξονα	Πολιτική	-Η Ελλάδα στα χρόνια της Κατοχής και της Αντίστασης (οι συλλήψεις και η ομηρία των αγωνιστών της Αντίστασης από τους Γερμανούς).	-Οι ήρωες στην Ιστορία-αφανείς ήρωες (η δράση της νεολαίας). -Το φαινόμενο του πολέμου και της ξένης κατοχής-η αρνητική επίδραση στη ζωή των ανθρώπων-θύματα.
«Θεσσαλονίκη, Μέρες του 1969 μ.Χ.»	Μανόλης Αναγνωστάκης	Ποίηση	-Ο μεταπολεμικός κόσμος	Πολιτική και Κοινωνική	-Το πολιτικό και κοινωνικό καθεστώς της Ελλάδας τα χρόνια της δικτατορίας 1967-'74 (η υποτιθέμενη πρόοδος των συναλλαγών,	-Ολοκληρωτικά καθεστώτα (στρατιωτική δικτατορία).

					της μετανάστευσης και της τουριστικής αξιοποίησης, η αστικοποίηση, ο μικροαστισμός, ο ιδεολογικός και πολιτικός εφησυχασμός και η μετατόπιση της κοινωνικής συνείδησης στην εμπορευματοποίηση και την κερδοσκοπία. Η όποια ανάπτυξη του κράτους σε αυτήν τη χρονική περίοδο συνιστά μια επιφανειακή πρόοδο, αφού ουσιαστικά τα πάντα ελέγχονται από το ολοκληρωτικό καθεστώς, κάτω από την επίδραση του οποίου η κάθε μορφή οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης αναιρείται από τις γενικότερες πρακτικές του καθεστώτος).	
«Οφειλή»	Τίτος Πατρίκιος	Ποίηση	<p>-Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος / Η ελληνική Αντίσταση και η σημασία της σε σχέση με τις δυνάμεις του Άξονα</p> <p>-Ο μεταπολεμικός κόσμος / Το καθεστώς του διπολισμού-πολιτικές και ιδεολογικές παράμετροι / Οι επιπτώσεις του φαινομένου στην Ελλάδα</p>	Πολιτική-στρατιωτική / πολεμική	-Η περίοδος της Κατοχής και του Εμφυλίου στην Ελλάδα (εκτελέσεις, δίκες, αρρώστιες, πείνα, προδοσίες, οι έμμισθοι δολοφόνοι, οι ιδεολογικοί αγώνες και αντιπαράθεσεις καθώς και οι μνήμες των επιζώντων από τις τραυματικές εμπειρίες).	-Αντιλήψεις των μεταγενέστερων για την Ιστορία-η ιστορική μνήμη και συνείδηση.

«Στα στέφανα της κόρης του»	Κυριάκος Χαραλαμπίδης	Ποίηση	-Ο μεταπολεμικός κόσμος	-Πολιτική	-Η τουρκική εισβολή στην Κύπρο το 1974 (η μεταφορά των αιχμαλώτων στα βάθη της Ανατολής, η δέσμευση των περιουσιών στην κατεχόμενη Κύπρο από το τουρκικό κράτος, η διχοτόμηση του νησιού σε ζώνες κατεχόμενων και μη κατεχόμενων εδάφων, το δράμα των αγνοουμένων).	-Το φαινόμενο του πολέμου και της ξένης κατοχής-η αρνητική επίδραση στη ζωή των ανθρώπων-θύματα. -Η επίδραση της Ιστορίας (ιστορικών γεγονότων) στο άτομο (προσωπική ζωή).
«Καλοκαίρι του '78»	Λευτέρης Πούλιος	Ποίηση	-Ο μεταπολεμικός κόσμος	Πολιτική	-Η τουρκική εισβολή στην Κύπρο το 1974 (η διχοτόμηση του νησιού με την Πράσινη Γραμμή, οι απώλειες σε ανθρώπινες ζωές, το δράμα των αγνοουμένων).	-Το φαινόμενο του πολέμου και της ξένης κατοχής-η αρνητική επίδραση στη ζωή των ανθρώπων-θύματα.
«Για ένα παιδί που κοιμάται»	Δήμητρα Χριστοδούλου	Ποίηση	-Ο μεταπολεμικός κόσμος-η Ελλάδα από τη σύνδεση με την Ε.Ο.Κ. στην ένταξη και τη συμμετοχή στην Ε.Ε	Πολιτική	-Η κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ και η ειροή οικονομικών μεταναστών στην Ελλάδα (οι ανήλικοι εργαζόμενοι μετανάστες στα σύγχρονα αστικά κέντρα, οι Ελληνοπόντιοι μετανάστες στην Ελλάδα).	-Η επίδραση της Ιστορίας (ιστορικών συνθηκών, γεγονότων και εξελίξεων) στο άτομο (προσωπική και οικονομική ζωή).
«Αριάγνη»	Στρατής Τσίρκας	Έπος-μυθιστόρημα	-Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος	Πολιτική	-Ο Ελληνισμός στη Μέση Ανατολή (Αίγυπτος-Κάιρο) στη διάρκεια του πολέμου (οι σχέσεις των Ελλήνων με τα ντόπια λαϊκά στρώματα).	-Οι Έλληνες και οι «άλλοι» (Άραβες).
«Οι νεκροί περιμένουν»	Διδώ Σωτηρίου	Έπος-μυθιστόρημα	-Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και οι άμεσες επιπτώσεις του-Η συνέχιση του πολέμου στη Μ.Ασία ως τη Μικρασιατική καταστροφή	Πολιτική	-Ο Ελληνισμός της Μ.Ασίας πριν από την καταστροφή του '22 (η φυσιογνωμία της ελληνικής κοινότητας: τα έθιμα και οι συνήθειες της καθημερινότητας, οι ανθρωπίνι τύποι και οι κοινωνικές τάξεις,	-Πόλεμος ≠ Ειρήνη.

					το γλωσσικό ιδίωμα, η οικονομική κατάσταση, τα ήθη).	
«Ο Σιούλας ο ταμπάκος»	Δημήτρης Χατζής	Έπος-διήγημα	-Η περίοδος μεταξύ των δύο παγκόσμιων πολέμων	Οικονομική	-Η είσοδος της ελληνικής οικονομίας στη φάση της καπιταλιστικής ανάπτυξης και της εκβιομηχάνισης της παραγωγής (η παρακμή των επαγγελματικών συντεχνιών ως αποτέλεσμα της μαζικής βιομηχανικής παραγωγής των προϊόντων και της ανάπτυξης των μικρών βιομηχανικών μονάδων στον ελληνικό χώρο, το μεταβατικό στάδιο από την εμπειρική τέχνη της παραγωγής των προϊόντων στις κλειστές επαγγελματικές ομάδες στην οργανωμένη βιομηχανική παραγωγή.	-Η επίδραση της Ιστορίας (ιστορικών εξελίξεων) στο άτομο (προσωπική, κοινωνική και οικονομική ζωή, ψυχολογία, συμπεριφορά) και στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων. -Η διαδοχή των ιστορικών εποχών: το ρεύμα της ιστορικής εξέλιξης και η επίδρασή του στο άτομο και το σύνολο. (Στο κείμενο αναδεικνύεται η επίδραση της τεχνολογικής και οικονομικής ανάπτυξης στη ζωή των παραδοσιακών κοινωνιών και επαγγελμάτων της μεσοπολεμικής ελληνικής περιόδου).
«Η αυτοκτονία του Σοφοκλή»	Άρης Αλεξάνδρου	Μεικτό-επιστολικό-ημερολογιακό μυθιστόρημα	-Ο μεταπολεμικός κόσμος / Το καθεστώς του διπολισμού-πολιτικές και ιδεολογικές παράμετροι / Οι επιπτώσεις του φαινομένου στην Ελλάδα	Πολιτική	-Ο ελληνικός Εμφύλιος 1946-'49 (η οργάνωση και η δράση των αντάρτικων ομάδων).	-Το φαινόμενο του πολέμου-ο παραλογισμός (στο κείμενο προβάλλεται η αναίρεση της ανθρωπίνης φύσης, η απώλεια της ατομικότητας σε συνθήκες πολέμου, η τήρηση στρατιωτικών κανόνων που αγγίζουν τα όρια του παραλογισμού, η τυφλή υπακοή σε νόμους που προτάσσουν τη στρατιωτική αποστολή, υποβιβάζουν την αξία της ανθρωπίνης ζωής και θεωρούνται αδιαπραγμάτευτοι παρά το ότι αντιβαί-

						<p>νουν στην κοινή λογική, η απόλυτη υποταγή στις αποφάσεις της εξουσίας σε συνθήκες πολέμου).</p>
«Μια ιστορία της αντίστασης»	Τατιάνα Γκρίτση - Μιλλιέξ	Εξωλογοτεχνικό-χρονικό	-Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος / Η ελληνική Αντίσταση και η σημασία της σε σχέση με τις δυνάμεις του Άξονα	Πολιτική	-Η Εθνική Αντίσταση στα χρόνια της Κατοχής (η οργάνωση των γυναικών, οι διαδηλώσεις στα μεγάλα αστικά κέντρα και η αντίδραση από τα γερμανικά άρματα, η μεταφορά των προκηρύξεων, οι εκτελέσεις των αντιστασιακών, η αντιστασιακή δράση της νεολαίας).	<p>-Οι ήρωες στην Ιστορία-αφανείς ήρωες (η μορφή της γυναίκας στην Ιστορία, η δράση της νεολαίας).</p> <p>-Οι ήρωες στην Ιστορία-το δίπολο αυτοθυσία-ελευθερία.</p> <p>-Το φαινόμενο του πολέμου και της ξένης κατοχής-η αντίσταση στον κατακτητή.</p> <p>-Η στάση απέναντι στην Ιστορία-το άτομο ως ενεργός συντελεστής της Ιστορίας .</p>
«Ανθρωποι και σπίτια»	Ανδρέας Φραγκιάς	Έπος-μυθιστόρημα	-Ο μεταπολεμικός κόσμος -Η περίοδος μεταξύ των δύο παγκόσμιων πολέμων	Οικονομική και Κοινωνική	<p>-Τα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα στην Ελλάδα κατά τη μεταπολεμική περίοδο (η ανεργία των εργατικών τάξεων).</p> <p>-Η οικονομική και κοινωνική κατάσταση των εργατικών τάξεων στην Ελλάδα κατά τη μεσοπολεμική περίοδο (η ανεργία, οι αντίξοοι όροι της εργασίας, τα χαμηλά ημερομίσθια, η τεχνική εκπαίδευση των αγοριών, αλλά και η ανειδίκευτη εργασία των παιδιών, η ανά-</p>	<p>-Η επίδραση της Ιστορίας (ιστορικών συνθηκών) στο άτομο (προσωπική, κοινωνική και οικονομική ζωή, ψυχολογία) και στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων.</p> <p>-Η στάση απέναντι στην Ιστορία-το άτομο ως θύμα της Ιστορίας.</p>

					πτυξη της ελληνικής βιομηχανίας και η εργασία των γυναικών και ανδρών στα εργοστάσια).	
«Λοιμός»	Ανδρέας Φραγκιάς	Έπος-μυθιστόρημα	-Η περίοδος μεταξύ των δύο παγκόσμιων πολέμων -Ο μεταπολεμικός κόσμος	Πολιτική	-Το έργο διαθέτει έναν καθολικό και διαχρονικό χαρακτήρα και μπορεί να λειτουργήσει ως πηγή για όλες τις περιόδους της παγκόσμιας και ελληνικής Ιστορίας (ιδιαίτερα της μεσοπολεμικής και της μεταπολεμικής) κατά τις οποίες τα ολοκληρωτικά καθεστώτα επιχειρήσαν την εξόντωση, φυσική και ηθική, των πολιτικών και ιδεολογικών αντιπάλων τους επιστρατεύοντας παράλογες μεθόδους οργανωμένης βίας (εδώ με εκτοπισμό και κράτηση σε απομονωμένες περιοχές, βασανισμούς, καταναγκαστική εργασία, ψυχολογικούς εκβιασμούς, στέρηση τροφής και νερού).	-Το φαινόμενο του πολέμου-ο παραλογισμός, η βιαιότητα και οι μέθοδοι εξόντωσης του αντιπάλου. -Το φαινόμενο του πολέμου-η αρνητική επίδραση στη ζωή των ανθρώπων-θύτες και θύματα. -Ολοκληρωτικά καθεστώτα.
«Πολιορκία»	Αλέξανδρος Κοτζιάς	Έπος-μυθιστόρημα	-Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος	Πολιτική	-Τα χρόνια της Κατοχής στην Ελλάδα (η λιμοκτονία, η επαιτεία, η συλλογή των πτωμάτων από τα συνεργεία του δήμου, τα δελτία τροφίμων και η απόκρυψη των νεκρών για τη διατήρηση των δελτίων παροχών από τους συγγενείς, οι ομαδικές ταφές των πολιτών, η ορφάνια).	-Το φαινόμενο του πολέμου και της ξένης κατοχής-η αρνητική επίδραση στη ζωή των ανθρώπων-θύματα.
«† 13-12-43 »	Γιώργος Ιωάννου	Έπος-διήγημα	-Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος		-Οι ομαδικές εκτελέσεις πολιτών στα χρόνια της Κατοχής από τους	-Οι ήρωες στην Ιστορία-αφανείς ήρωες (παιδί και Ιστορία).

			-Ο μεταπολεμικός κόσμος		<p>Γερμανούς κατακτητές (εδώ των Καλαβρυτινών το 1943 ως αντίπονα για το φόνο Γερμανών στρατιωτών), η συμμετοχή των παιδιών στην Αντίσταση.</p> <p>-Τα μεταπολεμικά προβλήματα του Ελληνισμού (ο ιδεολογικός διχασμός που επικράτησε για πολλά χρόνια και ιδιαίτερα η αμφισβήτηση του αγώνα της Εθνικής Αντίστασης από μερίδα μερίδα των πολιτών και των πολιτικών).</p>	<p>-Το φαινόμενο του πολέμου και της ξένης κατοχής-η αντίσταση στον κατακτητή.</p> <p>-Αντιλήψεις των μεταγενέστερων για την Ιστορία-ιστορική μνήμη και συνείδηση ≠ ιστορική λήθη και έλλειψη ιστορικής συνείδησης.</p> <p>-Αντιλήψεις των μεταγενέστερων για την Ιστορία-ιστορικές αξιολογικές κρίσεις.</p>
«Μυθολογία-Η κάθοδος»	Νίκος Μπακόλας	Έπος-αφήγημα	-Η Ευρώπη και ο κόσμος από το 19 ^ο ως τον 20 ^ο αιώνα (1871-1914) / Βιομηχανική ανάπτυξη και κοινωνικές ζυμώσεις στην Ευρώπη	Κοινωνική και Οικονομική	<p>-Το ρεύμα της αστικοποίησης που αναπτύσσεται ιδιαίτερα στις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και το αντίστοιχο ρεύμα της εσωτερικής μετανάστευσης ως συνέπεια της βιομηχανικής ανάπτυξης και γενικά της αστικοποίησης της ελληνικής οικονομίας την ίδια περίοδο (εδώ η εσωτερική μετανάστευση του Ηπειρώτη ήρωα οφείλεται, εκτός των άλλων, και στο οθωμανικό καθεστώς στην Ήπειρο και στην κατοχή των εύφορων καλλιεργήσιμων εκτάσεων από τους Τούρκους μπέηδες, γεγονός το οποίο δεν επέτρεπε την αγροτική δραστηριοποίηση των κατοίκων και συνέβαλλε στην οικονομική</p>	<p>-Η επίδραση της Ιστορίας (ιστορικών συνθηκών) στο άτομο (κοινωνική και οικονομική ζωή).</p> <p>-Μετανάστες.</p>

					εξαθλίωσή τους).	
«Το ψαράκι της γυάλας»	Μάριος Χάκκας	Έπος-διήγημα	-Ο μεταπολεμικός κόσμος	Πολιτική	-Η επιβολή του δικτατορικού καθεστώτος στην Ελλάδα το 1967 (τα γεγονότα της πρώτης ημέρας, όπως οι συλλήψεις, η παθητική στάση μερίδας των πολιτών απέναντι στην επιβολή του καθεστώτος).	-Η στάση απέναντι στην Ιστορία-το άτομο ως θύμα της Ιστορίας (εδώ ο πρώην αγωνιστής έχει υποκύψει στις μικροαστικές συνήθειες, έχει αποδευτεθεί από τη μαχητική δράση του παρελθόντος και έχει συμβιβαστεί ιδεολογικά και πολιτικά).
«Ο Παναγιώτης»	Θανάσης Βαλτινός	Έπος-διήγημα	-Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και οι άμεσες επιπτώσεις του / Η συνέχιση του πολέμου στη Μ.Ασία ως τη Μικρασιατική καταστροφή	-Πολιτική	-Συνοπτική ανασκόπηση των ιστορικών γεγονότων από την κατάρρευση του Μικρασιατικού μετώπου το 1922 και τον εκτοπισμό των αιχμαλώτων στη Μικρασιατική ενδοχώρα και στα τάγματα εργασίας, ως την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης το 1923 και την ανταλλαγή των πληθυσμών.Επιπλέον, μέσα από την ατομική περίπτωση σκιαγραφείται η μοίρα των πρώην πολεμιστών της Μικρασιατικής εκστρατείας μετά την επιστροφή τους στην Ελλάδα (η έλλειψη σεβασμού προς την προσφορά των πολεμιστών από μερίδα των πολιτών, η έλλειψη της κρατικής πρόνοιας για τους στρατιώτες του μικρασιατικού μετώπου, η οικονομική και κοινωνική εξαθλίωση).	-Οι ήρωες στην Ιστορία-αφανείς ήρωες.
«Παλιά και λησμονημένα»	Μένης Κουμανταρέας	Έπος-μυθιστόρημα	-Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος / Η ελληνική Αντίστα-	-Πολιτική	-Η περίοδος της γερμανικής Κατοχής και της Εθνικής Αντίστασης	-Η διαδοχή των ιστορικών εποχών: το ρεύμα της ιστορικής

			ση και η σημασία της σε σχέση με τις δυνάμεις του Άξονα -Ο μεταπολεμικός κόσμος / Το καθεστώς του διπολισμού / Πολιτικές και ιδεολογικές παράμετροι / Οι επιπτώσεις του φαινομένου στην Ελλάδα		στην Ελλάδα (ο μαυραγοριτισμός, η αντίσταση των ανταρτών στα βουνά και στις πόλεις, η αντιστασιακή οργάνωση της νεολαίας Ε.Π.Ο.Ν του Ε.Α.Μ. -Ο ελληνικός Εμφύλιος του 1946-’49 (η πρώτη φάση του Εμφυλίου που ξεκινά από τα Δεκεμβριανά του 1944, η δίκη των ποινικών αδικημάτων που διαπράχθηκαν κατά τα Δεκεμβριανά και τα οποία δε συμπεριλαμβάνονταν στην αμνηστία της Συμφωνίας της Βάρκιζας, με αποτέλεσμα τη δίωξη κατώτερων στελεχών του Ε.Α.Μ. ή απλών μελών και την ένταση του Εμφυλίου, ο εκτοπισμός των αριστερών στα νησιά της εξορίας και η φυγή τους στις ανατολικές χώρες μετά την ήττα της Αριστεράς, το μετεμφυλιακό ιδεολογικό και πολιτικό χάσμα των Ελλήνων).	εξέλιξης και η επίδρασή του στο άτομο (στο απόσπασμα διαγράφεται η αντίθεση του παρελθόντος των κατοχικών και εμφυλιακών χρόνων και του παρόντος της ηρωίδας ανάμεσα στη δεκαετία του ’60 και ’70 μέσα από το πρίσμα της εξέλιξης των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών και των επιδράσεών τους στη ζωή του ατόμου).
«Δικαιοσύνη»	Χριστόφορος Μηλιώνης	Έπος-διήγημα	-Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος	-Πολιτική-στρατιωτική / πολεμική	-Ο ελληνοϊταλικός πόλεμος του ’40 στο αλβανικό μέτωπο (οι περιουσίες και τα γεγονότα των πολεμικών επιχειρήσεων του ελληνικού στρατού).	-Αντιλήψεις των μεταγενέστερων για την Ιστορία-ιστορική μνήμη και συνείδηση ≠ ιστορική λήθη και έλλειψη ιστορικής συνείδησης.
«Ο λάκκος»	Τόλης Καζαντζής	Έπος-αφήγημα	-Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος	Πολιτική	-Η περίοδος της Κατοχής στην Ελλάδα (η συσκότιση, οι περιπολίες των Γερμανών, τα τάγματα ασφαλείας, η απαγόρευση της κυκλο-	-Το φαινόμενο του πολέμου και της ξένης κατοχής-η αρνητική επίδραση στη ζωή των ανθρώπων και στις σχέσεις μεταξύ

					φορίας).	τους-θύματα. -Η «αναλογία» στην Ιστορία (διαφορές ιστορικών περιόδων και ιστορικών ανθρώπινων τύπων). Συγκεκριμένα, στο απόσπασμα διαγράφεται η διαφορά ανάμεσα στην κατοχική (οι συνθήκες περιορισμού της καθημερινής ζωής, οι υλικές στερήσεις αλλά και οι δεσμοί των ανθρώπων στο μικρόκοσμο της γειτονιάς) και τη μετακατοχική περίοδο (η αστική δόμηση του χώρου, η διαφορετική νοοτροπία που προτάσσει την ευημερία παρά την αξία των ανθρώπινων σχέσεων, το συναιθηματικό κενό και η αστική μιζέρια των έγκλειστων στις πολυκατοικίες, ο ιδεολογικός διαχωρισμός των Ελλήνων κατά την περίοδο του Εμφυλίου).
«Η τελετή»	Γιώργης Γιατρομανωλάκης	Έπος-μυθιστόρημα	-Ο μεταπολεμικός κόσμος	Πολιτική	-Η περίοδος της δικτατορίας των συνταγματαρχών στην Ελλάδα κατά το 1967-'74 (η επίδραση της ασφυκτικής ατμόσφαιρας του καθεστώτος στα διάφορα επίπεδα της προσωπικής και κοινωνικής ζωής, η τυπολατρία και η καθαρεύουσα ως γλωσσικό όργανο του καθεστώτος με παράλληλη την υπονόμευ-	-Ολοκληρωτικά καθεστώτα (στρατιωτική δικτατορία).

					ση της δημοτικής, η επίκληση του χριστιανικού ιδεώδους και της εθνικής πολιτιστικής παράδοσης ως προπετάσματος για τη νομιμοποίηση του καθεστώτος, ο συντηρητισμός και η ηθικολογία στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα).	
«Επιστροφή στο πατρικό σπίτι»	Ρέα Γαλανάκη	Μεικτό-μυθιστορηματική βιογραφία	-Η Ευρώπη μετά το συνέδριο της Βιέννης (1815-1871) / Το αίτημα για εθνική ολοκλήρωση ως καθοριστικός παράγοντας της πολιτικής του ελληνικού κράτους	-Πολιτική	-Η Κρητική Επανάσταση του 1866-'69 (το ιστορικά υπαρκτό πρόσωπο του Ισμαήλ Φερίκ πασά της Αιγύπτου που συμμετείχε με αιγυπτιακό στράτευμα στην κατάπνιξη της επανάστασης στο πλευρό των Τούρκων).	-Η επίδραση της Ιστορίας (ιστορικών γεγονότων) στο άτομο (προσωπική ζωή). -Αναμέτρηση πολιτισμών (η διατήρηση της εθνικής ταυτότητας). Στο απόσπασμα διαγράφεται η παλινδρόμηση του ήρωα ανάμεσα σε δύο έθνη, δύο θρησκείες και δύο πολιτισμούς και η εσωτερική σύγκρουση που προκύπτει από την αίσθηση της διπλής ταυτότητας που φέρει.
«Γράμμα σ'ένα φίλο Γερμανό»	Αλμπέρ Καμύ	Εξωλογοτεχνικό-επιστολή	-Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος / Η επέκταση της γερμανικής κυριαρχίας στην Ευρώπη (1939-1943)	-Πολιτική-στρατιωτική / πολεμική	-Η περίοδος της γερμανικής κατοχής στην Ευρώπη (εκτελέσεις πολιτών εξαιτίας της αντιστασιακής δράσης τους, η συμμετοχή της νεολαίας στην αντίσταση, οι βασανισμοί).	-Το φαινόμενο του πολέμου και της ξένης κατοχής-η αρνητική επίδραση στη ζωή των ανθρωπων-θύτες και θύματα. -Ολοκληρωτικά καθεστώτα (ναζισμός). -Αγώνες των λαών-αγώνες που καταδικάζονται (ιδεολογικής επιβολής).
«Ο σπιούνος»	Μπέρτολτ	Δράμα-θεατρικό	-Η περίοδος μεταξύ των δύο	Πολιτική	-Ο ιδεολογικός και πολιτικός διχα-	-Ολοκληρωτικά καθεστώτα

	Μπρέχτ	έργο	παγκόσμιων πολέμων / Η άνοδος του φασισμού και η διολίσθηση της Ευρώπης στη βία		σμός της ανθρωπότητας (ακόμα και ανάμεσα στα μέλη της ίδιας οικογένειας κατά την περίοδο της ναζιστικής εξάπλωσης και επικράτησης, η ατμόσφαιρα της καχυποψίας, του φόβου και της τρομοκρατίας στις ανθρώπινες σχέσεις, η οργάνωση της γερμανικής νεολαίας σε ναζιστικές ομάδες, η χρήση της γλώσσας ως μέσου συγκάλυψης και αλλοίωσης της αλήθειας	(ναζισμός).
«Το λυπημένο μου πρόσωπο»	Χάινριχ Μπελ	Έπος-διήγημα	-Η περίοδος μεταξύ των δύο παγκόσμιων πολέμων / Η άνοδος του φασισμού και η διολίσθηση της Ευρώπης στη βία	-Πολιτική	-Ο απολυταρχισμός του ναζιστικού καθεστώτος με συνακόλουθη την εκμηδένιση της ανθρώπινης προσωπικότητας, ατομικότητας και ελευθερίας, οι ανακρίσεις, οι βασανισμοί και οι φυλακίσεις των αντιφρονούντων, η ασυδοσία και η αυθαιρεσία των οργάνων εξουσίας, η επίπλαστη εικόνα της ευημερίας, της προόδου και της εύρυθμης λειτουργίας του κράτους, ο ψυχολογικός και συναισθηματικός καταναγκασμός των πολιτών, η ψευδαίσθηση της δημοκρατικότητας και της ισονομίας, ο παραλογισμός των μεθόδων του καθεστώτος για την υποταγή και την εξότωση των αντιπάλων, ο έλεγχος της προσωπικής ζωής των πολιτών	-Ολοκληρωτικά καθεστώτα (το κείμενο μπορεί να λειτουργήσει σε διαχρονικό επίπεδο για όλα τα ολοκληρωτικά καθεστώτα που καταγράφηκαν στην ανθρώπινη ιστορική εμπειρία).
«Λάτρης της ανθρωπότητας»	Τζον Ντος Πάσος	Έπος-μυθιστόρημα	-Η Ευρώπη και ο κόσμος από το 19 ^ο ως τον 20 ^ο αιώνα	Πολιτική και	-Η εμφάνιση των σοσιαλιστικών ιδεών, η οργάνωση των εργατικών	-Οι ηγετικές μορφές της Ιστορίας (πολιτικοί).

			(1871-1914) / Βιομηχανική επανάσταση και κοινωνικές ζυμώσεις στην Ευρώπη	Οικονομική	συνδικαλιστικών κινήματων και η πολιτική οργάνωση της εργατικής τάξης κατά το 19 ^ο αιώνα (στο απόσπασμα τα παραπάνω εστιάζονται στο γεωγραφικό χώρο της Αμερικής).	
«Σύγγεφο με παντελόνια»	Βλαδίμηρος Μαγιακόφσκι	Ποίηση	-Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και οι άμεσες επιπτώσεις του / Η Οκτωβριανή Επανάσταση στη Ρωσία	Πολιτική	-Η διάβρωση, η νοχελικότητα και ο κομπορμισμός της ρωσικής αστικής κοινωνίας, αλλά και η διάθεση της ανατροπής της παλαιάς τάξης πραγμάτων πριν από την Επανάσταση του 1917, όταν την αστική δημοκρατική επανάσταση διαδέχεται η εργατική και σοσιαλιστική. Αν με την αστική επανάσταση του 1917 ανατρέπεται το τσαρικό καθεστώς, με την Οκτωβριανή πραγματοποιείται η αλλαγή των κοινωνικών δομών. Το πνεύμα αυτής της επανάστασης εκφράζει το ποίημα του Μαγιακόφσκι δυο χρόνια πριν από αυτήν.	-Η σύγκρουση των κοινωνικών τάξεων (όπως και στη ρωσική κοινωνία της περιόδου, έτσι και στο ποίημα διαγράφεται η αντίθεση ανάμεσα στην αστική και την εργατική τάξη).
«Ο ήρεμος Ντον»	Μιχαήλ Σολόχοφ	Έπος-μυθιστόρημα	-Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και οι άμεσες επιπτώσεις του / Η Οκτωβριανή Επανάσταση στη Ρωσία	Κοινωνική	-Η ρωσική κοινωνία στις αρχές του 20 ^{ου} αιώνα-Μετά το 1880 αρχίζει σταδιακά η εκβιομηχάνιση της Ρωσίας. Ωστόσο ο εργατικός πληθυσμός βρίσκεται σε οικονομική εξαθλίωση και αντιμετωπίζει απάνθρωπες συνθήκες εργασίας, με αποτέλεσμα να είναι δεκτικός στις διαδιδόμενες σοσιαλιστικές ιδέες. Παράλληλα, δραστηριοποιείται η	-Η επίδραση της Ιστορίας (ιστορικών συνθηκών) στο άτομο (κοινωνική και οικονομική ζωή, ψυχολογία, συμπεριφορά, ήθη, διαμόρφωση ανθρωπίνων τύπων σε συνάρτηση με το ιστορικό περιβάλλον) και στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων.

				<p>ομάδα των εμπόρων.Στα χρόνια του αποσπάσματος έχει ήδη εκδηλωθεί η επανάσταση του 1905 κατά του τσαρικού καθεστώτος, και με τη συμμετοχή των εργατών, με πολιτικά και οικονομικά αιτήματα. Μετά το 1905 τη θέση των ευγενων γαιοκτημόνων παίρνει η ανερχόμενη αστική τάξη, ενώ η εκμετάλλευση των εργατών συνεχίζεται.Παράλληλα, η εργατική τάξη έχει αποκτήσει την πολιτική αντιπροσωπευσή της και η αυξανόμενη επιρροή του σοσιαλιστικού κινήματος εντείνει τη ρήξη με την αστική τάξη.Η ρήξη συνεχίζεται και μετά την επανάσταση του 1905 και την επικράτηση της αστικής τάξης, καθώς τα αιτήματα των εργατών παραμένουν ανικανοποίητα παρά την ανατροπή του τσαρικού καθεστώτος.Η κατάληξη των παραπάνω πολιτικών και ιδεολογικών ρήξεων σημειώνεται με την Οκτωβριανή Επανάσταση και την επικράτηση του σοσιαλισμού.Στο απόσπασμα διαγράφεται το κοινωνικό χάσμα ανάμεσα στην αστική και την εργατική τάξη μετά το 1905 και πριν από την Οκτωβριανή Επανάσταση, καθώς και επιθυμία για κοινωνική ανατροπή και</p>	
--	--	--	--	---	--

					επικράτηση του σοσιαλισμού.	
--	--	--	--	--	-----------------------------	--

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αβδελά, Έφη (1998). *Ιστορία και Σχολείο*. Αθήνα: Νήσος.
- Αγγελάτος, Δημήτρης (1997). *Η «φωνή» της μνήμης: δοκίμιο για τα λογοτεχνικά είδη*. Αθήνα: Νέα Σύνορα-Α.Α.Λιβάνη.
- Αθανασοπούλου, Αφροδίτη (2004). «Ιστορία και Λογοτεχνία στο σχολείο. Μια επιστημονική πρόταση διδασκαλίας για την κριτική αγωγή των μαθητών στο σύγχρονο πολιτισμό», στο: Αγγελάκος, Κώστας & Γ.Κόκκινος (επιμ.). *Η διαθεματικότητα στο σύγχρονο σχολείο & η διδασκαλία της Ιστορίας με τη χρήση πηγών*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 101-131.
- Αθανασόπουλος, Βαγγέλης (1994). «Αμήχανοι δάσκαλοι, δυσφορούντες μαθητές: η θεωρία της Λογοτεχνίας ως αντικείμενο διδασκαλίας», *ΠΕΦ-Σεμινάριο*, 18, 48-59.
- Αλαχιώτης, Σταμάτης. «Στοιχεία από τον παιδαγωγικό σχεδιασμό του Δ.Ε.Π.Π.Σ. και των Α.Π.Σ. της υποχρεωτικής εκπαίδευσης», προσβάσιμο στο: www.pi-schools.gr
- Αμπατζοπούλου, Φραγκίσκη (1995). *Η Λογοτεχνία ως μαρτυρία: Έλληνες πεζογράφοι για τη γενοκτονία των Εβραίων*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Αμπατζοπούλου, Φραγκίσκη (1998). *Ο άλλος εν διωγμό: η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία, ζητήματα ιστορίας και μυθοπλασίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Αμπατζοπούλου, Φραγκίσκη (2000). *Η γραφή και η βάσανος: ζητήματα λογοτεχνικής αναπαράστασης*. Αθήνα: Πατάκη.
- Αντωνιάδης, Λέανδρος (1995). *Η διδακτική της Ιστορίας*. Αθήνα: Πατάκη.
- Αξιμιώτου, Θωμαή (2006). *Η Ιστορία, η λογοτεχνία και τα όρια της αναπαράστασης: το παράδειγμα του Θ.Βαλτινού* (διδακτορική διατριβή).
- Αποστολίδου, Βενετία (1995). «Λαϊκή μνήμη και δομή της αίσθησης στην πεζογραφία για τον εμφύλιο: από την Καγκελόπορτα στην Καταπάτηση», στο: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Ιστορική Πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*, Επιστημονικό Συμπόσιο. Αθήνα, 113-127.
- Αποστολίδου, Βενετία (1999). «Λογοτεχνία και Ιδεολογία: το ζήτημα των αξιών κατά τη διδασκαλία της λογοτεχνίας», στο: Αποστολίδου, Βενετία & Ε.Χοντολίδου (επιμ.). *Λογοτεχνία και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 335-347.
- Αποστολίδου, Βενετία (2000). «Ιστορία και μυθιστόρημα», στο: Αποστολίδου Βενετία (επιμ.). *Διαβάζοντας λογοτεχνία στο σχολείο: μια νέα πρόταση διδασκαλίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 323-327.
- Αργυρίου, Αλέξανδρος (1995). «Αποδόσεις της ιστορικής εμπειρίας», στο: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*, Επιστημονικό Συμπόσιο. Αθήνα, 59-78.

-Αργυρίου, Αλέξανδρος (1988). «Η πραγματικότητα και η πραγματικότητα της πεζογραφίας», στο: *Η μεταπολεμική πεζογραφία από τον πόλεμο του '40 ως τη δικτατορία του '67*, τ.Α', Αθήνα: Σοκόλη, 27-30.

-Βαγιανός, Γ.Σ (1996). *Η διδασκαλία της Ιστορίας μέσα από τα λογοτεχνικά κείμενα: συμβολή στη διδακτική του μαθήματος*. Αθήνα: Έλλην.

-Βαλτινός, Θανάσης (1995). «Πέρα από την πραγματικότητα. Το ιστορικό γεγονός ως στοιχείο μύθου», στο: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*, Επιστημονικό Συμπόσιο. Αθήνα, 329-347.

-Βαρμάζης, Νικόλαος (1997). «Η διδασκαλία εκτενών λογοτεχνικών έργων στο γυμνάσιο και το λύκειο: ερωτήματα και απαντήσεις», *Η Λέσχη των Εκπαιδευτικών*, 20, 32-34.

-Βαρνάβα-Σκούρα, Τζ. (1989). «Διαθεματική προσέγγιση στη διδασκαλία», στο: Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια-Λεξικό, 3,. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1380-1381.

-Βέικος, Θεόφιλος (1988). «Η Κλειώ και τα δύο της πρόσωπα: η ιστορία ως επιστημονικός και κανονιστικός λόγος», *ΠΕΦ-Σεμινάριο*, 9, 8-13.

-Βεληγιάνη, Χρυσούλα (1985). «Ιστορία και ιστορικό μυθιστόρημα», *Φιλολόγος*, 39, 52-118.

-Βελουδής, Γιώργος (1981). *Προτάσεις. Δεκαπέντε γραμματολογικές δοκιμές*. Αθήνα: Κέδρος.

-Βελουδής, Γιώργος (1997)². *Γραμματολογία: θεωρία Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Δωδώνη.

-Βουτιερίδης, Ηλίας (1976). *Σύντομη ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Παπαδήμα.

-Βώρος, Φ.Κ (1988). «Περιπέτειες του μαθήματος της Ιστορίας στη Νεοελληνική Εκπαίδευση: η ιδεολογική χρήση του», *ΠΕΦ-Σεμινάριο*, 9, 214-234.

-Βώρος, Φ.Κ. (1989). *Τρόποι σπουδής και διδασκαλίας της Ιστορίας*. Αθήνα: Παπαδήμα.

-Γαλανάκη, Ρέα (1995). «Σημειώσεις, σκέψεις, σχόλια για τη Λογοτεχνία» στο: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*, Επιστημονικό Συμπόσιο. Αθήνα, 15-25.

-Γαλανοπούλου, Αγγλαΐα (2002). «Η Εφαρμογή της Ευέλικτης Ζώνης κατά το σχολικό έτος 2001-2002», *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 6, 271-285.

-Γιαννόπουλος, Γιάννης (1988). «Σκοποί του μαθήματος της Ιστορίας», *ΠΕΦ-Σεμινάριο*, 9, 40-67.

-Δάλλας, Γιάννης (1995). «Η μεταπολεμική πεζογραφία και η μικροϊστορία: η λανθάνουσα συνάντηση μιας τεχνικής και μιας μεθόδου μέσα από τις ατομικές φωνές

ως μαρτυρίες του υποστρώματος», στο: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*, Επιστημονικό Συμπόσιο. Αθήνα, 81-98.

-Δημαράς, Κ.Θ (1986)⁷. *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας: από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*. Αθήνα: Ίκαρος.

-Δημητρακόπουλος, Σοφοκλής (1989). *Ιστορία και δημοτικό τραγούδι (325-1945)*. Αθήνα: Δημητρακόπουλος.

-Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών Νεοελληνικής Λογοτεχνίας για το Γυμνάσιο, προσβάσιμο στο: www.pi-schools.gr.

-Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών Νεοελληνικής Ιστορίας για το Γυμνάσιο, προσβάσιμο στο: www.pi-schools.gr.

-Δουζένη, Κατερίνα (1989). «Η διδασκαλία της Λογοτεχνίας από αποσπάσματα: σκέψεις για μια νέα θεώρηση», *ΠΕΦ-Σεμινάριο*, 11, 88-101.

-Δούκα, Μάρω (1997). «Ιστορική πραγματικότητα και πεζογραφία», *Ενδοχώρα*, 49, 82-86.

-Δρουκόπουλος, Άρης (2004). *Η διδασκαλία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στο Γυμνάσιο και στο Ενιαίο Λύκειο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

-Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών για τα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, προσβάσιμο στο: www.pi-schools.gr.

-Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών Ιστορίας, προσβάσιμο στο: www.pi-schools.gr.

-Ζάγκου, Σμαράγδα (2000). «Σύγχρονες τάσεις του μαθήματος της Ιστορίας», *Νέα Παιδεία*, 94, 131-140.

-Ζερβού, Αλεξάνδρα (1999). «Η λογοτεχνία στο σχολείο ή απορίες μιας ενήλικης που διαβάζει λογοτεχνία», στο: Αποστολίδου, Βενετία & Ε.Χοντολίδου (επιμ.). *Λογοτεχνία και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 15-31.

-Ηλία, Ελένη (1999). «Η προσέγγιση λογοτεχνικών κειμένων σύμφωνα με τις θεωρίες της «αναγνωστικής ανταπόκρισης», στο: Αποστολίδου, Βενετία & Ε.Χοντολίδου (επιμ.). *Λογοτεχνία και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 157-164.

-Καβάφης, Κ.Π (1993)⁵. *Τα Ποιήματα (1897-1918)*. Αθήνα: Ίκαρος.

-Καγκά, Ευαγγελία (2002). «Διαπολιτισμική επικοινωνία και διαθεματικότητα: όψεις και προοπτικές στην Ευέλικτη Ζώνη», *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 6, 91-96.

-Κάλβος, Ανδρέας (1994). *Άπαντα*. Αθήνα: Ελληνοεκδοτική.

- Καπλάνη, Βικτωρία & Λ.Κουντουρά (2000). «Η λογοτεχνία στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση: από το μαθητή στον αναγνώστη», στο: Αποστολίδου, Βενετία (επιμ.). *Διαβάζοντας λογοτεχνία στο σχολείο: μια νέα πρόταση διδασκαλίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 161-168.
- Καραγιανόπουλος, Ι.Ε (1970). *Πηγαί της βυζαντινής Ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών.
- Κατσίκη-Γκίβαλου, Άντα (1999). «Η αμφίδρομη σχέση λογοτεχνικών και γνωστικών αντικειμένων», στο: Αποστολίδου, Βενετία & Ε.Χοντολίδου (επιμ.). *Λογοτεχνία και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 35-41.
- Καψωμένος, Ερατοσθένης (1987). *Το κρητικό ιστορικό τραγούδι: η δομή και η ιδεολογία του*. Αθήνα: Ι.Ζαχαρόπουλος.
- Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας για τη Β' Γυμνασίου (2002). Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.
- Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας για την Γ' Γυμνασίου (2000). Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.
- Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας για την Γ' Γυμνασίου (2006). Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.
- Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας για την Α' Λυκείου (2005⁵). Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.
- Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας για την Γ' Λυκείου (2002). Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.
- Κόκκινος, Γιώργος (1998). *Από την Ιστορία στις Ιστορίες: προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της Ιστορίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κόκκινος, Γιώργος (2004). «Θεωρητικά ζητήματα ανάλυσης ιστορικών πηγών», στο: Αγγελάκος, Κώστας & Γ.Κόκκινος (επιμ.). *Η διαθεματικότητα στο σύγχρονο σχολείο & η διδασκαλία της Ιστορίας με τη χρήση πηγών*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 57-79.
- Κόκορης, Δημήτρης (2005). *Ιστορία και Λογοτεχνία*. Αθήνα: Λογοτεχνική Βιβλιοθήκη.
- Κουτρούμπα, Κωνσταντίνα (2002). *Η διδακτική της Ιστορίας της Νεότερης Ελλάδας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση υπό το πρίσμα της ευρωπαϊκής διάστασης*. Αθήνα: Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Κουτσός, Θ.Μιχάλης (2000). *Διδακτική της Ιστορίας: θεωρητική προσέγγιση-διδακτικά μοντέλα*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη.
- Κουτσός, Θ.Μιχάλης (2004). *Διδακτική ιστορικών πηγών των σχολικών εγχειριδίων: παραδείγματα αξιοποίησης των ιστορικών πηγών στη διδασκαλία και στην αξιολόγηση*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη.
- Κρεμμυδάς, Βασίλης (1995) «Προσφώνηση», στο: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*, Επιστημονικό Συμπόσιο. Αθήνα, 11-12.

- Κυριακίδης, Στίλπων (1990). *Το δημοτικό τραγούδι: συναγωγή μελετών*. Αθήνα: Ερμής.
- Κυρκίνη, Αναστασία (2001). «Η αναγκαιότητα της πολλαπλής προσέγγισης του μαθήματος της Ιστορίας», *Τα Εκπαιδευτικά*, 59/60, 51-59.
- Κωνσταντοπούλου, Αγγελική (1988). «Το εγχειρίδιο της Γ' Λυκείου "Εισαγωγή στις ιστορικές σπουδές"», στο: *Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού. Η διδασκαλία της Ιστορίας στη Μέση Εκπαίδευση*. Αθήνα: Γρηγόρη, 172-185.
- Λαγοπούλου-Boklund, Κάριν (1999). «Διδασκαλία και θεωρία της λογοτεχνίας: οι θεωρητικές προσεγγίσεις στα Κ.Ν.Α.», στο: Αποστολίδου, Βενετία & Ε.Χοντολίδου (επιμ.) *Λογοτεχνία και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 103-117.
- Λεοντσίνης, Γεώργιος (1994). «Αξιολογικές κρίσεις και διδακτική της Εθνικής Ιστορίας», *ΠΕΦ-Σεμινάριο*, 17, 193-220.
- Μακρής, Χάρης (1999). «Σπουδή και διδασκαλία της Ιστορίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση», *Φιλολόγος*, 98, 489-495.
- Ματσαγγούρας, Ηλίας (1990). «Η Διαθεματικότητα στη Σχολική Πράξη: Τι, Γιατί και Πώς», στο: *Σημειώσεις Διδακτικής*. Αθήνα: Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Αθηνών, 1-21.
- Ματσαγγούρας, Ηλίας (2002). «Η Ευέλικτη Ζώνη των καινοτομιών: διαθεματικές δραστηριότητες και σχέδια εργασίας», στο: *Οδηγός σχεδίων εργασίας για τον εκπαιδευτικό*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 11-17.
- Ματσαγγούρας, Ηλίας (2003). *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση: εννοιολογική αναπλαισίωση και σχέδια εργασίας*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Μαυροσκούφης, Δημήτρης (1993). «Πολλαπλό εγχειρίδιο: μύθοι και πραγματικότητα», *Ελευθεροτυπία* 15-4-93, 48.
- Μαυροσκούφης, Δημήτρης (1997). *Η σχολική Ιστορία στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (1975-1995): η μεταπολιτευτική εκδοχή του σισύφειου μύθου*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Μαυροσκούφης, Δημήτρης (1999). *Εμπειρίες και απόψεις μαθητών και φοιτητών σχετικές με το μάθημα της Ιστορίας: θεωρητικά ζητήματα και εμπειρική έρευνα*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Μαυροσκούφης, Δημήτρης (2003). «Το μάθημα της Τοπικής Ιστορίας στο Γυμνάσιο: προβλήματα και προοπτικές», *Χρονικά του Π.Σ.Π.Θ.*, 13, 17-33.
- Μαυροσκούφης, Δημήτρης (2005). *Αναζητώντας τα ίχνη της Ιστορίας: ιστοριογραφία, διδακτική μεθοδολογία και ιστορικές πηγές*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Μαυροσκούφης, Δημήτρης (2007). «Τα προγράμματα σπουδών της Ιστορίας στην υποχρεωτική εκπαίδευση: παιδαγωγική καινοτομία ή παλιό κρασί σε νέο μπουκάλι;»,

υπό δημοσίευση στο: *Σύγχρονη Εκπαίδευση*.

-Μελάς, Μανώλης (1999). «Ιστορικές πηγές στη διδασκαλία της Ιστορίας», *Τα Εκπαιδευτικά*, 51/52, 66-83.

-Μηλιώνης, Χριστόφορος (2002). *Το διήγημα*. Αθήνα: Σαββάλας.

-Μικέ, Μαίρη (1994). «Ιστορία και Μυθοπλασία: *Η Αντιποίησης Αρχής (1979)* του Α. Κοτζιά και *Ο Κατσαντώνης (1862)* του Κ. Ράμφου», στο: *Αφιέρωμα στον Αλέξανδρο Κοτζιά*. Αθήνα: Κέδρος, 158-183.

-Μικέ, Μαίρη (1995). «Επικίνδυνες ακροβασίες: για τον εικοστό αιώνα της Μέλπως Αξιώτη», στο: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*, Επιστημονικό Συμπόσιο. Αθήνα, 217-237.

-Μοσκόφ, Κωστής (1981). «Πάθος και κάθαρση στον Γιάννη Ρίτσο», στο: *Αφιέρωμα στον Γιάννη Ρίτσο*. Αθήνα: Κέδρος.

-Μπακόλας, Νίκος (1995). «Τα ξαναγυρίσματα της Ιστορίας στην Πεζογραφία», στο: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*, Επιστημονικό Συμπόσιο. Αθήνα, 27-34.

-Μυλωνάκου-Κεκέ, Ηρώ (2002). «Το πολυθεματικό βιβλίο του Δημοτικού Σχολείου “Βλέπω το σημερινό κόσμο”, στο: *Οδηγός σχεδίων εργασίας για τον εκπαιδευτικό*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 21-24.

-Ντενίση, Σοφία (1994). *Το ιστορικό μυθιστόρημα και ο sir Walter Scott (1830-1880)*. Αθήνα: Καστανιώτη.

-Ντούλας, Χαρίλαος (1988). «Σχολικά βιβλία της ιστορίας και τοπική ιστορία: η περίπτωση της Θεσσαλίας», *ΠΕΦ-Σεμινάριο*, 9, 88-107.

-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2002). Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Α.Π.Σ.) υποχρεωτικής εκπαίδευσης, τόμος Α'. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2002). Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Α.Π.Σ.) υποχρεωτικής εκπαίδευσης, τόμος Β'. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

-Παλαμάς, Κ. (1972). *Άπαντα*. Αθήνα: Μπίρη.

-Παπαχρήστος, Θύμιος (1983). «Ιστορικές πηγές: ανάλυση και ερμηνεία τους στη διδασκαλία της Ιστορίας», *Λόγος και Πράξη*, 19, 19-29.

-Πασχαλίδης, Γρηγόρης (2000). «Γενικές αρχές του προγράμματος», στο: Αποστολίδου, Βενετία (επιμ.). *Διαβάζοντας λογοτεχνία στο σχολείο: μια νέα πρόταση διδασκαλίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 21-35.

-Πελαγίδης, Στάθης (2001). «Ιστορία και Λογοτεχνία: αξιοποίηση λογοτεχνικών κειμένων στο μάθημα της Ιστορίας», *Τα Εκπαιδευτικά*, 59/60, 60-66.

-Πεσκετζή, Μαρία (1999). «Ο ρόλος του συγγραφέα στην ερμηνευτική διαδικασία και η εγκυρότητα της ερμηνείας», στο: Αποστολίδου, Βενετία & Ε.Χοντολίδου (επιμ.). *Λογοτεχνία και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 147-155.

-Πολίτη, Τζίνα (2004). *Δοκίμια για το ιστορικό μυθιστόρημα: σταθμοί στην εξέλιξη του είδους*. Αθήνα: Άγρα.

-Πολίτης, Λίνος (2001)¹¹. *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

-Πολίτης, Νικόλαος (1987). *Δημοτικά τραγούδια του ελληνικού λαού*. Αθήνα: Παράδοση.

-Prinzinger, Michaele (1995). «Μύθος, επιθυμία και μνήμη: η κωδικοποίηση της ιστορικής πραγματικότητας στο έργο της Ρέας Γαλανάκη», στο: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*, Επιστημονικό Συμπόσιο. Αθήνα, 129-145.

-Προκοπάκη, Χρύσα (1995). «Ακυβέρνητες Πολιτείες: Η ιστορία στο εργαστήρι του μυθιστοριογράφου», στο: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*, Επιστημονικό Συμπόσιο. Αθήνα, 307-325.

-Σακελλαριάδη, Ευγενία (1999). «Ο Μυστικός κήπος-λογοτεχνική κριτική και θεωρία, η άλλη διάσταση της διδασκαλίας της λογοτεχνίας», στο: Αποστολίδου, Βενετία & Ε.Χοντολίδου (επιμ.). *Λογοτεχνία και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 43-50.

-Σαχίνης, Απόστολος (1981). *Το ιστορικό μυθιστόρημα*. Θεσσαλονίκη: Κωνσταντινίδης.

-Σαχίνης, Απόστολος (1989). *Προσεγγίσεις: δοκίμια κριτικής*. Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου Μ.Καρδαμίτσα.

-Σβορώνος, Νίκος (1988). «Τάσεις και προοπτικές της σύγχρονης ιστοριογραφίας», *ΠΕΦ-Σεμινάριο*, 9, 14-21.

-Σερβού, Μαριέττα (1988). «Θέματα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις πηγές : άρνηση ή αδυναμία θεωρητικής προσέγγισης των πηγών», στο: Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, *Η διδασκαλία της Ιστορίας στη Μέση Εκπαίδευση*. Αθήνα: Γρηγόρη, 166-171.

-Σκληράκη, Έυη (1987). *Η διδασκαλία της Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας από τις πηγές: θεωρία και πράξη*. Αθήνα: Σμιλή.

-Σκληράκη, Έυη (1997). «Διδακτική της Ιστορίας στο Λύκειο», *Νέα Παιδεία*, 82, 88-97.

- Σκουλάτος, Βασίλης (1988). «Το αναλυτικό πρόγραμμα για το μάθημα της Ιστορίας», *ΠΕΦ-Σεμινάριο*, 9, 80-87.
- Σκουλάτος, Βασίλειος (1997). «Η λογοτεχνία ως ιστορική πηγή: το *Διπλό βιβλίο* του Δημήτρη Χατζή ως εργαλείο διδακτικής πράξης στο μάθημα της Ιστορίας», *Νέα Παιδεία*, 82, 59-73.
- Σμπιλίρης, Γιώργος (2004). «Η αξιολόγηση στο μάθημα της Ιστορίας: το πρόβλημα της αξιολόγησης σε θέματα πηγών», στο: Αγγελάκος, Κώστας & Γ.Κόκκινος (επιμ.). *Η διαθεματικότητα στο σύγχρονο σχολείο & η διδασκαλία της Ιστορίας με τη χρήση πηγών*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 233-245.
- Σπανάκου, Ζωή (1999). «Η Ιστορία στα Κ.Ν.Λ. Λυκείου: Το παράδειγμα της μεσοπολεμικής και μεταπολεμικής πεζογραφίας», *ΠΕΦ-Σεμινάριο*, 21, 77-104.
- Σπανάκου, Ζωή (1999). «Η νεότερη και σύγχρονη ιστορία στα Κ.Ν.Λ. Γυμνασίου-Λυκείου (1940-1974) : από τον πόλεμο του '40 στην τραγωδία της Κύπρου», στο: Αποστολίδου, Βενετία & Ε.Χοντολίδου (επιμ.). *Λογοτεχνία και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 295-313.
- Σπανός, Γεώργιος (1999). «Η γλώσσα ως προσδιοριστικός παράγοντας της διδασκαλίας της λογοτεχνίας στη Νεοελληνική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση», στο: Αποστολίδου, Βενετία & Ε.Χοντολίδου (επιμ.). *Λογοτεχνία και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 91-101
- Σταυροπούλου, Έφη (1995). «Το πραγματικό, το φανταστικό και το παράλογο στο Λοιμό του Ανδρέα Φραγκιά», στο: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*, Επιστημονικό Συμπόσιο. Αθήνα, 147-172.
- Τζουβέλης, Σπύρος (1998). *Ταξίδι στην Ιστορία με τον Καβάφη*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Τζούμα, Άννα (1997). «Ιστορία και Λογοτεχνία», *Μνήμων*, 19, 109-121.
- Τσιριμώκου, Λίζυ (1995). «Το τελευταίο τσιγάρο», στο: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*, Επιστημονικό Συμπόσιο. Αθήνα, 239-247.
- Φρυδάκη, Ευαγγελία(1999). «Ευέλικτες χρήσεις της λογοτεχνικής θεωρίας: το παράδειγμα του συνδυασμού της πρόσληψης και της κοινωνιοκριτικής», στο: Αποστολίδου, Βενετία & Ε.Χοντολίδου (επιμ.). *Λογοτεχνία και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 167-174.
- Φρυδάκη, Ευαγγελία (2003). *Η θεωρία της λογοτεχνίας στην πράξη της διδασκαλίας*. Αθήνα: Κριτική.
- Χαραλαμπίδου, Νάτια (1995). «Ο λόγος της Ιστορίας και ο λόγος της Λογοτεχνίας: δομές αναπαράστασης της Ιστορίας στην Ορθοκωστά του Θανάση Βαλτινού και στην πεζογραφία του Εμφυλίου», στο: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*, Επιστημονικό Συμπόσιο. Αθήνα, 249-277.
- Χατζηβασιλείου, Βαγγέλης (1995). «Ιστορία και Ρεαλισμός στους πεζογράφους της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς», στο: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού

και Γενικής Παιδείας, *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία* (1945-1995), Επιστημονικό Συμπόσιο. Αθήνα, 49-57.

-Χατζησαββίδης, Σωφρόνης (1999). «Γλώσσα και Λογοτεχνία: ο λογοτεχνικός και ο μη λογοτεχνικός λόγος στη διδακτική πράξη», στο: Αποστολίδου, Βενετία & Ε.Χοντολίδου (επιμ.). *Λογοτεχνία και Εκπαίδευση*. Αθήνα : Τυπωθήτω, 103-117.

-Χοντολίδου, Ελένη (1999). «Η αξιολόγηση των μαθητών στο μάθημα της λογοτεχνίας», στο: Αποστολίδου, Βενετία & Ε.Χοντολίδου (επιμ.). *Λογοτεχνία και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Τυπωθήτω, 379-389.

-Χρυσαιφίδης, Κώστας (1998). *Βιομαθητική-επικοινωνιακή διδασκαλία: η εισαγωγή της μεθόδου project στο σχολείο*. Αθήνα: Gutenberg.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΗ

-Carr, E.H. (1983). *Τι είναι Ιστορία* / μτφρ. Φ.Λιάππα. Αθήνα: Πλανήτης.

-Certeau, Michel (1981). «Το ιστοριογραφικό έργο», στο: Le Goff. J & P. Nora. *Το έργο της Ιστορίας*, τ.Α' / μτφρ. Κ.Μιτσοτάκη. Αθήνα: Ράππας, 19-58.

-Compagnon, Antoine (2003). *Ο δαίμων της θεωρίας: λογοτεχνία και κοινή λογική* / μτφρ. Α.Λαμπρόπουλος. Αθήνα: Μεταίχμιο.

-Delcroix, Maurice & F.Hallyn (1997). *Εισαγωγή στις σπουδές της λογοτεχνίας: μέθοδοι του κειμένου* / μτφρ. Ι.Βασιλαράκης. Αθήνα: Gutenberg.

-Fauriel, Claude (1999). *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια*, τ.Α'(1824-1825). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

-Fokkema, Douwe & E.Ibsch (1997). *Θεωρίες Λογοτεχνίας του 20^{ου} αιώνα: δομισμός, μαρξισμός, αισθητική της πρόσληψης, σημειωτική* / μτφρ. Γ.Παρίσης. Αθήνα: Πατάκη.

-Frey, Karl (1986). *Η μέθοδος project: μια μορφή συλλογικής εργασίας στο σχολείο ως θεωρία και πράξη* / μτφρ. Κλ.Μάλλιου. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

-Hawthorn, Jeremy (1995)². *Ξεκλειδώνοντας το κείμενο: μια εισαγωγή στη θεωρία της Λογοτεχνίας* / μτφρ. Μ.Αθανασοπούλου. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

-Husbands, Chris (2004). *Τι σημαίνει διδασκαλία της ιστορίας: γλώσσα, ιδέες και νοήματα* / μτφρ. Α.Λυκούργος. Αθήνα: Μεταίχμιο.

-Iggers, Georg (1995)². *Νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία* / μτφρ. Β.Οικονομίδης. Αθήνα: Γνώση.

-Iggers,Georg (1999). *Η Ιστοριογραφία στον εικοστό αιώνα: από την επιστημονική αντικειμενικότητα στη πρόκληση του μεταμοντερνισμού* / μτφρ. Π.Ματάλας. Αθήνα: Νεφέλη.

- Igleton, Terry (1989). *Εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας* / μτφρ. Μ.Μαυρωνάς. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Marwick, Arthur (1985). *Εισαγωγή στην Ιστορία*. Αθήνα: Κουτσούμπος Α.Ε.
- Moniot, Henri (2002). *Η διδακτική της Ιστορίας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Peyrot, Jean (επιμ.). *Η διδασκαλία της Ιστορίας στην Ευρώπη* / μτφρ. Α.Καζάκος. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Samaran, Charles (ed.) (1985)². *Ιστορία και μέθοδοί της*, τ.Α' / μτφρ. Ε.Στεφανάνκη. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Samaran, Charles (ed.) (1980). *Ιστορία και μέθοδοί της*, τ.Δ' / μτφρ. Χ.Παπάζογλου. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Saunier, G (2001). *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια: συναγωγή μελετών (1968-200)*. Αθήνα: Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη.
- Sebba, Judy (2000). *Ιστορία για όλους: διδακτικές προτάσεις για το μάθημα της Ιστορίας στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Shelston, Alan (1982). *Βιογραφία* / μτφρ. Ι.Ράλλη-Κ.Χατζηδήμου. Αθήνα: Ερμής.
- Vitti, Mario (1987). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Vitti, Mario (1994). «Τα δεδομένα της Ιστορίας και τα δεδομένα της λογοτεχνίας: Πόσο είναι ασύμβατα;», στο: *Ζητήματα Ιστορίας των Νεοελληνικών Γραμμάτων: αφιέρωμα στον Κ.Θ.Δημαρά*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 21-25.
- Wellek, Rene & A.Warren (χ.χ). *Θεωρία Λογοτεχνίας* / μτφρ. Σ.Δεληγιώργης. Αθήνα: Δίφρος.
- Williams, Raymond (1994). *Κουλτούρα και Ιστορία* / μτφρ. Β.Αποστολίδου. Αθήνα: Γνώση.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Carney-Dalton, Pat (1994). "Reflecting on American History through Poetry", *Social Education*, 58 (4), 230-239.
- Clair, William (2004). "The biographer as Archaeologist", in: France, Peter & William St., Clair (eds.). *Mapping lives: the uses of biography*. Oxford, New York: Oxford University Press, 219-234.
- Fleishman, Avrom (1983). *Figures of Autobiography: the language of self-writing*. California: University of California Press, Ltd.
- Foley, Barbara (1986). *Telling the truth: the theory and practice of documentary fiction*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Fowler, Roger (ed.) (1973). *A dictionary of modern critical terms*. London & Boston: Routledge & Kegan Paul, 88-89.

- Glendinning, Victoria (1988). "Lies and Silences", in: Homberger, Eric & J.Charmley (eds) (1988). *The troubled face of biography*. London: Macmillan Press, 49-62.
- Gossman, Lionel (1990). *Between History and Literature*. Cambridge Mass: Harvard University Press.
- Gusdorf, Georges (1980). "Conditions and Limits of Autobiography", in: Olney, James (ed). *Autobiography: essays theoretical and critical*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 28-48.
- Homberger, Eric & J.Charmley (eds) (1988). *The troubled face of biography*. London: Macmillan Press.
- Howell, Martha & W. Prerenier (2001). *From reliable sources: an introduction to historical methods*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Jefferson, Ann & D.Robey (eds.) (1986)². *Modern literary theory: a comparative introduction*. London QB.T.Batsford Ltd.
- Marcus, Laura (1994). *Auto/biographical discourses: criticism, theory, practice*. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Marwick, Arthur (1989)³. *The nature of history*. London: Macmillan.
- Pletsch, Carl (1985). "Subjectivity and Biography" in: Baron, H., Samuel & Carl Pletsch (eds.). *Introspection in Biography: the biographer's Quest for self-awareness*. New Jersey: Analytic Press, 355-360.
- Slater, John (1995). *Teaching History in the new Europe*. London: Cassel.
- Sloan, Glenna Davis (1999)³. *The child as critic: teaching literature in elementary and middle schools*. New York & London: Teachers College, Columbia University.
- Sumara, Dennis (2002). *Why reading literature in school still matters: imagination, interpretation, insight*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Williams, Raymond (1977). *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press.